

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

За загальною редакцією:
Рідей Н.М., Сергієнко В.П.

**МУЛЬТИМОДУСНІ ЗАСАДИ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Колективна монографія

Київ – 2018

УДК 378.046-021.68:502/504-025.17
ББК 74.58

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 29 листопада 2017 р.)

Рецензенти:

Калініна Л.М. – д.пед.н., професор, завідувач відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інститут педагогіки НАПН України

Сущенко Л.П. – д.пед.н., професор, завідувач кафедрою фізичної реабілітації факультету фізичного виховання та спорту НПУ імені М.П. Драгоманова

Васюк О.В. – д.пед.н., доцент кафедри педагогіки Національний університет біоресурсів і природокористування України

Автори вміщених матеріалів висловлюють свою думку, яка не завжди збігається з позицією редакції. За вміст матеріалів відповідальність несуть автори.

Мультимодусні засади післядипломної освіти для сталого розвитку. [колективна монографія] / за заг. редакцією Рідей Н.М., Сергієнко В.П. – Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018.– 642 с.

Збір, систематизація і загальна верстка матеріалів – Кацєро О.К.

Колективну монографію підготовлено для викладачів-менеджерів, педагогів, керівників навчальних закладів, для здобувачів освіти післядипломної підготовки на засадах сталого розвитку. Монографія буде корисною для персоналу освітніх, наукових, державних інституцій, органів територіального самоврядування, підготовлена на основі узагальнення, систематизації вітчизняних розробок, офіційних видань з тематики освіти для сталого розвитку, в тому числі післядипломної освіти. Представлено теоретичні і методологічні аспекти формування системи післядипломної освіти та дослідництва на засадах сталості соціального замовлення суспільства на фахівців екологічного спрямування, професійно-компетентних викладачів і науковців для системи освіти дорослих, релевантності системи неперервної освіти для працевлаштування впродовж життя і забезпечення соціальних стандартів якості життя.

УДК 378.046-021.68:502/504-025.17
ББК 74.58

ISBN 978-966-931-155-9

© Рідей Н.М., Сергієнко В.П., 2018
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018

ЗМІСТ

I РОЗДІЛ Теоретичні і методологічні засади формування системи післядипломної освіти та дослідництва на засадах сталості.....	9
Методологія системного пізнання, наукових досліджень і результатів їх оцінювання (Н.М. Рідей, В.І. Баштовий, І.І. Дейнега, А.А. Шолудяк).....	9
Методологія експертного оцінювання результатів дослідження: алгоритми індивідуальних і колективних експертиз стратегій розвитку (Н.М. Рідей, О.М. Нагорнюк, А.А. Шолудяк, Т.Ф. Хітренко).....	29
Міжнародні системоутворюючі процеси транскордонної інтеграції освіти впродовж життя на засадах сталого розвитку (Н.М. Рідей, Л.М. Панченко, А.А. Шолудяк, Ю.П. Богуцький).....	57
Особливості підготовки фахівців екологічного спрямування у системі освіти дорослих: правовий і методичний аспект (Н.С. Бордюг, Н.М. Рідей).....	128
Концептуальна модель професійної синергетичної компетентності викладачів післядипломної педагогічної освіти, орієнтованої на сприяння сталому розвитку суспільства (Д.В. Навроцька).....	152
Людина як суб'єкт сталого розвитку в інтеграційних процесах сучасного суспільства (Т.Ф. Мельничук).....	161
Концептуальні і стратегічні аспекти реформування системи вищої та післядипломної освіти для сталого розвитку (Н.М. Рідей, В.М. Боголюбов, Т.Ф. Хітренко, О.К. Кацєро).....	182
Науково-методичний комплекс формування фахової компетентності у майбутніх селекціонерів-генетиків (Н.П. Антіпова, Н.М. Рідей, І.О. Антіпов).....	206
II РОЗДІЛ Методика організації і навчання спеціальних дисциплін у системі післядипломної освіти на основі компетентнісного підходу.....	247
Професійна компетентність викладачів ЗВО та її розвиток у системі післядипломної освіти (В.І. Саюк).....	247

Методика навчання дисципліни «Інтелектуальна власність» в рамках післядипломної освіти (<i>Н.В. Марченко</i>).....	280
Сучасні підходи до вирішення проблем у викладанні історії української культури у вищій школі (<i>І.М. Вановська</i>).....	292
Формування художньо-естетичної компетентності викладачів за творчим доробком Ліни Костенко (<i>С.В.Толочко</i>).....	312
Упровадження виховного потенціалу у навчальний процес післядипломної освіти (<i>І.І. Дейнега, І.М. Вановська</i>).....	359
Становлення і розвиток американської системи підвищення кваліфікації вчителів (<i>О.М. Войтовська</i>).....	389
Становлення та розвиток післядипломної педагогічної освіти США (<i>Л.М. Сірик</i>).....	404
Методологія навчання загальної екології для викладачів ЗВО у системі післядипломної освіти на засадах сталого розвитку (<i>О.М. Нагорнюк, Н.М. Рідей, В. Собчик</i>).....	422
III РОЗДІЛ Парадигма сталості інформаційного суспільства...	431
Сучасна парадигма інформаційного суспільства на засадах сталості (<i>Г.С. Кашина</i>).....	431
Глобальні інформаційні мережі та науково метричні бази даних як інформаційний базис забезпечення освіти впродовж життя (<i>Г.С. Кашина</i>).....	440
Відкриті освітні модульні мультимедіа платформи в системі післядипломної освіти (<i>Г.С. Кашина</i>).....	454
Оцінка ефективності електронних навчальних ресурсів у системі післядипломної освіти вчителів (<i>Г.С. Кашина</i>).....	484
Моніторинг якості навчання в системі післядипломної освіти (<i>В.П. Сергієнко</i>).....	502
Практичні аспекти використання наукометричних баз даних (<i>Д.Ю.Касаткін, О.М. Касаткіна</i>).....	517
Функціональне призначення інформаційно-мультимедійних ресурсів у системі дистанційного навчання (<i>Л.С. Павлюченко</i>).....	621
Неперервність професійного розвитку педагогічних кадрів на засадах освітнього менеджменту і маркетингу (<i>В.Л. Ходунова</i>).....	635

Цей науковий доробок присвячую
татусеві Михайлу Федоровичу
та матусі Тамарі Олександрівні
Паламарчукам

Вдячна донька Рідей Наталія Михайлівна

Живи ніби завтра помреш,
вчися ніби будеш жити вічно.
Махатма Ганді

ВСТУП

«Неперервна освіта – це процес особистісного, соціального і професійного розвитку індивіда протягом його життя, здійснюваний з метою удосконалення якості життя як окремого індивіда, так і суспільства. Це всеосяжна й об'єднуюча ідея, що охоплює формальне, неформальне і позаформальне навчання, здійснюване з метою досягнення якнайповнішого розвитку різноманітних сторін життя на різних його щаблях. Вона пов'язана як з розвитком особистості, так і з соціальним прогресом» – Р. Даве.

Освіта для сталого розвитку (ОСР) – це методологічні цільові настанови, спрямовані на становлення освіти нового типу; це вид освіти скоріше є новою формою "освіти, що проникає" або "пронизує" практично всі галузі освіти (природничу, гуманітарну та технічну). Тобто цей процес можна розглядати як горизонтальну диференціацію ОСР, на відміну від вертикальної диференціації, яка збігається з вертикальною диференціацією самої системи освіти (дошкільна освіта та виховання, загальна середня освіта, позашкільна освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта,

післядипломна освіта, освіта для дорослих, неформальна освіта та просвіта). ОСР поряд із професійними екологічним, економічним та іншими видами освіти передбачає перехід до такої економічно та соціально орієнтованої моделі навчання, в основі якої мають бути широкі міждисциплінарні знання, котрі базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, економіки та навколишнього природного середовища. – Освіта для сталого розвитку (Національна доповідь за 2012 рік)

«З роду в рід кладе життя мости,
Без коріння саду не цвісти,
Без стремління човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.»

уривок із пісні Ніни Матвієнко «Сік землі»

Наукова монографія розкриває теоретичні та методологічні засади формування системи післядипломної освіти та дослідництва на засадах сталості. Систематизує основні поняття в авторському трактуванні методології наукових досліджень і експертного оцінювання їх результатів у алгоритмах індивідуальних і колективних експертиз стратегій планів і програм розвитку.

Розглянуто, узагальнено міжнародні системоутворюючі процеси транскордонної інтеграції освіти впродовж життя на засадах сталого розвитку.

Виокремлено концептуальні і стратегічні аспекти реформування системи вищої та післядипломної освіти для сталого розвитку, в тому числі праксеологічні підходи до усвідомлення ролі людини як суспільного суб'єкту інтеграційних процесів для забезпечення сталості. Встановлено особливості підготовки фахівців екологічного спрямування у системі освіти дорослих у правовому і методичному аспектах.

Розроблено і представлено концептуальну модель професійної синергетичної компетентності викладачів післядипломної педагогічної освіти, орієнтованої на сприяння сталому розвитку суспільства. Запропоновано удосконалення методики організації і навчання спеціальних дисциплін у системі післядипломної освіти на основі компетентнісного підходу. Зокрема, необхідність формування професійної, художньо-естетичної, правової, управлінської компетентностей у викладачів закладів вищої освіти та особливостей їх саморозвитку у системі післядипломної освіти. Запропоновано сучасні підходи до вирішення проблем у викладанні історії української культури у вищій школі та важливість упровадження виховного й інноваційного потенціалів у навчальний процес післядипломної підготовки, в цілому, і педагогічної, зокрема.

Розроблено і представлено методологію навчання загальної екології для викладачів ЗВО у системі післядипломної освіти на засадах сталого розвитку. Розглянуто пануючі ствердження у парадигмі сталості інформаційного суспільства. А саме – інформаційний базис забезпечення освіти впродовж життя шляхом впровадження глобальних інформаційних мереж та використання науково метричних баз даних, застосування відкритих освітньо-модульних мульти медіа платформ. Розроблено процедуру оцінки ефективності електронних навчальних ресурсів у системі післядипломної освіти вчителів та методику моніторингу якості їх навчання. Запропоновано практичні аспекти наукометричних баз даних та підходи до функціонального призначення інформаційних мультимедійних ресурсів у системі дистанційного навчання. Наголошено на необхідності неперервності професійного розвитку педагогічних кадрів на засадах освітнього менеджменту і маркетингу.

І РОЗДІЛ Теоретичні і методологічні засади формування системи післядипломної освіти та дослідництва на засадах сталості

УДК 001.891

Н.М. Рідей, В.І. Баштовий, І.І. Дейнега, А.А. Шолудяк МЕТОДОЛОГІЯ СИСТЕМНОГО ПІЗНАННЯ, НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І РЕЗУЛЬТАТІВ ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

Н.М. Рідей – д.пед.н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com;

В.І. Баштовий – к.пед.н., професор кафедри теорії та методики навчання фізики і астрономії, керівник відділу організації наукових досліджень, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;

І.І. Дейнега – к.істор.н., доцент кафедри освіти дорослих, заступник декана з організаційної та науково-методичної роботи факультету перепідготовки і підвищення кваліфікації, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;

А.А. Шолудяк – аспірант кафедри методики навчання та управління навчальними закладами, Національний університет біоресурсів і природокористування, nasik@ukr.net;

Анотація. У статті візуалізовано структуру системної методології та представлено власне тлумачення понятійно-категоріального апарату складових системної методології; конкретизовано основні наукові принципи та принципи системного аналізу; виділено характерні ознаки системної методології у методологічних підходах; охарактеризовано основні процеси, етапи методології системного оцінювання, методів і вимог до їх застосування.

Ключові слова: системна методологія, фундаментально-філософські принципи, методологічні підходи, принципи пізнання і системного аналізу, загально-наукові функції системної методології, види та засоби системної діяльності.

N. Ridei, V. Bashtovyi, I. Deineha, A. Sholudiak
METHODOLOGY OF SYSTEM KNOWLEDGE, RESEARCH
AND RESULTS OF EVALUATION

N. Ridei - Doctor of Pedagogical Sciences, professor of Department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University;

V. Bashtovyi - Ph.D., professor of the Department of Theory and Methods of Teaching Physics and Astronomy, Head of the Department for the Organization of Scientific Research, National Pedagogical University named after MP Drahomanov;

I. Deineha - Doctor of historical Sciences, Department of Adult Education, Deputy Dean for Organizational and Scientific and Methodological Work of the Faculty of Retraining and Further Training, National Pedagogical University named after MP Drahomanov;

A. Sholudiak – Postgraduate student of the department of teaching methodology and management of educational institutions, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Summary. *Article visualized the structure of the system and methodology presented their own interpretation of conceptual and categorical apparatus components systematic methodology; specified basic scientific principles and principles of system analysis; highlighted typical signs of systematic methodology in methodological approaches; described basic processes, methodologies stages of system evaluation methods and requirements for their use.*

Keywords: *system methodology, fundamental principles and philosophical, methodological approaches, principles and knowledge of systems analysis, general scientific proprietary methodologies, types and means of system activity.*

Вступ. *Методологія у розлозі трактуванні як система способів організації пізнання, науки, управління й практики оцінювання їх результатів, так і зокрема конкретно наукових досліджень у галузях наук і знань, а також методологія навчання спеціальних навчальних дисциплін є актуальним науковим напрямом суспільно-політичних наук (педагогіки, психології, політології, соціології), природничих наук (екології, біології, географії та ін.), економічних (економіки, економіки природокористування), в тому числі полі міждисциплінарного*

наукового пошуку для забезпечення сталого розвитку суспільних і природних систем, еколого-безпечного, соціально-економіко-збалансованого управління ними шляхом розроблення, впровадження і реалізації галузевих, регіональних, національних політик у системі транскордонної освіти, науки, інноватики «Суспільства наукових знань в ХХІ столітті».

Необхідність уточнення та систематизації категорій методології, аналізу понятійно-категоріального апарату, формування власної системи переконань, аргументації у молодих дослідників і викладачів мотивує їх наукових керівників і педагогів до розроблення, обґрунтування змісту теоретико-методологічної складової дисциплін у системі підготовки магістрів, аспірантів і докторантів, особливо питань методології наукових досліджень та методології навчання спеціальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософським системам методології науки присвячені навчальні, науково-методичні і довідкові видання Беркова В. (2004) [1], Ушакова Є. (2005) [6], Кохановського В. (1999, 2006) [3,5], Щедровського Г. (1997) [9], загальним питанням теорії пізнання праці Ільїна В. (2010) [2], Феєрбенда П. (2007) [7], системним підходам і принципам в методології науки доробки Блауберга І., Юдіна Е. (1972, 1978) [15, 8], Спіцнедаля В. (2000) [18], Сурміна Ю. (2003) [19], Штика, В. Бакуменко та ін.. (2007) [28]; методології та організації наукових досліджень публікації Крушельницької О. (2003) [20], Клименко М., Петрук В., Мокін В. та ін.. (2012) [25], Шейка В., Кушнарєнка Н. (2002, 2006) [26], тектології напруцювання Богданова А. (1989) [16], основам наукового дослідництва посібники Ковальчука В., Моїсеєва Л. (2007, 2009) [22], Філіпенка А. (2005) [27].

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтування та розроблення структурно-логічної схеми будови системної методологічного пізнання науки та практичного досвіду їх оцінювання.

Для досягнення поставленої мети були виділені завдання: візуалізація структури системної методології та тлумачення понятійно-категоріального апарату складових системної методології; конкретизація основних наукових принципів та принципів системного аналізу; виділення характерних ознак

системної методології у методологічних підходах; характеристика основних процесів, етапів методології системного оцінювання, методів і вимог до їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо розгляд понятійно-категоріального апарату системної методології з загальноприйнятих трактувань у авторському тлумаченні понять: методології і принципи та функції; фундаментальна, філософська, загально і конкретно наукова методології, їх принципи.

Методологія – системоутворюючий комплекс способів організації й управління теоретико- та практично-пізнавальної діяльності; вчення про систему, її архітектоніку, структурно-організаційну та структурно-функціональну будову, принципи, підходи, парадигми, методи та методики, механізми, форми і засоби здійснення пізнавальної діяльності й управління нею; логіко-методологічна структура та зміст наукових знань і теорій (закони виникнення, функціонування, їх трансформації та зміни), понятійно-категоріальний апарат наук і навчальних дисциплін, їх методів, організаційно-методичних операцій, процедур; структурно-логічні схеми наукового пізнання (роз'яснення представлення результатів; умов, критеріїв і рівнів оцінювання науковості); форма подання і мова науки (методологічні стандарти, регламентовані норми, методи дослідження, розроблення наукових теорій, побудови систем наукових знань); сукупна єдність методологій – науки (система наукових знань як учення про комплекс способів організації та здійснення наукового пізнання), дослідження – філософського, ноосфернологічного, фундаментально- і прикладно-наукового комплексу (наукових досліджень системології – складових систем, предметно-об'єктних зв'язків, їх стану та розвитку); практики (система способів організації й використання позитивно доцільного досвіду практичної діяльності).

Функції методології – критична, експертна, (встановлює невідповідність обраної методології за результатами діяльності); критеріальна, індикативна (перевіряє достовірність організації методологічних дій для встановлення істинності за обраними критеріями діагностування); орієнтаційна (цілеспрямовує напрями, зміст, методи роботи, визначає вектори для подолання невизначеності процесів); аналітична (визначає ефективність й

адекватність результатів встановленим завданням у ході аналізу методологічного алгоритму та змісту діяльності); евристична (симбіоз методології та сучасних теорій для синтезу нових концепцій, гіпотез, ідей); фінальності (досягнення визначених результатів, ефектів при методологічній алгоритмізації процедур); інструментальна (як засіб обґрунтування підбору методів, методик і засобів технічного регулювання); світоглядна (методологічний комплекс формування світогляду, пізнання дійсності за методичними операціями та процедурами); технологічна (раціоналізація діяльності, технологічна операційність процесів і дій); прогностична (прогнозування станів і розвитку ситуацій у процесі роботи або діяльності); футуристична (передбачення імовірних сценаріїв майбутнього); креативна (миротворча, ноосферна, інтегративно-спрямована на формування сталості розвитку).

Системну методологію досліджували учені в аспектах системності і суспільства Афанасьєв В. [14], систем управління Ігнат'єва А., Максимов М. [17], теорії систем Сурмін Ю. (2003) [19].

Такі автори як Гоббс Т., Глушков В., Богданов О., Берталанфі Л., Блауберг І., Карташов В., Конт О., Кузьмін С., Мраков Ю., Мертоль Р., Месарович М., Парсокс Т., Петрушенко Л., Садовський В., Сетров М., Спенсер Г., Спіцнедаль В., Такахара Я., Тюхтін В., Черчмен У., Уємов А., Юдін Є. розглядають системну методологію як комплекс складових методологій, які трансформовані (або можуть трансформуватися як окремо, так і у сукупності) відповідно до системи; сукупність принципів, підходів і методів (методології, системології), а також видів і засобів системної діяльності [34].

Авторами розроблена структурно-логічну схему системної методології пізнання, наукових досліджень та результатів їх оцінювання, візуалізовано її функції, види та засоби системної діяльності (рис. 1).

Багатовекторне тлумачення суті системної методології полягає у поліваріантному її розумінні як: науково-дослідної технології; проектно-конструкторської систематизації; часткового аналізу складових; системного підходу та математичних методів дослідження комплексних закономірностей системи, сукупності засобів методологічного обґрунтування вирішення завдань

системології (наукових і виробничих проблем). Проте, Сурмін Ю. виокремлює необхідність врахування деяких напрямів, які сприятимуть повноцінності розуміння системної методології, а саме: врахування системного аналізу в наукових дослідженнях; алгоритмування системно-аналітичної, прогностичної, інформаційно-програмувальної, проектно-конструкторської, моделюючої, діагностичної, оціночної видів діяльності; системного пізнання, оцінювання, практичного значення усіх складових; використання комплексу підходів й застосування сукупності принципів, методів (засобів), способів системної діяльності у дослідно-пошуковій роботі.

Методологія системна усукуплює складові – фундаментальну, філософську, загально і конкретно наукову через функціональні компоненти методології пізнання, науки, управління, та оцінювання практичних результатів.

Фундаментальна або філософська методологія є найвищим рівнем методології науки (досліджень, наукового пізнання), який визначає та забезпечує розробку й обґрунтування загальних стратегій принципів і підходів пізнання процесів, явищ, сфер діяльності, систем і структур різного рівня організації та функціонального призначення. Фундаментально-філософська методологія забезпечує розвиток наукового пізнання, є універсальною системою пізнання Всесвіту і засобом пізнання істини. Виконує функції — виявляє зміст наукового дослідження та смислово взаємодію з іншими сферами діяльності (практики, суспільного й екологічного управління, академічної культури, культури сталого розвитку), що й становить філософську проблематику; вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукового пізнання, ґрунтуючись на світоглядно-методологічних, філософських постулатах, розмикаючи межі самої філософії й раціонально використовує методологію спеціальних наук.

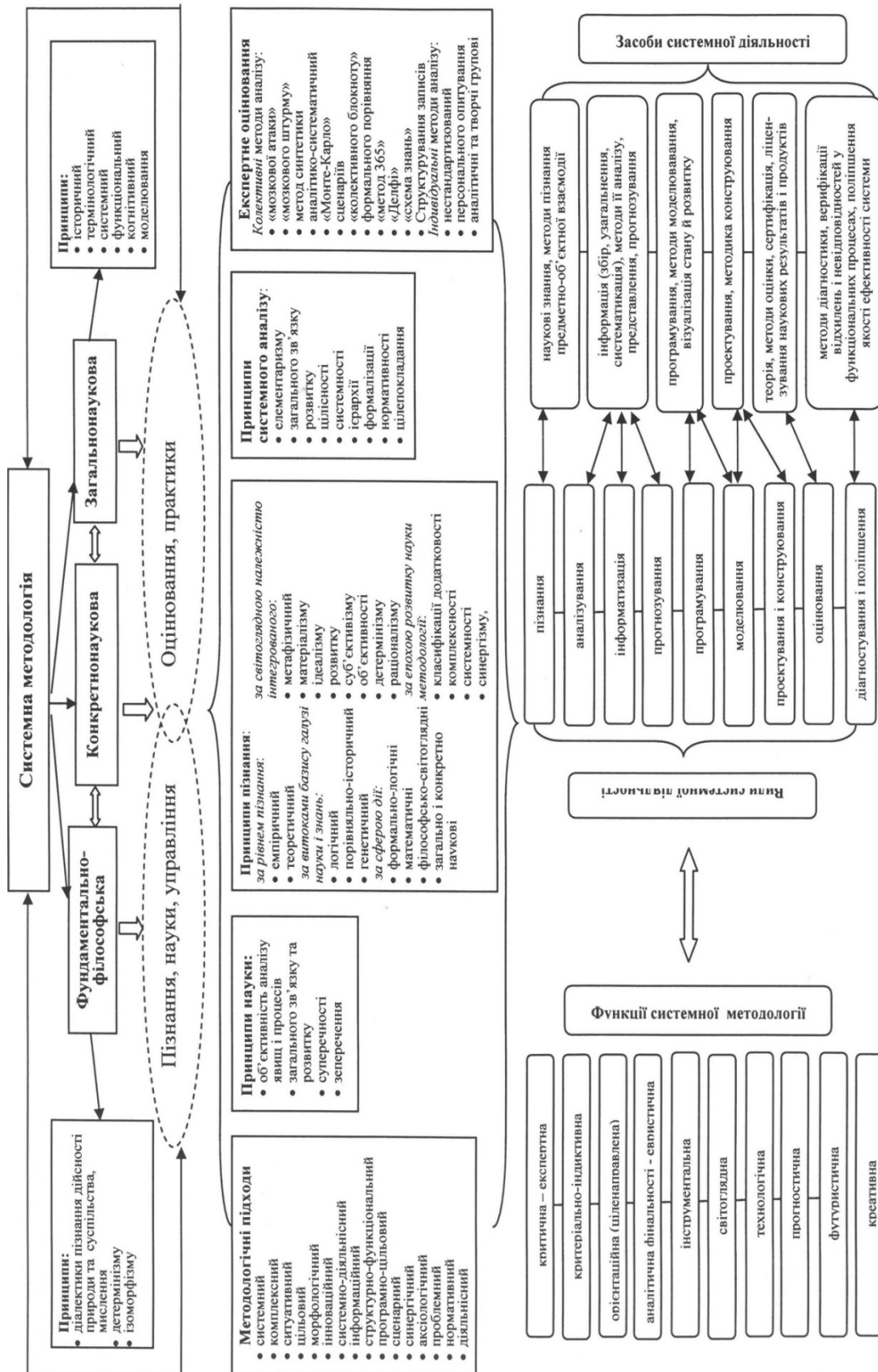

Рисунок 1. Структурно-логічна схема системної методології пізнання, наукових досліджень та результатів їх оцінювання

Фундаментальні принципи фундаментально-філософської методології – діалектика пізнання реальної дійсності природи, суспільства, мислення (взаємообумовлений і взаємосуперечливий розвиток процесів й явищ дійсності) як єдності логіки та теорії пізнання множинно-планової й суперечної дійсності у спектрі її проявів, зв'язок теорії і практики, зовнішнього та внутрішнього, об'єктів і суб'єктів; детермінізм (об'єктивної причинної зумовленості процесів, явищ); ізоформізм (відношень об'єктів, що відокремлюють тотожність їх будови).

Загальнонаукова методологія — методологічна система галузей наук, кожна з яких у міждисциплінарній єдності мають власний і спільний предмет, об'єкт й методологічний зміст; передбачає перегляд традиційного понятійно-категоріального апарату, факторів, передумов і підходів до інтерпритації нових наукових знань, що удосконалюються у ході пізнання; оновлення удосконалення науково-методологічного когнітивного змісту загальної теорії, історії, економіки, соціології науки (наук) еволюції взаємин політики, права та науки, теорій наукового прогнозування, планування й управління науковим пошуком, методології, організації праці, психології, етики й естетики наукової діяльності, наукової мови та класифікації наук. У загальнонауковій методології застосовують принципи досліджень - історичний (порівняльно-історичні, історико-генетичні, історико-типологічні, порівняльно-типологічні методи), системний (методи системно-діяльнісний, системно-генетичний, діяльнісний), термінологічний (метод термінологічного аналізу, операціоналізації понять), функціональний (метод структуризації об'єкту, класифікації, функціонального, функціонально-логічного аналізів), когнітивний (інформаційні методи), моделювання (кількісно-якісні методи, наукометричні, інфометрії) та інші.

Висвітлювали філософські проблеми та методологію соціального пізнання в навчальних, науково метричних і довідкових виданнях Кохановський В. (2005) [4], соціоніку, ментальність і психологію особистості Чуденко В. (2002) [32], а також методологію психолого-педагогічного дослідження Загвязинський В., Антоханов Р. (2001) [21], екологічну антропологію Крисаченко В. (1998) [11], теорію екологічних систем Добровольський В. (2005) [10], теорію систем і системний аналіз в

екології Гнатів П., Хірівський П. (2010) [12], системну біологію Околітенко Н., Гродзинських Д. (2005) [13], екологічні механізми організації природних територіальних систем Петлін В. (2008) [24], соціальну самоорганізацію та синергетичну парадигму Бевзенко Л. (2002) [29], структурній аналіз соціальних систем Кузьмин С. (1996) [30] та соціальні методи їх дослідження Скуратівський В. (1998) [31], закономірності функціонування і розвитку соціально-економічних та теорію самоорганізації економічних систем Мельник Л. [33], методологію, теорію та практику соціологічного аналізу сучасного суспільства Дікова-Фаворська О. [35].

Конкретнонаукова методологія – сукупність теорій, специфічних методів окремої науки, які складають науково-методологічний базис розв'язання, оновлення й удосконалення дослідницької проблеми, наукові загальноновизначені концепції, на які спирається й які розвиває дослідник або загальноновизнані наукові експерти. Методологічний базис конкретно-наукової методології складають наукові напрями – теоретико-методологічне вивчення, аналіз, узагальнення, систематизація, наукових робіт відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для наукового пізнання (дослідження) конкретної галузі науки; аналіз наукового доробку провідних учених знаних наукових шкіл, інтеграції загально і конкретно науково-методологічних галузей наук (фундаментальних, прикладних, міждисциплінарних); системний аналіз наукових теорій, концепцій ідей науковців-фундаторів і послідовників, які їх сформували та розвивають наукову проблематику, інноватику; специфічні наукові дослідження професійно-практичного корисного досвіду обґрунтування, розробки та реалізації практичного впровадження наукових гіпотез (ідей, концепцій); концептуальний аналіз науково-практичної діяльності вітчизняних і світових учених-практиків, експертів.

Наукова концепція – головна ідея наукового дослідження теоретико-методологічна система поглядів, систематизований комплекс опису (структурно-логічного) певного предмету, процесу або явища (об'єкту) стосовно його архітектоніки, структурно-організаційної й структурно-функціональних особливостей побудови ієрархії взаємин, протиріч, специфіки тенденцій і закономірностей на стадії етапу розвитку предметів, об'єктів, які

сприяють їх розумінню, тлумаченню, пізнанню наукових ідей (гіпотез).

Методологія пізнання – наукового пізнання та творчості досліджує й вивчає технологію проведення наукових досліджень (опис, аналіз, алгоритмізація (структурно-організаційна, функціональна і логічна етапів досліджень) і сприяє пізнанню навколишнього світу; творча (креативна) діяльність, метою якої є здобуття якісно нових наукових знань і цінної інформації; обґрунтовує і розтлумачує недостатньо вивчені та пізнані процеси й явища шляхом продукування (творчого мислення) нових наукових гіпотез; застосовує інтуїтивно-логічні, імовірнісні, футуристичні механізми творчості для розроблення та вирішення наукових проблем в умовах інформаційного дефіциту просторово-часового й енергоматеріального обмеження в умовах невизначеності.

Принципи наукового пізнання – це положення, правила, сформульовані на основі пізнання об'єктивних законів чи закономірностей, регламентація й дотримання їх забезпечує організацію наукових досліджень. Принципи поділяються за: рівнем пізнання - емпіричний, теоретичний; витокami базису галузі науки і знань - логічний, порівняльно-історичний, генетичний; сферою дії – формально-логічні, математичні, філософсько-світоглядні, загально і конкретно наукові; світоглядною належністю інтегрованого – метафізичний, матеріалізму, ідеалізму, розвитку, суб'єктивізму, об'єктивності, детермінізму, раціоналізму; епохою розвитку науки методології – класифікації додатковості, комплексності, системності, синергізму, творчого занурення.

Прозріння притаманне інтуїції передбачає усвідомлення народженого підсвідомого у дослідника (науковця, працівника), який ґрунтовно зосереджує увагу на певній проблемі та отримує рішення у результаті довготривалого, кропіткого (систематичного) накопичення знань (науки, практики) у визначеній галузі. Підсвідоме накопичення та систематизація уявних образів, абстракційних візуалізацій пам'яті, інтеграція й аналіз підібраних абстракцій, образів, правил для вирішення чітко усвідомлених завдань; неочікуване дослідником винайдення шляхів вирішення завдання для досягнення мети на етапах інтуїції мисленєвого процесу, який залежить від креативних, футуристичних здібностей

людини, її інтересів й уподобань (мотивацій, схильностей), емоційного стану і темпераменту, а головне інтелектуальних (розумових) здібностей узріти те, що недоступне для бачення інших. Це притаманно творчим особистостям з найвищим рівнем інтелекту, професіоналізму й академічної культури – науковцям, винахідникам, митцям з цілісним сприйняттям утворення дійсності Всесвіту; мисленевою мобільністю осмислення причинно-наслідкових, речовинно-енергетичних, просторово-часових, предметно-об'єктних взаємин у процесах, явищах, структурах, системах, яка сприяє їх ідентифікації, логічній послідовності, своєчасному усвідомленню достовірності й відмові від хибних уявлень і тлумачень; високо-охоплюючою розумовою здібністю (схильністю) прямого й опосередковано-дотичного сприйняття реальності у широкому об'єктивному спектрі уваги.

Методологія наукових досліджень – система способів, підходів наукового дослідження, комплекс філософських методів пізнання (індукція, діалектика, феноменологія, системологія); сукупність принципів, теорій і парадигм пізнавальної, практичної й оцінювальної життєдіяльності, загальна теорія методів пізнання, способів регуляції наукових досліджень; спеціальний комплекс принципів, категорій, теорій, парадигм, методів, методик, які є класифікаційними ознаками цільових видів діяльності й їх організації; структура діяльнісних видів у системі пізнання, оцінювання, практики, їх висхідної архітектоніки від філософської, наукової, галузевої, прикладної методології для забезпечення цілісної єдності пізнання; системна діяльність цілеспрямована у меті, змісті та методах дослідництва; квалітологічний комплекс системно-наслідкової взаємодії предметно-об'єктних відносин у системах різного рівня організації та функціонального призначення; саморегулюючий комплекс організації наукового дослідництва, учення про системи, їх структурно-логічну організацію як засобу діяльності; ієрархічна сукупність складових системи, підсистем (інституційна, логічна, лінгвістична, комунікативна, діяльнісна, духовно-аксіологічна).

Розглянемо основні принципи науки, системного аналізу та методологічні підходи у дослідженні систем.

Основні принципи науки – об'єктивності аналізу явищ і процесів, загального зв'язку та розвитку, суперечності,

заперечення. Об'єктивність аналізу (явищ, процесів) – базис наукових досліджень, що забезпечує достовірність пізнання реальної діяльності картини світу, досліджуваних систем і міжсистемних взаємин з навколишнім середовищем.

До найважливіших принципів системного аналізу відносять сукупність принципів системної методології – елементаризму, загального зв'язку і розвитку, цілісності, системності, оптимальності, ієрархії, формалізації, нормативності, цілепокладання. Характерні ознаки принципів системного аналізу, відповідно виокремлених принципів, полягають в особливостях: елементаризму – комплексність взаємопов'язаних елементарних складових системи; загального зв'язку – уніфікованість системних взаємин усіх складових компонентів (предметів і явищ); розвитку – еволюційність розвитку систем (походження, утворення, становлення, зрілості й низхідного розвитку); цілісності – єдність (внутрішня) будь-якого об'єкту системи, окрема цілісна єдність від навколишнього середовища; системності – цілісність об'єкта системи, яка виражається не лише суперечністю її елементів і зв'язків; оптимальності – функціональність (найкраща ефективність системної дії або дій) цілеспрямована на досягнення найвищого ефекту системної реалізації потенційних можливостей за певним оцінюючим критерієм або їх сукупністю.

Методологічні підходи – це сукупність прийомів, методів і способів системної діяльності сформована у ході практики пізнання. Обґрунтування понять викладаємо у авторському баченні за умов врахування наукових суджень знаних теоретиків.

Системний підхід – методологічно-методичний напрям дослідження об'єкта як складно-організованої, органічно-цілісної системи та єдності інтегрованих залежностей між її елементами на міжкомпонентному рівні та системою й її середовищем на міжсистемному рівні. Дозволяє дослідити генеральні властивості систем – гармонійне існування системи у навколишньому середовищі та внутрішньо системні й зовнішньо системні механізми формування просторово-часової стійкості на етапі безперервних еволюційних перетворень як у системі, так і в її середовищі.

Для максимальної реалізації потенціалу ефективності система має максимально проявити емерджентні властивості, коли

ефективність діяльності системного цілого перевищує суму ефектів від діяльності окремих підсистем. Основною передумовою є рівноважне (збалансоване) співвідношення процесів централізації та децентралізації у системі. Централізація загальносистемного регулювання необхідна для відновлення властивостей цілісності системи, ефективність функціонування якої забезпечується за максимально можливої інтегрованості потенціалу, що усукуплює потенціали окремих підсистем виконанню загальносистемних функцій у досягненні спільної мети. Децентралізація життєдіяльності підсистеми забезпечує необхідне зростання їх ступеня свободи, що сприяє максимальній відповідності параметрів системи умовам довкілля (оточуючого середовища) й оперативному реагуванню на зміни середовища через валентність параметрів системи. Баланс свободи децентралізованого управління діяльністю певних підсистем і загальносистемного централізованого регулювання в функціонуванні системи забезпечує досягнення максимального емерджентного ефекту її життєдіяльності.

Комплексний підхід передбачає залучення до дослідження всієї сукупності методів відповідних наук у ході вивчення процесів управління системами, використання в процесі вивчення комплексу різних галузей наукових знань.

Проблемний підхід – система пізнавальних і практичних завдань, проблемних питань, ситуацій. На рівні системи освіти, який забезпечує виконання функцій (створення нового знання, спеціалізованого використання створених знань), місце проблемного підходу визначається його інтегративними властивостями – здатністю забезпечувати досягнення мети, заданої відповідними умовами.

Наука також ґрунтується на нормативному чи нормативно-ціннісному підході передбачає з'ясування значення політичних явищ для суспільства й особистості, їх оцінюванні з погляду загальних благ, справедливості, свободи, поваги людської гідності, підхід орієнтований на розробці ідеалу політичного устрою та шляхів їх практичного втілення. Він виходить з належного чи бажаного, з етичних цінностей і норм відповідно до яких функціонують політичні інститути і визначають поведінку системи. Незважаючи на певну обмеженість, цей підхід є необхідним для

науки, оскільки, у сполученні з антропологічним та іншими методами він надає науці етичного, людського виміру, вносить в неї моральне начало.

Цільовий підхід – це система методів та методичних прийомів, що забезпечують постійну орієнтацію управлінської діяльності, планово-управлінських рішень, процес виконання цих рішень на кінцеві результати з урахуванням соціально-економічних характеристик, що постійно змінюються, у наслідок розвитку системи потреб, кількісних та якісних змін у виробничому потенціалі системи, стосовно якої застосовується цільовий підхід. Цільовий підхід жорстоко зорієнтований на перспективу, потребує чіткого визначення довгострокових цілей розвитку, шляхів їх досягнення, змін усіх компонентів виробничо-управлінських систем, які необхідні для забезпечення ефективних результатів. Даний підхід вимагає та дозволяє ретельно розібратися у складній ієрархії цілей, визначити головну мету та завдання, що «працюють» на неї, підцілі (як способи їх досягнення), сформувати систему пріоритетів черговості виконання цілей, тобто забезпечити керованість процесом розробки та досягнення цілей в організації.

Призначення програмно-цільового підходу полягає в обґрунтуванні концентрації ресурсів для вирішення комплексних проблем, забезпеченні координації видів діяльності та заходів, що здійснюються окремими відомствами та на різних рівнях управління, підвищенні ефективності виконання прийнятих рішень. Програмно-цільовий метод є однією з основних форм комплексного, системного підходу до процесів управління об'єктами, процесами, відносинами різної природи та змісту; є способом вирішення великих і складних завдань за допомогою вироблення та здійснення системних, програмних мір, орієнтованих на цілі, досягнення яких забезпечує розв'язання проблем, що виникли. Основний наголос програмно-цільового підходу в державному управлінні зроблено на обов'язковості досягнення максимально можливого та соціально вагомого ефекту в результаті використання коштів, сплачених платниками податків.

Морфологічний підхід – це впорядкований спосіб розгляду предмета для отримання систематизованої інформації щодо можливих рішень досліджуваної проблеми. За допомогою даного підходу визначають прийоми, які використовуються для повноти

інформації по даному класу явищ, для аналізу причинно-наслідкових ланцюгів, трансформації предметів і явищ.

Структурно-функціональний підхід полягає у виділенні в системах її складових (елементів, підсистем, компонентів) і встановленні їх ролі (особливостей, ознак, функцій) та взаємозалежностей в об'єкті або системі, структура якої є статичною, а функції – динамічними. Застосування такого підходу в дослідженні систем забезпечує розробку описових, математичних, графічних моделей.

Суть інформаційного підходу полягає у забезпеченні максимальної ефективності функціонування системи, яка відповідає рівню її інформаційної складності, тобто найбільш максимально-можливому рівню ефективності найбільш високому рівню інформаційної складності системи. Сталість функціонування відкритих стаціонарних систем формується лише за рахунок надходження в систему прийнятно-придатної (сприймаємої) інформації для неї (як найбільш ефективного ресурсу), необхідної для компенсації продукуємої в системі ентропії за певний проміжок часу. Складність інформаційного різноманіття управляючої системи повинна бути вищою від складності керованої системи.

Підхід діяльнісний – система методологічних і теоретичних принципів вивчення активності людини (як суб'єкта діяльності), відповідно до її діяльності (як окремої, так і системної, а також її саморозвитку й розвитку суб'єкта дій) – предмет дослідження, зміст дій полягає у цілеспрямованій зміні й перетворенні світу (через об'єкти діяльності людини).

Ситуаційний підхід – методологічна система практики – дослідження, досвіду, оцінювання розвитку станів і ситуацій, система принципів ситуаційної теорії управління, що сприяє переорієнтації теорії управління на пріоритетні потреби практики управління.

Сценарний підхід – узагальнена методологія прогнозування, експертного оцінювання сприйнятно-стабільних умов, сценарний прогноз практики дослідження, оцінювання, управління, моделювання ситуацій (сценаріїв, прогнозів, есе, траєкторій, векторів, алгоритмів стану їх і розвитку).

Синергетичний підхід передбачає узгоджене застосування методології аналізу (дослідження, пізнання, оцінювання, практики,

управління) складно організованих систем нелінійного розвитку в нерівноважно стійкому стані взаємодії з навколишнім середовищем; синергізм (синергетичний ефект між особистий, управлінський, інвестиційний, операційний, фінансовий, технологічний, екосистемний, геосферний, соціо-економіко-екологічний та ін.) проявляється через властивості систем (адаптивність, когерентність (синхронність дій складових систем в просторово-часовому вимірі)), коеволюційність (синхронність циклів розвитку складних систем в часі), взаємодоповнюваність, взаємозалежність, взаємовигідність), що сприяє виникненню та довготривало-стабільному (сталому) розвитку систем нового рівня (і їх елементів між собою); умови виявлення синергізму - одна знаково-кодова мова для сприйняття інформації усіх елементів; стандартизація поведінкових правил гри для компонентів; комунікативна мережа трансформації (передачі) речовини, енергії й інформації; поелементна взаємовигідність (знак) від узгоджених дій, валентна здатність і можливість реагувати на зміни навколишнього середовища; синхронізація рівноважного (збалансованого) співвідношення ефектів складових системи до загально-системного; компліментарність (взаємодоповнення) ефективності функціонування будь-яких підсистем (без їх взаємодії з іншими, чим відрізняється від синергетичного ефекту).

Для вивчення об'єкта дослідження у загальнонауковій методології застосовують системно-діяльнісний підхід, який сприяє комплексному дослідженню будь-якої сфери людської діяльності й указує на її по компонентний склад; серед найсуттєвіших компонентів у ланцюгах взаємозв'язків виокремлюють – потреби – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат.

Зміст системно-генетичного підходу полягає у розкритті умов виникнення, розвитку та перетворення системи.

Культурологічний підхід вивчає культуру (в широкій палітрі) як культурологічну наукову цілісність природних, соціальних, екологічних, економічних, педагогічних, інформаційних та інших об'єктів й явищ як культурологічного феномену завдяки пізнавальним можливостям культурології.

Соціокультурний підхід – теорія та методологія соціокультурного відтворення, яке зосереджує увагу на: єдності культури та соціальності, ґрунтується на здобутках культурології,

педагогіки, етнографії, соціології, історичної та психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій; стратегічних соціальних цілях історичного розвитку взаємодії суспільства і національних особливостей культури; специфічних ознаках культурно-ціннісних комплексів, соціальній адекватності та культурологічних компетенціях представників суспільства; механізмах взаємодії соціальної та культурної систем для вивчення соціокультурного простору.

Ціннісний (аксіологічний) підхід ґрунтується на поняттях цінностей і надає передумови з'ясувати якості й властивості предметів, явищ, процесів, можливостей спроможних задовольняти потреби окремої особистості в суспільстві та соціумі в цілому, формувати ідеї норми, цінності, які спонукають до ноосферно свідомої поведінки особи для сталого розвитку суспільства й природи. Виокремимо класифікаційні ознаки основних підходів системної методології.

Методологія оцінювання – система наукових знань про методи, критерії, рівні оцінювання процесів (явищ і/або результатів видів діяльності, що базується на методологічних принципах оцінювання (планування, теоретико-методологічне обґрунтування оцінювання), методичний комплекс – методик, методів, технічного сервісу – засобів технічного регулювання, стандартів, аналітико-інструментального і технічного забезпечення, автоматизованих систем контролю, інформаційних баз даних, геоінформаційних систем та підготовки висновків-рекомендацій) та морально-етичних принципах, які інтегруються як комплекс методичних рекомендацій або нормативів (стандартів, настанов, технічних умов) згідно обґрунтованої розробленої моделі проведення оцінювання (структурно-організаційної, структурно-функціональної та ін.).

Методологія оцінювання передбачає дотримання основних вимог, а саме: забезпечення доступності сприйняття та прозорості для всіх зацікавлених учасників; повноцінно-достатня система показників для інформаційного масиву оцінювання параметрів згідно вимірних критеріїв та обраних рівнів; достовірність (реалістичність) інформації та відповідність отриманих результатів оцінювання до очікуваних (бажана релевантність) на базі системи показників; змістовна наповненість комплексу показників (вихідних і здобутих інформаційних даних) за видами

функціональної діяльності; вільний доступ і простота сприйняття системи показників моніторингу та контролю ефективності (результативності) діяльності; цілісна єдність системи оцінювання у завданнях і видах діяльності та структурно-функціональна (видова) диференційованість на рівнях і за цільовим призначенням.

Висновки: у ході теоретичного аналізу понятійно-категоріального апарату системної методології встановлено, що дана дефініція тлумачиться як системо утворюючий комплекс теоретичного і практичного пізнання системи в цілому, її будови та структури системних складових – фундаментальної, загальної і спеціально-наукової методології, функціональне призначення яких сприяє максимальному вияву синергетичного потенціалу емерджентних властивостей системи, коли ефективність діяльності системного цілого перевищує силу ефектів від складових підсистеми (фундаментальних, системо моделюючих, загальних – базисних і часткових – ціленаправлених).

Збалансованість потенціалів пізнання, науки, управління і практики оцінювання результатів дослідження у системній методології як вчення про систему, наукову парадигму організації та управління системи дослідженнями – забезпечує якість, ефективність досягнення максимального емерджентного ефекту синергії функціонування й життєдіяльності системи.

Методологія оцінювання передбачає обґрунтування, розроблення, планування і реалізацію широкомасштабних досліджень простих, складно-організованих систем (лінійного і нелінійного розвитку), ґрунтується на причинно-наслідковій просторово-часовій взаємодії програми та результатів теоретичних і експериментальних досліджень з науково-методичним матеріально-комунікаційним, програмним, науково-метричним комплексом забезпечення для формування інформаційно-достовірною базису подальшого створення планів, програм, проектів, прогнозів, моделей, сценаріїв, а також практичного використання результатів оцінювання. Методологія оцінювання як система сучасних наукових знань про методи, методики, стандарти оцінювання (і їх забезпечення) застосовується до нових діагностованих якісних змін у змістовному їх наповненні.

Список використаних джерел:

1. Философия и методология науки: учеб.пособие/ В.Ф. Берков.- М.: Новое знание, 2004, 335 с.
2. Ильин В.В. Теория познания: Введение. Общие проблемы / В.В. Ильин.- Изд. 2-е, испр.- М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010, 165 с.
3. Кохановский В.П. Философия и методология науки: учеб. для высш. учебн. завед./ Кохановский В.П. – Ростов, Д.: Феникс, 1999, 879 с.
4. Кохановский В.П. Философские проблемы социально-гуманитарных наук (формирование особенностей и методология социального познания): учеб. пособие для асп./ Кохановский В.П. – Ростов, Д.: Феникс, 2005, 259 с.
5. Философия науки в вопросах и ответах: учеб.пособ.для аспирантов./ Кохановський В.П., Лешкевич Т.Г., Матяш Т.П., Фатхи Т.Б – Ростов, Д.: Феникс, 2006, 52 с.
6. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: ученик / Е.В. Ушаков.- :Экзамен, 2005, 528 с.
7. Фейербенд П. Против метода. Почерк анархистской теории познания / Пол Фейербенд: пер.с англ.. А.Л. Никифорова .-М.: АСТ: Москва: Хранитель, 2007
8. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки/ Э.Г.Юдин.-М: Наука, 1978, 391 с.
9. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология/ ред.-сост. А.А. Пископель, В.Р. Рокитянский, Г.П. Щедровицкий- М.: Школа. Культура. Политики, 1997, С. 242-268.
- 10.Добровольський В.В. Основи теорії екологічних систем: навчальний посібник. – К.: В.Д. «Професіонал», 2005.- 272 с.
- 11.Крисаченко В.С. Людина і біосфера : основи екологічної антропології/ Підручник. – К.: Заповіт, 1998.- 688 с.
- 12.Гнатів П.С., Хірівський П.Р. Теорія систем і системний аналіз в екології. Навч. посібн. – Львів: Камула, 2010. – 204 с.
- 13.Модельювання і прогнозування стану довкілля: підручник / В.І. Лаврик, В.М. Боголюбов, Л.М. Полетаєва та ін.. – К.: ВЦ «Академія», 2010.- 400 с.
- 14.Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев.- М.: Политиздат, 1980, 64 с.

15. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин.- М.: б.н., 1972
16. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А.А. Богданов. – М.: Экономика, 1989, 302 с.
17. Игнатъева А.В. Исследование систем управления: учеб. пособие для вузов / А.В. Игнатъева, М.М. Максимов.- М.: ЮНИТИ_ДАНА, 2001, 157 с.
18. Спицнедаль В.Н. Основы системного анализа – СПб: Издат. дом «Бизнес-пресса», 2000, 326 с.
19. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособ./ Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003, 368 с.
20. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навч. посібник / О.В. Крушельницька. - К.: Кондор, 2003. - 192 с.
21. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.: Academia, 2001. – 207 с. – С. 41.
22. Ковальчук В.В. Основы научных исследований. – К.: Слово, 2009. – 239 с.
23. Шейко В.М. Организация та методика науково-дослідницької діяльності: підручник / В.М.Шейко, Н.М. Кушнарєнко.- 2-й вид., перероб. і допов. – К.: Знання – Прес, 2002, 295 с.
24. Петлін В.М. Екологічні механізми організації природних територіальних систем. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Франка, 2008, 304 с.
25. Клименко М.О., Петрук В.Г., Мокін В.Б., Вознюк Н.М. Методологія та організація наукових досліджень (в екології): підручник/ М.О. Клименко, В.Г. Петрук, В.Б. Мокін, Н.М. Вознюк. – Херсон: Олді-плюс, 2012.-474 с.
26. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Организация та методика науково-дослідницької діяльності: підручник.- 5-те вид., стор. – К.: Знання, 2006 – 307 с.
27. Філіпенко А.С. Основы научных исследований. Конспект лекцій: навчальний посібник. - К.: Академвидав, 2005.- 208с. (Альма-матер)
28. Сурмін Ю.П. Словник системного аналізу в державному управлінні / Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко, Л. М. Гогіна. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 148 с.

29. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л.Д. Бевзенко.- К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002

30. Кузьмин С.А. Социальные системы: опыт структурного анализа/ С.А. Кузьмин.- М.: Наука, 1996

31. Скуратівський В.А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посіб./ В.А. Скуратівський, М.Ф. Шевченко.- К.: Вид-во УАДУ, 1998

32. Чуденко В.В. Социологическая диагностика: метод інтерв'ю / В.В. Чуденко // Соционика, ментология и психология личности. - 2002. - №2

33. Мельник, Л. Г. Закономірності функціонування і розвитку соціально-економічних систем / Л. Г. Мельник. - С.41-46. : табл.

34. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с

35. Дікова-Фаворська О.М. Інституціоналізація приватної освіти в Україні: соціологічний аспект аналізу / О. М. Дікова-Фаворська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Зб. наук. праць / відп. ред.: В. С. Бакіров . – Київ : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2003 . – С.514-516 .

УДК 378.091.279.7

**Н.М. Рідей, О.М. Нагорнюк, А.А. Шолудяк, Т.Ф. Хітренко
МЕТОДОЛОГІЯ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ: АЛГОРИТМИ
ІНДИВІДУАЛЬНИХ І КОЛЕКТИВНИХ ЕКСПЕРТИЗ
СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ**

Н.М. Рідей – д.пед.н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com;

О.М. Нагорнюк – к.с.-г.н., доцент кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності, Національний університет біоресурсів і

природокористування України;

А.А. Шолудяк – аспірант кафедри методики навчання та управління навчальними закладами, Національний університет біоресурсів і природокористування, nasik_@ukr.net;

Т.Ф. Хітренко – науковий співробітник, Інститут агроекології і природокористування НААН, khitrenko.tetiana@gmail.com.

Анотація. У статті авторами встановлено необхідність організації експертного оцінювання результатів наукового пізнання; виокремлено і сформульовано дефініції у сфері методології експертного оцінювання; здійснено теоретичний аналіз системи експертного оцінювання; вдосконалено вимоги забезпечення якості процедур експертного оцінювання; проведено добір методів індивідуального і колективного оцінювання експертами; розроблено загальний алгоритм застосування методів оцінювання, конкретизовано алгоритми спеціальних методів колективних експертиз; проаналізовано процедуру оцінювання стратегічних планів і програм згідно алгоритму структурованих етапів і за видами.

Ключові слова: методологія оцінювання, експертне оцінювання, вимоги до забезпечення якості оцінювання колективні й індивідуальні методи оцінювання, алгоритми проведення, оцінювання планів і програм розвитку.

**N. Ridei, O. Nagorniuk, A. Sholudiak, T. Khitrenko
METHODOLOGY OF EXPERT EVALUATION OF THE
RESULTS OF THE STUDY: ALGORITHMS OF INDIVIDUAL
AND COLLECTIVE EXPERTISE OF DEVELOPMENT
STRATEGIES**

N. Ridei – Doctor of Pedagogical Sciences, professor of Department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University;

O. Nagorniuk – Candidate of Agricultural Sciences, assistant Professor of the chair of General Ecology, Health and Safety, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

A. Sholudiak – Postgraduate student of the department of teaching methodology and management of educational institutions, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

T. Khitrenko – Researcher at the Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS.

Summary. *The author established need for organization expert evaluation of scientific knowledge; shaped definition and singled in the methodology of peer reviews; the theoretical analysis of peer reviews; demands improved quality assurance procedures for peer evaluation; selection methods conducted individual and collective evaluation experts; a general algorithm for use assessment methods specified algorithms for special methods of collective expertise; analyzes the assessment procedure of strategic plans and programs according to the algorithm structured phases and types.*

Keywords: *methodology of evaluation, expert evaluation, requirements for quality assurance evaluation, collective and individual evaluation methods, algorithms, implementation, evaluation plans and development programs.*

Вступ. Вищим рівнем пізнавальної діяльності людей є наукове пізнання, що становить складний суперечливий процес відтворення знань, цілісну систему понять, гіпотез, законів, теорій та інших ідеальних форм пізнання, закріплених у природних і штучних мовах (математичній символіці, хімічних формулах та ін.). Пізнання – це специфічний вид діяльності людини, спрямований на розуміння навколишнього світу і самого себе в цьому світі.

Наукове пізнання відрізняється від усіх інших видів пізнання використанням спеціально розроблених методів. Філософія визначає метод (грец. шлях дослідження) як спосіб побудови й обґрунтування систем філософського і наукового знання, сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного засвоєння дійсності.

Оцінювання результатів наукового пізнання й дослідництва повинно мати власну методологію процесу. Розгляд дефініції методологія оцінювання включає тлумачення визначення даного поняття, конкретизацію основних процесів і вимог для формулювання системи оцінювання. Виокремлення трактування специфіки експертного оцінювання як системи, процесу та результату, обумовлюється вимогами забезпечення якості чи ефективності здобуття позитивного зиску від даного процесу,

включаючи до відбору оцінювачів, їх компетентності, застосування методів індивідуальних і колективних оцінок, а також цільових завдань для досягнення мети. Основні поняття методології експертного оцінювання представлені Новосадом В.В., Селіверстовим Р.Т. (2008) у конспекті лекцій [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Групове експертне оцінювання, компетентність експертів, їх аналіз та оптимізацію висвітлювали Величко О.М., Антосяк П.П. [1, 6], соціально-економічні аспекти експертного оцінювання вивчали Саєнко Ю.І. та Дурдинець В.В. [2], багатокритеріальне експертне оцінювання соціальних систем Вдовиченко І.Н. [4], розробку алгоритмів послідовного аналізу варіантів для задач експертного оцінювання та їх застосування Дробот О.В. [3], кількісні методи Новосад В.П. [5], окремі методи експертного оцінювання вивчали Ковальов В.В., Волкова О.Н., використання методів експертного оцінювання в наукових дослідженнях економічного напрямку, зокрема їх моделі розкрили Божко В.П. та Яковенко Є.О. [7, 8], організаційно-економічне моделювання Орлов А.І. [11], методологію колективних експертних оцінок і ранжування в розрізі інженерних наук Гончаренко Т. Є., інтроспективний аналіз Петров Е.Г. [9], методи обробки експертної інформації Павлов А.Н. [10], методологія вимірювання процесів сталого розвитку на базі індикаторів екологічного, економічного та соціального вимірів – Згуровський М.З. [13], стійкий розвиток суспільних, соціально-економічних систем з точки зору екологічної економіки та управління природокористуванням – Мельник Л.Г. [14].

Постановка завдання. Мета – теоретико-аксіологічне обґрунтування понятійно-категоріального апарату методології експертного оцінювання для розробки структурно-організаційної схеми оцінювання результатів експертних заключень програм і планів розвитку.

Завдання: встановити необхідність організації експертного оцінювання результатів наукового пізнання; виокремити і сформулювати у авторському баченні дефініції у сфері методології експертного оцінювання; здійснити теоретичний аналіз системи експертного оцінювання; вдосконалити вимоги забезпечення якості процедур експертного оцінювання; провести добір методів індивідуального і колективного оцінювання експертами; розробити

загальний алгоритм застосування методів оцінювання, конкретизувати алгоритми спеціальних методів колективних експертиз; проаналізувати процедуру оцінювання стратегічних планів і програм згідно алгоритму структурованих етапів і за видами.

Експертне оцінювання як результат і процес вирішення проблем використовують для вироблення управлінсько-політичних рішень на підготовчому етапі для розробки планів, програм, проектів з метою аналізування станів об'єктів, явищ, проблем.

Виклад основного матеріалу. Методологія оцінювання – система наукових знань про методи, критерії, рівні оцінювання процесів (явищ і/або результатів видів діяльності, що базується на методологічних принципах оцінювання (планування, теоретико-методологічне обґрунтування оцінювання), методичний комплекс — методик, методів, технічного сервісу — засобів технічного регулювання, стандартів, аналітико-інструментального і технічного забезпечення, автоматизованих систем контролю, інформаційних баз даних, геоінформаційних систем та підготовки висновків-рекомендацій) та морально-етичних принципах, які інтегруються як комплекс методичних рекомендацій або нормативів (стандартів, настанов, технічних умов) згідно обґрунтованої розробленої моделі проведення оцінювання (структурно-організаційної, структурно-функціональної та ін.).

Основні процеси системи оцінювання: обґрунтування та розробка вимірних критеріїв; розроблення і запровадження системи моніторингу (аудиту, експертиз, паспортизації) та вимірювання (забезпечення вільного доступу до інформаційних баз, банків потрібних даних, побудова системи вимірювання, розроблення моделей, алгоритмів, конфігурацій збору, узагальнення, систематизації, оброблення даних, усунення психо-професійних ризиків у задіяних учасників вимірювання ефективності); практична доцільність вимірних критеріїв для встановлення позитивних ефектів (або відхилення для їх подолання й забезпечення досягнення цілей ефективності функціонування системи або діяльності); контрольна перевірка системи вимірювання для оперативного, систематичного поліпшення й досягнення комплексу вимірних для оперативного систематичного

удосконалення комплексу вимірних критеріїв та коригування їх відповідності визначеним цілям.

Методологія оцінювання передбачає дотримання основних вимог, а саме: забезпечення доступності сприйняття та прозорості для всіх зацікавлених учасників; повноцінно-достатня система показників для інформаційного масиву оцінювання параметрів згідно вимірних критеріїв та обраних рівнів; достовірність (реалістичність) інформації та відповідність отриманих результатів оцінювання до очікуваних (бажана релевантність) на базі системи показників; змістовна наповненість комплексу показників (вихідних і здобутих інформаційних даних) за видами функціональної діяльності; вільний доступ і простота сприйняття системи показників моніторингу та контролю ефективності (результативності) діяльності; цілісна єдність системи оцінювання у завданнях і видах діяльності та структурно-функціональна (видова) диференційованість на рівнях і за цільовим призначенням.

Методологія оцінювання передбачає обґрунтування, розроблення, планування і реалізацію широкомасштабних досліджень простих, складно-організованих систем (лінійного і нелінійного розвитку), ґрунтується на причинно-наслідковій просторово-часовій взаємодії програми та результатів теоретичних і експериментальних досліджень з науково-методичним матеріально-комунікаційним, програмним, науково-метричним комплексом забезпечення для формування інформаційно-достовірного базису подальшого створення планів, програм, проектів, прогнозів, моделей, сценаріїв, а також практичного використання результатів оцінювання. Методологія оцінювання як система сучасних наукових знань про методи, методики, стандарти оцінювання (і їх забезпечення) застосовується до нових діагностованих якісних змін у змістовному їх наповненні.

Експертне оцінювання – система методологічних процедур, впорядкованих документально, алгоритмізованих науково-дослідних дій згідно методик, методів, засобів технічного і нормативно-правового регулювання цілеспрямованих на отримання від експертів заключень (звітів) з подальшим аналізуванням, тлумаченням (інтерпретацією) інформаційних даних з метою підготовки і розроблення обґрунтованих позитивно значущих управлінсько-політичних рішень (за доступністю, ефективністю,

безпекою станів, об'єктів, процесів, систем; прогнозування та моделювання їх збалансованого розвитку); процес встановлення стану досліджуваного об'єкту, проблеми, явища, системи за схарактеризованими показниками параметрів просторово-критеріального експертного діагностування умов (процесів) дослідження (за достовірними критеріями, градаціями) ефективності функціонування; результат практичного вирішення завдань (проблем, ситуацій) виражених у позитивних якісних змінах об'єктів, явищ, ефективності функціонування систем передбачення ризиків, запобігання й усунення небезпеки для забезпечення безпеки їх збалансованого розвитку (системи, процесу, об'єктів).

Якість експертного оцінювання обумовлюється: поетапним вирішенням завдань структурно-логічної схеми оцінки станів, явищ, проблем, їх кількісно-якісних характеристик, багатофакторних, різновекторно спрямованих процесів функціональної трансформації розвитку станів системи й системного аналізу її складових, і системи в цілому, як компоненту систем вищого порядку; потенційних науково-організаційних і науково-методичних можливостей дослідницької групи, установи, науковця, добору методів і методик дослідження, достовірних інформаційних джерел, матеріально-технічного, наукового, програмно-аналітичного, фінансового забезпечення кожної ланки алгоритму оцінювання в рамках завдань для досягнення очікуваних результатів розв'язання визначених проблем і розроблення, затвердження, впровадження ефективно моделюючих управлінських рішень; незалежного, незаангажованого, неупередженого експертного заключення оцінювачів, їх відповідальності за засоби, форми процесу оцінювання, а також обґрунтовані мінімізовані ризики до обраних і ухвалених рішень експертиз щодо прогнозування та моделювання стану та розвитку процесів, систем.

Оцінювач (експерт) – досвідчений фахівець, професіонал, практик, науковець, педагог, виробничник, незалежний представник зацікавленої громадськості; з якостями – високою професійною кваліфікацією, науково-практичним й науково-методичним досвідом роботи з інформаційними базами даних, професійно-функціональною спеціалізацією з обґрунтування, розроблення та

запровадження планів, застосування методик й методів оцінювання, підготовки експертних заключень і компетентністю з управління збалансованим розвитком систем.

Компетентність експерта – це сформовані професійно-кваліфікаційні здібності, якості, здатності, повноваження й відповідальність оцінювача.

Завдання методології експертного оцінювання: обґрунтування добору амплітуди варіабельності управлінських рішень на основі системного аналізу оцінки якості критеріально-параметрального оцінювання; обрання стратегічних напрямів перспективних потенційних можливостей (планів, технологій) розвитку; ієрархічна узгодженість управлінської координації та субординації на рівнях і за видами управління; системне дослідження стану, ситуації, процесів, явищ, системи й достовірне оцінювання кваліфікованих експертів адекватності управління, політики окремих галузей, підприємств і сфер діяльності; обробка, систематизація, специфікація експертних заключень (звітів) для зменшення суб'єктивних ризиків суджень й ухвалення оптимальних варіантів рішень на основі експертиз.

Методи експертного дослідження (аналізу) забезпечують збір, узагальнення і систематизацію інформаційних даних як вихідних результатів у відповідності засобів технічного регулювання (нормативів, стандартів, настанов) для подальшої експертної оцінки; поділяють за ступенем формалізації – неформалізовані творчі (без визначених процедур) і лабільно формалізовані (за змінними алгоритмами), а також за складністю організації взаємодії науковців з експертами на – індивідуальні й колективні експертизи [12, 15, 16].

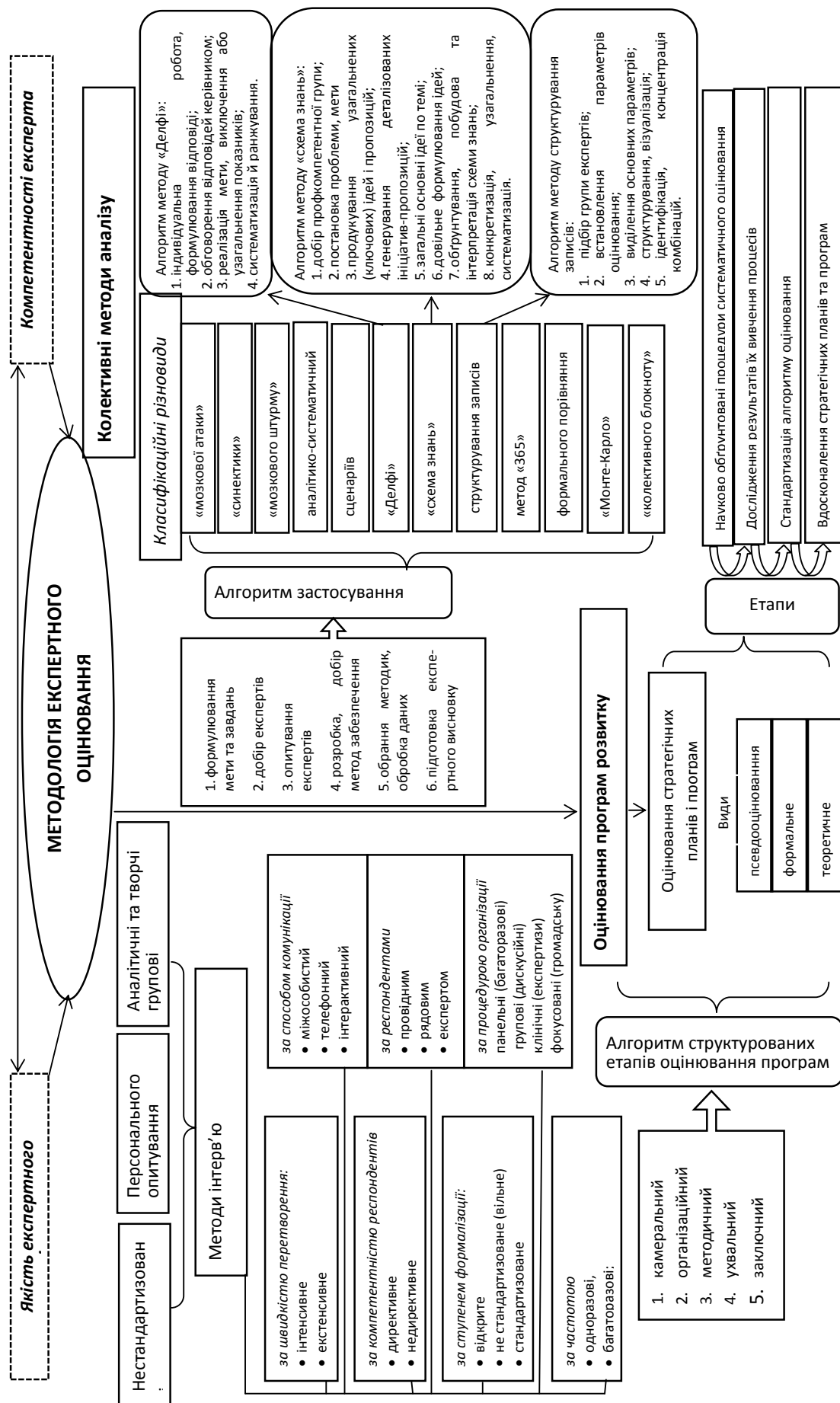

Рис. 1. Структурно-організаційна схема методології експертного оцінювання результатів експертних заключень, програм і планів розвитку

Експертне дослідження трактують як вивчення параметрів у визначених показниках об'єкта аналізу за критеріально-градаційними нормативами (шкалами, рівнями, ступенями), яке організується шляхом колективної мисленнєвої діяльності при застосуванні технологій експертного оцінювання з метою отримання попередніх даних діагностики об'єкта дослідження, що тестується, та встановлення внутрішньосистемної функціональної специфіки й зв'язків складових процесів не виявлених дослідником і втрачених від уваги науковця. Розроблено структурно-організаційну схему методології експертного оцінювання результатів експертних заключень, програм і планів розвитку (рис. 1).

За документопорядженням індивідуальних експертних досліджень застосовують такі методи аналізу:

- нестандартизовані – за ступенем формалізації тематичного опитування експертів у вигляді довільних бесіди, діалогу, інтерв'ю, або ускладненого структурованого опитування інтерв'юером дослідника (передбачає високу

поінформованість обох учасників з досліджуваної проблеми та професійну компетентність дослідника);

- персонального опитування («індивідуального блокнота») передбачає дистанційну роботу експерта зі заочним спілкуванням з дослідником шляхом заповнення опитувальника, в якому спершу сформульована проблема, що поступово у визначені терміни обґрунтовується, діагностується, оцінюється дослідником з наступною кропіткою інтерпретацією узагальненої та систематизованої інформації, потребує значних інтелектуальних, фізичних і матеріальних затрат особи;

- аналітичні та творчі групові методи, перші передбачають спільний аналіз характерних особливостей специфіки функціонування об'єкту досліджень, другі спрямовані на колективне бачення креативного вирішення досліджуваної проблеми (організаційно поділяють на комісію, суд, лоббі (переваг), порівнянь (парних, амплітуди варіативності, альтернативи, симбіоз оцінок (узгоджених), експертні, матричні)).

Індивідуальне експертне оцінювання – узагальнений умовивід індивідуальних систематизованих думок експертів, які опитуються по-окремі персоніфіковано; як формалізований метод передбачає

анкетування з переліком запитань у листах опитування для отримання відповідей кола фахівців з власною оцінкою проблем (проблеми, ситуації, процесів), який має на меті систематизоване за процедурою опрацювання експертної інформації та формування підсумкової думки в узагальненому висновку; інтерв'ювання з експертами у вигляді діалогу (бесіди) за певним тематичним планом із запитаннями (з перевагою закритих) щодо майбутніх перспектив розвитку об'єкту дослідження, експертно-аналітичного оцінювання вираженого в аналітичних звітах експертів підготовлених у ході персональної роботи з системного аналізу тенденцій і прогнозування станів та напрямів розвитку об'єктів.

Розглянемо варіанти методів індивідуального експертного оцінювання детальніше. Соціологічне діагностування передбачає застосування методу інтерв'ю у сфері соціоніки, ментології та психології особистості [17].

Метод інтерв'ю у вигляді бесіди передбачає отримання актуально необхідної інформації у ході діалогу цілеспрямовано організованого у формі відповідей незаангажованого інтев'юера на запитання респондента згідно плану бесіди. Інтерв'ю диференціюють за: ступенем формалізації – відкрите, не- та стандартизоване; процедурою організації – панельне, групове, клінічне, фокусоване; респондентами – провідним, рядовим, експертним; способом комунікації – міжособистий, телефонний, інтерактивний; частотою – одноразові, багаторазові; швидкістю перетворення – інтенсивне, екстенсивне; компетентністю респондентів – директивне і недирективне.

Нестандартизоване вільне інтерв'ю застосовують на камеральному етапі збору інформації – як метод не формалізується за чітким переліком запитань, хоча має розроблені тематичні напрями бесіди, які розвиваються респондентом і передбачає відкритий обмін думками з інтерв'юером.

Стандартизоване або напівстандартизоване інтерв'ю за мірою ускладнення документально формалізується – як заздалегідь розроблена деталізована процедура у вигляді програми бесіди чи плану алгоритмізованих запитань з передбаченими варіантами альтернативних відповідей, а також їх шифруванням і нотуванням у конкретній одноманітній формі записів.

Різноманітність процедур проведення обумовлюють

функціональне спрямування інтерв'ю. Панельні багаторазові інтерв'ю використовують для інтерв'ювання одних і тих же респондентів на базових (постійних) платформах опитування. Групові інтерв'ю передбачають розкриття у групі дослідників бажання дискутувати згідно тематичного плану бесіди. Формування конструктивного діалогу у формі аргументованої тривалої бесіди для здобуття необхідної інформації й за умов розкриття особистих мотивів, здатностей, компетентностей, мотиваційних установок поведінки респондентів має на меті клінічне інтерв'ю, яке передбачає вільні форми відповідей респондентів за визначеною дослідником темою та відсутньою гіпотезою. Метод отримання інформації, який сконструйований на дослідженні встановлених засад визначених аспектів певної виокремленої (або узагальненої) ситуації чи проблеми (явища, процесів), що опрацьовується через переживання та усвідомлення респондента у вигляді короткотривалої бесіди називають фокусованим інтерв'ю, що має на меті отримання інформаційних даних для громадської експертизи, щодо реакції суб'єкта на вплив або дію, а також сформовані конкретні події, факти, ситуації.

За способами спілкування комунікаційні методи інтерв'ю поділяють на: міжособистісний – полягає у прямому контактуванні інтерв'юера і респондента у формі довготривалого та професійно обґрунтованого спілкування, пов'язаного зі значними матеріально-часовими витратами; телефонний – як оперативне опитування для збору інформації з певної проблеми, теми; інтерактивний – за допомогою інтернет послуг, як перший, так і другий може бути детермінований (довго і короткостроковий).

Зважаючи на професійну компетентність респондентів інтерв'ю це: директивне експертне оцінювання, що застосовують за умови синхронізації усвідомлених дій кваліфікованого респондента до очікуваних результатів тематичного аналізу об'єкту досліджень; недирективне з акцентом суджень на предмет і усунення дискусійної трактовки – організована інтерв'юером співпраця респондентів для вивчення тенденцій у ході дискусії.

Протириччя використання методу інтерв'ю полягають у виокремлених перевагах і недоліках їх доцільності. У першому випадку інтерв'ю застосовують для: встановлення сфери досліджень, продукування гіпотетичних шляхів вирішення

проблем, розроблення структурно-логічних схем досліджень і підбір до них методичного забезпечення; отримання інформаційних даних обмежено репрезентативної вибірки, громадських експертиз, пілотних проектів, експертного оцінювання; доповнення іншими методами і реалізації комплексного та системного підходів. У другому гальмування через перепони при практичному використанні, а саме за рахунок: витрат часу та коштів, власне, на дослідження, професійну підготовку інтерв'юерів і їх значну кількість, розробку системи контролю якості; організації умов роботи інтерв'юера, респондента й формалізації процедур інтерв'ювання (обґрунтування та розробка документального алгоритму опитування, протоколювання процесу й результатів, форма їх презентативності); на усунення суб'єктивного бачення інтерв'юерами при опрацюванні масивів інформації отриманої від дослідників.

Специфіка протиріч покладає відповідальність на організаторів щодо контролю за учасниками (суб'єктами опитування), їх якостями (світоглядність, працелюбність, професійна обізнаність, практична компетентність, досвідченість).

Колективне експертне оцінювання одночасно є методом і процесом, який об'єднує інші процеси - підготовки, розроблення, прийняття й реалізації управлінських рішень з метою подальшого прогнозування, планування та моделювання стану і розвитку об'єктів (систем, проблем, процесів, явищ).

Поетапне інтегрування рішень полягає у: системній оцінці ситуації, стану за діагностикою специфіки умов необхідних для реалізації рішень; плануванні на основі системного аналізу прогнозів можливих проектів (варіантів) алгоритмів вирішення; селективному виборі спрямування шляхів вирішення серед потенційно можливих альтернатив. Колективне експертне оцінювання застосовують для розв'язання складних багатокомпонентних проблем при спільному продукуванні (виробленні та впровадженні) управлінських рішень, оскільки персоналізовані інтелектуальні здібності експерта обмежені.

Ефективність вироблення управлінських рішень виражена у вимірних результатах залежить від раціонально продукованих експертним колективом управлінських рішень з врахуванням їх відповідності рівню управлінської ієрархії, інтенсивності

(швидкості) та направленості (векторизації) трансформацій процесів у системі, а також від професійної компетентності й кваліфікації керівника (суб'єкта) уповноваженого приймати рішення (децентралізовано чи централізовано).

Групові методи продукування рішень на відміну від персоніфікованих (індивідуальних), відрізняються колективним виробленням спільного бачення вирішення проблеми чи ситуації. Системний аналіз усього загалу факторів сприяє ефективності управлінських рішень у ході процесуальної інваріанти – нормативно-стандартизованої процедури інтегрованого незмінного алгоритму взаємопов'язаних етапів процесу прийняття рішень, які реалізує керівник для досягнення мети управління й забезпечення відсутності невідповідностей (відхилень).

Колективне інтегрування рішень (у вигляді звітів, експертиз, планів, прогнозів, моделей) у сприятливому морально-психологічному середовищі забезпечують евристичні методи, які у вузькому розумінні представляють способи навчання, а у широкому є неформальними або напівформальними методами дослідження творчої діяльності, пошуку ідей та гіпотез, формування інновацій для розв'язання наукових проблем, прогнозування в умовах часткової або повної невизначеності факторів.

Метод експертних оцінок – це спосіб довгострокового прогнозування, який базується на футуристичних прогнозах (сценаріях) у вигляді передбачених очікуваних результатів сформульованих експертами-професіоналами. Застосовують метод як спеціально-організований збір умовиводів, суджень, оцінок, заключень, а також рекомендацій з певної галузі науки та знань, їх аналізу, систематизації пропозицій й ранжування та формування експертних висновків.

Алгоритм застосування методу колективних експертних оцінок полягає у:

- формулюванні мети дослідження, умов, переліку пріоритетних завдань (питань, що потребують відповіді) для вирішення, окреслення системи досліджень (зовнішньо-внутрішньої взаємодії середовищ);
- доборі експертів із числа професійних спеціалістів (науковців, педагогів, виробничників, практиків) певної або суміжних галузей науки і знань (пов'язаних безпосередньо з

об'єктом чи предметом дослідження) зі здатністю адекватного відображення тенденцій розвитку в історичній ретроспективі стратегічного та функціонально-вартісного аналізу при врахуванні дуальності типів особистісних особливостей образної та словесно-логічної розумової діяльності мислення у колективі дослідників;

- опитуванні, інтерв'юванні, дискутуванні, анкетуванні (очному або заочному, іменному або анонімному) експертів за умов оцінювання психоінтелектуальної генерації та спільної роботи в комісіях;

- розробці, доборі методичного забезпечення узагальнення та систематизації отриманої інформації;

- обранні методик, обробки даних спеціально-логічними та математично-статистичними методами, ранжуванні, експертних заключень, організаційних процедур до переліку варіантів вирішення проблеми та формулювання загального експертного висновку (з числа найбільш повторюваних відповідей більшості експертів, які аргументовано узгоджені для компромісного консолідованого заключення);

- підготовці експертного висновку.

Виділяють класифікаційні різновиди колективних методів експертних оцінок:

- «мозкової атаки» або «конференції ідей» як метод колективної творчості передбачає чергування та комбінування ідей у ході диспутів, обговорення або опитування різних точок зору не лише спеціалістів, керівників, а й підлеглих і не фахівців, які інтегрують новітні професійно незаангажовані ідеї без традиційних догматичних підходів у вирішенні проблем за умов сприятливої морально-психологічної доброзичливої атмосфери сприйняття та критики, на креативних засадах без скептичного ставлення до умовиводів й фантазій, уявлень учасників від новачків до експертів у галузі;

- «мозкового штурму» - метод оперативного розв'язання проблеми шляхом напівструктурованої креативної діяльності колективу під час спеціальних зібрань для пошуку ідей та інновацій у вирішенні проблем шляхом висловлення найбільшого розмаїття варіантів їх розв'язання від можливих (імовірних) до неймовірно фантастичних, генерованих бачень ситуації пропонентами (в ролі експертів), а також опонентів, які аналізують і критикують можливі

обґрунтовані експертами сценарії;

– метод «синектики» у ході «мозкового штурму» дозволяє логічно сформулювати неординарні варіанти креативних рішень складних проблем при застосуванні традиційних і спеціальних методів аналізу, абстрагування, творчого мислення, сценарної гри, рольових завдань, інтуїтивних передбачень; на засіданні колективу експертів формулюється проблема у послідовності постановки проблеми у загальному вигляді, ідеально очікуваних результатів вирішення проблеми, обґрунтування проблеми з встановленням висновків її виникнення та можливостей передбачення й усунення;

– «аналітико-систематичний» метод передбачає системне детальне дослідження й аналіз ситуації з чинниками, причинами, джерелами її формування й можливого розвитку (направленість, інтенсивність трансформації) для вироблення експертами рішень, розробки й реалізації планів, дій; усунення невідповідностей (відхилень від оптимального стану) встановлених у ході аналізу проблеми (ситуації), яке проводять наступним чином: встановлюють мотивацію як спонуку для пошуку рішення проблеми – мету; визначають об'єкти і предмет аналітико-синтетичного дослідження для досягнення мети через «дерево цілей» – систематизованих завдань; встановлюють і ранжують класифікаційні ознаки цільових програм оцінювання мети; розглядають можливі альтернативні варіанти; передбачають ризики, небезпеки, негативні наслідки та оцінюють їх ймовірність та значущість (цінність) для прийняття кінцевого рішення;

– «Монте-Карло» - це метод імітації, застосовується для наближення до реальних процесів і явищ та сприяє їх відтворенню (моделюванню); передбачає розробку та побудову моделі, яка унаочнює схематично ймовірність процесів і явищ за рахунок невеликої кількості вихідної інформації та визначення вагомості (значущості) цих даних й встановлення функціональних залежностей у справжній (реальній) системі різного рівня організації.

– метод «сценаріїв» - метод, який полягає у комплектуванні групи фахівців для формування сценарних (ситуативних) прогнозів перспективного розвитку процесів у різних ієрархічних системах, які здатні діагностувати можливі ризики та небезпеки й оцінювати потенційні наслідки системних перетворень (трансформацій);

значущість розроблених сценаріїв зростає за умов узгодженості експертних заключень фахівців групи дослідників і мінімізації невизначеності перспектив прогнозованого майбутнього; «метод сценаріїв» - найефективніший метод нетрадиційного футуристичного мислення колективу експертів (зі здатностями передбачення майбутнього, спонукає не лише до простого імовірнісного прогнозування у можливих проєкційних варіантах перетворення сьогодення у майбутнє (сучасного стану системи будь-якого рівня й типу у майбутні перспективні, шляхом розвитку й взаємодії процесів), а й поринати у невідоме майбутнє й продукувати концептуальні інноваційні моделі прогнозованого розвитку процесів і систем; заохочує футуристів (експертів) до кропіткої інвентаризації діагностичних деталей складових явищ, процесів які втаємничені, або непомітні в силу нині існуючих загальноприйнятих, традиційних суджень; цінність методу полягає у здатності уможливити імітування (моделювання) стану й розвитку майбутнього системи, ситуації окремих явищ шляхом програмно-інформаційного забезпечення комп'ютерних комунікацій, рольових ігор (психолого-педагогічного, управлінсько-політичного, виробничо-господарського характеру), макетування, конструювання, проєктування систем за рахунок інформаційних даних моніторингу;

– «колективного блокноту» - метод комплектує автономне незалежне персональне бачення індивідуального експертного оцінювання з колективним експертним заключенням; організаційно формалізується у послідовності – отримані кожним учасником блокноту зі сформульованою науковою тематикою та постановкою проблеми з регламентацією термінів виконання власного бачення (шляхів, процесів, засобів, планів) для її вирішення (найчастіше до 2-х тижнів); нотування (протоколювання) експертами персональних ідей (гіпотез, інновацій); узагальнення та систематизація керівником експертної групи отриманої інформації; обговорення у колективі у ході диспуту й продукування узагальненого узгодженого висновку;

– метод «формального порівняння» персональних суджень «номінальної групи» експертів застосовують для продукування колективного рішення, оскільки кінцевий висновок не досягається з окремих індивідуальних суджень кожного експерта, а формується

шляхом зіставлення думок учасників колективу; метод використовують у експертній групі, яка комплектується із числа професійно-компетентних експертів з певної галузі науки й знань і спроможна фахово висунути ідеї щодо вирішення визначеної проблеми; алгоритм формування номінального заключення передбачає – анонімне генерування пропозицій експертами, оформлення їх переліку, ідентифікацію ідей та їх узагальнення; систематизацію та ранжування, аналіз окремих пропозицій підготовки колективного експертного рішення;

– метод «365» передбачає формулювання та постановку проблеми в загальному вигляді групою експертів (у кількості 6 осіб), нотування протоколів кожним з учасників протягом регламентованого часу (5 хвилин) трьох пропозицій для вирішення проблеми (оптимізації ситуації, усунення ризиків, передбачення небезпек, прогнозування моделей розвитку); кожний з учасників, незважаючи на бачення попередника, вносить власні пропозиції, які використовують (або нехтуються) у подальшому при формулюванні рішень, але за умов повного опрацювання формулярів;

– «Делфі» як метод (походить від дельфійських мудреців-оракулів з однойменного храму та міста) базується на основі індивідуальних опитувань (інтерв'ю, анкетування), застосуванні спеціальної методології, яка дозволяє уникнути групового впливу; процедура проведення експертної оцінки полягає у анонімному опитуванні експертів, яким ставиться певне запитання, відповідь на яке надається письмово й формулюється в балах, що забезпечує мінімізацію залучення до точки зору більшості й усунення навіювання та схиляння до думки більшості; метод представляє політурову процедуру анкетування, зорієнтований на одержання футуристичних прогнозів (сценаріїв) без суб'єктивного психологічного впливу (авторитетних експертів, антипатій до опонентів, міжособистих контактів та симпатій) – перший здійснюється без аргументації, експертам (незнайомим) дають взаємопов'язані запитання з певної проблематики, думка меншості доводиться до більшості, яка її або обґрунтовує, або спростовує і надається меншості, процес поліповторюваний і триває до вироблення спільної експертної думки; група (вцілому) складається з підгруп (по 5-10 осіб).

Працює колектив за *4-х етапним алгоритмом*, а саме: перший передбачає індивідуальну роботу кожного члена групи та формулювання відповіді (10-15 хв.); другий – керівнику члени групи подають фіксовані індивідуальні відповіді, які обговорюються без оцінювання керівником і учасниками; третій – інтенсивної роботи для реалізації мети (виокремлення авторських ідей, зосередження роботи членів експертної групи на уточненні пропозицій (ідей) без їх оцінювання); обговорення та диспуту досягнення згори щодо виключення або узагальнення показників; четвертий – систематизація й ранжування ідей через оформлення карток, підрахунок голосів і заповнення матричних таблиць за умов анонімності, повноти вихідних даних для аргументації, уникнення рецензування й критики оцінок; поетапне опитування дозволяє встановити зворотній зв'язок щодо отриманої інформації у вигляді ідей експертів та визначити можливі збіги точок зору на попередніх етапах, а саме – при обробці даних експертів показником колективної точки зору вважають медіану, а показником синхронізації думок – діапазони кватилів, тобто встановлюють частку експертів (до 15%), які виставили найменші та найбільші бали, надалі їм пропонують обґрунтувати відповіді й вказати причини невідповідності до думок, які знаходяться в адекватно сприйнятній зоні (всередині амплітуди) та провести переоцінку відповідей без поінформування персоналій, які вийшли за межі варіабельності; процедура дозволяє змінити думку з врахуванням обставин попереднього етапу, на які вони першочергово не звернули увагу; після повторного збору даних від експертів (граничних процентальних зон) уточнюють підрахунки показників (статистично) і процедуру повторюють;

– «схема знань» це метод графічної фіксації інформаційних даних з певної проблематики та можливих ідей і пропозицій щодо прийняття управлінських рішень її покращення або усунення; сприяє визначенню взаємозв'язків між галузями знань щодо визначеної проблеми, а також схематично-графічній структуризації завдань, виокремленню, систематизації та засвоєнню сучасних знань для досягнення мети в залежності від рівня складності проблеми (ситуації).

Багатоетапний алгоритм побудови «схеми знань» полягає у:

- доборі професійно-компетентної групи (від 4 до 10 осіб)

посвячених у проблематику ситуації, що розглядається й зацікавлені у досягненні мети (її вирішення);

- постановці проблеми та формуванні мети й «дерева цілей» (візуальній фіксації цілей і завдань) шляхом пошуку попиту споживачів у вирішенні проблеми й досягненні мети через формулювання загального й часткових завдань;

- продукування узагальнених (ключових) ідей і пропозицій шляхом застосування методів «мозкової атаки» або «штурму» для виокремлення рівнів, на яких планується застосувати ініціативні пропозиції дій, системних процесів послідовно інвентаризованих, спрямованих на предмет, об'єкт (процес) для досягнення мети;

- генерування деталізованих ініціатив-пропозицій системного вирішення проблеми на рівнях тематичних складових (підсистемних) системи (проблеми або ситуації);

- загальні основні (ключові) ідеї по темі - конструктивні деталізовані та підтримуючі часткові ініціативи на рівнях, де кожен рівень візуалізується командою учасників певним кольором або шрифтом для уточнення, сполучення і відтворення ключових сфер охоплення у вигляді взаємозв'язків, процесів;

- довільне (творче) формулювання ідей-пропозицій за цільовим функціональним призначенням, особливо узагальнених (ключових) за умов методичної корекції відхилень і неточностей у процесі їх продукування;

- обґрунтування, побудова та інтерпретація схеми знань для подальшого планування досліджень у ланцюгу послідовності – обізнаність (компетентність) групи дослідників визначеність загальних ключових і конструктивних деталізованих ідей-пропозицій для вивчення;

- конкретизація, узагальнення (компеляція), систематизація, ієрархічне розміщення за рівнями відображення, візуалізація (структурно-організаційна, структурно-функціональна) будови (схеми) тематичної проблеми ідентифікація повторів на рівнях дубляжу та невідповідностей у ідей-структурних складових ініціатив-пропозицій ієрархічної будови проблеми та коригування їх виявлення учасниками групи дослідників компетентно-спроможних подолати неповноту (неємність) знань;

- подальші дослідження науково-методичної інформації, вивчення позитивного практичного досвіду сучасних напрямків

методології науки, управління, оцінювання, обмін інформацією, спілкування з іншими науковими групами для інтерпретації й моделювання схеми знань (графічно, природо відповідно тощо);

– метод «структурування записів» має характерну особливість - об'єднує зусилля не просто професійно-компетентних спеціалістів з певної проблеми, а експертів у галузі науки і знань з практичним досвідом експертно-контрольної, організаційно-управлінської, методичної видів діяльності; застосовується для ідентифікації будови (архітекtonіки) в цілому, частин зокрема, сприяє встановленню анатомічної структури та змісту системи (комплексу) вирішення основних і часткових завдань для досягнення мети оцінювання проблеми, визначення складності й рівня ситуації, діагностики ризиків і небезпек, розроблення плану оптимізації.

Алгоритм «структурування записів» полягає у: підборі професійної групи експертів; встановленні параметрів експертного оцінювання, що характеризують стан, рівень встановленої проблеми, а також можливі шляхи та механізми її вирішення; виокремленні з загалу параметрів – основних (за класифікаційними ознаками, що є індикаторами характеристик ефективних рішень) складових комплексного результату – експертного висновку вирішення проблеми, встановленні й обґрунтуванні меж амплітуди параметральної варіабельності – коливання можливих варіантів альтернатив меж параметрів; структуруванні – організаційної будови змісту переліку рішень за функціональними або логічними зв'язками (прямими, оборотними, безпосередніми чи опосередкованими (дотичними)); візуалізації структури – архітекtonіки у вигляді схем, моделей різних комбінацій; ідентифікації шляхом мінімізації основних комбінацій (як індикаторних) максимально спроможних неординарно забезпечити вирішення проблеми за різних умов; концентрацію комбінацій здійснюють при застосуванні методів оцінки - інтуїтивного (найкращі комбінації на думку більшості), оптимізації (оптимальні комбінації за визначеними параметрами), послідовного (оптимальні комбінації в межах наступного параметру), матричного (індикаторно-спроможні комбінації в межах параметрів і на рівнях оцінки системи).

Оцінювання програм розвитку (планів, проектів) – комплексне дослідження певної проблеми розвитку системи як запланованої

діяльності у ході вирішення завдань для досягнення певної мети – обґрунтування і розробки політичних стратегій у різних сферах життєдіяльності та забезпечення сталого розвитку системи. Дану управлінську функцію контролю комплексного нагляду та перевірки застосовують для встановлення стану та перспектив розвитку системи, періодичної діагностики відхилень від завдань, станів реалізації планів і проектів та невідповідностей за критеріями очікуваних результатів для досягнення мети розвитку системи.

Для оцінювання державних програм і політики [22, 24], моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку [23], аналізу політичних концепцій (соціальних, економічних, екологічних, інформаційних, тощо) і практичного досвіду їх впровадження [19, 20, 21] застосовують сучасні багатоетапні методики.

Під егідою відомств України – Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства розроблені методики з підготовки та оцінки проектів у сфері сільського водопостачання [25]; формування і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади [28]; Міністерства екології та природних ресурсів – оцінки ефективності реалізації регіональних, природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм [26]; Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України – формування регіональних стратегій розвитку [27]. Колективом науковців під керівництвом М. Згуровського розроблено та обґрунтовано методику форсайту соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах [29].

Багатоетапне оцінювання програм розвитку здійснюють за алгоритмом структурованих етапів:

а) камеральному, який передбачає обґрунтування плану (схеми) оцінювання – встановлення мети та масштабу (завдання, очікувані результати, їх споживачів) розробку методології (визначення методик, методів, підбір стандартів) для параметральної оцінки показників й їх діагностики як індикаторів досягнення цілей (часткових) і мети програми, визначення ресурсного базису,

календарно-тематичних (цільових) і часових меж (термінів) оцінювання;

б) організаційному, який забезпечує формування схеми організаційно-управлінських процедур у процесах системи управління, встановлює зацікавлені сторони (в реалізації програми і її оцінці), передбачає заходи стратегічного управління ресурсною базою, визначає ефективність запропонованої системи моніторингу та розроблення регламенту документообігу опису процесів управлінської ієрархії, об'єднує зусилля структурно-організаційних груп (підрозділів) відповідно до процесу управління (керівництва програми як розробників і відповідальних за реалізацію); координаційної групи експертів-оцінювачів, які планують, координують, взаємодіють з зацікавленими сторонами, оцінюють; моніторингової групи виконавців оцінювання, яка складається з представників керівництва, координаторів, в тому числі зовнішніх експертів;

в) методичному, який забезпечує формування плану оцінювання, регламенту, порядок його організації (процедури), передбачає опис змістових складових структурованої програми з інформаційною базою даних, методиками, відповідальними сторонами та термінами виконання, й розроблення методології оцінювання;

г) ухвальному, який передбачає затвердження керівним органом плану оцінювання технічного завдання, регламенту режимів доступу, обліку даними інформаційної системи, порядок характеристики та структуру програми оцінювання, реалізацію плану оцінювання за умов застосування основних принципів етики оцінювання – системності оцінки, фаховості, чесності, неупередженості, незаангажованості оцінювачів, взаємоповаги представників усіх груп учасників, проміжного звітування з виявленням невідповідностей у процесах, відхилень від графіку, бюджетних порушень, дотримання зворотнього зв'язку з зацікавленими сторонами коригування плану оцінювання;

д) заключному, який передбачає складання кінцевого звіту за результатами оцінки - узагальнення методологічних аспектів оцінювання, інформаційну систему даних оцінки, загальні висновки та рекомендації щодо життєздатності й ефективності програми розвитку, часткові позапрограмні висновки й

рекомендації щодо можливостей розвитку територіальних (адміністративних) одиниць, специфічних систем (природних, антропогеннозмінених, виробничих, суспільних, тощо), а також містить суспільноорієнтовані й природовідповідні управлінські рішення, які спроможні забезпечити сталість розвитку систем.

Окремо варто розглянути оцінювання стратегічних планів і програм, які застосовують для систематичного моніторингу процесів розвитку й їх результатів для порівняння з певними нормативами у вигляді стандартів або передбачуваних мірил з метою подальшої корекції й удосконалення стратегічного планування. Здійснюється оцінювання стратегічних планів і програм згідно з виникненням необхідності відповідати потребам та запитам зацікавлених сторін, цільових груп споживачів для масштабного аналізування їх задоволення від впровадження заходів стратегічного планування.

Основні етапи такого *оцінювання стратегічних планів і програм передбачають*: науково обґрунтовані процедури систематичного оцінювання; цілеспрямовані дослідження результатів і вивчення процесів (їх направленості, інтенсивності, якості перетворень, трансформації станів); стандартизація алгоритму оцінювання стратегічних планів і програм, порівняння з діючими методичними нормативами, які обумовлені завданнями для досягнення мети стратегічного планування до впровадження планів та програм з подальшим перетворенням цілей; вдосконалення стратегічних планів і програм згідно очікувань і відгуків зацікавлених сторін для поліпшення процесу їх реалізації на засадах прозорості, відкритості, відповідальності й звітності.

Ключові завдання оцінювання стратегічних планів і програм полягають у:

1) оперативній діагностиці й коригуванні відхилень й невідповідностей стандартам, нормативам при реалізації стратегічного плану;

2) встановленні ефективності (результативності) функціонування стратегічного плану згідно встановлених цілей та завдань для вироблення рішень щодо подальшої їх реалізації (як проектів, програм, заходів, тощо);

3) апробації й оцінювання новітніх, інноваційних пілот-проектів і їх результатів;

4) ідентифікації поліваріативності стратегічного планування для вибору найоптимальнішої версії з амплітуди варіабельності;

5) обґрунтуванні висновку щодо рішення продовження стратегічного плану (в тому числі проекту його фінансування).

Циклічність стратегічного планування складається з позачерговості етапів оцінювання, а саме: попереднього – на етапі його розробки для прогнозування стратегії, визначення мети й завдань, встановлення актуальності, моніторингу – ризиків і небезпек як недоліків й можливого зиску як переваг, встановлення впливу стратегічного планування на розвиток організаційно-територіальних об'єктів і суб'єктів взаємодії систем різного рівня й їх призначення; проміжного – на етапі реалізації стратегічного плану для встановлення ефективності досягнення мети планування – рівня відповідності результатам поставленим завданням (цілям); підсумкового – на заключному етапі після завершення реалізації плану або через декілька років для встановлення рівня трансформації ситуацій і станів середовища (проблем, які план стратегічно вирішує), на оптимізацію якого ціленаправлено стратегічне планування з метою підготовки заключного висновку щодо ефективності (результативності) впливу, його наслідків та довго терміновості дії.

Розрізняють основні *види оцінювання стратегічного планування* – псевдооцінювання, формальне і теоретичне оцінювання, відповідно методологічно передбачають застосування методів для формування інформаційної бази даних результатів реалізації стратегічного плану першого виду, значимих для цільових груп, суспільства в цілому, і окремих громадян зокрема; другого виду за цілевстановленими завданнями плану; третього виду цінних для усіх зацікавлених сторін (виконавців, цільових груп споживачів, учасників, керівників, споживачів, експертів), які спроможні генерувати інноваційні ідеї його покращення.

Підставами для оцінювання стратегічних планів і програм є критерії – відповідності, результативності, ефективності, сталості (соціоекономічного екологічного розвитку).

Висновки: встановлено, що система, процес оцінювання повинні мати власну методологію у кожній галузі науки і знань, зокрема та фундаментально наукову загалом, в цілому. Необхідність формування наукової парадигми методології оцінювання полягає у

забезпеченні релевантності результатів наукового пізнання, дослідження або їх експертизи. Виокремлено і схарактеризовано систему методологічних процедур експертного оцінювання та розглянуто передумови забезпечення досягнення його якості й ефективності заключень оцінювачів для мінімізації ризиків в обраних і ухвалених рішеннях експертних щодо моделювання стану і розвитку процесів і систем. Розлого тлумачаться колективні й індивідуальні методи оцінювання та наведено алгоритми їх застосування. Встановлено, що багатоетапне оцінювання планів і програм розвитку має свою специфіку на кожному з етапів, особливо стратегічного характеру. Конкретизовано завдання оцінювання стратегічних планів і програм, види й підстави оцінювання стратегічного планування за критеріями відповідності, результативності, ефективності на засадах сталості.

Список використаної літератури:

1. Групове експертне оцінювання та компетентність експертів: [монографія] / Величко О. М. [та ін.] ; за заг. ред. д-ра техн. наук О. М. Величка ; Одес. держ. акад. техн. регулювання та якості. - Одеса : Бондаренко М. О., 2015. – 284 с.
2. Соціально-економічні наслідки техногенних та природних катастроф: експертне оцінювання / НАН України, Ін-т соціології, Центр соц. експертних і прогнозів ; відп. ред. В. В. Дурдинець, Ю. І. Саєнко. - К. : Стило, 2000. – 259 с.
3. Розробка алгоритмів послідовного аналізу варіантів для задач експертного оцінювання та їх застосування [Текст] : дис... канд. техн. наук: 01.05.04 / Дробот Олена Віталіївна ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2003. – с. 142-154.
4. Інформаційні технології багатокритеріального експертного оцінювання альтернатив у соціальних системах: автореф. дис... канд. техн. наук: 05.13.06 / Вдовиченко Ірина Никифорівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т пробл. мат. машин і систем. - К., 2008. – 20 с.
5. Кількісні методи експертного оцінювання: наук. - метод. розроб. / Нац. акад. при Президентові України, Упр. орг. фундамент. та приклад. дослідж., Львів. регіон. ін-т держ. упр. ; уклад. В. П. Новосад [та ін.]. - К. : НАДУ, 2009. – 36 с.
6. Аналіз та оптимізація нечітких моделей колективного

ординального експертного оцінювання: дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.05.04 / Антосяк Павло Павлович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2011.

7. Використання методів експертного оцінювання витрат на наукові дослідження з урахуванням фінансових ризиків: навч. посіб. до самост. роботи студентів / В. П. Божко [та ін.] ; Нац. аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського "Харків. авіац. ін-т". - Харків : ХАІ, 2014. – 31 с. .

8. Моделі та методи експертного оцінювання рівня корпоративних знань для прийняття проектних рішень: автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.13.22 / Яковенко Євген Олександрович ; Одес. нац. політехн. ун-т. - Одеса, 2015. – 20 с.

9. Крючковский В.В., Петров Э.Г., Соколова Н.А., Ходаков В.Е. Интроспективный анализ. Методы и средства экспертного оценивания: Монография. – Херсон: Гринь Д.С., 2011. – 168 с.

10. Павлов, А. Н. Методы обработки экспертной информации [Текст]: учебно-метод. пособие / А. Н. Павлов, Б. В. Соколов; ГУА. – СПб., 2005. – 42 с.

11. Орлов А. И. Прикладная статистика [Текст]: учебник / А. И. Орлов. – М.: Экзамен, 2004. – 656 с.

12. Методологія експертного оцінювання: конспект лекцій / уклад. : В. П. Новосад, Р. Г. Селіверстов. - К. : НАДУ, 2008. – 48 с.

13. Сталий розвиток регіонів України / Науковий керівник М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.

14. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. – 654 с.

15. Сурмін Ю.П. Словник системного аналізу в державному управлінні / Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко, Л. М. Гогіна. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 148 с.

16. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ков-басюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

17. Чуденко В.В. Социологическая диагностика: метод інтерв'ю / В.В. Чуденко // Соционика, ментология и психология личности. - 2002. - №2

18. Василенко В.О. Теорія і практика розробки управлінських

рішень: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти / В.О. Василенко. - К. : ЦУЛ, 2003. – 420 с.

19.Городяненко В.Г. Соціологія : підручник - К. :Академія, 2008 - 560 с.

20.Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / пер. з англ. А. Ткачука та М. Корчинської; наук. ред. пер. О. Кілієвич. - К: - Основи, 2000, - 672 с.

15.Веймер Д.Л. Аналіз політики: концепції, практика / Д.Л. Веймер, Е.Р. Вайнін ; пер. з англ. І.Дзюби, Д. Олійника ; наук. ред. О. Кілієвич - К. : Основи, 1998, 655 с.

21.Ведунг Е. Оцінювання державної політики та програм / Е. Ведунг ; пер. з англ. В. Шульга. - К.: Всеуито, 2003, 350 с.

22.Лендъел М. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / М. Лендъел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. - К. : К.І.С., 2007, - 80 с.

23.Данн В. Державна політика : вступ до аналізу: пер. з англ. / В. Данн. - Одеса : АО «Бахва», 2005. - 504 с.

24.Методичні рекомендації щодо підготовки та оцінки проектів в сфері сільського водопостачання, що подаються об'єднаними територіальними громадами на фінансування за кошти субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад / Міністерство регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України. – Київ, 2016 р. – 48 с.

25.Методика оцінки ефективності реалізації регіональних природоохоронних та державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм [електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2146-12>

26.Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>

27.Методичні рекомендації щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади [електронний ресурс] – режим доступу: http://www.cct.com.ua/2016/30.03.2016_75.htm

28. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньо-строковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський // Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Інститут прикладного системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Фундація «Аграрна наддержава». — Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. — 184 с.

УДК 37.014.24-044.24

**Н.М. Рідей, Л.М. Панченко, А.А. Шолудяк, Ю.П. Богуцький
МІЖНАРОДНІ СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ПРОЦЕСИ
ТРАНСКОРДОННОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ
ЖИТТЯ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Н.М. Рідей – д.пед.н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com;

Л.М. Панченко - Кандидат філософських наук, доцент, вчений секретар НПУ імені М.П. Драгоманова;

А.А. Шолудяк – аспірант кафедри методики навчання та управління навчальними закладами, Національний університет біоресурсів і природокористування, nasik@ukr.net;

Ю.П. Богуцький – аспірант кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Анотація. У статті розглянуто етапи формування Європейського простору освіти та науки, зокрема, визначено ключову роль кожного міжнародного зібрання на протязі 20 років. Був проведений структурно-організаційний і структурно-функціональний аналіз ефективності законодавчої і структурної імплементації систем вищої освіти для розвитку Болонського процесу, а також здійснений хронологічний аналіз форумів, проведених під егідою Болонського процесу.

Ключові слова: вища освіта, навчання впродовж життя, соціальний вимір, Болонський процес, Європейський простір вищої освіти, декларація, конвенція, комюніке, форум, конференція.

N. Ridei, L. Panchenko, A. Sholudiak, Y. Bogutsky
INTERNATIONAL SYSTEM-DEVELOPING PROCESSES
OF THE TRANSBOUNDARY INTEGRATION OF EDUCATION
FOR EVERYBODY LIFE ON THE BASIS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT

N. Ridei – Doctor of Pedagogical Sciences, professor of Department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University;

L. Panchenko - Ph.D. in Philosophy, associate professor, scientific secretary of the NPU named after MP Drahomanov;

A. Sholudiak – Postgraduate student of the department of teaching methodology and management of educational institutions, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

Y. Bogutsky – Postgraduate student of the department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University.

Summary. *The article deals with the stages of formation of the European space of education and science, in particular, the key role of each international assembly for 20 years has been determined. Structural-organizational and structural-functional analysis of the effectiveness of the legislative and structural implementation of higher education systems for the development of the Bologna process was conducted, as well as a chronological analysis of the forums held under the auspices of the Bologna Process.*

Key words: *higher education, lifelong learning, social dimension, Bologna process, European higher education space, declaration, convention, communique, forum, conference.*

Вступ. Еволюція системи вищої освіти певної країни віддзеркалює її національну історію, культуру, релігію, традиції, самобутність освітньої політики й розвивається, набуваючи світового досвіду. Для оцінки ефективності системи освіти використовують критерії й показники внутрішньої (в певній країні) і зовнішньої її ефективності (динаміки розвитку, особливості

інноваційних процесів національного, міжнародного та світового рівнів).

Гармонізація вищої освіти України до вимог Європейського простору передбачає застосування інноваційних досягнень освіти й науки для формування нового покоління, здатного мислити й працювати по-новому. Тому основна увага приділяється розвитку особистості, її культурологічній і комунікативній підготовленості, здатній самостійно здобувати й розвивати знання, формувати інформаційні та соціальні навички [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку, становлення, упровадження Болонського процесу на теренах Європи й України відображено у працях у працях Ю. Давидова, В. Андрущенко, В. Беха, Ю. Маліновського (висвітлено тенденції, проблеми та перспективи Болонського процесу); В. Байденка, З. Тимошенка, М. Степка, Я. Болюбаша (загальноприйняті документи Болонського процесу); Б. Клименка, Л. Товажнянського, Є. Сокола (розкрито основні аспекти регулювання й становлення навчально-виховного процесу згідно з європейськими вимогами) [5, 8-12]. Правові аспекти Болонського процесу розглядалися в працях З. Тимошенко [21], філологічні питання обговорювались на деяких міжнародних конференціях, економічна складова розвитку Європейського простору вищої освіти вивчалась у наробках за редакцією В. Базилевича [28].

Із середини 90-х років ХХ ст. посилювалися прояви практичного втілення європейських ідей інноваційного розвитку, усвідомлення зростання ролі знань, що призводить до підвищення конкурентоспроможності особистості. Підписання Маастрихтського договору спонукало до розробки Білої книги «З питань зростання конкурентоспроможності й зайнятості» (1994 р.). Освіта й підготовка конкурентоспроможних кадрів стали головною метою економічної, соціальної політик та політики зайнятості й боротьби з безробіттям. Постала необхідність задоволення сучасних потреб суспільства системою освіти у підготовці кадрів. У Білій книзі «Викладання та навчання: рух у напрямку суспільства, що навчається» (1995 р.) сформульовано завдання, пріоритетними серед яких є: формування системи освіти для здобуття знань упродовж життя; підвищення випереджувальної ролі освіти; стимулювання появи нових знань; зближення системи освіти й економіки для узгодженої підготовки

кадрів згідно з кон'юнктурою ринку праці при рівнозначності суспільного зиску інвестицій в економіку й освіту; сприяння багатомовним знанням випускників шкіл і подолання перешкод міжнародної мобільності.

У Зеленій книзі «Освіта – підготовка – дослідження: перепони для транснаціональної мобільності» (1996 р.). розглядалися правові, соціально-економічні, лінгвістичні та практичні проблеми, які заважають мобільності осіб, що проходять підготовку, а також інтернаціоналізації освіти [5].

Постановка завдання. Болонський процес у ході свого розвитку пройшов ряд етапів, на кожному з яких розширювалося коло країн-учасниць процесу, декларувалися нові цілі, досягалися комюніке та ратифікувалися конвенції. Починаючи з 2006 року було проведено понад десять Форумів із забезпечення якості вищої освіти [30], а також чотири Форуми політики Болонського процесу.

Декларація, як офіційний документ закріплює основоположні принципи в певній сфері правовідносин, видається наднаціональним органом або державою, політичною партією, як правило, не має прямої дії і тільки створює фундамент, базу для майбутніх законів.

Комюніке (з лат. *Communico* - повідомляю) – офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах, а також про досягнуті угоди, рішення тощо. Деякі комюніке можуть передавати інформацію про прийняті під час перемовин рішення, і відповідно можуть мати правові наслідки, а спільні комюніке видані одночасно за спільною згодою усіх учасників переговорів.

Конвенція – міжнародний договір, укладений кількома державами і обов'язковий для виконання. Його положення мають пріоритет перед системою національного права, а у громадян є можливість апелювати безпосередньо до даного нормативного акту.

Форум (від лат. *Forum* - площа в Стародавньому Римі, на якій відбувалися народні збори і вершився суд; представницьке зібрання, з'їзд, конгрес) - це простір для спілкування та взаємодії осіб, які вже мають значні досягнення у сфері своєї діяльності. Кожен конкретний форум має свою тематику - досить широку, аби в її межах можна було вести багатопланове обговорення. Часто

також декілька форумів зводять воедино в одному місці, яке також називають форумом (у широкому сенсі) [31].

Метою дослідження є встановлення ролі міжнародних інтеграційних процесів різного рівня організації за типами імплементації у формуванні розвитку Європейського простору вищої освіти (далі - ЄПВО) на засадах сталості.

Завдання: встановити передумови і етапи формування Європейського простору освіти та науки, виокремити системоутворюючі процеси міжнародної інтеграції за умов застосування системного і процесного підходів; здійснити структурно-організаційний і структурно-функціональний аналіз ефективності законодавчої і структурної імплементації систем вищої освіти для розвитку Болонського процесу і визначити гальмівні чинники організації ЄПВО; проаналізувати і конкретизувати рівні міжнародної організації процесів інтеграції за типами імплементації систем вищої освіти ЄПВО і науки.

Виклад основного матеріалу. Визнання кваліфікацій *Лісабонською конвенцією* [25], що стосується вищої освіти в Європейському регіоні (Лісабон, 1997 р.) дало можливість державам визнати здобуття вищої освіти як виключно багатокультурне й наукове надбання для окремих осіб і суспільства. Дуже «велика різноманітність освітніх систем в Європейському регіоні відображає його культурні, соціальні, політичні, філософські, релігійні та економічні особливості і є виключним надбанням, що варте глибокої поваги» [4]. Зазначимо, що громадяни і студенти кожної з держав повинні мати доступ до освітніх ресурсів і право на продовження своєї освіти чи навчання впродовж певного періоду у закладах вищої освіти (далі – ЗВО; раніше вищі навчальні заклади – ВНЗ) Європи, що сприятиме їхній мобільності на європейському ринку праці, завдяки визнанню кваліфікації вищої освіти для академічних цілей.

Спільна декларація чотирьох міністрів (Великобританія, Німеччина, Франція та Італія) (Сорбонна, 1998 р.) (далі – Декларація) [19] окрім завдання створення універсальної структури й гармонізації архітектури європейської системи вищої освіти, проголосила Європу об'єднанням економічних інтересів, Європейським простором вищої освіти – «Європою знань», «Зоною європейської вищої освіти». Для ліквідації бар'єрів і розширення

мобільності освіти впродовж життя, привабливості навчання поза національними межами, міжнародного порівняння професійного кар'єрного становлення й еквівалентності знань запропоновано доступневій і післяступеневої цикли. Гнучкість досягається використанням семестрів і кредитів, що дає право ввійти до академічного світу для одержання освіти або продовження навчання в будь-якому європейському університеті, у зручний для особистості час протягом життя.

Студенти доступневого циклу повинні мати вільний доступ до універсифікованих програм, цьому сприяє знання іноземних мов, використання інформаційних технологій. У післяступеневому циклі є можливість вибору отримання ступеня магістра або доктора з правом зміни програми. У Декларації підкреслено посилення ролі дослідницької й самостійної роботи, що спонукає студентів до навчання хоча б один семестр поза межами власної країни, а також сформульовано нові підходи до вищої освіти: справедливість доступу; підвищення ролі жінок; просування знань шляхом проведення наукових досліджень у галузях природничих і гуманітарних наук, мистецтва, розповсюдження їхніх результатів; довгострокова орієнтація на адекватність вищої освіти, щодо очікувань суспільства; зміцнення співробітництва у сфері працевлаштування, підприємництва; аналіз і прогноз суспільних потреб кон'юнктури ринку праці; диверсифікація моделей, форм вищої освіти та типів ЗВО (державних, приватних) при забезпеченні рівних можливостей для достойних.

Новаторські підходи у сфері освіти, критичне мислення й творчість передбачають: нову парадигму відкритого доступу до освіти різних категорій населення; партнерський взаємозв'язок із громадськістю; поєднання знань із сучасною наукою й технікою; рівноправність статі й належності особи до певної країни в здобутті освіти; відображення в програмах підготовки світових потреб, норм у сфері прав людини, аспектів підприємницької діяльності, нових методів освіти та їхнє науково-методичне забезпечення й оцінювання рівня знань.

У зв'язку з цим підкреслено роль співробітників, студентів у вищих навчальних закладах як основних дійових осіб, необхідність підвищення кваліфікації співробітників, викладачів і значення наукових досліджень як у ЗВО, так і за його межами, звернено

увагу на підготовку у ЗВО учителів шкіл за новаторськими програмами й методами викладання; змінено підходи у ставленні до молоді як активного учасника процесу оновлення вищої освіти, необхідності залучення до оцінювання, оновлення методик, програм і заохочення молодіжного впливу на політику, управління в навчальних закладах. Спільно зі студентськими організаціями співробітники мають надавати консультації всім диверсифікованим категоріям населення, які бажають навчатися.

Зазначимо, як пріоритет Декларації, формування і рекомендації практичних заходів її втілення – критерії оцінки якості освіти, функції й види якості вищої освіти – навчальні й наукові дослідження, стипендії, кадрове забезпечення, контингент студентів, будівлі, матеріально-технічне забезпечення й обладнання, а також задоволення суспільного попиту. Зазначається, що оцінка якості освіти має проводитися не лише за рахунок внутрішньої самооцінки, а й спільно зі зовнішньою оцінкою незалежних міжнародних експертів з оприлюдненням результатів. Усі зацікавлені сторони мають бути активними учасниками інституційної оцінки. Незалежні національні інстанції з оцінки якості мають приділяти увагу особливостям і відмінностям інституційних, національних та регіональних умов для уникнення одноманітних підходів при порівнянні узгоджених норм якості міжнародно-визначених і встановлених для використання. Отже, якість вищої освіти усукуплює її міжнародний статус, реалізованість обміну знаннями, викладачами й студентами спільних міжнародних науково-дослідних проектів, інформаційних мереж (інтерактивних, телекомунікаційних), підвищення кваліфікації й мобільності викладачів і персоналу на регіональному, національному та міжнародному рівнях вищої освіти. У межах указанного інформаційно-комунікаційні технології мають сприяти оновленню змісту навчання й методів викладання, гарантувати доступ до вищої освіти, видозмінювати роль викладача в постійному діалозі й перетворенні знань у розуміннях, на основі рівноправності й міжнародного співробітництва сприяти якості освіти. Основними критеріями якості їхнього застосування є: запровадження технологій у викладанні, підготовці кадрів та наукових дослідженнях для забезпечення загальної доступності знань; використання нових форм, а саме дистанційної освіти,

мережових навчальних закладів і систем освіти, що сприяють суспільним пріоритетам; створення мережових освітніх комплексів на основі регіональних, континентальних та світових мереж при дотриманні їхньої самобутності; подолання нерівності в наявності, доступі, розробці та впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій між країнами, регіонами, континентами під час використання в освітніх і наукових цілях; створення освітніх, науково-технічних, організаційно-адміністративних та інституційних систем, адаптованих до національних і місцевих потреб, і забезпечення їх стабільного функціонування; організація міжнародної співпраці з урахуванням цілей і спільної зацікавленості всіх країн у доступі до технологій; моніторинг знань для забезпечення якості використання технологій.

Реформування управління й фінансування вищої освіти з метою їх вдосконалення має базуватися на: розвитку стратегій планування й аналізу політики партнерських взаємин ЗВО, державних органів планування й регулювання; переході ЗВО до практики перспективного управління, задоволення потреб суспільства (на рівнях функціонування), формуванні професійних компетенцій і властивостей високої відповідальності; оцінці ефективності управління, здатності оперативного регулювання; внутрішніх і зовнішніх механізмах управління й фінансування; удосконаленні керівництва у сфері вищої освіти; внутрішній автономії вищих навчальних закладів з підзвітною підпорядкованістю від студента до держави й суспільства; управлінцях, адміністраторах, керівниках, які поєднують соціальну відповідальність і ефективне управління; участі всіх учасників освітнього процесу в роботі керівних органів ЗВО при розумній достатності таких органів; сприянні співробітництву для забезпечення фінансування й регулювання зміцнення вищої освіти в країнах, що розвиваються. Передбачається залучення державних і приватних джерел для фінансування вищої освіти, що знаходиться на службі суспільству, при збереженні пріоритетності ролі державної підтримки й диверсифікації джерел фінансування для забезпечення розвитку вищої освіти та ефективності наукових досліджень, поліпшення її якості й відповідності запитам сучасного суспільства.

Спільне використання знань і навичок у різних країнах та

контингентах базується на принципах: партнерства між ЗВО Світу в подоланні глобальних проблем; солідарності в спільному існуванні країн, держав з різними культурами; міжнародного співробітництва, взаємовизнання, порозуміння, підтримки в спільному визнанні на основі багатомовності й обміні знаннями, викладачами, студентами в системі освіти, а також наукових досліджень; збереження в регіонах конфліктів, стихійних лих інституційних потенціалів вищої освіти; міжнародної підтримки, ратифікації нормативних актів про визнання й адекватність навчальних курсів для сприйняття й мобільності студентів за національними системами вищої освіти на міжнародному й регіональному рівнях. Звідси виникає потреба в трансформації й запобіганні відпливу інтелектуального потенціалу з країн, що розвиваються, у перехідному періоді в більш благополучні, до залучення висококваліфікованих кадрів для розвитку їхніх країн.

Особливого значення набуває всебічне міжнародне співробітництво між півднем і північчю та всередині між країнами полюсів, створення регіональних і міжнародних мереж центрів інтенсивної підготовки кадрів у країнах, що розвиваються, з короткостроковим навчанням за кордоном і залучення фахівців для створення структур, які поєднують спільні зусилля місцевого й зовнішнього інтелектуального потенціалів. Для управління перетвореннями передбачається партнерство зацікавлених сторін у взаємодії політиків національного та інституційного рівнів, керівників вищих навчальних закладів, викладачів, дослідників, студентів, адміністративного й технічного персоналу.

Для результативності процесу спільного досягнення більшої сумісності, порівнюваності систем вищої освіти виникає потреба в безупинному русі й розвитку. Переконавання в привабливості європейської вищої освіти можливе лише в разі збільшення її міжнародної конкурентноздатності, попиту на культурні переваги, які важливі для інших країн.

Підписання 21-ю країною *Болонської декларації* (Болонья, 1999 р.) [20] окреслило основні цілі для вищої освіти, що сприяло установленню системи зрозумілих і подібних наукових ступенів; функціонуванню систем, заснованих на студентських й післядипломних циклах; уведенню системи кредитів ECTS (Європейська система перекладу та накопичення кредитів, з англ. -

European Credit Transfer and Accumulation System); сприянню мобільності, забезпеченню руху студентів, учителів, дослідників, адміністративного складу способом подолання перешкод; сприянню європейській співпраці в забезпеченні якості й сприяння відповідності європейським вимірам у вищій освіті [21].

Празьке комюніке (2001р.) узагальнило досягнуті успіхи й визначило напрями, пріоритети дій на шляху до Європейського простору вищої освіти, залучення в цей процес країн Європи з метою розширення Європейського Союзу [5].

Міністерства звернулися до ЗВО з ініціативою використовувати переваги національного законодавства, системи освіти, розроблено інструментарію регулювання Єв्रोпростору країн-учасниць вищої освіти з метою визначення навчальних курсів, програм, учених ступенів та ефективності отриманих кваліфікацій і компетентності при навчанні впродовж життя, підтримки мобільності студентів, викладачів, управлінців та застосування демократичних цінностей працевлаштування в Європі. Також було визначено основні складові розвитку: навчання впродовж життя для зростання суспільства й економіки, заснованих на знаннях – Зони європейської вищої освіти при впровадженні сучасних технологій, рівноправних можливостей якості життя; доброзичливе взаємне партнерство у формуванні Зони європейської вищої освіти ЗВО і студентів як активних дієвих учасників поліпшення якості й змісту освіти; сприяння в забезпеченні привабливості Зони європейської вищої освіти для бажаючих і достойних навчатися з Європи й інших країн; розширення кваліфікацій, погодження якісних показників освіти й науки та процедур акредитації, сертифікації, інформатизації для перспективного розвитку транснаціональної освіти; довгострокове енергійне продовження співробітництва між урядами, національними системами освіти, діалогу розмаїття мов і культур, партнерства університетів, вищих закладів освіти, студентських організацій [6].

Концепція досягнення цілей Болонського процесу полягала у формуванні Зони європейської вищої освіти для задоволення суспільних потреб, збільшення привабливості й конкурентоспроможності вищих навчальних закладів Європи. Основними її цілями визначено:

- NARIC/ENIC (Європейська мережа інформаційних центрів в Європейському регіоні / Мережа національних інформаційних центрів в Європейському Союзі, з англ.- European Network of Information Centres in the European Region / Academic Recognition Information Centres in the European Union) – прийняття системи легко зрозумілих і порівнюваних ступенів – сприяння інформаційних мереж NARIC/ENIC на інституційному, національному та європейському рівнях, визнання різноманітних кваліфікацій, ступенів;

– прийняття двох основних циклів системи вищої освіти: доступневого й післяступеневого університетського навчання у власному або інших ЗВО за різноманітними програмами, професійно-орієнтованими особливостями навчального процесу для ринку праці;

– запровадження системи європейських або рівнозначних кредитів ECTS для забезпечення перезарахування, відображення в додатку до диплома та здобутті кваліфікацій і працевлаштуванні;

– сприяння мобільності й дотримання соціальних гарантій при вільному пересуванні студентів, викладачів, дослідників, згідно з Планом дій з мобільності (затвердженого Радою Європи у 2000 році)

– сприяння співробітництву в забезпеченні якості через поширення позитивного досвіду університетами або іншими ЗВО, розробка й вдосконалення процедури акредитації, сертифікації, оцінювання, співпраці Європейської мережі забезпечення якості вищої освіти (з англ. - European Association for Quality Assurance in Higher Education, далі - ENQA) з національними організаціями, а також не членами ENQA;

– сприяння європейському підходу до вищої освіти, «європеїзація» навчальних курсів і програм, доповнення європейським змістом змістовних модулів для майбутньої роботи випускників в Європі.

Конференція міністрів вищої освіти Європи (Берлін, 2003 р.) [9, 6, 16] визначила здобутки і встановила алгоритм пріоритетів на майбутнє, а саме: соціальну орієнтованість Болонського процесу, поліпшення соціальних параметрів взаємин національного й європейського рівнів, усунення статевої нерівності в загальноєвропейському просторі вищої освіти відповідальному

перед суспільством; тісну взаємодію між вищою освітою й дослідницькими центрами в країнах-партнерах; збереження культурних цінностей і розмаїття мов, історичних традицій; сприяння соціально-економічному розвитку при співробітництві між європейськими партнерами в освіті й науці та поширення інноваційної політики ЄС і Болонського процесу в інших регіонах світу [5]. Розвиток Болонського процесу представлений на рис. 1а та 1б.

Було схвалено звіт Trends-III Європейської асоціації університетів (з англ. - European University Association, далі - EUA), прийнято до уваги виступи Європейської асоціації ЗВО (з англ. - European Association of Institutions in Higher Education, далі - EURASHE), Національних спілок студентів Європи (з англ. - The National Unions of Students in Europe, далі - ESIB), представників робочої групи загального простору вищої освіти Європейського Союзу, Латинської Америки та Карибського регіону (з англ. - The European Union – Latin America and Caribbean Foundation, далі - EULAC).

Відзначено прогресивний розвиток процесу створення європейського простору вищої освіти та необхідність активізації дій усіх рівнів організації від європейського – національного – регіонального до вищого навчального закладу; наголошено на необхідності розвитку ефективних систем забезпечення якості двоциклової освіти й удосконалення процедури визнання тривалості періодів навчання й ступенів; підкреслено важливість розробки загальних критеріїв і методологій забезпечення якості в кожному окремому ЗВО, підзвітному національній системі критеріїв якості (згідно з принципом автономності).

Важливі завдання, які було визначено до 2005 року - національні системи забезпечення якості повинні формуватися: зі встановлених обов'язків органів навчальних закладів, які задіяні у внутрішньому й зовнішньому оцінюванні програм закладів, за участі студентства та оприлюдненні результатів; розробки системи акредитації (або атестації чи сертифікації) і аналогічних процедур; участі в створенні мережі спілок міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим ENQA і партнери EUA, EURASHE, ESIB розробили узгоджені стандарти, процедуру та рекомендації з питань забезпечення якості й системи експертної перевірки (акредитації)

закладів і перейшли на двоступеневу систему освіти, сприяючи створенню структури узгоджених порівнюваних кваліфікацій власних систем при формуванні узагальненої структури кваліфікацій загальноєвропейського простору вищої освіти. Ступені першого й другого рівнів мають різні напрями, перший - забезпечує доступ до другого, другий – пропонує здобуття наступного докторського ступеня.

Мобільність студентства, викладачів, адміністраторів, яка зросла останніми роками, стала значущою для навчальної, культурної, політичної, соціальної та економічних сфер і виступає важливою умовою створення загальноєвропейського простору вищої освіти для вільного переміщення в програмах Європейського Союзу та стимулюванні національних позичок і грантів. В ухваленому Берлінському комюніке зазначено важливу роль Європейської кредитно трансферної системи перезарахування кредитів у розвитку мобільності студентства за міжнародними навчальними програмами; запропоновано ратифікувати Лісабонську конвенцію з визнання дипломів, а ENIC/NARIC визнання органам федеральної влади (національним) сприяти реалізації академічної мобільності. Важливим завданням (до 2005 р.) визначено видачу університетами безкоштовного додатка до диплома на одній з найбільш уживаних мов Європи з метою використання під час працевлаштування.

Таким чином, ЗВО й студентство – це рівноправні партнери в управлінні вищою освітою та мають право брати активну участь в цьому процесі. З часом виникає потреба в забезпеченні гідних соціальних й організаційно-педагогічних умов навчання для студентів при усуненні соціально-економічної нерівності в сім'ях; необхідність європеїзації вищої освіти є способом упровадження додаткових змістовних модулів (спецкурсів), програм з орієнтованою європейською тематикою, а також розробки інтегрованих навчальних планів і програм для всіх ступенів й рівнів, що об'єднують інтереси, ресурси та культурні традиції вищих навчальних закладів країн Європи. Відтак, зростає можливість багатомовного навчання в програмах спільних ступенів за кордоном протягом значного періоду та розкриття студентського потенціалу, мовної вправності та конкурентоспроможності під час працевлаштування. Це враховує національні особливості для

усунення перешкод, встановлення й визнання спільних ступенів за інтегрованими навчальними програмами відповідної якості, а для студентів країн третього світу за спеціальними програмами забезпечує привабливість загальноєвропейського простору вищої освіти.

Отже, сприяння співробітництву з іншими регіонами світу під час проведення семінарів і конференцій за участю представників цих регіонів, соціальних і економічних партнерів, які сприяють міжнародному обміну в сфері освіти має базуватися на академічній якості й цінностях освіти. А основна мета вищої освіти – навчання впродовж усього життя – має стати основою національних політик в освітній сфері різних країн.

Для європейського простору вищої освіти стає необхідною система кваліфікацій, що передбачає застосування лабільних способів навчання, використання сучасних методик згідно з прагненнями й можливостями, здібностями особистості, технологіями європейської кредитно-трансферної системи.

Європейська система вищої освіти (ЕНЕА), Європейська система наукових досліджень (ЕРА) – визначено базовою основою суспільства наукових знань.

Усвідомлюючи необхідність наукових досліджень як складової вищої освіти в Європі знань, третім циклом Болонського процесу до двоциклової системи було залучено докторський ступінь, підкреслено важливість міждисциплінарних досліджень технологічної, соціальної та культурної сфер за суспільними потребами для підвищення якості й конкурентоспроможності європейської вищої освіти, а також наголошено на необхідності докладати зусилля у збільшенні привабливості та партнерства європейських університетів для спільної підготовки науковців докторського ступеня та молодих дослідників й посилення мобільності цих рівнів. Для поліпшення якості знань Європейської системи вищої освіти на докторському рівні оприлюднено звернення до національних урядів та європейських спілок з метою підтримки наукових осередків.

Зважаючи на перспективні цілі, поставлені до 2010 року, було запропоновано: здійснити аналіз результатів Болонського процесу для встановлення достовірності, розгляду досягнень й внесення коректив, з метою контролю й оприлюднення детальних звітів

щодо його розвитку за встановленими пріоритетами (гарантія якості; система двох циклів; визначення курсів і періодів навчання; сприяти наданню країнам-учасникам доступу до інформації, банків даних, для виконання досліджень у галузі вищої освіти та реалізації цілей процесу) (Група спостереження Болонського процесу, з англ.- Bologna Follow-Up Group, далі - BFUG). Також було ухвалено статтю про порядок прийняття в Європейський простір вищої освіти нових членів (як доповнення пункту Празького комюніке, 2001 р.), які в рамках Болонського процесу втілюють у своїх системах вищої освіти цілі й наслідують поставлену мету; здійснити загальне керівництво за розвитком процесу і підготуватися до наступного зібрання комісії з контролю (представники Болонського процесу, Європейської комісії, консультанти Ради Європи, EUA, EURASHE, ESIB і UNESCO/CEPES) [6].

Конференція міністрів, відповідальних за вищу освіту країн-учасниць Болонського процесу (Берген, 2005 р.) [17] підтвердила мету, що відобразилося в доповідях «Тенденції об'єднання національних студентських соціумів», «Болонья очима студентів» (2003–2005 рр) робочої групи EUA. Після цього в Берліні (2003р.) було подано звіт-аналіз за напрямками: якість навчання, система ступенів, визнання дипломів і періодів навчання. Відзначено суттєвий прогрес їхньої синхронізації, що узгоджується країнами-учасниками на інституційному й національному рівнях. Поряд з широким упровадженням двоступеневої системи, за якою навчається більша частина студентів багатьох країн, існують перешкоди в наступності ступенів, що потребує посилення партнерського діалогу між урядами, інститутами та соціальними партнерами для вільного працевлаштування бакалаврів, зокрема на державній службі.

Важливу роль у партнерстві Болонського процесу відіграють інститути вищої освіти (викладачі, співробітники, студенти), яка зростає в ході державного законодавчого реформування, оскільки для оптимізації впливу структурних змін на навчальні плани й упровадження інноваційних технологій навчання університетам потрібний певний час, іде заохочення представників бізнесу та соціальних партнерів, міжнародних інститутів (та організацій) у співробітництві, спрямованому на досягнення мети Болонського

процесу [7]. Було сприйнято загальну рамковість кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, що базується на трьох рівнях, залучаючи до себе проміжні національні кваліфікації, а також кваліфікації кожного рівня у вигляді результатів, компетенцій і кредитів першого й другого рівня. Розробка національних рамок кваліфікацій, узгоджених і порівнюваних у загальноприйнятій системі кваліфікацій, триватиме з 2007 по 2010 роки з представленням доповіді про їхнє впровадження й подальшу роботу. Більш широка рамковість системи кваліфікацій для освіти впродовж життя, яка усукуплює загальну й професійну освіту за новими рекомендаціями, які ще розробляються, має бути компліментарною й взаємодоповнюватися загальноприйнятою європейською системою кваліфікацій вищої освіти. Європейська комісія в процесі роботи проводитиме консультації з учасниками Болонського процесу.

На конференції «Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети» у норвезькому місті Берген Україна офіційно приєдналася до «Болонського процесу» з метою створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року. Залучення держави до Болонського процесу надало можливість здійснити структурні перетворення у сфері вищої освіти за узгодженою системою критеріїв, стандартів і характеристик, що дозволило Україні стати визнаною частиною європейського освітнього і наукового простору.

Керуючись критеріями Берлінського Комюніке (2003 р.) [16] країни-учасниці сформувавши передумови реалізації системи якості, встановлено необхідність міжнародної взаємодії щодо впровадження систем якості та залучення студентів, а також посилення внутрішніх механізмів контролю й узгодженості зі зовнішніми системами забезпечення якості. Створено загальноєвропейський реєстр агентств забезпечення якості, що базується на оцінках національних рівнів, прийнятті (запропоновані Європейськими мережами) стандартів і принципів гарантування якості. Поставлено завдання розробки практичних механізмів його реалізації при співробітництві Європейської асоціації ЗВО і об'єднання національних студентських союзів з наданням звіту робочій групі.

Ратифікація Лісабонської конвенції про визнання ступенів

(ратифікували її 36 із 45 держав) спрямувала зусилля країн на вирішення спільних завдань (визнання ступенів, періодів навчання, залучення її принципів до національного законодавства). У Бергенському Комюніке задекларовано підтримку й визнання попередньої освіти, подвійних дипломів і ступенів, які присвоюються у двох або більше країнах, а також доповнень до Лісабонської конвенції й планів дій із вдосконалення процесів з визнання іноземних кваліфікацій. Реалізація стратегії навчання впродовж життя, включаючи неформальне й спонтанне навчання, збагачується через розробку загальноєвропейської й національної систем кваліфікацій за умови вдосконалення системи визнання попередньої освіти.

Упровадження структурних змін і реалізація процедур поліпшення якості викладання не повинні гальмувати розвиток наукових досліджень та інновацій. Підкреслено значення досліджень, спрямованих на підготовку дослідників для досягнення мети посилення якості, підвищення конкурентоспроможності та привабливості Європейського освітнього простору; визнано необхідність оптимальної взаємодії в галузях вищої освіти й наукових досліджень усіх країн, в рамках загальноєвропейських просторів – вищої освіти й наукових досліджень. Установлено, що є потреба в приєднанні докторського ступеню до європейської системи кваліфікацій, які базуються на компетенціях отриманих наукових знань в результаті новітніх наукових досліджень за повною програмою навчання 3-4 роки. Структуровані докторські програми в університетах мають забезпечувати міждисциплінарне навчання для задоволення кон'юнктури розгалуженого ринку праці на основі вмінь і навичок докторів (як студентів і дослідників). Робочій групі Європейської асоціації інститутів вищої освіти було доручено здійснити підготовку звіту-доповіді щодо принципів формування докторських програм (до 2007 року).

Соціальне благополуччя визначено необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності та привабливості загальноєвропейського простору вищої освіти має залучати до себе державну фінансову та економічну допомогу студентам, які перебувають у соціально несприятливих умовах за умов надання профорієнтованих консультаційних послуг для гарантування доступності до якісної вищої освіти для всіх громадян. Важлива

активізація зусиль з подолання перешкод у розвитку мобільності шляхом спрощення візових умов і дозвільних процедур працевлаштування за участі громадян у програмах мобільності (грантах і позиках) для реалізації ідей обміну студентів, викладачів з країн-учасниць Болонського процесу. Студенти та інституції мають можливість скористатися програмами мобільності та відстоювати визнання всіх періодів навчання за кордоном у межах цих програм.

Академічне співробітництво з країнами інших континентів – пріоритет у розробці принципів рівнозначно доступної привабливості регіонів світу для якості освіти «без кордонів», «освіти для всіх». Загальноєвропейський простір вищої освіти як партнер усіх регіональних систем освіти світу сприяє академічній й студентській мобільності за умов міжінституційного співробітництва, розумінню й взаємоповазі на основі обміну досвідом та ідеями. Уповноважена робоча група розробляє й погоджує стратегію міжнародних зв'язків, продовжує й посилює роботу з моніторингу за методикою оцінки критеріїв, системи ступенів, забезпечення якості, визнання дипломів і періодів навчання, а також має підготувати доповідь до наступної конференції міністрів. Прогрес полягає у реалізації принципів забезпечення якості національних систем, кваліфікацій, видачі й визнанні подвійних дипломів (з урахуванням докторських), виконанні мобільних програм навчання (з урахуванням попередньої освіти). Робоча група до критеріїв моніторингу якості освіти має внести також дані аналізу про мобільність учасників освітнього процесу та соціально-економічного стану студентства країн-учасниць.

Результатом трансформації національних систем вищої освіти є здатність оцінювати сучасний стан суспільства, прогнозувати проблеми перспективного розвитку Європи, тим самим, створюючи передумови формування інституцій сприяння (окрім неофіційних угод про співробітництво). Виконання «Інтегрованої робочої програми на 2007-2009 роки: дорогою до Європейського простору вищої освіти» (підготовленого за участю 50 країн та організацій) стало можливим за систематичної участі в різних напрямках усіх країн та організацій, які є членами Болонського процесу, і при координації й взаємодії з Групою його супроводу (BFUG).

Ухвалена робоча програма (Лондон, 2007 р.) була алгоритмом багатовекторної взаємодії в напрямках основних акцентів Лондонського комюніке, передбачала 20 семінарів, співпрацю координаційних, робочих груп і Групи Е 4, експертних мереж підтримки студентів, асоціації зі забезпечення якості вищої освіти.

Комюніке конференції міністрів Європи «До зони європейського простору» (Лондон, 2007 р.) [15] зазначило створення Європейського простору вищої освіти як об'єднання автономій університетів, систем вищої освіти, країн-учасниць з різною культурою за рівних можливостях і принципах демократії, які сприяють мобільності й працевлаштуванню, базуються на академічній свободі й волевиявленні для привабливості та конкурентоспроможності Європи.

Мета програми полягала в розбудові Європейського простору вищої освіти, що створюється з урахуванням багатой міжкультурної спадщини, базується на автономії, рівноправності, академічній свободі навчальних закладів, демократичних принципах, що сприятимуть мобільності всіх учасників освітнього процесу, розширюватимуть можливості працевлаштування, формуватимуть привабливість і конкурентоспроможність Європи.

Для *координаційної групи визначено мету* – дослідження особливостей і складових, розробка й надання рекомендацій щодо сприяння навчанню впродовж життя, підтримка та координація Болонських заходів (2007 – 2009 рр), а також підготовка висновків за їхніми результатами для Комюніке в Льовен і Лювен-ля-Ньов. Основними завданнями для досягнення мети визначено: узагальнення досвіду визнання попереднього навчання; забезпечення відповідності неформального навчання та його якості; розробка довідкової літератури; спрямування національних систем кваліфікацій на соціальну комфортність пожиттєвого навчання вищої освіти; розвиток Болонських заходів з визнання кваліфікацій працевлаштування, підготовка аналітичних звітів груп.

Забезпечення якості вищої освіти – один з важливих напрямів розбудови *європейського простору*. Отже, щорічне проведення Європейських форумів для обміну досвідом з удосконалення якості вищої освіти забезпечують чотири організації (EUA, ENQA, EURASHE, ESIB – національні об'єднання студентів – Група Е4), які постійно інформують про ефективність роботи Реєстру агенцій

із забезпечення якості європейської вищої освіти (EQAR) і його зовнішню оцінку за кожні два роки функціонування.

Лондонським комюніке зазначено ENQA як міжнародну некомерційну організацію (з англ. Association internationale sans but lucratif (International Non-Profit Organization), далі - AISBL), членами якої можуть стати країни-учасниці Болонського процесу, консультанти BFUG, члени Європейського простору вищої освіти. Настановча асамблея EQAR (2008 р.) розглянула заявки щодо зовнішнього оцінювання кандидатів у 2010 році.

Європейські стандарти й рекомендації забезпечення якості (ESQ і EGQ) сприяють і зовнішній реалізації про що вказують позитивні зрушення в міжнародному співробітництві інституцій із забезпечення якості й взаємного визнання – акредитації. На європейському форумі зі забезпечення якості (Мюнхен, 2006 р.), організованому EUA, ENQA, EURASHE, ESIB, схвалено досягнення й проведено обмін позитивним досвідом у забезпеченні й поліпшенні якості вищої освіти. Створено Реєстр організацій із забезпечення якості європейської вищої освіти, що надає інформацію про агенції із забезпечення якості, функціонування яких координується глобальними євростандартами (ESG). Незалежний реєстр Групи Е-4 є добровільним, працює на самофінансуванні, його дані засвідчуються державними органами нагляду .

Другий Європейський форум (Рим, 2007 р.) (Табл. 2) із забезпечення якості сприяв поширенню позитивного досвіду для досягнення порозуміння щодо запровадження європейських стандартів (ESG), встановленню чинників сприяння й гальмування впровадження та визначення наслідків їхнього застосування, ідентифікації спеціальних інструментів оцінки ефективності застосування (оцінка студентами, відображення результатів навчання, звіти асоціацій із забезпечення якості).

Світовою спільнотою усвідомлено, що необхідність визнання й інтеграції докторського ступеня в трицикловій системі безперервної вищої освіти EUA сприятиме обміну досвіду університетів щодо розробки й удосконалення сучасних інноваційних докторських програм, доступності освіти й оцінці її якості, широкому працевлаштуванню, заохоченню політики фінансування досліджень та дослідників.

Ефективність національної *стратегічної політики соціального виміру* полягає в соціальній єдності, рівноправності за умов удосконалення рівня знань, умінь та компетентності, розкриття потенційних можливостей особистісного росту людей у демократичному суспільстві. Це потребує задоволення запитів студентів різних країн в освітніх послугах сучасних навчальних програм усіх рівнів при гарантуванні рівноправності доступу до системи вищої освіти. Для узгодження планів дій, заходів здійснення та оцінки ефективності національної стратегічної політики європейського соціального виміру було продовжено роботу на національному рівні, розроблено національні плани дій і забезпечено взаємообмін між країнами. Зібрані дані протягом 2007–2009 років стали першим етапом розробки загальноєвропейської політичної стратегії соціального виміру, а її заходи системно охопили усі напрями дій розбудови Європейського простору вищої освіти. Мета діяльності *координаційної групи* полягає в побудові алгоритму національного плану дій як прикладу для розробки всіх країн, заохочення взаємообміну інформацією й досвідом.

Стратегія розбудови Європейського простору вищої освіти носить глобальний характер і має *стратегічні напрями*: поширення інформації про Європейський простір вищої освіти й забезпечення доступу до неї, гарантування конкурентоспроможності й зацікавленості в ньому; партнерське співробітництво, конструктивна інтенсифікація діалогу, оптимізація процедури визнання. До 2009 року BFUG підготувала і оприлюднила звіт про ефективність роботи за стратегічними напрямками на рівнях державних інституцій, національному та загальноєвропейському згідно з рекомендаціями OESD/UNESCO щодо забезпечення якості у вищій школі. Звіт узгоджений з діяльністю робочої групи з аналітичного огляду, відображає глобальні контексти (вдосконалення, оновлення існуючої інформації через організацію веб-сайту й підготовку Довідника секретаріату Болонського процесу, поліпшення процедури визнання при впровадженні стратегії Європейського простору вищої освіти). Європейські й національні центри інформаційних мереж з визнання ENIC/NARIC були зобов'язані провести оцінку кваліфікацій, які одержані за кордонами Європейського простору вищої освіти та адекватно оцінити європейські кваліфікації у світі.

Метою робочої групи європейської вищої освіти в глобальному вимірі є розвиток її діяльності в стратегічних напрямках: удосконалення інформування, визнання, конкурентоспроможності та зацікавленості в Європейському просторі вищої освіти. Основні завдання, які полягали у підготовці аналітичного звіту з аналізу поточних змін з мобільності, розвитку Болонського процесу та соціальних гарантій, забезпечення якості згідно з європейськими стандартами й рекомендацій (ESG) переважно були виконані у співробітництві з Болонським секретаріатом для створення веб-сайту для EUA, Довідника Болонського процесу, взаємодії з Радою Європи, Єврокомісією, ЮНЕСКО, ENIC/NARIC при оцінюванні світових кваліфікацій, взаємодії в програмах ЄС спільно з Болонськими експертами ENQA.

Розуміння необхідності вдосконалення в усіх країнах Болонського процесу *збору інформаційних даних* щодо соціальної рівноправності, доступних можливостей мобільності студентів, викладачів, здобуття вищої освіти та працевлаштування спонукало до співробітництва європейські комісії Євростат спільно з Євростудент, що сприяло розробці порівнювальних показників (індикаторів) і критеріїв визначення прогресу з питань мобільності й соціальних гарантій. У взаємодії з групою координації Болонського процесу до 2009 року було здійснено збір даних показників моніторингу мобільності, соціальної захищеності та доступності, розширення можливостей працевлаштування, інструментів прозорості (додатка до диплома), кваліфікації та системний аналіз.

Мета керівної групи BFUG полягає в затвердженні порівнюваних, надійних індикаторів (показників) за рекомендацією критеріїв Євростат і Євростудент, узагальненні даних аналізу поточних змін за десятиліття для якісного аналізу мобільності щодо розвитку впровадження Болонського процесу в соціальному й глобальному вимірах.

Мета діяльності робочої групи зі збору даних – наповнення аналітичного огляду за рахунок інформації поданої у національних звітах і матеріалах усіх напрямів поліпшення, визначення критеріїв якості аналізу мобільності, в соціальному й глобальному контекстах, комплексна взаємодія в болонських зібраннях.

У Комюніке конференції міністрів вищої освіти 46 країн

(Льовен, Лювен-ля-Ньов, 2009 р.) [18] узагальнено досягнення Болонського процесу, встановлено пріоритети розвитку Європейського простору вищої освіти (з англ. ENEA - European Higher Education Area, далі – ЄПВО) в новому десятилітті [22]. У рамках конференції відбувся *Перший організаційний Болонський форум*, основними питаннями якого стали: ключова роль у розвитку суспільства вищої освіти, заснованого на безперервному освітньому процесі та можливості всіх верств суспільства отримувати освіту. Розглядалася важливість державних інвестицій у вищу освіту, незважаючи на економічну кризу, важливість міжнаціональних обмінів у сфері вищої освіти, необхідність збалансованого обміну викладачами, дослідниками та студентами між країнами.

Отже, європейська вища освіта наступного десятиліття має сприяти розбудові креативної та інноваційної Європи знань. Зважаючи на інтенсивність старіння населення й невідповідність її швидкості засвоєння знань, Європа досягне успіху в здійсненні поставленої мети, якщо спонукатиме до розвитку пожиттєвого навчання й поширення зайнятості та залученню до здобуття вищої освіти. У період глобалізації й інтенсивного технологічного розвитку інституції європейської вищої освіти прагнуть взаємин і ведуть пошук можливих донорів і споживачів (студентів) освітніх послуг, розробляють нові типи навчання. Орієнтоване на студента навчання й мобільність сприятимуть у здобутті компетенцій для задоволення кон'юнктури ринку праці при становленні активної відповідальної громадянської позиції.

Для подолання загальноосвітової фінансово-економічної кризи та забезпечення сталого розвитку суспільств, лабільна вища освіта Європи, інтегруючи освіту й дослідницьку діяльність, прагнутиме стати інноваційною при намаганні спонукати до соціально-культурного прогресу. Було звернено увагу на важливість державного й громадського інвестування.

Відданість цілям Європейського простору вищої освіти як простору державної та суспільної відповідальності закладів освіти реалізується через різноманітність цілей інституцій, які забезпечують попит у вищій освіті зростаючим потребам суспільства. Основною його метою є задоволення потреб інституцій вищої освіти в ресурсах, що необхідні для підготовки

студентів як активних громадян у подальшому житті, формування сучасної бази знань та її оновлення за умов розвитку дослідницької й інноваційної діяльності.

Реформа систем вищої освіти та освітньої політики взаємопов'язана з європейськими цінностями й пріоритетами автономії закладів освіти, академічної свободи, соціальних гарантій, а також спонукає до залучення студентів й адміністрацій у процеси її реформування.

Підсумовуючи вищевикладене, відзначимо розвиток ЄПВО в інтелектуальних, наукових та культурних досягненнях і пріоритетах Європи характеризується тривалою взаємодією урядів, закладів вищої освіти, студентства, адміністрацій, роботодавців та інших зацікавлених учасників.

Розвиток Болонського процесу сприяє комплекторності й порівнюваності систем вищої освіти для комфортних умов, мобільності тих, хто навчається, привабливості закладів освіти для студентства й науковців-дослідників різних континентів. Модернізація вищої освіти відбувається при впровадженні триступеневої структури й здобутті міжциклових проміжних національних кваліфікацій. До здобутків також належать: створення Європейського реєстру агенцій забезпечення якості вищої освіти (ENQA) і введення національних структур кваліфікацій за результатами навчання та обсягу навчального навантаження; упровадження додатка до диплома та Європейської кредитно-трансферної накопичувальної системи (ECTS) при взаємозарахуванні й накопиченні для підвищення прозорості й визнання.

Оскільки не всі завдання Болонської декларації було досягнуто, їх вагомість, повна реалізація на європейському, національному та інституційному рівнях зберігається донині, а отже – потребує в наступному десятилітті більших зусиль, наполегливості та відданості.

Одним із пріоритетів вищої освіти сучасного десятиліття стає навчання заради майбутнього.

Вимоги сучасної епохи до рівня вищої освіти потребують постійної уваги до проблем забезпечення якості. Важливість цілей і повноважень різноманіття систем вищої освіти та освітніх політик, таких як освіта й дослідництво для соціально-культурного

й суспільного розвитку, вимагає від студентів, адміністраторів, закладів вищої освіти відповідної сучасної підготовки задовольняти динамічні потреби суспільства.

Метою соціального виміру є рівноправність доступу й здобуття завершеного навчання. Студентська спільнота європейських вищих закладів освіти має віддзеркалювати різноманітність населення Європи, першочергово недостатньо представлених громад та мати соціальні гарантії рівноправності навчання, що передбачає поліпшення умов для його завершеності. Країни-учасниці визначають порівнювані критерії для перевірки доступності недостатньо представлених у ній груп, встановлюють орієнтири досягнення справедливості вищої освіти на наступне десятиліття.

Навчання впродовж життя (пожиттєве або ціложиттєве навчання) полягає в зацікавленості громадськості у вищій освіті й розширенні масштабів залучення до неї, що досягатиметься завдяки пожиттєвому навчанню на принципах державної й суспільної (громадської) відповідальності, доступності знань та інформації.

Пожиттєве навчання передбачає здобуття кваліфікацій у лабільних, навчальних програмах, зокрема на курсах часткової зайнятості чи навчання на робочому місці на основі новітніх знань, нових навичок і компетенцій для розвитку особистості. Хартія європейських університетів з пожиттєвого навчання (Болонья, 1988 р.) [23], розроблена Європейською асоціацією університетів (нині реорганізоване EUA), в процесі реалізації цієї політики вимагає тісного співробітництва владних органів, закладів вищої освіти, студентства, роботодавців, науково-педагогічних працівників. Розвиток пожиттєвого навчання можливий за умови дотримання визнання його попередніх періодів на основі результатів навчання без упередженості до завершених знань, навичок та компетенцій, здобутих у формальному, неформальному або позаформальному навчанні. Успішність державних політик щодо сприяння пожиттєвому навчанню має матеріально підтримуватися повноважними інституціями державного управління й закладами вищої освіти. До 2012 року була поставлена мета – затвердження розробки національних структур кваліфікацій і підготовки до самосертифікації – узгодження до Європейської системи кваліфікацій Європейського простору вищої освіти для пожиттєвого навчання.

Проміжні національні кваліфікації між циклами забезпечуватимуть доступ до вищої освіти.

Для задоволення потреб динамічних ринків праці заклади вищої освіти мають надавати студентам найсучасніші професійно-орієнтовані знання, навички, перехресні (дотичні) компетенції. Оновлення початкових кваліфікацій кваліфікованих робітників можливе за умови партнерської взаємодії закладів вищої освіти, студентів, урядів та соціально зацікавлених учасників, а інституції вищої освіти в співпраці з урядами, урядовими організаціями та роботодавцями мають покращити доступність якісного надання вищої освіти й поліпшити професійну орієнтацію при працевлаштуванні студентів і випускників для кар'єрного зростання. Варто продовжувати надавати всебічне сприяння в запровадженні нових навчальних і стажувальних програм на робочому місці.

Непересічна роль викладачів закладів вищої освіти в реформуванні змісту навчальних програм для досягнення результатів навчання студентів та орієнтації процесу на особах, що навчаються. Це потребує нових підходів до навчання й викладання, організації структур з підтримки й ціле направлення, створення лабільних навчальних програм трициклової вищої освіти (індивідуалізованої за формами й типами навчання), орієнтованих на студентів. Важливим пріоритетом реалізації Європейських стандартів та настанов зі забезпечення якості вищої освіти стане поліпшення якості викладання й навчальних програм усіх трьох циклів і рівнів.

Важливим завданням Європейського простору вищої освіти в новому десятилітті є симбіотичне поєднання *освіти, дослідницької діяльності та інновацій*. Сприяючи посиленню інноваційних і креативних елементів у суспільстві, вища освіта на всіх своїх рівнях має ґрунтуватися на найсучасніших розробках у галузі розвитку дослідницької діяльності. Програми, що базуються на прикладних науках, сприяють стимулюванню інновацій, у результаті – зростатиме кількість людей з дослідницькими компетенціями. Докторські програми мають доповнюватися міжсекторальними й міждисциплінарними, створюючи умови для високоякісних досліджень з конкретних дисциплін. Завданням органів влади та інституцій вищої освіти є підвищення

привабливості кар'єрного росту для молодих дослідників.

Важливу роль у вищій освіті відіграє *міжнародна відкритість* (діяльність), для реалізації якої необхідним елементом є долучення до всесвітньої співпраці європейських інституцій з метою забезпечення стабільного й гармонійного розвитку, інтернаціоналізації своєї діяльності. Спільні європейські дії будуть підкреслювати привабливість і відкритість європейської вищої освіти. Світова конкуренція має доповнюватися партнерською співпрацею з іншими регіонами світу й політичним діалогом у сфері освіти. Приклад освітньої політики – організація Болонських форумів, які своєю діяльністю заохочуватимуть інші країни до участі.

Європейські стандарти й настанови зі забезпечення якості освіти, які відповідають Настановам ЮНЕСКО/ОЕСР щодо забезпечення якості в транскордонній вищій освіті й використовуються в рамках Європейського простору вищої освіти, поклали початок транснаціональній освіті.

Якість програм, рівень досліджень, академічна й культурна інтернаціоналізація європейської вищої освіти залежить від *мобільності* студентів, молодих дослідників та адміністрації університетів, яка дає можливість спілкуватися з іншими культурами, поважати їх, сприяє розвитку особистості та майбутньому кар'єрному росту. Підтримуючи багатомовні традиції Європейського простору вищої освіти, мобільність спонукає до мовного плюралізму, підвищує співпрацю й конкуренцію між інституціями вищої освіти, а отже, виступає ознакою Європейського простору вищої освіти. Кожній країні потрібно підвищувати рівень мобільності, забезпечувати її високу якість та урізноманітнювати її типи й масштаби. У межах Європейського простору вищої освіти у 2020 році принаймні п'ята частина випускників університетів має стажуватися за кордоном.

У рамках програм, що надають академічні ступені, варто створити можливості для мобільності в межах кожного з трьох циклів освіти, спільні ступені, програми та межі мобільності мають розширюватися. Для вдосконалення транскордонної мобільності потрібні реформи, фінансова підтримка, регулювання визнання дипломів про освіту, спрощення процедури візового режиму та дозволів на роботу. Цілковита портативність грантів і кредитів,

підтримка й повне визнання результатів навчання, активна інформаційна політика та гнучкі навчальні програми є необхідною умовою мобільності. Мобільність має регулювати потік студентів, які приїжджають і від'їжджають та поліпшити рівень участі різних груп студентів.

Для залучення висококваліфікованих викладачів і дослідників до роботи в інституціях вищої освіти потрібні привабливі умови роботи й кар'єрного росту, відкриті міжнародні процедури працевлаштування. Для спрощення мобільності викладачів, молодих дослідників та керівних кадрів вищих навчальних закладів мають удосконалюватися кар'єрні структури. Для належного доступу до соціального забезпечення варто створити рамкові умови, уможливаючи портативність пенсій, додаткових пенсійних прав для мобільних працівників університетів, використовуючи оптимально наявні правові норми. Для досягнення цілей у сферах соціальних гарантій, працевлаштування, мобільності та інших сферах освітньої політики здійснюється моніторинг поступу для визначення подальших орієнтирів, для якого необхідно вдосконалювати *збір даних*.

Нині існує декілька ініціатив, спрямованих на розвиток процесів конкретизації й прозорості інформації про вищі навчальні заклади Європейського простору вищої освіти. Важливим завданням є розробка механізмів ідентифікації, порівнювання потужностей систем та інституцій вищої освіти із забезпечення її якості, визнання дипломів та термінів навчання, які будуть опрацьовані при залученні зацікавлених сторін, мають ґрунтуватися на даних, що порівнюються між собою, адекватних індикаторах, що дають змогу описати різнопланові характеристики вищих навчальних закладів та їхніх програм.

Вищі навчальні заклади, отримавши масштабніший спектр вільних дій, мають надію відповідати суспільним потребам, бути підзвітними суспільству. Державні й суспільні *джерела фінансування* на сьогодні залишаються основними гарантами подальшого стабільного й гармонійного розвитку та рівного доступу автономних вищих навчальних закладів, проте для їх становлення в майбутньому потрібно відкривати нові диверсифіковані джерела й методи фінансування.

Перспективна мета *організаційної структури* Болонського

процесу передбачає співпрацю між академічними спільнотами (включно із структурами, що їх репрезентують), урядами, іншими зацікавленими сторонами. Залучення до голосування країн-голів Європейського Союзу, а також тих, що не є членами ЄС.

Для взаємодії з іншими сферами політики група супроводу Болонського процесу (BFUG) мала активно співпрацювати з політичними діячами, експертами з інших питань дослідницької діяльності, імміграції, соціального забезпечення, працевлаштування. Для прискорення реалізації пріоритетів, визначених у Комюніке, і втілення рекомендацій доповідей, підготованих до міністерської конференції, група супроводу Болонського процесу мала підготувати план роботи на період до 2012 року, що в майбутньому уможливило інтеграцію результатів його оцінювання.

Завдання, поставлені перед групою супроводу Болонського процесу, полягають: у проведенні моніторингу процесу, визначенні індикаторів, необхідних для спостереження та визначення масштабів мобільності, соціального виміру вищої освіти; аналізі можливостей досягнення збалансованої мобільності в умовах Європейського простору вищої освіти; підготовці доповіді з моніторингу розвитку за результатами механізмів прозорості на міністерській конференції у 2012 році; створенні мережі на базі наявних структур, інформуванні, популяризації за межами Європейського простору вищої освіти розвитку Болонського процесу; аналізі національних планів дій з визнання дипломів і термінів навчання.

Підготовка доповідей про поступ Болонського процесу буде здійснюватися в координований спосіб з метою вдосконалення методології, що ґрунтується на емпіричних даних, заохоченні до співпраці Євростат, Євростудент, мережі Евридики, допомоги в зборі даних. Підготовка доповіді (щодо поступу Болонського процесу) відбувалася під наглядом групи супроводу Болонського процесу, що стало підґрунтям для загальної доповіді на міністерській конференції 2012 року, яка об'єднала усіх вище зазначених учасників.

Для подальшого розвитку європейського виміру із забезпечення якості освіти, зокрема для забезпечення зовнішньої оцінки Європейського реєстру агенції з забезпечення якості освіти, ураховуючи думки залучених сторін, Європейська асоціація

університетів, Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація інституцій вищої освіти та Європейський студентський союз (Група Е4) мають продовжувати свою співпрацю. Моніторингова структура забезпечення якості вищої освіти і досліджень в Європі представлена на рис. 1в.

Під час зустрічі міністрів, які відповідають за вищу освіту країн-учасниць Болонського процесу, було прийнято *Будапештсько-Віденську декларацію* (Будапешт і Відень, 2010 р.) [13], в якій офіційно проголошено про створення Європейського простору вищої освіти, що сприяло підтримці викладачів і студентів, які можуть здійснювати свої різноманітні місії в сфері освіти. Студенти, користуючись перевагою мобільності з безперешкодним і справедливим визнанням кваліфікацій, можуть знайти найбільш оптимальний шлях отримання освіти. Завдяки співпраці з державними установами, вищими навчальними закладами, студентами, викладачами та разом з роботодавцями, агенціями із забезпечення якості вищої освіти, міжнародними організаціями й європейськими установами країни-учасниці були залучені до побудови Європейського простору вищої освіти, який ґрунтується на довірі, співпраці та повазі до розмаїтості культур, мов та систем вищої освіти та є прикладом регіональної, транскордонної співпраці у сфері вищої освіти.

У ході зустрічі міністрів країн-учасниць був проведений *Другий організаційний форум політики Болонського процесу*, в якому взяли участь 47 країн і вісім консультативних членів, а також треті країни та неурядові організації. Основними темами обговорення були наступні питання: як системи вищої освіти та установи реагують на зростаючі потреби й очікування; забезпечення балансу між співпрацею і конкуренцією в міжнародному аспекті вищої освіти. Більшість учасників визнали необхідність застосування контактних методів комунікації для кожного з учасників процесу, таких як призначення відповідальних контактних осіб з кожної країни, які будуть виступати в якості сполучної ланки для формування мережі сприяння обміну інформацією та спільної координації дій, у тому числі підготовки наступного організаційного Болонського форуму. Також була визнана необхідність сприяти та розвивати глобальний діалог між студентами всіх країн.

Оскільки, не всі цілі Болонського процесу були належним

чином реалізовані, виникла необхідність внесення коректив у подальшу роботу на європейському, національному й особливо, інституційному рівнях за участю працівників вищих навчальних закладів і студентів для розбудови Європейського простору вищої освіти на основі стратегічного діалогу і співпраці з партнерами в усьому світі. Засвідчено значущість академічної свободи, автономності та відповідальності ЗВО, як принципів ЄПВО та їх роль у зміцненні мирних демократичних суспільств і посиленні суспільної єдності, а саме у напрямках реформування ступенів і навчальних програм, забезпечення якості, визнання, мобільності, соціального виміру за умов підтримки усіх працівників ЗВО та студентства у структурах, які приймають управлінські рішення на європейському, національному та інституційних рівнях. За умов тісної співпраці з вищими навчальними закладами, їхніми працівниками, студентами, іншими зацікавленими сторонами забезпечується можливість у студентів і викладачів бути більш мобільними, поліпшити викладання й навчання у вищих навчальних закладах, працевлаштування випускників, а також забезпечити для всіх якісну вищу освіту.

У втіленні Європейського простору вищої освіти ключову роль відіграє академічна спільнота: керівники закладів, викладачі, дослідники, адміністративний персонал та студенти. Вони забезпечують тих, хто навчається, можливостями для отримання знань, умінь і компетенцій для побудови їхньої кар'єри й життя як громадян демократичних країн, а також для їхнього особистісного розвитку. Країни-учасники Болонського процесу й залучені до нього сторони мають сприяти створенню середовища, що спонукатиме до роботи й навчання, спонукає до навчання, орієнтованому на студента, як способу розширення можливостей студентів усіх форм навчання, забезпечуючи найкраще рішення для сталих і гнучких траєкторій навчання (на основі співпраці викладачів і дослідників на міжнародному рівні). Незважаючи на економічну кризу, зацентровано, що вища освіта є публічно-відповідальною у ресурсозабезпеченні (визначеному і регульованому) ЗВО владними структурами. Вища освіта як основний інноваційний рушій обумовлює соціально-економічний розвиток зорієнтованого на знання стрімко розвиваючого світу. Посилення уваги до соціального виміру для гарантування

рівноправних можливостей здобуття якісної освіти (особливо для мало представлених груп).

Міністри, відповідальні за ЄПВО порушили клопотання перед групою супроводу Болонського процесу щодо розробки додаткових методів роботи (взаємне навчання, обмін візитами, поширення корисної інформації) для запровадження принципів процесу на пріоритетних напрямках діяльності ЄПВО – національному й інституційному рівнях у співпраці з європейським дослідницьким простором для відповіді на виклики наступного десятиліття.

«Болонський процес: створення і підключення національних, регіональних і глобальних просторів вищої освіти» - *угода III-го Форуму політики Болонського процесу (Бухарест, Румунія, 2012 р.)* [32] проголосила наступні пріоритети: державну відповідальність за вищу освіту в рамках національного і регіонального контекстів; глобальну академічну мобільність; глобальний і регіональний підходи до підвищення якості вищої освіти; визнання результатів навчання і попередніх кваліфікацій.

Міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти відіграє важливу роль у розвитку та підтримці згуртованого, сталого і відкритого суспільства, де вища освіта є ключовим фактором розвитку демократії, захисту прав людини, сталості зростання світової економіки після економічної кризи. Угода III-го Форуму політики Болонського процесу присвячена створенню й об'єднанню національного, регіонального та глобального простору вищої освіти.

Державна відповідальність за вищу освіту у рамках національного та регіонального контекстів передбачає: виділення інвестицій і державного фінансування для підтримки відповідного рівня вищої освіти, а також створення нормативно-правової бази та сприятливого політичного середовища для автономних вищих навчальних закладів з метою виконання ними різних місій; необхідність активної участі академічної спільноти – студентів, викладачів, співробітників і керівництва в управлінні та розвитку вищої освіти з метою своєчасного реагування на зміни у суспільстві й економічні потреби; важливість створення відкритого, гнучкого шляху для громадян різного освітнього та соціального походження, які можуть отримати доступ і успішно завершити вищу освіту.

Глобальна академічна мобільність (стимули та бар'єри, баланс і дисбаланс) – стає більш значимою в забезпеченні глобальної перспективи, сприянні активній громадянській позиції та наданні випускникам необхідного поєднання знань, навичок і компетенцій, які дозволяють їм краще реагувати на національні, регіональні та глобальні виміри; прагнення відкритості та прозорості системи освіти та збалансованої мобільності внутрішньої й між просторами вищої освіти, а також наміри активізації наукового обміну у регіонах і створення інноваційної мережі.

Продовжується робота з усунення різних перешкод для мобільності між освітніми просторами, а саме: відсутність прозорості кваліфікацій, фінансові бар'єри для студентів, проблеми академічного і професійного визнання, а також адміністративні перешкоди.

У рамках зустрічей Азія-Європа (АСЕМ) розглядалося питання визнання в Європі регіональних конвенцій (Радою Європи і ЮНЕСКО, Лісабонська конвенція) Азії і Тихого океану (Тихоокеанська конвенція) [24], які можуть використовуватись для подальшого визнання між регіонами, а також розвитку співпраці ЮНЕСКО/ОЕСР щодо забезпечення якості в міжнародній вищій освіті.

Ухвалено підтримку фінансування та сприяння академічній мобільності, що забезпечує сталий розвиток суспільства за умов заохочення вищих навчальних закладів у використанні можливостей мобільності й співпраці, які надають програми Європейського Союзу та спонукають до подальшої розробки спільних програм і ступенів.

Глобальні та регіональні підходи до підвищення якості вищої освіти акцентують увагу на важливості забезпечення якості як інструменту для підсилення потенціалу вищих навчальних закладів і забезпечення прозорості та довіри. Була надана підтримка щодо заключення міжнародної конвенції з питань якості за спільної організації урядів Фландрії і Європейської комісії (2011 р.), яка полягає в усвідомленні різних підходів до забезпечення якості, розроблених регіонами й країнами-партнерами, проте об'єднаних спільними проблемами й інтересами, робота над вирішенням яких може бути спільно зисковою, мати спільну основу (базис) і бути адаптованою у підходах в єдиному комплексі.

Підкреслено необхідність прискореного розвитку надійних і функціональних систем контролю за якістю та потребі співробітництва між ними, а також вагомості ролі кваліфікаційних рамок і забезпечення якості реалізації процесу визнання кваліфікаційної та міжнародної мобільностей.

Внесок реформ вищої освіти та підвищення рівня працевлаштування випускників. Наголошено на важливій місії системи вищої освіти у сприянні довгостроковому працевлаштуванню випускників, збільшення визнання здобутої освіти та кваліфікацій, що сприятиме більш тісній взаємодії між вищою освітою й світовою економікою. Зауважено важливість діагностики результатів навчання та формування спільної бази для обміну неперервної освіти, впровадження принципів визнання та підтвердження попереднього навчання. Досвід поширення можливостей працевлаштування випускників, безпосередньо обмін результатами збору даних у сфері працевлаштування та обмін практично-корисними прикладами мають можливість перейняти різні регіони та навчитися один в одного.

Шлях вперед. Концепція Форуму політики Болонського процесу доповнюється і поліпшується за умов максимізації власного потенціалу для політичного діалогу. Це передбачає оцінювання Форуму політики Болонського процесу всіма делегаціями. Основним завданням є підвищення загального розуміння цілей і принципів Європейського простору вищої освіти, а також заохочення до активного обміну між ЄПВО та іншими регіонами світу, підтримки й доповнення поточних ініціатив інтернаціоналізації на інституційному та національному рівнях.

Регіональний обмін і взаємне навчання повинні підкріпити політичні зобов'язання, які були ухвалені на Форумі політики Болонського процесу і залучити фахівців та представників академічної спільноти до довгострокової політики обміну. Політика співпраці має бути направлена на конкретні сфери і задіяти ті країни та регіони, які заздалегідь виразили зацікавленість у політиці, а також підтверджують підтримку глобального діалогу між студентством і професорсько-викладацьким складом. Болонська група з контролю за реалізацією процесу вцілому у співпраці з національними контактними особами, які визначені кожною країною, зокрема й учасниками Форуму політики

Болонського процесу детально вивчають його можливості. Національні контактні особи налагоджують зв'язок між країнами і вносять свій вклад в діяльність щодо проведення підсумків Форуму політики Болонського процесу. Рішуче підтримується проведення заходів в рамках політичного діалогу для подальшої співпраці розпочатої Форумом політики Болонського процесу.

Четвертий Форум політики Болонського процесу у форматі конференції міністрів 27-ми країн-учасників з різними політичними, культурними й академічними традиціями, які співпрацюють на засадах відкритого діалогу, спільних цілей та зобов'язань у реалізації процесу в ЄПВО відбувся у Єревані (Вірменія, 2015 р.) [33]. Міністри долучилися до процесу добровільної координації реформ системи вищої освіти й сприяння щодо їх уніфікації ЄПВО. Основні принципи на яких базується простір – це загальна відповідальність за систему вищої освіти, свободу академічного вибору, інституційна автономність закладів та відданість академічній чесності. Фінансування проекту реалізується державами-учасниками для узгодження структури освітніх рівнів, взаєморозуміння принципів та процесу гарантування якості та визнання із застосуванням спільних інструментів.

Зиски здобуті від впровадження реформ в рамках Болонського процесу – з визнання кваліфікацій і термінів навчання; підвищення мобільності студентів і випускників у межах ЄПВО; сформовано навчальні програми з надання знань, вмінь та компетенцій для можливостей продовження навчання випускниками; міжнародна інтеграція закладів освіти з залученням науковців до спільних навчальних і наукових програм; глобалізація міжнародного діалогу ЄПВО з іншими регіонами світу для вироблення позитивно-корисних моделей модернізації й інтеграції структур у ході співробітництва.

Гальмування інтеграції: через застосування бюрократизованих і поверхневих методів імплементація структурних реформ гальмується певними країнами-учасниками; необхідне постійне поліпшення національних систем вищої освіти та широке застосування академічної спільноти обумовлюється використанням повного потенціалу ЄПВО; імплементація структурних реформ потребує завершення розпочатої співпраці.

Проблеми-виклики розбудови ЄПВО – кризовий стан економічної та соціальної системи обумовлений значним рівнем безробіття, зростання тенденції маргіналізації молоді, демографічними цілями, новими типами міграції та внутрішніми конфліктами в середині країн та міждержавними, а також за рахунок екстремізації і радикалізації. Покращення взаєморозуміння шляхом підвищення мобільності студентства й академічного персоналу, поряд з інтенсивнішим прогресом знань й технологій сприяло розвитку громад та економіки, а також відіграє значну роль у трансформації вищої освіти й наукового дослідництва.

У подоланні проблем-викликів за умов максимальної реалізації потенційних можливостей Європейської співпраці та взаємообміну шляхів досягнення спільних цілей і прагнення діалогу зі світовими партнерами ЄПВО покликаний відіграти ключову роль.

Пріоритети оновленої візії. До 2020 року партнери планують розвивати ЄПВО для імплементації цілей гарантування довіри до систем освіти країн учасниць; у ЄПВО забезпечується визнання кваліфікацій автоматично миттєздатно-зреалізованих для вільного пересування студентів і випускників у межах простору; вища освіта ефективно допомагає побудові інклюзивних суспільств, заснованих на демократичних цінностях і правах людини; освітні можливості ЄПВО надають компетенції та вміння необхідні для громадянства, інновацій і працевлаштування в ЄС.

У ході розбудови ЄПВО підтримується прагнення захисту студентів і академічної спільноти в правах на академічну свободу та гарантується їх представництво як повноправних партнерів в управлінні автономією вищими закладами освіти; зусилля до пропагування вищих навчальних закладів, міжкультурного взаєморозуміння, критичного осмислення політичної та релігійної толерантності, гендерної рівності, демократичних і цивільних прав задля посилення переконань європейського та глобального бачення громадянства та заснування фундаменту інклюзивного суспільства.

У наступні роки посилюється взаємодія ЄПВО та Європейського простору досліджень для досягнення спільних рівнозначно важливих цілей у наступних контекстах.

Покращення якості та релевантності навчання й викладання є головною місією ЄПВО. Передбачається її реалізація шляхами: заохочення та підтримки установ вищої освіти та викладачів щодо

розроблення, впровадження, поширення педагогічних інновацій у студентоцентрованих освітніх середовищах та дослідження потенційних можливостей і зисків інформаційно-цифрових технологій навчання та викладання; пропагування узгоджень взаємозв'язків та інтегрування поліпшення процесів навчання, викладання та дослідження для досягнення позитивних результатів практичного досвіду формування креативності, інноватики та підприємництва; розроблення й впровадження освітніх розвиваючих програм для задоволення потреб студентства у навичках реалізовувати особистісні мотиви, амбіції й потреби суспільного замовлення у ході ефективного прозоро-зрегламентованого гнучкого навчального процесу в організації за визначеними певними методами викладання й навчання, навантаженні, оцінюванні результатів навчання, підвищення компетенцій викладачів для підтримки та забезпечення якісного викладання й критичного оцінювання; активне залучення студентів як рівноправних учасників академічної кагорти поряд із зацікавленими сторонами до розроблення навчальних програм і планів з метою забезпечення якості освіти.

Покращення можливостей працевлаштування і самопрацевлаштування випускників упродовж життя згідно кон'юнктури технологічно-динамічних ринків праці з оперативно-адекватним реагуванням (відгуками) за потребою у новітніх спеціальностях є головною метою ЄПВО. Цільовими завданнями для її досягнення є гарантії випускникам, що вони володітимуть відповідними компетенціями затребуваними ринком праці, удосконалення й розвитку нових компетенцій з підвищення потенційних можливостей працевлаштування впродовж життя. Заходи реалізації завдань: покращення комунікацій між різними секторами освіти; забезпечення її соціального виміру, гендерної рівності; збільшення можливостей доступу шляхом міжнародної мобільності студентів соціально-незахищених категорій, студентів і викладачів з територій у стані конфлікту, спонуканню формування сенситивних можливостей повернення до домівок у разі виникнення сприятливих обставин; пропагування можливостей мобільності для педагогічної освіти студентів з метою подальшого просвітництва й навчання майбутніх поколінь європейців.

Запорукою консолідації ЄПВО для досягнення успіху в перспективі є імплементація узгодженого структурного реформування, що ґрунтується на наближенні систем освітніх рівнів, об'єднанні кредитно-трансферної системи, спільних принципах й стандартах забезпечення якості освіти, пропагуванні програм подвійних дипломів, мобільності та спільних програм. Заходи синергетики реформування структур ЄПВО шляхом: розвитку ефективних підходів до визнання кредитів, кваліфікацій і результатів попереднього навчання здобутих закордоном для досягнення академічних і професійних завдань; синхронізації погоджених реформ їх злагодженої імплементації, які потребують дотримання спільних зобов'язань політиків, академічної спільноти й усіх зацікавлених сторін; розроблення механізмів оцінювання результатів звітності процесу реформування в країнах-партнерах для забезпечення реноме ЄПВО; обміну позитивним досвідом і політичного діалогу забезпечується цільова допомога країнам-учасницям, які мають гальмівні чинники імплементації з метою сприяння потенційних можливостей подальшого реформування для зацікавлених партнерів.

Управління та методи роботи ЄПВО покликані забезпечувати відгуки на сучасні виклики шляхом спрощення, оптимізації управління й методів організації роботи Болонської робочої групи (BFUG), залучення експертів у сфері управління системою вищої освіти до підготовки обґрунтованих пропозицій щодо подолання невідповідностей при невиконанні основних зобов'язань країнами-партнерами. Учасники вітають готовність Франції прийняти наступне зібрання 2018 року і сприяти підтримці ЄПВО з липня 2015 року.

Міністри країн-учасниць процесу вітають заявку Білорусі щодо доручення до ЄПВО та усвідомлення зобов'язань із реалізації реформ 16-ти літнього втілення Болонського процесу з метою інтеграції її системи освіти з системами країн ЄПВО. Міністри підтверджують готовність до роботи з національними органами Білорусі з питань імплементації реформ Болонського процесу, а також порушують клопотання до Болонської групи щодо вчасної підготовки дорожньої карти з включення Білорусі до Міністерської конференції у 2018 році.

Узгоджено доповіді робочих груп з Імплементатії, Структурного реформування мобільності та інтеграціоналізації, Соціального виміру, а також Освіти впродовж життя й Автоматичного визнання.

На зібранні ухвалено заходи реалізації політики IV Форуму Болонського процесу з рівноправною, повноцінною участю членів країн-учасниць і експертів-консультантів Болонської робочої групи у співпраці над робочою програмою ЄПВО.

Таблиця 1. Рівні організації Болонського процесу.

Глобальні політико-управлінські заходи
<ul style="list-style-type: none"> • удосконалити стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в ЄПВО; • європейський підхід із забезпечення якості спільних програм; • переглянути офіційний документ, посібник для користувачів ЄКТС ЄПВО
Європейські міжнародні інтеграційні заходи-зобов'язання
<ul style="list-style-type: none"> • до Європейської загальної структури кваліфікацій включити коротко циклові кваліфікації, які обумовлені Дублінськими рішеннями гарантування якості згідно Європейських стандартів та рекомендацій з визнання кваліфікацій короткого циклу в національних системах; • гарантувати справедливий доступ дипломантам першого циклу для працевлаштування в державній сфері на основі кваліфікацій вищої освіти за критеріями компетентнісного підходу та спонукати працедавців використовувати ці кваліфікації вищої освіти, в тому числі першого циклу; • спільно з закладами освіти надавати змістовну інформацію про кар'єрні траєкторії випускників, адаптацію, згідно кон'юктури ринку праці, реалізацію доступу для керівництва закладів, потенційним здобувачам освіти, їх батькам, зацікавленим сторонам та суспільству загалом; • забезпечити повну відповідність Лісабонській Конвенції з Визнання шляхом перегляду національних законодавств і подання звітності Болонському секретаріату до кінця 2016 року у звітності співпраці з національними інформаційними центрами мереж академічного визнання для підготовки доповідей і їх аналізу до

кінця 2017 року за умов постійного моніторингу, який проводиться Комітетом Конвенції;

- усунути гальмівні фактори, які перешкоджають визнанню попереднього навчання для забезпечення доступу до програм вищої освіти й сприяння надання кваліфікацій на основі попереднього навчання, а також спонукати вищі навчальні заклади поліпшити базис забезпечення визнання попереднього навчання;
- переглянути й удосконалити системи кваліфікацій для надання можливостей визнання попереднього навчання в національних системах освіти;
- сформувати волонтерську групу з країн та організацій з метою сприяння професійного визнання;
- пропагувати мобільність персоналу, базуючись на рекомендаціях робочої групи з мобільності та інтернаціоналізації;
- забезпечувати доступ та пропагувати портативність грантів та проектних позик з врахуванням керуючих наказів робочої групи з мобільності а інтернаціоналізації;
- розвивати соціальну інклюзивність вищої освіти шляхом впровадження стратегії соціального виміру ЄПВО;
- гарантувати автоматичне визнання кваліфікацій інших країн на рівні національних кваліфікацій ЄПВО;
- надати можливість закладам вищої освіти використовувати агенції Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти для зовнішнього процесу формування якості з врахуванням національних механізмів прийняття організаційно-управлінських рішень за результатами роботи реєстру якості.

Обговорення результатів. Світова Академічна спільнота з кінця 90-х років ХХ століття визначила пріоритети економічної і соціальних політик Європи як головну мету формування системи освіти впродовж життя (нові підходи до вищої освіти: справедливість доступу, підвищення ролі жінок, впровадження наукового дослідництва для осучаснення знань (гуманітарних і прикладних), співробітництво для моніторингу та працевлаштування згідно суспільних потреб, боротьби з безробіттям.

Забезпечення доступу до вищої освіти Європи як багатокультурного й наукового надбання людини та суспільства

для здобуття знань впродовж життя, завдяки визнанню кваліфікацій сприяння їх міжнародній мобільності на європейському ринку праці, що обумовлено Лісабонською конвенцією, стало визначним завданням десятиліття.

Процеси універсифікації й гармонізації структур європейської вищої освіти дозволили у Сорбонській конвенції проголосити Європу об'єднанням не лише економічних інтересів, а й визначити як ЄПВО та встановити нові підходи його формування. Посилено роль дослідницької і самостійної роботи, яка спонукає студентство до наукового пізнання у ході навчання, а також академічної когорті як зацікавлених дійових осіб ЗВО (науковців, викладачів, співробітників, студентів) долучатись до наукового дослідництва та підвищення кваліфікацій.

Запропоновано практичні рекомендації заходів впровадження критеріїв оцінки, функцій, види якості освіти, навчального і наукового дослідження, самооцінки і зовнішнього експертного оцінювання відповідних міжнародних та наукових інституцій якості освіти, її міжнародного статусу, трансферу знань, міжнародної мобільності в науково-дослідницьких проектах та підвищенні кваліфікацій за допомогою інформаційних мереж та інформаційно-комунікаційних технологій, технологій викладання, інституційної інтеграції.

Зауважено на необхідності управління й фінансування вищої освіти – планування внутрішньої автономності перед суспільною підзвітністю (державного, інституційного, стратегічного), оцінці ефективності управління та соціальною відповідальністю керівництва (і участі усіх зацікавлених) у партнерстві між ЗВО світу для подолання глобальних проблем, міжнародного співробітництва, культурного й адекватного взаємо визнання, мовного різноманіття.

Спільна *Заява європейських міністрів освіти* (Болонья, 1999 р.) проголосила можливості розвитку європейського суспільства при формуванні й зміцненні інтелектуального, культурного, соціального та науково-технічного потенціалу як спільного соціального й культурного простору – «Європа знань». Було обґрунтовано створення зони європейської вищої освіти для розвитку мобільності громадян, їхнього працевлаштування для спільного блага континенту, підкреслено роль університетів у

соціальному й гуманітарному розвитку та формуванні європейських культурних цінностей.

У Болонській декларації визначено цілі розвитку вищої освіти, виокремлено студентський і післядипломні цикли, запропоновано впровадження ECTS, сформовано ієрархічну систему наукових ступенів, підтримано академічну мобільність (з залученням адміністраторів), зауважено на необхідності співпраці для досягнення якості процесів Євроінтеграції освітньо-наукового простору.

Празьке комюніке (2001 р.) підсумувало досягнуті успіхи й встановило спільні пріоритети дій як передумови формування ЄПВО та розширення ЄС. Актуалізовано необхідність використання національного законодавства та систем освіти країн-партнерів для розробки механізмів регулювання спільного простору вищої освіти ЄС шляхом визначення системоутворюючих навчальних курсів, програм, наукових ступенів і життєздатних кваліфікацій та компетентностей у ході навчання впродовж життя, академічної мобільності, ефективного працевлаштування, пропагування європейських демократичних цінностей.

Визначено основні складові розвитку зони європейської вищої освіти – навчання впродовж життя для суспільно-економічного зростання на основі знань, технологій, рівноправних можливостей якості життя; шанобливого взаємного партнерства академічної спільноти у досягненні якості освіти; привабливість європейської освіти для достойних з інших країн; розширення рамок кваліфікацій, погодження принципів акредитації та забезпечення якості освіти й наукового пізнання; продовження транснаціонального діалогу інституцій, ЗВО, студентів для узгодження систем вищої освіти.

Встановлено концептуальні цілі Болонського процесу як передумови формування Зони європейської вищої освіти: прийняття сприйнятних і порівнюваних ступенів, визнання їх і кваліфікацій за сприяння європейських і національних мереж інформаційних центрів на інституційному, національному та європейському рівнях; прийняття доступневої й післяступеневої систем вищої освіти; запровадження європейської або рівнозначних систем кредитів для перезарахування, представлення в додатку до

диплома та працевлаштування згідно кваліфікацій; соціальні гарантії академічної, міжнародної співпраці з забезпечення якості через європейські та національні мережі якості вищої освіти (розробка й вдосконалення процедур моніторингу), визнання відповідності; європеїзація вищої освіти (змісту курсів, програм підготовки).

Завдяки спільним зусиллям на Берлінській конференції міністрів вищої освіти Європи (2003 р.) схвалені здобутки Болонського процесу у звіті європейської асоціації університетів і ЗВО, національними спілками студентів, представниками робочої групи ЄС, Латинської Америки і Карибського регіону.

Конкретизовано напрямки майбутнього прогресу Болонського процесу: соціальна орієнтованість, вимірність, стандарти подолання нерівності статі; синергія освіти та науки, академічні, культурні, мовленнєві, історичні надбання; економічне суспільне зростання завдяки розвитку освіти й науки ЄС і пропагування взаємодії в інших регіонах світу; посилення роботи на усіх рівнях організації європейського, національного, регіонального, інституційного забезпечення якості двоциклової системи, розробка методології її гарантування.

Визначено завдання формування національних систем забезпечення якості (до 2005 року) з органів навчальних закладів, яким делеговано право оцінювання програм підготовки (за участі студентства), розробки процедур встановлення відповідності та створення мереж міжнародної співпраці, загальної структури кваліфікацій, забезпечення доступу першим і другим циклом підготовки для здобуття докторського наступного ступеню. Важливими умовами створення ЄПВО визначено академічну мобільність, кредитно-трансферну систему. Як результат було ратифіковано конвенцію з визнання дипломів і до 2005 року узгоджено введення додатку до диплому на одній з поширених мов для подальшого працевлаштування. Студентство у навчальних закладах це рівноправні партнери в управлінні.

Основною метою вищої освіти визначено навчання впродовж життя як політична платформа національних освітніх політик країн-партнерів. Європейські системи вищої освіти і наукових досліджень стають основою суспільства наукових знань.

Бергенська конференція міністрів освіти країн-партнерів (2005 р.) врахувала бачення національних студентських соціумів, тенденцій об'єднання в Болонському процесі, які встановлені робочою групою Європейських асоціацій, університетів, ЗВО (у 2003-2005 рр.) за напрямками спільної діяльності у досягненні якості навчання, узгодження системи ступенів, визнання дипломів і періодів навчання, а також інституційно-правова уніфікація систем освіти країн-учасниць. Встановлено, що наступність ступенів двоциклової системи за якою здобувають вищу освіту більшість студентів, гальмується наявністю перешкод, яких слід запобігати шляхом діалогу урядів, інституцій, соціальних груп різних категорій для доступності працевлаштування бакалаврів.

Підкреслено роль як власне інституцій вищої освіти, так й усіх учасників підготовки та зацікавлених сторін і бізнесу, соціальних груп, об'єднань, в тому числі міжнародного рівня. Прийнято європейські рамки кваліфікацій трьох рівнів, окрім першого і другого також проміжні національні, які мають бути розроблені з врахуванням їх майбутньої порівнюваності й узгодженості загально-прийнятим (2007-2010 рр.) для освіти впродовж життя.

Офіційно на конференції Україна долучилася до Болонського процесу створення Європейського простору освіти і наукового дослідництва (до 2010 р.). Завдяки міжнародним домовленостям прийняті стандарти і принципи гарантування якості, створено загально європейський реєстр агентств забезпечення якості, який враховує оцінювання національних рівнів, поставлено завдання розроблення механізмів реалізації та впровадження у співпраці Європейських асоціацій і об'єднань ЗВО спільно зі студентством.

Ратифіковано конвенцію з визнання ступенів і періодів навчання та наголошено на необхідності закріплення на рівні національних законодавств. Ухвалено комюніке щодо реалізації стратегії освіти впродовж життя (не лише формального) шляхом розроблення загальноєвропейських і національних систем кваліфікацій. Актуалізовано взаємодію сфер вищої освіти і науки, необхідність підготовки науковців, долучення докторського ступеня до європейської системи кваліфікацій шляхом розроблення докторських програм підготовки. Докторські кваліфікації, які ґрунтуються на міждисциплінарних наукових дослідженнях долучають до Європейської системи кваліфікацій, тому

Європейській асоціації інститутів доручено розробити принципи формування докторських програм.

Соціальний вимір забезпечує конкурентність й соціальні гарантії благополуччя ЄПВО, сприяє подоланню перешкод у активізації процесу мобільності усієї академічної спільноти (включно з візовими умовами, працевлаштуванням і визнанням періодів навчання за кордоном у рамках програм мобільності). Академічна співпраця в європейському просторі покликана залучати країни інших континентів для забезпечення доступної якісної освіти для усіх без кордонів у ході академічної мобільності. Прогрес академічної міжнародної роботи сприяє реалізації принципів забезпечення якості освіти національних систем, спільних кваліфікацій, подвійних дипломів, мобільності здобуття освіти та працевлаштування. Виконання інтегрованої робочої програми (2007-2009 рр.) забезпечило передумови формування організацій, які консолідують договірні та інституційні зусилля 50 країн для формування ЄПВО.

На конференції міністрів освіти у Лондоні (2007 р.) схвалено комюніке спільного поступу «До зони ЄПВО» як академічного об'єднання автономій освітніх інституцій систем партнерів процесу інтеграції для рівних можливостей мобільності здобувачів освіти й їх працевлаштування демократичному суспільстві академічної свободи й конкурентоздатної Європи. Координаційна група Болонського процесу досліджувала у 2007-2009 роках складові компоненти та специфікацію навчання впродовж життя для розроблення практичних заходів його сприяння через досвід визнання попередньо-здобутої освіти та кваліфікацій; якість неформального навчання; довідкові джерела; соціальні гарантії в національних системах вищої освіти. Важливу увагу приділено забезпеченню якості вищої освіти, інституційній організації і стандартизації, а ENQA розглядала заявки на оцінювання кандидатів до 2010 року; створено реєстр організацій із забезпечення якості та розроблено євростандарти її регулювання.

Європейський форум у Лондоні із забезпечення якості продемонстрував порозуміння інтегративного значення євростандартів і перешкод їх запровадження, необхідності розробки інструментів оцінювання їх ефективності, а також

значущості консолідації докторського ступеня в трицикловій системі освіти впродовж життя та розвитку дослідництва.

Для задоволення потреб студентів у навчанні за сучасними програмами усіх циклів підготовки наголошено на важливості національної стратегічної політики соціального благополуччя, рівного доступу та прав в демократичному соціумі на основі компетентностей і можливостей самовдосконалення. Результати національних планів дій сприяли формуванню загальноєвропейської стратегічної політики соціального виміру для розбудови ЄПВО. У 2009 році координаційна група оприлюднила звіт щодо ефективності роботи за стратегіями його формування на усіх рівнях від інституційного, національного до загальноєвропейського, а інформаційні мережі з визнання провели оцінювання кваліфікацій, які присвоїли за межами ЄС і єврокваліфікацій у світі. Співробітництво Єврокомісії Євростат спільно з об'єднанням Євростудент забезпечило розробку індикаторів і критеріїв оцінювання ефективності мобільності й соціальних гарантій, доступності освіти й працевлаштування за здобутими кваліфікаціями. Загалом слід зазначити, що окрім інституційної оструктуреності й взаємодії національного та глобального європейського простору сформувалися функціональні групи й об'єднання з конкретним колом повноважень, в тому числі інформаційні мережі й змістові документи технічного регулювання (стандарти, довідники, настанови), які дозволили виробити спільно-консолідовані глобальні рішення й рекомендації подальшої співпраці.

На Першому організаційному Болонському форумі на конференції міністрів вищої освіти Льовен і Лувен-ла-Ньов у 2009 році підсумували здобутки Болонського процесу у розвитку ЄПВО як креативної та інноваційної Європи знань, усвідомили рушійну роль вищої освіти для розвитку цивілізаційного суспільства обумовленого можливостями неперервності підготовки усіх соціальних категорій населення.

Сприяння навчанню і працевлаштуванню впродовж життя забезпечує глобальний прогрес Європи знань на базі студентоцентрованого навчання за сучасними типами підготовки й мобільності здобувачів освіти. Модернізація вищої освіти, її єдність з дослідницькою діяльністю на інституційному, національному і

єврорівнях забезпечує гармонізацію трициклової структури Євпростору вищої освіти і науки на наступне десятиліття як інноваційного об'єднання заради майбутнього. Зважаючи на здобутки – Єврореєстр агенцій з якості вищої освіти, національних організацій кваліфікацій, визнання та підтвердження результатів і обсягу навчання через ECTS, наголошено на важливості пролонгувати і посилювати спільні зусилля в новому десятилітті, як десятилітті навчання заради майбутнього.

Орієнтиром досягнення справедливості вищої освіти у десятилітті визначено соціальний вимір рівноправності доступу студентського різноманіття Європи до здобуття завершеної освіти й гарантій для неактивно залучених соціальних груп країн-партнерів.

Завдяки державній і громадській зацікавленості та відповідальності, навчання впродовж життя поширює масштаби охоплення вищої освіти й дослідництва та сприяє доступності знань й інформації, здобуттю кваліфікацій на курсах або у професійному середовищі для самовдосконалення на основі сучасних компетенцій за умов визнання попередніх додаткових. Тому до 2012 року уряди, заклади освіти, академічна спільнота об'єднанні спільною метою працювали над розробленням і узгодженням європейської системи кваліфікацій на основі національних проміжних, які дають доступ до освіти та їх сертифікації. Інституційна модернізація забезпечила професійну орієнтованість гнучких навчальних програм трициклової вищої освіти на здобувачів освіти.

Синергізм вищої освіти, науки та інновацій у Європейському просторі спонукає до розвитку креативної, інноваційної, міждисциплінарної дослідницької діяльності, підготовки науковців з дослідницькими компетентностями та просування кар'єрної зацікавленості молодих дослідників у взаємодії владних інституційних органів вищої освіти.

Міжнародна відкритість, партнерство й співпраця з іншими регіонами світу у ході політичного діалогу на Болонських форумах, а також Європейські стандарти та настанови сприятимуть мобільності. Мобільність студентської спільноти, а також дослідників й адміністраторів закладів освіти забезпечує мовленнєву, культурну, академічну інтернаціоналізацію та якість навчальних і наукових програм європейської вищої освіти. Поставлено завдання до 2020 року 1/5 випускників має пройти

через міжнародне стажування. Масштаби охоплення мобільністю трициклової системи освіти мають поширюватись у ступенях і програмах усіх циклів для забезпечення портативності, гнучкості, доступності грантової й візової підтримки, визнання результатів навчання для усіх соціальних груп у рамках мобільності.

Прозорі процедури міжнародного працевлаштування, удосконалення кар'єрних інституцій і структур, створення рамкових умов соціального забезпечення пенсійних прав та правового регулювання забезпечить можливості роботи для викладачів і дослідників у сфері вищої освіти, а в майбутньому соціальних гарантій пенсій. Важливим визнано моніторинг інформаційних даних освітньої політики та забезпечення доступу громадськості щодо інформації про ЗВО, їх специфіку з метою порівняння інституцій і систем в цілому. Координаційна група супроводу Болонського процесу до 2012 року готувала план дій на основі міжнародних результатів з метою вдосконалення методології оцінювання їх ефективності у співпраці організаційної структури Євростат, Євростудент, Евредики для підготовки спільної доповіді на наступній конференції міністрів.

Системи вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу (розпочатого в 1999 році) у 2010 році реорганізували в єдину компетентну систему вищої освіти Європейського простору провідного гаранту сталого розвитку національних суспільств і європейської спільноти. За аналітичними звітами Trends, «Болонья очима студентів», координаційна група Болонського процесу спільно з консультативними членами оцінила інтенсивність розвитку (1999 □ 2010 рр.) і надалі спонукає усі інституції та країни до співпраці в цьому питанні.

Будапештсько-Віденську декларацію ухвалено на конференції міністрів освіти у 2010 році, у якій офіційно проголошено створення ЄПВО – простору довіри, взаємоповаги, культурного розмаїття мов і систем освіти у транскордонній співпраці вищої освіти.

Під час зустрічі міністрів освіти відбувся Другий форум Болонського процесу з розлогим представництвом країн-партнерів, консультативних членів, неурядових установ і країн третьої групи для проведення спільного тематичного діалогу щодо задоволення потреб і очікувань соціума системами і закладами вищої освіти, а

також необхідності досягнення балансу у співпраці та конкуруванні. З метою спільної координації дій заплановано розвиток мереж обміну інформаційними даними та визначення контактних осіб у країнах-учасницях, в тому числі посилення транскордонного діалогу серед студентства для підготовки наступного форуму, оскільки не всі цілі досягнені.

Основні принципи ЄПВО – академічна свобода, автономність і відповідальність ЗВО, які мають зіграти ключову роль у забезпеченні миру демократичних соціумів шляхом суспільної єдності у модернізації систем вищої освіти, реформах ступенів і програм, забезпеченні якості, визнання та мобільності, дотриманні соціальних гарантій участі всіх представників академічної спільноти (керівників, викладачів, адміністраторів, дослідників) й студентства у прийнятті управлінських рішень європейського, національного та інституційного рівня. Учасники процесу та зацікавлені залучені представники зобов'язалися сприяти формуванню середовища, яке заохочуватиме до роботи й навчання зорієнтованому на студентів за принципами, програмами та формами організації у глобальній взаємодії викладачів і дослідників, ресурсозабезпеченні навчальних закладів за підтримки влади.

Вищу освіту визнано інноваційним рушієм суспільного розвитку на основі знань та соціальних гарантій для рівноправних можливостей здобувачів якісної освіти. Міністри клопотали перед групою супроводу Болонського процесу щодо активізації співпраці з Європейським дослідницьким простором у реалізації принципів і основних напрямів роботи на усіх рівнях.

На Третьому форумі якості Болонського процесу (Бухарест, 2012 р), який проводився з метою формування та залучення національних, регіональних і глобальних просторів вищої освіти, було проголошено пріоритети в ухваленому комюніке: національну та регіональну відповідальність держав за вищу освіту; глобальну мобільність академічної спільноти; підвищення якості вищої освіти на глобальному та регіональному рівні; визнання кваліфікацій і результатів навчання для підвищення працевлаштування. Об'єднання національного, регіонального і глобального просторів має за мету міжнародну підтримку розвитку сталого суспільства завдяки ключовій ролі вищої освіти у забезпеченні демократичних

гарантій захисту прав людини, світового економічного зростання на засадах сталості у період кризи. Державна регіональна та національна відповідальність передбачає державну фінансову підтримку та інвестиції необхідного рівня вищої освіти, політичне й правове сприяння автономним ЗВО для реалізації їх місії гарантування участі в управлінні розвитком освіти академічної спільноти з метою створення гнучких траєкторій навчання для представників різного соціального й економічного походження.

Перешкодами мобільності визнано фінансові й адміністративні бар'єри, непрозорість кваліфікацій академічного і професійного визнання. Глобальний вимір академічної мобільності охоплює стимули і перешкоди, пошуки балансу, покликаний забезпечити прозорість системи освіти, збалансованість між внутрішньою мобільністю у системі, так і між просторами вищої освіти (в тому числі наукового трансферу інновацій) для навчання й працевлаштування національного, регіонального, глобального замовлення.

Зустрічі Азія-Європа забезпечили розгляд визнання конвенцій Азії та Тихого океану сприяли визнанню в Європі регіональних конвенцій, поряд з Лісабонською та Тихоокеанською для забезпечення міжнародної якості вищої освіти, а також мобільності у фінансовій підтримці програм ЄС і наступної спільної розробки навчальних програм і ступенів. Підтримали міжнародну конвенцію з якості за спільної співпраці урядів Фландрії та Єврокомісії (2011 р.), яка полягає у порозумінні різноманітності підходів до забезпечення якості у регіонах і країнах-партнерах, також сприяє усвідомленню необхідності розробки єдиної платформи, що адаптує у комплексі та спонукає до формування систем контролю за якістю для визнання кваліфікацій у спільних рамках і міжнародної мобільності.

Важливою місією вищої освіти у взаємодії з економікою визначено довготривале працевлаштування випускників. Вивченню позитивного досвіду у питаннях визнання, можливостей працевлаштування, обміну даними та формуванню єдиної інформаційної бази присвячено окрему увагу для поширення в інших регіонах. Політичний діалог між делегаціями сприяв як оцінюванню політики Болонського процесу, так і виокремленню завдання, а саме покращення спільного розуміння цілей і принципів

ЄПВО, активного обміну з іншими регіонами, підтримки та доповнення інтернаціональних, транскордонних ініціатив на інституційному та національному рівнях. Політична співпраця сприятиме зацікавленим регіонам і країнам у підтримці глобального діалогу між викладачами та студентами, координації між контактними особами.

На Четвертому форумі політики Болонського процесу, що відбувся 2015 року у Єревані міністри наголосили на основних принципах ЄПВО, відзначили здобутки впровадження реформ і гальмування імплементації структурних реформ у деяких країнах-учасниках, наявність проблем-викликів та шляхи їх подолання. Для покращення якості навчального процесу, як головної місії ЄПВО були виокремлені наступні завдання до 2020 року: впровадження та удосконалення роботи інформаційно-цифрових технологій навчання та викладання, взаємоузгодження процесів навчання, викладання та дослідження, впровадження інноваційних підходів для мотивування студентства до реалізації отриманих навичок у майбутньому, а також залучення їх до розроблення програм і планів навчального процесу задля підвищення якості надання освітніх послуг.

Зокрема одним з важливих завдань ЄПВО зазначили покращення можливості працевлаштування випускників шляхом гарантій надання необхідних компетенцій. Досягнення інтеграції ЄПВО стає можливим за умови структурного реформування шляхом визнання кредитів, кваліфікацій і результатів попереднього навчання закордоном, злагодженої роботи урядів у синхронізації погоджених реформ та запровадження механізмів їх оцінювання, надання допомоги країнам-партнерам за допомогою обміну позитивним досвідом.

Висновки: типи імплементації виокремлено на різних рівнях організації й регулювання і масштабах охоплення за сферами впливу, системно-організаційні відповідно – інституційному (внутрішнього, власне на рівні організації, між інституційному в асоціаціях, консорціумах та інших об'єднаннях), національному (країн-учасниць), регіональному (партнерів регіону), транскордонному (в межах зони євроінтеграції), трансконтинентальному (міжконтинентальному), глобальному.

За цільовими завданнями сфер охоплення й впливу та функціональними повноваженнями відповідно:

-системно-функціональні - європейські, регіональні, національні, системи - вищої освіти, наукових ступенів, накопичення і перезарахування кредитів, визнання кваліфікацій і компетентностей, забезпечення якості; інформаційних мереж, технічного регулювання (стандартизації, сертифікації), соціальних гарантій академічної міжнародної мобільності навчання та дослідництва; міжнародного, державного, адміністративного регулювання (в тому числі за участі студентства);

-системно-аксіологічні - соціального виміру, рівноправності доступу до навчання впродовж життя та працевлаштування, академічної історико-культурної, мовленнєвої спадщини, поінформованості зацікавлених через інформаційний базис (мережі, довідники, реєстри), визнання і підтвердження попередніх, перехресних дотичних, професійних компетентностей, кваліфікацій, періодів і ступенів, якості освіти, навчальних і наукових програм академічної свободи, автономності і відповідальності правових гарантій захисту людини при здобутті освіти впродовж життя;

-системно-комунікаційні – мережеві (інформаційні), контактні (опорні організації, контактні особи), інституційні (асоціації, агенства з забезпечення якості, технічного регулювання – стандартизації, сертифікації, акредитації й ліцензування, соціальні, адміністративні, правові, грантові), масштабно-просторові (національні, регіональні, європейські, міжпросторові).

Передумови:

а) визнання кваліфікацій Лісабонською конвенцією (1997 р.) у Європейському регіоні, декларування новаторських підходів (4-ма країнами) у сфері вищої освіти «Європи знань» (Сорбона, 1998р.); узгодження цілей вищої освіти (2-ма країнами) циклів і ступенів (2-х ступеневої системи), Введення системи переводу на накопичування кредитів для мобільності в Євровимірах (Болонья, 1999 р.); конкретизація цілей і пріоритетів дій для формування ЄПВО та розширення ЄС (Празьке комюніке, 2001 р.), ратифіковано конвенцію визнання дипломів з метою навчання впродовж життя для суспільства наукових знань; мережі інформаційних центрів – національних і європейських, двоциклова

система, єврокредити, соціальні гарантії мобільності, якість і процедури забезпечення, «європеїзація» змісту курсів і програм;

б) схвалено спільні здобутки у Берлінському комюніке (2003 р.) на конференції міністрів освіти і визначено напрями розвитку – соціорієнтованість, усунення статевої нерівності, синергія освітнього та дослідницького процесів, академічні, історико-культурні, мовленнєві цінності, соціально-економічне зростання через освіту й науку в ЄС та інших регіонах, методологія забезпечення якості двоциклової системи; завдання до 2005 року сформуванню національні системи з якості (ввести додатки до диплому);

в) інституційно-правова уніфікація, систем освіти країн-учасниць Бергенської конференції міністрів (2005 р.) шляхом посилення роботи (ролі) інституцій вищої освіти, зацікавлених сторін і бізнесу, міжнародних і соціальних об'єднань, асоціацій для досягнення якості навчання, узгодження ступенів, визнання результатів і працевлаштування бакалаврів., прийняття трьохрівневих європейських рамок кваліфікацій, які порівнювали й узгоджували протягом 2007-2010 рр.; офіційне приєднання України до Болонського процесу формування ЄПВО; ухвалення комюніке з забезпечення стратегії освіти впродовж життя (в тому числі неформальної), синергію навчання та дослідництва (включення підготовки науковців і докторського ступеня до рамок кваліфікацій); розроблення інтегрованої робочої програми (2007-2009 рр.) зі створення ЄПВО до 2010 року зконсолідувало зусилля 50 країн (схвалено стандарти й принципи забезпечення якості за участі євроінституцій і студентства, соціальний вимір гарантій академічної мобільності);

г) спільного поступу до академічного об'єднання освітніх автономій на Лондонській конференції міністрів (2007 р.) партнерів інтеграції зони демократичних свобод ЄПВО (рівноправного навчання та працевлаштування впродовж життя); розроблення стандартів регулювання якості, розгляд кандидатів (до 2010 р.) ENQA, створення квалітологічного реєстру організацій, консолідація докторського ступеня третього циклу підготовки дослідників у систему освіти та науки впродовж життя; реалізація національних політик рівного доступу й соціальних гарантій здобуваючих освіту трициклової системи (з визнанням кваліфікацій

і відповідних компетентностей з подальшим самовдосконаленням) сприяла забезпеченню стратегічної політики соціального виміру для ЄПВО; глобальна й національна організаційна архітектура спонукала до створення об'єднань з певними функціональними повноваженнями, як інформмережі (ENIC), організації з міжнародної стандартизації (ESQ) (якості освіти та досліджень, соціальних гарантій), представлення інтересів освітян (EAEA), науковців (ERA), студентів (група E4), працедавців (EULAC), а також розроблення методичного забезпечення й засобів технічного регулювання для вироблення загальних дій співпраці у координації групи супроводу Болонського процесу (BFUQ);

д) результативність та пріоритети формування ЄПВО на десятиліття узагальнено на Першому форумі Болонського процесу конференції міністрів у 2009 році (Льовен, Лувен-ля-Ньов) та встановлено роль вищої освіти (для всіх) як рушія цивілізаційного розвитку суспільства (на основі неперервного навчання та зайнятості впродовж життя); студентоцентроване навчання, академічна мобільність, синергетика вищої освіти, науки та інноватики, якість гнучких освітніх і наукових програм трициклової підготовки забезпечуються державним, громадським і міжнародним інвестуванням за умов дотримання Європейських цінностей автономії освітніх інвестицій, академічних свобод, соціальних гарантій та рівноправності академічних спільностей для модернізації систем вищої освіти й дослідництва з метою розбудови креативної інноваційної Європи знань заради сталого майбутнього; впровадження триступеневої структури (трициклової підготовки, в тому числі докторів) сприяє здобуттю завершеної освіти з компетенціями (початкові, перехресні, дотичні) і кваліфікаціями (в тому числі проміжних міжциклових національних) здатних задовольняти динамічні потреби здобувачів (усіх категорій), ринки праці й суспільство (з мовним, релігійним, культурним, національним, різноманіттям); транскордонна співпраця урядів, закладів, освіти, академічних спільнот і об'єднань (асоціацій, спілок, мереж) прагнуть поширити масштаби Болонського процесу (ЄПВО) і до 2012 року працювали над узгодженням європейської з національними системами кваліфікацій (орієнтованих на попит здобувачів, працедавців і суспільства в цілому); оновлення навчальних і стажувальних (на робочому місці)

програм вимагає покращення якості викладання, підвищення кваліфікації викладачів і дослідників, узгодження з роботодавцями для розроблення й впровадження освітніх і дослідницьких програм (прикладних, міждисциплінарних) всіх трьох циклів з метою підготовки науковців з дослідницькими компетентностями та їх кар'єрного просування; відкрита міжнародна академічна інтернаціоналізація та мобільність у гнучких навчальних і наукових європейських програмах студентства, дослідників, адміністраторів, керівників, запорукою якої є стандарти якості й соціального виміру, має забезпечити до 22 року міжнародне стажування п'ятої частини випускників і визнання їх результатів навчання для працевлаштування; удосконалення кар'єрної структури, формування відкритих міжнародних процедур працевлаштування, рамок соціального забезпечення роботи та вподальшому пенсійних прав для працівників академічної спільноти вищої освіти; моніторинг освітньої політики у ЄПВО і долучених регіонів (ЗВО, систем освіти і науки) забезпечує збір даних, розробку методик ідентифікації, порівняння систем, управління якістю, визнання результатів навчання для встановлення особливостей освітніх систем, інституцій і їх програм та вдосконалення методологій оцінювання (координаційною групою за участі Євростат, Євростудент, Евридикі до 2012 року) до наступної конференції;

е) створення ЄПВО (довіри, взаємоповаги, культурного і мовленнєвого різноманіття систем транскордонної вищої освіти і співпраці) офіційно проголошено у 2010 році Будапештсько-Віденською декларацією на конференції міністрів, яка вважається другим форумом Болонського процесу (країн-учасниць і долучених консультантів, неурядових організацій) транскордонного діалогу, обміну інформацією через контактних осіб для задоволення закладами та системами вищої освіти соціального замовлення і балансу конкурентоспроможності; зауважено, що основні принципи ЄПВО – академічна свобода, автономність і відповідальність ЗВО відіграють важливу роль у гарантуванні миру, демократії, єдності суспільств шляхом модернізації ступенів і програм підготовки, забезпечені якості, визнання, мобільності, соціального виміру, працевлаштування за ключової участі й підтримки академічної спільноти (включаючи студентів, дослідників, адміністраторів, керівників, обслуговувачів і їх

транскордонної взаємодії) для вироблення управлінських рішень (від рівня організації до європейського й міжнародного); створення сприятливого студентоцентрованого навчального та професійного середовища, яке сприятиме збільшенню їх можливостей за умов розробки гнучких навчальних траєкторій (у міжнародній співпраці викладачів і науковців) вищої освіти, яку при підтримці власних структур ресурсозабезпечення визначено основним перспективним пріоритетом-рушієм соціально-економічного розвитку та досягнуто консолідованої згоди порушити клопотання перед групою супроводу процесу щодо взаємодії з Європейським простором дослідництва для пошуку відповідей на майбутні виклики десятиліття;

є) поширення масштабів Болонського процесу не лише на національному, а й на регіональному і глобальному рівнях, оскільки Третій форум Бухарестської конференції (2012 р.) мав на меті формування і долучення вищезазначених просторів вищої освіти; об'єднання національного, регіонального та глобального просторів покликано забезпечити сталий розвиток суспільства за рахунок визначної ролі вищої освіти як рушія і механізму забезпечення демократії, захисту прав людини росту економічного благополуччя, з пріоритетністю національної, регіональної державної відповідальності, глобальної академічної мобільності, підвищення якості освіти (глобального і регіонального рівня) визнання її результатів і покращення працевлаштування; консолідовано партнерство національного та регіонального контексту державної відповідальності щодо інвестування і держфінансування вищої освіти відповідного рівня, формування бази нормативно-правового регулювання підтримки автономної ЗВО, реалізації сприятливої освітньої політики та місії ЗВО за умов - активної позиції академічної спільноти у прийнятті управлінських рішень щодо розвитку вищої освіти (згідно суспільно-економічних запитів), відкритості, доступності й гнучкості успішних траєкторій навчання для представників різних соціальних і освітніх категорій громадян; актуалізовано значимість глобальної академічної мобільності в забезпеченні глобальної перспективи, активізації громадянської позиції; формування у випускників знань, навичок і компетентностей відгуку на національні, регіональні і глобальні потреби, а також прозорості й

відкритості систем вищої освіти для збалансованого внутрішнього і міжпросторового обміну (включаючи дослідників) та створення інноваційних мереж в регіонах при усуненні перешкод мобільності (непрозорі кваліфікації, фінансові перепони у студентства, проблеми академічного і профвизнання, адміністративні гальма); розглянуто питання визнання в Європі регіональних конвенцій Азії і Тихого океану (поряд з Лісабонською Тихоокеанську), також заключеної конвенції з питань якості за участі урядів Франції і Єврокомісії; ухвалено підтримку фінансування мобільності у спільних програмах і ступенях за сприяння ЄС;

ж) зацентровано на необхідності глобальних і регіональних підходів до забезпечення та підвищення якості вищої освіти, запровадження систем контролю за якістю, ролі кваліфікаційних рамок у процесі визнання кваліфікацій і професійних компетентностей; зауважено на місії вищої освіти у довгостроковому працевлаштуванні (визнанні освіти та кваліфікацій), її тісній взаємодії з економічною, важливості реформування вищої освіти для підвищення професійної зайнятості, необхідності діагностування результатів навчання та формуванні бази даних та їх обміну, визнанні і підтвердженні попереднього навчання у неперервному навчанні, а також даних щодо позитивного досвіду працевлаштування випускників для можливості скористатись інформацією різних регіонів; концептуально форум політики Болонського процесу доповнюється й покращується шляхом реалізації власного потенціалу для політичного діалогу оцінювання політики усіма делегаціями та подальшого поступу з порозумінням цілей і принципів ЄПВО і активного обміну пропозиціями з іншими просторами з метою інтернаціоналізації (інституційного й національного контекстів); політично-регіональний обмін спрямовується на певні сфери, країн регіонів, зацікавлених у політиці обміну й діалогу між студентством і викладачами; координаційною реалізацією потенціалу контролює Болонська група у взаємодії з контактними особами, а вони забезпечують зв'язок між країнами.

з) добровільна координація реформ системи вищої освіти та сприяння їх уніфікації в ЄПВО мав на меті Четвертий Форум політики Болонського процесу (Вірменія, Єреван, 2015 р.); на форумі сфокусовано основні принципи організації простору –

глобальна відповідальність, свобода академічного вибору, інституційна автономність академічній чесності; фінансова реалізація через держав-партнерів задля узгодження освітніх рівнів, вірність принципам, гарантії якості та визнання при застосуванні загально визначених інструментів; встановлено зиски від впровадження реформ в умовах глобалізації міжнародного діалогу ЄПВО з іншими регіонами світу для вироблення корисних моделей модернізації й інтеграції систем; зауважено на необхідності усунення гальмівних чинників інтеграції, забюрократизовані та поверхневі методи реформування; конкретизовані глобальні проблеми-виклики освітнього Європростору – економічна і соціальна криза, безробіття, міграція, екстремізація, радикалізація, яким за рахунок підвищення мобільності студентів й усіх представників академічної спільноти та шляхом покращення взаєморозуміння можна запобігти поряд з розповсюдженням сучасних наукових знань і технологій та забезпечити добробут не лише освітян, науковців і випускників, а й розвиток громад й економіки; визначено пріоритети оновленої візії ЄПВО до 2020 року: забезпечення довіри до систем освіти країн-учасниць у ході автоматичного визнання кваліфікацій для гарантування мобільності студентів і випускників, розбудова інклюзивних суспільств демократичних цінностей і прав людини, формування компетенцій для громадянства, інновацій та працевлаштування в ЄС; гарантовано захист студентів і академічної спільноти щодо свободи вибору, наукового пошуку, волевиявлення та партнерське представлення в управлінні автономією закладів освіти, а також полікультурного порозуміння, політичної та релігійної толерантності, гендерної рівності, демократичності для переконань глобального бачення Європростору; активізація взаємодії ЄПВО і ЄПД; цілями взаємодії освітнього та дослідницького просторів визначено – у місії покращення якості та релевантності навчання й викладення, унеможливлення працевлаштування та самопрацевлаштування випускників у продовж життя, імплементація взаємоузгодженого структурного реформування за освітніми рівнями, загальними принципами й стандартами якості, трансферному кредитуванні, спільними програмами подвійних дипломів, мобільності; рекомендовано заходи синергетики реформування – взаємоефективність визнання кредитів,

кваліфікацій і попередніх результатів навчання, синхронізація реформ, дотримання зобов'язань політиками, академічними спільнотами й зацікавлених сторін; розроблення методології оцінювання результатів реформування та звітності; обмін досвідом і сприяння політичному діалогу для нарощування потенціалу; наголошено на ефективному управлінні і виборі оптимальних методів роботи Болонської робочої групи ЄПВО.

Наступне зібрання відбудеться у Франції 2018 року.

У ході досліджень виокремлено етапи синергії транскордонної інтеграції системи освіти на засадах сталого розвитку для забезпечення глобальної розбудови ЄПВО, навчання й працевлаштування впродовж життя:

- Іноваційно-новаторський (1998-1999 рр) декларативний (Сорбонська і Болонська декларації, Лісабонська конвенція), міжнародних відомчих ініціатив і узгоджень міністрів освіт, об'єднань, асоціацій, університетів, студентства країн-партнерів:

- Консолідаційний (2001-2007 рр), ухвальний (Празьке, Берлінське, Бергенське та Лондонське комюніке) організаційно-структурних і функціональних об'єднань та інституцій глобального, регіонального, національного, інституційного рівня (системи вищої освіти й науки, асоціацій, університетів, ЗВО, студентських спілок) європейських і національних з якості, інформаційних мереж, реєстрів, стандартизації, моніторингу, координаційних і експертних груп; із забезпечення якості запровадження та ефективності євростандартів, реєстрів; стратегічної політики, соціального виміру, моніторинг ефективності забезпечили розробку загальноєвропейської політичної стратегії соціального виміру (2007-2009 рр), глобального масштабу європейської вищої освіти – інформування визнання кваліфікацій, конкурентноспроможність, мобільність, соціальні гарантії, доступність, євростандартизація та моніторинг розбудови трициклового (з долученням докторського) простору вищої освіти робочими групами та керівної групи з координації Болонського процесу;

- Політично-формульвальний (2008-2012 рр), квалітологічний (Льовенське комюніке, Будапештсько-Віденська декларація, Бухарестське комюніке) – три форуми Болонського процесу: I-й організаційний (Льовен, Лювен ля Ньов, 2009р.) визначив

пріоритети розвитку ЄПВО –ключову роль неперервної освіти у наступному десятилітті для розбудови креативної та інноваційної Європи знань, студентоцентрованого навчання, інтеграції освіт, дослідництва, інноватики для сталого розвитку суспільства, реформування систем вищої освіти та освітніх політик узгоджених з європейськими цінностями і пріоритетами автономії закладів освіти, академічної свободи, соцгарантій, залучення студентів до модернізації триступеневої структури для навчання заради майбутнього, з врахуванням, ще до 2012 року запрацюють національні структури кваліфікацій і самосертифікації, узгодження до Європейської системи кваліфікацій і працевлаштування для навчання впродовж життя в ЄПВО; якість навчальних і дослідницьких портативних програм, симбіотичне поєднання освіти, дослідництва й інноваційної діяльності, академічна й культурна інтернаціоналізація забезпечуватиметься за умов міжнародної відкритості та мобільності, трициклової системи підготовки, оскільки до 2020 року п'ята частина випускників має стажуватися за кордоном; мобільність викладачів, дослідників, керівників ЗВО забезпечуватиметься соціальними гарантіями працевлаштування й удосконалення кар'єрних структур; досягнення організаційної мети форуму полягала у співпраці академічних спільнот, урядів ЄС і поза межами та зацікавлених сторін; керівна група Болонського процесу представила звіт і план роботи до 2012 року спільно з Євростудент, мережі Евредики та Євростат.

II-й організаційно-декларативний (Будапешт, Відень, 2010 р.) офіційно проголосив про створення ЄПВО, як інноваційного рушія соціально-економічного розвитку на основі знань, для реалізації студентами та викладачами місії в сфері освіти, принципами простору визначено академічна свобода, автономність і відповідальність ЗВО, студентоцентроване навчання та їх роль у посиленні соціальної єдності; демократизації суспільства шляхом забезпечення навчання й працевлаштування впродовж життя, якості освітніх і дослідницьких програм, визнання кваліфікацій, мобільності, соціальних гарантій для всіх представників академічної спільноти, підтримки владних структур різного рівня (європейського, національного, ЗВО), запровадження контактних методів комунікації мереж сприяння обміну інформацією та

спільної координації; не вся цілі були досягнуті, тому відкориговано подальшу роботу шляхом залучення працівників і студентів ЗВО;

III-й конструктивний присвячений створенню і підключенню національних, регіональних і глобальних просторів вищої освіти (Бухарест, Єреван, 2012 – 2015 рр), конкретизовані оновлені пріоритети – національну і регіональну відповідальність держав за вищу освіту, глобальну академічну мобільність, підвищення якості вищої освіти, визнання результатів навчання та попередніх кваліфікацій в глобальному та регіональному контексті; міжнародна співпраця у сфері вищої освіти відіграє значну роль у забезпеченні єдності, сталого та відкритого розвитку демократичного суспільства, захисту прав людини, сталого зростання світової економіки після економічної криз; державна відповідальність передбачає фінансову підтримку вищої освіти, заохочення до активної участі академічної спільноти в її управлінні та розвитку; сприяв підтримці у реформуванні систем вищої освіти та її уніфікації, були окреслені причини гальмування інтеграції та шляхи їх подолання, виокремлені проблеми-виклики розбудови ЄПВО з економічної та соціальних сторін; поставлені цілі у напрямку гарантування довіри до ЄПВО, покращення якості навчання та подальшого працевлаштування і самопрацевлаштування за потребою новітніх спеціальностей.

Для візуалізації результатів досліджень розроблено рисунки 1а, 1б – передумови і розвиток Болонського процесу у 1997 – 2005 рр.; стан і перспективи Болонського процесу 2007 – 2018 рр., а також побудована система моніторингової структури забезпечення якості вищої освіти і досліджень в Європі (рис. 1в).

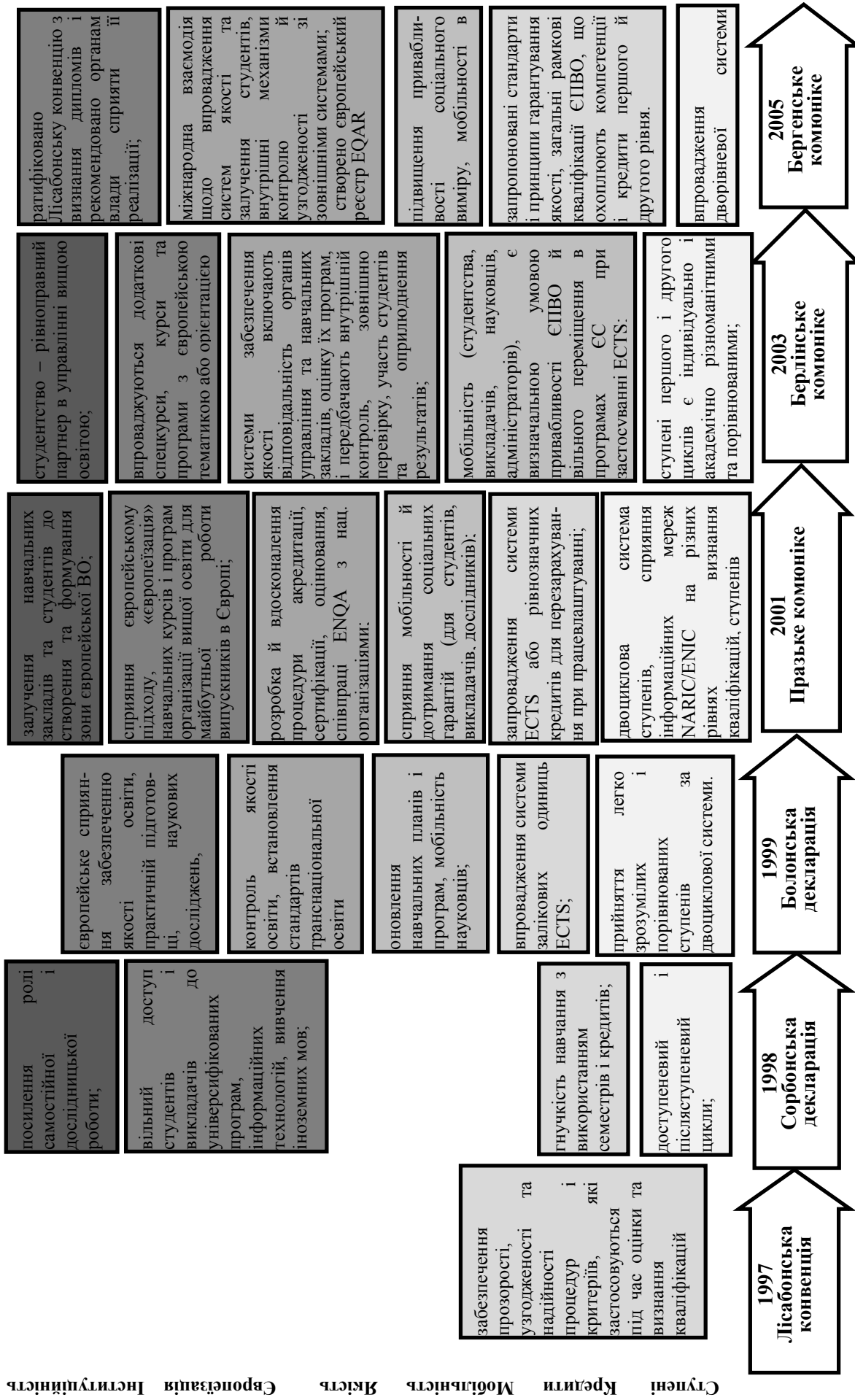

Рис. 1а. Передумови і розвиток Болонського процесу 1997 – 2005 рр.

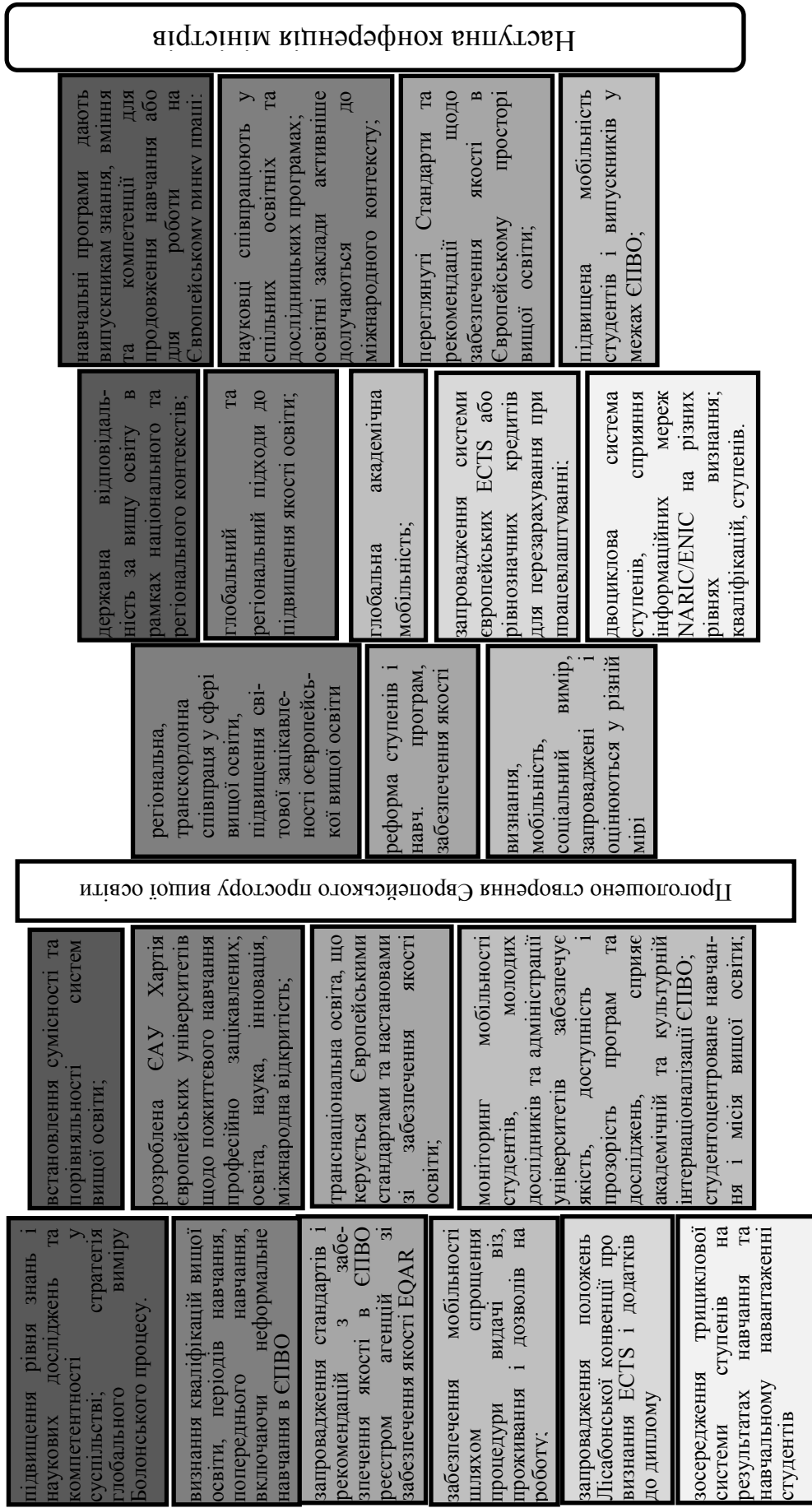

Рис. 16. Стан і перспективи Болонського процесу 2007 – 2018 рр.

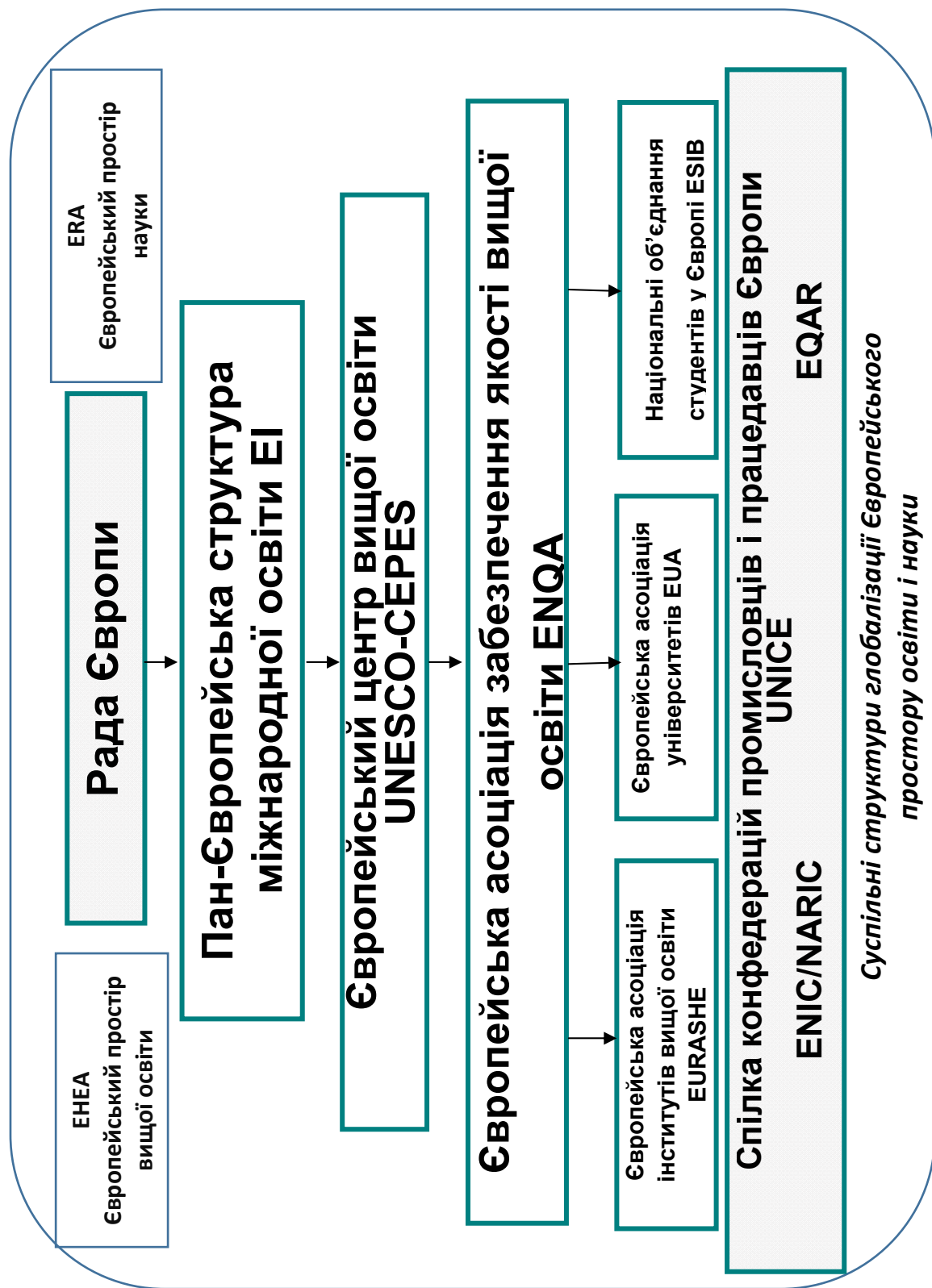

Рис. 1в. Моніторингова структура забезпечення якості вищої освіти і досліджень в Європі

Таблиця 2. Головні цілі проведених форумів Болонського процесу

№	Назва форуму	Місце та рік проведення	Головні цілі
1	«Впровадження культури якості у вищій освіті»	Мюнхен 2006	<p>1) сприяння ЗЯВО через стимулювання внутрішнього розвитку якості у ЗВО і встановлення відповідного балансу між розвитком необхідних зовнішніх механізмів забезпечення якості та підтримкою креативності в наукових дослідженнях і освіті;</p> <p>2) стимулювання наукових досліджень, сфокусованих на проблемах забезпечення якості</p>
2	«Впровадження та застосування механізмів забезпечення якості: стратегія і практика»	Рим 2007	<p>1) досягнення порозуміння в застосуванні Європейських стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості освіти на ЄПВО;</p> <p>2) аналіз факторів успіху процесу та його перешкод;</p> <p>3) дослідження впливу передбачуваних наслідків;</p> <p>4) обговорення специфічних механізмів (оцінювання студентів, результатів навчання, огляд агенцій із забезпечення якості);</p> <p>5) дослідження базових принципів Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості освіти на Європейському просторі вищої освіти</p>
3	«Тенденції забезпечення якості»	Будапешт 2008	<p>1) досягнення вищими навчальними закладами та агенціями з забезпечення якості розуміння відповідальності за впровадження нових форм звітності;</p> <p>2) аналіз результатів запровадження нових форм звітності та їх наслідків</p>

№	Назва форуму	Місце та рік проведення	Головні цілі
4	«Креативність і різноманітність: завдання з забезпечення якості після 2010р.»	Копенгаген 2009	1) врахування розмаїття місій і профілів вищих навчальних закладів; 2) стимулювання (або перешкодження) процесів внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості креативності та інноваційності
5	«Будуємо мости: забезпечення якості в європейському, національному та інституційному контексті»	Ліон 2010	посилення діалогу щодо забезпечення якості вищої освіти, який долає державні кордони й веде до загальноєвропейського обговорення проблем ЗЯВО та створення загальноєвропейського розуміння цього питання
6	«Якість та довіра: в серці того, що ми робимо»	Антверпен 2011	1) цілі й сутність внутрішнього та зовнішнього контролю якості; 2) подальший розвиток процесу ЗЯВО.
7	«Як забезпечення якості змінить ситуацію?»	Таллінн 2012	1) зовнішньої оцінки та організаційного забезпечення подальшої діяльності; 2) спорідненість між забезпеченням якості, педагогічними підходами й навчання студентів; 3) цілі та профілі інституційної підтримки забезпечення якості;

Подовження таблиці

№	Назва форуму	Місце та рік проведення	Головні цілі
			<p>4) підтримки у прийнятті обґрунтованих рішень щодо ЗЯВО (студентів, відомств, вищих навчальних закладів тощо);</p> <p>5) роль забезпечення якості в умовах глобалізованої вищої освіти</p>
8	«Співпраця для просування вперед якості»	Гетеборг 2013	<p>1) краще розуміння окремими студентами та навчальними закладами ролі якості вищої освіти у повсякденному житті; 2) залучення учасників форуму до співпраці у просуненні процесу забезпечення якості вищої освіти</p>
9	«Зміна освіти – забезпечення якості та перехід від викладання до вивчення»	Барселона 2014	<p>1) особистісно-орієнтоване навчання, різноманітні популяції студентів і нові способи навчання, що забезпечують змінення систем вищої освіти 2) використання інноваційних методів навчання і розробка методів оцінки, які відображають ці зміни. Як наслідок, взаємодія учитель-учень змінюється, а інституційні послуги підтримки студентів розвиваються для підвищення якості навчання</p>

№	Назва форуму	Місце та рік проведення	Головні цілі
10	«Підведення підсумків та погляд у майбутнє»	Лондон 2015	1) підведення підсумків стану європейської політики забезпечення якості та оцінки їх впливу на всіх зацікавлених сторін 2) забезпечення якості в ЕНЕА з різних точок зору і вивчення способів, конкретних практик в установах і закладах, які відображають політику європейського рівня
11	«Якість в контексті впровадження покращень»	Любляни 2016	адаптація підходів до якості та її забезпечення до конкретних дисциплінарних, інституційних і національних контекстів і культур, їх впровадження та ефективність в повсякденній роботі
12	«Відповідальність за гарантії якості: забезпечення впливу»	Рига листопад 2017	буде досліджено поточні події в галузі досліджень, політики і практики в Європі, що впливають на необхідність забезпечення якості для задоволення потреб широкого кола внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін

Список використаної літератури

1. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф.Г. Ващука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 560 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; Вип. 16).
2. Діалектика вищої освіти: трансформація від декларації до реалізації: Навч. посібник / Головка В. О., Гримблат С. О., Барановський Д. І., Кузьмін Б. М., Приходько Ю. О., Хохлов А. М., Пасічник В. А., Капієцький В. Ф. – Харків: Еспада, 2009. – 304 с.
3. Педагогіка вищої школи: навч.посібник/ З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. – 3-те вид., перероблене і доповнене – К.: Знання, 2007. - 495с.
4. Вища освіта: від держконтролю - до самоуправління [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/high_school/13355
5. Болонський процес у фактах і документах (Сорбона – Болонья – Саламанка – Прага - Берлін)//Упоряд.: Степко М. Ф., Болюбаш Я. Я. та ін.. – Київ – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. Гнатюка, 2003. – 52 с.
6. Рідей Н. М. Міжнародні інтеграційні процеси розбудови Європейського простору вищої освіти: передумови формування і етапи утворення// Вісник НУБіП України. К.: Вид-во НУБіП України. – 2010 - том 2 – С. 21-40
7. Коваленко О. Один із принципів Болонського процесу – мобільність студентів у Європейському просторі: Минулого року на черговій конференції міністрів освіти країн Європи в Бергені Україна приєдналась до Болонського процесу і стала повноправним учасником формування Європейського простору вищої освіти// Освіта України. – 2006. – 20 січня (№5). – С. 5.
8. Болонский процесс: нарастающая динамика и многообразие (документы международных форумов и мнение европейских экспертов)// Под ред. В. И. Байденко. – М., 2002. – С. 26-28
9. Болонський процес: Документи // З. І. Тимошенко та ін. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2004. – 169 с.
10. Болонський процес: тенденції, проблеми, перспективи // Укл. В. П. Бех, Ю. Л. Маліновський: за ред.. академіка В. П. Андрущенко. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 221 с.
11. Давыдов Ю. С. Болонский процесс и российские реалии. –

М.: московский психолог-социальный институт, 2004. – С. 5.

12. Болонський процес: цикли, ступені, кредити // Упорядники Клименко Б. В., Товажнянський Л. Л., Сокол Є. І. – Харків, 2004. – 142 с.

13. Будапештсько-Віденська Декларація про створення Європейського простору вищої освіти. [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://www.eu-edu.org/>

14. Комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за сферу вищої освіти «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації» - електронний ресурс - [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua>

15. Комюніке зустрічі Європейських Міністрів освіти "До зони європейської вищої освіти" [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua>

16. Берлінське комюніке конференції Європейських Міністрів освіти

"Створення зони вищої освіти Європи" [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua>

17. Комюніке конференції Європейських Міністрів освіти "Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети" [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua>

18. Комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за вищу освіту "Болонський процес 2020 - Простір європейської вищої освіти у новому десятиріччі" [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua>

19. Сорбонська декларація [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes>

20. Спільна декларація міністрів освіти Європи "Європейський простір у сфері вищої освіти" [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes>

21. Болонський процес: Нормативно-правові документи/Уклад. З. І. Тимошенко; Європейський ун-т. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2004.

22. Європейський простір вищої освіти в новому десятилітті:

передумови і напрямки розвитку в Україні/ Рідей Н. М., Рибалко Ю. В., Хітренко Т. Ф. // тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». - К.: 2010 - С. 440-453

23. Велика хартія університетів [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://euroosvita.net/?category=17&id=1049>

24. Тихоокеанська конвенція [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: www.russianenic.ru/int/unesco/tmp818.pdf

25. Лісабонська конвенція [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: http://eduknigi.com/ped_view.php?id=5

26. Болонський процес: Нормативно-правові документи [Текст] / Європейський ун-т ; уклад. З. І. Тимошенко [та ін.]. - К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2004. - 101 с.

27. Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес [Текст] : матеріали II Міжнар. наук. конф., 20-21 квітня 2007 року / наук. ред. В. В. Михайленко ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Факультет іноземних мов. - Чернівці : Книги-XXI, 2007. - 376 с. - ISBN 978-966-8653-91-9

28. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес [Текст] / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Економічний факультет, Науково-методична комісія Міністерства освіти і науки України з економіки та управління класичних ун-тів ; ред. В. Д. Базилевич. - К. : Знання, 2006. - 326 с.: табл. - Бібліогр.: с. 173-180. - ISBN 966-346-183-7

29. Нова динаміка вищої освіти і досліджень для соціальних змін та розвитку [Текст] = The New Dynamics of Higher Education and Research for Societal Change and Development : болонський процес 2020 - Європ. простір вища освіти у новому десятиріччі / Фонд "Європа XXI" ; за ред. І. О. Вакарчука. - К. : Агентство "Україна", 2009. - 64 с. - 500 экз. - ISBN 976-966-2157-24-6

30. Форуми із забезпечення якості вищої освіти [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://www.enqa.eu/index.php/events-2/upcoming-events/>

31. Вікіпедія [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>

32. Бухарестське комюніке [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: <http://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/buxarestske-komyunike.html>

33. Єреванське комюніке [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал] - Режим доступу: mspu.by/files/ehea/Erevan_rus.pdf

УДК 378.14:504

Н.С. Бордюг, Н.М. Рідей

**ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У СИСТЕМІ ОСВІТИ
ДОРΟΣЛИХ: ПРАВОВИЙ І МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ**

Н.С. Бордюг - кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри екологічної безпеки та економіки природокористування Житомирського національного агроекологічного університету, здобувач кафедри освіти дорослих Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, natali-21@ukr.net;

Н.М. Рідей - доктор педагогічних наук, професор кафедри освіти дорослих Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com

Анотація. *Встановлено необхідність у дослідженні нормативно-правового регулювання, організації та діяльності системи післядипломної освіти у вітчизняній практиці. Проаналізовано та систематизовано нормативні акти з питань діяльності системи післядипломної освіти на двох категоріях: загальноосвітні та професійні документи. Охарактеризовано їх вплив на формування сучасних законів в умовах реформування освіти та її наближення до європейського простору. Виявлено недоліки у законодавчому регулюванні післядипломної освіти працівників та визначено методи їх усунення. Розроблено та охарактеризовано організаційно-змістову структуру у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з екології.*

Ключові слова: *післядипломна освіта, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування, моніторинг довкілля, професійні компетентності.*

N. Bordiug, N. Ridei

THE ISSUES OF TRAINING SPECIALISTS IN ENVIRONMENTAL STUDIES IN THE SYSTEM OF ADULTS' EDUCATION: LEGAL AND METHODOLOGIC ASPECT

N. Bordiug - Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of Department of Environmental Safety and Natural Resources Management, Zhytomyr National Agroecological University, Doctoral candidate of the Department of Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University, natali-21@ukr.net;

N. Ridei - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Department of Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University, nataliia.ridei@gmail.com

Summary. *The necessity of research in normative-legislative regulation, organization and functioning of the post-graduate education system in domestic practice. Normative acts on the functioning of post-graduate education system according to two categories: general education and professional documents are analyzed and systematized. Their influence on modern laws formation in conditions of education reform and their approach to European area are characterized. The shortcomings in legislative regulation of staff post-graduate education are found out and methods of their elimination are worked out. The organization-content structure in the system of training, retraining and advanced training of ecology specialists are elaborated. The shortcomings in legislative regulation of staff post-graduate education are found out and methods of their elimination are worked out. The organization-content structure in the system of training, retraining and advanced training of ecology specialists are elaborated.*

Keywords: *post-graduate education, retraining, advanced training, internship, environmental monitoring, professional competencies.*

Вступ. Зростання темпів науково-технічного та суспільного розвитку в країні сприяє необхідності постійного удосконалення та оновлення професійних компетентностей у фахівців, зокрема у сфері екології та охорони навколишнього середовища для забезпечення екологічної безпеки держави. Відповідно, все більшої уваги приділяють науковці і педагоги питанням освіти дорослих, а саме організації і функціонуванні системи післядипломної освіти,

пошуку сучасних форм, методів і засобів навчання дорослих при диференційованому підході.

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» приділено увагу вдосконаленню системи моніторингу довкілля [3]. Зокрема, посилюється роль екологічного в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку; запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища; доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації. А це, можливо, лише при наявності фахівців зі сформованими професійними компетентностями, які зможуть вирішувати не тільки складні комплексні екологічні задачі, але бути конкурентоспроможними, мобільними, мотивованими і особисто зацікавленими у зростанні свого професійного рівня.

Саме післядипломна освіта допомагає фаховому вдосконаленню, поглибленню, розширенню, оновленню професійних знань та вмінь, саме за рахунок отримання нової кваліфікації, спеціальності або професії, на основі здобутого раніше освітнього рівня, а також набутого практичного досвіду, незалежно від віку. Також, актуальним є питання формування соціально-екологічного замовлення суспільства на підготовку фахівців з питань моніторингу довкілля в системі підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійне зростання фахівця будь-якої сфери діяльності чи виробництва є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців. Теоретичні основи післядипломної освіти у своїх працях висвітлюють Т. Десятов [1], Л. Тарусова [2]. Питання післядипломної педагогічної освіти досліджують багато вчених, зокрема О. Глузман [3], Н. Протасова [4], А. Кузьминський [5], Л. Даниленко [6]. Післядипломну освіту у сфері управління

персоналом вивчають О. Крушельницька, Д. Мельничук, Ф. Хміль [7].

Особливості функціонування систем післядипломної освіти за кордоном розглядав у своїх працях Б. Вульфсон [8]. Зокрема, він зазначає, що в кожній країні процес розвитку теорії і практики неперервної освіти має свої специфічні риси, але наявні загальні принципи: гнучкість і варіативність системи освіти; наступність усіх етапів освіти (від дошкільного виховання до набуття професійної спеціальності) та їх доступність; створення багаторівневої системи професійної освіти, компонентами якої буде фундаментальна підготовка у навчальних закладах і різноманітні курси за формою і змістом для працюючих, зокрема курси підвищення кваліфікації; розвиток освіти для людей літнього віку; використання інноваційних інформаційних технологій для отримання різноманітної інформації на всіх етапах життєдіяльності людини.

Поза увагою науковців залишається питання створення і функціонування системи післядипломної освіти в Україні для забезпечення державної підтримки професійного розвитку фахівців з екології у контексті сталого розвитку суспільства. Отже, виникає необхідність у дослідженні нормативно-правового регулювання, організації та діяльності системи післядипломної освіти у вітчизняній практиці.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає в аналізі та систематизації нормативно-правового регулювання післядипломної освіти в Україні для науково-методичного забезпечення формування організаційної структури системи післядипломної освіти фахівців та професіоналів у сфері екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування.

Дана мета досягається за рахунок виконання наступних завдань:

- 1) дослідити міжнародну і вітчизняну практику функціонування систем післядипломної освіти;
- 2) здійснити науково-методичне тлумачення понять «післядипломна освіта», «підвищення кваліфікації», «перепідготовка», «спеціалізація», «стажування»;

3) виокремити нормативно-правові документи у сфері теорії освітніх систем і їх цільового призначення;

4) визначення соціальних потреб суспільства у фахівцях з моніторингу довкілля на рівнях регулювання, за видами моніторингу та його відомчим і галузевим призначення;

5) функціонально цілеспрямувати вектори розвитку змістовно-методологічних складових системи післядипломних освіти за напрямками, функціями та принципами професійного навчання;

6) конкретизувати ступневість післядипломної освіти для фахівців і професіоналів з екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі все більше зростає значення післядипломної освіти, оскільки постійне підвищення кваліфікації працівників або їх перепідготовка, відповідно до вимог сучасного стану і розвитку соціальних, економічних, екологічних систем та цивілізації в цілому, дає перевагу фахівцям у ході професійного самовдосконалення та збільшує можливість кар'єрного росту і благополуччя. Проте організаційні форми системи післядипломної освіти для фахівців різних професійних спрямувань не закріплені законодавчо у Кодексі законів про працю України та Трудовому кодексі України.

Система післядипломної освіти в Україні регулюється низкою нормативно-правових документів, які тісно взаємопов'язуються між собою і взаємодоповнюються (табл. 1). Їх можна розподілити на:

1) у сфері теорії освітніх систем (загальноосвітні), основні положення яких регламентують особливості організації і функціонування післядипломної освіти. Серед них необхідно виокремити законодавче забезпечення післядипломної педагогічної освіти для педагогічних і науково-педагогічних кадрів;

2) у сфері цільового призначення освітніх і соціальних, економічних і екологічних систем (професійні), які обумовлюють умови для професійного навчання працівників.

На основі загальноосвітніх нормативно-правових документів розроблено Концепцію розвитку післядипломної освіти, проект Закону України «Про післядипломну освіту», проект Положення «Про післядипломну освіту у сфері вищої освіти», у яких висвітлено особливості діяльності систем післядипломної освіти

[11]. Одним із передумов для розробки даних проектів є інтеграція України у Європейське співтовариство та проведення освітньої реформи, яка, у тому числі, спрямована на вдосконалення післядипломної освіти.

Таблиця 1. Нормативно-правові документи, що регулюють систему післядипломної освіти

№	Законодавчі документи	Рік	Основні положення у сфері післядипломної освіти
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
<i>Загальноосвітні</i>			
1	Конституція України	1996	право на освіту та вільний розвиток особистості кожного громадянина країни, розвиток вищої і післядипломної освіти різних форм навчання, при цьому держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти у державних навчальних закладах (ст. 23, 53)
2	Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті	2002	стратегія і основні напрямки розвитку освіти, зокрема створення умов для особистісного і творчого розвитку і самореалізації кожного громадянина, здатного ефективно працювати і навчатися протягом життя
3	Закон України «Про освіту»	1991	види, форми післядипломної освіти та заклади, що мають право здійснювати діяльність у сфері перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування за різними формами навчання (ст. 47,48)
4	Закон України «Про вищу освіту»	2014	висвітлює післядипломну освіту як підвищення кваліфікації та стажування саме педагогічних і науково-педагогічних працівників (ст. 60)

Продовження табл. 1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
5	Закон України «Про професійно-технічну освіту»	1998	право громадян на здобуття професійно-технічної освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, перепідготовку та підвищення кваліфікації, спрямовує діяльність професійно-технічних начальних закладів на організацію стажування, перепідготовки за технологічно суміжною професією та підвищення кваліфікації, в тому числі і на виробництві (ст. 3, 22, 31)
6	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	2015	окреслює діяльність наукових установ у сфері післядипломної освіти і забезпечення розвитку кадрового потенціалу сфери наукової і науково-технічної діяльності, зокрема організація підготовки та підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні та за її межами (ст. 27, 45, 61). Окремо в законі висвітлено питання наукового стажування, яке організовується для підвищення рівня теоретичної та практичної підготовки тощо (ст. 34)
7	Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період 2021 року	2013	удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти, оновлення змісту підготовки, нормативно-правового забезпечення, у тому числі розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти

1	2	3	4
Професійні			
8	Розпорядження Каб. Міністрів України «Про заходи щодо сприяння підприємствам в організації професійного навчання кадрів на виробництві»	2001	розробка нормативно-правових, навчальних програм, методичних матеріалів з питань професійного навчання кадрів, впровадження гнучких модульних технологій у навчальний процес, організація проведення науково-дослідних робіт
9	Положення «Про професійне навчання кадрів на виробництві»	2001	регламентує особливості організації професійного навчання на виробництві, створення навчально-виробничої бази, планування та облік навчальної роботи
10	Положення «Про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту»	1998	визначає єдиний порядок організації й проведення кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту

Продовження табл. 1

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
11	Концепція розвитку системи підвищення кваліфікації працівників на період до 2010 року	2006	основою для прийняття Закону України «Про професійний розвиток працівників» і була спрямована на удосконалення законодавчого забезпечення підвищення кваліфікації, розробку системи сертифікації персоналу, удосконалення організації професійного навчання кадрів та поліпшення його якості на виробництві
12	Закон України «Про професійний розвиток працівників»	2012	розробка планів професійного навчання працівників; організація професійного навчання, визначення їх видів, форм і методів; ведення обліку, визначення періодичності атестації працівників, стимулювання їх професійного зростання
13	Закон України «Про зайнятість населення»	2012	сприяння підвищення професійного рівня працездатного населення відповідно до суспільних потреб
14	Стратегія державної кадрової політики на 2012-2020 рр	2012	необхідність запровадження системи безперервного професійного навчання працівників
15	Програма сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць до 2017 р.	2012	необхідність запровадження сучасних програм, засобів та інноваційних технологій, розроблення методик професійного навчання, підвищення кваліфікації працівників

Нами здійснено порівняльний аналіз законодавчих документів, що регламентують організацію і функціонування систем післядипломної освіти (табл. 2).

Аналіз нормативно-правових документів указує, що системі післядипломної освіти приділяється незначна увага. Слід зазначити, що у новій редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014) відсутні положення щодо організації і функціонування післядипломної освіти, на відміну від старої редакції даного закону. Натомість у ст. 60 наведено деякі положення щодо підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників.

У Законі України «Про освіту» (1991) не вказано, що навчання в аспірантурі і докторантурі відноситься до післядипломної освіти, тоді як в Концепції розвитку післядипломної освіти в Україні (2002) зазначено, що «підвищення науково-професійного рівня з метою опанування вітчизняними і світовими досягненнями в певній галузі знань, реалізації завдань наукової діяльності забезпечується через навчання в аспірантурі, докторантурі та інших прирівнених до них форм підготовки наукових кадрів, а також через стажування в наукових та науково-виробничих центрах» [12]. Слід відмітити, що в основних положеннях Концепції виокремлено навчання в аспірантурі та докторантурі в організаційну форму післядипломної освіти.

Таблиця 2. Система післядипломної освіти в нормативно-правових документах України

№ п/п	Нормативно-правові документи	Основні поняття післядипломної освіти	Форми організації
1	Закон України «Про освіту», 1991 рік зі змінами	Трактування поняття «післядипломна освіта»	4
1.	Закон України «Про освіту», 1991 рік зі змінами	спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її знань, умінь і навичок на основі здобутої раніше вищої освіти (спеціальності) або професійно-технічної освіти (професії) та практичного досвіду	перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування
2.	Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні, 2002 рік	спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду	перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування, навчання в аспірантурі та докторантурі
3.	Закон України «Про вищу освіту», 2014 рік	спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду	підвищення кваліфікації та стажування педагогічних та науково-педагогічних працівників

Продовження табл. 2

1	2	3	4
4.	Проект Закону України «Про післядипломну освіту», 2014 рік	спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь, інших компетентностей або здобуття іншої спеціальності та професії у межах здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду, яке є обов'язковою складовою професійного росту працівника	підвищення кваліфікації, стажування, спеціалізація, здобуття наступної вищої або професійно-технічної освіти за іншою спеціальністю (професією) у межах здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня.
5.	Закон України «Про освіту», 2017 рік	набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду	підвищення кваліфікації, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування

У 2014 році був розроблений проект Закону України «Про післядипломну освіту» [11], але він так і залишився на рівні проекту і є нині не затвердженим. Положення даного закону визначають принципи та шляхи реалізації державної політики у сфері післядипломної освіти; права громадян на здобуття освіти; структуру, зміст, програми і науково-методичне забезпечення системи післядипломної освіти та форми навчання; особливості управління сферою післядипломної освіти; особливості функціонування закладів післядипломної освіти, їх типи; міжнародне співробітництво. Водночас не визначають здобуття наукового ступеня, у тому числі і магістра як компонентну складову післядипломної освіти, на відміну від міжнародних практик.

Міжнародна практика функціонування післядипломної освіти є розвинутою галуззю освітньо-професійної діяльності, зокрема інтенсивно розвиваються професії, що пов'язані з інтелектуальною та науковою працею. Актуальною освітньою проблемою сьогодення є якість науково-методичного, юридичного, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного, кадрового, адміністративного забезпечення системи післядипломної освіти. Відповідно в освіті Європейських країн зростає мобільність і гнучкість системи освіти для забезпечення її конкурентоспроможності з освітніми системами провідних країн світу [13].

Порівнюючи вітчизняну і міжнародну практику функціонування систем післядипломної освіти слід відзначити суттєву відмінність, зокрема у міжнародній практиці тлумачення поняття «післядипломна освіта» трактується як освіта, що здобувається після отримання першого ступеню вищої освіти (бакалавра), тоді як у нас визначається як вдосконалення освіти та професійної підготовки на основі здобутої раніше вищої освіти та практичного досвіду.

У сучасних умовах багато українських фахівців, які здобули освіту першого ступеня вищої освіти за однією спеціальністю, в подальшому на другому ступені вже здобувають зовсім іншу спеціальність і за законодавчими документами можна трактувати як перепідготовку.

У новій редакції ЗУ «Про освіту» (2017 рік) зазначено, що «невід'ємними складниками системи освіти є освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта». В свою чергу, до складників освіти дорослих відносять післядипломну освіту, професійне навчання працівників, курси перепідготовки та підвищення кваліфікації, безперервний професійний розвиток. Також в законі відмічено, що післядипломна освіта включає в себе спеціалізацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації і стажування. Отже, хоча в законі і з'явилося нове поняття «освіта дорослих», але чіткого визначення поняття «післядипломна освіта» і приведення його до міжнародного значення відсутнє.

Відповідно, в умовах реформування освіти та її наближення до міжнародних вимог, необхідно привести нормативно-правові документи у сфері післядипломної освіти до єдиних міжнародних стандартів.

Проведений аналіз виявив, що у розглянутих нормативно-правових документах регламентується процес післядипломної освіти, але між собою вони не узгоджені, часто навіть суперечать один одному, не висвітлюють основних суспільних та ринкових потреб, а також відсутні загальні підходи до визначення прав та інтересів працівників та керівників. Отже, необхідно удосконалити нормативно-правове регулювання системи післядипломної освіти для надання якісних освітніх послуг (табл. 3).

Використання досвіду діяльності міжнародних практик у сфері професійного розвитку фахівців, їх самоорганізацію, забезпечить розробку відповідного нормативно-правового регулювання системи післядипломної освіти в Україні. Держава має брати активну участь у регулюванні професійного навчання протягом всього життя, удосконалювати систему освіти на всіх рівнях, здійснювати підтримку та стимулювання підприємств щодо професійного зростання працівників.

В умовах реформування системи освіти в цілому та післядипломної зокрема, необхідно модернізувати нормативно-правову базу, зокрема прийняти Закон України «Про післядипломну освіту», розробити багатоваріантні освітні програми підвищення кваліфікації працівників різних сфер діяльності.

Підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації фахівців з питань моніторингу довіклля повинна здійснюватися з врахуванням

соціального замовлення суспільства з особливостями проведення моніторингу на різних рівнях: глобальному, національному, регіональному, локальному, точковому рівнях. На глобальному та національному рівнях організацію моніторингу довілля координує Міністерство екології і природних ресурсів [14], а також його відомчі установи: Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне агентство водних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна екологічна інспекція України.

Таблиця 3. Основні форми вдосконалення системи післядипломної освіти

№ п/п	Необхідні умови проф-го розвитку фахівця	Недоліки	Методи усунення
1.	Правові	не узгодженість, величезна кількість змін, доповнень, їх декларативність, частково відсутні і механізми регулювання	системність правового забезпечення, формування необхідної бази та прийняття законів «Про післядипломну освіту», «Про освіту дорослих»
2.	Соціально-економічні	відсутність комплексної програми розвитку післядипломної освіти; до кар'єрного благополуччя, навчання і самовдосконалення впродовж життя	визначити цільові функції перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників відповідно до суспільних і ринкових потреб, а також до рівнів системи неперервної освіти; впорядкувати перелік спеціальностей та спеціалізацій з врахуванням державного замовлення, потреб окремих галузей виробництва

3.	Методичні	відсутність правового і методичного регулювання проходження підвищення кваліфікації для працівників різних сфер діяльності, окрім педагогічних працівників	розробка стандартів, освітніх програм для різного професійного спрямування у сфері післядипломної освіти, їх науково-методичне забезпечення
4.	Матеріально-технічні	наявність застарілої матеріально-технічної бази, що призводить до теоретичного, а не практичного професійного зростання фахівців	створення рівних умов для державних і приватних закладів післядипломної освіти; проведення у відповідність навчально-матеріальної бази закладу
5.	Фінансові	відсутність чіткого правого регулювання фінансового забезпечення системи післядипломної освіти	впровадження нового механізму фінансування перепідготовки, підвищення кваліфікації та наукового стажування кадрів, як за рахунок підприємства (щорічне відрахування коштів на професійну освіту працівників) так і держави

На регіональному рівні організацію моніторингу довілля здійснюють територіальні органи Держекоінспекції, управління екології і природних ресурсів в областях, державні регіональні підприємства, обласні і регіональні управління. Соціальне замовлення на підготовку фахівців здійснюють державні і приватні підприємства, оскільки організують точковий або локальний моніторинг довілля.

Структура системи моніторингу довкілля організовується за видами і галузевим призначенням екомоніторингу. Наприклад, що стосується галузевого призначення, то для Міністерства аграрної політики та продовольства України та її структурних підрозділів (рис. 1) необхідні фахівці зі сформованими професійними компетентностями до організації і проведення спостереження щодо агроекологічного стану ґрунтів для виявлення тенденцій у змінах їх агрохімічних та екологічних характеристик під впливом господарської діяльності, несприятливих метеорологічних факторів та техногенних екологічних катастроф. Для Державної служби надзвичайних ситуацій необхідні фахівці з екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування, які здатні до організації і проведення кризового моніторингу, розробки заходів щодо ліквідації аварій природного і техногенного походження.

Незалежно від рівня регулювання, сфери працевлаштування фахівців у галузі екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування мають володіти професійними компетентностями з розробки нормативно-правових документів з охорони природних ресурсів, моніторингу довкілля та екологічної безпеки, впровадження оптимальних еколого-управлінських рішень, спрямованих на усунення негативних змін стану довкілля, а також удосконалення екологічного (природоохоронного, природоресурсного) законодавства, імплементованого до міжнародних аналогів.

Організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців у сфері екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування здійснюється на основі компетентнісного (формування і розвиток компетентностей для здійснення професійної діяльності); особистісно-орієнтованого (розвиток особистісних якостей фахівця); андрогогічного (особливості навчання дорослих, зайнятих професійною діяльністю) підходів.

Рис. 1. Схема будови відомчого регулювання з питань галузевого моніторингу довкілля Міністерства аграрної політики та продовольства України

Основними принципами навчання фахівців, як необхідно дотримуватися у ході навчально-методичної роботи є:

- цілісність та безперервність, що виражається у здійсненні постійної підтримки діяльності дорослих на етапах підготовки до навчання (визначення професійних компетентностей, які необхідно сформулювати), власне навчання та у професійній діяльності;

- гнучкість і динамічність (флюктуативність) – зміст професійного навчання вибудовується на основі видів діяльності дорослих, що необхідно удосконалити та розширити, при цьому враховуються особливості професійної діяльності фахівця; процес професійного навчання при необхідності може швидко коригуватися в залежності від зовнішнього і внутрішнього станів;

- системність (синергетично-симбіотична емерджентність) – відповідність цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання і оцінювання їх результатів;

- адаптивність (толерантність, екологічна валентність) – пристосування процесу професійного розвитку фахівців з екології

до умов регіону, специфіки виробничої діяльності, його регіональних екологічних проблем;

- методологія єдності теорії наукового пізнання, дослідження, експертного оцінювання, практики сталості наукового пізнання – розуміння зв'язків і залежностей між теорією і практикою, що надає навчання практичної спрямованості;

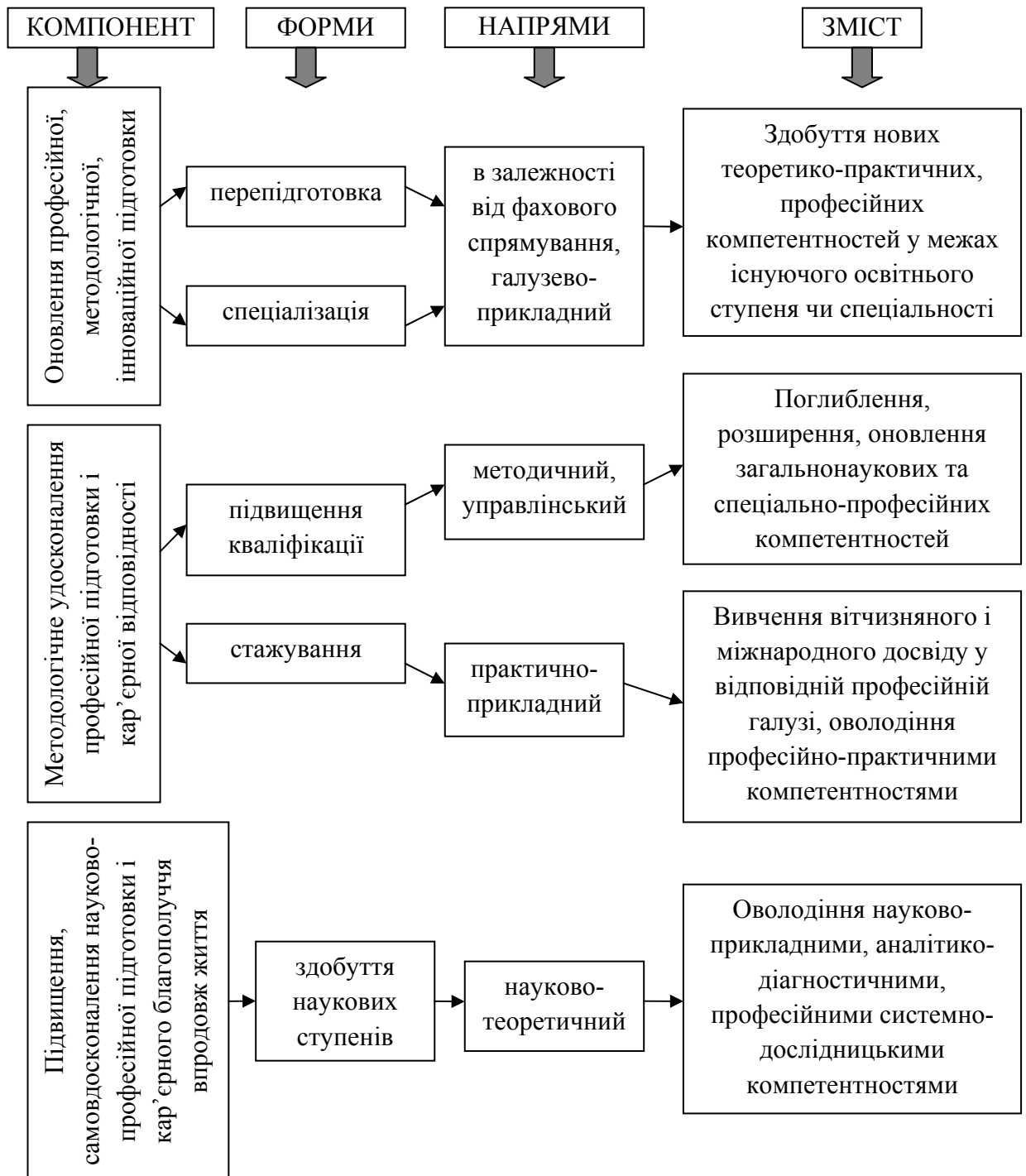
- професійні мотивація, стажування, адаптація, самовдосконалення, благополуччя затребуваності впродовж життя – формується через постійне консультування, інформаційне забезпечення професійної діяльності та можливість кар'єрного росту.

Складовою системи післядипломної освіти є поєднання процесів саморозвитку і самоосвіти, самостановлення і професійної відповідності, самовдосконалення. Завдяки функціонуванню різноманітних форм і напрямів післядипломної освіти, зокрема у сфері екології, охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування, забезпечується гнучкість, варіативність, неперервність, динамічність, системність, та індивідуальність змісту підготовки фахівців з урахуванням суспільних та ринкових потреб (рис. 2).

Основними організаційними формами післядипломної освіти в Україні є перепідготовка, спеціалізація, підвищення кваліфікації, стажування та здобуття наукового ступеня. Найбільш поширеною формою є стажування та підвищення кваліфікації, хоча, враховуючи сучасні потреби суспільства, багато фахівців здійснюють перепідготовку, зокрема здобувають нові спеціальності на освітньому ступені магістр.

Основним завданням перепідготовки (або перекваліфікації) є здобуття нових теоретико-практичних і спеціально-професійних компетентностей на основі здобутого раніше освітнього ступеня (бакалавр, спеціаліст, магістр) та практичного досвіду, отримання іншої спеціальності. Перепідготовка фахівців екологічного спрямування здійснюється в галузевих (технічних, аграрних, педагогічних, медичних тощо) і класичних вузах України за затвердженими навчальними планами, враховуючи раніше вивчені дисципліни при здобутті першої освіти. Близьким до перепідготовки є спеціалізація – набуття нових професійних компетентностей у межах існуючої спеціальності, зокрема здатність виконувати окремі

завдання та обов'язки, що мають певні прикладні (галузеві) особливості.

Рис. 2. Організаційно-змістозна структура післядипломної освіти екологічного спрямування в Україні

Підвищення кваліфікації фахівців екологічного спрямування є основною формою професійного вдосконалення, за рахунок якої вони поглиблюють, розширюють, набувають сучасних знань, вмінь

та навичок, а також зростає майстерність. Тому при організації курсів підвищення кваліфікації для працівників необхідно враховувати комплексність, диференційованість, неперервність навчання та орієнтованість на перспективність професії. Удосконалювати свої професійні характеристики фахівці з екології можуть в університетах, зокрема в інститутах чи факультетах післядипломної освіти, Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління, наукових установах). Підвищення кваліфікації може бути довгостроковим, короткостроковим, багатоетапним, цикловим для здобуття кваліфікації благополуччя і професійного самовдосконалення впродовж життя.

Для вивчення вітчизняного і міжнародного практичного досвіду у сфері екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, набуття досвіду виконання професійних завдань та обов'язків на робочому місці, фахівці проходять стажування у науково-дослідних установах Національної академії наук, Національної академії аграрних наук тощо, у міжнародних університетах та на виробництві.

Ще однією із форм післядипломної освіти є здобуття наукового ступеня доктора філософії, доктора наук. Здобувачі, під час навчання в аспірантурі чи докторантурі у наукових установах та університетах України, оволодівають науково-прикладними, аналітико-діагностичними, системно-дослідницькими професійними компетентностями, зокрема здатності до:

- застосування екосистемного підходу для аналізу даних стану екологічної безпеки різних систем та прогнозування екологічних порушень для вирішення природоресурсних екологічних проблем;
- виявлення закономірностей формування складних взаємозв'язків між компонентами довкілля;
- здійснення оцінки стану систем і екологічних впливів, взаємодій виробничо-господарської діяльності на основі інноваційного підходу;
- формування нової суспільної свідомості, орієнтованої на подолання екологічних протиріч, забезпечення розвитку цивілізації на засадах сталості, рушієм яких є освіта, самовдосконалення і забезпечення професійного кар'єрного забезпечення впродовж життя тощо.

Нами узагальнено і виділено чотири основні напрями, за якими функціонує система післядипломної освіти за екологічним спрямуванням. Для перепідготовки та спеціалізації характерний галузево-прикладний напрям професійного навчання, що пов'язано зі здобуттям певної фахової спеціальності. Методично-управлінський напрямок характерний для підвищення кваліфікації фахівців, оскільки поглиблює і розширює знання та вміння щодо методології та методики вирішення певних екологічних завдань на виробництві, а також особливості впровадження екологічного контролю та управління у будь-якій сфері професійної діяльності.

Стажування фахівців пов'язано з практично-прикладним напрямом системи післядипломної освіти, оскільки дорослі оволодівають практичними навичками на робочому місці. Навчання в аспірантурі та докторантурі, здобуття певного наукового ступеня тісно пов'язано з науково-теоретичним напрямком професійного зростання фахівця.

Органічне поєднання всіх організаційно-змістовних структур післядипломної освіти, взаємодія та взаємозв'язок їх елементів (форм, напрямів, змісту, закладів) з самостійною роботою фахівців у міжкурсовий період забезпечують системність освітнього процесу фахівців-екологів.

Система післядипломної освіти потребує створення освітніх програм для різних категорій управлінських, контролюючих, виробничих та педагогічних кадрів екологічного спрямування, на основі застосування компетентнісного підходу. При цьому, основним системоутворюючим фактором даних програм є зміст освітньої і професійної підготовки фахівців, який має професійно-діяльнісне, професійно-орієнтоване, особистісно-орієнтоване спрямування.

Подальший розвиток системи післядипломної освіти у галузі екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування спрямовується на врахуванні індивідуальних потреб та різноманітних підходів до навчання фахівців, змістовності, варіативності та збалансованості професійного навчання. Освіта впродовж життя необхідна людям різного фахового спрямування та соціального статусу, оскільки забезпечує їм успішне пристосування до суспільної і професійної діяльності, до життя загалом.

Висновки: аналіз нормативно-правового забезпечення системи післядипломної освіти показав необхідність даного дослідження, оскільки у вітчизняній практиці існує неузгодженість у законодавчих документах, актах, інструкціях, положеннях щодо регулювання, організації та діяльності освіти впродовж життя. У результаті проведеного дослідження нами було визначено невідповідність вітчизняної практики функціонування систем післядипломної освіти міжнародним стандартам, зокрема щодо тлумачення поняття «післядипломна освіта» та її організаційних форм.

Нами здійснено аналіз і систематизацію нормативно-правових документів у сфері теорії освітніх систем і цільового призначення освітніх, соціальних, економічних, екологічних систем. Охарактеризовано їх вплив на формування сучасних законів в умовах реформування освіти та її наближення до європейського простору. У ході дослідження нами виявлено недоліки у законодавчому регулюванні післядипломної освіти працівників та визначено методи їх усунення за правовими, соціально-економічними, методичними, матеріально-технічними та фінансовими умовами професійного розвитку фахівців і професіоналів.

Визначено соціально-екологічні потреби суспільства у фахівцях з моніторингу довкілля на рівнях і за видами інституційної організації. Встановлено, що на всіх рівнях організації системи моніторингу довкілля необхідні висококваліфіковані фахівці з екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування для удосконалення нормативно-правової бази, системи організації і проведення моніторингу довкілля, для підвищення рівня координації діяльності суб'єктів екологічного моніторингу, особливо на регіональних рівнях тощо.

Проведені авторські дослідження виокремили проблемні питання щодо створення і функціонування системи післядипломної освіти в Україні для забезпечення державної підтримки професійного розвитку фахівців з екології у контексті сталого розвитку суспільства. У авторському тлумаченні визначено основні змістовно-методологічні складові системи післядипломної освіти, а саме напрями (галузево-прикладний, методично-управлінський,

практично-прикладний, науково-теоретичний), функції (розвиваюча, компенсаторно-флуктуаційна, емерджентно-адаптивна, мотиваційно-цільова. футуристична) і принципи (флуктуативність, системність, адаптивність, методологія єдності теорії і практики сталості наукового пізнання) професійного навчання, на основі яких розроблено організаційно-змістову структуру у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців екологічного спрямування.

У професійному зростанні фахівців і професіоналів з екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування нами визначено ступневість післядипломної освіти, від підвищення кваліфікації до здобуття наукових ступенів.

Список використаної літератури

1. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ століття) : дис...д-ра пед. наук : 13.00.01 / Десятов Тимофій Михайлович. – К., 2006. – 505 с.

2. Тарусова Л.І. правові основи управління післядипломної освітою в Україні : дис...канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тарусова Людмила Іванівна. – Х., 2003. – 223 с.

3. Глузман А.В. Тенденции развития университетского педагогического образования в Украине : дис...д-ра пед. наук : 13.00.04 / Глузман Александр Владимирович. – К., 1997. – 479 л.

4. Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти педагогів в Україні : дис...д-ра пед. наук : 13.00.01 / Протасова Наталія Георгіївна. – К., 1999. – 472 с.

5. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні післядипломної педагогічної освіти в Україні : дис...д-ра пед. наук : 13.00.04 / Кузьмінський Анатолій Іванович. – К., 2003. – 443 с.

6. Даниленко Л.І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис...д-ра пед. наук : 13.00.01 / Даниленко Лідія Іванівна. – К., 2005. – 478 с.

7. Бабушко С.Р. Сучасний стан професійного розвитку фахівців як складової неперервної освіти: аналіз законодавчої бази України / С.Р. Бабушко // Науковий журнал «ScienceRise». Педагогічна освіта. – 2015. – №2/1(7). – С. 52-57.

8. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века. Educational strategy in the West: toward the XXI century / Б.Л. Вульфсон. – Ун-т Рос. акад. образования. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 204 с.

9. Офіційний сайт Верховної Ради України. Нормативно-правова база України [Електронний ресурс] / Київ. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.

11. Проект Закону України «Про післядипломну освіту» (з урахуванням пропозицій громадськості) / Міністерство освіти і науки країни: офіційний веб-сайт. – К., 2014. – 22 с. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1402407744/>.

12. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні. – К.: Вид. - ред. центр ЦППО АПН України, 2002. – 49с.

13. Артюшин Г.М. Особливості післядипломної освіти провідних країн світу та зарубіжний досвід післядипломної освіти співробітників правоохоронних органів / Артюшин Г.М. // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 14. С. 20-24.

14. Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/monitoring>.

УДК :37.013.42

Д.В. Навроцька

**КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ
СИНЕРГЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,
ОРІЄНТОВАНОЇ НА СПРІЯННЯ СТАЛОМУ РОЗВИТКУ
СУСПІЛЬСТВА**

Д.В. Навроцька - методист Навчально-наукового інституту неперервної освіти, Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, dinanavrotska@ukr.net

Анотація. Представлено методологічний системно-синергетичний підхід до концептуального моделювання, міждисциплінарного дослідження та формування професійної синергетичної компетентності викладача-менеджера післядипломної педагогічної освіти у контексті реалізації

законодавчо визначеного принципу сприяння сталому розвитку суспільства з врахування положень адекватної європейської освітньої стратегії (Стратегії ЄЕК ООН з освіти для сталого розвитку).

Ключові слова: синергетична модель, концептуальне моделювання, професійна синергетична компетентність, функції та педагогічні умови сприяння сталому розвитку суспільства, міждисциплінарний та акмеологічний підходи, освіта дорослих.

D. Navrotska

**CONCEPTUAL MODEL OF PROFESSIONAL
SINERGISTICAL COMPETENCE OF TEACHERS OF
PISLYADIPLOMNOY PEDAGOGICAL EDUCATION,
ORIENTED TO THE ASSISTANCE STEADY DEVELOPMENT
OF SOCIETY**

D. Navrotska - Methodist of the Educational-Scientific Institute of Continuing Education, National Pedagogical Dragomanov University, dinnavrotska@ukr.net

Summary. *The methodological is presented system sinergistical going near a conceptual design, mizhdisciplinarnogo research and forming of professional sinergistical competence of teacher-manager of pislyadiplomnoy pedagogical education, in the context of realization of legislatively certain principle of assistance steady development of society from the account of positions of adequate European educational strategy (Strategies of EEK of UNO are from education for steady development).*

Keywords: *sinergistical model, conceptual design, professional sinergistical competence, functions and pedagogical terms of assistance steady development of society, mizhdisciplinarniy and akmeologichniy approaches, education of adults.*

Вступ. Державна політика у сфері вищої освіти має ґрунтуватися на принципах, визначених в Законі України «Про вищу освіту», зокрема на принципі «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом.... створення умов для освіти протягом життя» [1]. Цей принцип визначає сучасну роль освіти як рушійної сили якісних змін в суспільстві, нарощення інтелектуального, культурно-

духовного та інноваційного потенціалів його сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності суспільних інституцій, людського ресурсу [2, 3,5].

Законодавчі принципи, вимоги поширюються на всі рівні, ступені національної системи освіти, зокрема і педагогічну освіту яка відіграє особливу роль у формуванні здібностей навчатися, оновлювати знання, розвивати інтелект людини протягом життя і сприяти тим самим сталому розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз робіт, пов'язаних з проблемами сталого розвитку (Мельник Л.Г., Ісаєнко В.М. Рідей Н.М.), синергетики, синергетичного підходу до якості освіти (Хакен Г., Островерхова Н., Остапчук О.) компетентності, педагогічної творчості (Гузій Н.В., Чепіль М.М., Драч І.) дозволяє констатувати значний інтерес науковців до даної тематики.

Постановка завдання. Парадигма сталого розвитку суспільства, зокрема і освіти як суспільної інституції, орієнтованої на сталий розвиток, ґрунтується на новій синергетичній філософії спільносвіту, соціоприродної та соціокультурної цілісності суспільства; синергетичній методології його сталого, соціо-еколого-економічно збалансованого розвитку; системно-синергетичному мисленні освічених, грамотних фахівців, спеціалістів будь-якого професійного профілю діяльності, зокрема педагогічного; спільності суспільних та особистих інтересів [3, 5, 7, 8, 9].

Семантичне значення терміну «синергетика» у перекладі з грецької мови означає: «sun» (спільно, разом), «ergon» (діяльність, робота), що дозволяє трактувати поняття «синергетика» як «спільна дія», «узгоджена дія», «співробітництво» [8]. Саме «спільна навчально-розвиткова дія» вчителя і ученика, викладача і студента, здобувачів післядипломної освіти обумовлює синергетичну суть неперервного освітнього процесу у взаємозв'язку його формальних, неформальних та інформальних складових.

Виклад основного матеріалу. Синергізм освіти підсилюється, набуває характерних ознак при її орієнтації на сприяння сталому розвитку суспільства. Вона становиться синергетичною освітою з ознаками цілісності процесів пізнання, навчання розвитку; спільної виховної, розвиткової дії не тільки вчителя і учнів; викладача і студента, але і соціально-природного середовища;

міждисциплінарної та міжінституційної інтеграції; синергізм методів навчання і розвитку, особистісного і суспільного розвитку [2, 5].

Наступність процесу оновлення знань, розвитку інтелектуального. Культурного потенціалу суспільства має забезпечувати післядипломна освіта, зокрема педагогічна у синергетичному взаємозв'язку з неформальною освітою дорослих. [2]. Слід зауважити, що розвиток інтелекту нації у Китаї, Індії, окремих країнах Європейського Союзу визначено на рівні пріоритетів державної політики. У такому контексті підготовка, підвищення кваліфікації, розвиток професійної компетенції педагога, викладача набуває нового світоглядного бачення, функціонального спрямування з посиленням особистісно - суспільної орієнтації, що потребує функціональної модернізації як системи післядипломної педагогічної освіти так і актуалізації вимог компетентності викладацького та керівного персоналу.

У сфері особистісного самовизначення визначають освітню (професійно-педагогічну), загальнокультурну, соціально-діяльнісну, інформаційну, комунікаційну компетентності. В глосарії термінів Болонського процесу компетенція (competence) - динамічна сполука (модель) низки параметрів - знань та їх застосування, умінь, відносин та відповідальності, що описують результати освоєння програми / моделі навчання.

Нова модель професійної компетентності викладачів післядипломної педагогічної освіти має відповідати, бути узгодженою з новими функціями сприяння сталому розвитку суспільства, тобто синергетичними функціями педагогічних умов сприяння сталому розвитку.

Відповідно до нових синергетичних функцій сприяння засобами післядипломної педагогічної освіти професійному самовдосконаленню, саморозвитку, самоосвіти педагогів, викладачів має бути освоєна нова синергетична методологія системної інтеграції, спільних дій, міждисциплінарних досліджень, концептуального моделювання тощо.

Нові синергетичні функції та методологія складають фундаментальну основу формування системної професійної компетентності викладачів-менеджерів, систем післядипломної педагогічної освіти, професійна діяльність яких має відбуватися у

цілісному освітньо-культурному та соціо-громадському середовищі як це показано на рис. 1.

Професійна компетентність викладача розглядається за таких умов як складно-інтегрованою, синергетичною за суттєвістю характеристикою, яка ґрунтується на чотирьох базових компетентнісних взаємопов'язаних (функціонального, методологічного, андрагогічного, менеджерського), орієнтованих на цілісне сприяння професійному, інтелектуальному розвитку особистості та суспільства. Така компетентність зумовлює здатність викладача як створювати синергетичні педагогічні умови сприяння сталому розвитку суспільства так і здатність самовдосконалення та нарощення власного професійного потенціалу (оновлення, поповнення знань, вдосконалення умінь, поглиблення досвіду, розвитку особистих якостей) для успішної діяльності в професійній андрагогічній та соціально-громадській сферах, усвідомлюючи нову світоглядну синергетичну парадигму складності світоустрою, соціальну значимість і особисту відповідальність за результатами своєї діяльності, необхідність її постійно удосконалювати в умовах реалізації Всесвітньої парадигми сталого розвитку.

Таким чином, на рис. 1 представлено концептуальну модель системно-інтеграційної основи формування синергетичної професійної компетентності викладачів-менеджерів системи післядипломної педагогічної освіти, як освіти дорослих (андрагогіки), орієнтованої на сприяння сталому розвитку суспільних інституцій, тобто реалізацію законодавчо визначеного принципу державної освітньої політики, адекватного Європейської [2].

В методології системних досліджень, системного проектування будь-яких об'єктів, процесів концептуальне моделювання як процес формування системного уявлення про об'єкт дослідження, проектування розглядається як початковий процес дослідження складних об'єктів, систем, процесів. Концептуальне моделювання - це фактично формалізований опис представлення досліджувальної системи, у схематичному, графічному вигляді з текстуальними поясненнями [2].

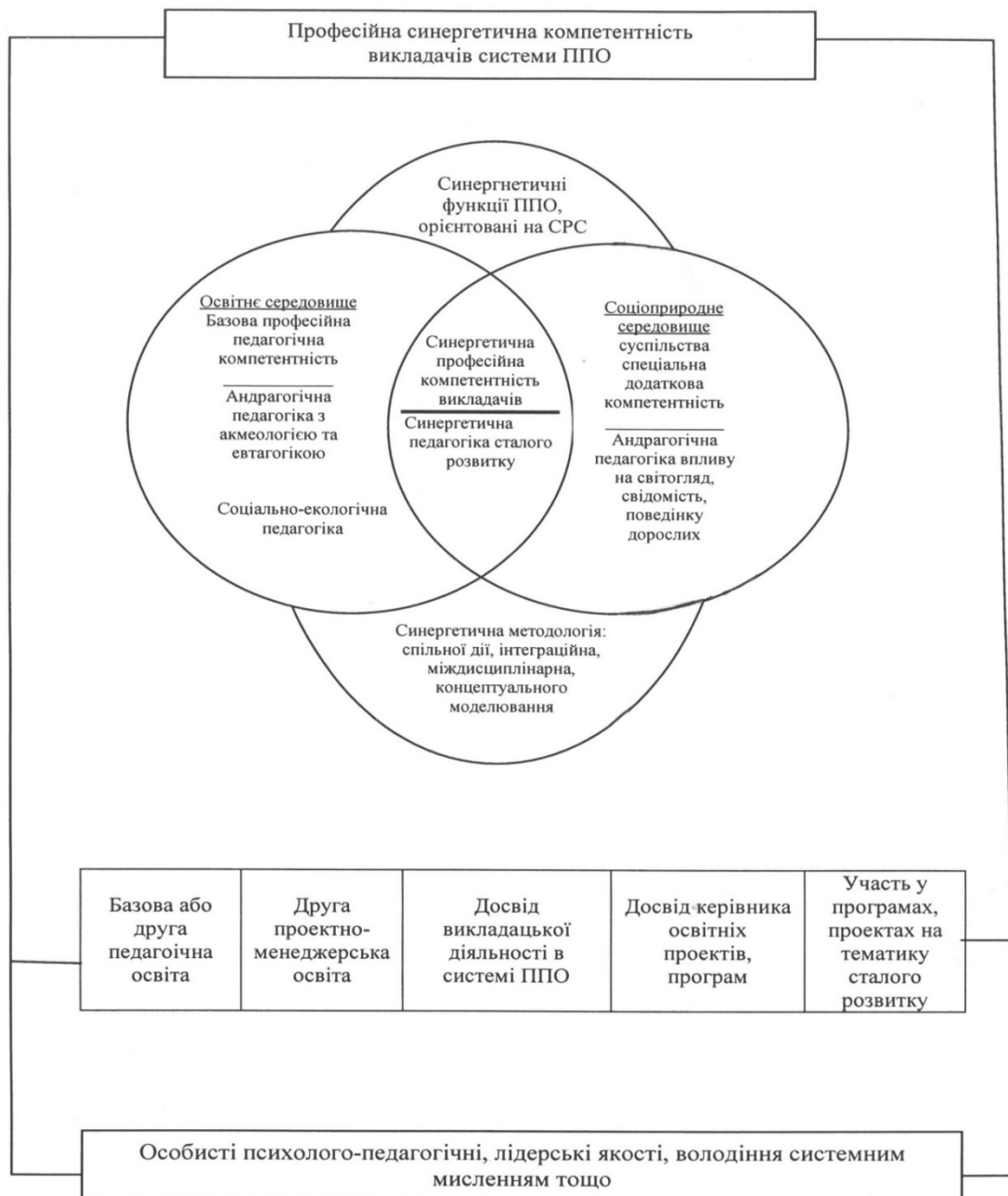

Рис. 1. Концептуальна модель професійної синергетичної компетентності викладача системи ППО (післядипломної педагогічної освіти)

З точки зору системно-синергетичного підходу концептуальна модель відображає системну та синергетичну складність досліджень професійної синергетичної (міждисциплінарної) компетентності викладача системи післядипломної педагогічної освіти, орієнтованої на сприяння сталому розвитку суспільства. На підставі концептуальної моделі мають розроблятися

функціонально-структурні, оптимізаційні моделі професійної компетентності із застосуванням міждисциплінарних досліджень змісту профільних компетенцій з подальшою їх стандартизацією.

Професійна діяльність викладачів післядипломної педагогічної освіти відбувається в складному андрагогенному середовищі (освіти дорослих), яке обумовлює функціональні, менеджерські та педагогічні особливості.

Головне завдання освіти дорослих – професійний, інтелектуальний розвиток людини протягом життя в узгодженості із цілями, стратегіями сталого розвитку суспільних інституцій, підсиленням їх інтелектуального та культурного потенціалів. Відповідно методологічна особливість освіти дорослих – це доступність, варіативність, гнучкість, адаптивність, поширення міждисциплінарних та акмеологічних підходів, методів.

Особливого значення набуває методологія акмеологічного підходу як нового напрямку міждисциплінарних досліджень зрілості особистості, що виник на межі природничих, гуманітарних, суспільних, технічних дисциплін – інтегративно-комплексна, або синергетична наука акмеологія, що вивчає феноменологію, закономірності, механізми розвитку людини на етапі професійної, життєвої зрілості, досягнення нею найвищих рівнів розвитку, компетентності; перетворення суспільних цінностей у його власні цінності. Тобто досягнення ноосферної цілісності розвитку людини і суспільства як соціоприродного, ноосферного середовища – кінцевої мети сприяння сталому розвитку суспільства.

Характерним для акмеологічного підходу є новий підхід до управління знаннями дорослої людини як інтеграція (синергія) попиту на знання, оновлення знань, та їх пропозицією [2]. Такі знання ґрунтуються на розумінні й досвіді: найкращих методів роботи, професійної діяльності; нових ідеях, творчих досягнень; навичок тощо. Мова йде про знання з додатковою цінністю як для особистості так і суспільства, яка сприяє формуванню мудрих підходів і розумінню проблем сталого розвитку суспільства, неосферного бачення спільносвіту.

Наведені сучасні тенденції розвитку освіти дорослих, професійної педагогічної діяльності визначають синергетичні особливості андрагогічної педагогіки сприяння змінам світогляду,

розумовому, інтелектуальному саморозвитку, самовдосконаленню особистості та у кінцевому підсумку, сталому розвитку суспільства.

Відповідно до міжнародних тенденцій питання змісту освіти для дорослих розглядаються в наступних аспектах [2]:

- освіта як спосіб розв'язання життєвих проблем дорослої людини; соціальних груп населення;

- проблемність як характеристика подавання матеріалу, за якої знання передаються не у вигляді готового узагальнення, підсумку (дорослі самі навчаються, залучаючись до пошуку рішень; при цьому актуалізуються їхні знання, здібності, досвід, системно-аналітичні вміння, причинно-наслідкові зв'язки; складність проблем і тим самим стимулюється пізнавальний процес);

- проблема як вихід за межі конкретної сфери життєдіяльності, галузі у більш системні, синергетично пов'язані сфери науки, суспільного життя та розвитку, культури;

- синергетичний зв'язок, навчання з проблемами розвитку суспільства, людських спільнот.

Наведена структура змісту освіти дорослих у повній мірі відповідає положенням Стратегії ЄЕК ООН з освіти, орієнтованої на проблематику сталого розвитку суспільства [2]. Отже, саме освіта дорослих як найбільш динамічна, проблемно-орієнтована складова неперервної освіти протягом життя найбільш відповідає вимогам сталого розвитку суспільства. І це накладає свою специфіку на педагогічно-менеджерські функції та, взагалі, синергетичну професійну компетентність викладачів-менеджерів системи післядипломної педагогічної освіти.

Необхідно зауважити, що для системи післядипломної педагогічної освіти набуває особливої ваги проектно-менеджерська компетентність, орієнтована на розроблення та впровадження освітньо-діяльнісних, освітньо-розвиткових проектів, програм задовільнення потреб суспільства у розв'язанні проблем сталого розвитку як фактору підвищення конкурентоспроможності суспільних інституцій: державних, громадських, приватних, наукових, освітніх, галузевих, тощо

Висновки.

1. Післядипломна педагогічна освіта як освіта дорослих має бути орієнтована на проблематику: задовільнення потреб особистості у професійно - педагогічному інтелектуальному,

культурному та соціальному розвитку протягом життєдіяльності та її адаптації до потреб суспільства у сприянні його сталого розвитку згідно Закону України «Про вищу освіту»

2. Освіта, орієнтована на сприяння сталому розвитку суспільства, згідно Стратегії ЄЕК ООН, має системні ознаки синергетичної освіти: синергізм процесів пізнання, навчання і розвитку, міждисциплінарної та міжінституційної інтеграції, поширення синергетичних методів навчання з орієнтацією на проблематику тощо. Це обумовлює необхідність у розробленні нових науково-методологічних підходів до адекватного моделювання та проектування (формування) синергетичної компетентності викладачів системи післядипломної педагогічної освіти з врахуванням нових функцій сприяння сталому розвитку суспільства.

3. Концептуальне моделювання професійної компетентності викладачів-менеджерів системи післядипломної педагогічної освіти розглядається як новий методологічний інструментарій системно-синергетичного представлення та системної оцінки рівня складності, проблемності професійної синергетичної компетентності для подальших міждисциплінарних досліджень змісту складових профільних компетенцій, їх галузевої стандартизації.

4. Проектування та відомча, галузева стандартизація синергетичних моделей професійної компетентності викладачів-менеджерів має здійснюватися за принципом функціональної спрямованості їх професійно - викладацької діяльності на сприяння сталому розвитку суспільства як синергетичної цілісності цілей, інтересів суспільних інституцій, соціальних груп та особистості на ноосферних засадах.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» / Верховна Рада України; Закон від 01.07.2014 № 1556-VII

2. Стратегія ЄЕК ООН з освіти в інтересах сталого розвитку, Вільнюс, 2005 р.

3. Будущее, которого мы хотим. Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию «РИО+20» Рио-де-Жанейро, 2012 год.

4. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: Монографія. - К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2004.-243с.

5. Ісаєнко В.М. Освіта сталого розвитку: виклики сьогодення / В. Ісаєнко // Освіта України. – 2015. – 26 жовтня (№43). – С. 11.

6. Клочек Г. Наука освіти. Настав новий етап у житті вищої школи, який вимагає створення принципово нової методології, парадигми. «Дзеркало тижня» №№44-45 (240-241) 21 листопада 2015 р.

7. Островерхова Н. Синергетичний підхід до аналізу якості уроку // Директор школи, ліцею, гімназії №2, 2006. - С.90-94

8. Остапчук О. Педагогічна синергетика: найкоротший шлях до особистості // Директор школи, ліцею, гімназії №2, 2006. - С.85-89.

9. Рідей Н.М., Рибалко Ю.В., Строкаль В.П. Європейський простір вищої освіти: міжнародні інноваційні інтеграційні процеси//Збірник наукових праць "Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів". – Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка, 2013. – С.270-276

10.Чепіль М.М. Порівняльна педагогіка нав.посібник. – К.: Академвидав, 2014.- 216с.

УДК 7.071 – 05:339.92:502.131.1(100)

Т.Ф. Мельничук

**ЛЮДИНА ЯК СУБ'ЄКТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В
ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

*Мельничук Т.Ф. - к.пед. н., доцент кафедри культурології
Національного університету біоресурсів і природокористування
України, tetyana1948@ukr.net*

***Анотація.** У статті на реальних прикладах розглядається формування творчої особистості як суб'єкта сталого розвитку в інтеграційних процесах суспільства, висвітлена сучасна екологічна проблема в період глобалізації.*

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, творча особистість, сталий розвиток, міжнародні стандарти, природоохоронні проблеми.

T. Melnychuk

HUMAN AS A SUBJECT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE INTEGRATION PROCESSES OF THE MODERN SOCIETY

T. Melnychuk - candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of culturology National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv), tetyana1948@ukr.net

***Summary.** In the article on real examples the formation of a creative person as a subject of sustainable development in the integration processes of society is considered, the modern ecological problem is highlighted during the period of globalization.*

***Keywords:** integration, globalization, a creative personality, sustainable development, environmental problems.*

Вступ. XXI століття, по котрому вже майже два десятка років крокує людство, стало часом багатьох позитивних зрушень у порівнянні з попереднім ходом історії, серед яких варто виділити широке розповсюдження ідей демократії в країнах Східної Європи, у Латинській Америці та Африці ще на пострадянському просторі, а саме: прийняття більшістю країн світу Загальної Декларації прав людини та розширення прав людини, особливо національних меншин, у багатьох країнах світу; суттєве зменшення загрози тоталітаризму; зникнення практично усіх колоніальних імперій; доступ до освіти і надбань світової культури для все більшого кола людей. Крім того, нові регіони відкривають для себе можливості економічного росту і соціального розвитку у зв'язку із зміцненням і розширенням світового ринку, у багатьох країнах високих життєвих стандартів проблема приросту населення успішно вирішується не за рахунок народжуваності, а за рахунок зниження смертності, покращення якості життя і збільшення його тривалості.

Разом з тим у час позитивних змін відбуваються речі, що суперечать логіці історичного розвитку, демонструють глибокі соціальні та економічні протиріччя, формують суттєві світові

проблеми. Політичні, військові та релігійні конфлікти призводять до виходу з-під контролю діяльності фанатичних терористів чи навіть держав-злочинців, котрі не залишають можливості повністю позбавитися загрози ядерного знищення чи втягнення у глобальну катастрофу. Деякі із фундаментальних рішень, що приймаються на чисельних міжнародних самітах і конференціях, не реалізуються міжнародними організаціями і національними урядами, оскільки начебто є необов'язковими для виконання. Саме в таких країнах значення демократії як глобальної соціальної цінності дуже слабе, багатьом народам все ще недоступні вільні вибори і свобода слова. Часто не вирішуються проблеми економічного розвитку: віра чи уявлення про те, що вільний ринок самостійно здатен позбавити економіку від усіх негараздів, не є економічною теорією, а через відсутність наукового обґрунтування залишаються невирішеними соціальні проблеми серед так званих незахищених прошарків населення (особливо тих, хто працює в некомерційній сфері). Навіть у країнах, котрі вважаються багатими, значна частина населення далека від матеріального благополуччя, погано харчується або не має медичного обслуговування, не кажучи вже про ряд країн третього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова світова література свідчить, що творчо обдаровані люди завжди привертали увагу дослідників. Філософи, психологи, педагоги кожен з своєї позиції розглядають феномен творчої особистості, шукають механізми, закладені в його основу, вивчають закономірності становлення та самоактуалізації обдарованої особистості, знаходять шляхи і умови для її розвитку та збереження творчого потенціалу. Проблемою формування творчої особистості займались науковці: В.Андрєєв, Г.Білова, Е.Бистрицький, І.Бичко, Д.Богоявленська, А.Грузенберг, Н.Крищенко, В.Лозова, Я.Пономарьов, Б.Теплов, С.Рубинштейн та ін. Методологічні аспекти процесу формування гуманності творчої особистості розкрито в працях В.Афанасьєва, В.Бітінаса, О.Бодальова, І.Фролова, які присвятили їх проблемам системності.

Нинішній стан довкілля майже повністю підтверджує зазначені попередження, а людина, заради отримання прибутків, задоволення власних, владних чи рейдерських амбіцій, жадібності та недостатньої освіченості в цих питаннях продовжує губити

природу і все живе в ній. До речі, наш знаменитий вчений – засновник Національної Академії Наук України акад. В.І. Вернадський уже в 20-30-х роках минулого століття попереджав людство про згубний розвиток подій в природі і в суспільстві, якщо воно буде так зневажливо відноситися до оточуючого середовища. На нас, мешканців Землі, на жаль, зазначені застереження майже не подіяли і, опинившись у числі країн з величезними проблемами стосовно забруднень довкілля, ми зараз іноді роками шукаємо винних, замість активних дій по нормалізації ситуації. А це ж ще лише початок можливих ще більш катастрофічних негативів у довкіллі те тільки України, а в глобальному масштабі, які треба передбачати і не допускати їх реалізацію.

Проблемами сталого розвитку, екологічними проблемами довкілля вчені займаються ретельно, розуміючи і відчуваючи негативні наслідки діяльності людини вже зараз. Свої зусилля об'єднали економісти, екологи, біологи, соціологи, педагоги і багато інших фахівців, що стало предметом їх досліджень (Герасимчук З., Верлич О., Котляков В., Лукінов І., Шевчук В. та ін.).

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження формування творчої особистості студента і усвідомлення ролі і відповідальності людини як суб'єкта діяльності в соціально-економічній, екологічній сферах (сталий розвиток природи та природокористування), а також творчого підходу до вирішення проблем в складних життєвих і виробничих ситуаціях.

Глобальні зміни розвитку земної цивілізації в економічному, соціальному, екологічному, політичному, демографічному, культурологічному вимірах, наслідком яких є зміни клімату, нещадна експлуатація земельних ресурсів в угоду високим врожайам, стрімке зростання чисельності населення на планеті, забруднення довкілля, конкуренція на ринку збуту продукції, високі ціни на енергоносії, змушують людей різних країн шукати виходу із складної ситуації, з тим, щоб забезпечити якість життя людей і свій економічний розвиток.

Екологічна ситуація стає дедалі гіршою внаслідок як об'єктивних, так і суб'єктивних причин: так, збільшення викидів в атмосферу, знищення лісів у сумі з деякими природними процесами призводить до глобального потепління, зменшення популяцій

тварин та рослин, що сьогодні називають біологічною катастрофою і образно порівнюють навіть з епохою знищення динозаврів. Необхідно додати, що в силу різних причин додалися міграційні процеси населення, що вносить своєрідний дисбаланс у звичний життєвий ритм як економічний, так і соціальний і екологічний, що накладає особливе навантаження на сталий розвиток суспільства.

Викладення основного матеріалу. Американський соціобіолог Едвард Уілсон в своїй книзі «Смысл существования человека» висвітлює проблему людської свідомості по відношенню до живої природи і природоохоронної сфери з метою їх збереження до майбутніх поколінь. Пізнання сенсу життя, його законів – це є преріготивою природничо-наукових і гуманітарних знань, тому розуміння еволюції розвитку людства, її базових елементів вимагають обережного використання цих знань, творчого підходу суб'єкту до вирішення глобальних питань [10].

Нагальною потребою є формування такого способу життя, який би склав основу довготривалого, ощадливого розвитку людства із стабільним (збалансованим) розвитком економічної та соціальної сфер при раціональному використанні екологічних і природних ресурсів. Сталий розвиток передбачає створення умов для розповсюдження такого підходу до життя, коли розвиток суспільства спрямований забезпечувати потреби нинішніх поколінь без втрат для майбутніх. Таким чином, сталий розвиток передбачає економічну стабільність, соціальний захист, екологічну безпеку людей. Ключовим завданням при цьому є виховання особистості, здатної вирішити такі проблеми у формуванні мислення, орієнтованого на стале майбутнє та смисложиттєві цінності і пріоритети.

Державна національна програма «Освіта, (Україна ХХІ століття)» одним із пріоритетних завдань визнає створення умов для формування активної, творчої особистості, з громадянською позицією, освічену, здатну для самореалізації своїх природних здібностей і можливостей в розбудові держави [7]. Ще раніше, розпорядженням КМ України від 12.04.06 була затверджена Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 рік. Мета програми – виховання громадянина в дусі патріотизму та демократичних цінностей, створення умов для

підтримки обдарованої молоді, розвитку її творчого, інтелектуального, духовного, фізичного потенціалу.

Основними завданнями програми є:

- удосконалення нормативно-правової бази підвищення рівня науково- методичного забезпечення роботи з обдарованою молоддю;
- визначення основних напрямів роботи з обдарованою молоддю, впровадження інноваційних методів роботи;
- підвищення соціального статусу обдарованої молоді та її наставників; забезпечення скоординованої діяльності центральних і громадських організацій з розвитку обдарованої молоді;
- поглиблення міжнародного співробітництва з питань сучасних педагогічних технологій виявлення, навчання і виховання обдарованої молоді [1, с.31].

Процес трансформації суспільства вимагає від молодих людей розставити вірно пріоритети в їх ціннісному ставленні до дійсності. На думку І. Беґа: «...цінності людини об'єднуються в єдину систему, володарем якої виступає особистість. Ціннісна система має свою специфічну організацію»[2]. Філософський підхід, цілісний світогляд, принципи, закладені в душу молодої людини, дозволять з честю вийти з складної ситуації, не розгубитись в дорослому житті, уникнути дезорієнтації та духовної кризи.

Стратегічним резервом держави є освіта і наука, тобто інтелектуальний потенціал, який забезпечує високий рівень освіченості населення, піднімає економічний, гуманітарний, соціальний престиж країни, передбачає підготовку соціально-адаптованих, професійно-підготовлених громадян, мобільно-спрямованих до виконання високої місії розбудови демократичного і високотехнологічного суспільства, тобто всебічно розвинену особистість, громадянина-патріота. На думку М. Жулинського, для покращення результатів підготовки фахівців в системі освіти, в впровадженні наукових розробок необхідна інтеграція університетів, галузевих академій і Національної академії наук, реформування системи освіти повинно відповідати вимогам часу, тому необхідно проводити корекцію цього процесу, враховувати потреби і замовлення суспільства по підвищенню якості освіти в підготовці фахівця відповідно міжнародним стандартам. Країна потребує професіоналів з творчим підходом до своєї справи, з

оригінальним стилем мислення, тому вивчення матеріалів про видатні особистості, особливо в галузі науки і освіти, допоможуть прийняти правильне рішення в багатьох ситуаціях [3].

Всі ми маємо знати, що люди в цивілізованому світі давно живуть в законодавчому просторі, виробили стандарти в різних сферах діяльності і західні ринки приймають тільки ту іноземну продукцію, яка відповідає ISO-стандартам і де впроваджена європейська система менеджменту якості. Ця продукція продається по міжнародним цінам. Будь-яка інша не стандартизована продукція, якщо і потрапляє на їх ринки, то лише за дискримінаційними для нас цінами (часто навіть харчова продукція за нашими стандартами у них продається по цінах фуражної або нестандартної, які порою більш ніж у два рази дешевші ніж ISO-стандартизовані!). На жаль, на сьогодні у практичній сфері природокористування України домінують власні технологічні умови і технічні регламенти отримання і реалізації нашої продукції, що Європою не визнається, як і ряд наших стандартів, патентів. Необхідно всім увійти в цей простір і виконувати ретельно його вимоги, а тут держава із своїми відповідними службами повинна взяти на себе корекцію цієї проблеми, а світові приклади є.

Духовний і моральний стан молодого покоління (а це в майбутньому основний потенціал нації) завжди повинен відслідковуватись і коректуватись відповідними державними структурами. Розуміючи це, американський уряд протягом багатьох років сприяє розвитку творчої молоді і фінансує програму «Leadership program», яка здійснює роботу по громадсько-політичному вихованню підростаючого покоління, відслідковує і підтримує талановиту молодь, формує лідерські якості у майбутніх керівників різних напрямів їхньої діяльності. Американська програма 4-H заслуговує на особливу увагу педагогів як зразок організації клубів по розвитку молоді в США, моделлю яких став досвід молодіжних клубів 4-H, як самих популярних в Америці в галузі сільського господарства та наук про життя. Соціальна інфраструктура не завжди забезпечує належного доступу до освіти (в маленьких містечках відсутні заклади освіти), є проблеми з екологічно чистими продуктами харчування, вмінням вести належним способом господарство, турбуватись за здоров'я і вести здоровий спосіб життя. Такі проблеми породжують нові, а саме:

діти фермерів не задіяні в активному житті батьків, з'являється багато вільного часу, який часто негативно впливає на виховання молоді. Більше 100 р. тому в США для підняття престижу фермерської роботи була залучена молодь, в основному діти фермерів, які більш активно, ніж їх батьки реагували на вимоги часу. Були створені молодіжні клуби, в яких молодь експериментувала, використовуючи нові технології землеробства, тому отримувала вищі врожаї, ніж їхні батьки, потім демонструвала результати на сільськогосподарських ярмарках і виставках. Переможців нагороджували дипломами, сертифікатами, грошовими заохоченнями. Такі клуби були популярні в 1882 – 1912 р.р. в різних штатах країни, а в 1914 р. Конгрес США створив на базі Міністерства сільського господарства США (USDA) Cooperative Extension Service і узаконив діяльність всіх молодіжних клубів 4-Н з їхньою офіційною емблемою (зелений листочок кліверу з чотирма білими літерами Н – напрямками діяльності: head – голова – мислення, heart – серце – відкрите для всіх, hands – руки – постійно працюючі, health – здоров'я – можливість здійснити задумане). Девіз клубу 4-Н: «Для того, щоб зробити краще ще кращим», лозунг – «Вчиться на практиці». Штаб-квартира організації знаходиться в Вашингтоні, в підпорядкуванні Національного інституту продовольства і сільського господарства США (NIFA), фінансування організації здійснюється за рахунок держави. Ціль організації – використання базових знань на практиці, розкриття творчого потенціалу, відповідальність за справу, формування життєвих навичок та умінь, розвиток партнерського потенціалу, виявлення і розвиток лідерських якостей молоді (з цієї організації вийшло багато політиків, сенаторів США). На даний час організація налічує більше 7 млн. членів в США в 90 тис. клубів, членами яких є молодь в віці від 5 до 21 року. Система Extension (Екстеншн) в США трактується так: «поширення знань та інших ресурсів до людей, які знаходяться поза межами студентського містечка» [6].

Діяльність організації розширила свої кордони і зараз працює за трьома основними напрямками: наука, здоровий спосіб життя, громадянство. В департаменті сільського господарства створена національна рада 4-Н, яка координує навчальні програми, сприяє розповсюдженню знань та їх використання в практичній діяльності,

управління ресурсами, затвердження необхідних технічних розробок в цій галузі.

До категорії наука відносяться: розведення екологічно чистого м'ясного тваринництва, вирощування продуктів землеробства та рослинництва, якість і безпека отриманої продукції (сільськогосподарський напрям), розробки в галузі біологічних та хімічних наук, комп'ютерних технологій, робототехніки, механіки та дизайну, кліматології та геології, авіаційно-космічного дослідження, довкілля, можливість навчання і підвищення кваліфікації в галузі техніки, технології, прикладної математики.

Категорія здорового способу життя охоплює програми, які заохочують фізичну активність, спорт, здорове харчування, відмова від шкідливих звичок, практичне впровадження корисних страв, розвиває навички та вміння (кулінарія). Робота з іміджмейкерами сприяє вмінню триматись і виступати з промовами на публіці, а стрілецький спорт розвиває витримку, впевненість, організованість.

Категорія громадянство передбачає особистісний розвиток, розробку проектів удосконалення трудової діяльності, розвитку і покращення кар'єри, отримання освіти, особисті цілі. До цієї категорії відносяться проекти, пов'язані з мистецтвом: театральні імпровізації, пантоміми, сценарії, костюми. Існують курси підвищення кваліфікації, які можуть удосконалити кваліфікацію або зробити корекцію в спеціальності.

Ведучі корпорації, фонди, організації взяли на себе обов'язок підтримувати американську молодь, представляти нові програми, використовувати їх вимоги і відводити від них непередбачувані проблеми. Популярні міжнародні молодіжні саміти, метою яких є показ своїх досягнень в будь-якому напрямку науки, мистецтва. Наприклад, 16-20 січня 2014 р. відбулась міжнародна конференція в штаті Мериленд для учнів 9-12 класів та їхніх наставників по аграрній науці, продовольчій безпеці, сталому розвитку сільського господарства. Позитивною формою роботи є програми Кемпінгів 4-Н (літні виїзди і навчання на природі), організація ярмарок, виставок, поїздок і культурних заходів. Участь учнів в таких престижних наукових зібраннях формує творчу особистість, відкриває дорогу до навчання в університетах країни і спрямовує до наукової діяльності. Хотілось би відмітити, що в таких країнах, як Англія, Німеччина, Данія, Шотландія існують державні та приватні

структури, які адаптують молодь для роботи в сільських регіонах з використанням технологічних новинок, сучасної техніки, але вся програма, як правило, побудована на комерційній основі, налаштована на вироблення екологічно чистої продукції, збору високих врожаїв, охорони навколишнього середовища. Разом з цим, американська програма 4-H передбачає, крім вказаних завдань, значну роботу в розвитку духовної складової в адаптації молоді до життя і діяльності у сільській місцевості: повага до старших людей, інвалідів, дітей, гуманне ставлення до тварин, довілля, підготовка з дитинства до складного дорослого життя.

Підводячи підсумки, можна сказати, що такі програми державного значення і підтримки урядом дають можливість молоді з дитинства обрати свій шлях, правильно сприймати та реагувати на різні життєві негаразди (соціалізація в суспільстві), досягнути впевненості в собі, самостійної відповідальності, отримання навичок та умінь, можливість спілкування на рівних з іншими людьми (комунікативні якості), мати довготривалу перспективу розвитку кар'єри, рівність статей (гендерний аспект). Велику роль в таких проектах відіграють волонтери, меценати (добродійники), які добровільно вносять свій вклад у розвиток цієї організації, розуміючи її важливість розвитку у молоді когнітивних, фізичних, соціальних, емоційних сфер. Кожен сьомий американець був членом клубу 4-H, тому вони підтримують цей досвід і вносять свій вклад в його розвиток, а це артисти, політики (губернатори, шерифи, віце-президенти Альберт Гор, Уолтер Мондейл, Жаклін Кеннеді – перша леді США), спортсмени, телевізійні коментатори) та ін. [6].

Загальна справа, як правило, завжди має позитивний результат, якщо вона об'єднує людей своєю національною ідеєю, метою, перспективою, хорошими результатами, які ще більше стимулюють, активізують, організують роботу в цьому напрямі. Сфера освіти виконує завдання економіки і ринку праці, продиктованих вимогами часу і передбачає підготовку всебічно розвинену і адаптовану до практичного життя особистість. Основу знань закладає фундаментальна наука, розвитком якої повинна опікуватися держава, але без практичного впровадження отриманих знань, теорія залишиться тільки знаннями.

Держава – це складний організм, де кожен орган, виконуючи свою функцію, впливає на діяльність цілої системи: розвинена економіка дозволяє прогресувати і іншим галузям науки, освіти, культури. Методи і підходи досягнення високого економічного, освітнього, культурного рівня бувають різні, важливий кінцевий результат. Американський принцип ведення господарства в аграрній сфері – це одноосібний (без компаньйонів) бізнес з підтримкою держави, яка в складний момент готова компенсувати витрати фермерів і надати кошти для виховання молоді, пошуку талантів, готуючи їх до дорослого життя з дитинства. Чехія знайшла свій шлях, який дозволяє підняти культуру сільської місцевості. Японія завдяки впровадженню високих технологій в виробництво і вихованні молоді в дусі колективізму і патріотизму як один з чисельних методів «японського чуда» досягла успіхів і вивела свою країну на передові рубежі. Казахстанський уряд, розуміючи роль науки в розвитку країни, вкладає кошти в розвиток науки, освіти, наслідуючи кращі зразки у сусідів, адаптуючи їх до своїх національних особливостей. В країнах, де розвиток науки, освіти, культури і просвітництва є національним пріоритетом, такі держави тільки виграють в майбутньому.

Ускладнюється демографічна проблема: накопичується дисбаланс у зростанні кількості населення і життєвих ресурсів, що призводить до кризових ситуацій в продовольчій, ресурсній, екологічній сферах. За прогнозами експертів ООН, до 2025 року населення світу досягне 8,3 млрд. людей (зараз на Земній кулі проживає 7 млрд. осіб). І якщо недавно вчені ще лише говорили про те, що існуюча загроза демографічного вибуху призведе до критичного скорочення орних земель, виснаження необхідних для зрошення запасів води, то наприкінці серпня 2013 року преса зарясніла висновками екологів про те, що з 21 серпня жителі Землі живуть « у борг», тобто весь капітал, який планета надала у розпорядження людству, воно вже вичерпало. Італійська газета La Repubblica (переклад статті – InoPressa) опублікувала дані, надані незалежною міжнародною організацією Global Footprint Network, котрі говорять про практичну неможливість планети відновити свої запаси: «Люди витратили воду, яка спонтанно поновлювалася у водоймищах, траву, яка росте на пасовищах, рибу з морів і озер, урожаї з родючих земель, дари лісу. Одночасно закінчився

корисний простір для зберігання відходів, починаючи з парникових газів, що породжують кліматичний хаос».

Знищуючи ресурси планети, люди і самі безжально знищують себе, не турбуючись про здоровий спосіб життя і власне здоров'я, через що росте захворюваність таким хворобами, як туберкульоз, малярія, СНІД, хоча вже існували версії, що ці хвороби практично поборені.

Гармонізації життя на планеті заважають і різного роду диктатори, надбагаті прошарки суспільства та інформаційно-медійні конгломерати, котрим байдужа доля людства, оскільки вони ставлять себе і свій прибуток вище від інтересів держав і національних урядів.

Зважаючи на ці та інші чинники, у будь-якої людини із здоровим глуздом зароджуються сумніви щодо правильності обраного шляху поступу, створюється враження, що суспільство забуває про будь-які гуманістичні ідеали, принципи та цінності, хоча саме вони споконвічно втілюють мрії про взаєморозуміння, миролюбство, людяність, утверджують сам зміст життя на Землі, підтримують розмаїття його форм, сприяють усвідомленню цінності будь-яких дій, реалізації позитивних якостей, сприйняттю життя як дару. Тут варто нагадати застереження відомого неофрейдиста Еріха Фромма, котрий не мирився із масовими проявами бездуховності, вважав, що будь-яке виробництво повинно служити людині, а не економіці; стосунки між людиною і природою повинні будуватися не на експлуатації, а на кооперації; антагонізми повсюдно повинні бути замінені відносинами солідарності; вищою метою всіх соціальних заходів повинні бути людське благо і відвернення людських страждань; не максимальне а лише розумне споживання служить здоров'ю і добробуту людини: «Одне з двох: або ... світ виявиться здатним відродити гуманізм, вузловою проблемою якого є найбільш повний розвиток людяності, а не праця... або ж ... загине, як і багато інших великих цивілізацій» [9, 307].

Однією із жахливих ознак негуманності ситуації у світі є голод - соціальне явище, зумовлене недостатністю поживних речовин: білків, жирів, вуглеводів, мікроелементів. За статистикою ФАО (Міжнародна Продовольча і сільськогосподарська організація під патронатом ООН), чисельність голодуючих планети становить

майже 500 млн. людей, а кожна шоста людина страждає від недоїдання і хвороб, пов'язаних з дефіцитом харчування. Food and Agriculture Organization, штаб-квартира якої знаходиться в Римі, як міжурядова міжнародна організація створена в 1945 році і займається питаннями продовольчих ресурсів та розвитком сільського господарства країн світової спільноти. Завдання організації – покращення і підвищення життєвого рівня населення за рахунок вивчення і обробки інформації з питань розвитку сільського господарства і продовольства, надання технічної і методичної допомоги країнам, які її потребують, вивчення потреби світового продовольчого ринку, розробка сільськогосподарської статистики різних країн світу, розповсюдження інформаційної продукції.

На Всесвітньому Саміті в Римі з продовольчої безпеки 16-18 листопада 2009 року головами держав та урядів була прийнята Декларація, яка виробила концепцію та стратегію в об'єднанні зусиль по боротьбі з глобальною продовольчою кризою шляхом нарощування об'єму виробництва сільгосппродукції на 70% та зобов'язала кожному державу забезпечити фізичний, соціальний та економічний доступ до продуктів харчування [12].

Прогресивні люди, розуміючи всі наслідки, які очікують населення Землі стосовно глобального голоду, вживають заходів для покращення ситуації. Шляхи вирішення бувають різні, починаючи від гуманітарної допомоги країнам, які потерпають від різних техногенних катастроф, військових, непередбачуваних кліматичних змін тощо. У нинішній час є багато форм соціальної допомоги, здатних нагодувати нужденних: це допомога різних фондів, благодійних громадських організацій, залучення власних приватних ресурсів благодійників, але, на жаль, це можуть бути разові акції. Більш надійними вважаються довготривалі програми, які мотивують і заохочують вчених до наукових відкриттів, що сприятимуть вирішенню тієї чи іншої проблеми.

Одним з ініціаторів такої програми став Лауреат Нобелівської премії миру 1970 року американський селекціонер-генетик Норман Ернст Борлоуг, який зробив внесок у вирішення продовольчої проблеми, селекціонує нові сорти пшениці, здатні давати високі врожаї, стійкі до хвороб та шкідників. Вченого називають батьком так званої «Зеленої революції» – програми дій із збільшення

сільськогосподарської продукції у світі, яка включає селекцію більш продуктивних сортів рослин, використовує нові біотехнології у дослідженнях із боротьби з бідністю, подолання небезпеки голоду, підвищуючи рівень забезпечення населення продуктами харчування, покращуючи тим самим якість життя.

Принципи і завдання доктора Нормана Ернста Борлоуга лягли в основу Всесвітньої продовольчої премії, заснованої у 1986 році бізнесменом і меценатом Джоном Руаном. Премія стала найпрестижнішою міжнародною нагородою, яку вручають за особисті видатні досягнення із дальшого розвитку людського потенціалу на основі підвищення якості, кількості і доступності продовольства у світі. Вона визнає внесок у будь-яку сферу діяльності, спроможну поліпшити глобальну продовольчу безпеку, покращити виробництво продуктів харчування, використовуючи передові технології. На сьогоднішній день син Джона Руана пан Джон Руан III є наступником свого батька на посту голови Всесвітньої продовольчої премії, а президентом Фонду є посол Кеннет М. Куїнн.

Фонд «The World Food Prize» знаходиться в місті Де-Мойн (штат Айова). Щороку у жовтні напередодні Всесвітнього Дня продовольства ООН тут проводиться міжнародний симпозіум, на який запрошуються експерти та світові лідери більш ніж з 65 країн, і проходить нагородження лауреатів. Членом комітету по присудженню цієї премії в листопаді 2000 р. терміном на три роки був обраний ректор НУБіП України акад. Мельничук Д.О., кандидатуру якого висунув університет штату Айова. Автору цієї монографії випала честь разом із ректором бути присутньою на врученні премії вченим із Америки та Індії, які поділили її за свою наукову роботу по виведенню нового сорту рису як другого хлібу в багатьох країнах світу, здатному приносити високі врожаї, тим самим нагодувати більше населення планети. Грошову премію вручав сам Джон Руан на урочистому прийнятті, організованому на честь Лауреатів, де була присутня вся його родина, включаючи самих маленьких його дітей і внуків, які привчаються із малечку до таких благодійних акцій. Призовий фонд премії – 250000 доларів США. З 1987 року представникам з 13 країн світу (Індія, США, КНР, Бангладеш, Швейцарія, Великобританія, Мексика, Ефіопія,

Ізраїль, Сьєрра–Леоне, Куба, Данія, Бразилія) було присуджено 35 премій [11].

У 1994 році Фондом була започаткована премія для молодих вчених штату Айова, таким чином у вирішенні проблеми голоду на планеті Земля не залишилась осторонь і молода генерація. Україна як молода незалежна аграрна держава теж висунула кандидатуру на присудження цієї престижної премії: за масштабність патріотичного проекту із відродження Дніпра та Південного Бугу, в тому числі і будівництво терміналів власного флоту, що дасть можливість прискорити перевезення зернових ресурсів з елеваторів ООО СП «Нубілон», претендентом став Герой України, генеральний директор компанії «Нубілон» Олексій Ватадурський .

На жаль, нещодавно керівники біотехнологічних компаній «Syngenta» (Швейцарія), «Monsanto»(США) та Інститут біотехнології при Гентському університеті (Бельгія), які активно впроваджують ГМО, були оголошені лауреатами «The World Food Prize». Новина стосовно розробників ГМО викликала неоднозначну реакцію громадськості, полеміку різних аргументів і точок зору, проте тільки час зробить правильні висновки.

Нагодувати голодну людину – святе діло, а показати їй шляхи здобування їжі кожного дня – це є велике мистецтво під назвою Наука. Національні університети України аграрного і природоохоронного профілю є флагманом університетів наук про життя з розумінням ставляться до завдань, котрі стоять перед науковцями вищого навчального закладу дослідницького типу щодо продовольчої безпеки і подолання голоду, саме тому пропагують гуманізм і його основні принципи і виховують фахівців, для котрих гуманістичні засади залишаються основою життя і професійної діяльності.

«Інтеграція» – поняття для останніх років найактуальніше і часто вживане, зафіксоване в назвах багатьох урядових установ, воно щодня з'являється в кожній, мабуть, газеті в усіх можливих відмінках. Інтеграція – процес для людства природний, заснований на прагненні до впорядкованого світу, у якому людина знає, як чинити, як функціонувати. Це світ, не страшний для людини, у якому почуваєшся безпечно.

Право на гідне життя, свободу, справедливість, рівність в різні часи відстоювали Дж.Локк, Бенедикт Спіноза, Шарль Луї де

Монтеск'є, Клод Гельвецій, Чезаре Беккарія, Іммануїл Кант, Георг Гегель, П. Новгородцев, В. Соловйов, М. Бердяєв та інші мислителі, причому всі вони одностайно називали їх гуманістичними основами існування світу, природними правами людини, які гарантують безпеку у державі і між державами. Цінності політичної культури вперше зафіксовані в «Декларації прав людини і громадянина» (1789) і прийнятої як ідеал всіма державами – членами Організації Об'єднаних Націй. Ідею загальної рівності висувало ще раніше християнство. Христос вчив: перед Богом всі рівні, незалежно від соціального стану, кожна людина має безсмертну душу, але люди рівні не в реальному житті, а в потойбічному.

Ще раз наголошуємо, що є ряд дуже важливих глобальних проблем, які заслуговують на увагу і вирішення їх на світовому рівні – це:

- боротьба із зростанням числа голодуючих людей у світі;
- проблеми впливу глобальних змін клімату на світове виробництво і забезпечення людей продовольством та перспективою зростання природних надзвичайних ситуацій, поява в певних регіонах нових хвороб рослин, тварин і людей;
- проблема погіршення якості та безпеки харчів, напоїв, прісної і морської води та повітря, що потребує покращення стану довкілля;
- проблеми збереження ремедіації родючості ґрунтів;
- проблеми раціонального використання біомаси планети в енергозбереженні людей ;
- припинення знищення площ лісів на Планеті.

Все це разом вимагає вироблення принципово нової економічної і продовольчої політики в глобальному природокористуванні.

Роль природоохоронних і аграрних університетів у вирішенні вищевказаних проблем має стати однією з основних, оскільки на їх долю випадає місія підготовки фахівців та науковий супровід продовольчих технологій. Не випадковим є також те, що в усьому світі бувші аграрні університети масово стають університетами наук про життя, наук про природні (біологічні) ресурси та довкілля, природничих наук, природокористування і т.д. Створюються асоціації (світові і європейські) вказаних університетів і т.д. Цим

університетам потрібно об'єднувати зусилля для вирішення глобальних проблем, активніше освоювати нові підходи на виклики часу і готувати фахівців по принципу упередження негативів – чим власне і займаються такі міжнародні організації аграрних університетів, як GCHERA, ISA, асоціації університетів ряду інших регіонів. І настав час об'єднання зусиль та інтелектуального потенціалу усього світу у вищевказаних проблемах.

Про це свідчить сам факт створення у 1998 році Глобального консорціуму аграрних університетів світу (GCHERA) в Україні в ході міжнародної конференції аграрних університетів (факультетів) «Глобалізація вищої аграрної освіти і науки: проблеми і перспективи», яка була присвячена 100-річчю НУБіП України. Консорціум було сформовано як результат спільної зацікавленості у майбутньому планети і усвідомлення, що вища освіта у сільському господарстві повинна відігравати провідну роль у вирішенні проблем, пов'язаних з продовольчою безпекою та стабільністю навколишнього середовища. Метою Консорціуму стало залучення та підтримка закладів освіти з навчальними програмами у сільському господарстві, ветеринарній медицині та управлінні природними ресурсами, в тому числі біологічні, фізичні та соціальні напрями цих галузей. Засновники створили організацію, яка б могла реально підтримувати заклади всього світу, робота яких направлена на суттєве реформування систем вищої освіти. На сьогоднішній день проведено 9 Всесвітніх конференцій GCHERA:

- 1999 р. – м. Амстердам, Нідерланди;
- 2001 р. – м. Сан-Франциско, США;
- 2003 р. – м. Київ, Україна;
- 2005 р. – м. Ханчжоу, Китай;
- 2007 р. – м. Сан-Хосе, Коста-Ріка;
- 2009 р. – м. Найробі, Кенія;
- 2011 р. – м. Бове (Париж), Франція;
- 2013 р. – м. Київ, Україна;
- 2014 р. – м. Ханчжоу, Китай.
- 2017р. – м. Наньдзинь, Китай.

У 2011 р. на 7 Всесвітній конференції GCHERA, яка відбулася 25.06-01.07.2011 року у Політехнічному інституті Ла-Саль Бове, м. Бове (Франція), враховуючи звернення багатьох міжнародних

регіональних асоціацій університетів наук про життя та аграрних наук про входження їх в структуру GCHERA, було прийнято рішення трансформувати GCHERA як колишній консорціум у Глобальну конфедерацію асоціацій установ вищої освіти наук про життя та аграрних наук (GCHERA), залишивши цій організації попередній бренд «GCHERA». У вказане об'єднання увійшли більше 20 асоціацій світу, куди входить понад 500 університетів відповідних профілів.

Місія НУБіП України в цій справі надзвичайно велика, бо одним із фундаторів GCHERA є його ректор академік НАН і НААН України Д.О.Мельничук, який після реорганізації установи залишився у статусі Почесного Президента нової Конфедерації і членом її Керівного комітету (довічно) і продовжує плідно працювати в цьому напрямку [6].

Висновки: в усі віки людство мріє про гідне життя, про гармонію співіснування людини і всесвіту, що може забезпечити наука, освіта і творча діяльність людей. Освіту ми трактуємо як феномен культури інтелектуального, духовного, соціально-економічного розвитку суспільства, де в процесі діяльності і творчості формується особистість. Наука як частина культури і форма духовної діяльності людини дає можливість отримати істинні знання про світ, відкрити закони взаємовідносин природи і суспільства, переосмислити і зберегти все те, що виробило людство. Роль особистості в історії людства надзвичайно важлива і тому формування творчої особистості вимагає наукового підходу і великої відповідальності за кінцевий результат цього процесу. Швейцарський економіст професор Клаус Шваб, зосновник і президент Всесвітнього Економічного форуму в Давосі з 1971р. в своїй статті в журналі «Foreign Affairs» зробив прогноз про економічний світовий стан і перспективи його розвитку, коли зростає технологічний прогрес і використовуються інноваційні технології. Технічна революція викликає в суспільстві як позитивні, так і негативні явища, в першу чергу за рахунок впровадження робототехніки, нанотехнологій, що впливають на звичні показники в економіці, культурі і взагалі на місце людини в суспільстві. В такій ситуації піднімається рейтинг *інтелектуалів і талановитих людей*, які зможуть адаптуватися і знайти свій шлях в економічному розвитку суспільства і бути конкурентоздатними на ринку праці у

сучасному світі. Нагодувати голодну людину – святе діло, а показати їй шляхи здобування їжі кожного дня – це є велике мистецтво під назвою Наука. Університети наук про життя, природоохоронні та аграрні з розумінням ставиться до завдань, котрі стоять перед науковцями вищого навчального закладу дослідницького типу щодо продовольчої безпеки і подолання голоду, сповідуючи і пропагуючи основні принципи гуманізму, виховуючи фахівців, для котрих ці засади залишаються основою життя і професійної діяльності, моральною основою усіх соціальних перетворень.

Автоматизація виробництва, поява нових форм організації праці і робототехніки призведе до скорочення робочих місць, з'являться нові погляди на економіку як основу існування всього живого, але суспільство не повинно втрачати саме цінне – Людину, з її кращими якостями винахідливості, емпатії, вмінням керувати світом і знаходити вихід із складних ситуацій, не втрачати людську душу і не забувати про духовні цінності [13].

Основні функції особистості – творче засвоєння суспільного досвіду і включення людини в систему суспільних відносин (Л.С.Виготський). Творчі здібності людини розкривається тільки в діяльності і спілкуванні з іншими людьми (комунікативні якості), в процесі взаємовідношень і вивченні практичного досвіду попередників (життєдіяльність видатних особистостей), що стало предметом дослідження студентів на практичних заняттях культурології і етнокультурології, а також позакласної роботи в гуртках, творчих колективах, бібліотеках, музеях.

Гармонійний та збалансований розвиток всебічно освіченої, соціально активної особистості, націленої на удосконалення стандартів загальнолюдських цінностей, якості і безпеки життя, поставлених до вимог суспільства на новому етапі розвитку людства і є завданням безперервної освіти упродовж життя для сталого розвитку. Орієнтиром в цьому процесі можуть бути сучасні педагогічні технології виховання як системи педагогічних форм, методів, їх етапності і націленості на розв'язання конкретних завдань. Ціннісно-мотиваційний підхід ми вважаємо одним із важливих по значущості у соціальній сфері у формуванні такої особистості, який дозволяє засвоїти систему гуманістичних цінностей як основу гуманітарної культури [8].

Накопичений людством історичний досвід через систему ціннісних орієнтацій в процесі гуманітарної підготовки студента в університетах забезпечить свідомий вибір і засвоєння особистістю духовних цінностей, гуманістичного ставлення до своїх вчинків у процесі діяльності. Необхідно зазначити, що в навчально-виховному процесі надзвичайно відповідальна роль відводиться всім його суб'єктам з орієнтацією на особистість на принципах безперервного культурного і професійного її розвитку, що дозволить сформувати творчу, вільну в своїх поглядах і вчинках сучасну особистість. Ми наголошуємо, що професійна підготовка фахівця включає один із головних аспектів – творчу складову з високим рівнем загальної культури, тільки тоді фахівець стає конкурентоздатним в сучасному суспільстві, готовим до не простих ситуацій в процесі роботи. А підготовка фахівця в університетах аграрного і природоохоронного профілю накладає велику відповідальність за використання природних ресурсів, їх збереження для наступних поколінь, за безпеку і якість життя людей, тварин і рослин, тому формування творчої особистості в таких університетах необхідно продовжувати, знаходити нові форми, удосконалювати методи подальших наукових досліджень. Творча людина стає суб'єктом не тільки своєї життєдіяльності, а відповідальною за всі процеси, до яких залучається, в тому числі і до сталого розвитку суспільства у світовому вимірі. Ми живемо на одній планеті Земля і всі добрі і негативні наслідки поділяєм разом, тому чужих проблем в цій сфері не буває.

Список використаної літератури:

1. Бібліосвіт : інформ. вісн. – Вип.2 (34) 2010/ [редкол.: Г.Саприкін (голов.ред.), Т.Сопова (відп. Ред.),С. Чачко, Т.Якушко]; ДЗ «Держ.б-ка України для юнацтва». – К.: [б.в.], 2010. – 63с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник –К.:ІЗМН,1998.–С.19.
3. Жулинський М.Г. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи ідейно-естет. пошуки укр. л-ри / Микола Жулинський. – К.: Наук. Думка, 2010.– 560 с.
4. Мельничук Т.Ф. Екологічна культура як фактор підвищення загальнокультурного потенціалу суспільства / Т.Ф.Мельничук //

Біоресурси і природокористування. – Т.5. – № 3 – 4. – К., 2013. – 462с. С. 152 – 156.

5. Мельничук Т.Ф. Інтеграція культури та освіти – запорука успіху у формуванні творчої особистості / Т.Ф.Мельничук // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки № 3. Ніжинський державний університет ім.. М.Гоголя, Ніжин. – 2014. –274с. - С. 199 – 202.

6. Мельничук Т.Ф. Формування творчої особистості студента у системі культурно-просвітницької діяльності університетів природоохоронного профілю: теорія і практика: [монографія] / Т.Ф. Мельничук. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 392 с.

7. Постанова КМУ від 3 листопада 1993 р. N 896 Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна ХХІ століття") (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 576 (576-96-п) від 29.05.96)

8. Слостенин В. А. Психология и педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Слостенин, В.П. Каширин. – 4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 480 с.

9. Фромм Э . Революция надежды. Избавление от иллюзий. Перевод с англ.; Предисловие П. С. Гуревича. — М.: Айрис-пресс, 2005.-352 с.].

10. Эдвард Уилсон. Будущее Земли. Наша планета в борьбе за жизнь. Изд. Альпина Нон-фикшн, 2017, 320с.

11. About the Prize www.worldfoodprize.org ›

12. OECD-DAC, Creditor Reporting System Data for Agriculture, Forestry and Fi].

13. Schwab Klaus. The Fourth Industrial Revolution: What It Means and How to Respond. [Електронний ресурс] – режим доступу: (<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/davos-ukraine-nuzhen-potrem-prichinam-ekspert-684663.html> – 2016. – 21.01).

УДК 378.014.3:005.21

Н.М. Рідей, В.М. Боголюбов, Т.Ф. Хітренко, О.К. Кацєро

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ І СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ
РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ТА
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Рідей Н.М. - д.пед.н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Боголюбов В.М. - д.пед.н., професор, завідувач кафедри загальної екології та безпеки життєдіяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Хітренко Т.Ф. - науковий співробітник Інституту агроєкології і природокористування НААН;

Кацєро О.К. - аспірант, методист відділення підвищення кваліфікації Навчально-наукового інституту неперервної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова.

Анотація. В роботі розглянуті проблеми і шляхи реформування системи вищої, зокрема, післядипломної освіти в контексті переходу суспільства до сталого розвитку. До головних проблем віднесено низький рівень поінформованості населення з проблематики сталого розвитку через відсутність в Україні затверджених Концепції і Стратегії сталого розвитку. До головних шляхів реформування системи вищої освіти віднесено формування системи освіти для сталого розвитку, в першу чергу, в межах системи вищої педагогічної і післядипломної освіти.

Ключові слова: освіта для сталого розвитку, екологічна політика, екологічна освіта, міжнародні зібрання спільноти, цілі, завдання.

**N. Ridei, V. Bogoliubov, T. Khitrenko, O. Katsero
CONCEPTUAL AND STRATEGIC ASPECTS OF
REFORMING THE SYSTEM OF HIGHER AND
POSTGRADUATE EDUCATION FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

N. Ridei – Doctor of Pedagogical Sciences, professor of Department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University;

V. Bogoliubov – Doctor of Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of General Ecology, Health and Safety, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

T. Khitrenko – Researcher at the Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS;

O. Katsero - postgraduate student, methodologist of the department of professional development, the Institute of Continuing Education of the NPU named after MP Drahomanov.

Summary. *The paper considers the problems and ways of reforming the system of higher education, in particular, postgraduate education in the context of the transition of society to sustainable development. The main problems include low awareness of the population on the issues of sustainable development due to the absence of approved Concept and Strategy of Sustainable Development in Ukraine. The main ways of reforming the system of higher education include the formation of a system of education for sustainable development, in the first place, within the system of higher pedagogical and postgraduate education.*

Keywords: *education for sustainable development, ecological policy, ecological education, international community gatherings, goals, objectives.*

Вступ. Необхідність переходу суспільства до сталого розвитку вперше була задекларована на Саміті Землі у 1992 році в Ріо-де-Жанейро. Освіта визнана одним з головних шляхів реалізації принципів сталого розвитку, які повинні гармонічно включатись в освітні програми підготовки фахівців усіх спеціальностей [1]. Координувати поширення нових цінностей і сприяти процесу формування освіти для сталого розвитку, як особливого освітнього напрямку, зобов'язались уряди всіх країн, що підписали "Порядок денний на XXI століття". Освіта для сталого розвитку стала пріоритетним освітнім напрямком після того, як Європейська Економічна комісія ООН у 2005 р. прийняла Регіональну Стратегію Освіти для сталого розвитку, а ЮНЕСКО проголосило Декаду ООН «Освіта для сталого розвитку» (2005-2014 рр.).

Новий Закон України про вищу освіту активізував роботу університетських колективів над розробкою нових освітніх програм [2]. Цей Закон надає значно більше самостійності університетам

при розробці освітніх програм і організації навчального процесу. Нові освітні програми рекомендовано більше спрямовувати на отримання кінцевого результату навчання, тобто на формування певного набору компетентностей. На наш погляд сучасний молодий фахівець, щоб бути затребуваним і мобільним, має також володіти і головними компетентностями в галузі сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль екологічної освіти та освіти загалом для сталого розвитку в своїх наукових роботах розглядають, досліджують та розкривають Урсул А.Д., Романович А.Л. [3], Моисеев Н.Н. [4], Боголюбов В.М. [5], Рідей Н.М., Кучеренко Ю.А. [6] та ін. Ґрунтовні дослідження теоретичних та методичних питань формування сталого розвитку проведені колективом науковців під керівництвом професора Мельника Л.Г. [7]. Загальносистемні основи екологічного управління в контексті стратегії сталого розвитку з пріоритетами гармонізації співіснування суспільства, держави і природи висвітлені у роботах Шевчука В.Я., Саталкіна Ю.М., Білявського Г.О. та ін. [8]; Методика вимірювання процесів сталого розвитку регіонів України розроблена колективом науковців під керівництвом Згуровського М.З. [9] з враховуванням економічного, соціального та екологічного вимірів. Стратегію сталого розвитку природи та суспільства з екологічної точки зору досліджують і висвітлюють у своїх роботах – Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г. [10], Прилипко В.А., Клименко Л.В., Піскунова Л.Е. та ін. [11]. Особливу увагу сталому розвитку туристичної галузі присвячені роботи Ісаєнка В.М., Ніколаєва К.Д., Бабікової К.О., Білявського Г.О., Смирнова І.Г. та ін. [12]. Процеси переходу до сталого розвитку агросфери досліджують і висвітлюють у своїх роботах науковці Інституту агроекології і природокористування НААН під керівництвом Фурдичка О.І. [13].

Постановка завдання.

Мета дослідження – обґрунтувати алгоритм реформування системи вищої та післядипломної освіти для сталого розвитку.

Об'єкт дослідження – процес реформування системи вищої та після-дипломної освіти для сталого розвитку.

Предмет дослідження – теоретичні і методичні засади формування системи вищої та післядипломної освіти для сталого розвитку.

Методи дослідження включали контент-аналіз, порівняння, синтез і узагальнення для з'ясування сучасного стану досліджуваної проблеми, визначення методологічних і теоретичних основ дослідження, врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду в уточненні сутності й особливостей процесу реформування системи вищої та післядипломної освіти для сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Прийнята у 2001 році Концепція екологічної освіти України [14], наголошує, що шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну та інноваційну екологічну освіту і науку. Екологічна освіта розглядається, як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. До питань екологічної освіти можна віднести всю сукупність компонентів сучасної науки: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура.

Вихідним положенням вищої екологічної освіти є продовження базової середньої освіти на наступному, більш високому рівні з метою формування у студентів високої екологічної культури, глибоких екологічних наукових знань та біосферного світогляду у підготовці бакалаврів, спеціалістів і магістрів у всіх сферах екологічної практичної управлінської, освітньої та наукової діяльності.

При визначенні змісту вищої екологічної освіти і відборі матеріалів для залучення у навчальні програми необхідно орієнтуватися на наступні критерії: наукову достовірність екологічних показників і процесів, що відбуваються у біосфері; просторово-географічні «особливості екологічних явищ, відмінність галузевих, локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем і зв'язки між ними з врахуванням руху від близького до далекого; адекватне відображення базових понять (рівні існування, цикли, всезагальні взаємозв'язки, демографічний вибух, розвиток, сумісний з довкіллям, поєднання знання з сумнівом); збалансований біологічний, технологічний і соціологічний підхід при вирішенні сучасних екологічних проблем [14].

Прийнята на рівні закону Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року спрямована на досягнення таких першочергових цілей, як підвищення рівня екологічної

безпеки і поліпшення екологічної ситуації шляхом підвищення рівня суспільної екологічної свідомості [15]. В Стратегії екологічної політики наголошується на необхідності формування системи освіти з врахуванням головних принципів та методів ОСР, зокрема, необхідно орієнтуватись на *принцип збалансованості* розвитку економічної, соціальної та природоохоронної сфер діяльності. При цьому треба зауважити, що роль соціальної складової у формуванні стратегії переходу суспільства до сталого розвитку, на наш погляд, не менш, а може й більш значуща, ніж економічної. Економічна складова має вирішальне значення лише для країн з дуже низьким рівнем економічного розвитку, але й на такому рівні економічного розвитку урядам цих країн потрібно робити акценти на раціональному і по можливості збалансованому використанні природних ресурсів, з метою збереження природних екосистем від незворотного виснаження і деградації.

Досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього середовища планується шляхом:

- інтеграції екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління;
- формування екологічної мережі для припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і;
- забезпечення екологічно збалансованого природокористування;
- удосконалення регіональної екологічної політики.

Розглянемо поставлені в Стратегії цілі, які поряд з вирішенням екологічних завдань стосуються вирішення питань формування і розвитку екологічної освіти і науки.

Ціль 1 – поінформування громадськості і залучення до дослідництва з метою поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки. Йоганнесбурзький план дій передбачає підвищення рівня екологічної безпеки шляхом

– запровадження комплексного екосистемного підходу при організації досліджень і оцінюванні ризиків з метою мінімізації наслідків стихійних лих та запобіганню негативних екологічних впливів господарської діяльності на довкілля;

– зменшення вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих автомобільних газах (стандарти Євро-4, Євро-5) і запровадження альтернативної енергетики в контексті виконання спочатку завдань

Київського протокол і з 2015 року Паризької кліматичної угоди до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату;

- обґрунтування заходів і механізмів екологічного управління ресурсами, розвитком територій; охорона земель і ґрунтів (Конвенція Ріо про боротьбу з опустелюванням), охорона лісів і геологічного середовища; екорекреація радіаційнозабруднених територій;

- розробка і запровадження новітніх технологій утилізації відходів, використання вторинної сировини в замкнених технологічних циклах; управління екобезпекою за видами; формування рекреаційної та екомереж.

Ціль 2 – запобігання втрат біологічного та ландшафтного різноманіття.

Завдання: впровадження екосистемного підходу в управлінську діяльність та адаптація законодавства України у сфері збереження навколишнього природного середовища відповідно до Конвенції Ріо про збереження біологічного різноманіття та відповідних вимог директив Європейського Союзу.

Ціль 3 – забезпечення екологічно збалансованого природокористування.

Завдання: підготовка та схвалення проекту Концепції 10-річних рамок політики сталого споживання та виробництва згідно з Йоганнесбурзьким планом дій, розроблення та реалізація Стратегії та національного плану дій; раціонального природокористування; ресурсощадних технологій; екологічної модернізації виробничої діяльності; екологічної стандартизації і сертифікації.

Ціль 4 – удосконалення регіональної екологічної політики включає такі завдання, як розвиток методів екологічного прогнозування та моделювання, розробку планів і місцевих планів дій з охорони навколишнього середовища, а також проектування прогресивних технологій захисту довкілля.

Ціль 5 – підвищення рівня суспільної свідомості включає наступні завдання:

- розроблення і реалізація Стратегії екологічної освіти і науки з метою сталого розвитку;

- створення системи екологічного навчання і дослідництва, підвищення кваліфікації для формування компетентностей з охорони навколишнього природного середовища; створення мережі

регіональних екологічно-просвітницьких, дослідницьких центрів на базі закладів освіти, неурядових природоохоронних організацій; організаційні заходи місцевого, регіонального та національного рівня для активного залучення громадськості до екологічного просвітництва і виховання [15].

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [16] – це ще один стратегічний документ, який регламентує впровадження аспектів сталого розвитку в систему освіти України з *орієнтацією змісту освіти відповідно до цілей сталого розвитку*. Головною метою Стратегія визначає необхідність підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти, інноваційності переходу суспільства до сталого розвитку і забезпечення особистісного розвитку кожного громадянина.

Стратегія передбачає обов'язковість інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір. При цьому, визначаються наступні напрями державної освітньої політики:

- реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти й науки;
- модернізація освіти на засадах компетентнісного підходу та переорієнтації її змісту цілям сталого розвитку;
- створення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу її відповідність;
- створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів;
- педагогічне моделювання різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, в тому числі, системи національного патріотичного виховання;
- забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя;
- формування здоров'язберігаючого середовища шляхом екологізації освіти і культури всіх учасників навчально-виховного процесу;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності при інформатизації освіти, підвищення якості освіти й дослідження на інноваційній основі;
- удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного

забезпечення освіти і науки;

- вдосконалення національної системи моніторингу якості освіти;
- підвищення соціального статусу педагогів;
- створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

Головним завданням Національної стратегії розвитку освіти є модернізація і розвиток освіти та науки з метою випереджального неперервного характеру розвитку і можливості гнучкого реагування на всі інноваційні процеси, що відбуваються у світі й Україні.

Завдання для вищої освіти: розширення взаємодії ЗВО з установами НАНУ та НАПНУ щодо розвитку наукових досліджень у галузі вищої освіти; створення нормативно-правової бази щодо мотивації роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, участі в розробці стандартів вищої освіти, надання баз для проходження практики студентами та першого робочого місця випускникам; переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів через цільове фінансування.

Сучасна філософія освіти й науки і оновлена стратегія реформування освітньої сфери вимагають принципово нових наукових досліджень, обґрунтованого і послідовного запровадження нових науково-педагогічних технологій, раціональних і ефективних підходів до організації наукової та інноваційної діяльності.

Розвиток системи освіти ґрунтується також і на рекомендаціях *Нової стратегічної програми європейського співробітництва «Освіта і навчання 2020»*, спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та навчанні впродовж життя і доступі для громадян [16]. Програма має забезпечити пріоритетність розвитку науки та науково-технічного потенціалу ЗВО шляхом бюджетування перспективних наукових проєктів; створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводу модернізації національної освіти, прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей та забезпеченні впровадження;

формуванні відкритої інформаційно-аналітичної бази наукових новацій в усіх підсистемах освіти; осучасненні тематики пріоритетних напрямів наукових досліджень у ЗВО та наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні та відборі сучасних проектів комплексних наукових досліджень; створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості і результативності навчальної та виховної діяльності закладів освіти, системи консультування, наукових експертиз фахівців-науковців НАН, НАПН України, інших наукових установ.

У жовтні 2015 року Саміту ООН зі сталого розвитку Генеральна Асамблея ООН (Нью-Йорк, США, 27.09.2015) прийняла Нові 17 цілей Сталого розвитку [17]. Оpubлікована у жовтні 2017 року Національна доповідь "Цілі Сталого Розвитку: Україна " містить адаптовані для України 17 Цілей сталого розвитку до 2030 року [18].

Ціль 1. Покінчити з убожінням в усіх його формах у світі.

Завдання: забезпечити, через освіту і дослідництво, доступ до базових послуг, права на володіння земельними та економічними ресурсами й іншими формами власності; контроль над ними, права успадкування, доступ до природних ресурсів, відповідних технологічних і фінансових послуг, рівноправно чоловіків і жінок.

Ціль 2. Забезпечити продовольчу безпеку і покращення харчування та сприяти сталому розвитку сільського господарства (подолання голоду шляхом здобуття освіти у поєднанні з дослідництвом).

Ціль 3. Забезпечити здоровий спосіб життя і добробут для всіх в будь-якому віці через екологічне просвітництво, пропагування питань якості і безпеки життя, наукові дослідження про життя і довкілля.

Ціль 4. Забезпечити справедливу якісну освіту і заохочувати можливості навчання протягом життя для всіх. Зазначена ціль включає наступні завдання:

4.1 до 2030 року забезпечити, щоб всі дівчатка і хлопчики завершували отримання безкоштовної, справедливої, якісної початкової та середньої освіти, що дозволяє домогтися відповідних та ефективних результатів навчання;

4.2 до 2030 року забезпечити, щоб всі дівчатка і хлопчики мали доступ до якісних систем розвитку, догляду та дошкільного навчання дітей молодшого віку, з тим щоб вони були готові до отримання початкової освіти. Україна забезпечить доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей шляхом охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком до 5 років на 95%;

4.3 до 2030 року забезпечити для всіх жінок і чоловіків рівний доступ до недорогої, якісної технічної, професійної та вищої освіти, в тому числі університетської освіти. В Україні частка сімей, що потерпають від нестачі грошей на професійну освіту зменшиться до 5%;

4.4 до 2030 року істотно збільшити число молодих і дорослих людей, що мають відповідні знання та навички, в тому числі професійно-технічні навички, для працевлаштування, отримання гідної роботи та підприємницької діяльності;

4.5 до 2030 року ліквідувати гендерну нерівність в сфері освіти і забезпечити рівний доступ до освіти та професійної підготовки всіх рівнів для вразливих груп населення, в тому числі інвалідів, представників корінних народів і дітей, які перебувають в уразливому становищі;

4.6 до 2030 року забезпечити, щоб всі молоді люди і значна частка дорослого населення, як чоловіків, так і жінок, вміли читати і рахувати;

4.7 до 2030 року забезпечити, щоб всі учні здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, в тому числі за допомогою навчання з питань сталого розвитку, пропаганди сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, культури миру та ненасильства і концепції глобального громадянства і розуміння цінності культурного розмаїття і вкладу культури в сталий розвиток;

4.8 створювати та вдосконалювати навчальні заклади, що враховують інтереси дітей, інвалідів та гендерні аспекти, і забезпечити безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне середовище навчання для всіх;

4.9 до 2020 року суттєво збільшити у всьому світі кількість стипендій, які надаються країнам, що розвиваються, особливо найменш розвиненим країнам, малим острівним державам, що

розвиваються, і африканським країнам, для здобуття вищої освіти, включаючи професійно-технічну підготовку та навчання з питань інформаційно-комунікаційних технологій, технічні, інженерні та наукові програми, в розвинених країнах та інших країнах, що розвиваються;

4.10 до 2030 року істотно збільшити число кваліфікованих вчителів, в тому числі за "допомогою міжнародного співробітництва в підготовці вчителів у країнах, що розвиваються, особливо в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються" [19].

Тут автори навмисне привели велику цитату із Цілей сталого розвитку, оскільки ціль №4 в ООН і ЮНЕСКО представляється навіть в якості нової концепції освіти, яка бачиться в перетворенні життя людей за допомогою освіти, причому визнається важлива роль освіти в якості основної рушійної сили розвитку і в досягненні інших пропонованих Цілей сталого розвитку. Пріоритетне виділення даної цілі із Цілей сталого розвитку аж ніяк не означає, що прийняті інші цілі не мають відношення до освіти. Так чи інакше вони тісно пов'язані з утворенням і вже входять або увійдуть в предметне поле освіти для сталого розвитку.

Стало очевидним, що нова модель цивілізаційного розвитку III тисячоліття може сформуватися тільки за допомогою найважливішої складової – системи освіти для сталого розвитку, на що вказує «історична синхронність» оголошених десятиліття початку переходу до Сталого розвитку і реалізації декади Освіти для сталого розвитку, яке тим самим постає як пріоритетний механізм переходу до глобальної "сталості".

Саме освіта для сталого розвитку має еволюціонувати у просторі Сталого розвитку в набагато більших масштабах і в більш прискореному темпі сприяти глобальному переходу до Сталого розвитку. У світлі прийняття нового «перетворювального» Порядку денного в галузі сталого розвитку до 2030 року та нових документів ООН і ЮНЕСКО стосовно освіти для сталого розвитку [20], включаючи Глобальну програму дій з Освіти для сталого розвитку [21], важливо осмислити їх значення і перспективи. Продовжуючи подальше розгортання Освіти для сталого розвитку, разом з тим необхідно почати реалізацію, по суті, нової стратегії світового освітнього процесу [22].

Ціль 5. Добитися гендерної рівності та розширити права і можливості всіх жінок і дівчат при: здобутті освіти; у наукових дослідженнях; професійній реалізації і самовдосконаленні впродовж життя.

Ціль 6. Забезпечити наявність і раціональне використання водних ресурсів та санітарії для всіх. Ціль включає такі завдання: розвиток навчальних і наукових програм щодо забезпечення доступу до безпечної питної води (санітарії та гігієни) для всіх; підвищити якість води за допомогою зменшення забруднення, ліквідації скидання відходів і мінімізації викидів небезпечних хімічних речовин і матеріалів; утилізації та повторного використання стічних вод у всьому світі, підвищити ефективність водокористування у всіх секторах; забезпечити комплексне управління водними ресурсами на всіх рівнях транскордонного співробітництва у галузі водопостачання та санітарії (обробки стічних вод і застосування технологій утилізації та повторного використання).

Ціль 7. Забезпечити загальний доступ до сталого енергопостачання.

Завдання: зміцнити міжнародне співробітництво з метою полегшення доступу до результатів досліджень і технологій, пов'язаних з екологічно чистими джерелами енергії. Україна прийняла Енергетичну стратегію на період до 2030 року і підготувала проект енергетичної стратегії до 2035 року [22]. Пріоритетними напрямками розвитку енергетики визначено енергозбереження, ресурсозбереження та активний розвиток нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії.

Ціль 8. Сприяти неухильному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повної і продуктивної зайнятості та гідної роботи для всіх (в т.ч. педагогів, дослідників).

Ціль 9. Створити гнучку інфраструктуру, сприяти сталій індустріалізації і заохочувати інновації. Одним з пріоритетних завдань Україна зобов'язалась "сприяти прискореному розвитку високо- та середньо-високотехнологічних секторів переробної промисловості, які формуються на основі використання ланцюгів «освіта – наука – виробництво» та кластерного підходу за напрямками: розвиток інноваційної екосистеми..." [18].

Ціль 10. Зменшити нерівність всередині країн і між ними.

Ціль 11. Сталий розвиток міст і населених пунктів.

Завдання: активізувати зусилля по захисту і охороні всесвітньої культурної і природної спадщини; зменшити негативний екологічний вплив міст на якість повітря і вод; забезпечити загальний доступ громадян до безпечних, відкритих для всіх зелених зон і місць відпочинку, зокрема для жінок і дітей, літніх людей та людей з особливими потребами; підтримувати розвиток позитивних економічних, соціальних та екологічних зв'язків між міськими, приміськими і сільськими районами шляхом планування процесів переходу до сталого розвитку; збільшити відсоток міст і населених пунктів, які розробляють і здійснюють комплексні стратегії і плани дій щодо забезпечення ефективного, збалансованого використання ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату та катастроф і ризиків на всіх рівнях.

Ціль 12. Забезпечити сталі моделі раціонального споживання і виробництва.

Завдання цієї Цілі відносяться до найбільш важливих і складних, оскільки пов'язане зі змінами масової свідомості населення. Досягнення цієї цілі неможливе без аксіологічних змін в системі освіти України. Сталі моделі споживання і виробництва, в першу чергу, передбачають формування у всіх категорій громадян усвідомлення необхідності самообмеження споживання і виробництва, зокрема, щодо задоволення відносних потреб.

Завдання: здійснювати 10-річні рамкові програми раціонального споживання і виробництва; домогтися сталого освоєння та ефективного використання природних ресурсів; скоротити вдвічі, в розрахунку на душу населення, загальносвітову кількість харчових відходів на роздрібному і споживчому рівнях і зменшити втрати продовольства в виробничо-збутовому ланцюгу; домогтися екологічно безпечного поводження з хімічними речовинами і відходами протягом усього їх життєвого циклу і зменшити їх надходження в повітря, воду і ґрунт для зведення до мінімуму їх негативного впливу на здоров'я людей і навколишнє середовище; забезпечити світовий доступ до інформації про сталий розвиток і спосіб життя в гармонії з природою.

Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками.

Завдання: Підвищити опірність і здатність адаптуватися до небезпечних кліматичних явищ і стихійних лих у всіх країнах; включити заходи реагування на зміну клімату в політику, стратегії та планування на національному рівні; поліпшити просвітництво, поширення інформації і можливості людей та установ щодо пом'якшення гостроти та послаблення наслідків зміни клімату, адаптації до них і раннього попередження; виконати взятє на себе розвиненими країнами, які є учасниками Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, зобов'язання досягти мети щорічної мобілізації до 2020 року загальними зусиллями 100 млрд дол. США з усіх джерел для задоволення потреб країн, що розвиваються, в контексті прийняття конструктивних заходів щодо пом'якшення гостроти наслідків зміни клімату та забезпечення прозорості їх здійснення, а також забезпечити повномасштабне функціонування Зеленого кліматичного фонду шляхом його капіталізації в найкоротші можливі терміни; сприяти створенню механізмів зі зміцнення можливостей планування й управління, пов'язаних зі зміною клімату, в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються, приділяючи, зокрема, підвищену увагу жінкам, молоді, а також місцевим і маргіналізованим громадам [3]. Перед дітьми з *маргіналізованих громад*, особливо з ромських громад у країнах Європи, постає значна несправедливість у сфері охорони здоров'я і правосуддя.

Ціль 14. Зберігати і збалансовано використовувати океани, моря і морські біоресурси в інтересах сталого розвитку.

Ціль 15. Зберігати і відновлювати екосистеми суші та сприяти раціональності їх використання, зокрема лісів, боротися з опустелюванням, деградацією земель і зупинити втрати біорізноманіття.

Завдання: забезпечити збереження, відновлення та збалансоване використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем та пов'язаних з ними послуг (зокрема лісів, водно-болотних угідь, гір і посушливих земель) за міжнародними угодами; раціональне користування лісами, призупинення знеліснення, відновлення деградованих лісів і збільшення лісонасаджень; забезпечити боротьбу з опустелюванням, відновлення деградованих земель та ґрунтів; зменшення темпів деградації природного середовища існування, припинення процесу

втрати біорізноманіття та генетичного різноманіття; запобігати привнесенню інвазивних чужорідних видів та значного зменшення їхнього впливу на земельні та водні екосистеми.

Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути. Сприяти створенню мирних і вільних від соціальних бар'єрів товариств в інтересах сталого розвитку, забезпечувати доступ до правосуддя для всіх і створювати ефективні, підзвітні і засновані на участі установ на всіх рівнях.

Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку. Зміцнювати засоби досягнення сталого розвитку та активізувати роботу механізмів Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку [17].

Ухвалена ректорами *Талуарська декларація* сталого розвитку, укладена 22 університетами [23], декларує світове лідерство установ вищої освіти в розвитку, створенні, підтримці й захисту поступу суспільства до сталого розвитку¹. Станом на жовтень 2010 року декларація була підписана 429 ректорами університетів і коледжів з 52-х країн 5-ти континентів (161 з яких знаходиться у США).

Цією угодою навчальні заклади продемонстрували свою прихильність до принципів сталого розвитку у сфері вищої освіти. Декларація представляє собою План дій щодо реалізації принципів сталості у всіх сферах діяльності ЗВО – від навчальної й науково-дослідної до господарської. Інституційним органом міжнародного об'єднання є Асоціація університетських лідерів для сталого майбутнього (англ. - *University Leaders for a Sustainable Future*, далі - ULSF), яка знаходиться у США.

Діяльність Асоціації лідерів університетів для сталого майбутнього спрямована на просування глобальної екологічної грамотності і сталого розвитку шляхом реалізації екологічного просвітництва й формування ноосферної свідомості, а саме: розповсюдження інформації про сталий розвиток; створення базису культури сталого розвитку; формування відповідального ставлення

---

¹ Ініціатором об'єднання зусиль ЗВО для сталого майбутнього був Джон Майер, ректор Туфтського Університету (м. Массачусетс, США), який скликав конференцію, в якій взяли участь представники 22 університетів з різних точок Земної кулі (м. Талуар, Франція, 1990 р.) і створили Асоціацію університетських лідерів для сталого майбутнього.

суспільства до навколишнього середовища; сприяння підвищенню загальної екологічної поінформованості і обізнаності; застосування на практиці екологічних програм; залучення всіх зацікавлених сторін; забезпечення комплексного підходу; співпраці початкових та середніх шкіл; стимулювання просвітницької і пропагандистської діяльності у кожній країні-учасниці й за її межами та постійна підтримка зеленого руху.

Основний крок у реалізації університетами принципів сталого розвитку на будь-якому рівні є формування офіційно-визначеної екологічної політики (окресливши зміст екологічної діяльності науково-педагогічних працівників, співробітників, студентів та адміністративного апарату), яка ініціюється керівником університету та реалізується (контролюється) шляхом затвердження й виконання «Стратегічного плану ЗВО» для досягнення спільних цілей зазначеної Декларації.

Зміст декларації полягає в тому, що лідери університетів (президенти, ректори та проректори) висловлюють глибоку стурбованість небувалим масштабом і швидкістю забруднення і руйнування навколишнього середовища, виснаженням природних ресурсів. Вони наголошують, що широкомасштабне "забруднення повітря і вод; накопичення і розповсюдження токсичних відходів; знищення і виснаження лісів, ґрунту та води; виснаження озонового шару і емісія парникових газів створюють загрозу існуванню людства і тисячам інших видів, цілісності Землі та її біологічній різноманітності, безпеці народів і спадщині майбутніх поколінь. Зміни навколишнього середовища викликані недобросовісним і нераціональним виробництвом та споживанням ресурсів, збільшують бідність у багатьох регіонах Світу" [23].

Університетські лідери закликають вжити негайних заходів "для вирішення фундаментальних проблем та покращення ситуації" щодо "стабілізації" чисельності населення на планеті, впровадженні екологічно безпечних агропромислових технологій, лісовідновлення й планування екологічної реконструкції (відновлення антропічно порушених ландшафтів).

В Декларації наголошується провідна роль університетів як у розвитку системи освіти, так і в організації наукових досліджень, формуванні політики та обміні інформаційними потоками. Керівники університетів та інститутів повинні організувати і

підтримувати мобілізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів у відповідь на ситуацію, що склалася, тобто відповідним чином реагувати на постійне погіршення стану довкілля.

Для реалізації декларації лідери рекомендують створювати в кожному університеті офіційну робочу групу або комітет (включаючи факультети, студенти, співробітники та адміністратори) з формування політики переходу до сталого розвитку. Таку групу бажано призначати Вченою радою (за наказом ректора), для розробки плану дій для реалізації загальних цілей Декларації Таллоріс і для моніторингу ініціатив стосовно переходу до сталого розвитку в університетському містечку. План впровадження повинен бути спеціально адаптований до особливостей університету, його сильних сторін та можливостей.

План системних дій виражений у цілях:

1. Поширювати інформацію про сталий розвиток: використовувати кожен можливість для привернення уваги громадськості, уряду, промисловості, організацій та університетів, відкрито оприлюднювати і привертати увагу до невідкладної, необхідності екологічно безпечного сталого майбутнього.

2. Створювати базисну культуру екологічної стійкості: залучати всі університети до участі у просвітництві, дослідженнях, формуванні політики та інформаційному обміні щодо вирішення питань народонаселення, охорони навколишнього середовища та руху поступу на шляху глобальної стійкості.

3. Формувати відповідальне ставлення суспільства до навколишнього середовища: вводити програми експертного оцінювання природокористування, сталого економічного розвитку, чисельності народонаселення, в тому числі і в суміжних областях, що дозволить забезпечити високий рівень компетентності та цивільної відповідальності випускників університетів у вирішенні екологічних питань.

4. Сприяти підвищенню загальної екологічної грамотності: розробляти програми з навчання абітурієнтів, студентів і педагогічного складу з охорони навколишнього середовища.

5. Застосовувати на практиці екологічні програми: демонструвати приклад відповідального ставлення до навколишнього середовища шляхом встановлення і застосовування на практиці норм і методів збереження ресурсів, зменшення та

переробки відходів, ведення екологічно безпечної діяльності.

6. Залучати всі зацікавлені сторони: спонукати органи влади, фонди та промислові підприємства до підтримки комплексних наукових досліджень, освіти, формування політики і інформаційного обміну відносно екологічно орієнтованого сталого розвитку: вступати у співпрацю з громадськими та некомерційними організаціями для допомоги у вирішенні екологічних проблем.

7. Забезпечувати комплексний підхід: проводити спільні конференції викладацького складу та керівництва університетів з фахівцями з природокористування для комплексного розвитку освітніх програм, наукових проектів, досліджень та просвітницької діяльності на підтримку екологічно сталого майбутнього.

8. Залучати до роботи початкові і середні школи: встановлювати зв'язки зі школами та середніми спеціальними навчальними закладами з метою комплексної освіти щодо народонаселення, стану навколишнього середовища та сталого розвитку.

9. Підтримувати просвітницьку діяльність по всій країні та за її межами: працювати з місцевими та міжнародними організаціями для всесвітньої пропаганди сталого розвитку.

10. Постійно підтримувати рух: заснувати координаційну раду на підтримку руху, а також інформувати один одного і підтримувати спільну діяльність з реалізації даної декларації [23].

Незважаючи на те, що жоден з українських університетів не ввійшов до "Асоціації університетських лідерів для сталого майбутнього", в Україні активізувались процеси формування Національної парадигми сталого розвитку України [24], розробки Концепції [25] і Стратегії сталого розвитку України [26]. Урядом України в жовтні 2017 року оприлюднена Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», в якій визначено базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року. У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних Цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку [27].

Рішенням колегії МОН України від 27 листопада 2015 року (№10/5–4) екологізація вищої освіти визнається одним пріоритетних напрямів діяльності не тільки Міністерства освіти і науки України, але й всіх навчальних закладів, незалежно від їх

підпорядкування і форм власності. Цим рішенням рекомендовано "Науково-методичній раді МОНУ під час розроблення рекомендацій з підготовки стандартів вищої освіти включати *екологічну компетентність фахівця до переліку загальних компетентностей*". Більше того, цим рішенням МОНУ рекомендує ректорам ЗВО "включати екологічну складову до змісту навчальних дисциплін усіх галузей знань, ..."використовувати у практичній діяльності вимоги сталого розвитку, гармонійного співіснування суспільства і природи".

На жаль Науково-методична рада МОНУ не врахувала рекомендацій вказаного рішення колегії МОН України і в нових стандартах вищої освіти практично не враховані не тільки вимоги сталого розвитку, а й екологічні компетентності.

Звертає на себе увагу активізація пропаганди і впровадження ідей сталого розвитку в соціальних мережах. Так у Фейсбуці зареєстровано більше 10 спільнот, в назві і меті діяльності яких фігурують ідеї і принципи сталого розвитку. В контексті нашої роботи особливо цікавою є діяльність групи, яка представляє благодійну організацію "Вчителі за демократію і партнерство". В рамках міжнародного проекту "Освіта для сталого розвитку в дії" групою було розроблено комплект посібників та програм курсів "Уроки для сталого розвитку" для вчителів і учнів 1-10 класів, на які отримано грифи МОНУ [28].

При цьому варто відмітити, що для системи післядипломної освіти в Україні у контексті Стратегії ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку вже сформульовані концептуальні засади її розвитку [29], але в програмах і галузевих стандартах педагогічних ЗВО практично відсутні навіть елементи ОСР. При цьому, експертна спільнота вважає, що педагоги повинні мати компетентності в галузі сталого розвитку в першу чергу.

Експерти з компетентностей в галузі освіти для сталого розвитку, що представляють всі країни зони Європейської економічної комісії ООН, акцентують увагу на ключових і першочергових задачах для прискорення реалізації Стратегії освіти для сталого розвитку [30]:

– підвищення професійної кваліфікації *викладачів* щодо проблем переходу суспільства до сталого розвитку;

– підвищення відповідної професійної кваліфікації керівництва навчальних закладів і всіх осіб, що приймають рішення;

– розробка навчальних програм і науково-методичного забезпечення щодо компетентностей викладачів і вчителів в галузі сталого розвитку.

Експерти стверджують, що викладачі є надзвичайно важливими провідниками змін в системі освіти в цілому і, особливо, в системі освіти для сталого розвитку. Головними ініціаторами таких змін мають бути професійно підготовлені керівники педагогічних університетів і факультетів. Мотиватором для керівництва педагогічних ЗВО щодо впровадження системи (хоча б її основних елементів) освіти сталого розвитку мало би бути Міністерство освіти і науки України.

Висновки.

1. Досвід багатьох країн і свідчить, що головним рушієм у пропаганді і реалізації Стратегії ОСР стають вищі навчальні заклади (університети). 25-річний досвід реалізації положень "Порядку денного на 21 століття" переконливо доводить необхідність першочергових змін системи освіти в контексті переходу суспільства до сталого розвитку.

2. Стратегія державної екологічної політики України на період до 2020 року наголошує на необхідності формування національної системи освіти з врахуванням головних принципів та методів ОСР. При цьому, наголошується на необхідності створення системи екологічного навчання, розробки і впровадженні Стратегії освіти для сталого розвитку.

3. Національна Стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року регламентує впровадження аспектів сталого розвитку в систему освіти України шляхом *орієнтації змісту освіти відповідно до цілей сталого розвитку*. Головною метою Стратегія визначає необхідність забезпечення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти, інноваційності переходу суспільства до сталого розвитку і забезпечення особистісного розвитку кожного громадянина.

4. Сучасна філософія освіти й науки і оновлена стратегія реформування освітньої сфери вимагають принципово нових

наукових досліджень, обґрунтованого і послідовного запровадження нових науково-педагогічних технологій. Нова модель цивілізаційного розвитку III тисячоліття може сформуватися тільки за допомогою найважливішої складової – системи освіти для сталого розвитку.

5. Глобальні Цілі сталого розвитку і адаптовані до них Цілі сталого розвитку України передбачають сприяння переходу суспільства до сталому розвитку, зокрема, за допомогою введення в навчальний процес питань сталого розвитку, пропаганди екоцентричного способу життя, забезпечення прав людини і гендерної рівності, ненасильства і концепції глобального громадянства з розумінням цінності "культурного розмаїття і вкладу культури в сталий розвиток".

6. Реформування системи вищої і післядипломної освіти має відбуватись в напрямку забезпечення "сталих" моделей раціонального споживання і виробництва, які передбачають свідоме самообмеження суспільства у зростанні кількості відносних потреб. Ці завдання пов'язані зі змінами масової свідомості населення, що неможливе без аксіологічних змін в системі освіти України.

7. Асоціація лідерів університетів для сталого майбутнього (яка об'єднує майже 500 університетів) просуває глобальну екологічну грамотність і принципи сталого розвитку шляхом *реалізації екологічного просвітництва й формування ноосферної свідомості*, зокрема, шляхом розповсюдження інформації про сталий розвиток, формування відповідального ставлення суспільства до навколишнього середовища і *сприяння підвищенню загальної екологічної поінформованості та обізнаності*. Для цього лідери рекомендують створювати в кожному університеті офіційну робочу групу або комітет (включаючи факультети, студенти, співробітники та адміністратори) з формування політики переходу до сталого розвитку.

8. Міністерство освіти і науки України визнає екологізацію вищої освіти одним пріоритетних напрямів діяльності всіх навчальних закладів, незалежно від їх підпорядкування і форм власності і рекомендує Науково-методичній раді МОНУ включати в стандарти вищої освіти *екологічну компетентність фахівця до переліку загальних компетентностей*. Більше того, цим рішенням

МОНУ рекомендує ректорам ЗВО усіх галузей знань включати екологічну складову до змісту навчальних дисциплін і використовувати у практичній діяльності вимоги сталого розвитку щодо гармонійного співіснування суспільства і природи.

9. Враховуючи результати роботи групи експертів в галузі освіти для сталого розвитку для реформування системи вищої і післядипломної освіти необхідно, в першу чергу, забезпечити *підвищення професійної кваліфікації викладачів, керівництва навчальних закладів і всіх осіб, що приймають рішення, щодо проблем переходу суспільства до сталого розвитку, а також забезпечити розробку навчальних програм і науково-методичного забезпечення для формування компетентностей викладачів і вчителів в галузі сталого розвитку.*

10. Головними ініціаторами і виконавцями реформування вищої і післядипломної освіти мають бути професійно підготовлені керівники педагогічних університетів і факультетів, а мотиватором для керівництва педагогічних ЗВО щодо впровадження системи (хоча б її основних елементів) освіти сталого розвитку мало би бути Міністерство освіти і науки України.

Список використаної літератури

1. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” / Пер. з англ.: ВГО “Україна. Порядок денний на 21 століття”. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

2. Закон України про вищу освіту. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

3. Урсул А.Д., Романович А.Л. Безопасность через устойчивое развитие. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/economy/bezopasnost-cherez-ustojchivoe-razvitiye/2/>.

4. Моисеев Н.Н. О необходимых чертах цивилизации будущего (Философские заметки) // Экология, охрана природы, экологическая безопасность. Учебное пособие для системы профессиональной переподготовки и повышения квалификации госслужащих, руководителей и специалистов промышленных предприятий и организаций / Под общ. редакцией проф. А. Т. Никитина, проф. МНЭПУ С.А. Степанова. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2000. – С. 6-16.

5. Боголюбов В.М. Концептуальні підходи до формування освіти для сталого розвитку / В.М. Боголюбов // Збірник наукових статей Міжнародної науково-практичної конференції “II-й Всеукраїнський з’їзд екологів з міжнародною участю (Екологія/Ecology-2009)”, м. Вінниця, 21-24 вересня 2011 р. – Вінниця: ФОП Данилюк, 2011. – С.665-668.

6. Рідей Н. М., Кучеренко Ю. А. Індикатор сталості розвитку взаємин суспільства і природи – екологічна культура // Таврійський науковий вісник: науковий журнал – В 91 – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – С. 180-200.

7. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: учебник / Под ред. проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 1216 с.

8. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М., Білявський Г.О. Екологічне управління / Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.

9. Сталий розвиток регіонів України / Науковий керівник М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2009. – 197 с.

10. Боголюбов В.М., Клименко М.О., Мельник Л.Г., Прилипко В.А., Клименко Л.В. Стратегія сталого розвитку: Підручник. – За ред.. В.М. Боголюбова. – Херсон: Олді-плюс, 2012. – 446 с.

11. Прилипко В.А., Боголюбов В.М., Піскунова Л.Е. Стратегія сталого розвитку природи та суспільства / навчально-методичний посібник. – К.: Видавничий центр НАУ, 2008. – 118 с.

12. Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Білявський Г.О., Смирнов І.Г. Стратегія сталого розвитку (туристична галузь) / Навчальний посібник. - К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. - 300 с.

13. Наукові основи сталого розвитку агроєкосистем України. Екологічна безпека агропромислового виробництва. Т. 1.: монографія / за наук. ред. О. І. Фурдичка. – К. : ДІА, 2012. – 352 с.

14. Концепція екологічної освіти в Україні / Г.О. Білявський, В.М. Бровдій, В.П. Кучерявий та ін. // Інформаційний вісник НМЦ вищої освіти МОН України. – 2002. - №9. – С.50-61. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basele/ua-xmtbit.htm>.

15. Закон України "Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" / Відомості ВР України, 2011, №26, ст.218. Затверджено ВРУ 21 грудня 2010 р.

№ 2818-VI. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

16. Закон України "Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року" від 25.06.2013 № 344/2013. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

17. Организация Объединенных Наций. Саммит по устойчивому развитию 2015 года. Цели в области устойчивого развития. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/summit/>.

18. Цілі Сталого Розвитку: Україна. – [Електронний ресурс] – режим доступу https://issuu.com/mineconomdev/docs/sdgs_nationalreportua_web.

19. Представництво ООН в Україні. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

20. Инчхонская декларация. Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни. – 6 с. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813M.pdf>

21. Дорожная карта осуществления Глобальной программы действий по образованию в интересах устойчивого развития. Електронний ресурс: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514r.pdf?fref=gc&dti=675084075956356> Урсул А.Д., Урсул Т.А. Ключевая роль образования в достижении Целей устойчивого развития // Социодинамика, №4, 2016. – с. 1-18.

22. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://de.com.ua/uploads/0/1703-EnergyStratagy2030.pdf>

23. The Talloires Declaration, 1990 [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.ulsf.org/pdf/TD.pdf>. Таллуарская декларация устойчивого развития. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://ulsf.org/wp-content/uploads/2015/06/Russian_TD.pdf.

24. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і

техніки України Б. Є. Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.

25. Кухар В.П., Голубець М.А., Буркинський Б.В. та ін. Концепція переходу України до сталого розвитку / Вісник НАНУ, 2007, №2. – С.15-44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_2_3

26. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року (проект). – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategiya-stalogo-rozvytku-Ukrayiny-do-2030-roku.pdf>.

27. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

28. Підготовка вчителів до викладання питань сталого розвитку. Навчально-методичні матеріали для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів та системи після-дипломної педагогічної освіти: Посібник / О.І.Пометун та ін. За ред. О.І.Пометун. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 120 с.

29. Учиться в интересах будущего: компетенции в области образования в интересах устойчивого развития. Результаты работы Группы экспертов по компетенциям в области образования в интересах устойчивого развития. ЕСЕ/СЕР/АС.13/2011/6. Distr.: General. 21 January, 2011, Russian. Original: English. – 14 с.

УДК 378:37.091.33:631.52-057.21

Н.П. Антіпова, Н.М. Рідей, І.О. Антіпов
НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС ФОРМУВАННЯ
ФАХОВОЇ КОМПЕТЕТНОСТІ У МАЙБУТНІХ
СЕЛЕКЦІОНЕРІВ-ГЕНЕТИКІВ

Н.П. Антіпова – аспірант кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, natanti1@rambler.ru;

Н.М. Рідей - д.пед. н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com;

I.O. Антіпов – к.с.-г.н., доцент кафедри молекулярної біології, мікробіології та біобезпеки, antigav@rambler.ru

Анотація. У статті уточнено зміст, структуру фахової підготовки бакалаврів з агрономії та магістрів селекціонерів-генетиків, проаналізовано варіативну складову та виокремлено основні функціональні групи фахових компетентностей у їх підготовці, розроблено та обґрунтовано структурно-організаційну схему формування фахової компетентності у майбутніх бакалаврів-агрономів та системно-структурну схему змісту формування фахової компетентності з селекції і генетики у магістрів-агрономів; побудовано структурно-організаційну схему викладання селекційно-генетичних проблемних інтегрованих лекцій; розроблено їх мету, план, завдання; визначено фахові компетентності, які мають бути сформовані.

Ключові слова: фахові компетентності, майбутні селекціонери-генетики, професійна підготовка, проблемні інтегровані лекції.

**N. Antipova, N. Ridei, I. Antipov,
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL COMPLEX FOR
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN
PROGRESSIVE GENETIC SELECTOR GENERATORS**

N. Antipova - PHD student of Pedagogy Department, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, natanti1@rambler.ru;

N. Ridei - Doctor of Pedagogic Sciences, professor of Adult Education Department National Pedagogical Dragomanov University, nataliia.ridei@gmail.com;

I. Antipov - Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of Molecular biology, Microbiology and Biosafety Department National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, antigav@rambler.ru

Summary. The content, the structure of professional training of bachelors from agronomy and masters of breeders-geneticists have been clarified, the variable functional components of the professional

competences in their preparation have been analyzed and the structural and organizational scheme for forming the professional competence of future specialists in breeding and genetics and system- the structural scheme of the content of the formation of professional competence from breeding and genetics in the masters-agronomists; a structured organizational chart for the teaching of selection-genetic problem integrated lectures was constructed; their goal, plan, tasks; defined professional competencies that must be formed.

Key words: *professional competence, future breeders-genetics, vocational training, problem integrated lectures.*

Вступ. Інтеграція України до європейського та світового освітнього простору та зростання конкуренції щодо працевлаштування випускників вищих аграрних навчальних закладів на зовнішньому і внутрішньому ринках праці передбачає підготовку висококваліфікованих компетентних фахівців у галузі селекції і генетики сільськогосподарських культур.

Тому, пошук ефективних шляхів формування фахової компетентності майбутніх селекціонерів-генетиків нині набуває особливої нагальності, у першу чергу, як запорука підвищення якості їх професійної підготовки. Вирішення цих завдань залежить від впровадження в освітній процес вищих аграрних навчальних закладів інноваційних підходів до навчання, серед яких пріоритетним є компетентнісний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методологічні основи запровадження компетентнісного підходу у вищу освіту є предметом дослідження таких учених як В. Байденко, Ю. Варданян, М. Головань, О. Голотюк, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Локшина, О. Овчарук, І. Родигіна, А. Хуторський, С. Шишов. Проблемою шляхів реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті займалися науковці В. Адольф, Л. Бірюк, Л. Васил'єв, О. Винославська, В. Елькін, О. Кучерява, І. Лещенко, Т. Матвєєва, Н. Тарасова, Л. Титаренко. Формуванню професійно-практичної компетентності фахівців з управління природокористуванням в агросфері присвячені праці Н. Рідей. Проблемі формування фахової компетентності при підготовці фахівців за різними напрямками присвячено багато праць вітчизняних вчених – Г. Єльнікова, Л. Калініна, Г. Дмитренко, В. Маслов, А. Чміль, Н. Болюбаш

(формування управлінської компетентності); С. Штангей, (формування фахової компетентності майбутніх агрономів); Г. Дмух, Є. Кулюкіна (формування професійної компетентності магістрів електротехнічного, технічного напрямку).

Деякі питання проблемного навчання розглядали у своїх працях М. Махмутов [1], П. Лузан [3], В. Манько [4], А. Фурман [5], В. Свириденко [2], В. Лозова [6]. Особливості та структуру проблемної лекції розглядали В. Галузинський, М. Єтух [7], П. Підкасистий [8].

Авторами розроблено «Науково-методичні рекомендації щодо формування фахової компетентності з селекції і генетики сільськогосподарських культур у студентів-агрономів» [9], в яких проведено аналіз програм (планів) та галузевих стандартів підготовки; розроблено пропозиції до розробки галузевих рамок кваліфікацій агрономів-бакалаврів та магістрів селекціонерів-генетиків; структурно-організаційну схему формування фахової компетентності бакалаврів-агрономів, системно-структурну схему змісту формування фахової компетентності магістрів селекціонерів-генетиків.

Постановка завдання. Метою статті є розробити та обґрунтувати структурно-організаційну схему формування фахової компетентності майбутніх селекціонерів-генетиків і системно-структурну схему змісту формування фахової компетентності з селекції і генетики у магістрів-агрономів; розробити структуру та зміст проблемних інтегрованих лекцій для формування фахової компетентності майбутніх селекціонерів-генетиків та організаційно-педагогічні умови їх організації.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані завдання: уточнити структуру і зміст фахової підготовки бакалаврів з агрономії та магістрів селекціонерів-генетиків; проаналізувати варіативну складову підготовки селекціонерів-генетиків; виокремити основні функціональні групи фахових компетентностей у професійній підготовці у майбутніх селекціонерів-генетиків; ідентифікувати типи лекцій за структурно-логічною схемою організації, встановити їх функціональну проблематику (годинне навантаження), їх місце в структурі підготовки бакалаврів та магістрів; розробити мету, план, завдання

проблемних інтегрованих лекцій; визначити, які фахові компетентності мають бути сформовані

Виклад основного матеріалу. Основним документом, який визначає обсяг і перелік нормативних та вибіркового дисциплін, послідовність їх вивчення, форми проведення занять є навчальний план, який розробляється на основі освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної характеристики науково-методичною комісією з агрономії.

За типовим планом ОКР «Бакалавр» напряму підготовки 6.090101 «Агрономія» цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін становить 864 год. (13% загальної кількості годин), дисциплін математичної та природничо-наукової підготовки – 900 (14), професійної та практичної підготовки – 2754 (44), самостійного вибору вищого навчального закладу (ЗВО) – 1044 (17), самостійного вибору студента – 738 год. (12%).

Теоретична та практична підготовка у циклі гуманітарних та соціально-економічних дисциплін складає відповідно 64 та 368 год. (15 і 85 %) у структурі навчального плану, математичної та природничо-наукової підготовки – 240 та 288 (45 і 55), професійної та практичної підготовки – 720 та 2533 (22 і 78), самостійного вибору ЗВО – 189 та 362 (34 і 66), самостійного вибору студента – 142 та 174 години (45 і 55). Теоретична підготовка за всіма циклами дисциплін складає 1355 годин (27%), практична – 3725 (73%).

Практики є обов'язковою та важливою складовою професійної підготовки бакалаврів селекціонерів-генетиків, обсяг і терміни проведення яких визначаються навчальним планом.

На першому та другому курсах ОКР «Бакалавр» для студентів напряму підготовки 6.090101 «Агрономія» проводиться навчальна (агрономічно-ознайомча) практика тривалістю 324 год. (9 кредитів) та навчальна (предметна) практика складає 144 год. (4 кредити). На третьому курсі при підготовці бакалаврів з напряму «Агрономія» передбачається впродовж 5 тижнів (180 год.) проходження навчальної практики з технологічних дисциплін та 10 тижнів (486 год.) перебування студентів на виробничій практиці. На четвертому курсі студенти освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів проходять навчальну практику протягом 3 тижнів (108 год.) з технологічних дисциплін.

Навчальні практики у бакалаврів селекціонерів-генетиків проводяться з дисциплін - ботаніка, трактори і автомобілі сільськогосподарські машини, ґрунтознавство з основами геології, землеробство рослинництво, кормовиробництво та луківництво, агрохімія, плодівництво, овочівництво, селекція та насінництво польових культур, технологія зберігання та переробки продукції рослинництва; виробничі – ґрунтознавство з основами геології, землеробство, рослинництво, кормовиробництво та луківництво, агрохімія, плодівництво, овочівництво, селекція та насінництво польових культур, технологія зберігання та переробки продукції рослинництва.

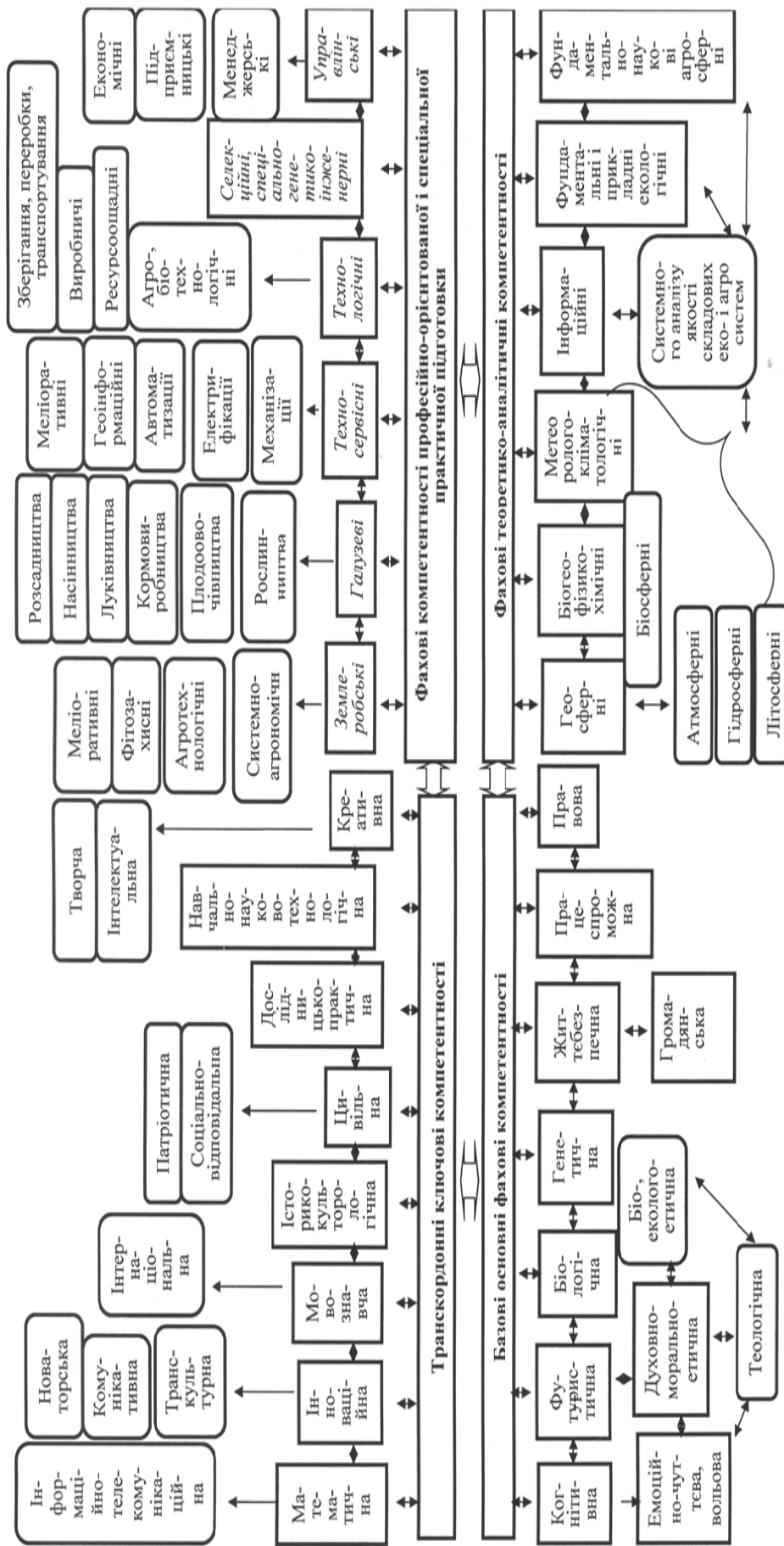
На підготовку та захист бакалаврської роботи навчальним планом відводиться 108 годин (3 кредити).

За результатами аналізу структури та змісту навчального плану було виділено основні функціональні групи фахових компетентностей у професійній підготовці селекціонерів-генетиків (Рис. 1).

Європейські рамкові настанови парламенту та ради Європи (2006 р.) виокремили ключові компетенції для навчання протягом життя, які покликані сприяти адаптації всіх верств громадян до суспільних викликів без упередження до груп з економічними культурними, соціальними, особистісними потребами та обмеженнями [11], [12].

Ключові компетентності (математична, інформаційно-телекомунікаційна, інноваційна, мовознавча, історикокультурологічна, цивільна, дослідницько-практична, навчально-науково-технологічна, креативна (інтелектуальна, творча) є фундаментом навчально-виховного процесу та розвитку системи освіти в транснаціональному концепті.

Базові основні фахові компетентності майбутніх селекціонерів-генетиків складаються з сукупності компетентностей.

Рис. 1. Структурно-організаційна схема формування фахової компетентності бакалаврів селекціонерів-генетиків

Когнітивна компетентність включає систему здатностей, які визначають здатність особистості до глибокого пізнання соціального та природного середовища, себе самої, а також готовність підвищувати свій рівень освіти, здатність до саморозвитку і реалізації особистісного потенціалу.

Фуруристична компетентність включає сукупність здатностей особистості, які визначають спроможність до прогнозування, моделювання, інтуїції щодо перспектив можливого розвитку, трансформації, векторності, інтенсивності перетворення.

Біологічна (природо-, агроресурсна) передбачає знання закономірностей розвитку рослин і рослинності як найважливішого біоенергетичного компонента біосфери; морфології, біології й екології головних шкідників польових культур і багаторічних насаджень; знання по біології рослинної клітини, водному режиму рослинного організму, механізмам дихання і фотосинтезу, мінерального живлення, росту і розвитку рослин, адаптації та механізмам стійкості до несприятливих факторів середовища, які дадуть змогу майбутнім фахівцям в галузі селекції і генетики сільськогосподарських культур впроваджувати на практиці найсучасніші досягнення науки, мати науковий і професійний підхід до технологій вирощування сільськогосподарських культур та самостійно розробляти і корегувати агротехнічні заходи на основі розуміння фізіологічних процесів рослинного організму.

Генетична включає знання з основ молекулярної генетики, будови та функцій білків, нуклеїнових кислот і хромосом, механізмів експресії генетичної інформації, структури геному, цитогенетичних аспектів успадкування генів, формальної генетики, мінливості, її причин та наслідків, особливостей розмноження рослинних організмів, основ популяційної генетики; передбачає набуття знань зі специфіки мутагенезу, поліплоїдії, інбридингу і гетерозису у різних видів сільськогосподарських культур; вміння складати селекційні програми і їх реалізацію; володіння методами генетичного аналізу.

Життєбезпечна компетентність передбачає оволодіння знаннями, вміннями і навичками створення безпечних умов життя та діяльності особи, досягнення гармонії між природою та суспільством, людиною і технікою, розуміння шкідливих і небезпечних чинників у ситуаціях, які виникають в навколишньому

середовищі, пошук та обґрунтування безпечних умов життя людини.

Працеспроможна компетентність визначає здатність особистості до праці, виконання певних виробничих завдань, включає також окремі психологічні риси – відповідальність, працелюбність, охайність, уміння та навички трудової діяльності, інтереси, що пов'язані з майбутньою професією.

Громадянська передбачає сукупність показників рівня правової та політичної культури особистості, політичної активності.

Правова передбачає правову освіченість особистості, відповідність діяльності особи принципам права, що встановлені державою, з точки зору адміністративного, кримінального, аграрного, екологічного законодавства.

Емоційно-чуттєва, вольова компетентність включає сукупність здатностей, що визначають спроможність особистості керувати власною активністю та емоціями.

Духовно-морально-етична (теологічна, біо-, екологоетична) – включає духовні здатності особистості, можливість шукати сенс свого життя, формувати свої життєві цінності та принципи; здатність до освоєння знань про природу, філософію та історію релігії; знання міцних зв'язків у системі «людина-природа», здатність сприймати взаємовідносини людини і природи як рівних компонентів біо- та екосистеми та вміти будувати з навколишнім середовищем гармонійні відносини; здатність прогнозувати результати своєї діяльності.

Фахові теоретико-аналітичні компетентності включають:

геосферні (атмосферні, гідросферні, літосферні) – формують знання про будову основних складових частин геосфери, явища, що в них відбуваються та їх вплив на еко- та агробіоценози;

біосферні - формують знання про біосферу, її складових частин та процесів, явищ, які в ній відбуваються, їх вплив на еко- та агробіоценози;

біогеофізикохімічні – формують знання про хімічний склад організмів та їх складових частин; хімічні процеси, що в них відбуваються; структуру та функції вуглеводів, ліпідів, білків, нуклеїнових кислот; хімічні процеси органічних речовин, що пов'язані з виникненням ґрунтів, осадових гірських порід; біохімічні процеси, що лежать в основі життєдіяльності організмів

(дихання, живлення, ріст, розмноження); біологічні та фізико-хімічні показники, явища, що відбуваються в навколишньому середовищі; механізми функціонування та шляхи регулювання живих організмів в біогеоценозах;

метеоролого-кліматологічні розкривають знання з впливу погоди та змін клімату на об'єкти аграрного виробництва та заходи боротьби з небезпечними для сільського господарства явищами природи;

інформаційні (системного аналізу якості складових еко- та агросистем) формують уміння аналізувати дослідницькі результати з агрономії, селекції та генетики сільськогосподарських культур, знаходити інформацію виробничого та наукового характеру для використання її в організації створення бази даних, досліджувати механічні параметри рослин, їх фітотричні показники росту і розвитку (густоту, висоту, площу листкової поверхні, урожайність); здійснювати контроль за поширенням мутагенів у польових умовах і аналізувати їх вплив на зміну спадкових властивостей у сільськогосподарських рослин, контролювати виконання заходів із збереження навколишнього середовища та запобігати генетичному забрудненню довкілля, здійснювати управління вимірюванням атмосферних опадів, заходами щодо раціонального їх використання, планувати та обґрунтовувати внесення добрив, пестицидів, збирати та систематизувати економічні показники виробничої діяльності підприємства для обґрунтування перспективних напрямків його розвитку, моделювати надзвичайні ситуації в умовах виробничої діяльності сільськогосподарського об'єкта, аналізувати потребу ринку у сільськогосподарській продукції;

фундаментальні і прикладні екологічні включають знання про природне середовище, функціонування біосфери та її взаємодію з іншими сферами, вміння та навички до природоохоронної діяльності, захисту від негативного впливу навколишнього середовища, зокрема від шкідливої дії пестицидів, внесення мінеральних добрив, дегуміфікації, ерозії, переущільнення ґрунтів; здатність знаходити альтернативні шляхи ведення землеробства, внесення органічних добрив та біологічного захисту рослин, ґрунтозахисного обробітку;

фундаментальні наукові агросферні об'єднують знання з вищої математики, інформатики, фізики, біології (ботаніки, фізіології рослин, вірусології, мікробіології, генетики), хімії, екології; передбачають вміння визначати види рослин в біоценозах, площу листової поверхні сільськогосподарських культур, чисту продуктивність фотосинтезу, інтенсивність дихання, застосовувати інформаційні технології з метою використання набутих знань і вмінь у професійній діяльності для удосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Серед фахових компетентності професійно-орієнтованої і спеціальної практичної підготовки було виокремлено шість основних компетентностей.

Землеробські полягають у знанні законів землеробства і методів регулювання факторів життя рослин, наукових основ сівозмін, їх класифікацію, введення та освоєння, а також попередників сільськогосподарських культур в різних зонах України, методів раціонального використання земель та розширеного відтворення їх родючості, системи землеробства, системи обробітку в сівозмінах різних зон України; вміння розробляти раціональну структуру посівних площ, систему сівозмін, раціональну систему обробітку ґрунту, адаптовану до конкретних умов; володіння методиками розробки структури посівних площ та складання системи сівозмін, методами розробки раціональної системи обробітку ґрунту в сівозмінах різних типів та видів та оцінки якості польових робіт.

Галузеві базуються на знаннях про польові (зернові, зернобобові, олійні, технічні, кормові та ін.), овочеві, плодові культури, особливості їх росту і розвитку, вимоги до факторів навколишнього середовища, сучасних прийомів та технологій вирощування, збирання та зберігання високоякісної конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, включаючи інтенсивні шляхи і способи покращення її якості, скорочення затрат праці і засобів вирощування урожаю.

Техносервісні передбачають набуття знань з основних питань механізації, електрифікації та автоматизації технологічних процесів у рослинництві, призначення, загальної будови і робочого процесу машин для вирощування та збирання сільськогосподарських культур; способів регулювання робочих органів та технологічного

налагодження, а також методів контролю показників роботи сільськогосподарських машин у виробничих умовах.

Технологічні базуються на знаннях інноваційних агро-, біотехнологій та ресурсозберігаючих технологій у галузі селекції та генетики сільськогосподарських культур, вміння застосовувати сучасні технології для виробництва, зберігання, переробки і транспортування сільськогосподарської продукції.

Селекційні, спеціально-генетичні, інженерні охоплюють знання зі спеціальної генетики, селекції, генетичної інженерії та біотехнології, зокрема з основ молекулярної біології, генетичної інженерії рослин, принципів та застосування соматичної гібридизації та цибридизації, мікроклонального розмноження рослин, біобезпеки; вміння проектувати генно-інженерні біологічні системи; навичками застосовувати методи роботи з культурою рослин *in vitro*, отримання рослин, стійких до гербіцидів, хвороб і шкідників; володіння основними методами та прийомами генетичної інженерії.

Управлінські об'єднують знання системи аграрних виробничих відносин у взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил сільського господарства, критеріїв і показників, що характеризують розвиток сільськогосподарського виробництва, шляхів і способів раціонального використання землі, матеріальних і трудових ресурсів, методики визначення економічної ефективності сільськогосподарських галузей, умов формування собівартості і рентабельності сільськогосподарської продукції, розвитку і функціонування ринку продовольства; формує знання про закономірності розвитку сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах; практичні навички для ефективної організації трудових процесів в галузях АПК; вміння застосовувати прийоми та методи нормування праці на різних роботах у сільськогосподарському виробництві; застосовувати різні мотиваційні стимули ефективної роботи працівників, адекватні для тих чи інших умов форми й системи оплати праці; оволодіння способами планування виробничої діяльності.

Отже, встановлено, що основу фахової підготовки майбутніх селекціонерів-генетиків у вищих аграрних навчальних закладах складають: 1) *транскордонні ключові компетентності (міжнаціональні)*, які входять до нормативно-регламентуючої

фахової фундаментальної (математичної, природничо-наукової, гуманітарної і суспільно-політичної) підготовки майбутніх селекціонерів-генетиків і включають математичну компетентність (у тому числі, інформаційно-телекомунікаційну), інноваційну (транскультурну, комунікативну, новаторську), мовознавчу (інтернаціональну), історикокультурологічну, цивільну (соціально-відповідальну, патріотичну), дослідницько-практичну, навчально-науково-технологічну, креативну (інтелектуальну, творчу); 2) базові основні фахові компетентності об'єднують здатності особистості, що ґрунтуються на комунікативних, інтелектуальних, вольових та емоційних якостях майбутнього фахівця, є основою для оволодіння професійно-орієнтованими спеціальними знаннями, вміннями та навичками при формуванні фахової компетентності, враховуючи адаптацію від освітньо-наукового до професійного середовища і базуються на суспільно-особистісній компетентності (когнітивна, футуристична, біологічна, генетична, біо-екологіетична, життєбезпечна, процеспроможна, громадянська, правова, емоційно-чуттєва та вольова, духовно-морально-етична, у тому числі теологічна); 3) фахова компетентність, основу якої складають фахово-аналітичні компетентності: геосферні (атмосферні, гідросферні, літосферні), біосферні, метеоролого-кліматологічні, біогеофізикохімічні, інформаційні (системного аналізу якості складових еко- і агроєкосистем), фундаментальні і прикладні екологічні, фундаментально-наукові агросферні; 4) компетентності професійно-орієнтованої і спеціальної практичної підготовки передбачають формування землеробських компетентностей (системноагрономічні, агротехнологічні, меліоративні, фітозахисні), галузевих (рослинництва, плодоовочівництва, кормовиробництва, луківництва, насінництва, розсадництва), техносервісних (механізації, електрифікації, автоматизації, геоінформаційні, меліоративні), технологічні (агро-, біотехнологічні, ресурсоенергоощадні, виробничі, зберігання, переробки, транспортування), селекційні, спеціально генетико-інженерні, управлінські (менеджерські, підприємницькі, економічні).

За навчальним планом ОКР «Магістр» напряму підготовки 6.090101 «Агрономія» спеціальності 8.09010105 «Селекція і генетика сільськогосподарських культур» [5] цикл дисциплін

професійно-орієнтованої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки становить 144 год. (4% загальної кількості годин), природничо-наукової, професійної та практичної підготовки – 1260 (39), самостійного вибору вищого навчального закладу (ЗВО) – 612 (19), самостійного вибору студента – 576 год. (18%).

Теоретична та практична підготовка у циклі дисциплін професійно-орієнтованої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки складає відповідно 27 та 34 год. (44 і 56 %) у структурі навчального плану, природничо-наукової, професійної та практичної підготовки – 238 та 255 (48 і 52), самостійного вибору ЗВО – 84 та 84 (50 і 50), самостійного вибору студента – 40 та 30 год. (57 і 55%). Теоретична підготовка за всіма циклами дисциплін складає 389 год. (49%), практична – 403 год. (51%).

На проходження науково-виробничої практики навчальним планом відведено 468 год., на підготовку і захист магістерської роботи – 180 год.

Підготовка магістрів здійснюється за виробничою спеціалізацією (магістерські програми «Методи генетичного контролю у рослинництві та природокористуванні», «Державна науково-технічна експертиза сортів рослин та їх правова охорона») та дослідницькою (магістерська програма «Використання біологічного різноманіття як джерел господарсько-цінних ознак та створення нових донорів для селекції сучасних сортів і гібридів»).

За результатами аналізу структури та змісту навчального плану було виділено основні функціональні групи фахових компетентностей з селекції і генетики сільськогосподарських культур у майбутніх агрономів-дослідників (Рис. 1).

Гуманітарні, соціально-економічні, агрополітичні професійні компетентності є теоретико-методичним базисом формування складових груп фахової компетентності у магістрів-агрономів селекціонерів-генетиків і об'єднують комунікативні (іншомовні, міжнародні, професійної мобільності, адаптивності, самості), методологічні (методичні, технорегулюючі – зі стандартизації, сертифікації, ліцензування, селекційно-генетико-дослідницькі, проектно-пошукові, прогностно-моделюючі, конструктивістські), філософські (науково-світоглядні, цивільні) компетентності.

Комунікативні компетентності об'єднують іншомовну та міжнародну компетентності, які дають змогу науковцям за

допомогою іншомовної комунікативної мобільності підтримувати міжнародні наукові зв'язки, обмінюватися результатами науково-дослідницьких робіт.

Іншомовна компетентність – філолого-лінгвістичні компетенції, які забезпечують іншомовну комунікативну мобільність селекціонера-генетика у використанні іншомовних теоретико-методологічних джерел для дослідництва, забезпечують вільний доступ до іншомовних інформативних даних міжнародних генетичних банків, провідних наукових і діагностичних центрів й лабораторій для випробування генетичних продуктів (конструкцій) біотехнологій, сприяють апробації на світових зібраннях і форумах власних результатів досліджень.

Міжнародна компетентність – здатність створювати та підтримувати міжнародні зв'язки з приводу обміну результатами науково-дослідницьких та науково-конструкторських робіт, їх спільного проведення країнами з подальшим роздільним чи сумісним використанням результатів; спільної розробки та використання науково-технічних нормативів, стандартів і вимог; обміном загальною науково-дослідною, науково-технічною (з її подальшим накопиченням у банках даних для спільного використання), маркетинговою інформацією; реалізації міжнародних науково-технічних програм з розроблення спеціальних важливих проблем з фундаментальної і прикладної екології, селекції і генетики, біотехнології; спільне проведення з міжнародними партнерами коопераційних науково-дослідницьких та науково-конструкторських робіт щодо певного винаходу з подальшим спільним володінням патентом і правом надавати ліцензії; виконання комплексних науково-технічних програм.

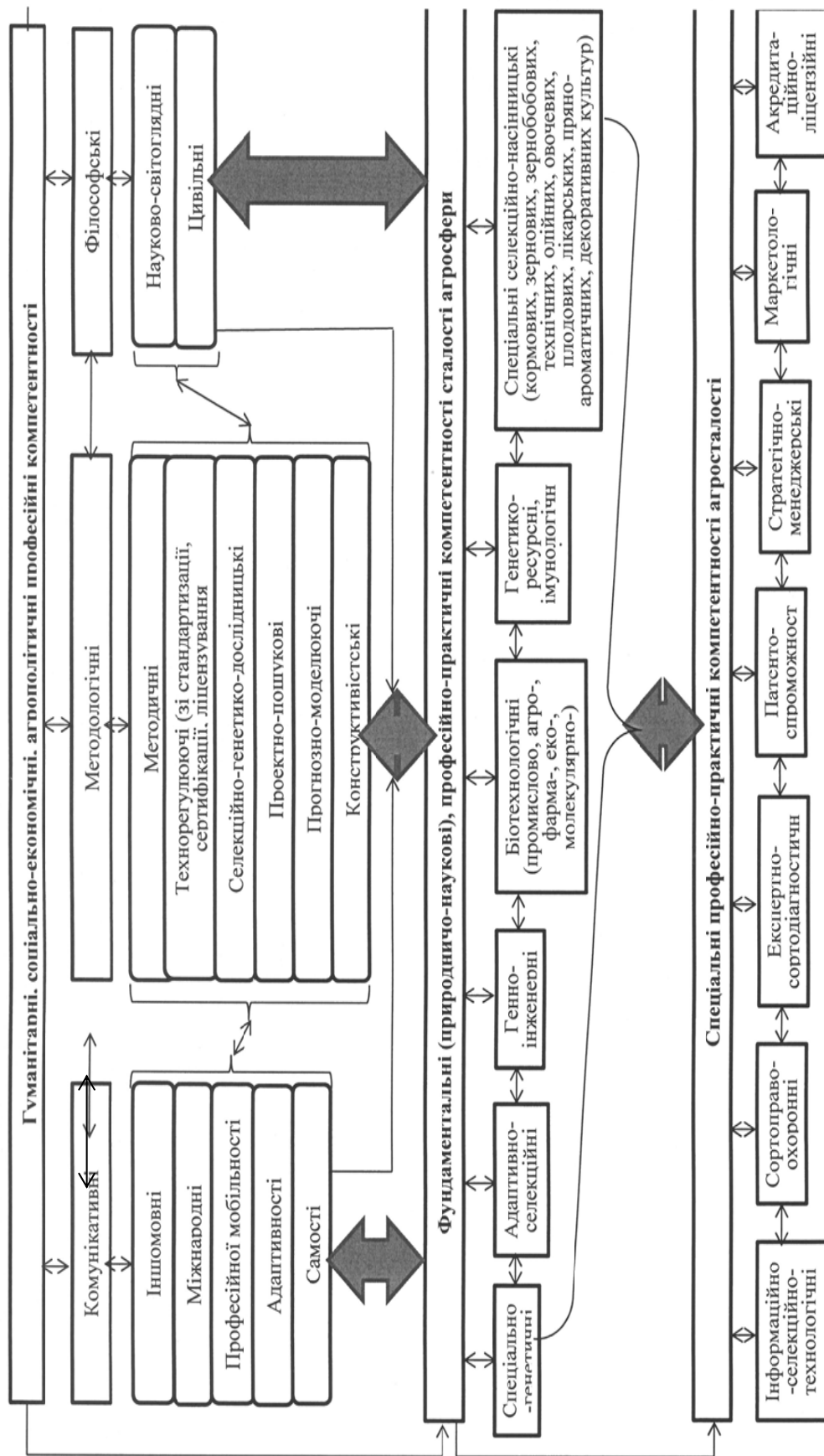

Рисунок 2. Системно-структурна схема змісту формування фахової компетентності з селекції і генетики у магістрів-агрономів

Професійної мобільності – здатність особистості до самовдосконалення, самоорганізації, самовизначення, гнучкості, ризику, постійного пошуку; вміння швидко і успішно виконувати нові завдання, здобувати нові знання та уміння, опановувати нову техніку і технології; навички швидко реагувати на зміни в соціумі, оперативно перебудовуватись в залежності від ситуації, вчасно змінювати стратегію або засоби дії відповідно до умов праці, що змінюються.

Адаптивності – здатність та готовність особистості пристосовуватись до умов професійного середовища, засвоєння професійного досвіду, вміння і навички активно реалізовувати набуті фахові знання, підлаштовувати професію до себе (а не тільки підлаштовуватись під неї), власних особистісних якостей та особливостей, творчо її перетворювати відповідно до свого досвіду.

Самості – здатність особистості до самовизначення, саморозвитку, самоповаги, самоприйняття, самооцінки, самореалізації, самоствердження за допомогою презентації своїх професійних здібностей соціуму, готовність до нового рівня саморозвитку; вміння усвідомлювати власні інтереси.

Методологічні компетентності об'єднують методичні, технорегулюючі (зі стандартизації, сертифікації, ліцензування), селекційно-генетико-дослідницькі, проектно-пошукові, прогнозно-моделюючі, конструктивістські.

Методичні – знання з комплексу методик та методів (технорегулюючих, селекційно-генетично-дослідницьких, проектно-пошукових, прогнозно-моделюючих, конструктивістських) та вміння і навички застосовувати їх у професійній діяльності.

Технорегулюючі (зі стандартизації, сертифікації, ліцензування) – розлогі знання нормативно-правового забезпечення та технічного регулювання зі стандартизації, сертифікації, ліцензування у галузі селекції та генетики сільськогосподарських культур; стандартів якості насінневої продукції; технологічних стандартів, що встановлюють певні вимоги до виробничих процесів; селекційно-генетичних дозволів, ліцензій та сертифікатів, що регламентують здійснення екологічно безпечної (в т.ч. біобезпеки, харчової безпеки) діяльності; вміння та навички проводити сертифікацію насіння сортів і гібридів відповідно вимог

законодавства; застосовувати стандарти якості сільськогосподарської продукції, технологічні стандарти.

Селекційно-генетико-дослідницькі – сучасні знання з методик та методів, що застосовуються нині в сучасній генетиці та селекції у світі; уміння та навички з технології культивування *in vitro* та її напрямки використання, відповідальність при застосуванні генної інженерії та технології рекомбінантної ДНК, поліплоїдії та віддаленої гібридизації, отриманні гаплоїдів та дигаплоїдів, сучасних методів картування генів, методів отримання трансгенних рослин, використанні ДНК-маркерів в селекції сільськогосподарських культур, біотехнології.

Проектно-пошукові - новітні знання зі специфіки проектування науково-дослідних полігонів, ДНК-проектування; вміння та відповідальність у застосуванні сучасних селекційно-генетичних та біотехнологічних методів в ДНК-проектуванні; конструкторські вміння і навички.

Прогнозно-моделюючі – розлогі знання про системно-аналітичний підхід в селекції та генетиці сільськогосподарських культур; структуру організації та планування діяльності, розподіл відповідальності системи управлінських методів і взаємовідносин, методів та засобів прогнозування в селекції та генетиці; вміння та навички розроблення ефективних селекційно-генетичних, біотехнологічних і природоохоронних заходів, планів і програм, планів виробництва насіння та прогнозування ринку збуту для конкретного регіону; розроблення перспективних прогнозів (сценаріїв) щодо оцінювання стану природних і агроєкосистем при впровадженні нових селекційно-генетичних продуктів, біотехнологій, моделей, а також розвитку природних і антропогенно-змінених (агро-, техно-, урбо-) екосистем.

Конструктивістські – креативні знання з конструктивного інструментарію для розв'язання конфліктних ситуацій, способів регулювання конфліктів (компромісний, однобічний, інтегративний); вміння та навички застосовувати основні форми (трансформація, відволікання, дистанціювання, ігнорування, комфортна перевага) та методи (переговори, компроміс, застосування сили влади, закону, традиції) вирішення конфліктних ситуацій.

Філософські компетентності – компетенції з філософського та наукового підходів до вивчення науки та інноваційної діяльності; гносеологічного, онтологічного, епістемологічного вимірів філософії науки; класичного, некласичного та постнеокласичного ідеалів науковості; форм організації науки; методології пізнання наукової та інноваційної діяльності; значення фундаментальних та прикладних напрямків наукового дослідження; філософських основ класифікації наук; філософії техніки: теоретичних та методологічних аспектів; філософського осмислення наукової картини світу; логіки наукового дослідження у контексті глобальних проблем сучасності (екологічних, техногенних та соціальних); аксіологічного виміру науки: проблеми відповідальності вченого.

Науково-світоглядні – здатність набувати сучасних наукових знань, поглядів, переконань; вміння володіти аналізом, синтезом, порівнянням, узагальненням, аргументувати свої думки та захищати власні науково-світоглядні позиції.

Цивільні – знання національної світової, європейської історії, сучасних цілей та напрямків розвитку суспільства, важливості суспільно-політичних понять рівноправності і справедливості, міжнародних декларацій і громадянських прав; вмінь вираження почуття відповідальності, усвідомлення соціальної єдності, вираження поваги до суспільних і демократичних змін для сталого розвитку; навички оптимальної співпраці в публічній діяльності, поширювати демонстрацію солідарності, усвідомлення національних, етнічних, релігійних традицій та цінностей, повагу до прав людини, особистого життя, включають громадянські почуття особистості до своєї Батьківщини, Світу.

Фундаментальні (природничо-наукові) та професійно-практичні компетентності сталості агросфери – компетенції з екології агросфери – сучасні знання з екобезпеки харчових продуктів і продовольчої сировини, вміння застосовувати екобіотехнології в агросфері, екологічного захисту агроecosystem, переходити від класичного землеробства до альтернативних підходів в аграрному виробництві, навички оцінки територій агросфери для виокремлення певних сировинних зон для отримання сировини і продукції для дієтичного і дитячого харчування; компетенції з екологічного контролю в агросфері –

здатності до збалансованого природокористування сільських територій, моніторингу якості, охорони, сталого землекористування, менеджменту, екологічної оцінки агробіогеоценозів; менеджменту, аудиту, паспортизації стандартизації, сертифікації та інспектування, еколого-економічного обґрунтування сільськогосподарських рішень.

Спеціально-генетичні – розлогі знання з геномного і каріологічного аналізу, генетики і філогенетики ознак, мутагенезу, поліплоїдії, інбридингу і гетерозису, генетики популяцій; характеру успадкування основних кількісних та якісних ознак; основних питань зі спеціальної генетики польових культур, що вирощуються в Україні (зернових, зернобобових, технічних, олійних, кормових); загальних відомостей з біології, морфології сільськогосподарських культур та екології агросфери, вихідного матеріалу та напрямів генетичних досліджень.

Адаптивно-селекційні – фундаментальні знання про захисні механізми рослин; фізіологічні та біохімічні механізми, які забезпечують морфологічну стійкість рослин до стресів та патогенів; вміння застосовувати методи оцінки та створення вихідного матеріалу, адаптованого до екстремальних умов навколишнього середовища, вдосконалювати їх та створювати нові.

Генно-інженерні – сучасні знання з генетичної інженерії, вміння та навички застосовувати методи роботи з культурою рослин *in vitro*, основні методи та прийоми генетичної інженерії в селекції та генетиці сільськогосподарських рослин.

Біотехнологічні (агро-, еко-, промислово-, фарма-, молекулярно-):

агробіотехнологічні – розлогі знання основних напрямків, завдань та досягнень сучасної біотехнології в рослинництві; застосування безвідходних технологій і технологічних процесів в АПК, раціональне використання органічних добрив, регуляторів росту, біологічних препаратів, засобів захисту рослин (мікробних інсектицидів та пестицидів) в землеробстві, рослинництві та захисті рослин без порушення агроценозів; застосування біотехнологічних методів в кормовиробництві (при використанні кормових домішок, силосуванні кормів, амінокислот, ферментів); методів культури *in vitro* в селекції і насінництві; технології культивування клітин і тканин на штучних поживних середовищах; особливостей

генетичної модифікації та біотрансформації сільськогосподарських рослин; методів генної інженерії, сфер використання інструментів біотрансформації, методів моделювання біологічних макромолекул; основних груп фітогормонів, їх значення в регуляції фізіологічних процесів агрокультур та в експресії генів, можливість використання фітогормонів у біотехнології та рослинництві; методів біотехнології для отримання нових джерел енергії, підвищення родючості ґрунтів; вміння аналізувати та самостійно вибрати біотехнологічні методи до селекційних програм зі створення селекційного матеріалу, стійкого до біотичних та абіотичних факторів, використовувати зазначені методи для вирішення біологічних проблем в біотехнологічних та генетичних дослідженнях сільськогосподарських рослин; порівнювати ефективність різних технологій *in vitro* для створення сортів стійких до стресів, хвороб і шкідників та удосконалювати їх для отримання господарсько- та економічно-цінних генотипів, які є природо оощадними (безпечними) і сприяють формуванню стійкості агроєкосистем; аналізувати можливості покращення продуктивності рослин і якості і якості продукції біотехнологічними методами; навички самостійно планувати, виконувати та обґрунтовувати наукові біотехнологічні експерименти та приймати інноваційні рішення при підготовці проектів в галузі агробіотехнологій;

екологобіотехнологічні - знання зі змістовних основ, понятійного апарату і методологічної бази екобіотехнології; фундаментальними, інженерно-технологічними та екологічними основами і прикладними сферами використання екобіотехнології; абіотичними і біотичними процесами в природних і антропогеннозмінених екосистемах, з сучасними уявленнями про способи їх контролю та управління ними; промислових методів і технологій, що використовуються для очищення забруднених природних і техногенних сфер (стічних вод, переробки відходів, очищення ґрунтів за допомогою мікроорганізмів, водоростей, рослин, вермікультур); оволодіння методами аналізу, розрахунку, конструювання екобіотехнологічних систем для отримання біологічних препаратів та їх використання в природних середовищах, переробки відходів, знешкодження стоків і викидів, вирішення інших завдань охорони навколишнього середовища

специфічними біотехнологічними методами, управління і контролю за екобіотехнологічними процесами;

промислові біотехнологічні – сучасні знання з історії, значення, сутності, проблем і перспектив розвитку промислової біотехнології; типових схем біотехнологічних виробництв, способів культивування продуцентів; методів і умов культивування ізольованих тканин та клітин рослин для отримання біологічноактивних речовин рослинного і мікробіологічного походження; принципи дії і конструкції біореакторів, біосинтезу ферментних, бактеріальних препаратів для захисту рослин, бактеріальних добрив і антибіотиків; промислового використання мікроорганізмів (застосування мікроорганізмів-продуцентів для отримання білкових препаратів, харчових кислот, амінокислот, вітамінів, пектинових, білкових корисних коктейлів, омолоджуючого енергетичного харчування, алопатичних, гомеопатичних, терапевтичних, омолоджуючих (для мезотерапії) коктейлів для обличчя та тіла у косметології; ферментних препаратів, бактеріальних добрив та біологічних коктейлів для захисту рослин); технології приготування живильних середовищ для різноманітних промислових штамів мікроорганізмів; вміння та навички вирощувати безвірусні чисті культури мікроорганізмів в колбах і ферментерах, контролювати ферментну активність мікроорганізмів – продуцентів; здійснювати селекцію активних штамів продуцентів; складати типову схему біотехнологічного виробництва; керувати процесами культивування мікроорганізмів у промислових умовах шляхом збирання, опрацювання і аналізу інформації, експериментального освоєння методів роботи з різними промисловими мікроорганізмами; вміння застосовувати технологію біометогенезу («метанового бродіння»), для отримання біогазу з біомаси, виробляти біосинтетичний етанол для вирішення проблем енергетики та отримання сировини для мікробіологічної промисловості у виробництві харчових і кормових білків, а також білково-ліпідних кормових препаратів; використання водоростей, галобактерій для альтернативних екологічних джерел отримання енергії.

фармакобіотехнологічні – сучасні наукові знання з механізму дії і показання до використання медичних та ветеринарних лікувальних і профілактичних препаратів, отриманих

біотехнологічними методами, і методів їх промислового виробництва; вміння здійснювати основні етапи біотехнологічних та мікробіологічних досліджень, що мають місце при виробництві лікувальних і профілактичних препаратів; володіння сучасними методами проведення досліджень фармакопейних препаратів та їх продуцентів, що використовуються для отримання лікарських засобів біотехнологічними методами;

молекулярно-біотехнологічні – розлогі знання про будову і склад геному прокариотичних і еукаріотичних організмів, рекомбінації генів, молекулярного інструментарію генної інженерії, мінливості мікроорганізмів, основ селекції мікроорганізмів; уміння підбирати умови і проводити ідентифікацію, виділення і культивування мікроорганізмів, визначати можливі шляхи рекомбінації генів, складати і здійснювати на практиці рекомбінацію генів з попередньо заданими ознаками; володіти методами і прийомами рекомбінації генів, правилами безпечної роботи в хімічній, мікробіологічній, біотехнологічній лабораторії.

Генетико-ресурсно-імунологічні – знання і вміння використовувати світовий досвід збереження генетичних ресурсів та основні генетичні банки рослин, мікроорганізмів, грибів, систему генетичних ресурсів України та принципи формування колекцій генетичних ресурсів, види колекцій, основні генетичні центри походження та формоутворення культурних рослин, їх локалізацію та наукові основи інтродукції рослин; сучасні знання про імунітет рослин, типи хвороб та шкідників, які вражають цінні сільськогосподарські види; молекулярних механізмів резистентності рослин до патогенів; принципів створення рослин стійких до тих чи інших патогенів; володіння методами діагностики хвороб та прийомами і методами, що застосовуються для вирішення проблем ушкодження рослин патогенами.

Спеціально селекційно-насінницькі – сучасні наукові знання з селекційної технології окремих сільськогосподарських культур (зернових, зернобобових, кормових, технічних, олійних, овочевих, плодових, лікарських пряно-ароматичних, декоративних), враховуючи їх біологічні і генетичні особливості та існуючий генофонд; вміння здійснювати добір різними методами (поліплоїдія, індукований мутагенез, гетерозис на основі цитогенетичної і ядерної чоловічої стерильності, методи

біотехнології і генної інженерії); вирощувати насінницькі посіви, проводити видові та сортові прополювання, складати плани сортозміни та сортооновлення, визначати сорти та гібриди основних сільськогосподарських культур, попереджати механічне та біологічне засмічення сортів та гібридів, проводити розрахунки потреб в насінні, оформляти документи на сортове та гібридне насіння, правильно його зберігати та використовувати.

Спеціальні професійно-практичні компетентності агросталості – система професійно-орієнтованих і спеціальних знань, вмінь навичок у галузях наук – інформаційні технології у селекції, правова охорона сортів рослин, експертиза сортів на патентоспроможність, експертиза сортів рослин на придатність до поширення в Україні, сучасні методи ідентифікації сортів та гібридів; професійно-практичної підготовленості фахівців до системного аналізу об'єктів довкілля і продукції рослинництва, відповідальності та повноваження на використання трансгенних технологій та ДНК-технологій у рослинництві; технічного регулювання наукової діяльності – акредитації, ліцензування селекційно-генетичних, молекулярно-генетичних, біотехнологічних лабораторій; володіння стратегічно-менежерськими та маркетинговими вміннями.

Інформаційно-селекційно-технологічні – розлогі знання з сучасних інформаційних технологій, інформаційних систем, їх співвідношення, основні компоненти, методи та технології використання інформаційних технологій в селекції сільськогосподарських культур; володіння сучасними програмами для обробки інформації різного типу і обсягу, а також програмами для проведення аналізу даних, що пов'язані з селекцією сільськогосподарських культур, агро-, фарма-, екобіотехнологіями.

Сортоправоохоронні – сучасні наукові знання з організації структури державної системи з охорони прав на сорти рослин в Україні і світі; особливості сортів рослин, мікроорганізмів, грибів як об'єктів інтелектуальної власності і їх трансформація в суб'єкти права; загального та спеціального законодавства з питань правової охорони сортів рослин; міжнародних правових актів з інтелектуальної власності на сорт рослин, мікроорганізмів, грибів; видів правової охорони; класифікації та характеристики порушень прав на сорти рослин в процесі забезпечення та відновлення ознак і

характеристик сортів рослин, мікроорганізмів, грибів встановлених державною кваліфікаційною експертизою; систем захисту прав власників правоустановчих документів; вміння та навички організаційно-адміністративного забезпечення застосування правової охорони сортів рослин, мікроорганізмів, грибів під час їх комерційного використання.

Експертно-сортодіагностичні – розлогі знання з сучасних видів науково-технічної експертизи, комплексу польових і лабораторних досліджень, за результатами яких приймається кінцеве рішення щодо державної реєстрації сортів (гібридів) сільськогосподарських культур та/або державної реєстрації прав на них; методів ідентифікації сортів рослин, мікроорганізмів, грибів та вміння застосувати їх при державній реєстрації сортів та набутті майнового права на сорт, як об'єкту інтелектуальної власності; навичок з визначення показників придатності сорту до поширення, критеріїв заборони та охороноздатності.

Патентоспроможності – новітні знання з біологічних та правових критеріїв охороноспроможності сортів рослин, мікроорганізмів, грибів; ознак сортів та їх кваліфікації; місця сортових колекцій у визначенні охороноздатності сорту; методичного супроводу кваліфікаційної експертизи; ролі та значення селекційних досягнень у формуванні сортових рослинних ресурсів і їх використанні; вміння та навички використовувати ознаки сортів, їх кваліфікацію в експертизі; проводити процедуру експертизи сортів на патентоспроможність; застосовувати методи кваліфікаційної експертизи.

Стратегічно-менеджерські – розлогі знання про закономірності та стратегічні напрямки розвитку сільськогосподарського виробництва в галузі генетики, селекції, насінництва сільськогосподарських культур, біотехнології в сучасних ринкових умовах; навички з ефективної організації трудових процесів в сфері селекції та насінництва сільськогосподарських культур; володіння прийомами та методами нормування праці на різних роботах у галузі селекції та насінництва сільськогосподарських культур; способами планування виробничої та наукової діяльності.

Маркетологічні – креативні знання та вміння з системи організації виробництва та реалізації насіння сортів та гібридів сільськогосподарських культур у прогнозованому ринку.

Акредитаційно-ліцензійні – сучасні знання специфіки та нормативно-правового регулювання акредитації та ліцензування насінництва, селекційно-генетичних, молекулярно-генетичних, біотехнологічних лабораторій; вміння та навички з проведення акредитації та отримання ліцензії на діяльність селекційно-генетичних, молекулярно-генетичних, біотехнологічних лабораторій, сортовипробувальних майданчиків, науково-технологічних демонстраційних полігонів сільськогосподарських культур, селекційних та колекційних розсадників.

Відповідно до ступеневої підготовки майбутніх селекціонерів-генетиків та в межах поставлених завдань було здійснено аналіз навчально-методичних комплексів, державних стандартів вищої освіти, науково-методичного забезпечення згідно структури підготовки бакалаврів-агрономів і магістрів селекціонерів-генетиків. В результаті було виявлено деякі прогалини у змісті підготовки, адже не розкриті важливі проблеми, які відіграють значну роль у формуванні фахових компетентностей майбутніх селекціонерів-генетиків: екосистемний підхід в агроекології, моделювання стану й розвитку природних і антропогенно змінених екосистем в агросфері та діагностики забруднення агроекосистем; науковий доробок учених у галузі генетики, біотехнології, селекції сільськогосподарських культур; сучасні нормативні вимоги до агрономів селекціонерів-генетиків та можливості працевлаштування; значення наукової школи для становлення майбутнього селекціонера-генетика як дослідника; особливості продукування, застосування і біобезпеки впливу генетично-модифікованих організмів (далі – ГМО) на стан довкілля; сучасний стан і перспективи розвитку екобіотехнології; практичне застосування нових селекційно-генетичних біоконструкцій при паспортизації та картуванні геному; правове і технічне регулювання досліджень у галузі генетики, біотехнології та селекції.

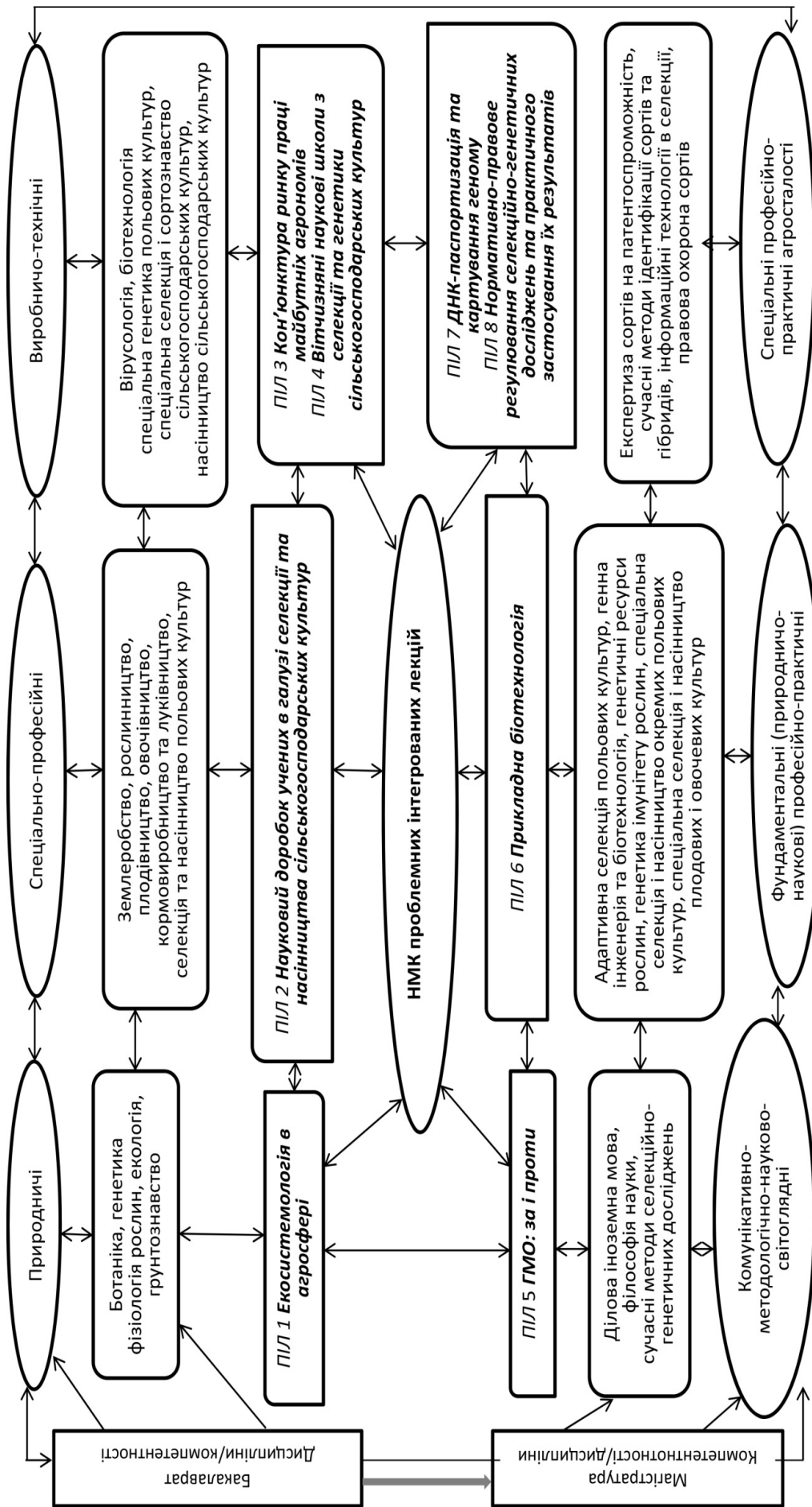
Вищезазначеним питанням були присвячені проблемні інтегровані лекції (далі – ПЛ), які були розділені на такі типи: теоретико-фундаментальні; інформаційно-аналітичні (ПЛ 3, 4, 5)

практично-методологічні (ПЛЛ 6, 7, 8). Тематика розроблених ПЛЛ визначалася згідно робочих навчальних програм фахових дисциплін.

В результаті дослідження розроблено структурно-організаційну схему викладання селекційно-генетичних ПЛЛ для формування фахових компетентностей у майбутніх фахівців (див. рис. 1), яка об'єднує типи ПЛЛ, блоки фахових дисциплін на бакалавраті і в магістратурі та ПЛЛ, для яких вони розроблені і сформовані в єдиний науково-методичний комплекс ПЛЛ.

Дані ПЛЛ присвячені невисвітленим науковим проблемам у змісті підготовки бакалаврів-агрономів у циклах дисциплін: математичної та природничо-наукової (ПЛЛ 1), професійної та практичної підготовки (ПЛЛ 2); вибору університету (ПЛЛ 3), самостійного вибору студента (ПЛЛ 4). Погодинне навантаження, в залежності від об'єму навчальної, наукової та методичної інформації, яку необхідно засвоїти студентам для ПЛЛ 1, 3, 4 склало по 2 години на кожну, для ПЛЛ 2 – 4 години. Для магістрів селекціонерів-генетиків введені ПЛЛ в циклах дисциплін: професійно-орієнтованої, гуманітарної і соціально-економічної та природничо-наукової, професійної та практичної (ПЛЛ 5); природничо-наукової, професійної та практичної підготовки (ПЛЛ 6); вибору університету (ПЛЛ 7), самостійного вибору студента (ПЛЛ 8). Погодинне навантаження склало: для ПЛЛ 5, 8 – по 2 години на кожну, для ПЛЛ 6, 7 – 4 години.

Отже, до змісту підготовки фахівців ОКР «Бакалавр» напряму 6.090101 «Агрономія» було доцільно включити чотири ПЛЛ, які його доповнюють.

Рис. 3. Структурно-організаційна схема викладання селекційно-генетичних проблемних інтегрованих лекцій для формування фахових компетентностей

Метою *ПІЛ 1 «Екосистемологія в агросфері»* є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх агрономів селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації сучасних наукових знань в теорії системної біології та екології, розкриття стану і перспектив розвитку екосистемології для агросфери.

План: 1. Системи і системний підхід: еволюція та сучасний стан. Просторово-часова впорядкованість живого світу: еволюція та сучасна організація. 2. Структура, зв'язки та класифікація екосистем. Властивості та специфікація екосистем, їх елементів та підсистемних угруповань. 3. Антропогенна деформація екосистем. Екологічна парадигма і глобальна екологічна криза.

Завдання ПІЛ 1:

1) сформувані фахові компетентності з сучасних наукових знань з: фундаментальної (геосферної, в т.ч. біосферної) і прикладної (агросферної) основ системології; системного аналізу якості складових агросфери та навколишнього середовища; моделювання і прогнозування екологічного стану та розвитку природних і антропогенно змінених екосистем в агросфері, діагностика їх забруднення, трансформації в агросфері процесів і явищ в агроекосистемах різного типу походження і призначення;

2) навчити застосовувати методи і методики екологічного оцінювання впливу видів сільськогосподарської діяльності на стан агроекосистем; аргументувати вибір заходів для планів екологобезпечного розвитку сільських територій в агросфері;

3) сформувані здатності майбутніх селекціонерів-генетиків знаходити оптимальні технічні, технологічні, організаційні природоохоронні рішення за допомогою математичних та імітаційних методів екологічного моделювання, прогнозування і планування;

4) сформувані професійний екосистемний світогляд щодо розуміння, обґрунтування і розробки систем моніторингу в агросфері;

5) сприяти розвитку пізнавальних інтересів щодо вибору та застосування методів збереження компонентів природного середовища в агросфері.

Фахові компетентності, які формує ПІЛ 1: сучасні наукові екологічні знання про системно-аналітичний підхід в біології, екології та агроекології; щодо трансформації речовин і

енергії в агроекосистемах різного типу; знання ідентифікації за класифікаційними ознаками походження і призначення типів природних та сільськогосподарських екосистем; володіння методами і засобами моделювання, прогнозування та планування екологічного стану й розвитку природних і антропогенно змінених екосистем в агросфері; застосування методів діагностики забруднення агроекосистем; володіння методами екологічного оцінювання стану та трансформації агроекосистем за видами сільськогосподарської діяльності; обґрунтування та вибір заходів при плануванні екобезпечного розвитку сільськогосподарських територій в агросфері; встановлення джерел антропогенного забруднення навколишнього середовища; здатності передбачати, аналізувати та прогнозувати екологічні проблеми сільськогосподарських територій в агросфері; нести відповідальність за збереження, охорону і відтворення природних складових агроекосистем.

Метою *ПЛ 2 «Науковий доробок учених в галузі селекції та насінництва сільськогосподарських культур»* є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації наукових знань з історії становлення селекції як науки та наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених у галузі генетики, селекції, насінництва сільськогосподарських культур та біотехнології.

План: 1. Історична ретроспектива розвитку і становлення селекції як науки. Лауреати Нобелівської премії в галузі біології та генетики. 2. Науковий доробок зарубіжних учених у галузі селекції та насінництва сільськогосподарських культур. Наукові досягнення вітчизняних учених в селекції зернових, зернобобових, кормових, олійних, технічних, овочевих та плодкових культур.

Завдання ПЛ 2:

1) ознайомити з історією становлення та розвитку селекційно-генетичних знань; науковим доробком учених в селекції, генетиці та насінництві різних груп сільськогосподарських культур;

2) сформувані фахові навички творчої оцінки наукових проблем методології генетики, біотехнології, селекції сільськогосподарських культур;

3) сформувати професійний світогляд щодо важливості наукового доробку учених у галузі селекції та насінництва сільськогосподарських культур для передачі знань, досвіду;

4) ознайомити та сформувати фахові компетентності з основних селекційно-генетичних методів, які застосовують у своїх дослідженнях провідні учені селекціонери-генетики.

Фахові компетентності, які формує ППЛ 2: сучасні знання про наукові здобутки зарубіжних учених у галузі генетики, біотехнології, селекції; розлогі знання про науковий доробок вітчизняних учених в селекції різних груп сільськогосподарських культур; сучасні знання з дослідницьких технологій селекції, за досвідом провідних учених; володіння основними методами селекційно-генетичних досліджень.

Метою ППЛ 3 «Кон'юнктура ринку праці майбутніх агрономів» є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх агрономів для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом у сфері працевлаштування (зайнятості) щодо нормативних кваліфікаційних вимог до селекціонерів-генетиків, кон'юнктури ринку праці для ознайомлення з перспективами майбутнього професійного росту.

План: 1. Структурно-організаційна і функціональна будова професійних середовищ працевлаштування майбутніх агрономів. Соціально-екологічне замовлення на майбутніх агрономів. 2. Трансформація кваліфікаційних вимог до підготовки і професійного самовдосконалення майбутніх агрономів. Характеристика професійних середовищ: науково-дослідного, педагогічного (науково-педагогічного), виробничого, експертно-контрольного.

Завдання ППЛ 3:

1) ознайомити з структурно-організаційною і функціональною будовою професійних середовищ працевлаштування майбутніх агрономів;

2) навчити орієнтуватися у видах та характері професійної діяльності майбутніх агрономів при професійному стажуванні, адаптації, професійному зростанні та самовдосконаленні;

3) сформувати професійний світогляд щодо місця фахівця з селекціонера-генетика на вітчизняному та зарубіжному ринках праці;

4) ознайомити з класифікацією професій, професійними назвами робіт, посад для аналізу ринків праці, міжнародної та вітчизняної міграції у професійному середовищі та зайнятості майбутніх агрономів;

5) ознайомити з сучасною структурою та діяльністю НАН та НААН України, селекційно-генетичних науково-дослідних установ, фермерських господарств, приватних підприємств та перспективами подальшого працевлаштування майбутніх агрономів;

6) сприяти мотивації навчання завдяки обґрунтуванню перспективності і важливості майбутньої професії;

7) професійна орієнтація майбутніх агрономів щодо можливостей подальшого навчання та професійної ступеневої підготовки.

Фахові компетентності, які формує ППЛ 3: сучасні знання про нормативні вимоги до майбутніх агрономів селекціонерів-генетиків; розлогі професійні знання про види професійної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків; володіння інформацією про сучасний ринок праці та попит на фахівців аграрної сфери; відповідальність за результати виробничої, педагогічної (науково-педагогічної), експертно-контрольної, патентно-ліцензійної діяльності майбутніх агрономів.

Метою ППЛ 4 «Вітчизняні наукові школи з селекції та генетики сільськогосподарських культур» є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації наукових знань з історії розвитку та становлення вітчизняних наукових шкіл з селекції та генетики сільськогосподарських культур.

План: 1. Понятійно-категоріальний апарат сучасних галузей наук і знань з селекції і генетики. Методологія науки селекції і генетики сільськогосподарських рослин: системна, пізнання, дослідництва, практики. 2. Специфіка вітчизняних наукових шкіл з селекції та генетики сільськогосподарських культур щодо формування стійкості, продуктивності зернових, плодових, овочевих, ягідних культур. Структура функціонування науково-дослідних установ України. 3. Національні і регіональні селекційно-

генетичні адаптивні особливості розміщення основних сільськогосподарських культур; наукові школи НУБіП України.

Завдання ППЛ 4:

1) сформувати фахові компетентності: науково-переконливих знань з суворою доведеністю і аргументацією сучасного понятійно-категоріального апарату в галузі науки селекції і генетики сільськогосподарських культур; історико-ретроспективного становлення і розвитку селекційно-генетичних знань; фахові навички творчої оцінки наукових проблем методології селекції і генетики сільськогосподарських культур;

2) сформувати професійний світогляд щодо значення наукової школи для передачі знань, досвіду, генерування, нових ідей та гіпотез;

3) сформувати у майбутніх селекціонерів-генетиків комунікативні здатності, самостійного наукового пошуку; сприяти розкриттю творчих здібностей майбутніх селекціонерів та їх виховання в зрілих дослідників;

4) ознайомити з сучасною дослідницькою діяльністю наукових шкіл з селекції і генетики сільськогосподарських культур в Україні, залучення майбутніх селекціонерів-генетиків до сучасних селекційно-генетичних науково-дослідних проектів на базі аграрних ЗВО, селекційно-генетичних ННІ та селекційних дослідних станцій.

Фахові компетентності, які формує ППЛ 4: сучасні знання про значення наукової школи для становлення майбутнього фахівця селекціонера-генетика як дослідника; розлогі знання про видатних учених-селекціонерів – фундаторів наукових шкіл; сучасні знання про наукові здобутки та перспективні напрямки наукових досліджень вітчизняних наукових селекційно-генетичних шкіл; сучасні знання з інформаційних і дослідницьких технологій селекції та генетичного конструювання сортів провідних наукових центрів та за досвідом фундаторів наукових шкіл ЗВО України; інтерактивні компетентності з використання, застосування, наповнення генетичних банків інформаційних даних для власного дослідництва й апробації результатів наукових досліджень; користування науково-метричними базами даних з практичної наукометрії (біометрії); фахової адаптації на майбутніх місцях працевлаштування (станції, інститути, наукові установи).

До змісту підготовки фахівців ОКР «Магістр» напряму 6.090101 «Агрономія» спеціальності 8.09010105 «Селекція і генетика сільськогосподарських культур» ввійшли ще чотири ПЛЛ.

Метою ПЛЛ 5 «ГМО: за і проти» є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння проблемно-інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації сучасних наукових біотехнологічних знань зі специфіки продукування, застосування і біобезпеки впливу ГМО на стан навколишнього середовища.

План: 1. Ретроспективний історичний аналіз виникнення культури створення та традицій застосування ГМО. Методи продукування, ідентифікації та детекції ГМО. 2. Класифікаційні характеристики ГМО рослин та їх тестування. Біобезпека використання ГМО рослин. 3. Моделювання і прогнозування перспектив застосування агробіотехнологій з ГМО.

Завдання ПЛЛ 5:

1) сформувати фахові компетентності з біотехнології, генної інженерії в селекційно-генетичній галузі рослинництва; фахові уміння та навички з системної методології науки, практики, оцінювання - створення, поширення і впливу ГМО на стан і розвиток природних і агроєкосистем;

2) сформувати природовідповідний професійний світогляд, розвиток професійних інтересів і цивілізованих підходів у селекціонерів-генетиків до ДНК-конструювання і картування з використанням ресурсів генетичних банків даних;

3) сформувати професійні здатності критичного ставлення до економічних тенденцій ринків біотехнологічної продукції та екобезпеки й безпеки життєдіяльності;

4) ознайомити з сучасною професійною експертно-контролюючою діяльністю щодо світового і вітчизняного нормативно-правового регулювання і нагляду за дотриманням вимог створення та застосування ГМО.

Фахові компетентності, які формує ПЛЛ 5: сучасні наукові біотехнологічні знання про стан та поширеність генетично-модифікованих рослин (далі – ГМР); інструментально-аналітичні уміння і навички щодо трансформації рослин; застосування фізичних методів переносу генів, репортерних генів в рослинних клітинах; ; володіння методами аналізу фенотипу, визначення

специфічних білків, аналізу ДНК рослинного матеріалу на наявність ГМО; здатності ДНК паспортизації і картування геному ГМР, їх якісна ідентифікація; обґрунтування і розроблення систем моніторингу ризиків і небезпек для довкілля та здоров'я людини від використання ГМР; принципи регулювання генноінженерної діяльності та системи біобезпеки; нормативно-правова імплементація і регулювання відповідно до директивних документів з ГМО щодо створення і безпеки поширення в Європейському Союзі, США, Канаді, Російській Федерації, Україні.

Метою *ПІЛ 6 «Прикладні завдання біотехнології»* є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації сучасних наукових знань з прикладної біотехнології, розкриття стану і перспектив розвитку екобіотехнології.

План: 1. Природоохоронні біотехнології очищення стічних вод, дезодорації газоповітряних викидів і біоремедіації ґрунтів. Природоохоронні біотехнології з переробки органічних відходів. 2. Селекційно-генетичні особливості використання рослин і водоростей для очищення забруднених вод і ґрунтів. Особливості екологічного нормування, біобезпека, особливості отримання дозволів на використання і нормування впливу компонентів біотехнологічних виробництв та біопрепаратів. 3. Законодавчі та екологічно-економічні механізми реалізації природоохоронних технологій. 4. Роль агробіотехнологій в агросфері. Біотехнологічна оптимізація агроландшафтів і агроєкосистем. Агробіотехнології в землеробстві, харчовій, переробній галузях АПК.

Завдання ПІЛ 6:

1) сформувані компетентності з: безпеки використання сільськогосподарських трансгенних культур, екобіотехнологій для вирішення екологічних проблем, застосування мікроорганізмів у процесах біоочищення, принципів біомоніторингу та біоіндикації з визначення стану довкілля;

2) сформувані професійний світогляд щодо: розроблення механізмів управління біобезпекою агросфери при використанні ГМО, застосування інноваційних систем відновлення природно-ресурсного біопотенціалу, встановлення рівня якості та безпечності харчових потреб за допомогою сучасних біотехнологій; технологій модифікації геному рослин, мікроорганізмів з метою покращення їх

якісних характеристик як біологічних систем; розширення генетичного різноманіття вихідного матеріалу для селекції сільськогосподарських рослин;

3) навчити аргументувати науковий матеріал з: діагностики вірусів, грибів і бактерій у сільськогосподарській продукції, ГМО для біобезпеки навколишнього середовища; одержання безвірусного посадкового матеріалу і біологічно активних речовин штучних генетичних систем, отримання вторинних білків для кормовиробництва; створення ГМО за заданими властивостями АПК; розроблення і запровадження біотехнології в АПК.

Фахові компетентності, які формує ППЛ 6: про біологічне очищення стічних вод (аеробне, анаеробне); біологічне очищення і дезодорацію газоповітряних викидів, переробку органічних відходів за допомогою мікробіологічної переробки, конверсії в кормовий білок, теплову енергію, і пальне, біодобрива для біоінтенсивного землеробства, біодеструкції рослинних полімерів та матеріалів, біодеградуючих пластиків; вермікультивування; володіння способами, методами біологічними та комбінованими - самоочищення, біостимулювання *in situ*, біоаугментації, біоконцентрування та локалізації, біомобілізації і біовилуговування, реакційно-активними біобар'єрами; сучасні знання про спеціалізовані біопрепарати, використання рослин і водоростей для очищення забруднених вод і ґрунтів, трансформації забруднень; володіння методами очищення і знешкодження забруднених середовищ з використанням водоростей і рослин; сучасні уявлення про біоставки і гідро ботанічні майданчики та фітореMediaцію; біологічне видалення важких металів і радіонуклідів, біопошкодження та біокорозію; моніторинг навколишнього середовища, біотестування та біоіндикацію; розлогі знання щодо екологічного нормування впливу компонентів біотехнологічних виробництв та біопрепаратів; про еколого-економічні механізми реалізації природоохоронних технологій; селекційно-генетичні компетентності зі створення, застосування стійких сортів сільськогосподарських культур; біотехнологічні механізми оптимізації сільськогосподарської діяльності; біотехнології санації, ремедіації, очищення складових агросфери; агробіотехнології для кормовиробництва, рослинництва, землеробства, плідівництва, овочівництва.

Метою *ПІЛ 7 «ДНК-паспортизація та картування геному»* є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації сучасних наукових знань з молекулярної біології, генної інженерії, біотехнології для формування фахових компетенцій дослідження біологічних систем та їх генетичних ресурсів й практичного застосування при паспортизації й картуванні геному нових селекційно-генетичних біоконструкцій.

План: 1. Молекулярно-генетичні, клітинні, онтогенетичні рівні організації життя. 2. Колекції банків генетичних ресурсів рослин, генетична різноманітність. Картування геномів. 3. ДНК профілювання та молекулярна паспортизація сортів рослин. Селекція з використанням маркерів.

Завдання ПІЛ 7:

1) сформувати фахові компетентності і достовірні науково доведені знання з молекулярної біології та біотехнології, генетичної інженерії в селекційно-генетичній галузі рослинництва;

2) ознайомити та навчити використовувати на практиці інформаційні дані колекції банків генетичних ресурсів для охорони, збереження і відтворення генетичної різноманітності;

3) ознайомити з основними генетичними механізмами синтезу РНК і білку; репарації, реплікації та клонування ДНК; генетичної рекомбінації; генної інженерії; застосування маркерів у селекції рослин для набуття умінь і навичок аналітичного дослідження, профілювання, біоконструювання;

4) сформувати професійне бачення використання генетичних карт, картування геномів;

5) відтворювати новітні, ще не достатньо висвітлені у навчальній літературі знання.

Фахові компетентності, які формує ПІЛ 6: сучасні наукові молекулярно-біологічні, біотехнологічні знання з генетичної інженерії в селекційно-генетичній галузі; інструментально-аналітичні уміння і навички щодо застосування механізмів синтезу РНК і білку; репарації, реплікації та клонування ДНК; регуляції мінливості й добору; генетичної рекомбінації; генної інженерії; здатності практичного застосування методів молекулярної біології, генної інженерії, вимірювання ДНК і РНК за допомогою

ультрафіолетового випромінювання, сцинтиляційного детектування, авторадіографії, гібридизації РНК і ДНК, субтрактивної гібридизації, рентгенівської кристалографії)); професійно-практичного використання молекулярно-генетичних маркерів для селекції рослин; біоінформаційні компетенції із застосування даних колекцій банків генетичних ресурсів; ідентифікації, діагностики, моніторингу життєздатності генетичних конструкцій; паспортизації й картування для фізичних і генетичних карт картування геномів; використання моніторингу генетичних карт картування геномів, життєздатності генетичних конструкцій; біометричні, параметрального оцінювання й моделювання спадковості; експресдіагностики, імунодіагностики й аналізу генетично реконструйованого матеріалу; генетичного моніторингу - мутацій і патогенезу, спадковості і реконструкції генів, стійкості геному; генної терапії біосистем, їх рівнів функціональної організації.

Метою *ПІЛ 8 «Нормативно-правове регулювання селекційно-генетичних досліджень та практичного застосування їх результатів»* є: організація цілеспрямованої пізнавальної діяльності майбутніх селекціонерів-генетиків для оволодіння інтегрованим навчальним матеріалом та систематизації нормативно-правових знань з регулювання селекційно-генетичних досліджень та практичного застосування їх результатів.

План: 1. Правове та технічне регулювання наукових досліджень та практичного застосування їх результатів у галузі біотехнології, селекції і генетики. Правова охорона, експертиза сортів та їх патентоспроможність. 2. Правове регулювання працезахоронного соціального захисту. 3. Правове регулювання насінництва, управління якістю сортовипробування насіння та садивного матеріалу. 4. Державна система біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО. 5. Інші нормативні документи щодо правового регулювання науки у галузі селекції: положення, порядок, контроль, державні реєстри.

Завдання ПІЛ 8:

1) сформулювати компетенції правового і технічного регулювання у галузях науки і знань з селекції та генетики сільськогосподарських культур, біотехнології, продовольчої,

біологічної і екологічної безпеки застосування селекційно-генетичної продукції;

2) сформувати професійно-практичні компетентності: знання організації структури державної системи з охорони прав на сорти рослин в Україні і світі; особливостей сортів рослин (мікроорганізмів, грибів) як об'єктів інтелектуальної власності і їх трансформації в суб'єкти права; загального та спеціального законодавства з питань правової охорони сортів рослин; міжнародних правових актів з інтелектуальної власності на сорт рослин (мікроорганізмів, грибів); видів правової охорони; класифікації та характеристики порушень прав на сорти рослин в процесі забезпечення та відновлення ознак і характеристик сортів рослин (мікроорганізмів, грибів) встановлених державною кваліфікаційною експертизою; системи захисту прав власників та споживачів правоустановчих документів; вміння та навички організаційно-адміністративного забезпечення застосування правової охорони сортів рослин (мікроорганізмів, грибів) під час їх комерційного використання;

3) сформувати професійний світогляд щодо використання нормативно-правових документів та стандартів для правового регулювання науки й освіти у галузі селекції і генетики сільськогосподарських культур, біотехнології;

4) ознайомити майбутніх селекціонерів-генетиків з сучасною нормативно-правовою базою регулювання науки й освіти у галузі селекції та генетики, біотехнології в Україні та світі та специфікою її використання.

Фахові компетентності, які формує ППЛ 8: сучасні знання про правове регулювання в галузі селекції та генетики сільськогосподарських рослин в Україні та світі; сучасні знання про сорти, гібриди, лінії сільськогосподарських культур вітчизняної та зарубіжної селекції, придатних до поширення (господарського використання) в Україні; про суб'єкти насінництва та розсадництва, які мають право виробляти і реалізовувати насіння і садивний матеріал; використання нормативно-правової бази з питань правової охорони сортів рослин; використання законодавчих, відомчих та інструктивних положень щодо застосування правового регулювання генноінженерної діяльності (розробка, створення, випробування, дослідження, транспортування, імпорт, експорт

ГМО) та при формуванні системи забезпечення генетичної і біологічної безпеки; здатності організаційно-адміністративного забезпечення застосування правової охорони сортів рослин (мікроорганізмів, грибів) під час їх комерційного використання; інституційне регулювання охорони прав на сорти рослин і насінництва в Україні та державне управління ними; застосування технічних норм при використанні сортових та посівних якостей, способів пакування, маркування, транспортування і зберігання насіння, та оформлення нормативно-технічної документації; формування фахових компетентностей дотримання стандартів встановлення відповідним вимогам сертифікації і ліцензування в галузі селекції, генетики та біотехнології; формування фахових компетентностей: правових техніко-регулятивних, сертифікаційних, стандартизаційних, ліцензійних в галузі селекції, генетики та біотехнології.

Висновки: в результаті дослідження було уточнено специфіку, структуру і зміст фахової підготовки магістрів-агрономів селекціонерів-генетиків, виокремлено три функціональні групи фахових компетентностей у професійній підготовці селекціонерів-генетиків – гуманітарні, соціально-економічні, агрополітичні професійні компетентності, фундаментальні (природничо-наукові) та професійно-практичні компетентності сталості агросфери, спеціальні професійно-практичні компетентності агросталості; вперше розроблено та обґрунтовано системно-структурну схему змісту формування фахової компетентності з селекції і генетики у магістрів-агрономів; побудовано структурно-організаційну схему викладання селекційно-генетичних ПЛЛ для формування фахових компетентностей у майбутніх фахівців; виокремлено типи лекцій за структурно-логічною схемою організації (теоретико-фундаментальні, інформаційно-аналітичні, практично-методологічні); встановлено функціональну проблематику (годинне навантаження) та місце ПЛЛ в структурі підготовки бакалаврів та магістрів; визначено мету, план, завдання ПЛЛ; розроблено науково-методичний комплекс ПЛЛ, який дозволяє сформувати фахові компетентності у процесі наскрізної ступеневої підготовки селекціонерів-генетиків.

Список літератури:

1. Концепція та науково-методичні рекомендації з формування професійно-практичної компетентності фахівців з управління природокористуванням в агросфері : навч.-метод. забезп. для наук. і наук.-пед. працівників вищ. аграр. навч. закладів / [Н.М. Рідей, В. М. Ісаєнко, Г.О. Білявський та ін.]. – К. : НУБіП України, 2014. – 459 с.
2. Махмутов, М. Принцип проблемности в обучении [Текст] / М. Махмутов // Вопросы психологи. – 1984. – № 5. – С. 30–36.
3. Свириденко, О. Проблемне навчання як метод стимулювання учбової діяльності студентів [Текст]: матер. наук.-практ. конф. / О. Свириденко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України. – К.: НАУ, 2009. – С. 87–88.
4. Лузан, П. Г. Теорія і методика формування навчально-пізнавальної активності студентів [Текст]: монографія / П. Г. Лузан. – К.: Нац. аграр. ун-т, 2004. – 272 с.
5. Манько, В. М. Теоретичні та методичні основи ступеневого навчання майбутніх інженерів-механіків сільськогосподарського виробництва [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / В. М. Манько; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – К., 2005. – 528 с.
6. Фурман, А. В. Проблемні ситуації в навчанні [Текст] / А. В. Фурман. – К.: Рад. шк., 1991. – 191 с.
7. Лозова, В. Педагогіка [Текст] / В. Лозова, П. Москаленко, Г. Троцько. – К.: ІСДОУ, 1993. – С. 58.
8. Галузинський, В. М. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні [Текст]: навч. пос. / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
9. Науково-методичні рекомендації щодо формування фахової компетентності з селекції і генетики сільськогосподарських культур у студентів-агрономів [Текст]. – К.: НУБіП України, 2015. – 150 с.
10. Локшина О. Розвиток компетентісного підходу в освіті Європейського Союзу // Шлях освіти. – 2007. №1. – С. 16-21.
11. Рідей Н. М. Ступенева підготовка майбутніх екологів : теорія і практика : Монографія / за заг. ред. академіка Д. О. Мельничука. – Херсон : Видавництво Олді-плюс, 2-ге вид. перероблене і доповнене, 2011. – 650 с.

II РОЗДІЛ Методика організації і навчання спеціальних дисциплін у системі післядипломної освіти на осові компетентнісного підходу

УДК 378. 046.4

В.І. Саюк

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО ТА ЇЇ РОЗВИТОК У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

В.І. Саюк – к.пед.н., доц., професор кафедри педагогічної творчості, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, saiuk@ukr.net

***Анотація.** У статті висвітлено проблему розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО у системі післядипломної освіти. Звернуто увагу на суб'єктивні й об'єктивні передумови проведення наукового дослідження. Визначено сутність поняття «професійна компетентність викладача». Обґрунтовано її структуру і зміст як інтегрованої на функціонально-діяльнісному рівні системи. Виокремлено та охарактеризовано педагогічні умови, які сприятимуть розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО у післядипломній освіті.*

***Ключові слова:** професійна компетентність, викладач ЗВО (ВНЗ), зміст професійної компетентності викладача, розвиток, післядипломна освіта, педагогічні умови.*

V. Sayuk

PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF HIGH SCHOOLS AND ITS DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

V. Sayuk – candidate of pedagogical sciences, associate professor, professor of department pedagogical creativity, National Pedagogical University M. Drahomanov, saiuk@ukr.net

***Summary.** The article reveals the problem of development of professional competence of teachers of high schools in the system of postgraduate education. Attention is drawn to the subjective and*

objective prerequisites for carrying out scientific research. The essence of the concept «professional competence of the teacher» is defined. The structure and content of the teachers' professional competence as an integrated system at the functional-activity level is substantiated. The pedagogical conditions that promote the professional competence of teachers in postgraduate education are highlighted and described.

***Keywords:** professional competence, teacher of higher educational institutions, content of teacher's professional competence, development, postgraduate education, pedagogical conditions.*

Вступ. Зміни, які відбуваються в системі освіти України пов'язані з процесами політичної, економічної та соціальної трансформації держави у європейський і євроатлантичний простори. Сучасні цивілізаційні процеси докорінно змінюють суспільну свідомість і мораль, визначаються нові пріоритети духовного над прагматичним, екологічного над техногенним, аксіологічного над інформаційним та обумовлюють поширення в освітянській практиці гуманістично зорієнтованих парадигм і технологій навчання. Провідна роль у реалізації цих стратегій належить викладачу вищого навчального закладу (ЗВО), праця якого в сучасних реаліях значно ускладнюється, оскільки задаються нові цільові, змістові та методичні орієнтири. Тому виникає потреба у фахівцях з високим рівнем професійної компетентності та створенні умов для їх професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам загальної підготовки викладача, формуванню і становленню його особистості, змісту підвищення кваліфікації приділялася увага Г. Баллом, О. Олексюк, О. Абдуліною, О. Сухомлинською, С. Гончаренко, С. Крисюком, А. Кузьмінським, В. Лозовою, В. Олійником, В. Семиченко, С. Сисоєвою та ін.

Питання компетентності та компетенцій фахівців актуалізовані у працях В. Аніщенко, В. Бондаря, Т. Браже, В. Введенського, В. Краєвського, Н. Кузьміної, А. Маркової, О. Овчарук, О. Пометун, Л. Хоружої, А. Хуторського, Л. Шевчук та ін. Однак, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави виникла потреба у викладачу, здатного поєднувати фундаментальні професійні знання з інноваційним мисленням,

практико-орієнтованим і дослідницьким підходом до розв'язання конкретних освітніх проблем.

Постановка завдання. Визначити педагогічні умови для розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО у післядипломній освіті.

Виклад основного матеріалу. Підґрунтям для розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО стала концепція безперервної освіти в Україні, сформульована на початку 90-х років ХХ ст. Взагалі, ідея безперервної освіти і самовдосконалення людини упродовж усього її життя далеко не нова. Ще з античних часів великий китайський енциклопедист Сюнь-Цен (313 - 228 рр. до н.е.) зазначав, що вчитися потрібно все життя, до останнього подиху. Про це говорили стародавні вчені Індії та Китаю, Сократ і Платон. Видатний діяч минулого, історик і практик навчання та виховання Я. Коменський у праці «Загальне виховання» виклав теорію універсальної освіти і виховання усіх людей упродовж усього життя на основі рівноправності. Німецький педагог ХІХ ст. Ф. Дістервег сказав про освіту, що вона ніколи не становить щось закінчене й завершене, вона вічно утворювана і жива, чого не можна собі уявити без діяльності, руху, приросту [4].

Починаючи з 70-х років ХХ ст., дослідники все наполегливіше говорять про наростання кризи в освіті як сфері соціально-культурної дійсності. При цьому загострюються суперечності між зростаючою вартістю освіти та її недостатньою соціальною ефективністю; між формальним одержанням людиною суми знань і бажаним становленням її як культурної, творчої і соціально відповідальної особистості. Особливо підкреслюється протиріччя між традиційною освітньою стратегією «підготовки», що спрацьовує в умовах відносної економічної стабільності й освітою у більш повному і глибокому розумінні цього слова, що закладена у потенційних можливостях людини. Організаційна структура і позитивний досвід, який, всупереч наявним проблемам, накопичила вітчизняна система підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, сама по собі не могла забезпечити реалізацію вимог соціального замовлення щодо якості, рівня професійної компетентності і культури праці викладача ЗВО. Якщо розглядати тенденції

розвитку післядипломної освіти викладачів ЗВО у європейських країнах, то вони дещо відмінні від вітчизняної.

У Західній Європі перші курси для викладачів, як прообраз сучасних курсів підвищення кваліфікації, почали виникати лише в середині ХХ ст. Проводилися вони з метою підготовки талановитих учителів до службового підвищення (адміністративна посада) або до викладацької роботи у ЗВО. І лише в другій половині ХХ ст. актуальною стає проблема безперервного навчання викладачів.

У 60-80 роках ХХ ст. у багатьох європейських країнах створюються економічні, соціальні, технологічні та педагогічні передумови для реалізації ідеї безперервної освіти. Економічні передумови полягали в тому, що рівень економічного розвитку ряду країн, з одного боку, спонукав кожного викладача і громадянина постійно прагнути до більш високого рівня професійної компетентності, а з другого – дозволяв працюючим особам відносно безболісно, як для них самих, так і для виробництва, навчатися за різними формами, у тому числі з відривом від виробництва.

Соціальні передумови передбачали розвиток демократичних засад в освіті, забезпечення широкого доступу населення до вищих ступенів освіти, подолання соціальної залежності у здобутті освіти. Тобто, чим більше було різних можливостей в одержанні освіти, тим більша кількість людей мала доступ до інтелектуальних і культурних цінностей, розширювала свій світогляд, збільшувала інтелектуальний потенціал суспільства.

Технологічні передумови безперервної освіти пов'язані з розвитком технологій передачі інформації і технологій навчання (кабельне телебачення, супутниковий зв'язок, комп'ютери, аудіо- і відеокасети, інтернет), по-новому стали використовуватися радіо і телефон. Це дозволило полегшити процес навчання людей різного віку та зробити його постійним і безперервним. Водночас модифікувались форми і методи навчання людей у різному віці, що створило педагогічні передумови реалізації концепції безперервної освіти.

Визнання важливості безперервного навчання і розвитку професійної компетентності викладачів для підвищення якості навчально-виховного процесу у ЗВО стало головною причиною

того, що в 70–80-х роках практично в усіх європейських країнах значно збільшено інвестиції у післядипломну освіту і започатковано національні системи підвищення кваліфікації освітян.

В. Онушкін і Ю. Кулюткін зазначали, що освіта дорослих будується, виходячи з принципів: зв'язку навчання із суспільними потребами та особистими запитами, наступності між різними етапами базової підготовки і наступною освітою; взаємозв'язку і координації між різними напрямками освіти, взаємозалежності освіти і самоосвіти дорослих, активності і самостійності їх у процесі засвоєння знань, цілеспрямованої організації і керівництва самоосвітою людей; диференційованого підходу до освіти різних категорій дорослих (за професійними запитами, за рівнем освіти, віку, досвіду тощо) [9, с. 89].

Потреба навчатися, розвивати свою компетентність (політичну, освітню, професійну) визначається необхідністю викладачів ЗВО активно розв'язувати проблеми, які виникають у житті, суспільній і професійній діяльності. Потреби, що виникають у дорослої людини, співвідносяться з певними умовами їх реалізації: рівнем освіти, здібностями і професійними запитами, наявністю певних закладів і форм освіти дорослих тощо.

Важливим чинником розвитку освітніх систем у 90-х роках ХХ ст. стала глобалізація. Вона зумовила протиріччя, перед якими постав сучасний викладач. Ці протиріччя, які не є новими, можуть стати головними проблемами ХХІ ст. Вони були виділені у доповіді голови міжнародної комісії ЮНЕСКО з питань освіти Жаком Делором на 45-й сесії Міжнародної конференції з питань освіти (Женева, 1996 р.):

- протиріччя між глобальним та локальним: глобалізація наступає;

- протиріччя між універсальним та індивідуальним: глобалізація культури постійно набуває загального характеру, однак цей процес ще не завершений;

- протиріччя між модернізмом та традиціями: всі країни, що розвиваються, намагаються поєднати традиційну культуру з тим, що називається модернізмом, і знову, якщо викладачі вірять у цінності гуманізму, вони повинні полегшити для суспільства і,

головне, для молоді, процес адаптації до нових умов без втрати свого коріння;

- протиріччя між жорсткою конкуренцією, що є типовою для глобальної економіки, та ідеєю рівних можливостей. Ми не повинні плутати ринкову економіку та ринкове суспільство. Економіка має бути поставлена на службу суспільству;

- протиріччя між небувалим розвитком знань і можливістю людини їх сприймати тощо [3].

Важливе місце у вітчизняній системі безперервної освіти посідає післядипломна освіта, яка створює умови для постійного розвитку професійної компетентності керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів освіти. Завдяки цьому долається розрив між здобутою професійною підготовкою у ЗВО та потребами, що висуває розвиток науки, освіти, техніки і суспільства. У зв'язку з цим, зростають вимоги до професійної компетентності викладачів ЗВО. Післядипломну педагогічну освіту виокремлено в окрему складову системи освіти внаслідок усвідомлення того, що за сучасних умов потреба суспільства у кваліфікованих кадрах з високим рівнем професійної компетентності та культури може бути задоволена лише на основі нової філософії освіти – освіти впродовж усього життя.

Як зазначає В. Семиченко, післядипломна педагогічна освіта – це особлива галузь педагогічної науки і практики, яка має ряд суттєвих ознак. По-перше, викладачі мають уже досить ґрунтовні професійні знання, уміння та навички, упорядковані на етапі попереднього навчання. Нові знання, прийоми роботи, уміння певним чином конкурують з наявними, адже якщо вони суперечать вже засвоєним, то викладач може знецінити їх значущість, ніж буде перебудовувати власну систему. Викладачі спираються на власний професійний досвід, який часто не збігається з теоретичними знаннями, що викликає негативне ставлення до нових знань, до викладача, який у даній ситуації сприймається як теоретик, відірваний від реалій практики. По-друге, викладачі вже засвоїли певну систему цінностей, оцінних критеріїв, яка стає інерційною та не дає можливості людині залишатись відкритою до нових впливів, обмежує її можливості у змінах. По-третє, вони у процесі професійної діяльності набули певних особистісних деформацій, які виникають як

пристосування (адаптування) до відповідної діяльності, а потім фіксуються і починають суттєво викривляти ставлення, дії, світосприйняття, світогляд в цілому, особливо в умовах змін у середовищі та змісті роботи [12, с. 54-57].

У сучасній педагогічній парадигмі відбувається зміщення пріоритетів навчання. Якщо раніше увага науковців і педагогів зверталася на організацію інституційованої освіти (шкільна, вузівська), то сьогодні основний акцент зміщується на самоосвітню діяльність. Якщо раніше людина отримувала основну частину життєво та професійно необхідної інформації у школі і вищому навчальному закладі, а згодом лише поповнювала її, то сьогодні навчитися раз і на все життя неможливо – навчання має відбуватися впродовж усього життя. Тому сьогодні виникають певні суперечності – високі вимоги сучасного суспільства та неготовність науки і практики повністю забезпечити відповідні процеси, оскільки психолого-педагогічні напрацювання переважно були спрямовані на навчання дітей та юнацтва; відсутні законодавчі і нормативні документи про післядипломну освіту та навчання дорослих тощо.

Вивчаючи проблеми освіти, які передбачається розв'язати людству у ХХІ ст., важливо зазначити, що світ не просто змінюється, а його зростаюча змінюваність перетворюється на конструктивну рису суспільства. Вперше в історії розвитку людства покоління речей та ідей змінюються значно швидше, ніж покоління людей. Уже сьогодні з'явилася фундаментальна залежність нашої цивілізації від професійної компетентності та якостей особистості, які формуються через освіту. Уміння розв'язувати проблеми суспільства значною мірою визначається і буде визначатися у майбутньому рівнем освіченості та культури.

Очевидним є той факт, що освіта, її розвиток не може ґрунтуватися лише на нормах класичної науки і розглядатися як замкнена, лінійна, обернена та рівноважна. На зміну лінійному уявленню про світ, що розвивається за стабільними і вічними законами, прийшло світорозуміння нестабільності, самостворення і саморозвитку природних, суспільних, економічних, політичних та інших систем, альтернативність напрямів їх еволюції. Відомі вчені О. Князева та С. Курдюмов зазначали, що ці та інші питання, які стосуються майбутнього та перспектив розвитку

самоорганізованих систем, вивчаються у руслі нового наукового напрямку – синергетики. Синергетика орієнтована на пошук універсальних законів еволюції і самоорганізації складних систем, законів еволюції відкритих неврівноважених систем будь-якої природи. Причинно-наслідкові зв'язки лінійного характеру, коли наслідки або тотожні, або пропорційні причині, що становили картину світу в класичному розумінні з її обов'язковою впорядкованістю, нині поступилися усвідомленню того, що хаос має конструктивну природу, з нього самоорганізуються нові структури і він не тільки руйнує, а й створює [5, с. 3-20].

Орієнтуючись на зазначену методологію, систему післядипломної педагогічної освіти та особистість викладача ЗВО, який у ній працює, слід розглядати як: «складноорганізовані, відкриті системи, тобто такі, що мають джерела обміну інформацією (енергією) із зовнішнім середовищем не тільки через межі систем, а й у кожній точці цих систем; системи, що самоорганізуються, самостворюються, тобто є джерелом, яке створює неоднорідність у системі (для системи післядипломної освіти цим джерелом є особистість викладача, який у ній навчається, а для особистості як системи – це її суб'єктивна сфера), переборює дисипацію, розсіювання цих неоднорідностей; нелінійні системи, тобто такі, що залежать від зовнішнього середовища і тому мають не один, а велику кількість шляхів еволюції, часто альтернативних, і процеси розвитку в яких проходять нерівномірно: можливі етапи надшвидкого розвитку, коли еволюція систем має необернений характер; нестабільні системи, тобто всередині їх постійно відбуваються випадкові рухи, що забезпечують неврівноваженість систем, їхній динамічний розвиток, самоорганізацію крізь нестійкість, біфуркації, випадковість» [10, с. 10-13]. Тому розвиток викладачів у системі післядипломної освіти має здійснюватися, виходячи з потреб, можливостей, власних сил і здібностей. Це сприятиме стимулюванню самоосвіти, саморозвитку та самоорганізації особистості.

Фундаментальні зміни, які відбуваються в галузі освіти, є взаємно детермінуючими і приводять до становлення нової системи освіти з новими функціональними можливостями,

структурою, змістом, системою управління і зв'язками з соціальним середовищем. Це положення має принципове методологічне значення для післядипломної освіти, оскільки визначає безпосередній соціальний контекст її функціонування та розвитку на найближчі роки та в більш віддаленій перспективі.

XXI ст. можна вважати століттям професіоналів, в якому здійснено перехід від кваліфікації до компетентності. Саме компетентність фахівця дає змогу знаходити розв'язання проблем у будь-яких професійних та життєвих ситуаціях, уможливаючи діяльність освіченої особистості незалежно від локального чи глобального контексту ринку праці. В умовах постійних змін професійно компетентний викладач ЗВО, маючи свободу вибору та оволодівши технологіями прийняття рішень, буде здатним до адаптації, розвитку і мобільності. Тому важливо знати сутність професійної компетентності викладача для її розвитку у післядипломній освіті.

Зміст і структура професійної компетентності викладача.

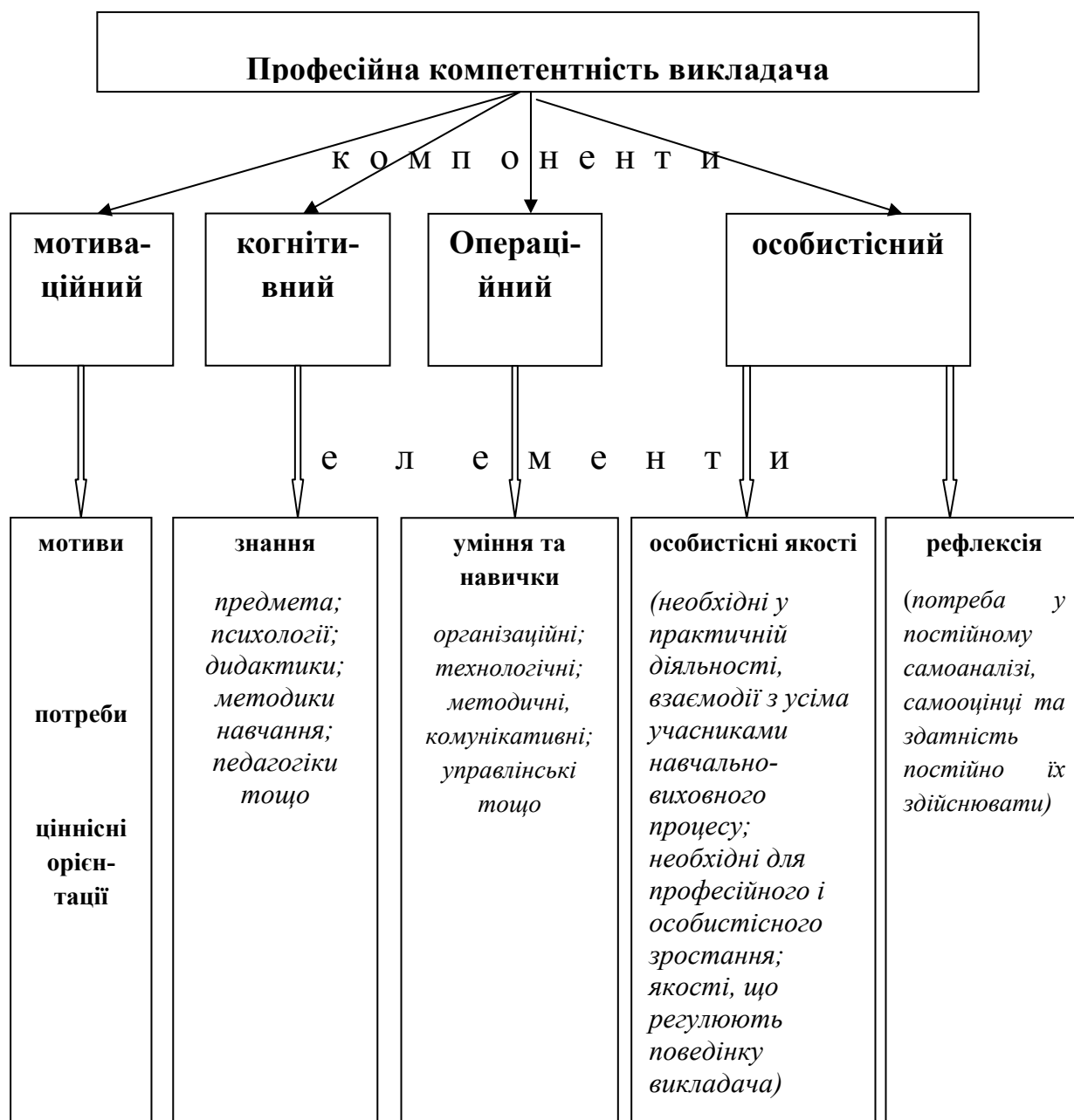
У межах проекту Європейської комісії «Тьюнінг – гармонізація освітніх структур в Європі» визначено «компетентність», як інтегроване та динамічне поєднання знань, розуміння, умінь, здатностей, цінностей, інших якостей особистості [14]. Загалом, компетентності фахівців розглядаються, з одного боку, як орієнтири для розроблення навчальних планів, програм і засобів оцінювання та передбачають гнучкість і автономність у їх конструюванні, а з іншого боку, – забезпечують опис того кінцевого результату, на який спрямовано зміст навчання. Розвиток загальних (або універсальних) та фахових компетентностей викладачів ЗВО стає все більш ваговою складовою у післядипломній освіті. Як зазначає В. Луговий, у компетентнісній методології важливим є «тлумачення компетентностей і виокремлення їх базового набору» [7, с. 3]. Тому нашим завданням є виокремлення такого набору компетентностей викладача ЗВО, який складе основу для їх розвитку у післядипломній освіті.

Виходячи з теоретичного аналізу досліджень провідних науковців з даної проблеми, узагальнення власного педагогічного досвіду можемо дати визначення поняттю «професійна компетентність викладача ЗВО» і виокремити складові, які входять до цього поняття.

Отже, під **професійною компетентністю викладача ЗВО** розумітимемо інтегровану професійно-особистісну характеристику фахівця, яка включає ціннісні орієнтації, фахові й функціональні знання, уміння і навички та особистісні якості, спрямовані на досягнення ефективного результату у професійній діяльності.

Основа змісту професійної компетентності викладача ЗВО визначається кваліфікаційною характеристикою. Кваліфікаційна характеристика – це вимоги до викладача щодо рівня його теоретичного і практичного досвіду. Вона являє собою нормативну модель компетентності викладача, відображаючи науково-обґрунтований склад професійних знань, умінь і навичок. Разом з тим, як показує проведений теоретичний аналіз, більшість науковців вважають за доцільне при визначенні поняття професійної компетентності вводити до її складу не лише знання, уміння та навички, а й мотиваційну, рефлексивну та особистісну складові. Ми також вважаємо, що структуру компетентності слід дещо розширити, передусім за рахунок мотиваційної складової, адже відсутність у фахівця мотивації до певного виду діяльності блокує його професійний розвиток і саморозвиток, не сприяє використанню знань, умінь та навичок, і в цілому збіднює відповідну компетентність. Разом з тим особистісну та рефлексивну складові, на наш погляд, не слід відокремлювати одна від одної, адже здатність до рефлексії є особистісною якістю. Безумовно, і мотиваційна сфера, і когнітивний ресурс (знання, уміння, навички) також є ознаками особистості, але в цьому разі вони умовно виділяються для того, щоб повніше розглянути не їх загальний склад, а лише ті елементи (мотиви, потреби, інтереси, сукупність знань, умінь та навичок), що безпосередньо входять до структури досліджуваного явища – професійної компетентності викладача.

Структурну схему професійної компетентності викладача наведено у рис. 1.

Рис. 1. Структурна схема професійної компетентності викладача

Отже, якщо розглядати структуру професійної компетентності викладача більш узагальнено, то в її складі можна виділити такі компоненти:

а) мотиваційний – сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних цілям і завданням педагогічної діяльності та їх інтегративних комплексів (пізнавальні потреби й інтереси, гуманістична спрямованість,

прагнення особистісно самореалізуватися у науково-педагогічній діяльності тощо);

б) когнітивний – сукупність знань, необхідних для здійснення науково-педагогічної діяльності (знання предмета, педагогіка, психологія, основи організації й управління навчальним процесом тощо);

в) операційний – сукупність умінь і навичок, необхідних для практичного розв'язання навчальних і виховних завдань (уміння встановлювати міжособистісний контакт, організовувати міжособистісну взаємодію, упорядковувати і передавати навчальну інформацію тощо);

г) особистісний – сукупність важливих для професійної педагогічної діяльності особистісних якостей (комунікативність, відповідальність, емпатійність, готовність до рефлексії, здатність до самоаналізу і самоуправління тощо) [11, с. 158].

Мотиваційний компонент включає мотиви, потреби, ціннісні орієнтації. Це своєрідний індикатор, який дозволяє судити про ставлення викладача до засвоєння нових знань, готовність до навчання і професійно-особистісного розвитку (мобільності).

Психологи розглядають мотивацію як рушійну силу поведінки у структурі особистості, зазначаючи, що саме мотив виступає акумулятором особистісного досвіду, який виконує роль внутрішнього регулятора майбутніх дій людини. А. Маркова умовно виділяє декілька груп мотивів, спрямованих на різні аспекти педагогічної поведінки (професійна діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала):

а) мотиви розуміння призначення професії;

б) мотиви професійної діяльності:

- діяльнісно-процесуальні мотиви (орієнтація на процес професійної діяльності);

- діяльнісно-результативні мотиви (орієнтація на результат професійної діяльності);

в) мотиви професійного спілкування:

- мотиви престижу професії у суспільстві;

- мотиви соціальної співпраці у професії;

- мотиви міжособистісного спілкування у професії;

г) мотиви виявлення особистості у педагогічній професії:

- мотив розвитку і самореалізації;

- мотиви розвитку індивідуальності [8, с. 30-31].

Поєднання цих мотивів утворює внутрішню детермінацію професійної поведінки. Вона залежить одночасно від багатьох мотивів, які в процесі професійної діяльності викладача постійно змінюються і мають свою змістову та динамічну ознаки.

Важливими елементами внутрішньої структури особистості, закріпленим життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань є ціннісні орієнтації. І як зазначає П. Гуревич, знання беруться зі світу, а цінності творять цей світ.

Вивчаючи проблему цінностей, Д. Леонтьєв виділив такі головні цінності, якими керується людина: безпосередні цінності етичного порядку (чесність, порядність, доброта, непримиренність до недоліків); цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність); цінності професійної самореалізації (ретельність, ефективність у справах, тверда воля); індивідуальні цінності (незалежність, відповідальність, конформізм) [6]. Свідомість і самосвідомість, закріплюючись у ціннісних орієнтаціях, впливають на мотивацію педагогічної дії.

Процесуальна сторона (вміння і навички) професійної компетентності викладача є похідною від рівня розвитку його ціннісних орієнтацій, а мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної діяльності є центральним у готовності викладача до педагогічної професії. Ціннісні орієнтації, особистісний смисл професії мають принципове значення для формування індивідуального стилю педагогічної діяльності, визначаючи його ліберальний, демократичний або авторитарний характер. На основі ціннісних орієнтацій формується мотиваційно-ціннісне ставлення до педагогічної професії, цілей і засобів педагогічної діяльності.

Когнітивний компонент охоплює теоретико-методологічні знання предмета (дисципліни, курсу), педагогіки та психології; нормативно-законодавчі знання; методики навчання (викладання) тощо. Знання, що розглядаються, як система наукових понять і категорій, дають можливість викладачу глибше зрозуміти педагогічну дійсність, осмислити найістотніші зв'язки й відносини у педагогічній взаємодії. Процеси засвоєння, перетворення й використання професійних знань

опосередковуються особистістю викладача, його ставленням до власної діяльності. Знання стають професійними тоді, коли вони перетворюються та вибудовуються в систему для практичного розв'язання педагогічних завдань, коли їх отримання й набуття вмотивовані індивідуально-особистісними потребами, коли вони виступають джерелом професійного розвитку.

Важливим компонентом професійної компетентності викладача ЗВО є *операційний компонент*, який розглядається нами як технологічний блок, що містить сукупність педагогічних умінь і навичок.

Будь-який компонент структури професійної компетентності не може існувати автономно, він завжди інтегрується з більш масштабними системами. Так, мотиваційний блок професійної компетентності входить до структури загальної особистісної спрямованості, когнітивний – до структури світогляду. Операційний же компонент входить до ширшого аспекту педагогічної діяльності – процесуального, що дає змогу розглядати реалізацію професійної компетентності у межах діяльнісного і функціонального підходів.

Отже, професійна компетентність викладача ЗВО на операційно-процесуальному рівні передбачає її вивчення з позиції цілеспрямованості та цілепокладання. Цей компонент структури професійної компетентності охоплює: способи дій (засоби, форми, методи, прийоми педагогічного впливу), сформовані на рівні умінь, або навичок; тактику особистісно-зорієнтованої поведінки у процесі взаємодії зі студентами; прояві педагогічного такту; комунікативні здібності; вміння безконфліктного вирішення педагогічних ситуацій тощо.

Особистісний компонент. Діяльність і поведінка людини мотивуються внутрішніми потребами, усвідомленням свого місця в житті суспільства і колективу зокрема. Професійно-особистісні якості викладача ЗВО, які входять до структури професійної компетентності поділяються на:

- якості, необхідні у практичній діяльності, взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу;
- якості, необхідні для професійного й особистісного зростання викладача ЗВО, його самовдосконалення;
- якості, що регулюють поведінку викладача, у тому числі й

здатність до рефлексії [16].

Рефлексія передбачає оцінку викладачем власної діяльності та визначення стратегії її розвитку. Здійснюючи навчально-виховний процес, викладач повинен обов'язково аналізувати його. Це створює можливість зворотного зв'язку, пошуку шляхів удосконалення своєї діяльності і внесення коректив.

У професійній діяльності викладача ЗВО можна виділити такі найважливіші компоненти: конструктивний (здібність проектувати особистість студента (слухача), відбирати і композиційно будувати навчально-виховний матеріал, враховуючи вікові та індивідуальні особливості того, кого навчають), організаторський (уміння включати студентів (слухачів) у різноманітні види діяльності та розвивати колектив як інструмент впливу на кожен окрему особистість), комунікативний (уміння налагоджувати та розвивати гарні взаємовідносини з кожним зокрема і колективом).

Викладач ЗВО у навчально-виховному процесі здійснює такі взаємопов'язані види діяльності, як діагностична, прогностична, конструктивно-проектувальна, організаційна, інформаційно-пояснювальна, аналітико-оцінювальна, дослідницько-творча. Результатом професійної діяльності викладача має бути сформована особистість студента (слухача).

Як ми зазначали, професійна компетентність викладача – це інтегрована на функціонально-діяльнісному рівні система, яка відображає змістову основу професійної діяльності. Викладач у навчально-виховному процесі виконує різні функції та здійснює різні види діяльності, кожен з яких потребує певних мотивів (прагнення виконувати цей вид діяльності, ставлення до цього як до професійної цінності, бажання удосконалюватись у цьому виді діяльності), знань (про специфіку цього виду діяльності), відповідних якостей і вмінь (здатність здійснювати відповідну діяльність). З огляду на це, ми вважаємо, що є всі підстави говорити про окремі види компетентностей, що відповідають функціональному складу науково-педагогічної діяльності викладача, що загалом складають його професійну компетентність. Структурно-функціональну схему професійної компетентності викладача ЗВО наведено у рис. 2.

Отже, залежно від функцій професійної діяльності викладача

ЗВО можна виділити такі види компетентностей: психологічна, предметна, дидактична, методична, комунікативна, управлінська, проєктивна тощо. Їх перелік можна розширити, додавши ще такі види, як економічна, правова, етична тощо. Однак, ми зупинилися на тих, які, на наш погляд, складуть змістову основу професійної компетентності будь-якого викладача ЗВО. Кожну із зазначених компетентностей викладача ЗВО, можна розглядати як окрему систему у структурі професійної компетентності, що складається з відповідних компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний) та елементів (мотиви та ціннісні орієнтації щодо конкретного виду діяльності, знання, уміння та навички, які його обслуговують, особистісні якості, що забезпечують його успішне виконання).

Психологічна компетентність викладача визначається як здатність до засвоєння нових знань, готовність до професійно-особистісного розвитку, співпраці з колегами, студентами і слухачами. До її складу ми відносимо відповідні блоки знань і умінь:

блок знань:

- головні підходи до проблеми спрямованості особистості;
- поняття про потреби в психології;
- особливості мотиваційної сфери та функцій мотивації;
- механізми формування мотивації студентів (слухачів) у процесі навчальних занять;
- головні підходи до визначення цілей навчання дисципліни (предмету);
- методики діагностування мотиваційної сфери;
- основи загальної психології; основи вікової психології;
- особливості психології виховання;
- психологія педагогічної діяльності тощо;

блок умінь:

- використовувати діагностичні методики мотиваційної сфери;
- стимулювати пізнавальні інтереси учасників навчального процесу;
- здійснювати мотивацію кожного навчального заняття та дисципліни загалом;
- формувати позитивне ставлення студентів (слухачів) до

навчання;

- актуалізувати знання і життєвий досвід студентів (слухачів);
- враховувати потреби й інтереси студентів (слухачів) під час проведення навчальних занять тощо.

Предметна компетентність викладача ЗВО визначається як теоретична і практична готовність до викладання предмета, дисципліни, курсу тощо. До її складу входять такі знання та уміння:

блок знань:

- нормативно-правові документи з предмету (дисципліни);
- державні стандарти освіти;
- теоретичні та методологічні основи предмету (дисципліни)

і суміжних з ним наук;

- зміст предмету (дисципліни);
- наукові методи предмету (дисципліни);
- історію розвитку і сучасні досягнення в науці тощо;

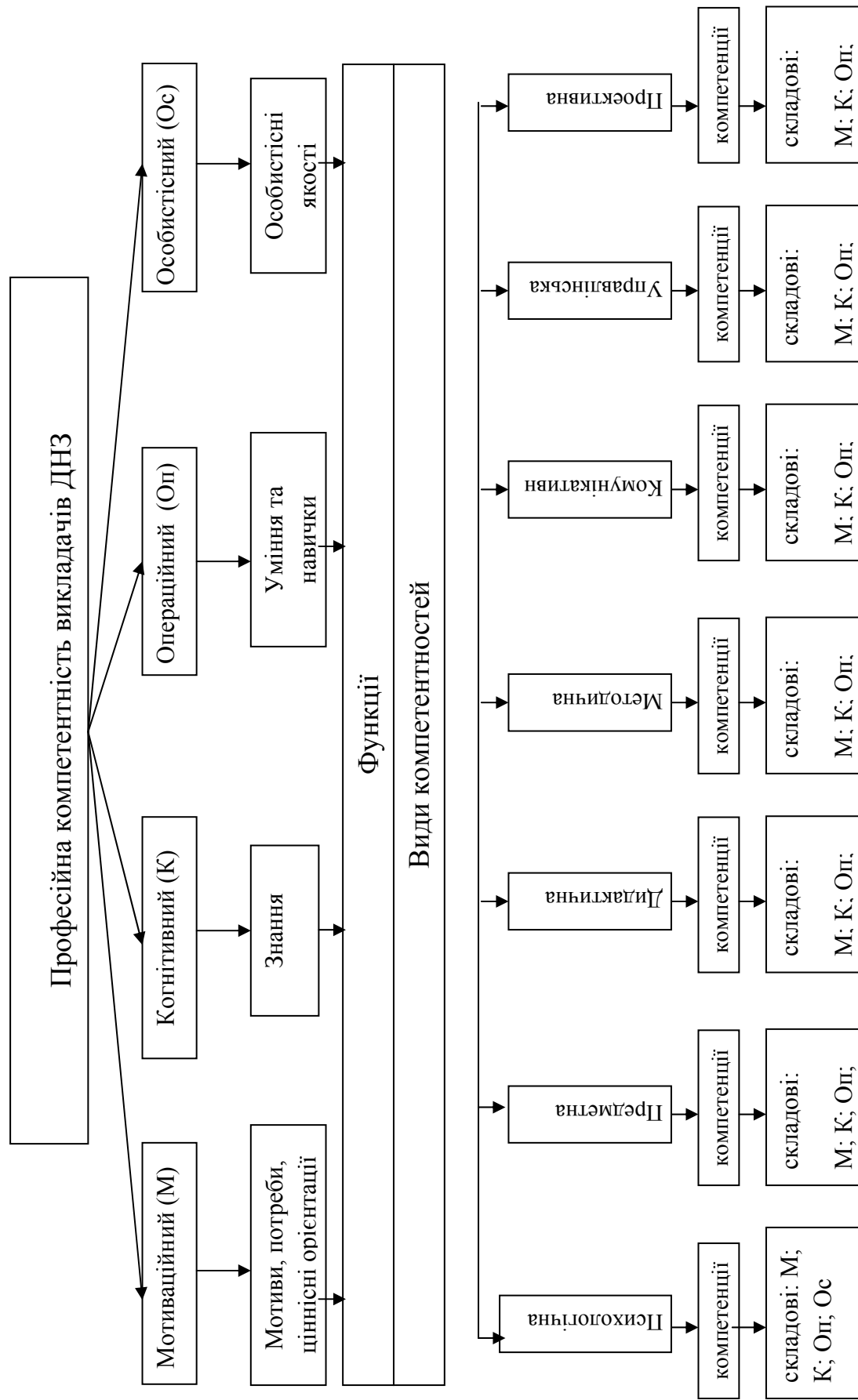
блок умінь:

- працювати з різними джерелами інформації; одержувати інформацію з різних джерел, аналізувати, синтезувати, узагальнювати та використовувати її у навчальному процесі;
- використовувати наукові методи досліджень;
- оперувати інструментами і приладами під час практичних занять тощо.

Дидактичну компетентність викладача ЗВО будемо розуміти, як пізнавально-теоретичну готовність до здійснення навчально-виховного процесу. У її складі ми виокремлюємо такі блоки знань і умінь:

блок знань:

- теорію навчання;
- методи педагогічних і наукових досліджень;
- принципи і правила навчання;
- сутність процесу навчання;
- зміст навчального процесу;
- закономірності навчання;
- методи навчання;
- види і форми навчання тощо;

Рис. 2. Структурно-функціональна схема професійної компетентності викладача ЗВО

блок умінь:

- визначати цілі навчального заняття і предмету (дисципліни);
- будувати навчальний процес на основі визначених принципів навчання;
- відібрати зміст і відповідне обладнання для проведення навчальних занять;
- доступно, чітко, виразно, переконливо і послідовно викладати навчальний матеріал;
- застосовувати різні методи і форми навчання тощо.

Методична компетентність викладача проявляється в його поінформованості, використанні різних освітніх технологій, методів і засобів навчання, розробленні дидактичних матеріалів тощо. Вона включає:

блок знань:

- методика викладання предмету (дисципліни);
- сучасні досягнення у педагогіці;
- сучасні освітні технології і техніки навчання;
- досвід кращих викладачів і науковців (України, області, району, міста);
- методи і прийоми навчання предмету;
- технологію розроблення дидактичних матеріалів тощо;

блок умінь:

- визначати мету та завдання навчального заняття;
- складати план роботи на навчальне заняття, курс;
- використовувати схеми аналізу різних навчальних занять;
- правильно обирати прийоми, методи, обладнання для реалізації поставлених навчальних завдань;
- розробляти робочі та навчальні плани і програми;
- організовувати навчальний процес як педагогічну взаємодію;
- застосовувати засоби навчання;
- розробляти дидактичний матеріал до навчальних занять;
- вести навчальну документацію тощо.

Комунікативна компетентність викладача ЗВО визначається рівнем і стилем спілкування, виступає необхідною умовою особистої, професійної та громадської діяльності. До її складу ми включили такі блоки знань і вмінь:

блок знань:

- психологія спілкування;
- функції спілкування;
- закономірності міжособистісної взаємодії;
- способи поведінки у міжособистісному спілкуванні;
- техніки спілкування;
- особливості міжособистісних конфліктів тощо;

блок умінь:

- адекватно сприймати та розуміти студентів (слухачів);
- виявляти здатність до емпатії;
- співпрацювати під час навчального заняття;
- орієнтуватися у різних ситуаціях спілкування;
- попереджати та розв'язувати конфлікти тощо.

Управлінська компетентність викладача ЗВО – здатність планувати, аналізувати, організовувати і контролювати навчально-виховний процес та власну професійну діяльність для досягнення прогнозованого результату. Вона включає:

блок знань:

- теоретичні основи управління;
- особливості управління навчальним процесом;
- планування навчального процесу;
- організація навчального заняття;
- підготовка і проведення моніторингу якості знань студентів (слухачів);
- педагогічна діагностика;
- види, функції та методи контролю тощо;

блок умінь:

- раціонально та економно використовувати робочий і навчальний час;
- оцінювати рівень навчальних досягнень студентів (слухачів);
- оцінювати результати навчальної роботи;
- використовувати різні види і методи контролю;
- регулювати та коригувати процес навчання за кінцевими результатами;
- керувати фронтальною, груповою та індивідуальною роботою студентів (слухачів);
- організувати самостійну роботу студентів (слухачів);

- аналізувати педагогічні ситуації;
- розв'язувати педагогічні задачі тощо.

Проективна компетентність викладача полягає у здатності розроблення, визначення та втілення освітніх проектів, аналізу партнерських стосунків, ділового співробітництва, передбачення наслідків професійної та особистої діяльності.

блок знань:

- теоретичні основи проектування і прогнозування;
- технології проектування;
- планування навчальної роботи;
- прогнозування розвитку навчального процесу;
- технології розробки навчального проекту тощо;

блок умінь:

- конкретизувати цілі навчання;
- визначати способи поетапної реалізації цілей навчання;
- здійснювати перспективне планування стратегічних, тактичних і оперативних задач і шляхів їх розв'язання;
- передбачати результати навчального процесу;
- конструювати навчально-виховний процес;
- планувати результати, які необхідно досягти студентам (слухачам) після закінчення виконання практичних завдань;
- розробляти навчальні плани і програми;
- проектувати зміст навчання предмету;
- проектувати навчальний процес;
- проектувати діяльність студентам (слухачам) на занятті;
- проектувати і прогнозувати власну педагогічну діяльність;
- розробляти навчальний проект [11].

Отже, ми визначили оптимальний обсяг знань і вмінь викладача ЗВО, необхідних для професійної діяльності. Однак, особистість викладача ЗВО необхідно розглядати як внутрішню цілісність, коли професійні й особистісні цінності тісно пов'язані з системою загальнолюдських цінностей. Тому професійну компетентність викладача ЗВО не можна розглядати поза розвитком його особистості. Це можна пояснити тим, що викладач упродовж своєї професійної діяльності постійно засвоює необхідні знання, набуває вмінь і навичок. Знання, перед тим як стати особистим надбанням, проходять через так звані афективно-ціннісні фільтри особистості, перетворюючись на її

власні оцінювальні та понятійні категорії, настанови, програми поведінки.

Отже, професійно значущі особистісні якості відіграють роль тих внутрішніх умов, за яких зовнішні характеристики перетворюються на професійну компетентність. Викладач ЗВО ніколи не повинен себе вичерпувати, мусить завжди бути цікавим для студентів, створювати духовну атмосферу, завдяки якій у них виникатиме прагнення до знань, відкривати щось нове, досі їм невідоме.

Професійна діяльність викладача ЗВО досить різноманітна: аналіз результатів своєї праці та спрямування власних зусиль на її вдосконалення і розвиток; подолання різних протиріч, особливо протиріччя між наявним рівнем фахової компетентності та високим рівнем професіоналізму тощо. Тому однією із визначальних умов процесу професійного розвитку викладача ЗВО є перетворення власної професійної діяльності у предмет змін, удосконалення та формування власної позиції й іміджу.

Викладач ЗВО має обрати власний шлях для досягнення вершин професійної майстерності. Вдалим з цього приводу є висловлювання І. Беха щодо становлення професіонала в сучасних соціальних умовах. Він зазначає, що умовою і засобом реалізації професії виступає людина-професіонал, в особистості якої, з одного боку, втілюється те спільне, що характерне для будь-якого працівника, який зайнятий цим видом праці, з іншого – індивідуальне, привнесене ним самим у кожний конкретний акт, кожний аспект професійної діяльності [1, с. 157].

Отже, з'ясування сутності поняття «професійна компетентність викладача ЗВО» дало можливість виокремити і проаналізувати структурні компоненти та визначити її як систему, інтегровану на функціонально-діяльнісному рівні, що складає змістову основу професійної діяльності викладача. Розуміння змісту поняття та компонентів професійної компетентності викладача ЗВО дають можливість провести діагностику та визначити її рівень для подальшого розвитку у післядипломній освіті. Наступним напрямом подальших досліджень має бути виокремлення педагогічних умов, які сприятимуть розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО.

Педагогічні умови розвитку професійної компетентності викладача у післядипломній освіті.

Створена в Україні система післядипломної освіти забезпечує потреби суспільства у кваліфікованих науково-педагогічних кадрах з високим рівнем професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати завдання та посадові функції, впроваджувати нові сучасні освітні технології, сприяти розвитку інноваційних процесів.

Розвиток, як процес якісних змін у людині, знаменує перехід від простого до складного, від нижчого до вищого. Він не тотожний навчанню, бо має цілком іншу природу: якщо навчання передбачає засвоєння і нагромадження інформації, то розвиток – певну перебудову і вдосконалення функцій і якостей людини. Тільки викладач, який постійно, упродовж усього життя розвиває професійну компетентність, стає справжнім майстром у професії. Специфіка освітянської праці полягає у тому, що викладачу необхідно виходити до студентів (слухачів) із знаннями, думками і переконаннями, які відповідають потребам часу і суспільства. Адже рольова монотонність стає гальмом особистісного розвитку, оскільки не дає можливості розв'язувати професійно-життєві ситуації, розвивати гнучкість і чутливість до нового, бути активним і мобільним у професії. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта визначає одним з головних пріоритетів уміння оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства і готують викладачів до реалізації себе як особистості у цьому суспільстві.

Відомо, що «розвиток», як фундаментальна філософська категорія, має характер комплексного поняття, визначення якого найповніше подане у філософському енциклопедичному словнику: «розвиток – незворотна, спрямована закономірна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. Не кожна зміна є розвитком. Лише одночасна наявність усіх вище наведених властивостей (незворотність, спрямованість, закономірність) виділяє розвиток серед інших змін» [15, с. 561]. Виходячи з цього, ми можемо визначити, що є розвитком професійної компетентності викладача. Отже, *розвиток професійної компетентності викладача ЗВО – це закономірний і цілеспрямований процес якісних змін у фахових знаннях, уміннях, мотивах, професійних і*

особистісних якостях. Механізмом цього процесу є саморозвиток, що ґрунтується на творчому пошуку й самоосвіті у виборі змісту і форм професійного розвитку за рахунок максимально можливого збагачення власного досвіду, особистісної самореалізації у професійній діяльності та безперервної освіти.

У системі післядипломної освіти важливого значення набуває розвиток викладачем індивідуального стилю роботи, який формується у процесі творчої діяльності і професійної компетентності та залежить від умов освітнього середовища. Визначальною рисою індивідуального стилю роботи викладача є творче ставлення до навчання студентів, постійний пошук нових ефективних технологій, методів і форм навчання та виховання. Професійна діяльність викладача полягає не лише в умінні аналізувати умови освітнього середовища, а й передбачати наслідки його змін, оцінювати власні інтелектуальні ресурси, прогнозувати результати професійної діяльності та навчальної діяльності студентів, виявляти потреби суспільства у даний період і на перспективу, проектувати індивідуальний розвиток. Тому завдання післядипломної освіти полягає не лише в наданні допомоги викладачам у вдосконаленні педагогічної техніки та опануванні нових технологій, а й у створенні умов для досягнення високого рівня професійної компетентності за всіма її компонентами. Зважаючи на все вище зазначене, необхідно визначити умови, які сприятимуть ефективному розвитку професійної компетентності викладачів у післядипломній освіті.

Поняття «умова» є філософською категорією та «відображає універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. За наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості у дійсність» [13, с. 441].

Педагогічні умови відрізняються від умов соціальних, психологічних, організаційних тощо. Так, соціальні умови розвитку професійної компетентності викладача ЗВО забезпечують прозорість його педагогічної діяльності для громадськості, публічність, визначають матеріальні та моральні стимули праці. Психологічні умови ґрунтуються на закономірностях розвитку та самореалізації особистості, створенні психологічного комфорту, врахуванні індивідуальних

особливостей. Організаційні умови визначають загальні вимоги до структури та порядку розвитку професійної компетентності викладачів. *Педагогічні умови – це ті обставини, які сприяють ефективному розвитку професійної компетентності викладачів у післядипломній освіті.*

На нашу думку, найбільш оптимальними педагогічними умовами, які впливатимуть на розвиток професійної компетентності викладачів ЗВО у післядипломній освіті, є:

- визначення раціонального змісту курсів підвищення кваліфікації і стажування;
- безперервність у розвитку професійної компетентності;
- диференціація змісту і форм розвитку професійної компетентності викладачів;
- мотивація до професійного зростання;
- самовдосконалення викладачів.

Найважливішою складовою у вітчизняній післядипломній освіті є підвищення кваліфікації і стажування викладачів. Якісні зміни у розвитку професійної компетентності викладача відбудуться за умови *визначення і розроблення раціонального змісту курсів підвищення кваліфікації на компетентнісний основі*. Перевага компетентнісного підходу полягає у розробленні гнучких навчальних планів, зміни підходів до вибору форм і методів навчання та засобів оцінювання. Зміни у змісті навчання, формах і методах стосуються зміщення акцентів з процесу на результати навчання, зміни ролі викладача та організації навчання. Зміст і форми курсів підвищення кваліфікації і стажування викладачів мають бути визначені на підставі рівня професійної компетентності та бути відображеними:

- на нормативному рівні – у навчальних і навчально-тематичних планах, програмах;

- на рівні методичного забезпечення самостійної роботи слухачів – в орієнтовній тематиці випускних робіт, переліку комплексних завдань для навчального практикуму, переліку тематичних питань для підготовки виступу на конференції з обміну досвідом роботи, методичного забезпечення контролю, орієнтовному переліку тематичних блоків питань для проведення комплексного заліку та збірнику тестів для діагностування рівнів професійної компетентності викладачів.

Структура навчальних планів має бути модульною та складатися з інваріантної та варіативної частин. Інваріантна частина навчальних модулів включає обов'язкові теми з актуальних питань розвитку освіти та її нормативно-правового забезпечення, а варіативна – спецкурси за вибором викладачів. Зміст варіативної частини модулів визначається відповідно до запитів і потреб викладачів і можливостей ЗВО.

Програми курсів підвищення кваліфікації і стажування викладачів мають розрізнятися за:

- призначенням: цільові, тематичні, проблемні;
- формами: очні, заочні, очно-заочні, очно-дистанційні, дистанційні;
- терміном проведення: довготермінові, короткотермінові.

Тематичні курси, на відміну від традиційних, короткотермінові і безпосередньо пов'язані з певною тематикою, яка цікавить викладачів. Вони не мають обмежень за термінами проведення і програмами. Форми проведення тематичних курсів можуть бути різними: семінари, ділові ігри, «круглі столи», тренінги тощо. Завдяки цьому реалізується принцип вільного вибору викладачем актуальних для професійного розвитку курсів. Урахування потреб викладачів, індивідуалізація та диференціація освітніх послуг і програм є важливою умовою розвитку їх професійної компетентності.

Найбільш ефективною формою підвищення кваліфікації викладачів у післядипломній освіті є очно-дистанційна (форма організації навчального процесу і педагогічна технологія). В її основу покладено керовану самостійну роботу викладача з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет. Основними принципами очно-дистанційної форми підвищення кваліфікації викладачів є: науковість, прогностичність, гнучкість, динамічність, зворотній зв'язок, модульність тощо.

Очно-дистанційне підвищення кваліфікації викладачів має суттєві переваги перед очною формою навчання і стажуванням: оптимальне поєднання очного і дистанційного навчання, традиційних і сучасних засобів навчання, інноваційних технологій; можливість диференційованого використання змісту навчальних програм; забезпечення розвитку інформаційної культури; керована

самостійна науково-дослідна робота за темою випускної роботи.

Для очно-дистанційної форми підвищення кваліфікації викладачів притаманні риси систем відкритої освіти (доступність, реальна неперервність, особистісна орієнтованість, демократичність, варіативність тощо). Завдяки такій формі підвищення кваліфікації активно використовуються сучасні засоби інформаційних, комп'ютерних, телекомунікаційних технологій, посилюється креативна складова навчання, формується національне освітнє Web-середовище в мережі Інтернету. Водночас створюються умови для інтеграції інформаційних та педагогічних технологій, які забезпечують інтерактивність взаємодії суб'єктів навчання та високу продуктивність навчального процесу. На наш погляд, доцільною є змішана технологія дистанційного навчання (кейс + мережа). Вони оптимально враховують індивідуальні можливості кожного суб'єкта навчання, дають можливість задовольнити інтереси та запити викладачів у науково-методичному і технологічному супроводі процесу підвищення кваліфікації, оперативно одержувати інформацію про інновації в освіті й науці, інтерактивно взаємодіяти завдяки мережі інтернет. Використання інтернет-технологій на очно-дистанційних курсах підвищення кваліфікації викладачів забезпечує доступ до кращих світових освітніх ресурсів, розширює коло спілкування та обміну досвідом з колегами, відкриває широкі можливості для одержання професійно орієнтованої інформації.

Очно-дистанційна форми підвищення кваліфікації викладачів передбачає використання різних форм навчальних занять: аудиторні (лекції, практичні, семінарські, конференції з обміну досвідом, тренінги, ділові ігри, «круглі столи», «тематичні дискусії») і позааудиторні (відеоконференції, чати, форуми, індивідуальні заняття, консультації, самостійну роботу).

Самостійна робота в процесі підвищення кваліфікації викладачів за очно-дистанційною формою є обов'язковим і провідним видом курсового навчання. Її наявність на очному й дистанційному етапах підвищення кваліфікації впливає із самого визначення поняття. Проте найбільший обсяг цієї роботи передбачено саме на дистанційному етапі, що зумовлено можливою віддаленістю в цей період від наукового керівника і навчального закладу. При цьому завжди є можливість одержати кваліфіковану і

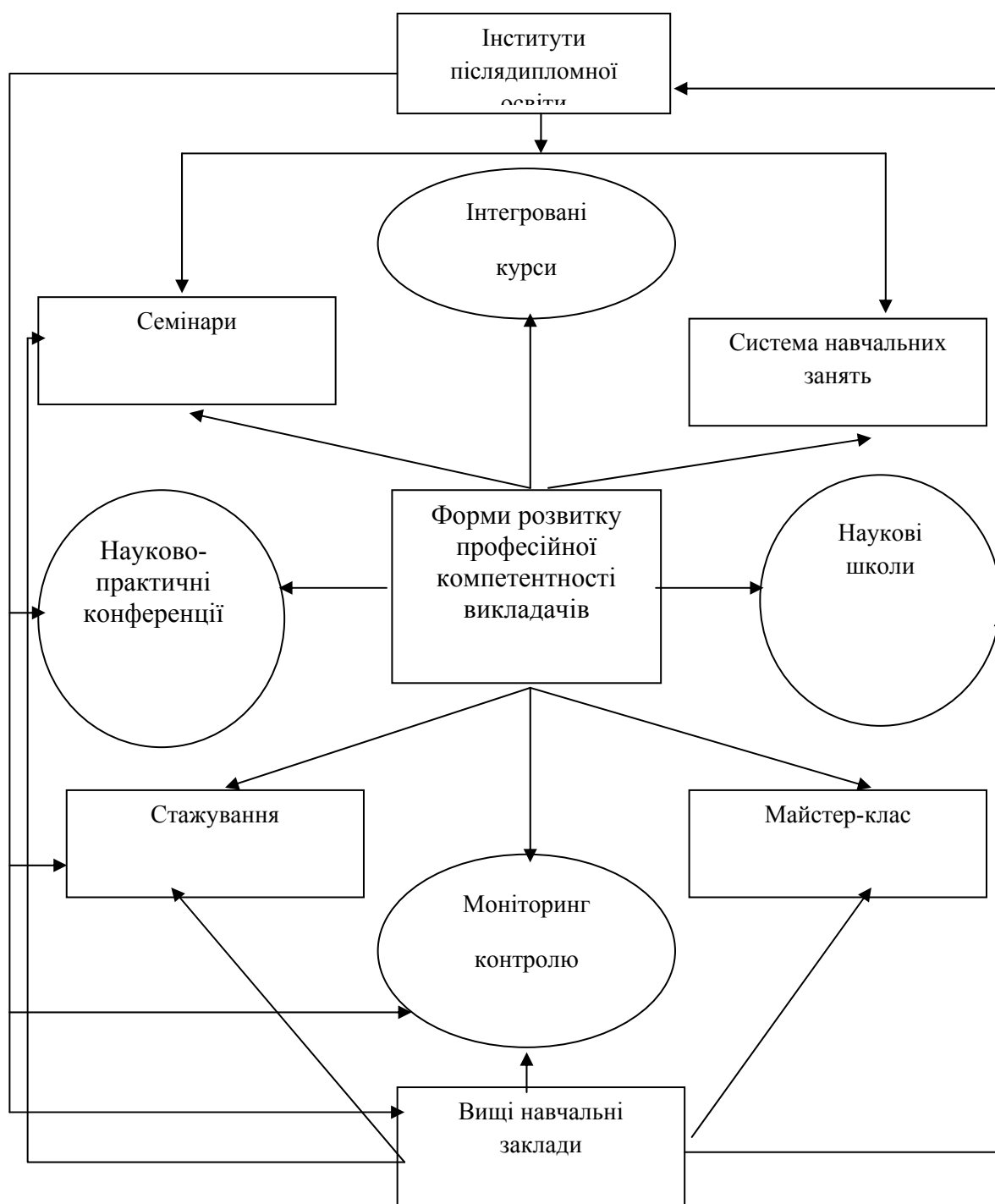
своєчасну науково-методичну допомогу та консультації від нього. Для цього використовуються різні засоби зв'язку (чати, форуми, E-mail, Skype, телефон, факс тощо).

Керована самостійна робота на дистанційному етапі підвищення кваліфікації викладачів вимагає чіткої організації та координації дій наукового керівника та тьютора, самоорганізації слухача, якісного науково-методичного забезпечення. Тьютор у процесі курсів підвищення кваліфікації за очно-дистанційною формою виконує такі функції: інформаційну, комунікаційну, організаційну, консультативну й управлінську. Основними завданнями тьютора на дистанційному етапі курсів підвищення кваліфікації є: якісне науково-методичне забезпечення та методичний супровід (консультації, планування, управління, контроль) самостійною роботою слухачів, створення комфортного мікроклімату для спілкування та коригування індивідуального графіку навчання. Контроль якості знань, умінь і навичок у процесі підвищення кваліфікації викладачів за очно-дистанційною формою навчання здійснюється за допомогою проведення тестового контролю на усіх етапах курсів і захисту випускної роботи.

Необхідною умовою ефективної самостійної навчальної і науково-дослідної роботи у дистанційному режимі є науково-методичне забезпечення: комплекс навчальної та методичної інформації, розміщеної на різних носіях (паперових, плівкових, електронних тощо). Отже, очно-дистанційна форма підвищення кваліфікації викладачів сприяє розвитку професійної компетентності викладачів.

Безперервність у розвитку професійної компетентності викладачів є необхідною умовою і вимогою до його фахової діяльності. Відповідна педагогічна умова означає створення такої системи, яка б не обмежувала навчання викладачів усталеними формами та термінами, наприклад, тільки очними курсами підвищення кваліфікації, семінарами та конференціями, стажуванням. Необхідно забезпечити послідовність і цілісність етапів розвитку професійної компетентності викладачів, об'єднаних змістовно та організаційно, як наведено у рис.3. Безперервність розвитку професійної компетентності викладачів має забезпечуватись: наступністю між підготовкою науково-педагогічних кадрів у закладах вищої освіти та розвитком

професійної компетентності у післядипломній освіті; проведенням семінарів та інших форм професійного розвитку, які враховують особисті потреби викладачів, об'єднуються змістовно та структурно тощо. Процес набуття компетенцій викладачами має органічно поєднуватися навчанням на курсах підвищення кваліфікації, стажуванні та іншими формами в міжкурсовий період за цілісним і науково-обґрунтованим змістом.

Рис. 3. Форми розвитку професійної компетентності викладачів

Диференціація змісту і форм розвитку професійної компетентності викладачів. Для розвитку професійної компетентності викладачів у післядипломній освіті важливо створити умови для максимальної реалізації індивідуальних здібностей. Диференціацію та індивідуалізацію розвитку професійної компетентності викладачів можна забезпечити різними формами навчальних занять і самоосвітою. Ми виходимо з усвідомлення диференціації навчання як множинності та варіативності індивідуальних і колективних підходів до реалізації змісту освіти та особистісно-орієнтованого навчання. Диференціювання у процесі курсів підвищення кваліфікації допомагає викладачам швидше адаптуватися до інноваційних процесів в освіті й економіці та реалізувати свій особистісний потенціал.

Реалізація диференціації змісту і форм навчання викладачів передбачає зміну мотивації засвоєння і застосування знань, отриманих у процесі курсової підготовки: із засобів добування нових знань у засіб самореалізації і самоствердження через використання системних знань на практиці. Для цього необхідно процес навчання будувати як систему занять із розв'язуванням ситуаційних задач. Такий підхід збагатить особистий досвід викладачів і допоможе розв'язати існуючі проблеми, пов'язані із взаємодією та спілкуванням у колективі.

Важливою умовою розвитку професійної компетентності викладачів у післядипломній освіті є *мотивація до професійного зростання*. Вона спрямована на постійне пізнання, прагнення до визначення сутності будь-якого явища, події, пошук найкращих способів розв'язання професійних проблем, постійне експериментування, самоаналіз і самооцінку. Саме мотивація до професійного зростання привчає їх до самостійності, виховує вимогливість до себе, розвиває вміння аналізувати та синтезувати процеси і явища, що відбуваються в освіті, економіці, суспільстві. Постійна мотивація до саморозвитку сприяє вдосконаленню не лише професійних знань, умінь і навичок викладачів, а й формує відповідний склад мислення та спілкування, що важливо в умовах науково-технічного прогресу.

Отже, варто зазначити, що розвиток професійної компетентності викладачів відображає цілісність і послідовність

безперервної освіти, розширення меж спілкування, орієнтації, вибору.

Самовдосконалення викладачів є також важливою умовою розвитку професійної компетентності. Становлення викладача як особистості і професіонала відбувається поступово, за умови безперервної освіти. Чим краще усвідомлює викладач своє високе призначення, розуміє вимоги до його особистості, тим активніше він працює над собою. А це – основа професійного успіху. Сьогодні вітчизняні та зарубіжні інституції та освітні організації висувають нові вимоги до професійної компетентності викладача як носія сучасних суспільних та освітніх змін. Усвідомлення цілеспрямованих дій по самозміні і самоактуалізації дає можливість викладачу досягти як позитивних особистісних зрушень, так і розвинути професійну компетентність. Професійне педагогічне самовдосконалення, як визначає Т. Вайніленко, являє собою «процес і результат творчого, цілеспрямованого, самостійного, самодетермінованого руху фахівця від Я-реального до Я-ідеального, від Я-потенційного до Я-актуального, що здійснюється у формі професійного самовиховання, самоосвіти й самоактуалізації, забезпечує досягнення педагогом позитивних особистісних змін та є передумовою його успішної творчої самореалізації в професії» [2, с. 4].

Найбільш суттєвими ознаками самовдосконалення викладача є: самостійність, самодетермінованість, інтегративність, усвідомленість і творчість. Провідними формами самовдосконалення є самовиховання, самоосвіта, самоактуалізація. Кожна із названих форм має свої специфічні завдання й можливості для розвитку професійної компетентності викладача. Як складний динамічний процес самовдосконалення викладача проходить у декілька етапів: діагностування, цілепокладання, планування, виконання, контроль і корекція. Успішність самовдосконалення викладача залежить від реалізації кожного із зазначених етапів. Варто підкреслити, що самоосвіта викладача не може бути ефективною, якщо вона не відповідає принципам:

- систематичності і послідовності самоосвіти;
- зв'язку самоосвіти з практичною діяльністю;
- взаємозв'язку наукових і методичних знань у самоосвітній

підготовці;

- відповідність змісту самоосвіти рівневі підготовки викладача, його інтересам і нахилам.

Розвиток творчої активності в галузі самоосвіти тісно пов'язаний з умінням оцінити результати власної праці. Викладач повинен знати, що самооцінка як чинник самоосвіти виступає у подвійній ролі: як внутрішній стимул (поповнення знань) і як об'єкт пізнання та самопізнання. Розвиток професійної компетентності викладачів потребує систематичної і наполегливої роботи із самоосвіти і самовдосконалення. Самовдосконалення, як процес пізнання, передбачає не просте закріплення професійних знань або засвоєння вже відомої наукової інформації, а здобуття нових наукових і методичних знань, практичних навичок, тобто, воно має бути безперервним.

Отже, самовдосконалення викладачів повинно здійснюватись з урахуванням вимог часу, індивідуальних особливостей, інтересів і потреб.

Висновки: узагальнюючи сказане, варто зазначити, що професійна компетентність викладача ЗВО є професійно-особистісною характеристикою фахівця, здатного результативно виконувати професійну діяльність в умовах постійних змін, здійснювати безперервний процес самоосвіти та самовдосконалення, активно взаємодіяти з соціумом і досягати поставлених цілей.

Поняття професійної компетентності викладача складне за своєю структурою та змістом, оскільки є інтегрованою системою на функціональному і діяльнісному рівнях. Професійна компетентність викладача ЗВО потребує постійного розвитку. Для цього необхідні певні педагогічні умови, які сприятимуть безперервному розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО у післядипломній освіті.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є проведення порівняльних досліджень розвитку професійної компетентності викладачів в Україні та економічно-розвинутих країнах світу; розроблення нових концептуальних положень щодо розвитку професіоналізму викладачів у післядипломній освіті.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Становлення професіоналізму в сучасних соціальних умовах / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – №3-4 – С. 157-162.
2. Вайніленко Т. В. Основи професійного самовдосконалення педагога : метод. рекомендації / Т. В. Вайніленко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – 20 с.
3. Делор Жак. Образование: сокровитное сокровище. Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века / Жак Делор. – Женева, 1996.
4. Дистервег Ф. Руководство для немецких учителей / Ф. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 203 с.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 3-20.
6. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентации / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 17 с.
7. Луговий В. І. Формування ціннісної компетентності науково-педагогічних працівників – важлива умова їх успішної діяльності в сучасній вищій школі / В. І. Луговий // Проблеми освіти : зб. наук. праць. – К. : Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України, 2010. – Вип. 63. – С. 3–9.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
9. Онушкин В. Г., Кулюткин Ю. Н. Образование взрослых как предмет исследования / В. Г. Онушкин, Ю. Н. Кулюткин // Советская педагогика. – 1981. – №6. – С.86-94.
10. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів як відкрита система/ Н. Г. Протасова // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – №1. – С. 10-13.
11. Саюк В. І. Компетентнісний підхід у підготовці науково-педагогічних кадрів і сукупність компетентностей сучасного викладача системи післядипломної педагогічної освіти / В. І. Саюк // Теорія і практика підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні: зб. наук. пр. : НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К. : СПД-ФО Рудник В.А., 2015. – С. 154-168.
12. Семиченко В. А. Психологічні аспекти професійної

підготовки і післядипломної освіти педагогічних кадрів // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – №1. – С. 54-57.

13. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 10. : Т – Ф. – 658 с.

14. Tuning Education Structures in Europe. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tuning.unideusto.org>. – 2008.

15. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

16. Формування дослідницької культури молодих науковців : монографія / за ред. В. А. Семиченко. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 133 с.

УДК 378:37.02:37.04

Н.В. Марченко

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ» У РАМКАХ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**

Н.В. Марченко - к. пед. наук, старший викладач кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, n.marchenko@npu.edu.ua

***Анотація.** У статті проаналізовано особливості методики навчання дисципліни «Інтелектуальна власність». Досліджено доцільність використання активних, імітаційних та ситуативних методів навчання під час оволодіння студентами теоретичними відомостями та практичними навичками з права інтелектуальної власності. Охарактеризовано основні форми організації освітнього процесу та зосереджено увагу на групових формах організації роботи з вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність».*

***Ключові слова:** інтелектуальна власність, правове виховання, форми організації освітнього процесу, методика навчання, ситуативні вправи, імітаційні методи, ділова гра, дискусія.*

N. Marchenko
METHODOLOGY OF STUDY OF DISCIPLINE
«INTELLECTUAL PROPERTY» IN THE FIELD OF
POSTGRADUATE EDUCATION

N. Marchenko - Ph.D. in Pedagogic, Senior Lecturer at the Department of Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University n.marchenko@npu.edu.ua

***Summary.** In the article has been analyzed the peculiarities of the methodology of discipline «Intellectual Property». The expediency of using active, simulation and situational learning methods during mastering of theoretical knowledge and practical skills on intellectual property rights has been explored. The main forms of organization of educational process has been characterized as well as attention has been focused on the group forms of organization of work on studying the discipline «Intellectual Property».*

***Keywords:** intellectual property, law education, forms of organization of educational process, teaching methods, situational exercises, simulation methods, business game, discussion.*

Вступ. Невід’ємною цінністю сучасного суспільства є людський капітал, який сприяє прогресивним змінам як в економіці, так і в соціальному житті країни. Однією з основних його ознак є створення інтелектуального продукту, який відрізнятиметься оригінальністю, довершеністю та суспільною корисністю. В умовах зростання технологічного прогресу, вироблення різноманітних шляхів поширення та здобуття (запозичення) інформації надзвичайно важливим для кожного громадянина є знання про можливі способи цивільно-правового захисту результатів індивідуальної творчої діяльності від таких загроз, як плагіат, піратство та контрафакція. Розуміння важливості реформування та захисту інтелектуальної власності сприяло визначенню її як одного з векторів Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020».

З метою ознайомлення громадян держави з їхніми конституційними правами, підвищення грамотності населення у даній галузі права відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» у 2004

р. до навчального плану вищого навчального закладу Міністерством освіти і науки України було введено обов'язкову дисципліну «Інтелектуальна власність». Незважаючи на те, що дисципліна є надзвичайно важливою для освоєння студентами, адже знання правил цитування інформації є важливим підґрунтям для їхньої науково-дослідної роботи, а ознайомлення з розділами права інтелектуальної власності розкриває можливі варіанти захисту творчих напрацювань у відповідності з чинним законодавством, у 2015 році МОН України наказом № 235 від 04.03.2015 р. скасувало наказ № 811 «Про запровадження у ЗВО навчальної дисципліни «Інтелектуальна власність» від 20.10.2004 р., залишивши право включати дану дисципліну до структури навчальних планів або до складу суміжної дисципліни за вибором ЗВО. Оскільки незнання законів не звільняє від відповідальності, то вважаємо за необхідне й надалі ознайомлювати студентів із змістом дисципліни «Інтелектуальна власність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання охорони та захисту права інтелектуальної власності досліджували такі науковці, як: В.О. Жаров [2], А.О. Підопригора [5], О.П. Орлюк [3], В.О. Семків [7], Р.С. Шандра [7] та ін. Методиці навчання інтелектуальної власності у ЗВО приділяли увагу О.Б. Німко [8], О.А. Підопригора [5], О.О. Підопригора [5], А.В. Поліщук [6], О.М. Стороженко [8] та ін.

Постановка завдання. З огляду на те, що методика навчання інтелектуальної власності є не досить висвітленою в науковій літературі, то метою нашої розвідки є розкриття її особливостей, опис найефективніших методів та форм роботи під час вивчення названої дисципліни у ЗВО. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

- проаналізувати основні форми організації навчального процесу під час вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність»;
- дослідити методику навчання даної дисципліни у рамках післядипломної освіти;
- виявити найефективніші методи засвоєння студентами знань з права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Суспільство постійно перебуває у динамічному процесі розвитку, основою якого є система знань та вміння їх вправно застосовувати на практиці. Методика навчання,

як галузь педагогіки, що вивчає методи та закономірності вивчення тої чи іншої дисципліни, завжди користувалася популярністю у викладачів-науковців, які намагаються постійно підвищувати свій професійний рівень, слідкуючи за інноваціями та способами їх впровадження.

Таким чином вдосконалення процесу навчання є одним із пріоритетних завдань освітнього процесу у ЗВО, адже вивчення досвіду педагогів-новаторів стає рушійною силою у напрямі вдосконалення професійної діяльності викладача та оптимізації процесу подачі та запам'ятовування інформації студентами.

На вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» виділяється один кредит: лекційні та практичні години, підсумковий контроль (залік). Специфіка дисципліни полягає у тому, що її основу становлять виключно законодавчі документи України з галузі права інтелектуальної власності, а також міжнародні акти та угоди, що ратифіковані нашою державою.

Метою вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» є вивчення та засвоєння студентами теоретичної інформації у сфері правового регулювання відносин інтелектуальної власності та вироблення практичних навичок для розв'язання конкретних ситуацій.

Основними завданнями вивчення курсу «Інтелектуальна власність» є:

1. Сприяти засвоєнню та розумінню основних понять права інтелектуальної власності.

2. Розкрити різницю між немайновими та майновими правами інтелектуальної власності.

3. Ознайомити студентів з теоретичною інформацією та виробити практичні навички з її використання у рамках авторського та суміжного права, патентного права, права інтелектуальної власності на правові засоби індивідуалізації товарів, робіт, послуг, а також на інші об'єкти інтелектуальної власності.

4. Сформувати вміння використовувати законодавчу базу України та міжнародні договори за допомогою розв'язання складних ситуацій у галузі інтелектуальної власності.

5. Виховувати професійну етику та правову культуру.

Інтелектуальна власність тісно пов'язана з циклом суспільно-гуманітарних дисциплін: філософією, історією, етикою, економікою, риторикою та ін.

Відповідно до поставленої дидактичної мети під час вивчення курсу застосовуються різноманітні форми організації освітнього процесу: лекція, практичні заняття, самостійна робота.

Лекція з права інтелектуальної власності спрямована на виклад систематизованої науково-навчальної інформації з основних розділів та тем з метою орієнтації студентів у даній галузі, стимулювання їх практичної діяльності шляхом мотивування та стимулювання навчально-пошукової діяльності. Дана форма навчання носить діалоговий спосіб проведення. З метою активізації мислення студентів викладачу доцільно під час розповіді звертатися до студентів із запитаннями (наприклад, «Що Ви розумієте під поняттям «інтелектуальна власність»?», «З якого віку людина може стати автором?», «Що можна віднести до нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності?» тощо), пропонувати наводили власні приклади відповідно до проблеми та висловлювати особисті судження.

На практичних заняттях відбувається систематизація, узагальнення та закріплення теоретичних знань отриманих під час лекційних занять та самостійної роботи, розвиток практичних умінь та навичок. «На практичних заняттях викладач виступає у ролі консультанта, котрий усіляко сприяє проявам самостійності та ініціативи студентів» [4, с. 133]. Під час проведення даної форми навчання важливо використовувати не лише традиційні методи навчання, а й евристичні, імітаційні, ігрові.

Самостійна робота студента передбачає здійснення пізнавальної діяльності та вирішення завдань різного рівня складності під керівництвом викладача. Під час вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» названа форма навчання застосовується у період підготовки студентами до практичних занять, що передбачає повтор та поглиблення отриманих на лекції знань, розгляд запропонованих наукових публікацій. Позааудиторна самостійна робота передбачає виконання завдань у письмовій формі: опрацювання теоретичного матеріалу (складання конспекту) за переліком питань та списком джерел, що не увійшов до лекційних занять у зв'язку з обмеженою кількістю годин;

заповнення заяви про реєстрацію авторського права на твір, на знак для товарів та послуг тощо; розв'язання ситуаційних завдань; розробка студентами власних задач з права інтелектуальної власності; створення презентацій за запропонованим переліком проблемних завдань.

Підсумковий контроль міри оволодіння навчальним матеріалом та якості результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів здійснюється у письмовій формі. На нашу думку, завдання мають містити тести та задачі з права інтелектуальної власності. Комбінація таких форм контролю допомагає викладачу виявити рівень засвоєння теоретичного матеріалу з курсу та уміння застосовувати ці знання, розв'язуючи проблемні ситуації (реальні чи змодельовані), аргументуючи свої твердження влучно підібраними статтями із законодавчих документів.

Розглянемо основні методи навчання, які сприяють отриманню інформації з права інтелектуальної власності та оволодінню відповідними уміннями та навичками.

Метод навчання – це «спосіб спільної, структурованої діяльності викладачів та студентів, спрямованої на досягнення цілей, означених галузевими (та вищих навчальних закладів) стандартами підготовки фахівців» [4, с. 124].

Методи навчання у науковій літературі зазвичай класифікують за такими ознаками:

- а) джерелом інформації (словесні, наочні, практичні);
- б) логікою навчального пізнання (індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні);
- в) рівнем самостійності пізнавальної діяльності студентів (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемно-пошукові, частково пошукові, евристичні (дослідницькі)) [1].

Окрім наведених вище усталених методів навчання під час вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» застосовуються такі методи, як : метод «мозкової атаки», евристичних запитань, дискусії тощо.

З метою активізації навчання досить часто застосовується метод дискусії. Зазначений метод допомагає отримати нову інформацію шляхом обміну думками, розвиває комунікативні навички студента, вміння доводити власну думку, сприймати та аналізувати твердження опонента. Під час дискусії можуть лунати

такі запитання: «Щоб Ви зробили б, якби...?», «Що Ви можете сказати з цього приводу?», «Чи згодні Ви з твердженням...?» та ін. Викладач, як модератор процесу обговорення, має уникати занадто емоційних та конфліктних ситуацій, повинен вміти довести дискусію до логічного завершення та підвести її підсумки.

Важливим під час вивчення курсу «Інтелектуальна власність» є освоєння понятійного апарату з даної галузі права. Впевнене володіння та застосування термінології під час вирішення певної ситуації, що стосується права інтелектуальної власності, свідчить про належну правову культуру спілкування особистості. З метою засвоєння понять, якими має оперувати та розуміти їх значення кожен після освоєння названої дисципліни, можна запропонувати скласти словник найбільш поширених термінів. Загалом, повторення вивчених з попередніх тем понять має відбуватися на кожному наступному занятті шляхом опитування, встановлення відповідності між поняттям та визначенням, самостійної роботи, вирішення кросворду чи ситуаційної задачі тощо.

Під час вивчення курсу «Інтелектуальна власність» доцільно використовувати метод ситуаційних вправ, що спрямований на вирішення студентами практичної проблеми за допомогою обґрунтування можливого напрямку дій на основі сукупності теоретичних знань та практичних умінь і навичок, аналітичного та критичного мислення. Названий метод сприяє розвитку комунікативних навичок особистості, раціональному мисленню, вмінню працювати із законодавчими документами, виробленню поетапного порядку дій під час зіткнення з подібною ситуацією.

Прикладом ситуаційної вправи може слугувати наведена нижче задача.

За дорученням директора заводу група інженерів та дизайнерів розробила зовсім нову модель холодильника та письмово сповістила замовника про створення винаходу та промислового зразка. До повідомлення вони додали опис, креслення та інші матеріали, які достатньо повно змальовували сутність розробки. Замовник не подав заявки на отримання патенту і більше ніж через півроку завод почав виготовляти холодильники за макетом даної розробки та здійснювати продаж.

Автори звернулися до адміністрації з проханням дати дозвіл на подання заявки від свого імені на винахід та промисловий зразок. У

задоволенні їхнього прохання було відмовлено. Мотивували це тим, що в умовах трудових договорів не зазначено право на подачу заявок на винахід та промисловий зразок, які створені під час виконання службових обов'язків. Незважаючи на це, співавтори розробки звернулись до Укрпатенту із заявкою на видачу патенту, в якій зазначили, що тільки інженери-конструктори є співавторами винаходу.

Проаналізуйте наведену ситуацію. Дайте відповідь на питання, що наведено нижче, використовуючи чинне законодавство України:

Як вирішено законодавством питання про патентування розробок, що створені при виконанні службового завдання? У яких випадках розробки вважаються службовими?

Чи мав право замовник заборонити співавторам патентування розробок?

Що визнається промисловим зразком? Яким чином дизайнер може захистити свої права?

Ефективним методом для активізації навчального процесу, отримання знань та вироблення навичок студентами є використання такого імітаційного методу навчання як гра. Застосування ігрової технології сприяє підвищенню рівня запам'ятовування інформації, активізує мислення та сприяє творчості, вимагає концентрації та акумулювання усіх зусиль з метою розв'язання проблеми. Використання ігрових методів під час вивчення права інтелектуальної власності є актуальним, адже під час змодельованої ситуації сприяє відпрацюванню знань, умінь та навичок на практиці, що надає можливість студентам набути певний досвід у вирішенні реальних завдань.

Основними функціями гри при освоєнні дисципліни «Інтелектуальна власність» є:

- пізнавальна – отримання нових відомостей про навколишню дійсність;
- тренувальна – застосування знань на практиці, розвиток та закріплення вироблених умінь та навичок;
- комунікативна – сприяє виробленню вміння вести конструктивну ділову розмову з використанням професійної термінології;
- соціалізаторська – розвиток вміння працювати в колективі, прислухатися до думок інших;

- діагностична – виявлення міри засвоєння отриманої інформації з курсу;

- розважальна – прояв зацікавленості та емоційності.

Сьогодні великою популярністю у викладачів користується такий метод активного навчання як ділова гра. «Їх відмітними рисами стала чітка постановка мети та завдань, адресність, розширення вікових категорій, для яких вони створюються, професійна орієнтація, імітаційний характер» [9, с. 392].

Використання ділової гри під час навчання права інтелектуальної власності сприяє вирішенню значної кількості освітніх завдань:

- узагальненню, закріпленню та застосуванню отриманих знань під час вивчення даної галузі права;

- розвитку навичок доводити власну думку, підкріплюючи її законодавчими документами;

- соціалізації особистості (вміння працювати в колективі, організація взаємодії групи).

Проведення ділової гри має досить копіткий етап підготовки:

- викладач має чітко окреслити мету, завдання та правила гри;

- опис ролей та функції гравців;

- інструктаж студентів-гравців.

Викладач, як інструктор-консультант, вміло задає ситуацію професійної гри, скеровує її, керує процесом розв'язання проблеми, запобігає виникненню конфліктів.

Прикладом такої ділової гри може бути моделювання ситуації розгляду позову до суду щодо неправомірного використання товарного знаку або щодо тиражування та розповсюдження видавництвом творчого доробку письменника без його відома.

Використання такої форми моделювання соціально-правових відносин як рольової гри дозволяє відпрацювати на практиці ситуації, які складаються у рамках права інтелектуальної власності в реальній дійсності. Наприклад, двоє студентів мають змоделювати ситуацію обговорення умов договору (ліцензійного договору, службового договору на створення певного об'єкту інтелектуальної власності, договір на передачу прав інтелектуальної власності тощо). Пункти угоди мають відповідати чинному законодавству. Обидві сторони, розглянувши усі складові договору, мають дійти компромісу. Важливою умовою досягнення

поставленої мети під час здійснення рольової гри є взаємне порозуміння, діалогічність та монологічність мовлення, вміння слухати опонента та схилити на власну сторону.

Наприкінці проведеної гри варто обговорити зі студентами її результати, поставити такі питання:

- Чи впоралися гравці зі своїми ролями?

- Чи були такі миті у грі, у яких Ви б вчинили по-іншому?

Якщо так, то поясніть своє твердження.

- Чи діяли гравці у межах законодавчого поля?

Підбиття підсумків гри є досить важливим завершальним етапом, під час якого здійснюється аналіз і оцінка дій гравців, виявлення помилок, неточностей та прогалин у знаннях учасників, що сприятиме їх усуненню та уникненню повторення під час можливого вирішення студентами подібної проблеми у реальному житті.

Імітаційні методи розвивають уяву, креативність та винахідливість особистості. Під час моделювання тої чи іншої ситуації людина сприймає її як реальну, а для цього до дрібниць відтворює в себе в голові задані параметри професійної гри, виробляє стратегію поведінки, передбачає вірогідні шляхи розвитку подій та обирає свій спосіб вирішення завдання. Такі особистості здатні швидко реагувати на несподівані запитання чи розвиток подій, приймати нестандартні рішення та творчо підходити до вирішення проблеми.

Ще одним ефективним методом під час вивчення права інтелектуальної власності є метод ігрового проектування. Він полягає у ґрунтовному дослідженні та розробці проблеми, обґрунтуванні одержаних результатів. Проект – це тезова демонстрація вивчення актуальної проблеми, що розроблялася протягом певного часового відрізка. Даний метод можна застосовувати під час індивідуальної, групової чи парної форми організації роботи. Проекти є досить корисними для викладання права інтелектуальної власності. Насамперед, вони спрямовані на розкриття творчого потенціалу студентів та вміння публічно висловлювати, доводити та захищати власні результати дослідження та погляди, на розвиток їхнього критичного мислення, впевненості у своїх силах, на вміння прогнозувати можливі варіанти рішення проблеми та знаходити причинно-наслідкові

зв'язки. Прикладом тем з права інтелектуальної власності, що можуть бути обраними для розробки проектів, є: «Недоліки законодавства України з права інтелектуальної власності», «Засоби запобігання порушення права інтелектуальної власності в Україні та світі: порівняльний аспект», «Стратегія реформування законодавства України про інтелектуальну власність» тощо.

Робота студента над реалізацією проекту має таку структуру:

- вибір проблеми та обґрунтування гіпотези, методів дослідження;

- збір, систематизація та аналіз інформації;

- розробка плану дослідження та опис отриманих результатів;

- підготовка та захист презентації;

- підведення підсумків.

Ще одним прикладом творчого завдання під час вивчення дисципліни «Інтелектуальна власність» є написання аналітичного есе. Його прикладом можуть бути такі теми, як: «Причини порушення права інтелектуальної власності», «Важливість ратифікації міжнародних угод Україною», «Мати право...» тощо. Студент має логічно викласти свої думки щодо тої чи іншої проблеми, аргументуючи свої висновки та наводячи альтернативні шляхи її вирішення. Аналіз есе дозволить викладачеві зрозуміти рівень зацікавленості та обізнаності суб'єкта освітнього процесу з дисципліною, виявити помилки у трактуванні законодавства та обговорити їх.

Невід'ємним компонентом навчання дисципліни «Інтелектуальна власність» є використання наочності. З метою полегшення вивчення та засвоєння теоретичної інформації доцільно застосовувати графічно-зображувальні (таблиці, схеми, графіки, фото тощо) та технічні засоби навчання (презентації, відео, аудіо запис тощо). Наприклад, під час пояснення різниці між промисловим зразком, товарним знаком та фірмовим найменуванням варто продемонструвати студентам ряд фотографій, які розкривають їх відмінні ознаки та зображують можливі різновиди. Розповідь про способи фальсифікації засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг може супроводжуватися фотографіями з прикладами імітацій оригіналів. Пізнавальним також для суб'єктів освітнього процесу є

презентація зразків свідоцтва про реєстрацію авторського права, патенту на винахід чи корисну модель тощо.

Корисним для студента є ознайомлення з офіційними сайтами Державного департаменту інтелектуальної власності чи Українського інституту інтелектуальної власності. Робота з сайтами дає необхідну інформацію про особливості оформлення охоронних документів, державне мито, державний реєстр, плани та звіти служб, законодавчі документи, якими вони керуються у своїй діяльності, спосіб електронного подання заяви тощо. Таким чином студент може за необхідності самостійно ознайомитися з додатковими матеріалами, що не увійшли до змісту лекцій.

Висновки: з метою правового виховання студентів у галузі інтелектуальної власності, оволодіння ними теорією та практичними навичками захисту своїх творчих набутків викладач має вміло застосовувати різноманітні, найефективніші методи навчання. Вдало обране поєднання загально-дидактичних методів та засобів навчання сприяє оволодінню теоретичною інформацією, розвиває критичне мислення та практичні навички. Досить важливими на сьогодні є застосування парних або групових форми організації роботи. Це сприяє соціалізації особистості, вчить толерантності та взаємоповаги, розвиває комунікативні навички, вміння вести дискусію та працювати в колективі.

Список використаної літератури:

1. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень; [підгот. : Авшенюк Н. М. та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1036 с.

2. Жаров В.О. Захист права інтелектуальної власності. Захист авторського права і суміжних прав. Захист права промислової власності : навч. посіб. / В.О. Жаров. – К.: ЗАТ «Інститут інтелектуальної власності», 2003. – 64 с.

3. Орлюк О. Право інтелектуальної власності: обрати не можна відмовитись / О. Орлюк, Н. Савінова // Юридичний вісник України. – 2015. – №11. – С.7.

4. Педагогіка вищої школи: підручник / [В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін.]; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 256 с.

5. Підпригора О. А. Право інтелектуальної власності України : навч. посіб. / О. А. Підпригора, О. О. Підпригора. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 331 с.

6. Поліщук А. В. Щодо викладання дисципліни «Інтелектуальна власність» у вищій школі для технічних спеціальностей / А. В. Поліщук // Строительство. Материаловедение. Машиностроение. Серия : Энергетика, экология, компьютерные технологии в строительстве. - 2013. - Вып. 70. – С. 167-170. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/smmeest_2013_70_28.

7. Семків В. О. Інтелектуальна власність : підручник для студентів неюридичних факультетів / В. О. Семків, Р. С. Шандра. – Львів: Галицький друкар, 2015. – 280 с.

8. Стороженко О.М. Викладання дисципліни «Інтелектуальна власність» у вищих навчальних закладах / О.М. Стороженко, О.Б. Німко // Освітологічний дискурс. – 2011. - №1(3). – С. 177 – 184.

УДК 377.1:371.315

І.М. Вановська

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ У
ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

І.М. Вановська – к.і.н., доцент кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, vanovskaya@ukr.net.

Анотація. У статті висвітлюються проблемні аспекти освітньої сфери України; на прикладі дисципліни «Історія української культури» з'ясовується роль і значення гуманітарних дисциплін у процесі гуманізації навчання і виховання у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: культура, система освіти, духовність, загальнолюдські цінності, національно-культурні традиції.

I. Vanovska

**MODERN APPROACHES TO SOLVING PROBLEMS IN THE
PRESENTATION OF HISTORY OF UKRAINIAN CULTURE IN
HIGHER EDUCATION STAFF**

I. Vanovska - candidate of sciences, associate professor of the department of adult education, National pedagogical university named after Drahomanov, vanovskaya@ukr.net.

***Summary.** The problem aspects of educational sphere in Ukraine are described in this article; the role and the value of humanitarian disciplines in the process of humanizing of teaching and education in higher educational establishments on the example of the discipline «History of the Ukrainian culture» is analused.*

***Keywords:** culture, system of education, spirituality, common to all mankind values, national and cultural traditions.*

Вступ. Актуалізацією проблемою якості навчання і змістовного наповнення дисциплін гуманітарного циклу характеризуються сучасні підходи у вищій школі.

Нові реалії сучасності, інтеграція нашої держави у світове співтовариство вимагають створення системи освіти, в якій пріоритетне місце відводиться гуманістичному вихованню. Пояснюється це кризою традиційних орієнтирів, розмитістю моральних критеріїв, відсутністю ідеалів, агресивністю засобів мас-медіа, соціальною невизначеністю, економічними труднощами, різкою диференціацією суспільства, розчарування у власних можливостях, що призводить до девальвації духовних орієнтирів, особливо в молодіжному середовищі. Незнання національної історії породжує зневагу до рідної культури, комплекс меншовартості стосовно всього українського. Тому система освіти покликана забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, котра б усвідомлювала свою причетність до українського народу, зберігала і примножувала національно-культурні традиції, поважно ставилася до рідних святинь та української мови.

Проблема гуманізації освітнього процесу, як основоположна, викладена у Конституції України, у Законі України «Про освіту», в Національній доктрині розвитку освіти, державній Концепції національного виховання, Національній програмі «Молодь України» та інших документах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання даної проблеми маємо в працях Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, Г. Плеханова, А. Луначарського, Б. Леп-кого, М. Зерова, Л. Курбаса, О. Гончара, М. Рильського та інших видатних мислителів у галузі теорії культури, для якої характерним є принцип соціально-економічної зумовленості розвитку культури, філософсько-світоглядного трактування її народного характеру, визнання специфічності традицій як невмирущого джерела духовності, що зберігає моральне здоров'я, чистоту помислів і устремлінь аж до утвердження своєї державності.

Настільними книгами повинні стати також твори Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки та інших, котрі викривали суть національного та соціального гноблення, яке терпів український народ, і обстоювали докорінні зміни у його становищі.

Надзвичайно глибокого розвою українська культура, її мова, ідейний зміст, форма набули у творчості А. Метлинського, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Л. Глібова, М. Вовчок, С. Руданського, А. Свидницького, Ю. Шедьковича, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, І. Тобілевича, І. Манжури, П. Грабовського, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, які, ставши на шлях реалістичного відтворення дійсності, закликали до її революційного перетворення.

Елементи педагогічної майстерності розглядаються у працях сучасних науковців О. А. Абдуліної, А. М. Грабова, М. Г. Кушкова, І. Я. Лернера, Н. В. Кузьміної, В. О. Сластьоніна, Ю. П. Сокольникова. Створення принципово нових підходів до професійної підготовки майбутніх учителів історії присвячені роботи В. П. Андрущенко, Л. Н. Алексашиної, В. В. Барабанова, Л. С. Бахмутова, Е. Е. Вяземського, Н. Г. Дайрі.

Проблему використання етнокультурного потенціалу в системі освіти розглядаються в дослідженнях Г. С. Виноградова, Г. Н. Волкова, Г. А. Гончаренко, Д. А. Данилова, В. Б. Євтуха, В. А. Мосіяшенка та інші.

Постановка завдання. Дослідити якісні зміни в українській освіті III тисячоліття та з'ясувати ролі і значення гуманітарних

дисциплін у процесі гуманізації навчання та виховання на прикладі вивчення дисципліни «Історія української культури».

Викладення основного матеріалу. Вітчизняна історична наука зараз переживає надзвичайно відповідальний і переломний період свого розвитку, який називають кризовим.

Глибокий гуманістичний зміст української культури, її значення для творчого самоусвідомлення багатьох поколінь українського народу в національному саморозвитку та світовій цивілізації зумовили об'єктивне перетворення її на цілісну систему духовного світу українців. Категорія "українська культура як цілісна система" порівняно нова. З початком демократичних перетворень у суспільному житті українського народу та з проголошенням державної незалежності України, наша національна культура почала поступово розглядатися й аналізуватися науковцями-істориками як саме цілісна система, що найповніше виражає духовний світ українського народу. Та й сам український народ науковцями тепер розглядається як єдине соціально-етнічне ціле, яке виникло, сформувалося і розвивається в умовах суворої історичної об'єктивності.

Усвідомлення кризового стану історичної науки зумовило і прагнення його подолати. Відбуваються — часом суперечливо і навіть болісно — відмова від застарілих уявлень і схем, пошук нових методів дослідження історичних явищ і фактів, переглядаються усталені оцінки, стереотипи і концепції. Відчувається нагальна потреба в оновленні методології історичної науки, зміні традиційних підходів до інтерпретації історичних подій, запровадженні міждисциплінарних дослідницьких методик, які акумулюють досягнення соціології, психології, демографії, антропології, географії тощо, що значно збагатило світову наукову практику.

Доцільність систематичного, глибокого й всебічного вивчення і засвоєння досвіду й досягнень сучасної зарубіжної історіографії стає дедалі відчутнішою.

Українським історикам потрібно бажання опанувати надбаня світової історіографії, а також розуміння, що в наш час слід постійно вчитися, бути готовими сприймати нові знання, бо на багатьох напрямках розвитку сучасної історичної науки наше відставання від світового рівня стає дедалі помітнішим. Зокрема, це

стосується дослідження проблем менталітету, культури, ролі етнопсихологічних чинників, еволюції соціально-демографічних структур тощо.

Культура українського народу є одним із ланцюгів історії світової культури. Її формування відбувалося за складних умов, визначених перебуванням нащадків давніх русичів у складі таких європейських держав як Литва, Польща, Австро-Угорщина, Росія, де, вбираючи досягнення інших народів і збагачуючи їх власним надбанням, українська культура формувалася як унікальне світове явище.

Трансформація історичної освіти є однією з провідних складових модернізації української освітянської справи у відповідності з потребами практики, розвитку сучасної науки, підвищення політичної культури громадян. І цим проблемам нині надається значна увага.

Система освіти в Україні стрімко змінюється і безперервно реформується. Змінюються як власне пріоритети, так і система управління освітою, її фінансування, структура, зміст, система оцінювання результатів навчання, широко розповсюджуються нові педагогічні технології. Більшість змін здійснюється з метою підвищення якості освіти, що дозволяє кожному громадянину ефективно реалізовувати свої потенційні можливості за умов реформування країни.

Потреба створення нової системи викладання історичних дисциплін, зокрема, такого предмета, як історія української культури, є справою необхідною – без цього марно буде й говорити про підвищення політичної культури широких кіл населення.

Без ефективного вивчення та ґрунтовного знання власної історії, що є одним із найважливіших засобів консолідації українського суспільства, навряд чи можна досягти піднесення національної свідомості і суттєвих зрушень у його реформуванні та оновленні.

Нині Українська держава, як ніколи, потребує високого рівня консолідації, єдності, національно-державницької свідомості, патріотизму, належної ідейної зброї і готовності дати адекватну відсіч ворогу.

Викладання «Історії української культури» у вищій школі потребує реального захисту і протекціонізму з боку держави і

насамперед встановлення сталих і обов'язкових для всіх ЗВО регламентацій, збереження за нею статусу базової дисципліни, чіткого визначення кількості аудиторних занять, припинення неадекватного збільшення лекційних потоків та інших деструкцій.

За умов глибоких змін, які відбуваються в суспільстві особливо гостро постає питання про зміст і спрямованість історичної освіти в вищій школі.

Приєднання України до Болонського процесу передбачає застосування у вищих навчальних закладах прогресивних методів контролю (тестування, моніторинг, рейтингову оцінку якості засвоєння навчального матеріалу та ін.). Такий підхід дозволяє враховувати активність студентства, що виявляється через отримання нових знань, формування вмінь і навичок. Завдяки контролю викладач отримує інформацію про здібності окремого студента, оцінює його можливості орієнтування в колі окреслених проблем, самостійну роботу з першоджерелами, і таким чином, на основі аналізу роботи студентської аудиторії у цілому оцінюється стан навчального процесу і, при необхідності, в його хід вносяться певні корективи. Саме зворотна інформація дозволяє педагогу з'ясувати рівень засвоєння знань студентами (правильність, обсяг, ґрунтовність), отримувати інформацію про характер пізнавальної діяльності, встановлювати рівень самостійності й активності в навчальному процесі, виявляти причини утруднень і помилок у засвоєнні матеріалу та ін.

Твердження про те, що викладання історії української культури сьогодні потребує якісного поліпшення, оновлення й модернізації, навряд чи в когось викличе сумнів або заперечення.

Нам необхідно зосередитися на тих важливих моментах історії, які найбільше формують національну і політичну свідомість, піднімають почуття патріотизму, гордості, любові у молоді до Батьківщини.

Поняття культури, історичні типи культури, теорія культури Макса Вебера – усі ці питання вітчизняними філософами практично не досліджуються, не розробляються.

Історія української культури – це надзвичайно цільний предмет самостійний предмет.

Треба вміти так представити студентству історію української культури, аби підняти дух українського народу, підняти його нарешті з колін.

Потрібна нова глибинна структурна і концептуальна перебудова самого процесу викладання.

З відомих причин в Україні тривалий час викладали "стерильну", тобто очищену від "небажаних" фактів, порівнянь, суджень, по суті, безпроблемну історію української культури, яка мала моралізаторський характер і була спрямована на механічне засвоєння певного емпіричного матеріалу і догматичних оцінок. Іншими словами, це була "історія без історії", з якої фактично були вилучені аналітичний і критичний елементи, а при поясненні історичних подій, процесів і фактів панували ідеологічні підходи. [1]

На жаль, ми ще тільки на початку шляху, який веде від декларування завдань викладання історії української культури щодо формування умів і душ підростаючого покоління, набуття ним знань, які сприяють збереженню історичної пам'яті нації, її самосвідомості, до їх дійсної реалізації. Тому так важливо сьогодні, у вельми політизованій атмосфері, утриматися при викладанні історії української культури від непотрібних крайнощів, різких висновків, гіпертрофованих і безапеляційних оцінок.

Реформа освіти передбачає реформування не лише навчання, а й виховання, в іншому випадку вона носила б алогічний характер і тим самим втрачала б системність і цілісність.

Протягом тривалого часу в школах і вузах викладали описову історію, точніше історію подій, причому на першому плані і в процесі викладання, і в підручниках, як правило, стояли політичні та економічні проблеми, а, скажімо, питання історії культури, релігії й церкви, менталітету народних мас, становища різних соціальних верств і груп, їх внесок у розвиток суспільства та багато інших аспектів, що належать до сфери, яку можна назвати історією людини і яка, до речі, займає в сучасній світовій історіографії особливо помітне місце, практично не висвітлювались, а якщо і згадувались, то лише як своєрідний придатак, що не відігравав самостійної ролі в історичному процесі.

Історичні події, в яких беруть участь люди, визначаються не стільки об'єктивними обставинами, скільки передусім тими

"подіями", що відбулися в їх мозку, свідомості, душах під впливом певних обставин, причому цей вплив не завжди має прямий, безпосередній характер. Як слушно зауважив М. Тартаковський, "в описовій історії епоха розкривається через події, тоді як більш адекватно вона відображається в людях".

Варто пам'ятати слова У. Черчілля: "Якщо сучасне намагається судити минуле, то воно втрачає майбутнє". [4]

Велике значення у дослідженні нашої проблеми мають Методологічні принципи. Вони полягають у тому, щоб через великий обсяг конкретного матеріалу показати логіку розвитку духовної культури впродовж століть, враховуючи специфіку національних моделей цієї культури. Саме тому у програмі курсу мають бути виділені науково-методичні, світоглядні аспекти. Ознайомлення з ними дає можливість виробити певні типологічні принципи, що, в свою чергу, сприятиме формуванню у слухачів навичок самостійної орієнтації в проблемах духовної культури, в тому числі і сучасної. Можуть бути використані діахронні, синхронні, порівняльно-історичні, структурно-функціональні, системні та інші методи дослідження історії української культури, а також запозичені з інших наук, таких як соціологія, психологія, антропологія, біологія, кібернетика, семіотика, етнографія.

Велике значення має психологічний підхід на основі принципу історичного матеріалізму. Національна психологія в офіційній політиці, ідеології раніше ігнорувалася. Проте відомо, що одним з елементів соціальної психології є проблема самосвідомості, етнічної, соціальної, групової та індивідуальної.

При аналізі розвитку культури не можна обійтися без одного з основних принципів філософії — принципу історизму, тобто об'єктивного дослідження витоків художнього витвору чи навіть мистецької течії, всеохоплюючої духовності, їх місця в суспільстві, їх впливу на суспільне життя.

До конкретних методів дослідження слід віднести порівняльно-історичний метод, до якого входять діахронічний, що застосовується при зіставленні різних за жанром хронологічних джерел, наприклад билин, дум та літописів, і синхронічний, коли виділяється певна проблема і розглядається не в історичному, а в змістовому зіставленні.

На думку сучасних філософів, у вивченні історії української культури слід застосовувати метод структурно-функціонального аналізу, коли об'єкт, що вивчається, немовби розкладається на складові частини, виявляються співвідношення між цими частинами, правила їх поєднання в групи і виведення певних парадигм (стійких визначаючих модулів).

Розглядаючи сутність культури у співвідношенні із суспільними процесами, виділяють первинні складові культури — етнічні, національні та вторинні — соціальні, класові, які в певних умовах виступають як співвідношення змісту та форм.

Важливим методом дослідження і вивчення історії української культури є метод системного аналізу, коли всі феномени культури розглядаються у взаємодії її складових частин як основи, на якій формуються нові якості.

Системний метод нерозривно пов'язаний з типологічним підходом до явищ культури, коли незалежно від хронологічних рамок виділяються такі особливості культури, які притаманні, хоча і не збігаються у часі, різним регіонам.

У дослідженні явищ історії української культури широко застосовуються методи конкретних наук — семіотики, соціології, демографії, психології, антропології, біології, математики тощо).

Українська культура поділяється за об'єктивними критеріями. Проте, виходячи з історичних факторів, слід зазначити, що українська культура завжди розвивалася та функціонувала як єдине ціле, переборюючи на своєму шляху найрізноманітніші ідеологічні, політичні, класові, соціальні, конфесійні й тому подібні перепони.

Під категорією "українська культура як цілісна система"? Відповідаючи на це питання, слід зазначити, що:

1. Українську культуру сьогодні слід розглядати як єдине ціле, витворене в галузі матеріального і духовного виробництва генієм нашого народу як у материковій частині, так і за її межами, тобто в Україні та в близькому й далекому зарубіжжі;

2. Цілісна система культури включає в себе об'єктивну оцінку ідейно-протилежних течій і напрямів у ній. Адже у створенні української культури, як і культури будь-якого іншого народу, брали участь усі класи, усі соціальні верстви нашого суспільства;

3. Відмова від підходу до вивчення української культури як замкнутого соціального організму. Українська культура, як

оригінальна і своєрідна система, самостверджуючись, на всіх етапах розвитку була включена в сферу міжнаціонального духовного синтезу та взаємодії, в регіональний і світовий культурний процес. Отже, для української культури життєво важливим і необхідним є як те спільне, загальне, що було нею запозичене в інших культурах і, прижившись на її національному ґрунті, повною мірою слугує нашому народові, так і своє, національне, своєрідне, витворене в процесі його історичного розвитку. Цілісність культури в даному разі означає розгляд і оцінку національно-своєрідного в органічному, езотеричному (глибинному) взаємозв'язку його із загальнолюдським;

4. Об'єктивно спричинена нерівномірність розвитку культури, відсутність прямолінійного, одночасного прогресу всіх її видів, галузей і напрямків не можуть слугувати обґрунтуванням надання переваги у вивченні та аналізові тієї чи іншої її складової.

5. Цілісний підхід до культури передбачає такий її аналіз, коли до уваги однаковою мірою береться безперервність її розвитку, всі його періоди. Врахування неймовірностей, злетів і спадів духовного життя в Україні має лежати в основі цілісного підходу до визначення та аналізу періодів розвитку нашої культури. [5]

Вихідним моментом наукової періодизації розвитку української культури є чітке визначення її субстрату (носія) — українського народу та української нації, передусім історичних умов їх формування. Це пов'язано з тим, що для аналізу характерних світоглядних уявлень, цінностей та ідеалів етносу, традицій його суспільного життя, специфічних форм культуротворчої діяльності та звичаєвого права слід зрозуміти історичні умови їх формування і розвитку, тобто чітко простежити періодизацію української культури через призму її національної об'єктивності.

Концептуальний перегляд змісту викладання історії української культури передбачатиме пошук відповіді на непросте запитання: що розуміти під історичним прогресом — розвиток продуктивних сил або культури? Технологічні "прориви" людства чи вдосконалення основ громадянського суспільства? Від відповіді на ці та подібні запитання багато в чому залежатиме не тільки конкретний зміст, але й виховний, гуманістичний характер викладання історії української культури. Можливо, тоді нам

доведеться суттєво переглянути оцінки тих чи інших явищ, історичних постатей тощо.

Щодо питання про визначення змісту історичного прогресу, зауважимо, що дедалі більше істориків, філософів, політологів, ґрунтуючись на тому, що в центрі історії завжди стояла людина, схиляються до думки, що саме становище особи в суспільстві, її свободи і права визначають в першу чергу прогрес людства, бо навіть найдосконаліше в технічному відношенні суспільство, в якому людина зведена до стану раба, гвинтика, статистичної одиниці "маси", не може вважатися прогресивним і цивілізованим.

Отже, про прогресивність того чи іншого типу суспільства слід, мабуть, судити, перш за все зважаючи на наявність умов, які сприяють самовдосконаленню людини.

І ще про один елемент, вкрай необхідний при вивченні історії української культури, треба сказати, тим більше, що його значення у нас постійно недооцінюється. Автор переконана, що справжній історик повинен уявляти історичні події чи людей, про яких він розповідає своїм слухачам. Тому елемент наочності в усіх формах (різноманітні аудіовізуальні матеріали, фотографії, картини тощо) також повинен бути присутній у процесі викладання лекцій з історії української культури. Не слід забувати і про те, що активно задіяна зорова пам'ять студентів, безумовно, сприятиме кращому, більш глибокому засвоєнню історичного матеріалу.

Історичне знання, оцінки, висновки, які делегуються студенту через викладання історичних дисциплін, повинні мати „характер прирощування”. До того ж, викладання цих дисциплін у ЗВО має носити діалогічний характер у формі: а) діалогу студента з викладачем-істориком; б) діалогу студента з навчальним підручником; в) діалогу студента з своєю історичною пам'яттю, сформованою в школі і оновлюваною в процесі вивчення історії у ЗВО; г) діалогу студента з соціально-історичним досвідом, що існує у формі соціальних стереотипів, масової свідомості, суспільно-побутових міфологем тощо.

Потребує оновлення методика викладання історичних дисциплін. Особливо в контексті впровадження особистісного підходу та залучення інформаційних технологій. Значно активніше мають використовуватися Інтернет-технології.

Ніби всі це розуміють, однак історична частина знання при викладанні багатьох дисциплін скорочується. Історія фізики, хімії, географії, математики, соціології, психології тощо майже не викладаються або подаються фрагментарно, особливо в частині їх українознавчого контексту. Це (хай мимоволі) формує своєрідну меншовартість історичної свідомості студентів. Тим часом, історія української науки, культури і соціальної практики є органічною складовою світової історії. Актуальним завданням у цьому сенсі є оновлення змісту всіх курсів у ЗВО, проведення додаткових науково-педагогічних розвідок у царині вітчизняної науки, "переведення" їх результатів у навчально-виховний процес.

У викладанні історії української культури необхідно сміливіше запозичувати як передовий вітчизняний досвід, так і досвід інших країн. При цьому треба враховувати, що значний обсяг навчального матеріалу студентам доводиться опрацьовувати самотійно. У зв'язку з цим особливо актуальним стає перехід до активних методів навчання, високий ступінь гнучкості й адаптивності яких дозволяє ефективно використовувати їх у різних ситуаціях навчального процесу у ЗВО. Безперечно, такий процес має обов'язково базуватися на обґрунтованому поєднанні різних методів і прийомів. При відносному пріоритеті активних методів на заняттях з історії української культури мають посісти належне місце і лекції, і семінарські заняття, і самотійна робота над книгою, і вивчення передового досвіду, і, звичайно, індивідуальна практична робота студентів. Тільки органічна єдність усіх методів навчання забезпечує навчальному процесові необхідну універсальність і продуктивність, робить його справді проблемним за змістом та ефективним за формою.

Нові методики викладання історії української культури у ЗВО обов'язково мають спиратися на активні методи і форми навчання, які найбільше задовольняють потребу студентів у самонавчанні та самовдосконаленні. Такі методи і форми поширюються на досить велику групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять з історії української культури. Це і проблемно-пошукові завдання до кожної семінарської теми, які спрямовують студентів на поглиблене вивчення історії української культури, і наукові реферати, що націлюють студентський пошук на самотійне вивчення минулого, і розробка відповідно до теми курсу

історії української культури типів семінарських занять, методів і прийомів активізації роботи студентів на них. Але серед власне активних методів, які доцільно використати у нових методиках викладання історії української культури у ЗВО, треба особливо виокремити такі, як аналіз конкретних ситуацій, розв'язування проблемних завдань, ділові (операційні та імітаційні) ігри, індивідуальні практикуми, „круглі столи” тощо. [7]

При використанні цих методів бажаним є обговорення зі студентами питань, що стосуються типу, форм і методів проведення практичного заняття з історії української культури, розподіл між ними різних ролей (пропонента, опонента, рецензента, експерта тощо). Це не тільки підвищує відповідальність слухачів за проведення заняття, але й сприяє набуттю ними знань і навичок самостійної роботи та вирішення організаційних проблем. Досить результативними є такі прийоми активізації роботи студентів, як самостійне формування проблемних питань доповідачеві, аналіз на основі засвоєного понятійного апарату актуальних проблем історичної науки, постановка і обговорення в рамках теми семінарського заняття питань, що хвилюють самих студентів, у вирішенні яких вони найбільш зацікавлені. Усе це розвиває у студентів творчий підхід до вивчення, висвітлення і засвоєння питань відповідної теми семінару.

Водночас необхідно відзначити певну інертність частини студентів у використанні активних форм і методів організації самостійної роботи. Досвід викладання історії української культури свідчить, що деякі студенти вважають заняття з впровадженням активних форм і методів навчання важчими, ніж заняття, що проводяться за традиційними методами. Адже активізація роботи студентів на практичних заняттях з історії української культури потребує набагато більшого витрачання зусиль і при підготовці, і під час проведення самих занять. Саме тому з інтересом сприймають нові, активні форми і методи навчання більш підготовлені студенти і, навпаки, скептично ставляться до них ті, що не люблять витрачати зусилля для поглибленого вивчення історії. Це ставить перед викладачами додаткові завдання з подальшої активізації роботи студентів на практичних заняттях.

Треба зауважити також, що перехід до нової методики викладання історії української культури у вищих навчальних

зкладах вимагає забезпечення відповідною навчально-методичною літературою. Тому найближчим часом слід підготувати й видрукувати методичні посібники з викладання історії української культури, історичного краєзнавства та джерелознавства для історичних факультетів педінститутів та університетів.

Злободенною проблемою вдосконалення історичної освіти молоді залишається індивідуалізація навчання історії. Адже саме індивідуалізація, відповідно до нової концепції освіти в Україні, має стати засобом найбільш повного і раціонального розкриття можливостей кожної особистості. У зв'язку з цим для зарубіжної і вітчизняної педагогіки характерним стало створення систем індивідуалізованого навчання, тобто таких систем організації навчального процесу, що враховують особливості, організовують його індивідуальне просування за навчальною програмою. Сучасний „західноєвропейський підхід до індивідуалізації навчання полягає у створенні груп із різним рівнем навчальних завдань та індивідуалізованим темпом пізнавального просування. Так звана практика малих груп широко застосовується в організації навчального процесу вищої школи у Англії. Індивідуалізація навчання тут означає відмову від горизонтального групування за віком і створення навчальних груп за рівнем підготовки та успішності з окремих предметів з гнучкими переходами із групи в групу в залежності від виду навчальної роботи та освітніх можливостей студентів. [6]

Досвід індивідуалізації навчання у вітчизняній вищій школі свідчить, що під час індивідуалізованого навчального процесу відбувається розшарування студентів на різнорідні за своїми навчальними можливостями підгрупи. Те, що не застосовується стійкого формалізованого поділу таких підгруп, може лише пом'якшити, але не усунути розшарування. Цьому процесуальному розшаруванню відповідає змістове, що, зрештою, обумовлює різницю у навчальних результатах.

Отже, індивідуалізація навчання може непомітно переростати в його незаплановану на початковому етапі диференціацію, залишаючись при цьому у межах спільних освітніх цілей.

Важливою передумовою для засвоєння історичного знання є пробудження у них інтересу до змісту навчального матеріалу, позитивного ставлення до навчання. Треба, щоб студенти не тільки

були зацікавлені тією інтелектуальною роботою, яку треба виконати з метою реалізації того чи іншого завдання пізнавального характеру, але й прагнути при цьому набути певних умінь та навичок. Для цього викладачу історії української культури необхідно підібрати і систематизувати відповідний матеріал, організувати роботу над ним так, щоб не знижувалася інтелектуальна діяльність.

Усі заходи, спрямовані на вдосконалення історичної освіти молоді, мають піднести її на якісно новий рівень. Сучасна освіта має стати демократичною, гуманізованою, спрямованою на вирішення завдань розбудови української держави. Демократизація, індивідуалізація та гуманізація історичної освіти повинні дати молоді більший ступінь свободи, дозволять зробити усвідомлений вибір шляху самореалізації у складному світі, що постійно змінюється. При цьому не слід забувати, що вдосконалення історичної освіти відбувається в ринкових умовах розвитку економіки, що вимагає істотних змін державної освітньої політики на тому чи іншому етапі її реалізації, постійного її корегування тощо. Як би складно не відбувався цей процес, важливо лише, щоб при цьому було збережено доступність освіти для різних категорій громадян та її найвищу якість.

У рамках навчального предмета «Історія української культури» ми прагнемо надати можливість студентам осягнути історичний шлях народу з погляду взаємодії з іншими народами і цивілізаціями.

Програма курсу підготовлена таким чином, щоб через вивчення лекційного матеріалу та підготовку до семінарських занять можна було шляхом дискусії аналізувати конкретні проблеми сучасної культурної сфери України, в ході діалогу відкрито їх обговорювати задля формування духовного світу молоді людини.

Тематичним планом курсу передбачено також знайомство з першоджерелами, участь студентів у семінарських заняттях, виконання самостійних робіт, складання поточних тестів та екзамену.

Особливого значення слід надати вивченню місцевого краєзнавчого матеріалу. Формування краєзнавчої культури покликане воскресити національну пам'ять, зберегти життєдайну силу вітчизняних духовних традицій і національного ідеалу.

Вивчення історії свого краю, свого народу, його духовно-культурних традицій відіграє велику роль у формуванні самосвідомості молодого покоління. [2]

При викладанні курсу історії української культури необхідно підкреслити, що «у народів, свідомість яких залежить від вірувань, ритуалів, етнічні стереотипи є головними рисами національного життя. Навпаки, у народів, які втратили ці глибинні зв'язки, етнічні стереотипи поширюються лише на зовнішні правила поведінки».

В цілому система етнічних стереотипів визначає своєрідність національного типу поведінки. Кожна національна культура є закономірним розвитком тих запасів знань, які виробило суспільство. Це стосується відродження культури, зокрема національного етикету. На лекціях і семінарах потрібно зупинитись на аналізі головних історичних типів традиційно-побутової культури українців: землеробського та козацького.

Доцільно ознайомити студентів з основними рисами спілкування в середовищі українців: міфологізація гостя, благозичливість, гостинність. Особливо потрібно охарактеризувати традиційні форми вітання, прощання, поздоровлення, співчуття, вибачення, різноманітні ритуали шанування. Кращому засвоєнню теоретичного курсу лекцій сприяють практичні заняття, на яких необхідно застосовувати методи проблемного навчання, створювати проблемні ситуації, задавати проблемні питання. Студенти мають зробити висновок про те, що традиційні етнічні стереотипи становлять основу і сучасного спілкування, виступаючи системою етикетних норм та правил поведінки без їх колишньої міфологізації. По мірі відродження української нації відбуватиметься й оновлення таких рис, як гостинність, благозичливість, шанування й щиросердя.

Потрібно виробляти у студентів такі якості, які гармонують з високою культурою, ґрунтуються на дотриманні почуття власної гідності, повазі до людей.

З проголошенням незалежності відкрито починається відродження всіх кращих здобутків в Україні, а водночас і зростання труднощів внаслідок обставин економічної кризи, проблем переходу до ринкових відносин, шаленого антагонізму, не згуртованості суспільно-політичних і культурницьких сил і угруповань та їх еґоїстичних авангардистів. Усе це робиться в час

піднесення престижу української національної культури, входження її у світовий культурний процес, розширення й інтегрування інтенсивних міжнародних зв'язків на благо вселюдського співжиття, коли на першому плані вже стоїть проблема самого виживання людства на Землі.

В умовах інформаційної війни викладання історії української культури є одним із базових стовпів для проукраїнських змін у свідомості громадян країни. Завдяки цій навчальній дисципліні, згідно із соціологічними даними, маємо серед студентства найбільше прихильників незалежності України.

Знання історії української культури є одним із обов'язків освіченої людини. Базові знання з цього предмета має дати школа. Якість шкільної освіти - також важлива проблема, але її треба вирішувати шляхом вдосконалення середньої освіти, а не перекидання її обов'язків на плечі вищої. Поглиблене вивчення історії української культури має бути свідомим кроком людини.

Україна переживає нині трагічні часи. Одна з причин цього має історичне коріння. Згадаймо, що український народ, як і будь-яка сучасна європейська нація, має кілька спільних критеріїв існування, серед яких, поряд з мовою, народними звичаями і традиціями, територією проживання та ін., є усвідомлення спільності історичного минулого. Не випадково в царській Росії і за радянських часів вивчення національної історії та культури України не допускалося, а творчість видатних українських істориків М. Грушевського, Д. Дорошенка та інших була під суворою забороною. Український письменник і драматург О. Довженко писав у своєму щоденнику про радянську Україну як «єдину країну в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним».

Історію України в радянські часи подавали на тлі російської як суму місцевих подій, але навіть у такому вигляді її викладали тільки для спеціалістів-істориків в обмежених обсягах.

Вища освіта в Україні формує не просто вузькопрофільного фахівця, а особистість, патріота; шкільні програми не можуть дати проблемного розуміння історії української культури в сучасному науковому дискурсі (наприклад, історію Київської Русі вивчають діти в 7-му класі); по-третє, історичні знання за належного

викладання здійснюють і функції національного самоусвідомлення, і про це не можна забувати.

Історію української культури мають вивчати студенти як майбутнє нації, вона має бути засобом національно-патріотичного виховання молоді, становлення соціальної компетентності фахівців.

Попри всі складнощі як об'єктивного, так і суб'єктивного плану, поступово заповнюються "білі" та "чорні" плями в історії української культури, виходять на всенародний виднокіл раніше заборонені та замовчувані її сторінки. В часи становлення Української незалежної держави ми намагаємося підходити й аналізувати їх як громадяни незалежної суверенної країни, дотримуючись нового державницького погляду на вітчизняну історію. Основою нашого підходу до цього важливого й архіскладного питання сучасності є об'єктивно-логічний, історико-філософський аналіз подій і явищ, що мали місце упродовж усієї історії української культури від її витоків і до сьогодення. [3]

Сьогодні українська культура, існуючи в часі, становить собою безперервний рух національних культурних цінностей, що відбувається між різними соціумами, суспільними верствами та поколіннями. У цьому русі відбираються і засвоюються найвагоміші культурні цінності, одні з них набувають нового значення, інші тимчасово або й назавжди зникають. Іноді цей рух супроводжується духовним піднесенням або ж духовним зламом, які посутньо впливають на характер, темпи і зміст процесів, що мають місце в духовному розвитку нації.

Українська культура, сутністю якої весь час була боротьба за своє існування, жила і розвивалась, мужніла і збагачувалась, засвоювала набутки культур інших народів, повною мірою виражаючи власний духовний світ.

Незважаючи на неймовірні труднощі, які упродовж віків долав на своєму історичному шляху український народ, він витворив свою високорозвинуту національну культуру. Сьогодні в ній представлені всі галузі, види і жанри духовного виробництва, властиві найрозвинутішим культурам світу. Досить високого рівня розвитку в Україні дістали наука, народна освіта, література і мистецтво. Українська література має високорозвинуті поезію, прозу і драматургію, твори для дітей та юнацтва, такі жанрово-тематичні різновиди, як наукова фантастика, пригодницька і

документальна література, історичний роман, кіноповість, нарис тощо. Органічними складовими української культури нині стали: сценічне мистецтво — драма, опера, оперета і балет; музичне мистецтво — оперна, симфонічна, хорова музика і пісенна творчість, зокрема, авторська пісня; образотворче мистецтво — живопис, скульптура, графіка; декоративно-прикладне мистецтво; кіномистецтво; самодіяльне мистецтво; народна художня та поетична творчість тощо.

Окремо варто сказати кілька слів про одну з найважливіших складових української культури — мову нашого народу.

Будучи однією з найрозвинутіших мов світу українська мова є законодавчо оформленою і проголошеною парламентом України державною мовою, а отже й виконує сьогодні надзвичайно широке коло державних суспільних функцій. Вона є одним з елементів багатогранної діяльності нашого народу в державному, економічному та духовному житті, засобом створення численних духовних цінностей, особливо тих, що виявляються переважно у мовній формі — літературі, науці, філософії. Українська мова виконує роль надзвичайно важливого засобу збереження виражених у слові національно-культурних вартостей, обміну продуктами духовного виробництва нашого народу з іншими народами світу.

Серед сучасних суспільних функцій української мови варто виокремити надзвичайно важливу для нас і таку, як засіб вузівського викладання і навчання. При цьому зазначимо, що й підготовка всієї науково-методичної літератури, вся навчально-допоміжна робота здійснюються у нас в університеті державною мовою. Мова в даному разі виступає не просто як основний засіб комунікації, а й як могутній арсенал, невичерпна скарбниця національної духовності. У ній — відгомін звитяжної слави наших предків, героїки борінь за свободу і незалежність, патріотичних поривань, сподівань на краще майбутнє, заповітів нащадкам. Українська мова в навчальному процесі — найбагодатніший ґрунт для формування внутрішньо сильної й багатогранної особистості.

Отже, культура України пройшла тривалий і складний шлях становлення і витворювалась в непорушній єдності з розвоєм української людності і становленням українського суспільства. На її генезис особливо відчутно вплинув народно - звичаєвий стрій

українського народу, обрядовість і вірування українців різних теренів України. Поступово, міцно пов'язана з українською церковною традицією і всім розмаїттям українських філософських шкіл, культура нашого народу визначилася в довершено філософську та суспільну субстанцію і набула вагомого самостійного впливу на духовний розвій нації, на громадську думку, на державну розбудову України. [7]

Висновки: слід відмітити, що гуманізація вищої освіти, зміцнення зв'язку навчання з джерелами національної культури, досягненнями вітчизняної та світової прогресивної думки вимагають якісно нового підходу до проблеми підготовки майбутніх висококваліфікованих спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Відтак, у процесі сучасного викладу предмета «Історія української культури» необхідно враховувати кілька важливих чинників, оскільки за нових соціальних умов підготовка студентства ґрунтується на органічному поєднанні національних традицій, толерантному ставленні до чужих культур та орієнтує молодь на адаптацію до світових інтегральних процесів.

Список використаної літератури:

1. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (спроба прогностичного аналізу) // Вища освіта України. – 2015.–№1.

2. Антонюк О. В. Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу // Укр. історичний журнал. 1993. №11 – 12.

3. Ануфрієва Н.М. Гуманістичні засади педагогічної взаємодії у вузі / Н.М. Ануфрієва // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. - Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2014. - С. 12-15.

4. Губерський Л. Культура, Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. - К., 2002. - 577 с.

5. Закович М.М. "Культурологія: українська та зарубіжна культура" / М.М. Закович Навчальний посібник. К. Знання 2007 р.

6. Литвин В. Українська культура й освіта в контексті суспільних трансформацій // Урядовий кур'єр. – 2002. – 24 вересня.

7. Сапелкіна З.П. Актуальні проблеми викладання історії української культури у вищій школі, "Вісник" АПСВ ФПУ №1; 2012, стор 121-124

УДК 378:37.177.80

С.В. Толочко
ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗА ТВОРЧИМ
ДОРОБКОМ ЛІНИ КОСТЕНКО

С. В. Толочко – к. пед. н., докторант кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, tolochkosvitlana331@gmail.com.

***Анотація.** Сформульовано в авторському баченні дефініцію «художньо-естетична компетентність викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти» та визначено структуру естетичного знання. Проаналізовано тематичні пласти лірики Ліни Костенко в аспектах розкриття категорій естетики – метакатегорії, категорії естетичної діяльності, категорії психології та соціології мистецтва.*

***Ключові слова:** художньо-естетична компетентність, післядипломна педагогічна освіта, категорії естетики, творчий доробок Ліни Костенко.*

S. Tolochko
FORMATION OF TEACHERS' ARTISTIC-AESTHETIC
COMPETENCE ON CREATIONS OF
LINES KOSTENKO

S. Tolochko – Candidate of Pedagogic Sciences, doctoral candidate of the Department of Adult Education, National Pedagogical University named after Drahomanov, tolochkosvitlana331@gmail.com.

***Summary.** The definition of "artistic and aesthetic competence of teachers in the system of postgraduate pedagogical education" is formulated in the author's vision and the structure of aesthetic knowledge is defined. Thematic plots of lyrics by Lina Kostenko are analyzed in aspects of the disclosure of aesthetics categories - meta categories, categories of aesthetic activities, categories of psychology*

and sociology of art.

Keywords: *pedagogical competence, artistic and aesthetic competence, postgraduate pedagogical education, categories of aesthetics, creations of Lina Kostenko.*

Вступ. Нині все чіткіше виявляється неможливість вирішення соціально-політичних, фінансово-економічних, загальнокультурних, міжнаціональних проблем без духовного зростання особистості, суспільства в цілому. Відбуваються зміни в утвердженні людини, а також розвиток її чуттєвості під час цілісного, образного осягнення світу, перетворення, пов'язані зі зміною моральних і культурних цінностей.

Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993) головною своєю метою вбачає визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Серед основних шляхів реформування освіти програма визначає *підготовку нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня* [12].

Тож головним завданням педагогічної освіти є формування викладача нового типу – ініціативного, творчого, самокритичного, який зуміє здійснити особистісно орієнтований підхід, під яким, за С. Гончаренком, розуміємо «*послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії*» [9, с.243].

Актуальною стає потреба в активній особистості викладача, який глибоко володіє досягненнями наук про людину та закономірностями її розвитку, новими педагогічними технологіями, методиками й мистецтвом спілкування. Тож особистість викладача – одне з головних понять педагогічної науки, тому що тільки особистість може виховати іншу особистість, що і є нині основним завданням освіти в Україні.

Загальновідомо, що саме викладач навчального закладу має

виняткові можливості формувати особистість майбутнього фахівця, його світогляд, політичні переконання, культуру й мораль. І здійснення цього багато в чому залежить від викладача; реальну роль відіграють його талант, висока професійна й загальна культура, яка передбачає науковий світогляд, стійку систему комунікативних, духовних, моральних, естетичних та інших цінностей.

Формування художньо-естетичної компетентності спеціаліста будь-якого фаху, у тому числі й викладача, відбувається під впливом різних чинників: професійного, соціально-політичного, загальнокультурного тощо та особистого досвіду. Це здійснюється протягом усього життя: основи закладаються в дитинстві, а специфіка професії під час навчання у вишах та здійснення професійної діяльності переорієнтовує на більш вузькі й конкретні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях активно розглядаються особливості розвитку вищої освіти, у тому числі університетської (В. Кремень, О. Савченко, О. Глузман, Т. Левченко тощо), проблеми її індивідуалізації та особистісної орієнтації (О. Отич, О. Пехота, А. Старєва, Т. Тихонова тощо), гуманізації та гуманітаризації (І. Зязюн, Є. Барбіна, Н. Ничкало тощо), естетичних та етичних засад педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів (Г. Васянович, Л. Барбіна, І. Зязюн, Н. Миропольська, О. Отич, Л. Хомич тощо).

Методологічну базу дослідження становлять праці з проблем: філософії неперервної освіти (В. Андрущенко [1], І. Зязюн [19], В. Кремень [25], В. Лутай [29]); професійної підготовки вчителя (С. Гончаренко [9], С. Сисоєва [38]), у тому числі в системі підвищення кваліфікації (О. Барбіна [5], В. Маслов [30]); проблеми педагогічної (естетичної) культури та ціннісно-духовної властивості особистості (В. Гриньова [10], І. Зязюн [20]); питання педагогічної компетентності, майстерності, педагогічної творчості, розвитку професійно важливих якостей майбутніх викладачів (Л. Карпова [21], М. Лещенко [27], Н. Ничкало [31], О. Отич [32], О. Пехота [33], С. Сисоєва [38]).

Практика формування художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін у системі післядипломної

педагогічної освіти є об'єктом наукового зацікавлення С. Соломахи [40], формування естетичних основ педагогічної майстерності у педагогічній науці вивчається С. Федоріщевою [45], роль естетичного виховання у формуванні педагогічної майстерності вчителя досліджують Г. Кондратенко, Л. Бабич [24], естетичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів розглядаються О. Кутовою [26].

Постановка завдання. Основи педагогіки, естетики й етики є методологічними засадами структурно-логічної схеми художньо-естетичної компетентності викладача. Адже вона безпосередньо пов'язана з естетичною свідомістю та її компонентами – естетичною потребою, почуттям, смаком та ідеалом, а також естетичними явищами, процесами й категоріями.

Звідси – необхідність проаналізувати формування художньо-естетичної компетентності викладача, яка ґрунтується на визначенні її змісту, форм, методів і принципів.

Метою статті є обґрунтування змісту, форм, методів і принципів формування педагогічної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти для реалізації художньо-естетичної компоненти на основі творчого доробку Ліни Костенко.

Завданням є проаналізувати та сформулювати в авторському баченні дефініції у питанні формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти; здійснити теоретичний аналіз даного процесу та визначити систему необхідних знань, умінь і навичок тощо; розробити структурно-логічну схему формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти; простежити тематичні пласти лірики Ліни Костенко в аспектах розкриття категорій естетики – метакатегорії, категорії естетичної діяльності, категорії психології та соціології мистецтва; сприяти формуванню художньо-естетичного світу, культури викладача через осмислення лірики Ліни Костенко крізь призму ролі в ній образів, речей і явищ, створених за законами краси й потворності, піднесеного й низького.

Основні напрями діяльності викладачів вищих педагогічних закладів відображені в Законі України «Про освіту», обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників, завдання розвитку їх педагогічної майстерності знайшли відображення в

Законі України «Про вищу освіту», Державній програмі «Вчитель», а також у Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір, сутність реформ значною мірою окреслено в Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., проекті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти.

Попри таку конкретизовану увагу до основних напрямів діяльності викладача, донині не вироблені критерії чіткого розуміння поняття «художньо-естетична компетентність викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти».

Виклад основного матеріалу.

1. Художньо-естетична компетентність викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти

У Рекомендації Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» (2008) термін *«компетентність»* означається як беззаперечна здатність використовувати знання, навички та індивідуальні, соціальні і/або методологічні вміння в роботі або навчанні, а також у професійному та особистісному розвитку. У контексті Європейських кваліфікаційних норм уміння характеризуються такими якостями як відповідальність та самостійність [35].

Рекомендації Європейського Парламенту і Ради ЄС (2006) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» дефініцію поняття *«компетенції»* визначають як набір знань, навичок та відношень, що стосуються ситуації. Основні компетенції – це ті, які необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування.

Еталонні рамки визначають вісім основних компетенцій: спілкування рідною мовою; спілкування іноземними мовами; знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; навички роботи з цифровими носіями; навчання заради здобуття знань; соціальні та громадянські навички; ініціативність та практичність; *обізнаність та самовираження у сфері культури.*

Усі основні компетенції вважаються однаково важливими,

оскільки кожна з них допомагає успішному життю в суспільстві, що будується на знаннях. Вони є близькими та пов'язаними: аспекти, які є основними в одній галузі, допомагають іншій. Загальні знання мов, освіченість, здібність до кількісного мислення та обізнаність у сфері інформаційних і комунікаційних технологій – це необхідна основа для навчання, а навчання заради здобуття знань включає всю освітню діяльність. Еталонними рамками застосовується ряд пунктів: критичне мислення, творчість, ініціативність, уміння вирішувати проблеми, оцінка ризику, уміння приймати рішення та конструктивно керувати емоціями. Усі вони важливі для всіх восьми основних компетенцій [36].

Обізнаність у сфері культури та вміння творчо самовиражатися – це оцінка важливості творчого вираження ідей, досвіду та емоцій у всіх видах засобів масової інформації, включаючи музику, виконавчі різновиди мистецтва, у тому числі й літературу та живопис.

Означена компетенція передбачає знання місцевого, державного та європейського культурного спадку, його місця у світі. Це містить основні відомості про видатні культурні праці, у тому числі й популярну сучасну культуру. Необхідно розуміти культурне та мовне різноманіття Європи та інших частин світу, бажання зберегти його й важливість естетичної факторів у повсякденному житті.

Ці навички включають оцінку й вираження: оцінку та задоволення від витворів мистецтва й вистав і самовираження через різні засоби масової інформації, використовуючи свої природжені здібності. Вони містять також уміння пов'язати власні творчі й експресивні точки зору з думками інших й уміння визначати та усвідомлювати соціальні й економічні можливості в культурній діяльності. Цивілізоване вираження необхідне для розвитку творчих здібностей, які можуть знайти широке застосування в професійній діяльності.

Чітке розуміння власної культури й культурна усвідомленість можуть бути основою для сприйняття та поваги до різноманітних культурних проявів. Позитивне ставлення також передбачає творчий підхід і бажання сприяти естетичному вираженню через мистецьке самовиявлення та участь у культурному житті. Формування навчально-пізнавальних, особистісно-ціннісних,

загальнокультурних та інформаційної компетентностей, а також комунікативної творчої діяльності в процесі самоосвіти забезпечить саморозвиток особистості, яка сприйматиме цю діяльність як обов'язкову умову власного самовдосконалення.

Викладач вищого педагогічного навчального закладу – це особистість у професорсько-викладацькому колективі вишу, яка виконує різноманітні завдання відповідно до своїх посадових обов'язків. Він організовує процес підготовки, що є складною, багатоаспектною системою, основними функціями якої є виробництво, передача та розповсюдження знань. Відповідно визначаються три основні складові викладацької діяльності: науково-предметна, психолого-педагогічна, культурно-просвітницька. Основним компонентом загальної структури професійної компетентності, безумовно, є саме педагогічна складова, як цілеспрямоване начало загальної професійної компетентності. Адже викладач вищого навчального закладу – це насамперед особистість, яка за сенсом своєї фахової діяльності повинна володіти сукупністю професійних якостей [26, с. 25].

Вивчення праць закордонних і вітчизняних учених дає підстави стверджувати, що викладачі мають особистий і професійний досвід, який визнається достатньо складним явищем і впливає на результати становлення компетентності викладача. Основною метою формування педагогічної компетентності викладача є розвиток у нього здатності аналізувати власну педагогічну діяльність, що дасть змогу виявити й усвідомити труднощі, які виникають у нього, знаходити шляхи, методи й форми їх розв'язання.

Зі сказаного вище випливає, що педагогічна компетентність є цілісною професійно-особовою характеристикою викладача, тому що передбачає його безперервне становлення, спроможність аналізувати сучасні тенденції розвитку освіти й науки, застосовувати навчальну діяльність випереджального характеру, застосовувати різні технології організації навчально-виховної діяльності студентів.

Становлення педагогічної компетентності викладача в основному не залежить від наявного в нього педагогічного стажу чи фізичного віку. Рівень компетентності педагога визначається його професіоналізмом, умінням мислити та діяти професійно.

Педагогічна компетентність викладача – це володіння ним необхідними знаннями, уміннями й навичками, наявність професійно спрямованих якостей, здібностей і здатностей, що визначають сформованість педагогічної діяльності, педагогічного спілкування й особи як носія певних цінностей, ідеалів і педагогічної свідомості [44, с.37].

Як відомо, головне завдання викладача полягає не стільки в безпомилковому вивченні і в точній передачі змісту навчального матеріалу (краще без педагога це зробить комп'ютерна програма), як у вмінні «одягнути» суху інформацію «у живу одягу слова», яскраві барви й трепетні почуття, зробити її привабливою й особистісно значущою для студента. Отже, викладач – це художник, композитор, режисер творення позитивно забарвленої педагогічної реальності [27, с. 35-36].

Творча індивідуальність викладача є однією з найважливіших сутнісних ознак його педагогічної компетентності й майстерності, за якою можна безпомилково визначити рівень її сформованості. Розвиток у майбутніх і працюючих викладачів цієї інтегративної професійно значущої якості сприятиме не лише їхньому особистісному й професійному зростанню, а й перетворюватиме їх педагогічну діяльність на мистецтво неповторної, натхненної і вільної педагогічної дії, у якому природно й радісно розкривається творча індивідуальність вихованців і створюються можливості для її невинного саморозвитку [32, с. 296]. Талановитий фізик минулого

М.В. Волькенштейн стверджував, що естетичні емоції активізують наукову творчість, а їх відсутність призводить до нереалізованості таланту і навіть до бездарності наукового співробітника. Професійна діяльність викладача зумовлює своєрідність вияву його естетичної культури, трансформацію у структуру та якість його педагогічної компетентності.

Дані погляди висловлюються багатьма науковцями, які підтверджують думку про особливу роль у педагогічній компетентності викладача естетичної складової – уміння виражати в позитивній формі свої почуття, ставлення до вчинків, висловлювань студентів. Переконавання особистості поза почуттями не існують. Почуття прекрасного в поєднанні із знаннями формують світогляд, культуру студента [8, с. 18].

За словами С.П. Федоріщевої, в історії педагогіки педагогічна майстерність і компетентність розглядається залежно від сформованості загальної та естетичної культури особистості, оскільки охоплює естетичну спрямованість, естетичний смисл, певний естетичний зміст [45, с. 178].

Особливість емоційно-оцінних, загальнокультурних, особистісно-вольових компетентностей викладача проявляється в розвиткові його естетичних основ, які повинні входити до структури знань та слугувати формуванню творчого пізнання ним дійсності:

– *необхідні якості*: якість естетичного смаку, зміст естетичного ідеалу, розвиненість естетичного почуття та емоцій (*смак* – здатність до індивідуальної оцінки та добору естетичних цінностей, яка визначає можливість особистості до саморозвитку; *ідеал* є вищим об'єктивним критерієм оцінки того, із чим зустрічається людина в навколишньому світі, усього, що знаходиться у сфері її інтересів, *естетичні почуття та емоції* – це наслідок суб'єктивної емоційної реакції людини на об'єктивні виражальні форми природної та соціальної реальності, які оцінюються у співвідношенні з уявленнями людини про красу);

– *наявні здібності*: інтуїція, творче мислення, уява, фантазія (*інтуїція* передбачає високий рівень уваги, вразливості, здатності до цілісного сприйняття предметів і явищ, що вивчаються; *творче мислення* є сукупністю тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особистості. У творчому мисленні домінують чотири особливості, зокрема оригінальність розв'язання проблеми, семантична гнучкість, що дає змогу бачити об'єкт під новим кутом зору, образна адаптивна гнучкість, яка уможлиблює зміну об'єкта з розвитком потреби в його пізнанні, семантична спонтанна гнучкість як продукування різних ідей щодо невизначених ситуацій, *уява* виступає як чинник творчого пошуку, виконує також естетичну функцію, оскільки процес творчості вимагає ризику й натхнення; *фантазія* – це компонент творчої діяльності, створення нових образів на основі колись сприйнятого, ситуація, що уявляється особою або групою осіб, не відповідає реальності, але збігається з їх бажаннями);

– *належні здатності*: спостереження за фактами і явищами життя, пояснення феномену естетичних цінностей, їх ролі в

людській життєдіяльності; уявлення про способи оволодіння досвідом, зберігання та передача естетичної спадщини й базисних цінностей; творення власних естетичних продуктів;

– естетичний *саморозвиток* особистості – процес цілеспрямованого впливу особистості на себе з метою вироблення чи шліфування моральних якостей, сутнісних сил, духовної сфери, активізації здібностей, нахилів і формування необхідних для життєдіяльності, а також самореалізації нових знань, умінь і навичок [8,10, 20, 26, 27, 44].

Викладачі вищих педагогічних навчальних закладів, які творчо поєднують процес навчання і виховання на лекціях, практичних, семінарських заняттях і в позааудиторний час, плануючи весь комплекс навчальних і наукових виховних завдань у системі різноманітних видів діяльності студентів, у тому числі й самостійної роботи, забезпечують використання навчальних дисциплін для формування естетичного ідеалу й вироблення в студентської молоді високих художніх смаків та ідеалів. Особливе місце у формуванні естетичної культури викладачів, їх творчого потенціалу посідає мистецтво, активне засвоєння ними здобутків світової художньої культури [26, с 23]

Загальновідомо, мистецтво – це особливий вид духовно-практичного освоєння дійсності за законами краси. Звідси випливає його функція як основи емоційно-образного естетичного пізнання та перетворення світу і самих людей, формування естетичних смаків, здібностей і здатностей, що забезпечить можливість ціннісно орієнтуватися у світі, зростати духовно, розвивати творчий потенціал особистості, бажання й уміння продукувати нове. Це сприяє соціалізації, розвитку соціально-творчої активності людини.

На жаль, пересічний обиватель навіть не задумується над роллю мистецтва в житті окремої людини, а надто юної, ще не до кінця сформованої особистості. Роздуми науковців та власний життєвий досвід стверджують думку про відсутність чіткого розуміння і в школах, і у ЗВО, і в суспільстві в цілому глибокої небезпеки неналежної етично-естетичної культури особистості, соціальної групи, громадськості, людства. Ні розумовий, ні емоційний розвиток неможливий без художньо-естетичної компоненти. Тільки з належним етично-естетичним розвитком суспільства можна буде повністю зреалізувати найважливішу

функцію мистецтва – пробуджувати в людині творця, який бажає та вміє творити за законами краси.

Особливість мистецтва допомагає викладачам збагачуватися зразками світової культури: художньої літератури, музики, живопису, графіки, скульптури, хореографії, кінематографа, фотомистецтва тощо. У свою чергу викладач формує художньо-естетичну культуру студентів, використовуючи засоби мистецтва в навчально-виховному процесі.

Мистецтво породжується певною картиною світу і водночас сприяє її становленню. Вона може існувати як загальнолюдська, що складається із всесвітньовідомих універсалів, або як особистісна, але найстійкішою та найбагатшою за змістом є національна. Тож у навчально-виховному процесі викладачі повинні виховувати в студентів інтерес до вітчизняної культури, народних традицій, обрядів і звичаїв, літературного й музичного фольклору.

Це сприяє формуванню естетичних уподобань, компетентності, гордості за свій народ, любові до рідного краю. Завдяки ознайомленню з літературними творами, образотворчим мистецтвом, кращими зразками декоративно-ужиткового мистецтва, народною піснею, українською класичною та сучасною музикою студенти пізнають особливості національного побуту, долучаються до надбань попередніх поколінь і своїх сучасників. Обізнаність із мистецтвом допоможе студентам у майбутньому готувати своїх вихованців до сприймання прекрасного в житті, формувати відчуття ритму, гармонії, кольору, позитивні моральні якості й почуття, сприятиме збереженню народних ремесел, звичаїв, традицій, забезпечуватиме розвиток творчості [42, с. 43].

Отже, естетичні якості, здібності та здатності – обов'язкові елементи формування художньо-естетичної компетентності викладача. Його естетична культура – це ступінь, рівень опанування естетичною культурою суспільства, що дозволяє оцінювати свою діяльність як творчу, сприяє проведенню навчально-виховної діяльності та оволодінню духовним багатством людства засобами мистецтва.

Зважаючи на вищеозначене та враховуючи здобутки власні й інших науковців виділяємо такі основні *складові художньо-естетичної компетентності викладача*:

1. *Естетична культура*, яка включає естетичну свідомість

(формування естетичного ставлення до дійсності, створення естетичного образу навколишнього світу, відтворюється в ідеалах, потребах, настановах, смаках, поглядах, категоріях, концепціях); естетичну діяльність: естетичний досвід (знання, думки, уміння, світогляд, ерудиція, естетичні здібності викладача в праці, побуті, під час спілкування, у суспільному житті, спорті тощо); естетичне ставлення до мистецтва, професії викладача, творчі дії пізнання й створення естетичних цінностей у педагогічній діяльності.

2. *Естетична педагогічна діяльність*: естетична спрямованість спілкування й управління, естетична спрямованість взаємодії викладача і студентів, естетична спрямованість педагогічних дій (розвиток уміння переживати й оцінювати емоційно-художні об'єкти, твори мистецтва з погляду естетичного ідеалу), естетичне вирішення педагогічних ситуацій і педагогічних завдань.

3. *Естетична навчально-методична діяльність*: уміння творчо викладати науковий матеріал, емоційно-образно реалізовувати виховну й розвиваючу мету навчальних занять, вибудувати їх драматургію; створювати художній образ лекційного, практичного, семінарського заняття; формувати естетичний образ педагогічного впливу; переживати й оцінювати власні педагогічні дії.

4. *Естетичне виховання* – якісна зміна рівня естетичної культури об'єкта виховання, яким може бути як окремих студент, викладач, так і навчальна група, і освітянська спільнота. Воно в усій сукупності своїх методів, форм, засобів триває протягом усього життя, усуваючи суперечності в його невідповідності між рівнем естетичної культури людства, суспільства, певної соціальної групи та володінням цією культурою окремим викладачем у кожний конкретний період його життя. Засобами естетичного виховання є праця, природа, поведінка та побут викладача, мистецтво й художня творчість, естетична освіта [17, 44, 45].

Тож у контексті нашого дослідження *художньо-естетичну компетентність* викладача розглядаємо як складне інтегроване утворення, що передбачає володіння естетичними знаннями, уміннями, навичками, сформованість естетичних якостей, здібностей, здатностей, цінностей, ідеалів, поведінки, певного творчого досвіду, що дозволяє успішно здійснювати професійну діяльність та сприяє підвищенню їх професійного та загальнокультурного рівня, творчому самовираженню. Вона дає

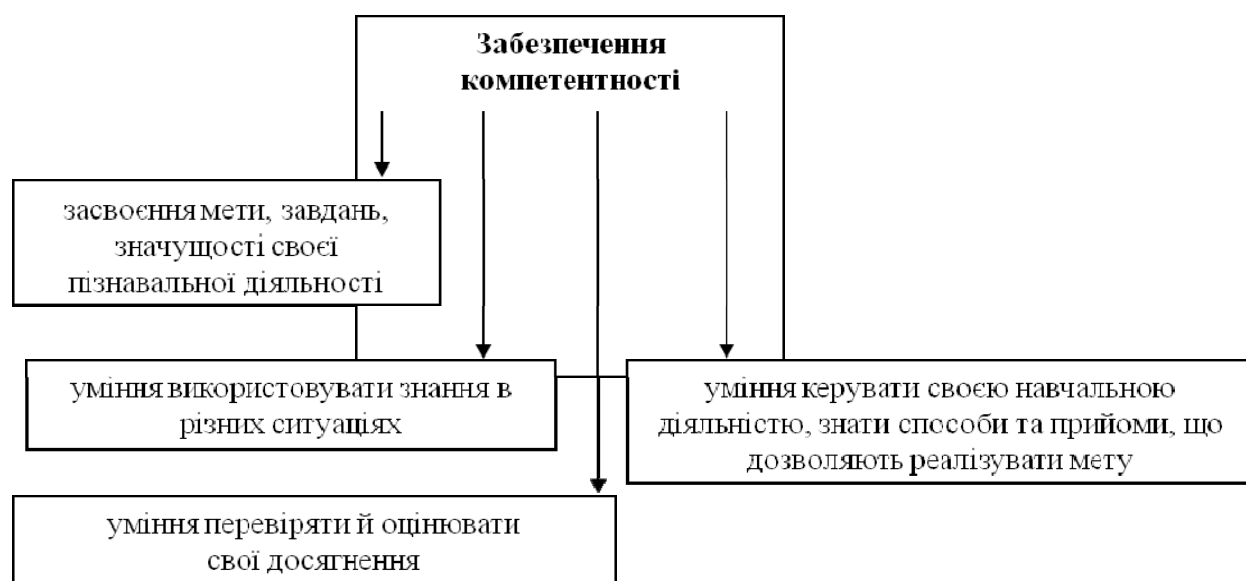
змогу відчувати естетичну насолоду від педагогічної діяльності, розвиває внутрішню потребу в ній та постійний інтерес.

Формування художньо-естетичної компетентності – це цілеспрямований процес творення творчо активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті та мистецтві й діяти за законами краси [43, с. 43].

Формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти – це безперервний самомотивований процес протягом усього життя під час естетичної педагогічної та навчально-методичної діяльності засобами естетичного виховання, спрямований на розв’язання протиріч між наявним рівнем художньо-естетичної компетентності викладача та рівнем естетичної культури людства, що постійно оновлюється та зростає. Це закономірна зміна, сукупність послідовних дій щодо кількісного та якісного зростання естетичних знань, умінь та навичок викладача, формування його естетичної культури як частини наукового світогляду й загальної культури.

Як вид компетентності, художньо-естетична має свої форми й методи її формування у викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти.

На рис. 1.1 показані форми забезпечення формування будь-якої компетентності.

Рис. 1.1. Форми забезпечення компетентності

Беручи до уваги вищезначене, вважаємо, що найважливішим для формування художньо-естетичної компетентності викладача в системі післядипломної освіти буде:

– самооцінка (судження про міру наявності в нього тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком);

– самосвідомість (усвідомлення себе як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, учинків і дій, їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе);

– самовиховання (систематична й свідомо діяльність, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок);

– самоосвіта (освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі; вид пізнавальної діяльності, яка характеризується активністю, самостійністю, добровільністю та спрямованістю на вдосконалення розумових здібностей викладача, формування культури його наукової розумової праці);

– саморозвиток (складний інволюційно-еволюційний поступ, у ході якого відбуваються прогресивні й регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самому викладачеві; результат самоосвіти).

«Якщо людина не знає, до якої мети вона рухається, для неї жоден вітер не буде попутним», – сказав Сенека.

Саме *самоосвіта викладача* стане *основною формою* формування професійної педагогічної, а особливо художньо-естетичної компетентності шляхом цілеспрямованої роботи. Це безперервний процес саморозвитку та самовдосконалення, самоформування (яким я себе зроблю, яким я себе уявляю). Усвідомлений рух від «Я» реальне до «Я» ідеальне та «Я» сформоване.

До основних *методів* формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти належать:

– *репродуктивні* (ознайомлення з творами мистецтва через відвідування бібліотек, музеїв, театрів, кінотеатрів, концертних залів,

виставок тощо);

– *творчі* (участь в організації та проведенні різноманітних художньо-мистецьких заходів: конкурсів, фестивалів, ювілейних виставок, прем'єр, бенефісів, творчих звітів тощо);

– *проблемні* (примірювання викладачем (читачем і глядачем) соціальних ролей і способу життя героїв творів; сприйняття художнього твору як спілкування з його героями та автором; обмін багатством відчуттів, різноманітністю емоцій, станів, переживань; особиста участь у театральній дії, фотосесії тощо; розширення кола духовно близьких особистостей; реалізація можливості здобути досвід універсального, вільного, індивідуалізованого спілкування; критичний огляд та естетичне оцінювання творів мистецтва з погляду їх соціальної значущості та художньої довершеності тощо).

Основними принципами формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної освіти вважаємо:

– естетичні й моральні принципи: єдності форми і змісту, чуттєвої виразності; свободи індивідуальності митця; особистої естетичної значущості й активності, особистої актуальності в процесі естетичного переживання; свідомого ставлення до художньої творчості; відповідальної залежності; значущості образу поета й поезії у творенні особистості;

– педагогічні принципи: естетизації професійної підготовки та педагогічна діяльність викладача, створення її естетичного поля; зв'язку навчання з життям та створення основ для завтрашньої радості, утвердження позитивного педагогічного оптимізму в колективі; зовнішньої виразності викладача, педагогічної гри, емоційності навчання; індивідуального естетичного підходу до студентів [32, 44].

Тож саме на викладача сучасна система освіти покладає місію визначати, які з творів мистецтва заслуговують бути переданим майбутньому поколінню, як треба «правильно» їх сприймати, оцінювати й розуміти, а головне – формувати особистість майбутнього фахівця, громадянина, космополіта, його світогляд, політичні переконання, естетичну культуру й мораль. Автором розроблено структурно-логічну схему художньо-естетичної компетентності викладача (рис. 1.2).

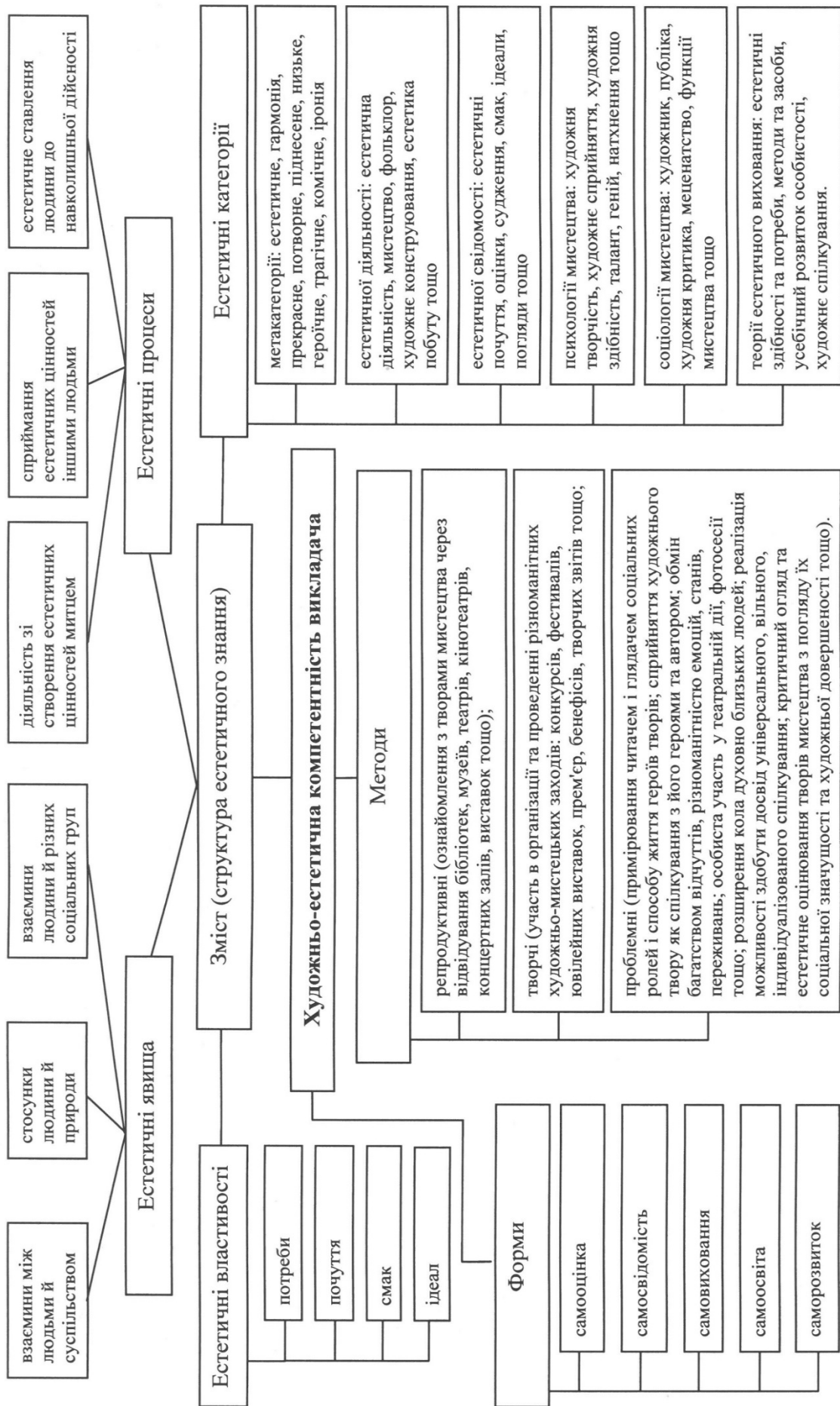

Рис. 1.2. Структурно-логічна схема художньо-естетичної компетентності викладачів

2. Формування художньо-естетичної компетентності викладачів на основі творчого доробку Ліни Костенко

*Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі.*

Ліна Костенко

Загальновідомо, що естетика – філософська дисципліна, яка в теоретичній формі осягає чуттєве як момент цілісного утвердження людини у світі за критеріями прекрасного й потворного. Вона надає людині знання, формує творчі якості, потребу сприймати красу й отримувати від неї насолоду, бажання спілкуватися з мистецтвом і розуміти його.

Одним із масових видів мистецтва є література, яка естетично освоює світ у художньому слові. Вона має унікальні пізнавальні можливості, адже за допомогою слова дійсність досліджується комплексно, у всій багатогранності – не тільки чуттєво, але й через умовивід. Слово – ось матеріал літературного образу. І основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення художньої літератури.

Високою емоційністю, суб'єктивністю, насиченістю художнього образу вирізняється лірика як один із трьох родів літератури поряд з епосом та драмою. Тут у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття, витворюється нова духовність, розбудована за законами краси.

«Поезією мислення» називають дослідники й критики творчість Ліни Костенко. Чимало літературознавчих праць науковців присвячені оцінці її творчості, аналізу тем, ідей, образів її романів, особливості поезій, порівнянності її творчого почерку, життєвого кредо з Лесею Українкою (В. Базилевський, В. Брюховецький, Є. Гуцало, І. Дзюба, М. Жулинський, М. Ільницький, Г. Клочек, О. Ковалевський, В. Панченко, Н. Савчук, Є. Сверстюк, М. Слабошпицький, Л. Таран тощо). Є праці, присвячені розкриттю екзистенціальної проблематики в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай» (О. Забужко, Г. Жуковська, І. Малишівська).

Таблиця 2.1. Розкриття категорій естетики в поетичних творах Ліни Костенко

Метакатегорії	Категорії естетичної діяльності	Категорії психології та соціології мистецтва
1	2	3
<p>● прекрасне і потворне: «Ой ні, ще рано думати про все...», «Життя іде і все без коректур...», «Настане день, обтяжений плодами...»</p> <p>● краса почуттів: «Світлий сонет», «Недумано, негадано...», «Очима ти сказав мені: люблю...», «Я дуже тяжко вами відболіла...», «Спини мене, отямся і отям...», «Моя любове! Я перед тобою...», «Любов Нансена», «Лейтмотив щастя»</p>	<p>● література як вид мистецтва: «Доля», «Яка різниця – хто куди пішов?», «Поезія згубила камертон», «Чекаю дня, коли собі скажу...», «Умирають майстри...», «Є вірші-віти...», «Кобзарю, знаєш, нелегка епоха...», «Повернення Шевченка», «Княжа гора», «Життя іде і все без коректур»</p>	<p>● художня творчість: «Страшні слова, коли вони мовчать...», «Ще кожен палець сам собі Бетховен», «Ми мовчимо – поезія і я», «Відмикаю світанок скрипічним ключем», «Художник», «Циганська муза», «Цавет танем!»</p>
<p>● потворне в житті й мистецтві: «Не треба думати мізерно...», «Між іншим», «І скаже світ...», «Умирають майстри...», «Чекаю дня, коли собі скажу...», «Давидові псалми», «Альтернатива барикад»</p>	<p>● мистецтво музики: «Пелюстки старовинного романсу», «Біла симфонія»</p>	<p>● роль митця, митець і публіка: «Маруся Чурай», «Сніг у Флоренції», «Ой ні, ще рано думати про все...», «Гілочка печалі на могилу Пастернака»</p>

Продовження табл. 2.1

1	2	3
<p>● краса природи: «Вечірнє сонце, дякую за день!», «Мене ізмалку люблять всі дерева...», «Я вранці голос горлиці люблю...», «Цей ліс живий! У нього добрі очі!», «Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить...», «Люблю чернігівську дорогу...», «Пекучий день...лісів солодка млява...», «Осіній день, осінній день, осінній!»</p>	<p>● мистецтво живопису: «Вже почалось, мабуть, майбутнє...», «Чекаю дня, коли собі скажу...», «Якщо не можна вітер змалювати...»</p>	<p>● здібність, талант, геній, їхнє призначення: «Маруся Чурай», «Умирають майстри...», «Навіщо ж декламація?», «Мимовільний парадраз»</p>
<p>● піднесене і низьке: «Балада моїх ночей», «Чоловіче мій, запрягай коня!», «Заворожи мені, волхве!», «Біль єдиної зброї», «Мадонна перехресть»</p>	<p>● кіномистецтво: «Незнятий кадр не заграні ролі»</p>	<p>● розвиток читачької культури: «Плем'я Тода», «Іма Сумак», «Цавет танем!»</p>
<p>● трагічне і комічне: «Пастораль XX століття», «Балада моїх ночей», «Скіфська баба», «Сумна колумбіана», «Мабуть, ще людство дуже молоде»</p>	<p>● естетика побуту: «Українське альфреско», «Старий годинникар», «Затінок, сутінок, день золотий»</p>	

Поетеса Ліна Костенко – видатна постать не лише української літератури, а й культурного життя країни загалом завдяки своїй принциповості, силі волі, непохитності й запереченню позиції пристосуванства, яка характеризує багатьох українських радянських і навіть пострадянських письменників, здатності мовчати в час, коли це означало відмову від спокус облаштувати своє життя ціною поступок. Загальне визнання видатної поетеси вона здобула завдяки вмінню синтезувати у своїй творчості найкращі риси української поезії та відкинути гірші. Цими гіршими прийнято вважати велемовність, сентиментальність, надмірний пафос, оперування надто скромним «словником» символів, що часто зводиться до кількох чи кільканадцяти елементів, запозичених із поезії Тараса Шевченка, Лесі Українки, народної пісні, послугування загальниками, стилізацію, легкість, із якою поезія потрапляє під вплив патріотично витлумаченої мілізни, стереотипність мислення. Ліні Костенко вдалося щасливо уникнути цих шкідливих для лірики ознак, якими позначена творчість багатьох українських письменників і критиків.

Творчий доробок поетеси досить вагомий. Перша збірка «Проміння землі» вийшла 1957 року. Нині Л. Костенко авторка поетичних книг, серед яких найвідоміші: «Вітрила» (1958), «Мандрівка серця» (1961), «Над берегами вічної ріки» (1977), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Вибране» (1987), «Інкустації» (1994), «Гіацинтове сонце» (2010), «Річка Геракліта» (2011), «Мадонна перехресть» (2011). Творча спадщина поетеси настільки розмаїта й різнопланова, що дає надзвичайні можливості для формування художньо-естетичної компетентності викладачів. Вірші Ліни Костенко вражають своєю задушевністю, теплотою й дивовижною щирістю, яка розкриває душу людини без дріб'язкового копирсання, надричності, цинізму.

Здійснений аналіз поетичних творів Л. Костенко щодо піднятої в них мистецько-естетичної проблематики дав змогу простежити тематичні пласти її лірики в аспектах розкриття категорій естетики – метакатегорії, категорії естетичної діяльності, категорії психології та соціології мистецтва – та уможливив створення відповідної таблиці 2.1 «Розкриття категорій естетики в поетичних творах Ліни Костенко».

Категорії естетики – це фундаментальні, найбільш ґрунтовні поняття, які створюють особливий апарат аналізу естетичного

багатства дійсності й мистецтва; визначають специфіку, процес і результати емоційно-почуттєвого, духовно-ціннісного осягнення світу. Вони не є нерухомими, незмінними сутностями, а збагачуються у своєму змісті, оновлюються, розвиваються, відображаючи певні історичні етапи людського пізнання, культури в цілому. Разом з тим їх зміст детермінований особистісно й національно. Вони ґрунтуються на єдності об'єктивного й суб'єктивного, емоційно-почуттєвого і раціонального начал.

Під час дослідження формування художньо-естетичної компетентності викладачів на основі творчого доробку Ліни Костенко використовуватиметься цитування, оскільки, за словами В. Симоненка, «ніякий переказ, ніякі глибокомудрі коментарі не в силі відбити всі барви, тони і півтони, настрої і найтонші порухи душі художника. У всякому разі, чим більше припаде тобі до душі, тим більше витягів з неї самі просяться на папір» [37, с. 198]. Деякі тексти поетичних творів, відібраних для аналізу, узяті з електронних ресурсів, указаних у списку використаної літератури.

2.1 Розкриття метакатегорій естетики в поетичних творах Ліни Костенко

Метакатегорії – категорії, що містять лише підкатегорії і групують їх (підкатегорії) за певною ознакою. До них належить естетичне, прекрасне, потворне, піднесене, низьке, героїчне, трагічне, комічне, іронія тощо.

Розуміння прекрасного суспільством визначається його культурою, а також філософськими, соціальними, естетичними ідеями; уявлення про прекрасне, домінуюче в рамках якоїсь культури. Краса, за твердженням науковців-естетиків, ґрунтується на чуттєвому сприйнятті та поєднує в собі чуттєво-емоційний зміст і соціальний зміст, пов'язаний із прийнятими цінностями, традиціями, зразками, ідеалами.

Ліна Костенко виросла на багатих зразках української культури з її кордоцентризмом (відчуття серця), ментальністю та особливим інтуїтивним баченням прекрасного, що проявляється в її життєтворчих проявах.

Драматичний шлях людини до гармонії, стабільне артикулювання світом природи ідеї краси, потенціал компенсаторності краси людського почування і досконалості

природи лірика кохання репрезентує по-особливому щемно і діткливо. У цій сфері народжується неповторний український пантеїзм, суть якого – в унікальному відчутті абсолютної рівноправності у взаєминах між природою і людиною [4, с. 31].

На особливій найглибшій сутності інтимної лірики Ліни Костенко, що розкриває категорію «*краса почуттів*», наголошувало чимало дослідників її творчості [2, 3, 4, 6, 7, 13, 22, 23, 37].

Поетеса з однаковою граціозністю малює і найніжніші акварелі, і широкі полотнища і з чарівною легкістю підноситься до філософських роздумів та узагальнень. Вона красива у своєму смутку та сліпучо осяйна у своїй радості:

Я сповідую віру,
у якій оточують німбом
не святих,
не пророків, а просто щасливих людей [37, с. 199].

Душевеним трепетом, ніжністю й особливою чуттєвістю пройнята поезія «Світлий сонет», у якій ідеться про першу закоханість:

Як пощастило дівчині в сімнадцять,
в сімнадцять гарних, неповторних літ!
Ти не дивись, що дівчинка сумна ця.
Вона ридає, але все як слід [22, с. 49].

Головна героїня сумна, оскільки хлопець не відповів взаємністю, бо любить іншу. Але обдарованість почуттям кохання, як стверджує поетеса, – це велике щастя, дарунок долі, що вивищує її над світом. Автор милується юною героїнею, називаючи її «квітучою вишенькою», з легким, майже невловимим сумом утішає її.

А далі – перед нами жінка, котра з головою кинулася в кохання, у вир невгамовної пристрасті, а проте, вона аж боїться всеохоплюючої сили власного почуття. Відчуваючи його нестримність і невгамовність, благає коханого зупинитися в емоційному пориві, оскільки йому, як сильнішому, довіряє більше, ніж собі. Змінюється форма жіночого кохання, і з'являється відчуття причетності до високості й навіть космічного:

Спини мене отямся і отям
така любов буває раз в ніколи
вона ж промчить над зламаним життям

за нею ж будуть бігти видноколи
вона ж порве нам спокій до струни
вона ж слова поспалює вустами
спини мене спини і схамени...[22, с. 53].

У наступних поезіях любовної лірики поетеси («Я хочу знати, любиш ти мене») головна героїня видорослює до вміння зберегти своє світле почуття навіть у найскладніших життєвих перипетіях і щаслива тим, що в коханні навчилася цінувати подароване ним тепло, котре розпалює серце, звучить чистим, ніжним дзвоном:

Я хочу знати, любиш ти мене,
чи це вже сон, який уже не сниться? [47].

І якщо почуття й не такі вже сильні, а перша пристрасть минула, важливо, що залишиться після нього, які думки хвилюватимуть душу, які емоції спалюватимуть під час спогадів про нього. Душа, яка зазнала справжнього кохання, не здатна на потворне й низьке. А тому...

Краса – і тільки, трішечки краси,
душі нічого більше не потрібно [47].

Поезія «Недумано, негадано...» – одна з найяскравіших ілюстрацій до так званої «межової ситуації» внутрішнього стану ліричної героїні – це грань загостреного, вершинного почуття, духовної напруги, що передбачає дві можливі розв'язки – взаємне щастя або загибель надії. Особистість виходить за межі власного «Я», певною мірою міняючи характер всесвітніх ритмів. Шляхетна душа благородно переживає зворушення й потрясіння. Поезія Ліни Костенко – це пошук шляхів зцілення жіночої душі в процесі віднайдення себе та в акті єднання з природою [4, с. 37]:

Ловлю твоє проміння
крізь музику беріз.
Люблю до оніміння,
до стогону, до сліз.
Без коньяку й шампана,
і вже без вороття, –
я п'яна, п'яна, п'яна
на все своє життя! [48].

Наступний етап – любов-прощання, щемна історія кохання, яке горіло й непросто переходить у спомин, виростаючи в гімн цьому почуттю («Я дуже тяжко Вами відболіла»):

Я дуже тяжко Вами відболіла.

Це все було як марення, як сон [22, с. 53].

Так, кохання принесло ліричній героїні чимало страждань, однак вона ні в чому не винить свого обранця, а шляхетне звернення до коханого на «Ви» розкриває красу її духовного світу, високу інтелігентність і вміння щиро любити та цінувати те добре, чисте й світле, красиве й піднесене, що це почуття їй подарувало.:

Ця казка днів – вона була недовгою.

Цей світлий сон – пішов без вороття.

Це тихе сяйво над моєю долею! –

Воно лишилось на усе життя [22, с. 53].

Мистецтво любити відкриває закоханій людині шлях до своєрідного спектрального аналізу досвіду попереднього і передбачення того, який має розгорнутися завтра в її житті. Одрокнення абсолютного відкривають перспективи до набуття мудрості і відчуття сутності світу і своєї власної. Відбувається неухильне розгортання меж духовного світоосягнення [4, с. 39].

Нерозривними є витонченість почуттів і краса природи в пейзажній ліриці Ліни Костенко. Як об'єкт зображення природа виступає в різних пропорціях стосовно цілого художнього світу: то цілковито заповнює його своїми обрисами, фактурою, переливчастими тонами, відсуваючи на задній план суб'єктивні переживання й рефлексії автора (вірші «Природа мудра. Все створила мовчки», «Ще плечі сосен в срібних еполетах», «Готичні смереки над банями буків», «Заворожили ворони світанок», «Несе Полісся в кошиках гриби», «Рожеві сосни... Арфа вечорова»); то займає більшу частину художнього простору, демонструючи свою первозданність, гармонійність, красу, «божу» досконалість («Блискоче ніч перлиною Растреллі», «...І вийшов Колумб...»); то посідає менше місце, «камертоном» супроводжуючи пристрасті й почуття письменниці («Кого спитаю: це уже любов?», «Тінь королеви Ядвіги»), то буває лише задекларованою, а насправді майже відсутньою («Старенька жінко, Магдо чи Луїзо!», «Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану»). У деяких творах природа нерівномірно з'являється в різних партіях: то її образ може стрімко наростати, аж до витіснення інших подій («Брейгель. «Падіння Ікара», «Сіріє... синіє... Світає...»), то, навпаки, може поступово йти на спад, аж до щезнення («Притча про ріку», «Старі

дуби, спасибі вам за осінь...») [2, с. 52].

Читаючи пейзажну лірику Ліни Костенко, відчуваєш пантеїзм – вірування чи вчення, яке представляє природний світ, включаючи людину, частиною божества. Інтуїція, чулість до всесвіту, уміння чути його відгомін, співзвучність із навколишнім, особливе сприйняття природи – це основа творчого бачення автора. Вражаюча здатність відчувати свою єдність із довкіллям та знання його таємниць, тісний зв'язок із землею прабатьків та здібність проникнути у сферу недосяжного звучить у поезії «Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить».

Ліричний герой твору осягає гармонійну завершеність світобудови й призначення в ній людини. Осягає ніби лише для себе («я в мантиях дощу, прозора, як скляна, проходжу до живих і згадую про мертвих»), та у великій поезії навіть найсуб'єктивніше відчуття несе воістину філософське навантаження [6, с. 220]:

Цілую всі ліси. Спасибі скрипалю.

Він добре вам зіграв колись мою присутність.

Я дерево, я сніг, я все, що я люблю.

І, може, це і є моя найвища сутність [22, с. 57].

І оця спорідненість поетеси з природою є справжнім засобом духовного збагачення та творчої наснаги, джерелом тем та ідей, образів і троп. Поезія «Мене ізмалку люблять всі дерева» розкриває таємницю ось такого тандему, сутність авторки, її проникливість і тонку душевну організацію:

Я їх люблю. Я знаю їхню мову.

Я з ними теж мовчанням говорю [22, с. 56].

Поезія «Цей ліс живий» демонструє гуманне ставлення поетеси до природи, розкриває читачеві, що означає розуміти природу. Ліс набуває рис характеру людини, він має «добрі очі», відбувається його олюднення. Природа має настрої, поетеса немов живе в єднанні з нею:

Цей ліс живий. У нього добрі очі.

Шумлять вітри у нього в голові.

Поїдемо поговорити з лісом,

а вже тоді я можу і з людьми [22, с. 57].

Природа виступає джерелом сили, своєрідними духовними ліками, які усувають сердечні недуги, поновлюють життєві снаги, розтрачені під час спілкування з людьми. І коли виникає колізія,

кому ж віддати перевагу, поетеса, не задумуючись, вибирає природу. Виявляється обожнювальне ставлення до неї, естетизація й культивування власних почуттів, настроїв, відчужень.

Часто у творах пейзажі постають яскравими, кольористими, є високодуховними, несуть культуру, свободу і радість («Вечірнє сонце, дякую за день!»):

Вечірнє сонце, дякую за день!
Вечірнє сонце, дякую за втому.
За тих лісів просвітлений Едем
і за волошку в житі золотому [47].

І зовсім іншим – використаним, відпрацьованим, прадавнім – він постає у вірші «Виходжу в сад, він чорний і худий...».

Виходжу в сад, він чорний і худий,
йому вже ані яблучко не сниться [22, с. 63].

Як людина, яка доходить кінця свого життя і ще намагається бути корисною іншим, цей сад, що звик нести плоди людям, дивується ліричній героїні:

І він спитав: – Чого ти не прийшла
у іншу пору, в час мого цвітіння?
А я сказала: – Ти мені один
о цій порі, об іншій і довіку [22, с. 63].

Прийшла пора віддавати, стверджує поетеса, вона намагається бути вдячною за всі дари природи, її проникливість і щедрість. І йдеться не лише про короткочасність і скінченність «буття» природи, а й про факт проминання людини в часі, цінність моменту нашого життя.

Дивосвіт природи не безмежний, і тому в окремих віршах Л. Костенко починає звучати мотив її збереження та захисту від людського втручання, згубного впливу та нищівного використання («Ще назва є, а річки вже немає», «Хутір Вишневий»). Важливою є і Чорнобильська тема, оскільки поетеса провела значну частину свого життя в тих краях і не з чуток знала про трагедію, яку пережив той край. Найбільш відчутно це подається в поезії «Ще назва є, а річки вже нема...» [22, с. 60]:

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні залишки багви

Куди ти ділась, річенько? Воскресни! – звертається авторка.

Цей твір викликає тривогу, переживання за ті руйнації, які завдала людина природі, чисте бажання її оновлення.

Поетичний живопис Ліни Костенко засвідчив: сокровенно-інтимне спілкування з природою сприяє духовно-моральному одужанню людини. Суть цього процесу не лише в осягненні себе часткою всезагального, а й у досягненні гармонії між внутрішнім, людським, і зовнішнім, природнім, у формуванні найдосконаліших взаємин із собі подібними [4, с. 24].

Піднесене й низьке, трагічне й комічне як метакатегорії естетики теж знайшли свій вияв у творчості Л. Костенко («Мабуть, ще людство дуже молоде», «Балада моїх ночей», «Майже переклад з провансальської», «Комусь – щоб хліба скибка», «...Тут буде твердо душу відіспати», «Вже почалось, мабуть, майбутнє»).

В антонімічних категоріях «*піднесене – низьке*» відбивається сукупність природних, соціальних і художніх явищ, які є винятковими за своїми якісними характеристиками, завдяки чому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання, проявляється протиставлення естетичної цінності речей та подій із негативними явищами дійсності й особливостями суспільного й індивідуального життя, які викликають у людини співвідносну естетичну реакцію (презирство і зневагу) та зупиняють її розвиток, руйнують внутрішній світ і ведуть до деградації.

Трагічне характеризує нерозв'язний конфлікт, що виникає в процесі людської діяльності та супроводжується стражданням і непоправною втратою життєвих цінностей, передбачає вільний акт діяльності людини, її свідомий вибір, у результаті якого реалізується згубна для особистості неминуча необхідність. *Комічне* відображає конфлікт суспільно значимої форми в поведінці й діях людини з нікчемністю соціального й морального змісту цієї дії, що не загрожує суспільним цінностям та долається через сміх. *Комічне* передбачає розвинуте почуття гумору, яке вважається інтелектуальним почуттям і свідчить про гнучкість розуму.

Оригінально ці категорії виражені в поезії «Мабуть, ще людство дуже молоде», у якій поетеса докоряє «молодому людству» інфантильністю, невмінням реалізувати свої кращі пориви:

Мабуть, ще людство дуже молоде.

Бо скільки б ми не загинали пальці, —

XX вік! — а й досі де-не-де
трапляються іще неандертальці [48].

Натомість поетеса закликає берегти внутрішній світ, особисті риси та якості, які виокремлюють нас і підносять над буденним, аби не бути безликими й безкрилими. Головне ж – стати спроможними на вчинок, самореалізацію, активність, розуміти естетичну цінність речей і явищ («Вже почалось, мабуть, майбутнє»):

І не знецінюйте коштовне,
не загубіться у юрбі.

Не проміняйте неповторне
на сто ерзаців у собі! [47].

Відповідальність за долю Батьківщини і гротески життя в українських реаліях, осягнена необхідність творчої праці і безрезультатна діяльність знайшли свій вияв у вірші «...Тінь Сізіфа»:

...Тут буде твердо душу відіспати.

Сидить Сізіф і журиться, біда.

І п'є за нас шампанські водоспади
потік гірський, веселий тамада.

Я знаю, важко. У твоєму віці.

Либонь, я знаю, що й подумав ти:

«Вже краще йти до Бога пасти вівці,
ніж на Україні камінь цей тягти» [47].

Піднесене й низьке пронизують наше життя щоденно: ми стоїмо перед вибором сенсу життя, визначаємо пріоритети, вибираємо шляхи реалізації планів і втілення мрій. Ці думки точно репрезентує поетеса в поезії «Комусь – щоб хліба скибка»:

Комусь – щоб хліба скибка.

Комусь – щоб тільки лаври.

Одна душа – як скрипка,
а друга – як літаври [47].

Пов'язуючи минуле із сучасним, поетеса розширює часопросторові площини. Важливим є також переплетіння традицій: національної, міфологічної, історичної. Компонуючи їх майже як дослідник, авторка апелює до етики й естетики, часто вдаючись до *іронії* (прихований сміх, замаскований серйозною формою). Іронічну позицію вживає щодо сучасності, безоглядних досягнень науки, які людина використовує проти себе, щодо

технологічного баласту, що веде до обездуховлення. Ліна Костенко захоплена гуманістичними ідеями – одна з важливих рис поезії шістдесятників, які трактує як спосіб протистояння холодному технологізму й глухоті сучасної епохи.

Часто поетеса будує вірші за принципом монологізованого діалогу – розгорнутого звертання до третьої особи. Така організація є досить характерною та свідчить про яскраво виражений діалогічний тип мислення Ліни Костенко, що передбачає внутрішню конфліктність, очікування на відповідь, яка містить іншу точку зору. Наведемо віршовані рядки з поезії «Скіфська баба»:

Ти, скіфська баба, кам'яна незграба,
стоїш в степах... Курай і бугила...
Яка ж ти баба, ну яка ж ти баба?!
За сто віків дитя не привела!
Поглянь навколо. Це – двадцятий вік.
А ти стоїш. Звітріли коси й руки.
...Сміється баба, клята скіфська баба,
сміється, ухопившись за живіт [47].

Іронічно-фантазмагоричний жартівливий вірш «Причмелені гномики» розповідає про пиятику крихіток-гномів і про комічність великих претензій такої дрібноти («Зітхнула мишка: – Ой, велика річ пропорції»). Зрозуміло, ідеться не тільки про казкові ситуації. Варто звернути увагу, що «п'яні гномики» тексту в заголовку названі – «Причмеленими гномиками», тобто спантеличеними, не здатними ані думати, ані чинити відповідно до реалій становища в суспільстві.

Серед метакатегорій виділяється негативна естетична цінність *потворне* як протилежність прекрасного, пов'язана з оцінкою тих явищ, які викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії та відображає неможливість або відсутність досконалості.

У творчому доробку поетеси ця естетична категорія розкривається через дві паралелі: потворне в житті й мистецтві. Потворне для мисткині – це смерть, нечисте сумління, мізерна ница душа, зрадлива вдача; продажні й недолугі митці, вихолощене мистецтво, заробітчанство й кон'юнктура. Серед творів, де прямо або опосередковано розкривається ця категорія, вірші «Ті, що

народжуються раз на століття», «Не треба думати мізерію», «Ой ні, ще рано думати про все», «На світі можна жить без еталонів», «Між іншим», «Настане день, обтяжений плодами», «Альтернатива барикад», «Життя іде і все без коректур» тощо. Ця лірика широкоохопна тематично й водночас дуже цілісна у вираженні загальних естетичних ідей автора:

Не треба думати мізерію.

Безсмертя є ще де-не-де.

Коли в людини є народ,

тоді вона уже людина [47].

Багато розмірковує автор над проблемою змізернення людської душі, яке не повинно відбуватися. Так, у вірші «І дощ, і сніг, і віхола, і вітер...» автор кількома штрихами змальовує нову технократичну епоху й викинуту зі своїх реалій людину, яка часто відчуває себе самотньою і непотрібною:

І в епіцентрі логіки і стресу,

Де все змішалось – рідне і чуже,

Цінує розум вигуки прогресу,

Душа скарби прадавні стереже [48].

Однак поетеса у вірші «На світі можна жить без еталонів» стверджує тезу про те, що і лишатися в минулому не слід (як оте Шевченкове: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»): право на існування має лише те, що потрібне сучасності:

... все залежить від людських зіниць –

в широких відіб'ється вся епоха,

у звужених – збіговисько дрібниць [46].

Змінюється час – стають іншими люди. І ця «інакшість» не завжди краща, тож треба навчитися не зміщувати акцентів між вічним та минулим, попри обставини суспільні й історичні маємо зберігати духовні скарби попередніх поколінь, що відобразились у мистецтві, фольклорі, філософії видатних мислителів минулого... Проблема деградації високої людської душі нині є надзвичайно актуальною. Митці ХХ і ХХІ століть багато говорили про це в публіцистиці чи поетичних творах, Ліна Костенко підкреслює масштаби цієї проблеми, порівнюючи духовне банкрутство людських душ із найстрашнішою екологічною катастрофою – Чорнобилем у своїх «Летючих катренах»:

Хто в нашу долю тільки не втручався,

В яких тенетах тільки не б'ємось.

Духовний Чорнобиль давно вже почався,

А ми іще тільки його боїмось [46].

Поетеса часто пише надзвичайно стисло й лаконічно, однак у цих двовіршах – ціла гама почуттів. Уже вкотре автор використовує антоніми для підсилення протиріч, що виникають між прекрасним і потворним у житті:

Ті, що народжуються раз на століття,

умерти можуть кожен день

Кулі примхливі, як дівчата,-

вибирають найкращих

Підлість послідовна, як геометрія,-

вибирає найчесніших

В'язниці гостинні, як могили,-

вибирають неприборканих [46].

Рішуче мисткиня виступає проти потворного в тогочасному суспільстві в поезії «Альтернатива барикад» однойменного розділу. Від чого барикадується в цьому розділі поетеса? Від цензури, політичних цькувань шістдесятників, заборони друкувати свої твори. Альтернативою войовничих дій проти влади стає поезія – єдина зброя поета. Ліна Костенко в цьому дуже традиційна, адже більшість українських літераторів упродовж свого творчого шляху стикалася з протистоянням і перепонами вільному вияву своєї творчості. І можливість не зламатися під цим натиском була лише одна (згадаймо Євгена Маланюка з його стилетом і стилосом, Лесю Українку з її словом-крицею тощо). Мужня і непоступлива Ліна Костенко теж обирає шлях боротьби, боротьби словом, і закликає:

Злазьте з барикад,

герої до першої скрути.

І припиніть міщанські тари-бари.

На барикадах мають право бути
повстанці, вороги і санітари [13, с. 144].

Тож проти чого будує барикади поетеса? Які потворні явища викликають людське обурення, незадоволення внаслідок дисгармонії?

Барикади цегли – проти бездомності.

Барикади поезії – проти бездумності.

Барикади совісті – проти берій.

На барикадах – не до фанаберій [46].

У триптиху «Давидові псалми» [47] Ліни Костенко знову звертається до протиставлення праведника,

котрий не був ні блазнем, ні вужем.

Котрий вовік ні в празники, ні в будні

не піде на збіговиська облудні.

І не схибнеться на дорогу зради,

із грішником, показуючи одвічне протиборство добра і зла, прекрасного й потворного в людині. Переходячи на моралізаторство, поетеса обіцяє вічне блаженство першому, бо «душа його у Бога на плечі», порівнює праведного з плодючим «древом над потоком», і небуття в майбутньому грішника, оскільки його душа «сіра й напівмертва», буде горобцем, і «дощі розмиють слід його сандалій».

Найстрашніше й найпотворніше, що може бути в мистецтві, як стверджує поетеса, – це нещирість і продажність митців, заробітчанство й кон'юнктура (сукупність обставин, що склалися в галузі мистецтва й впливають на його результат).

У поезіях «Чекаю дня, коли собі скажу...», «Все більше на землі поетів», «Умирають майстри...» поетеса з іронією і навіть внутрішньою відразою пише:

Тепер кого не стрів, —

усі митці, художники й поети [22, с. 41].

Все більше на землі поетів.

Вірніше – тих, що вміють римувати.

У джунглях слів поставили тенета,

але схопили здобич ранувато [47].

І приходять якісь безпардонні прогнози.

Потираючи руки, беруться за все [22, с. 43].

...Вони роблять багато гамору, метушні, крику, відтирають і затушковують справжні таланти, заглиблені в думки і справи, а не в почвари й зведення рахунків. Сіра нездарність, як правило, агресивна. Поетеса говорить про «дивний пейзаж» у мистецтві: ідуть до нього справжні таланти, а «сьоме небо своє пригинає собі суєта» [39, с. 345].

2.2 Розкриття категорій естетичної діяльності в поетичних творах Ліни Костенко

Естетична діяльність – це специфічний вид духовно-практичної діяльності, спрямованої на перетворення світу (природного і соціального) і самої людини згідно з уявленням про гармонію, міру, досконалість та красу. Це діяльність зі створення естетичних цінностей митцями, їх сприйняття іншими людьми, а також естетичне ставлення людини до навколишньої дійсності. Суб'єктом цієї діяльності є людство в цілому, соціальні групи, нації, народи, а також окремі індивіди. Головна мета – забезпечення впровадження в життя естетичного ідеалу, основний зміст – перетворення дійсності за законами краси, які визначаються законами гармонії, міри, ритму, симетрії, пропорції, цілісності тощо. Результат естетичної діяльності з'являється в оновленій природі, удосконаленому суспільстві й людині. Категорії естетичної діяльності – мистецтво, фольклор, декоративно-прикладне мистецтво, дизайн, художнє конструювання, естетика побуту, мода тощо.

Категорія естетичної діяльності *«література як вид мистецтва»* найширше представлена в поетичному доробку Ліни Костенко, оскільки найповніше репрезентує її світ, є сенсом життя. Це поезії, присвячені темі літературної творчості, видатним митцям минулого: «Доля», «Яка різниця – хто куди пішов?», «Поезія згубила камертон», «Чекаю дня, коли собі скажу...», «Умирають майстри...», «Є вірші-квіти...», «Кобзарю, знаєш, нелегка епоха...», «Повернення Шевченка», «Княжа гора», «Життя іде і все без коректур».

...Слово в духовному житті суспільства було особливо актуальним власне для українських митців, які розуміли, що в умовах бездержавності Слово (виділення автора) було чи не єдиним оберегом нації...перш за все тому, що воно здатне відображати життя, і надовго, можливо, й назавжди залишати це відображення в народній свідомості [22, с. 213-214].

Ліна Костенко вибрала своїм майбутнім мистецтво слова, тісно пов'язане з правдою, про що образно написала в поезії «Доля»:

Поезія – рідна сестра моя.

Правда людська – наша мати [22, с. 36].

Процес творення мистецьких шедеврів складний, і все ж поетеса занурюється в нього, вимагаючи від себе найвищої досконалості. У вірші «Чекаю дня, коли собі скажу...» змальовує уявну ситуацію

абсолютного досягнення ідеалу в літературі:

Чекаю дня, коли собі скажу:

оця строфа, нарешті, досконала.

О, як тоді, мабуть, я затужу!

І як захочу, щоб вона сконала [22, с. 41].

Чому, замість ейфорії й повного задоволення, туга й сум? Очевидно, сам процес творчості, відчуття причетності до високого й піднесеного і є справжнє щастя митця і його покликання.

Поезії «Кобзарю, знаєш, нелегка епоха...», «Повернення Шевченка», «Княжа гора» присвячені Тарасу Шевченку. Дарма що на цій планеті,

відколи сотворив її пан Бог,
ще не було епохи для поетів,
але були поети для епох! [47]

У цих рядках пам'ятник Кобзарю промовляє з гранітного п'єдесталу, як із висоти прожитих років, звертаючись до трохи розгубленої сучасної поетеси.

Т. Шевченко застерігає від очікування слави та похвали від людей і водночас наголошує на важливості місії поета для суспільства [14].

Гірке розчарування поетеси викликає неповага влади й суспільства до митців минулого – забутих, упосліджених, непотрібних нікому – «посмертна самота» знаної людини. У поезії «Пам'ятник І. М. Сошенку» оманливим виявляється рецептивно-асоціативний стереотип: Сошенко в нашій уяві завжди асоціюється з Шевченком, з Літнім Садам у Петербурзі, де відбулася їхня перша зустріч, ще – з Богуславом, де народився український художник, що відіграв у долі Кобзаря аж ніяк не останню роль. Хіба що вузькі фахівці – історики та мистецтвознавці – можуть розповісти про його дуже сумну й самотню смерть у чужому для нього місті Корсуні:

От і стоїть надгробок непримітний.

Уже тут сквер, давно вже ні хреста.

Чи і в житті ти був такий самітний,

Як ця твоя посмертна самота?! [47].

Текстові елементи «Корсунь спав, байдужий», «надгробок непримітний», «давно вже ні хреста», «ти в цей асфальт вклинився», «всі на світі плачуть не за ним» утворюють у вірші асоціативну лінію байдужості нащадків, історично-культурної амнезії («Де твій народ? То в черзі, то в юрбі») [41, с.99]. А тому так болоче звучать рядки про

скромний надгробок над могилою з камінчиків, які Рось намила:

Бо що ж громадськість? Всі, але не кожний.

Ще поки хтось їй совість розгойда.

А Рось – це річка. Їй не треба коштів.

Бо чисте діло – камінь і вода [47].

Категорію «живопис і скульптура як види мистецтва» у нашому дослідженні розкриває поезія «Чекаю дня, коли собі скажу», у якій ідеться про життя і смерть італійського живописця та скульптора Мікеланджело Буанаротті. Цей геній був талановитою і в той же час надзвичайно працелюбною людиною, одержимою у своїй роботі. Він в усьому прагнув досконалості й викінченості своїх творів, не допускав найменших хиб.

Поетеса передає передсмертні марення геніального митця, яким володіє відчуття гострого невдоволення всім створеним протягом життя:

Йому приснився жилавий граніт.

Смертельна туга плакала органно,

Він Богом був. І він створив свій світ.

І одвернувся: все було погано [22, с. 41].

У тих передсмертних мареннях – високі риштування, на яких зазвичай йому доводилося бувати чи не більшу частину свого життя, розписуючи стіни і стелі католицьких храмів, рев і тюкання юрми, з якою у Мікеланджело через непоступливий характер були непрості стосунки. А потім – падіння, звичайно ж таке, як буває у сні. Прокинувся – і це вже, мабуть, останній раз перед відходом у небуття:

Важкі повіки... стежечка сльози...

і жаль безмірний однієї втрати:

«В мистецтві я пізнав лише ази.

Лише ази! Як шкода умирати...» [22, с. 225].

Категорія «музика як вид мистецтва» репрезентована поезіями «Пелюстки старовинного романсу» та «Біла симфонія». Художньо осмисленим є уособлений образ романсу з поезії «Пелюстки старовинного романсу», де сама назва твору – генітивна метафора (метафора родового відмінка). Старий співак у музиці перевтілюється в романтичний образ людини мистецтва, далекої від реалій сьогодення:

Він був старий і плакав не про нас.

Той голос був як з іншої акустики,

Але губив під люстрами романс
прекрасних слів одквітлі вже пелюстки [22, с. 50].

У його фантазіях він там, де йому було добре, де він зривав овації
і був у сяйві жіночих поглядів – саме там був по-справжньому
щасливим:

Він цей вокал підносив, як бокал.

У нього був метелик на маніжці.

Якісь красуні, всупереч вікам,
до нього йшли по місячній доріжці.

Однак сучасна публіка, позбавлена музично-естетичного
виховання, формування смаків і уподобань, далека від класики,
вимагає новітніх митців, модернового музичного мистецтва. У тексті
протиставлені вічні естетичні цінності й сірість, буденність, примітив
і відсутність тону.

А потім зникла музика. Антракт.

Усі чоловіки говорили прозою.

Жінки мовчали. Все було не так.

Їм не хотілось пива і морозива [22, с. 50].

Кіномистецтво як вид мистецтва змальоване Ліною Костенко у
вірші «Незнятий кадр незіграної ролі», присвяченому українському
кіноакторові зі світовою славою Іванові Миколайчуку. Автор прагне
зрозуміти, чому в той час, коли його «обличчя знали вже мільйони»,
митець першої величини у світовому кіномистецтві «косив у Халеп'ї
траву»:

Чорніли вікна долями чужими.

Іван косив аж ген десь по корчі.

Хрести, лелеки, мальви і жоржини

Були його єдині глядачі [22, с. 47].

І відповідь виявилася простою й близькою по своїй суті
письменниці, оскільки обоє через максималізм і непримиренність до
зла й несправедливості були штучно позбавлені можливості творити
й самореалізовуватися: Ліну Костенко не друкували впродовж
десятиліть, Івана Миколайчука не знімали в кіно. І – як наслідок –
ненаписані вірші й незіграні ролі, а ще – відірваність від світового
культурного процесу. Відомий актор робить властиву мешканцям села
роботу, і творить це надзвичайно красиво:

Бур'ян глушив жоржини біля хати,

І в генах щось взялося за косу.

Іван Миколайчук зумів силою свого таланту пробитися через заборони української культури та стати всесвітньо відомим.

Іваночку! Чекає кіноплівка.

Лишай косу в сусіда на тину.

Іди у кадр, екран – твоя домівка,

Два виміри, і третій в глибину [22, с. 48].

У поетеси виривається душевно щемке й ніжне: «Іваночку!», звертання-демінутива до такого ж птаха зі згорнутими крилами й водночас адресата внутрішнього мовлення, який розуміє та всіляко прагне підтримати колегу, визнання, слава й геніальність якого є наслідком глибинного відчуття рідної землі й національного ґрунту. Провідними семами, що актуалізують культурологічно-інтелектуальний потенціал імені, сприяють усвідомленню концепції вірша, є «істинність», «глибинність», «патріотизм», «органічність мистецтва» [41, с. 100].

2.3 Розкриття категорій психології та соціології мистецтва в поетичних творах Ліни Костенко

Психологія мистецтва – це окрема галузь психологічної науки, що вивчає властивості і стан особистості, які зумовлюють сприйняття художніх цінностей та їх вплив на життя людини. Відкриваючи нові грані внутрішнього світу, особистість може поліпшити свій емоційний стан, а також дізнатися багато нового про свої психофізичні здібності.

Соціологія мистецтва – це галузь соціології, яка за допомогою сукупності методів конкретно-соціологічного дослідження вивчає вплив мистецтва на аудиторію, соціальні механізми та засоби розповсюдження творів мистецтва (мистецької продукції), художній смак публіки, його диференціацію, вплив на художню продукцію.

До основних категорії психології та соціології мистецтва належать художня творчість, художнє сприйняття, художня здібність, талант, геній, натхнення, фантазія, свідоме, підсвідоме, творча уява, індивідуальна манера і стиль, художник, публіка, художня критика, меценатство, функції мистецтва, свобода і детермінізм художньої діяльності, соціальне замовлення, народність, національне та загальнолюдське в мистецтві, елітарне та масове мистецтво.

Художня творчість як духовні випробування, терзання й водночас радість властива представникам різних видів мистецтва: поетам,

живописцям, скульпторам, акторам, режисерам театру й кіно, композиторам, музикантам тощо.

Саме прагненням створити неповторне враження від літератури звучить в уже афористичному виразі Ліни Костенко про природу поетичної творчості:

Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі [47].

Духовний світ людини, формування справжніх її цінностей, моральної культури – головні проблеми сучасності. Особистість як найвища цінність завжди перебуває в епіцентрі художніх роздумів Ліни Костенко – про що б вона не писала. Можливо, поетеса тому й сувора у своєму вислові, що розуміє всю відповідальність, яку на себе бере мистецтво:

Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.
Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.
Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш – то уже навіки [47].

Крім того, це ще й відмова від загальноприйнятних принципів мистецтва, творчості, що інколи звучить парадоксально, однак органічно для світосприймання поетеси:

Поетів ніколи не був мільйон...
Великі люди не вміють писати віршів [46].

Поезія підноситься автором на щабель найвищих цінностей. Але так часто поетові непросто знайти своє місце в цьому світі: не завжди художній смак публіки відповідає рівневі творів мистецтва, що породжує невизнання митця:

В безсмерті холодно. І холодно в житті.
О боже мій! Де дітися поету?!

Однак всупереч зовнішнім обставинам і внутрішній невпевненості у поезії «Все більше на землі поетів» поетеса закликає:

Поете, вмій шукати і чекати!
Найкращий вірш ще ходить на свободі [46].

А у вірші «Я пішла як на дно» сильна позиція кінця твору включає естетично довершену фразу, що передає ідею духовної

суверенності ліричної героїні, яка перебуває у вимушеній ізоляції від своїх читачів:

Забуваю свій голос. І вчуся тихо конати.
Крижаніє ріка. Вже немає ні хвилі, ні хмар...
Так зате хоч одне: перетлілі мої канати
в не мої Великодні не сіпає жоден дзвонар [46].

І, як завжди, Ліна Костенко звертається до антитези, у даному випадку «геній – бездарність» у вірші «Умирають майстри...»:

Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.

Оця «метушлива бездарність» у поезії «Все більше на землі поетів» набирає неестетичної яскравості, звукових дисонансів, ніяк не співзвучних зі справжнім мистецтвом слова:

Зайці, папуги, гнізда горобині...
Великий щебет, писк і цвірінчання —
таке, що часом хочеться людині
поезію шукати у мовчанні [46].

Ліна Костенко досконало описала природу літературної творчості.

Проаналізувавши її поезії, можна впевнено зробити висновки, що справжній поет – той, «який дивиться в очі звіру і просто – залишається людиною» («А затишок співає, мов сирена...»); той, який вміє «...шукати і чекати», бо його «...найкращий вірш ще ходить на свободі» («Все більше на землі поетів...»); той, який знає як «будувати мовчання...» («Готичні смереки над банями буків»), той, матір'ю якого є «...правда людська» («Доля»), той, який не боїться правди, «хоч яка гірка» («Життя іде і все без коректур...»), той, який не клянеться, бо не зраджує («Майже переклад з провансальської»), той, який «в антинароді свій народ» любить («Не знав, не знав звіздар гостробородий...») [15, с.42].

Аналіз лірики Ліни Костенко щодо розкриття в ній основних категорій естетики з метою формування художньо-естетичної компетентності викладачів на основі творчого доробку поетеси, досліджені й визначені форми, методи й принципи даного процесу знайшли свій вияв у таблиці 2.2 «Структура педагогічної технології формування художньо-естетичної компетентності викладачів на основі творчого доробку Ліни Костенко».

Таблиця 2.2. Структура педагогічної технології формування художньо-естетичної компетентності викладачів на основі творчого доробку Ліни Костенко

Алгоритмізована технологія	
Компоненти технології	2
Цільовий	<ul style="list-style-type: none"> – естетичне виховання засобами поетичних творів Ліни Костенко, через художнє слово розкрити багатство душі поетеси; – усвідомлення категорій естетики: краси, потворності, гармонії, міри, піднесеного, низького, героїчного, трагічного, комічного, іронії; – формування естетичного сприйняття оточуючого світу.
Теоретико-технологічний	<ul style="list-style-type: none"> – пізнання реального світу через особливості естетики; – заохочення до читання й усвідомлення поетичних творів. <p><i>Принципи:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – естетичні й моральні принципи: єдності форми і змісту, чуттєвої виразності; свободи індивідуальності митця; особистої естетичної значущості й активності, особистої актуальності у процесі естетичного переживання; свідомого ставлення до художньої творчості; відповідальної залежності; значущості образу поета й поезії у творенні особистості; – педагогічні принципи: естетизації професійної підготовки педагога, створення її естетичного поля; зв'язку навчання з життям та створення основ для завітраншої радості, утвердження позитивного педагогічного оптимізму в колективі; зовнішньої виразності педагога, педагогічної гри, емоційності навчання; індивідуального естетичного підходу до студентів.

Продовження таблиці 2.2

I	2
Процесуальний	<ul style="list-style-type: none"> – консультація з фахівцем з приводу тематично-сюжетних та виразально-зображальних засобів творів; – відвідування літературних вечорів, творчих зустрічей, театральних вистав; – екскурсії на виставки митців, що ілюстрували твори Л. Костенко. <p><i>Методи:</i> – репродуктивні (читання та вивчення напам'ять поезій);</p> <ul style="list-style-type: none"> – творчі (розповідь історії від різних персонажів, ілюстрування, складання інтерв'ю персонажів); – проблемні (примірювання читачем і глядачем соціальних ролей і способу життя героїв творів; сприйняття художнього твору як спілкування з його героями та автором; обмін багатством відчуттів, різноманітністю емоцій, станів, переживань).
Дійовий	<ul style="list-style-type: none"> – обрати предмет дослідження (визначити поезію); – сформулювати гіпотезу про його призначення, спосіб функціонування та естетичну красу; – сприйняти осмислено художні тексти; – використати принцип єдності інтелектуального та естетичного у творчості поетеси; – з'ясувати правильність висловленої гіпотези та систематизувати отриману інформацію; – сформулювати висновок про вплив творчості Л. Костенко на художньо-естетичну компетентність викладачів.

Продовження таблиці 2.2

1	2
Змістовий	<ul style="list-style-type: none"> – вироблення естетичного смаку; – знаходження відповіді на власні запитання, задоволення особистісних потреб, уміння бачити красу світу й людини; – створення емоційного стану духовного піднесення; – вивчення напам'ять текстів, виразне читання, усвідомлення змісту; – бачення образів творів і уміння передати їх характер, «прожити» їхнє життя.
Діагностичний	<p><i>Чинники:</i> – життєва активність викладача, яскраво виражена позиція;</p> <ul style="list-style-type: none"> – неприйнятність до потворності, низького й трагічного в житті. <p><i>Критерії:</i> – здатність художньо-творчого самовираження;</p> <ul style="list-style-type: none"> – наявність прагнення до спілкування з мистецтвом і природою, викликаного творами поетеси; – наявність естетичної потреби в перетворенні навколишньої дійсності за законами краси та нетерпимості до потворного й низького; – уміння сприймати мистецтво, співпереживати й отримувати насолоду від високохудожніх зразків поетичних творів мисткині; естетизація взаємин з оточуючими людьми; – уміння дати естетичну оцінку творам мистецтва й об'єктам природи; – реалізація можливості здобути досвід універсального, вільного, індивідуалізованого спілкування.

Художній світ поезії Ліни Костенко – це унікальний мистецький феномен в українській культурі, що відзначається глибокою естетичною насиченістю. Аналіз творчого доробку поетеси підтверджує високу впорядкованість цілісної художньої системи, котра живе відповідно до внутрішніх законів лірики. Оригінальність поетичного живопису, чуттєвість любовних почувань, захоплення красою і вишуканістю поетичного вислову засвідчили стильову єдність і художню продуктивність поетичного письма Ліни Костенко, цілісність естетичного світосприйняття поетеси.

Висновки: сформульовано в авторському баченні дефініцію «художньо-естетична компетентність викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти» та визначено структуру естетичного знання. Здійснено теоретичний аналіз процесу формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти. Розроблено структурно-логічну схему формування художньо-естетичної компетентності викладачів у системі післядипломної педагогічної освіти в поєднанні її змісту (властивості естетичної свідомості, естетичні явища, процеси, категорії), форм і методів. Проаналізовано тематичні пласти лірики Ліни Костенко в аспектах розкриття категорій естетики – метакатегорії, категорії естетичної діяльності, категорії психології та соціології мистецтва – з метою сприяти формуванню художньо-естетичного світу, культури викладача через осмислення лірики Ліни Костенко крізь призму ролі в ній образів, речей і явищ, створених за законами краси й потворності, піднесеного й низького, трагічного й комічного.

Досліджено, що педагогічна технологія формування художньо-естетичної компетентності викладачів є органічною складовою педагогічних технологій, в основі яких лежить єдність художньої і наукової діяльності педагога, взаємозв'язок між естетизацією та індивідуалізацією формування особистості.

Список використаної літератури:

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти в Україні : стан, проблеми та перспективи розвитку / В. П. Андрущенко, В. С. Лутай // Наукові зап. Академії наук вищої школи України. – 2004. – Вип. 6. – С. 59–71.

2. Астаф'єв О. Символіка природи в поезії Ліни Костенко / О. Астаф'єв // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 52-56.
3. Базилевський В. Поезія як мислення : [про творчість Л. Костенко] / Володимир Базилевський // Українське слово. В [4] кн. Кн. 3 : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики / упоряд.: Василь Яременко, Євген Федоренко. – К. : Рось, 1994. – С. 182-197.
4. Барабаш С. Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : автореферат дис. ... докт. пед. наук: 10.01.01 / Барабаш С. Г. – Львів, 2004. – 52 с.
5. Барбина Е. С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Барбина Е. С. – К., 1997. – 471 с.
6. Брюховецький В. С. Ліна Костенко: Нарис творчості / В.С. Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
7. Дзюба І. Є поети для епох / Іван Дзюба. – К., 2011. – С. 39, 40.
8. Грані педагогічної майстерності (педагогіка мистецької діяльності): навч. посіб. для студ. / [З.В. Черуха, К.С. Маслій, Н.М. Овсієнко, В.В. Пуйова, В.М. Пуйов, О.Т. Заворотній]. – Рівне : РДГУ, 2002. – 232 с.
9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
10. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Гриньова Валентина Михайлівна. – Харків, 2000. – 462 с.
11. Делор Ж. Образование: сокровище : Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века / Жак Делор. – ЮНЕСКО, 1996.
12. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») від 3 листопада 1993 р. № 896 [електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93>.
13. Дюжева К. Давидові псалми в інтерпретації Ліни Костенко / Катерина Дюжева // Літературознавчі обрії. Випуск 18. – С. 144–148 [електронний ресурс] – режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua>.
14. Дюжева К. Постать Тараса Шевченка в рецепції Ліни Костенко / Катерина Дюжева // [електронний ресурс] – режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua>.
15. Дячок С. Функції інтертекстуальності у творчості Ліни

Костенко та специфіка їхньої репрезентації в процесі викладання літератури / Світлана Дячок [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.sultanivskichytannia.if.ua>.

16. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г.Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

17. Естетика : навч. посіб. / [М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовой та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 208 с.

18. Життєва компетентність особистості: Наук.-методичний посібник / За ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. – К.: Вища школа, 2003. – 243 с.

19. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / Іван Андрійович Зязюн – Київ ; Черкаси : УНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

20. Зязюн І. А. Соціокультурне проектування естетичного досвіду/

І. А. Зязюн // Естетичний досвід вчителя. – Херсон, 1997. – 23 с.

21. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Карпова Л. Г. – Х., 2003. – 295 с.

22. Клочек Г. Ліна Костенко: [навчальний посібник-хрестоматія] / Григорій Клочек. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320 с.

23. Ковалевський О. Ліна Костенко. Нарис творчосвітоглядної біографії. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / О. Ковалевський. – Х.: Прапор, 2004. – 192 с.

24. Кондратенко Г. М., Бабич Л. В. Роль естетичного виховання в формуванні педагогічної майстерності вчителя / Г. М. Кондратенко,

Л. В. Бабич // Вища і середня педагогічна освіта: наук.-метод. зб. – К.: Вища школа, 1988. – Вип. 14. – 143 с.

25. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія / В. Г. Кремень. – К. : Пед. думка, 2009. – 520 с.

26. Кутова О. М. Естетичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів : метод. реком. / Ольга Кутова. – К. : ППОД НАПН України, 2013. – 73 с.

27. Лещенко М. П. Сучасний дискус педагогічної майстерності

викладача вищої школи / М. П. Лещенко // Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти: монографія / за ред. М. М. Солдатенка, О. М. Семеног. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – С. 26–42.

28. Лихачов Б.Т. Педагогика: курс лекцій: // Учеб. пособ. для студ. пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК / Борис Тимофеевич Лихачов. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.

29. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. / Владлен Степанович Лутай. – Київ : Центр «Магістр-S» творчої спілки вчителів України, 1996. – 256 с.

30. Маслов В. І. Теоретичні основи ефективного розвитку системи післядипломної освіти / В. І. Маслов, В. В. Шаркунова // Післядипломна освіта: проблеми, управління, методичне забезпечення : навч.-метод. посіб. / за ред. Г. С. Данилової, Г. А. Дмитренка. – Київ : ІЗМН, 2000. – С. 41–50.

31. Ничкало Н. Г. Педагог професійної школи : зб. наук. праць / Н. Г. Ничкало; редкол.: Н. Г. Ничкало, І. А. Зязюн, О. І. Щербак ; упоряд.

Н. Г. Ничкало, О. І. Щербак. – К. : Наук. світ, 2001. – Вип. 1. – 346 с.

32. Отич О. Мистецька освіта як складова система неперервної професійної освіти // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред.

І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левицького. – Київ, 2003. – 170 с.

33. Пехота О. Педагогічна майстерність викладача сучасного університету в контексті педагогічного розвитку / Олена Пехота, Ірина Середа // Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти : монографія / за ред. М. М. Солдатенко, О. М. Семеног. – Глухів : РВВ ГДБУ, 2008. – С. 21–26.

34. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Джон Равен ; пер. с англ. В.И. Белопольского. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396с.

35. Рекомендація Європейського Парламенту і Ради 2008/С 111/01 «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» від 23 квітня 2008 року [електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_988.

36. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту і

Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя»

від 18 грудня 2006 року [електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975.

37.Симоненко В. Краса без красивостей : [про творчість Л. Костенко] / Василь Симоненко // Українське слово. В [4] кн. Кн. 3 : хрестоматія укр. л-ри та літ. критики / упоряд.: Василь Яременко, Євген Федоренко. – К. : Рось, 1994. – С. 198-200.

38.Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 324 с.

39.Солод Ю. Українська література : конспект / Юлія Солод. – К.: «Козаки», 1996. – 384 с.

40.Соломаха С. Практика формування художньо-естетичного світогляду викладачів мистецьких дисциплін у системі післядипломної педагогічної освіти / Світлана Соломаха // Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: Педагогічні науки). – 2016. – Вип. № 3-4 (48-49). – С. 133–137.

41.Стецик М. С. Український культурний іменник як фрагмент поетичного ономастикону Ліни Костенко / М. С. Стецик // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2016 – Випуск 10. – С. 94 –102.

42.Сухомлинський В. О. Сердце отдаю детям / Василий Александрович Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1971 – 244 с.

43.Тезаурус з проблем міжкультурної взаємодії : Словник / автор-укладач Якса Н. В. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. – 164 с.

44.Толочко С.В. Формування методичної компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих аграрних навчальних закладів: дис...кандидата педагог. наук: 13.00.02 / Толочко Світлана Вікторівна. – К., 2012. – 309 с.

45.Федоріщева С. П. Проблема формування естетичних основ педагогічної майстерності у педагогічній науці / С. П. Федоріщева // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Педагогічна. – Львів, 2005. – Вип. 19, ч. 1. – С. 177 – 181.

46.Ліна Костенко, Поетичні твори. [електронний ресурс] – режим доступу: <https://litlife.club/br/?b=266487&p=1>.

47. Збірка віршів Ліни Костенко [електронний ресурс] – режим доступу: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1000257>.

48. Костенко Ліна : Творчість [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/>

УДК 378.1(477)

І.І. Дейнега, І.М. Вановська

**УПРОВАДЖЕННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У
НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ**

І.І. Дейнега – к.і.н., заступник директора науково-дослідного інституту неперервної освіти, Національний авіаційний університет, dii-osvita@meta.ua

І.М. Вановська – к.і.н., доцент кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, vanovskaya@ukr.net.

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню проблем патріотичного та духовного виховання української молоді на основі національних та європейських цінностей, поваги до національних символів, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.*

***Ключові слова:** патріотичне виховання, духовність, національні цінності, ідеали, національно – патріотична культура.*

I. Deinega I. Vanovska

**IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL POTENTIAL IN
THE EDUCATIONAL PROCESS OF POSTAL EDUCATION**

I. Deinega - candidate of sciences, deputy director of research institute of continuing education, National aviation university, dii-osvita@meta.ua;

I. Vanovska - candidate of sciences, associate professor of the department of adult education, National pedagogical university named after Drahomanov, vanovskaya@ukr.net.

***Summary.** The article is devoted to the research of problems of patriotic and spiritual education of Ukrainian youth on the basis of national and European values, respect for national symbols, readiness to defend the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.*

Keywords: *patriotic upbringing, spirituality, national values, ideals, national - patriotic culture.*

Вступ. Нині Україна переживає дуже складний етап свого розвитку. Євромайдан та Революція гідності, тимчасова втрата Криму та військові дії на Сході країни, системна криза суспільства та проголошення європейського вектора цивілізаційного розвитку, початок цілого комплексу необхідних суспільству і державі реформ. У цих складних умовах викликів та загроз громадяни України стають творцями й безпосередніми учасниками процесів, покликаних забезпечити динамічний і складний демократичний перехід до нової якості суспільства, економіки, політично організованого відповідального громадянського суспільства, в якому підвищується рівень політичної участі громадян, ступінь забезпечення прав та свобод, утвердження їх гідності.

Поряд з забезпеченням суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, одним з найважливіших державних завдань суспільного поступу є визначення нової стратегії виховання української молоді й українського населення в цілому – багатокomпонентної та багатовекторної системи, яка й забезпечуватиме майбутній розвиток Української держави.

Слід зазначити, що протягом останніх десятиліть було розроблено низку концептуальних виховних документів (Концепція національного виховання (1994), Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996), Концепція національно-патріотичного виховання (2009), Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2011), Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр., Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012), Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015). Проте жодна з них не втілилася в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні погляди правлячих еліт на ідеологію і напрями розвитку освіти.

Сьогодні, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості.

При цьому слід враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей, молоді й старшого покоління українців. Вони уже ввійшли до освітнього і загальновиховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери, зокрема післядипломного навчання, оскільки патріотично наснажена громадська активність особистості повинна постійно протягом усього життя підвищуватися у процесі навчання, виховання, самовиховання і самовдосконалення, переростати, у відповідності до вікових особливостей, в громадсько-політичну й державницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми виявив значний інтерес до патріотичного виховання студентів педагогічного університету відповідно до соціокультурних трансформацій у суспільстві. Для нашого дослідження важливими є відокремлені в сучасній науковій літературі сутнісні характеристики патріотизму як філософської, соціальної та психологічної категорії. Так, філософія тлумачить це поняття як явище, морально - політичний принцип, якість особистості, одну із форм діалектичного поєднання особистих і суспільних інтересів, єднання людини й суспільства (А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань). Філософська та соціальна сутність патріотизму пов'язується дослідниками з тим, що кризові явища, котрі відбуваються в суспільстві, активізують ставлення людей до певних феноменів, що мають глибоку історико-культурну традицію і значний потенціал. Саме патріотизм розглядається як одне з джерел відродження та консолідації суспільства. Психологічна наука (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв) вивчає механізми інтеріоризації тих соціальних процесів та явищ, що впливають на формування патріотичних якостей. Особистісна цінність почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, в якому вона перебуває і яке є для неї значущим. Доведено, що психологічна сутність патріотичного виховання полягає у тому, що цей процес є суб'єкт-суб'єктним. У його основі лежать психологічні механізми розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості (почуттів, переконань, ціннісних орієнтацій, якостей): ідентифікація, емоційне

обумовлення, наслідування, мотиваційне опосередкування, комфортність, вживання у соціальну роль, внутрішня узгодженість поглядів. Принциповою позицією, на якій будується науково-теоретична база педагогічних досліджень з проблеми патріотичного виховання, є розуміння патріотизму як важливого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного явища, що включає захист національних інтересів, конструктивну реалізацію одержаної свободи і демократичних прав людини. В цих випадках патріотична вихованість розуміється як одна з цінностей, котра притаманна всім сферам життя суспільства, що є найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку та виявляється в її активній самореалізації на благо Батьківщини. Педагогічні особливості патріотичного виховання висвітлено у працях О. Абрамчук, Т. Гавлітіної, О. Гевко, А. Максютова, В. Мірошніченко, С. Оришко, О. Стьопіної та ін. Крім того, існуючі погляди на поняття патріотичного виховання не тотожні: визначний принцип вітчизняної педагогіки (Б. Кобзар, В. Оржеховська), духовно-моральний принцип (Г. Ващенко, Т. Дем'янюк), основний принцип національного виховання (В. Кузь, М. Стельмахович, Б. Ступарик). За О. Вишневським, національно-патріотичне виховання визначається як діяльність, що впливає з потреб національного життя і процесів державотворення. Проведений аналіз наукової літератури та законодавчої бази з досліджуваної проблеми свідчить про неоднозначне трактування поняття «патріотичне виховання», але водночас надає можливість виокремити його суттєві риси. Так, його предметом є категорії: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення; категорія Батьківщини, феномени Майдану та Небесної сотні. Результатом патріотичного виховання є формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів; участі у громадсько-політичному житті країни; верховенства права; толерантного ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Постановка завдання.

1. З'ясувати сутність понять "Патріотичне виховання", "Патріотична вихованість".

2. Розкрити особливості та виховний потенціал освітньо – виховного середовища.

3. Визначити структуру та критерії патріотичної вихованості учнівської та студентської молоді.

4. Визначити роль закладів післядипломного навчання в роботі з реалізації патріотичного виховання молоді й українського населення в цілому.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиліття виконано низку дисертаційних досліджень з проблем патріотичного виховання: Р. Петронговський (Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності, 2002); О. Гевко (Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, 2003); О. Абрамчук (Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів, 2006); О. Стьопіна (Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва, 2007); Т. Гавлітіна (Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу, 2007); С. Оришко (Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, 2010); М. Тимчик (Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи, 2012); В. Мірошніченко (Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів прикордонників, 2012); А. Максютів (Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності, 2013).

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу ствердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України. Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь, в щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більше формально, відбиваючи цим бажання бути патріотом і викликаючи сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості. Перед незалежною Україною

постала проблема історичної ваги: творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. У наш час, коли молодь в основному спрямовує свої зусилля на накопичення матеріальних цінностей і благ, стає актуальним творчо використовуючи кращі досягнення минулих поколінь, всебічного обґрунтувати нову парадигму патріотичного виховання як процесу формування особистості [7, 76].

Проблеми патріотичного виховання молоді знаходяться у фокусі досліджень філософської та психолого-педагогічної науки, їх вирішення нині потребує кардинальних змін у. Система патріотичного виховання в сучасних умовах передбачає формування і розвиток соціально значимих цінностей: громадянськості та патріотизму в освітньому процесі; масову патріотичну роботу, яка організовується й здійснюється державними структурами, суспільними рухами та організаціями; діяльність засобів масової інформації, наукових та інших організацій, творчих спілок, спрямовану на розгляд та висвітлення проблем патріотичного виховання, на формування та розвиток особистості громадянина та патріота Вітчизни.

За результатами аналізу довідникової літератури, першоджерел та періодики з'ясовано, що існують різні підходи до визначення терміну «патріотизм». Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття визначається як: «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист», а «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» [3, 894]. Визначальним у цьому трактуванні є емоційно-почуттєва сфера особистості, категоріями якої є: любов, відданість, готовність.

Філософія тлумачить це поняття як явище, морально-політичний принцип, зміст якого включає в себе любов до Вітчизни, гордість за її сучасне й минуле, відданість інтересам рідної країни та прагнення до її захисту [9, 358].

Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Зауважимо, що на

проблему патріотичного виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу багато українських мислителів різних поколінь та поглядів від часів Київської Русі до сучасності [7, 76].

Видатні українські філософи-мислителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич, К. Ушинський, І. Франко, О. Духнович, Я. Чепіга у своїх творах визначне місце відводили патріотизму українського народу, а саме: любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу; повазі до історичного минулого; формуванню національної свідомості.

У своїх філософських та літературних творах Г. Сковорода розглядає проблеми дослідження людини та її існування. Його світоглядні позиції мають патріотичний і релігійно-філософський характер. Міркуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказує, ким є людина, який сенс її життя.

Т. Шевченко гостро критикував псевдо патріотів, які «деруть шкуру з власного народу і п'ють його соки», прикриваючись нібито любов'ю до людей і турботою про його блага. Він усю свою творчість присвятив проблемам національної самосвідомості, народній боротьбі за свою національну й соціальну самосвідомість. Основним гаслом Т. Шевченка є вислів «любіть Україну, як матір».

Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності.

Саме з патріотичної любові до рідної землі виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, смутку-жалю знівеченого життя, сили протесту і бунтарства [7, 77].

Суть морально-патріотичної філософської парадигми розкриває видатний український філософ ХІХ століття П. Юркевич, а саме, що істина розкривається не лише мисленням, а й «серцем», так як пошук істини спричинений морально-патріотичними та релігійними поглядами людини.

Філософія І. Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж, його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку ХХ ст. витоки якої йдуть від Г. Сковороди і Т. Шевченка. І. Франко традиційну українську родину розглядав як перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної

мови, народних звичаїв і традицій [7, 77].

Про значення освіти в національно-патріотичному вихованні І. Франко писав: «Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом могли відгородитись від Європи китайським муром». «Мій патріотизм, підкреслює Франко, -це тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатись, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [12, 114]. Це звучить як заповіт для майбутніх поколінь українців, для істинних патріотів своєї Батьківщини.

Філософи визначають патріотизм, з однієї сторони, як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї Батьківщини. З іншої – як соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом [7, 77]. Актуальність філософської проблеми виховання підкреслює духовна криза, яка стала буденним атрибутом сучасного суспільства. Становлення нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації, зміщення морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування людини [7, 77].

Філософська та соціальна сутність патріотизму, в основному, пов'язується дослідниками з тим, що кризові явища, які виявлено в суспільстві, активізують ставлення людей до деяких феноменів, які мають глибоку історично-культурну спадщину та великий невикористаний потенціал, саме патріотизм розглядається як джерело відродження суспільства. Новий підхід заснований на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життєдіяльності, як суспільства, так і окремої особистості. Зауважимо, що оновлене розуміння патріотизму, звільнене від комуністичного, ідеологічного, від партійно-класового принципу тощо, відображає і включає нові тенденції сучасної соціокультурної реальності та передбачає глибоке переосмислення його теоретичних основ. Оновлений

патріотизм може стати одним із факторів консолідації та розвитку суспільства, подолання багатьох негативних явищ сьогодення.

Патріотизм, на думку автора, є особливою духовною цінністю, оскільки він виступає гарантом єднання, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності і культурної своєрідності в полігамному людському співтоваристві. Дійшовши висновку, що ядром патріотизму, його основною складовою є любов до малої й великої Батьківщини, яка формується під впливом соціальних чинників, нею запропоновано авторське розуміння патріотизму суспільства: це сформована в соціумі соціально-психологічна властивість, притаманна особистості, сім'ї, соціальній групі, етносу, що проявляється у вірі й безкорисливій любові до Батьківщини, готовності до самовідданої праці заради її процвітання, здатності до самопожертви при захисті її інтересів від загроз й спроможна консолідувати суспільство. Патріотизму українського суспільства властиві свої особливості. В першу чергу, це висока гуманістична спрямованість української патріотичної ідеї; віротерпимість; соборність; колективізм у вирішенні громадських завдань, особлива любов до рідної природи. Складниками патріотизму є емоційний, інтелектуальний, діяльнісний аспект [4, 14].

Ставлення особистості до Батьківщини відображає її соціально-психологічну позицію, а саме ставлення пов'язане з такою характеристикою психіки, як ментальність. Ментальність створює для людини можливість ототожнювати себе з певним народом, певною культурою, тобто виявляти свій менталітет. Менталітет складає філософсько-психологічну основу патріотизму, оскільки формується в процесі співставлення культур різних цивілізацій [8, 131].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що менталітет – це сукупність моральних, психічних та інтелектуальних особливостей мислення певного народу, який виявляється в культурі, поведінці, поглядах, звичаях тощо. Менталітет українців вирізняється такими якостями: працьовитістю, волелюбством, доброзичливістю, гостинністю, миролубством тощо.

До суб'єктів патріотизму суспільства відносяться індивід, особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. Зважаючи на

кореляцію суб'єкта і об'єкта, в якості об'єкта патріотизму можуть бути Батьківщина, та елементи суспільства, що є суб'єктами патріотизму, особистість, воєнна організація. Патріотизм є соціально-психологічною якістю, яка формується, розвивається, або притупляється (втрачається) у процесі життя під впливом політичних, економічних і соціальних чинників. Визначають такі принципи формування й розвитку патріотизму суспільства: спадкоємності; детермінізму патріотизму, причинно-наслідкового взаємозв'язку; системного використання всіх наявних чинників формування патріотизму; взаємозв'язку суспільної та індивідуальної форми патріотизму; спрямованість патріотизму на людей, що є його суб'єктом і об'єктом [4, 12].

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть виступати духовні цінності етичних, естетичних і художніх культур, а також властивості самої особи – розуму, волі й інших здібностей, що знаходять своє втілення в різних видах діяльності.

За роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних

цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. В центрі патріотичного виховного процесу постала особистість людини як найвища цінність. В основу системи патріотичного виховання покладено національну ідею як консолідуючий чинник розвитку суспільства [2, 3].

Патріотизм розглядається як суспільна та індивідуальна цінність, компонент структури особистості. Патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею [1, 23].

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні

особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом – носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму.

Бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. В той же час – патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисно радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання свої долі з її долею, а не любов до України здалека [1, 24].

На макрорівні патріотизм – це суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї малої Батьківщини., любов до неї.

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться.

Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він справиться зі своїм історичним випробуванням і вийде з них міцнішим і духовнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконаlostі, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улашувати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення [1, 25].

Принциповою позицією, на якій будується науково-теоретична база педагогічних досліджень з проблеми патріотичного виховання, є розуміння патріотизму як важливого соціально-культурного, духовно-мобілізаційного явища, яке включає захист національних інтересів, наведення порядку та укріплення правових основ суспільства, здійснення соціальної справедливості, конструктивну

реалізацію отриманої свободи і демократичних прав людини.

У педагогічному словнику зазначається, що патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

Виховання патріотизму у дітей розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків [10, 134].

Подібний підхід розкривається в іншій енциклопедії, а саме: патріотичне виховання – планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини та до представників спільних культури або країни. Таке виховання включатиме розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу. Має застосовування як у сім'ї та школі, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення.

Виходячи з такого розуміння поняття «патріотичне виховання», його предметом є такі категорії, як: національна ідея; національна культура; рідна мова; історія народу і держави; самовизначення, самоідентифікація; категорії Батьківщини (мала і велика Батьківщина); лідери та герої народу, нації, держави; рідний край, місто, село; рідні мати, батько.

Результатом патріотичного виховання можна вважати людину, громадянина чи представника певної нації або національності, який: розуміє і поділяє сутність національної ідеї; є носієм національної культури; своєю професійною діяльністю сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; любить і відстоює рідну мову, користується нею; любить, захищає і відстоює рідну країну / державу / територію; любить, захищає і відстоює свої звичаї, традиції; любить, захищає і підтримує співгромадян з патріотичним способом мислення; Постійно

відчуває гордість за вищенаведене і приналежність до цих категорій [Вікіпедія].

Визначають 5 етапів виховання патріотизму особистості:

1. Виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї Батьківщини, що повинно формуватися в дошкільному віці в межах родинного виховання;

2. Виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, краю, регіону) тобто етнічна самоідентифікація, що формується у підлітків у період шкільного навчання;

3. Виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму) відповідає юнацькому віку; формується в період навчання у випускних класах школи та у ЗВО;

4. Виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування через позитивну етнічну ідентичність толерантності в міжнаціональних відносинах – також є виховним завданням ЗВО;

5. Виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя [11, 14].

Виховання державницького патріотизму, що ґрунтується на позитивному ставленні до своєї країни неможливе без проходження людиною усіх попередніх етапів. Патріотизм – складна інтегрована система патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісно-поведінкового характеру.

Виходячи з цього, визначено структуру патріотизму, яку складають такі компоненти:

1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, відчуття духовного зв'язку зі своїм народом);

2) когнітивний (комплексні знання з історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість);

3) ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких належне місце посідає патріотизм);

4) діяльнісний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);

5) ідентифікаційний:

- етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших народів на основі позитивної етнічної самоідентифікації);

- національна ідентифікація (національна гідність, відчуття своєї належності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників);

- громадянськість (потреба у належному виконанні громадянських обов'язків).

Педагогічне розуміння патріотичних якостей школярів лежить у площині цілеспрямованої особистісно-перетворювальної дії в процесі патріотичного виховання. Так, патріотизм, із позиції педагогіки, визначається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури [6, 3].

Аналіз різних підходів до визначення поняття «патріотизму» дав змогу виокремити такі аспекти цього явища:

1) патріотизм як почуття: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, обумовлене світоглядом людини, її приналежністю до етнічної спільноти;

2) патріотизм як один із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності;

3) патріотизм як система поглядів, ідей, що є результатом засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу;

4) патріотизм як безпосередній прояв любові до Батьківщини у вчинках людей, активно - діяльнісна самореалізація на благо Вітчизни.

Узагальнюючи сучасні наукові підходи різних дослідників до визначення сутності поняття «патріотичні якості» встановлено: патріотична якість особистості – це соціально-психологічна властивість, яка виявляється в єдності знань і діяльнісних почуттів особистості щодо світу людей, навколишнього предметного довкілля та суспільства в цілому [6, 9].

У наукових дослідженнях визначено, що тісно пов'язані у структурі особистості три групи патріотичних якостей:

1) якості, що характеризують ціннісне ставлення особистості до своєї сім'ї, батьків;

2) якості, що визначають моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур та націй;

3) якості, що характеризують ставлення до своєї країни, рідного краю.

Базовими патріотичними якостями визначено:

- любов і повага до батьків, відчуття гордості за свій рід;
- ціннісне ставлення до Батьківщини, рідного краю;
- толерантне ставлення до людей інших національностей, поважне ставлення до їхньої культури та традицій;
- усвідомлення себе частиною українського народу [6, 12].

Відповідно до такого розуміння патріотизму, патріотичне виховання розуміється як систематична і цілеспрямована діяльність суб'єктів навчального закладу професійної освіти, державних установ і громадських організацій по формуванню в учнів патріотичної свідомості на основі відчуття вірності Вітчизні і готовності до виконання громадянського обов'язку, конституційних обов'язків по захисту інтересів Батьківщини.

Патріотичне виховання – це процес свідомого та цілеспрямованого впливу на особистість, що призводить до виникнення в неї стійких механізмів регулювання патріотичної свідомості, патріотичного відношення і поведінки. Патріотичним вихованням є процес усвідомлення людиною свого суспільного значення і визнання його з боку суспільства. Як цілеспрямований процес патріотичним вихованням є єдність етичного та естетичного вчення і самоосвіти. Діяльність з патріотичного виховання детермінується суспільними стосунками, носить соціальний характер, має практичний бік, дає можливість виховати гуманістично спрямовану особистість, високу громадянськість, професіоналізм і відповідальність, уміння застосувати спеціальні знання в повсякденній практиці; пізнавальна функція дозволяє осмислювати взаємообумовленість різних сфер життєдіяльності суспільства, розвивати інтерес до підвищення культури. Визначальними соціальними умовами ефективності системи виховання патріотизму є: наявність загальнодержавних ідеології і цінностей, облік соціальних і етнічних особливостей тих, хто навчаються, висока ефективність мотивацій патріотичної поведінки, оптимізація її елементів відповідно до нових соціальних реалій і інформаційно-комунікаційних можливостей, стійкість управління системою.

Кожен з розглянутих суб'єктів патріотичного виховання молоді

при вирішенні відповідних науково-теоретичних, організаційних, правових, фінансово-економічних та інших проблем може відновити свої функції, але для досягнення бажаного результату – формування особи громадянина і патріота – цього недостатньо. Необхідно враховувати основні причини падіння рівня патріотизму серед молоді, всіляко сприяти створенню умов для розвитку єдиної системи патріотичного виховання, здатної успішно функціонувати і вирішувати виховні завдання.

За останні роки зростає інтерес молоді як до далекого, так і до недавнього минулого нашої Вітчизни, до духовно-етичних і соціально-філософських проблем. Це свідчить про те, що в молодіжному середовищі йде спонтанний пошук життєвих духовних орієнтирів. Проте даної позитивної тенденції протистоїть інша, що має деструктивний для формування підростаючого покоління вплив.

І якщо сьогодні в молодіжному середовищі пошана до минулого нерідко межує з елементарною непоінформованістю або цинічним до нього ставленням, то незабаром все може змінитися. Прагнення молоді до позитивних духовних змін залишає надію і вселяє впевненість у тому, що духовно-етична криза, що переживається в даний час, буде здолана.

Патріотичне виховання має свої особливості, які визначаються специфікою вмісту, рівнем мотивації, досвідом використання його у навчанні і вихованні школярів. Завдання патріотичного виховання успішно вирішуються у випадку, якщо виховний процес проводиться планомірно і комплексно, якщо в цю діяльність включені як суб'єкти, так і об'єкти патріотичного виховання; забезпечується узгодження виховних дій усіх категорій вихователів, враховуються їхні індивідуальні якості, аналізуються умови, в яких відбувається процес патріотичного виховання, використовуються різноманітні форми й методи.

Патріотичне виховання включає в свою систему, як необхідну складову, підготовку студентів до патріотичного виховання школярів, яка вимагає не лише неординарних підходів до організації цілісного навчального процесу, але і, як наслідок, до якості підготовки вчителя як унікальної особистості, здібної до творчості і інноваційної діяльності в процесі патріотичного виховання учнів. З цією метою розроблена професіограма

майбутнього вчителя, в якій вказана сукупність особистих і професійних якостей, що дозволяє визначати готовність студента до патріотичного виховання студентської молоді. Серед них важливо виділити: духовну культуру; виховання патріотичних почуттів (любові до Батьківщини, сумлінності, колективізму, взаємодопомоги, толерантності, відповідальності) і свідомість громадянського обов'язку, розуміння необхідності збереження світу, захисту інтересів вітчизни і розвитку цивільного суспільства.

Патріотичне виховання – першочергове завдання будь-якої національної системи освіти. Форми й методи патріотичного виховання можуть бути різноманітними. Велику роль відіграють такі атрибути національно-державної ідентичності, як гімн, прапор, герб, національні свята. Формування любові до батьківщини, національної гордості починається з раннього дитинства. Така форма виховання простежується практично в усіх країнах.

Патріотичне виховання є складовою частиною загального навчально-виховного процесу учнівської молоді, головна мета якого: набуття соціального досвіду, готовність до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Зміст патріотичного виховання більшість дослідників вбачають у формуванні таких громадянсько-патріотичних якостей, як: громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконаність; висока громадянська відповідальність під час виконання професійних обов'язків; соціальна активність у повсякденному житті і діяльності; знання історії і культури своєї країни; любов до Вітчизни і готовність до її захисту.

Аналіз досліджуваних понять доводить, що патріотичне виховання неможливо розглядати відокремлено від громадянського, але у той же час ці поняття не є тотожними. Громадянське виховання є більш глибоким, ширшим за змістом та спрямованістю поняттям, тоді як патріотизм є лише його складовою частиною.

Сучасні концепції громадянського становлення особистості

відображають національно-культурну своєрідність кожної країни, дещо посвоєрідному розставляють акценти в розумінні пріоритетних завдань громадянського виховання. І, як наслідок, по-різному трактують співвідношення між патріотизмом та громадянськістю. Найчастіше громадянськість розуміється як морально-політична якість. Акцент робиться на тому, що громадянськість «підсилюється» патріотизмом: патріот сповнений любові до своєї батьківщини, а громадянин усвідомлює свої обов'язки перед нею [13, 61].

Патріотичним вихованням є педагогічний процес становлення особистості громадянина і патріота своєї Вітчизни на основі прийняття демократичних цінностей, дотримання закону, норм права, загальнолюдської моральності та участі людини в демократичних процесах, підготовки їх до здійснення патріотичного виховання молоді.

Завтрашній день України залежить від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть прийняті сьогодні заходи для виховання патріотизму підростаючого покоління. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації стимулює процес відродження та становлення української нації, а відповідно й потреби патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації, виховання української молоді. Таким чином, в умовах сучасного розвитку знань і технологій, національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-морального насичення патріотичної виховної системи. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення інших народів.

Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національно-патріотичною культурою, духовністю. Без піднесення громадянської самосвідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у Відродженні Батьківщини. У реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій [7, 78].

Українська педагогічна наука нині постала перед необхідністю розробки вітчизняної стратегії професійної підготовки спеціалістів, це спричинене реформами, котрі відбулися в українській системі освіти, вступом до світового освітнього простору, а також прийняттям Болонської конвенції.

Нині питання освіти є пріоритетними і в міжнародних конвенціях та деклараціях. Україна, як європейська держава повинна враховувати ці процеси. Тому виникла необхідність у створенні нової концепції освіти, яка б висвітлювала всі ці зміни і була б спрямована на формування таких якостей особистості, що стали викликами нового століття.

Середовищно-орієнтований підхід у навчанні дозволяє перенести акцент у діяльності вчителя чи викладача з активного педагогічного впливу на особистість учня, спрямувавши в русло активного використання навчально-виховного середовища, у якому відбувається його самонавчання і саморозвиток. При такій організації включаються механізми внутрішньої активності учня, його тісна взаємодія із тим же середовищем.

У тлумачному словнику дається таке пояснення поняттю середовище.: оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов, в яких протікає діяльність людського суспільства, організмів.

У педагогіку термін .середовище. був введений ще в епоху Просвітництва і розумівся як суспільні, матеріальні та духовні умови його існування, формування і діяльності, що оточували людину. У цьому значенні середовище розглядалося як: макросередовище, суспільно-економічна система в цілому (продуктивні сили, сукупність виробничих відносин і соціальних інститутів, свідомість, релігія і культура конкретного суспільства); мікросередовище як безпосереднє соціальне оточення людини (сім'я, колектив і групи різних рівнів).

Система виховання, спрямована в ХХІ ст., базується на двох культурах: мистецтві й суспільних науках, з одного боку, і природничих науках та математиці – з іншого. На думку французького філософа Г. Лебона, єдиним засобом, яким можна вплинути на душу народу в цілому і кожної його особистості зокрема – це виховання. Невипадково воно завжди вважалося

постійним і невід'ємним супутником освіти.

Виховання – це інструмент збереження, передачі та становлення культури, це розвиток індивіда, а розвиток – самоствердження особистості.

На кожну сферу людини – інтелектуальну, мотиваційну, емоційну, вольову і регулятивну, предметно-практичну та екзистенціальну переважно впливають бінарні методи «виховання – самовиховання», що базуються на взаєморозумінні та повазі, солідарності та демократії, культурній європейській спадщині. Самовиховання тільки тоді виховання, коли воно «само». Людина сама себе створює. Це «само» надмірно проявляється у підлітковому віці, особливо в 13 – 14 років, коли активно складається уявлення про своє «Я».

Важливу роль у вихованні молодого покоління має патріотичне виховання, направлене на розвиток любові до Батьківщини, відданість Вітчизні, бажання працею сприяти прогресивному розвитку своєї країни.

В сучасному суспільстві патріотичне виховання молоді набуває особливо важливого значення з декількох причин: зростає рівень інформованості (дезінформованості) молодого покоління, процеси демократизації та поява багатопартійної системи створюють певні труднощі в розумінні молоддю сутності патріотизму, сучасна молодь не пройшла тієї школи патріотичного виховання, котра випала на долю старшого покоління. Тому виникає необхідність здійснення патріотичного виховання молоді на якісно новому рівні, що сприятиме виробленню у молодого покоління правильного розуміння патріотизму, власної позиції з даного питання.

Метою і результатом патріотичного виховання є формування та розвиток патріотизму. Патріотичне виховання здійснюється разом з іншими напрямками виховної роботи. Воно знаходиться у взаємозв'язку з громадянським вихованням але більш доцільним буде розглядати патріотичне виховання не як частину громадянського, а як відносно самостійний напрям виховної роботи. Патріотичне виховання нерозривно пов'язане також з інтернаціональним, моральним, трудовим вихованням. Кожен із цих напрямів вирішує свої задачі, але порівняльний аналіз свідчить про наявність і загальних задач, що зумовлює необхідність їх комплексного вирішення, тобто патріотичне виховання ніби

«пронизує», інтегрує різні напрями виховної роботи, відбувається в цілісному освітньо-виховному середовищі.

Сутнісними характеристиками патріотичного виховання в освітньо-виховному середовищі є: багатofакторність, довготривалість, перспективність, комплексність, ступеневість.

Багатofакторність – перша сутнісна характеристика патріотичного виховання. Багатofакторність даного феномену визначається наявністю багато чисельних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища: сім'я, школа, університет, формальні і неформальні контакти з іншими людьми, звернення до літератури, мистецтва, засобів масової інформації, які різнонаправлено, ціленаправлено й стихійно впливають на процес патріотичного виховання особистості.

Формування і розвиток особистості відбувається в різноманітних видах діяльності, тому формування патріотизму як невід'ємної частини соціально-моральної спрямованості особистості здійснюється в процесі діяльності вихованців, котра організовується педагогами із використанням різних методів, засобів і форм навчально-виховної роботи.

У зв'язку з останніми політичними подіями, що відбуваються в Україні в умовах нестабільності суспільного розвитку нашої держави система патріотичного виховання потребує в значному вдосконаленні, щоб відповідати новим реаліям. Теперішній стан в Україні характеризується військовими конфліктами на Сході нашої держави та у Криму; деформуванням ціннісних орієнтацій молоді засобами кіно, Інтернету, телебачення, музики, радіо, ЗМІ; зниженням соціальної активності підлітків, втратою моральної основи патріотичних почуттів молоді в країні; зниженням ролі патріотичного виховання молоді у сім'ї та навчальних закладах, що не відповідає потребам суспільства та інтересам його подальшого розвитку; проявом стійкої тенденції до падіння престижу військової служби.

Мета патріотичного виховання молоді у навчальному закладі може бути досягнена шляхом реалізації таких виховних завдань:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її інтересів та можливостей;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора,

Гімну України та історичних святинь;

- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу;

- формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації;

- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

- відновлення і вшанування національної пам'яті;

- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян, формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;

- сприяння діяльності організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді;

- підтримання кращих рис української нації — працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків;

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;

- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я;

- задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя;
- реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання;
- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, власних і суспільних потреб та інтересів;
- розвиток світоглядної культури молодшої людини, її ціннісних орієнтацій і створення умов для вільного світоглядного вибору;
- професійне виховання, яке передбачає становлення юнаків і дівчат як досвідчених вчителів, які досконало володіють професійними знаннями, вміють творчо застосовувати їх на практиці, приймати нестандартні рішення, готових до роботи в умовах ринкових відносин;
- уведення молодих людей у світ господарського, соціального, політичного, культурного досвіду цивілізації і свого народу;
- оволодіння результативними методами та навиками набуття нових знань, формування потреби у постійному інтелектуальному, духовному і моральному збагаченні та самовдосконаленні.

Для вирішення усіх цих питань виховна робота у навчальних закладах повинна проводитися за наступними напрямками: визначення пріоритетних напрямків роботи з патріотичного виховання на сучасному етапі, збагачення змісту патріотичного виховання; розвиток форм і методів виховання на основі нових інформаційних технологій; посилення громадянсько-патріотичної спрямованості в програмах соціально-гуманітарних дисциплін, необхідність застосування інноваційних форм педагогічного впливу на молодих людей, підвищення рівня підготовки, а також рівня сформованості патріотичної вихованості.

Сутність поняття «патріотизм» пов'язується не лише з окремим політичним або моральним принципом і не лише з окремою моральною якістю особистості, а з інтегративністю її властивостей, що дозволяє розглядати патріотизм як невід'ємну складову соціально-морального спрямування особистості. Зміст даного поняття визначається його особливостями, до яких відносять його дійовий характер, ціннісну сутність, що піднімає патріотизм над будь-якими політичними гаслами. Основу патріотизму складають народність, почуття любові до Батьківщини.

Патріотичне виховання в освітньо-виховному середовищі потребує оновлення його змісту, проектування нових технологій, обґрунтування організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності громадянсько-патріотичного виховання майбутніх учителів. В умовах модернізації сучасної української освіти необхідно активно вирішувати низку питань її глибинного перетворення, зокрема, питань, що стосуються чіткого визначення нових пріоритетів в системі виховання молоді, в тому числі в освітньо-виховному середовищі; здійснювати поетапне планування комплексу заходів, спрямованих на розвиток системи базових духовно-моральних цінностей, культури міжнаціонального спілкування на основі принципу толерантності, поважного ставлення до традицій, звичаїв народів нашої країни.

Результатом патріотичного виховання є формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів; участі у громадсько-політичному житті країни; поваги до прав людини; верховенства права; толерантного ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, рівності всіх перед законом; готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Патріотичне виховання нерозривно пов'язане з інтернаціональним вихованням, оскільки справжній патріот поважає не лише звичаї та традиції свого народу, але й з повагою ставиться до традицій інших народів.

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність же передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого ± можливість вибору шляхів його реалізації.

З патріотизмом органічно поєднується етнічна самосвідомість громадянина. Етнічна самосвідомість підростаючого покоління базується на етнічній ідентифікації, яка вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, готовність до праці на

користь народу; знання та уміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом [20, 19].

Українське суспільство налічує більше двохсот різних національностей, кожна з яких має свою етнічну самосвідомість. Проте це не заперечує їхній готовності служити інтересам країни, в якій вони проживають – Україні. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає в національну самосвідомість. Остання передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього. Свідомі патріоти України – це і українці, і росіяни, і євреї, і татари, і молдавани, й інші народності, які живуть на території однієї держави, що утворилась внаслідок політичної інтеграції етнічних спільнот, збагачують її своєю культурою і сприяють її розквіту.

Слід зауважити, що процес розвитку незалежної, суверенної й демократичної Української держави тісно пов'язаний із формуванням української політичної нації, становленням громадянського суспільства, передбачає значну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості народу в полі етнічній, багатоконфесійній, соціально-розрізненій країні, якою нині є Україна, з різним історичним минулим її регіонів, не до кінця вирішеною мовною проблемою. Необхідно знайти таку систему цінностей, яку б розділяли більшість членів суспільства, і яка б фактично наповнила зміст сучасного українського патріотизму.

Об'єднати представників суспільних груп у єдиний цілісний організм – українську політичну націю, може громадянський патріотизм, в основі якого повинні бути цінності громадянського змісту – громадянські права і свободи, рівноправність, спільність громадян із стратегічних напрямків і цілей розвитку держави та суспільства, взаємна толерантність і соціальна солідарність між різними суспільними групами. В систему цінностей громадянського виховання входять: гордість за свою Батьківщину, лояльність до української держави, повага до її символів, атрибутів, мови, повага до української нації та її історичного минулого та ін.

Нині у свідомості жителів усіх регіонів переважає розуміння

патріотизму, яке має громадянський зміст і включає такі якості, як праця на благо України, готовність боротися за територіальну незалежність своєї країни, прагнення до рівності всіх національностей, знання історії та культури України і бажання виховувати в дітях любов до неї. Формулою нового українського патріотизму повинен стати принцип: Україна – держава для всіх її громадян.

Український громадянин, отримавши цей статус, повинен усвідомлювати, що він бере на себе певні зобов'язання. Таким чином, сучасний український патріотизм слід визначати не лише за ознаками спілкування на рідній мові чи любові до певних культурних цінностей, але і як мислення з повагою до країни і з любов'ю до малої батьківщини».

Визначальною характеристикою національного патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно – світоглядної орієнтації, яка включає в себе такі риси як чуйність, милосердя, доброта, увага, совісність, справедливість, працелюбність, толерантність, чесність, гідність, любов і повага до своїх батьків, до свого роду.

Важливою ознакою патріотизму є законослухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот той, хто своє право вимірює своїм обов'язком.

Місія свідомого громадянина-патріота – не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст.

Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру у своїй державі й у світі.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, їх культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, бо він завжди дбає про єдність України.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідома громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномену в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави.

Адже патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носить зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот це той, хто в сьогоденних умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну - державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу.

Потрібно чітко відзначити, що процес національно-патріотичного виховання особистості повинен бути довготривалим і безперервним. Особливу увагу слід приділяти дошкільному вихованню, періоду навчання у початкових та середніх класах, коли закладаються морально-етичні засади особистості, що формується. Відтак виховна програма повинна бути довгостроковою, поділеною на окремі етапи за часом реалізації, а кожний етап має включати

напрямки, орієнтовані на різні вікові групи молоді. У старших вікових групах більше уваги акцентується на виховання молодшої людини як захисника Вітчизни, а відтак виробляються у нього відповідні уміння та навички.

Основними державними інституціями, що забезпечують питання формування і реалізації державної політики у сфері патріотичного виховання особистості є Міністерство освіти та науки, Міністерство молоді та спорту, Міністерство оборони, Міністерство культури, Український інститут національної пам'яті, Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України та інші.

Значну роботу з реалізації патріотичного виховання молоді проводить Міністерство освіти та науки. Одним із шляхів забезпечення патріотичного виховання в школі є створення відповідних навчальних програм з предметів гуманітарного циклу, які б відображали основні етапи становлення української державності та висвітлювали життя та діяльність видатних українських діячів. Особлива увага приділяється викладанню історичних дисциплін, оскільки саме через них здійснюється докорінне оновлення поглядів на минуле України та звільнення його від стереотипів та міфів радянсько-імперської доби.

Дуже важливо, щоб в підручниках історії акцентувалася увага не стільки на трагічних сторінках української історії, скільки відображалася героїчне минуло українського народу, визначні перемоги українського війська (спільна перемога литовсько-польсько-українського війська над московським військом під Оршею (1514 року), перемоги Б. Хмельницького під Жовтими водами, Пилявцями, Корсунем, Батогом, перемога українських січових стрільців на горі Маківка (1915 рік), героїчний захист української державності (1918 -1920 роки), визвольна боротьба воїнів ОУН-УПА., інше), висвітлювалася тривала традиція державотворення (Київська Русь – Козацькі національно-визвольні змагання – боротьба за незалежність на початку 20 століття – героїчна боротьба ОУН-УПА – отримання незалежності (1991 року), героїчний подвиг Небесної сотні та воїнів АТО. Отже, час вимагає вдосконалення змісту та методичного забезпечення підручників з історії під кутом зору такого трактування історичної пам'яті українського народу, яке сприятиме розвитку патріотизму і

національної гордості та гідності у молодого покоління.

І в подальшому потрібно чітко відстоювати свою історію, популяризуючи видатні історичні постаті через вітчизняні ЗМІ, проведення відповідних заходів і, що дуже важливо, об'єктивно їх висвітлюючи в підручниках з історії України.

Для покращення якісного наповнення підручників з історії України доцільно активніше залучати високопрофесійних викладачів, фахівців інших галузей, які спроможні створити підручники, що відповідають державному стандарту, сучасному стану історичної науки й потребам суспільства, а також українські інституції, які можуть проводити експертизу змісту підручників, зокрема Інститут історії АН УРСР, Український інститут національної пам'яті.

І відповідно, виникає потреба у постійному оновленню знань, підвищенні кваліфікації і вчителів загальноосвітніх шкіл, і викладачів вищих навчальних закладів з предметів соціально-гуманітарного циклу. В цьому неперевершеною є роль закладів післядипломної освіти, які мають переглянути навчальні плани перепідготовки і підвищення кваліфікації як з історії, так і інших напрямів підготовки з акцентом на дисципліни, що сприяють вихованню любові до Батьківщини, формуванню українця як свідомого громадянина, формуванню гуманістичних цінностей.

Висновки:

1. Патріотичне виховання молоді розуміється як педагогічний процес становлення особистості громадянина і патріота своєї Батьківщини на основі прийняття демократичних цінностей, додержання закону, норм права, загальнолюдської моралі й участі майбутнього вчителя в демократичних процесах, формування мовленнєвої культури та підготовки їх до здійснення патріотичного виховання молоді. Патріотична вихованість розглядається як інтегральна цінність та духовно-моральна якість особистості, що виявляється в почутті любові до України, до її мови і традицій народу, у відчутті духовного зв'язку з ним, у моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати.

2. Структура патріотичної вихованості містить такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний. Критеріями сформованості кожного компонента відповідно визначені: ціннісно-патріотичний світогляд із показниками: патріотично-

світоглядні знання, переконання, ідеали; ціннісно-патріотична свідомість; володіння рідною мовою, повага до неї; патріотично-спрямована активність з показниками: мотивація патріотизму; активна суб'єктно-патріотична позиція; толерантне ставлення до представників різних культур; патріотично-професійна діяльність за показниками: здатність до патріотичної самореалізації; готовність до здійснення патріотичного виховання учнів.

3. Ефективне патріотичне виховання можливе за таких педагогічних умов: використання виховного потенціалу навчальних предметів з метою патріотичного виховання; залучення молоді до участі в соціально-значимих проектах патріотичного спрямування; активне вивчення національно-культурної спадщини українського народу.

Список використаної літератури:

1. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124–129. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України / І. Бех, К. Чорна. Київ. – 2014. – 48 с.

2. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. Київ. – 2014. – 29 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол.ред. В.Т. Булес. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

4. Волошина Н.М. Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства. Автореф.канд філософ.наук. – К., 2010р.

5. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо – виховному середовищі педагогічного університету // Жаровська Олена Петрівна - Авторф. дис.канд.пед.наук.-13.00.07 – теорія і методика виховання - Вінниця, 2015 - С. 23.

6. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї / Зубцова Юлія Євгенівна – Авторф.дис.канд.пед.наук.-13.00.07 – теорія і методика виховання. – К., 2012. – 21 с.

7. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект) / В.Й.Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія педагогіка і соціальна робота. – 2013. – №30. – С.76-78.

8. Мірошніченко В.І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія / В.І.Мірошніченко. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.

9. Патріотизм: філософський словник / за ред.. В.І Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К., 1986. – 358 с.

10. Педагогічний словник для молодих батьків / АПН України. Ін-т пробл. виховання, Держ. центр соц. служб для молоді; Авт. колектив: Т. Ф. Алексєєнко, Л.В. Артемова, Н. І. Баглаєва. – К., 2002. – 244 с.

11. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва / Стьопіна Олена Геннадіївна. – Автореф. канд. пед. наук. – Луганськ – 2007 – 23 с.

12. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. -К.: Наука, 1953. – 158 с.

13. Шестопалюк О.В. Розвиток громадянської компетентності майбутніх учителів: монографія / О.В. Шестопалюк – Вінниця: Консоль, 2009. – 312 с.

УДК 37.018.46(73)

О.М. Войтовська

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК АМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ

О.М. Войтовська - к. пед. наук, доцент кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, ovoitovskaya@ukr.net

***Анотація.** У статті проаналізовано історію становлення й розвитку американської системи підвищення кваліфікації шкільних педагогів. Визначено, що в межах цієї системи існувало дві основні форми підвищення кваліфікації вчителів: навчання на курсах (довгострокових або короткострокових) при університетах і педагогічних коледжах та підвищення кваліфікації, що організовувалось безпосередньо у школах, тобто за місцем роботи педагогів. Також доведено, що формуванню сучасної системи*

підвищення кваліфікації вчителів значною мірою сприяли дослідження, які проводилися під егідою Національного інституту освіти.

Ключові слова: підвищення кваліфікації вчителів, неперервна освіта в США, освіта дорослих.

O. Voitovska

GENESIS AND DEVELOPMENT OF THE AMERICAN SYSTEM OF ADVANCED TRAINING OF TEACHERS

O. Voitovska - Associate Professor of Department of Adult Education National Pedagogical Dragomanov University, ovoitovskaya@ukr.net

Summary. *It is analyzed in the article the history of the formation and development of the American system for improving the qualifications of school teachers. On the basis of the analysis of scientific sources, it was concluded that within this system there were two main forms of teacher training: training in courses (long-term or short-term) at universities and colleges and advanced training that was organized at schools, namely, at the place work of teachers. It has also been proved that the formation of a modern teacher training system was greatly facilitated by studies conducted under the auspices of the National Institute of Education.*

Keywords: *teacher training, continuing education in the USA, adult education.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, коли всі знання, включаючи професійні швидко застарівають, тільки неперервний професійний розвиток дасть можливість фахівцю бути компетентним та ефективно діяти. Освіта впродовж життя є провідним принципом освіти 21 століття. Постійне оновлення й розвиток знань вимагають підготовки й професійного розвитку вчителя нової формації, здатного розвиватися адекватно до сучасних змін у суспільстві. Саме тому професійна освіта та підвищення кваліфікації вчителів повинні мати неперервний характер й відповідати новим стратегіям й цілям освіти. Щодо цього, на особливу увагу заслуговує зарубіжний досвід, насамперед американський, оскільки саме у цій країні

накопичено багаторічні знання з організації неперервної освіти вчителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що система освіти США є постійним предметом дослідження. Цією проблемою займалися як вітчизняні так і зарубіжні науковці, а саме: Н. А. Бирюкова, І. К. Войтович, В. М. Володько, І. В. Гавриш, О. В. Глузман, Я. В. Гулецька, Т. М. Данилишина, Л. І. Зав'ялова, М. В. Зембицька, М. В. Нагач, П. Пуховська, О. О. Романовський, А. А. Хатюшина, Е. Р. Cubberley, G. Leclerc, R. E. Peterson, L. H. Schuster та ін.

Постановка завдання. Завданням є проаналізувати історію становлення й розвитку американської системи підвищення кваліфікації вчителів.

Виклад основного матеріалу. Історично ідея неперервної освіти пов'язана перш за все з гуманістичними поглядами мислителів, філософів, педагогів минулого, їх прагненням до такого суспільства та системи навчання й виховання в ньому, де в центрі уваги потрапляє особистість, її бажання й здібності, різносторонній розвиток. Багато в чому ці ідеї зберігають цінність і для сучасного товариства з урахуванням його реалій і вимог. У міру розвитку виробничих сил суспільства, техніки, технологій, ускладнення відносин учасників загального трудового процесу, об'єктивно зростають вимоги суспільного виробництва й праці до підготовки кадрів, її фундаментальності, мобільності, здатності фахівців самостійно й ефективно оновлювати свої знання й досвід, підвищувати професійну компетентність.

Неперервна освіта розвивалася з самого початку в двох напрямках: як педагогічна концепція, парадигма і як феномен практики. До теперішнього часу немає єдності а в поглядах на час виникнення цієї ідеї та її авторство. У літературі виділяють три основні точки зору.

Перша належить прихильникам «стародавнього» походження ідеї неперервної освіти (Х. Гуммель, А. В. Даринський, Г. А. Ягодин та ін.), котрі вважають, що вона існує стільки ж, скільки й людське суспільство. Прихильники другої точки зору пов'язують появу цієї ідеї з сучасною епохою, яка характеризується активними процесами розвитку в духовній, соціальній, виробничій та науково-технічній сферах (О. В. Купцов, В. Г. Осіпов та ін.). Третя точка

зору, якої дотримуємося ми, зводиться до того, що ідея неперервної освіти має давнє походження, з'явилася давно, а сам феномен – нещодавно (А. П. Владіславлев, Г. П. Зінченко, Б. Г. Онушкін та ін.).

Предтечою сучасних уявлень про неперервну освіту вважається Я. А. Коменський, погляди якого виростили на ґрунті ренесансної педагогічної думки. Саме він вперше заговорив не тільки про школи, з якими ми традиційно пов'язуємо освіту (материнської, рідної мови, гімназії, академії), але й про «школи зрілості та старості», у котрих головними підручниками є «життя, праця, досвід».

Разом з тим початок освітньої практики, що створила умови для загальної освіти протягом усього життя, поклато початок всеобучу в епоху Просвітництва (в Пруссії – 1819 р. у Великобританії – 1870 р.). Це, з одного боку, було наслідком, а з іншого – стимулом для промислової революції ІХ ст., яка в свою чергу стимулювала розвиток освіти дорослих як наслідок змін, що відбуваються в науці, техніці і технологіях, соціально-економічних відносинах і духовній сфері життя суспільства. На цей період припадає початок практики початкової освіти серед дорослих, який супроводжує процес розвитку організацій по розповсюдженню знань і самоосвіти. Реалізуючи цю ідею, Р. Оуен створив у Нью-Ланарк (1816 р.) «Новий інститут для освіти характеру», в структуру якого увійшли дитсадки та ясла (діти від 1 до 6 років), початкова школа (6–10 років), вечірні школи для працюючих дітей (10–17 років) й дорослих.

Як зазначає А. А. Хатюшина, «аналіз розвитку системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в США показав, що лідери політичного та ділового світу цієї країни раніше, ніж в інших країнах, зрозуміли, що довгострокове економічне процвітання в якості необхідної передумови вимагає ефективної системи перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів» [4, 140]. Однак, вказує А. А. Хатюшина, «поступальний розвиток системи підвищення кваліфікації не був рівномірним й прямолінійним, це був насичений реальними змінами процес, який включав різні етапи; серед них можна виділити умовно три етапи: з 40-х до 60-х рр.; 60-ті – 80-ті роки ХХ ст.; з 80-го року – по теперішній час» [4, 62]. Кожен етап розвитку системи підвищення

кваліфікації, наголошує А. А. Хатюшина, «мав свою специфіку, яка обумовлена особливостями соціально-економічного та культурного розвитку країни, вимогами суспільства до школи» [4, 62].

Н. А. Бирюкова зазначає, що «хоча термін «освіта дорослих» вперше став вживатися в Європі ще в кінці ХІХ століття, до 1924 року він був практично невідомий в США; навчальні організації, що займалися навчанням дорослих, були роз'єднані і, більш того, не мали навіть загальної назви діяльності, яку вони вели; закріплення цього терміну в США пов'язано з програмами Всесвітньої Асоціації освіти дорослих та Корпорації Карнегі, завдяки яким була проведена серія конференцій з проблем освіти дорослих, де і була заснована Американська Асоціація освіти дорослих» [1, 123]. До цих пір, вказує Н. А. Бирюкова «це основна організація по збору, класифікації та поширенню інформації та послуг в галузі освіти дорослих в Північній Америці [1, 123]. У 1928 р., Едвардом Торндайком з Колумбійського університету, зауважує Н. А. Бирюкова, «була опублікована доповідь під назвою «Навчання дорослих» («Adult Learning») з результатами досліджень здібностей дорослих до навчання; виявилось, що, стаючи старше, у людини не відбувається слабшання розумових й пізнавальних здібностей; за цим дослідженням пішли й інші, предметом вивчення яких з'явилися технології навчання, які активізують пізнавальну діяльність дорослих учнів; тепер, поряд з лекціями, основними формами навчальних занять стали групові дискусії, екскурсії, перегляд фільмів та заняття із застосуванням різноманітних аудіовізуальних засобів» [1, 123].

Як зазначає Е. Р. Cubberley, «перший етап (40-60 pp.) розвитку системи підвищення кваліфікації США був децентралізованим: держава практично не фінансувала і не контролювала освіту; у деяких коледжах, університетах, були курси з підвищення кваліфікації вчителів, але вони спочатку всюди були платні; більшість курсів займалися не питаннями професійної освіти, а підвищенням спеціально-предметного рівня малокваліфікованих вчителів (Р. Болам, Е. Хендерсон) і все зводилося до детального вивчення нових аспектів, програм, підручників, лабораторних посібників; з цієї причини всі курси носили вузько спеціалізований характер» [6, 34].

Як зазначає Н. А. Бирюкова, «у роки другої світової війни в

США для виконання військових замовлень були потрібні висококваліфіковані фахівці, і за рахунок навчання та перенавчання працівників та успішного виконання військових замовлень американці зміцнили свою економіку; цьому сприяло і прийняття в 1944 р. закону про перепідготовку ветеранів війни, який надавав стипендії колишнім військовослужбовцям, що дало їм можливість вступати до вищих навчальних закладів [1, 124].

Е. Р. Cubberley зазначає, що «на той час підвищення кваліфікації вчителів розглядалося як різновид компенсаторної освіти, що надавала можливість шкільним працівникам отримати знання, пропущені під час набуття вищої освіти; практично це реалізовувалось у такий спосіб: у деяких університетах працювали платні курси, на яких і здійснювалось підвищення кваліфікації вчителів; однак платня за перепідготовку утримувало багатьох педагогів від їх відвідування; крім цього, при ряді університетів і педагогічних коледжів функціонували літні курси, однак їх загальна чисельність була невелика; причому в цілому більшість курсів займалося не питаннями вдосконалення кваліфікації шкільних педагогів, а підвищенням рівня малокваліфікованих учителів [6, 75].

Що стосується загальних педагогічних і соціально-психологічних питань, то їм приділялося вкрай мало уваги, оскільки в цей період переважала точка зору, згідно з якою професія вчителя розглядалася як «квазіпрофесія», тобто професія, яка потребує особливих спеціальних знань, крім знання свого предмета.

У післявоєнний період настав час технічного і економічного прогресу. Економіка розвивалася, стали створюватися нові підприємства, збільшився ринок праці, стрімко рухалися вперед наука і техніка, з'явилися нові спеціальності тощо. Все це сприяло розвитку освіти дорослих як національного суспільного руху й потужного інструменту національної політики. Так, в США в цей час вищу освіту отримало близько 30% населення, в той час як в Європі продовжувала існувати елітарна система освіти, яка дозволяла отримати вищу освіту не більше 5% населення.

Як вказує Н. А. Бирюкова, «у 50-60-ті роки ХХ століття в США стали з'являтися перші програми неперервної освіти для жінок і після поширення сотень таких програм вони стали вводиться в

коледжах і університетах; ключовими послугами цих програм є консультивання, профорієнтація, семінари, майстерні, робота в нечисленних групах, інформація про ринок вакансій, спецкурси з професійного й кар'єрного росту тощо» [1, 125]. Так, наприклад, зазначає науковець, «були організовані освітні програми для розлучених жінок й матерів одиночок, яким пропонувалися не тільки можливості отримати або продовжити освіту, але також і фінансова допомога, допомога в пошуках роботи і навіть по догляду за дитиною» [1, 122].

Як зазначає Ю. С. Правдівцева, «на основі аналізу історико-педагогічної літератури США з'ясовано, що до кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ століття справа підвищення кваліфікації вчителів США перебувала в компетенції виключно місцевих органів освіти; відповідно до цього кошти, необхідні для перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів, надходили в основному з місцевих джерел; в умовах такої децентралізованої системи організації шкільної освіти у США не всі шкільні округи мали достатньо коштів для реалізації ефективних програм підвищення кваліфікації вчителів, а в частині округів внаслідок порівняно низького рівня життя ця робота не проводилась взагалі; на той час підвищення кваліфікації вчителів розглядалося як різновид компенсаторної освіти, що надавала можливість шкільним працівникам отримати знання, пропущені під час набуття вищої освіти» [3, 58].

Отже на другий етап (60-80 рр.) припадає становлення системи післядипломної педагогічної освіти. Він відбувався за рахунок організації нових форм підвищення кваліфікації (різноманітних коротких за терміном навчання і довгострокових курсів при університетах і педагогічних коледжах), а також формування на федеральному і місцевому рівнях державного апарату керівництва, управління й фінансування, покликаного зробити внесок в централізацію й координацію роботи, яка проводилася із вчителями країни по підвищенню їх кваліфікації (Бюро та Агентства підвищення кваліфікації; Національний інститут освіти, Національний науковий фонд).

На початку 60-х років ХХ століття американська спільнота усвідомила необхідність перегляду існуючої системи підвищення кваліфікації вчителів, піднесення професії педагога на якісно новий

рівень, що було викликано в першу чергу практичними вимогами швидкого розвитку темпів науково-технічного прогресу.

Як вказує L. H. Schuster, «у той час у країні зростала потреба у кваліфікованих науковцях, в інженерно-технічному персоналі, працівниках сфери обслуговування, збільшенні штату високопрофесійних адміністраторів, лікарів, вчителів, бізнесменів тощо; освічених людей не меншою мірою вимагав і воєнно-промисловий комплекс; потреба в задоволенні нових вимог щодо підготовки й перепідготовки фахівців стимулювала здійснення серйозної перебудови всієї системи освіти; причому необхідною передумовою для успішного здійснення в школі запланованих перетворень глобального характеру, що за своїм масштабом суттєво відрізнялися від тих змін, які не раз проводилися в минулому, було значне підвищення ролі вчителя в суспільстві» [12, 12].

У 60-ті роки ХХ століття США раніше, ніж інші країни усвідомили, що соціальний і технічний прогрес залежить, перш за все, від самих людей від того, як вони навчені і виховані, – іншими словами, від того, як працює школа і на якому рівні професійної кваліфікації знаходиться учитель. Свідченням цього були перманентні шкільні реформи, проведені в цій країні, починаючи з 60-х років ХХ століття.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що процес перебудови системи кваліфікації вчителів у США не можна назвати простим і безболісним. Адже здійснення перепідготовки й підвищення кваліфікації вчителів ускладнювало, з одного боку, відсутність необхідної матеріальної бази, а з іншого, – наявність в школах США значної кількості малокваліфікованих вчителів, у педагогічній і загальноосвітній підготовці яких були серйозні прогалини. Як свідчать статистичні дані, у 60-ті – 70-ті роки в школах США працювало близько 2100 тис. вчителів (із них 1200 тис. – у початкових школах і майже 900 тис. – в середніх), але не всі з них мали відповідну педагогічну освіту. Зауважимо, що в ті часи молоді люди здобували педагогічну освіту зазвичай в учительських коледжах, педагогічних школах при університетах і коледжах гуманітарних та природничих наук. У свою чергу, відсутність педагогічної освіти у багатьох учителів негативно впливала на якість середньої освіти США. До того ж, низький

престиж професії педагога, невисока заробітна плата, нелегкі умови роботи в школі призводили до того, що далеко не всі випускники, які отримали вищу педагогічну освіту, влаштувалися на роботу у школу.

Як вказує М. Strain, «в американських школах того часу особливо не вистачало молодих учителів математики та природничо-наукових дисциплін, адже випускники цих спеціальностей мали можливість знайти іншу, більш високооплачувану роботу» [16, 516].

Потреба в проведенні перепідготовки американських вчителів ставала все більш очевидною в міру того, як у школах США з 1960/61 навчального року почали вводитися нові програми і підручники з фізики та математики, з 1962/63 року – з біології, а з 1964/65 року – з хімії. Як тільки в ряді шкіл приступили до переходу на нові програми, і треба було терміново познайомити з ними вчителів, відразу ж виявилось, що в країні немає чіткої системи підвищення кваліфікації вчителів, тим більше їхньої перепідготовки, а існуюча практика страждає крайньою розпорошеністю сил і засобів, відсутністю ефективної координації та загальних принципів організації. У цих умовах федеральному уряду США треба було зробити ряд активних кроків і внести зміни в сформовану практику. Так, починаючи з 1958 р., у США було прийнято кілька федеральних програм розвитку школи і освіти. Складовою частиною їх є заходи з перепідготовки та підвищення рівня освіти вчителів.

У низці законів про освіту, прийнятих Конгресом США в той період, на першому місці за своїм значенням стоїть «Акт про освіту в інтересах національної оборони» від 1958 р. («The National Defense Education Act of 1958: public law 85-864») [14]. Постановка питання і формулювання в законі завдань американської школи надали певну спрямованість не тільки заходам, що стосувалися роботи середньої школи (введення в школах нових курсів з фізики, математики, біології та хімії, іноземних мов, збільшення числа учнів середньої школи, які вивчають ці предмети, посилення роботи з обдарованими дітьми тощо), але й організації роботи з перепідготовки вчителів. За допомогою коштів, наданих з федерального бюджету, передбачалося приступити насамперед до перепідготовки вчителів, які викладають, так би мовити,

«стратегічні» предмети. Зокрема, питанням перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів присвячено кілька статей закону.

У прийнятому в 1965 р. «Акті про вищу освіту» («Higher Education Opportunity Act of 1965: public law 110.315») [8] було передбачено розширення ролі коледжів і університетів США в роботі з підвищення кваліфікації фахівців різних профілів, включаючи вчителів. За цим законом вищі навчальні заклади вузи країни стали отримувати з федерального бюджету кошти для проведення семінарів, практичних занять у своїх лабораторіях з метою ознайомлення фахівців різних галузей з результатами найновіших досліджень і новими даними науки.

Закон про початкову і середню освіту 1965 року («Elementary and Secondary Education Law of 1965: public law 89.10») [7], визначив подальший розвиток у цьому напрямку і фактично створив базу для широкого втручання федерального уряду в систему підвищення кваліфікації, покладаючи на нього функції, які раніше були прерогативою місцевих органів. Закон передбачав, зокрема, виділення коштів на створення в шкільних округах спеціальних агентств з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Функції цих агентств були визначені наступним чином: надавати допомогу і поради державним органам управління, таким як Департамент охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення; забезпечувати інформацією, профконсультаціями та іншими послугами по підвищенню кваліфікації місцеві органи освіти і школи для розробки місцевих програм з визначеного питання; сприяти поширенню позитивного досвіду шляхом збору інформації по інноваційним проектам; видавати довідники, методичні посібники та рекомендації, а також проводити конференції та семінари з проблем підвищення кваліфікації; координувати роботу і надавати допомогу школам, університетам і педагогічним коледжам у плануванні та розробці програм перепідготовки та підвищення кваліфікації шкільних працівників.

Як вказує G. Leclerc, «до 1970 року спостерігається інтенсивне повернення до ідеї про те, що освіта має неперервний характер і її не слід пов'язувати лише з періодами дитинства і юнацтва; хоча можливості для навчання дорослих були мінімальними, а нові знання й інформація накопичувалися так швидко, було допустимо зосередити всі навчання на молодому віці – початку життєвого

шляху. Ідея неперервної освіти стала настільки популярною в ці роки, що про неї стали говорити як про революційну» [9, 32].

R. E. Peterson зазначає, що «незважаючи на те, що федеральний уряд витрачав від 13 до 20 млрд. доларів на освітні програми і програми професійної підготовки для дорослих (за даними 1973 року), не дивлячись на федеральну підтримку неперервної освіти, в США не було чіткої політики, чітких цілей і визначень неперервної освіти» [11, 64]. Тому в 1976 році, вказує науковець «було прийнято рішення провести тотальне дослідження стану справ в галузі неперервного освіти, в результаті якого з'явився закон про неперервну освіту (Lifelong Learning Act)» [11, 64].

Говорячи про важливість навчання протягом усього життя, зауважує R. E. Peterson «автор і розробник закону, сенатор W. Mondale зауважив, що всі ми, незалежно від віку, стикаємося з рядом ситуацій і повинні зуміти так використовувати освіту, щоб вона допомогла нам вирішити ці ситуації» [11, 64]. Ідея отримала широку підтримку. Американське суспільство поставило мету зробити неперервну освіту доступною для всіх громадян, незалежно від їх попереднього освіти або професійної підготовки, статі, віку, працездатності, соціального стану, етнічної приналежності або економічних обставин.

Як зазначає A. W. Chickering, «ввівши в жовтні 1976 року Закон про неперервну освіту, Конгрес США офіційно проголосив важливість неперервної освіти для країни; акт став свого роду маніфестом про необхідність неперервних освітніх послуг, який визначив неперервну освіту як «процес, завдяки якому індивідууми продовжують розвивати свої знання, вміння та навички протягом усього життя» і підкреслював, що важливі всі свідомі освітні зусилля, трапляються вони на роботі, вдома, через офіційні або неофіційні організації, досягаються вони традиційними або нетрадиційними методами або ж через самоосвіту» [5, 80].

Здійснення закону про неперервну освіту проходило через 19 різних типів програм. Ніщо не залишилося без уваги, в полі зору цього закону виявилися питання фінансування неперервної освіти; пошук можливостей для навчання поза навчальних закладів; аналіз перешкод, що перешкоджають неперервній освіті; аналіз діяльності відповідних місцевих, федеральних і державних структур; дослідження освітніх потреб дорослих; роль вищих навчальних

закладів у здійсненні впровадження нової концепції в життя. Ухвалення і просування цього закону в життя явно свідчить про державну зацікавленість в ідеї неперервності освіти.

Як вказує W. M. Leiter, «важливим є той факт, що виконання закону на початковому етапі довелося на період президентства Дж. Картера (1977-1981); дослідники історії президентства в США одностайні в думці, що благополуччя нації прямо пов'язано з сильною адекватною президентською особистістю; Америка бачила різних президентів: поганих («impossible» presidents), які представляли загрозу соціальної стабільності, і хороших («effective» presidents), при яких прогрес нації був особливо відчутний; саме до останньої категорії і належить Дж. Картер» [9].

У другій половині ХХ століття, вказує Н. А. Бирюкова, «було визначено новий напрямок розвитку освіти дорослих, який став розглядатися не просто як компенсаторний, адаптуючий і коригуючий витрати шкільної та іншої раніше отриманої освіти, а як частина неперервної освіти; саме з цього часу ідея неперервної освіти в США була позначена як ключова» [1, 122]. У зв'язку з цим новим підходом, зазначає науковець, «у 1978-му був прийнятий «Акт про неперервну освіту», в якому в якості головного постулату була проголошена випереджальна функція освіти – озброїти кожного індивіда вмінням долати порушення безперервності своєї трудової діяльності і справлятися з невизначеними ситуаціями. Згідно з цим законом неперервна освіта розумілася як програма, послуга, проект, які призначені для задоволення потреб громадян в освіті, що постійно змінюються протягом життя і включало в себе загальну, пост середню освіту, підвищення кваліфікації тощо, а також програми для осіб третього віку і з обмеженими можливостями» [1, 122].

У 70-80-ті роках в США було проведено багато наукових досліджень різних аспектів теорії і практики неперервної освіти. За результатами проведених досліджень було рекомендовано створити новий сегмент в освіті, націлений на обслуговування так званих «нових слухачів» – студентів чи учнів нетрадиційного віку. Проводилися також дослідження існуючих в системі неперервної освіти освітніх програм, вивчалася місія навчальних закладів, професійні стандарти, фінансування, питання освіти дорослих студентів, інформування населення про існуючі програми, питання

ліквідації розриву між попитом й пропозицією і питання оподаткування.

У загальному й цілому, завдяки прийняттю закону про неперервну освіту, вказує І. К. Войтович, «США зуміли домогтися зміни державної політики по відношенню до освіти, всебічно розвинули саму концепцію неперервної освіти, реформували університети і коледжі, зробивши їх доступними дорослому населенню; розробили масу нових програм, вивчили особливості дорослого учня; підняли престиж бібліотек й показали їх роль в системі неперервної освіти – тобто зробили все можливе для того, щоб ідея неперервності освіти працювала, а сама неперервна освіта стала не тільки реальністю, але й перетворилася в прибуткову справу. Закон про неперервну освіту 1976 р. зіграв у цьому провідну роль» [2, 7].

У 80-ті роки ХХ століття, вказує А. А. Хатюшина «американські фахівці в галузі підвищення кваліфікації вчителів прийшли до розуміння, що вчитель-майстер повинен не тільки володіти педагогічними технологіями, а й володіти високими особистісними, моральними, інтелектуальними, соціально-значущими якостями; у цьому плані американська система підвищення кваліфікації орієнтується не тільки на те, щоб дати педагогам якусь додаткову суму сучасних знань, але, перш за все, на стимулювання їх пізнавальної активності, творчих пошуків, особистісного зростання [4, 90]. Не менш важливим, зазначає науковець, «стає залучення вчителів до знань соціально-психологічних явищ, принципів впливу на соціальну і психологічну сфери життєдіяльності шкільного колективу, заохочення активності, ініціативності, новаторства, що стимулює інтерес до творчої праці та сприяє підвищенню своєї професійної майстерності» [4, 90].

Отже, третій етап (80-ті рр. і до теперішнього часу) спрямований на удосконалення системи підвищення кваліфікації вчителя: диверсифікацію навчального процесу, обробку нових освітніх методик, встановлення зворотнього зв'язку в системі «вчитель – учень». Взятий курс на підготовку творчо активного вчителя стимулював пошук нових підходів до підвищення професійної кваліфікації вчителів. Цілеспрямований аналіз програм підвищення кваліфікації вчителів в аспекті окресленої проблеми

дозволив виявити кілька основних підходів до навчання в процесі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів: поведінковий, персонологічний (біогенетичний, функціональний, когнітивний).

На основі аналізу наукових джерел, можна зробити висновок, що ключовими напрямками освітньої політики США протягом останніх десятиліть є: вирішення проблем набору і збереження перспективних педагогічних кадрів, комплексна підтримка молодих учителів, ефективний адміністративний й педагогічний супровід їхнього професійного становлення. З набуттям чинності у США Закону «Жодна дитина не залишиться осторонь» («No Child Left Behind Act») (2001 р.) перед учителями ставиться вимога – щорічно демонструвати високі результати навчальної діяльності, що, зокрема, виявляються в успішному проходженні їх учнями стандартизованого державного тестування. Закон вимагає, щоб кожен американський учитель був «висококваліфікованим вчителем» і відповідав таким вимогам: 1) володів, як мінімум, дипломом бакалавра; 2) успішно пройшов державну сертифікацію/ліцензування й отримав дозвіл на здійснення педагогічної діяльності; 3) довів, що він володіє предметом, який викладає.

У процесі дослідження нами встановлено, що Національною радою з акредитації педагогічної освіти США (National Council for Accreditation of Teacher Education) розроблено стандарти, яким мають відповідати претенденти на посаду вчителя. Відповідно до цих стандартів, вони мають демонструвати: а) глибокі знання з предмету викладання; б) ґрунтовну методичну та загальнопедагогічну підготовку; в) практичні професійні вміння та навички; г) інформаційну компетентність; д) здатність до аналізу й рефлексії, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки з метою вдосконалення власної професійної діяльності та підвищення ефективності навчально-виховного процесу; е) лідерські здібності; є) особистісні якості, необхідні для роботи з учнями: справедливість, емпатію, доброзичливість, толерантність тощо; ж) уміння співпрацювати з колегами, адміністрацією школи й батьками учнів; з) активну громадянську позицію. Освітні стандарти США вимагають від учителів постійного і систематичного аналізу власної діяльності та здобуття нових теоретичних й практичних знань, умінь та навичок, тобто здатності

навчатися впродовж усього життя. З метою підвищення професіоналізму вчителів у США реалізуються різноманітні програми вдосконалення їх професійної підготовки (у педагогічних коледжах/університетах) та підтримки на всіх етапах професійної діяльності.

Висновки: отже, на основі вивчення й аналізу історії становлення й розвитку американської системи підвищення кваліфікації шкільних педагогів можна зробити висновок про те, що в межах цієї системи існувало дві основні форми підвищення кваліфікації вчителів: 1) навчання на курсах (довгострокових або короткострокових) при університетах і педагогічних коледжах; 2) підвищення кваліфікації, що організовувалось безпосередньо у школах, тобто за місцем роботи педагогів. Також доведено, що формуванню сучасної системи підвищення кваліфікації вчителів значною мірою сприяли дослідження, які проводилися під егідою Національного інституту освіти.

Список використаної літератури:

1. Бирюкова Н. А. Основные этапы развития американской системы образования взрослых в XX веке // Казан. пед. журн. 2009. № 1. С. 119–125.

2. Войтович И. К. Высшие учебные заведения в условиях реализации концепции непрерывного образования (на примере США) // Многоязычие в образовательном пространстве: сборник научных статей. М.: «Флинта»; «Наука», 2009. С. 5–9.

3. Правдівцева Ю.С. Історико-педагогічні передумови формування сучасної системи підвищення кваліфікації вчителів у США. – 2012.

4. Хатюшина А. А. Теория и практика повышения квалификации учителей США: на примере штата Южная Каролина : дисс. канд. пед. наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / Анна Андреевна Хатюшина. – Москва, 2009. – 171 с.

5. Chickering A. W. The Modern American College: Responding to the New Realities of Diverse Students and a Changing Society. San Francisco, California: Jossey-Bass Inc. Publishers, 1981, p. – 296 p.

6. Cubberley E. P. The History of Education / E. P. Cubberley // [електронний ресурс] режим доступу: <http://www.manybooks.net>;

Secondary Education in the United States [Report by the Policy Research Project on the Secondary Education in the United States]. – Texas: The University of Texas. – 122 p.

7. Elementary and Secondary Education Law of 1965: public law 89.10 – official ed. – Washington, 1965. – 58 p.,

8. Higher Education Opportunity Act of 1965: public law 110.315. – official ed. – Washington, 1965.

9. Leclerc G. Non-stop learning (A Utopia for our times?) // UNESCO Courier. Feb 1991. P. 39 (2)., – 39 p.

10. Leiter W. M. General Survey Texts on the American Presidency, 1983-1987: A Political Science Selection // Presidential Studies Quarterly. Vol. 18. № 3. 1988. P. 637-668. [електронний ресурс] режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/40574519>.

11. Peterson R. E. Lifelong Learning in America: An Overview of Current Practices, Available Resources, and Future Prospects. USA: The Jossey-Bass Series in Higher Education, 1979., – 293 p.

12. Schuster L. H. Higher Education in the United States / L. H. Schuster // Revista Electronica de Investigacion Educativa. – Vol. 3 – № 2 – 2001. – P. 3–15.

13. Strain M. In Defense of a Nation: the National Defense Educational Act, Project English, and the Origin of Empirical Research in Composition / M. Strain // Jac journal – 2005. – Vol. 25.3. – P. 513–532.

14. The National Defense Education Act of 1958: public law 85-864/ – official ed. – 1958. – P. 1580 – 1605.

УДК 378.046 – 021.68:005.342 (73)

Л.М. Сірик

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ США

Л.М. Сірик - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри освіти дорослих Інституту неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; LudmilaS333@ukr.net

***Анотація.** У статті на основі наукового аналізу літературних джерел визначено становлення та розвиток системи післядипломної педагогічної освіти США. Виявлено*

стандарти, яким мають відповідати претенденти на посаду вчителя, модель професійної підготовки майбутніх учителів та їх входження у професійну діяльність. З'ясовано термін «професійне становлення вчителя» та його складові, визначено головні завдання професійної підготовки майбутніх вчителів. Виокремлено термін «післядипломна педагогічна освіта», «професійний розвиток вчителя». Встановлено роль чисельних комітетів, фондів, інститутів та спеціальних агенцій у визначенні напрямів післядипломної освіти та допомоги.

Ключові слова: післядипломна педагогічна освіта США, перепідготовка, підвищення кваліфікації вчителів, професійне становлення вчителя, комітети, фонди, інститути, визначення напрямів післядипломної освіти.

L. Siryk

FORMATION AND DEVELOPMENT OF POSTGRADUATE EDUCATION OF THE USA

L. Siryk - PHd of Pedagogical sciences, Associate Professor of the Department of adult Education Institute of Continuing Education National pedagogical Dragomanov University; LudmilaS333@ukr.net

Summary. *In the article, based on the scientific analysis of literary sources, genesis and development of the system of postgraduate pedagogical education in the USA are determined. The standards are identified, which applicants for the position of teacher, the model of professional training of future teachers and their entry into professional activity should be corresponded. The term "professional formation of a teacher" and its components are determined, the main tasks of the future teachers' professional training are defined. The term "postgraduate pedagogical education", "professional development of a teacher" is outlined, conditions of successful professional adaptation of beginner teachers are outlined. The role of numerical committees, foundations and institutes and special agencies and in determining the directions of postgraduate education and help is established.*

Keywords: *a system of postgraduate pedagogical education of the USA, postgraduate pedagogical education, retraining, teacher training, professional formation of a teacher, foundations, institutes, determining areas of postgraduate education.*

Вступ. Сучасні вимоги до професійної підготовки вчителя зумовлено певними нормами, які ґрунтуються на узгоджених цінностях та рекомендаціях, тому одним з пріоритетних завдань, які стоять перед суспільством, є підготовка нового покоління вчителів, підвищення їхньої загальної культури, професійної компетенції відповідно до ролі в суспільстві.

Питання постійного удосконалення вчителів середньої школи в системі післядипломної педагогічної освіти привертає все більше уваги, що зумовлено проблемою здатності приймати правильні рішення на основі отриманих знань. У сучасному світі інформаційних систем і технологій учителеві слід постійно оновлювати та поповнювати знання. Ці фактори викликали потребу створення системи освіти педагогів протягом життя, а з огляду на це – вдосконалення системи післядипломної педагогічної освіти. Важливим джерелом для визначення стратегічних напрямів розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні є вивчення та аналіз досвіду підвищення кваліфікації вчителів за кордоном, зокрема у США, з тим, щоб надалі обґрунтовано оцінювати доцільність використання накопиченого позитивного досвіду в системі післядипломної педагогічної освіти в Україні.

Та варто зазначити, що питання розвитку інноваційних процесів у системі післядипломної педагогічної освіти США є недостатньо вивченим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні та зарубіжні дослідники займаються вивченням різних аспектів професійної освіти вчителів: неперервний професійний розвиток учителів (Ф. Деленной, С. Кірабо, Б. Джойс, Д. Рівз, С. Вілсон, Л. Дарлінг-Хаммонд, Н. Мукан), організація професійної підтримки вчителів-початківців (М. Хантлі, Х. Вонг, С. Рейзен, Т. Керол, С. Феймен, Немсер, С. Лі, Е. Бріттон, С. Кардос, С. Джонсон, Д. Пімм), партнерство шкіл та педагогічних факультетів вищих навчальних закладів (О. Садовець, А. Грінберг, К. Еллам, Б. Додж, Д. Хекмен, Л. Міллер, Т. Стерн, Л. Ламберт), організація процесу сертифікації та ресертифікації для вчителів (Д. Енгус, Х. Хейн, М. Подгурский, Л. Бредшоу, С. Кемблін, В. Хевлей, Р. Флоден), підвищення кваліфікації вчителів-предметників у системі

післядипломної освіти вчителів (Е. Бріттон, Х. Доер, Е. Фостер, М. Елінгер, А. Кеннеді, А. Адамс, Д. Росс, Б. Міллер, Дж. Стіглер).

Постановка завдання. На основі вивчення та аналізу науково-педагогічної літератури визначити інноваційні процеси у системі післядипломної освіти вчителів США.

Виклад основного матеріалу. Освітні стандарти США вимагають від учителів постійного і систематичного аналізу власної діяльності та здобуття нових теоретичних і практичних знань, умінь та навичок, тобто здатності навчатися впродовж усього життя [14]. У Сполучених Штатах Америки відповідальність за розроблення стандартів, яким мають відповідати претенденти на посаду вчителя покладено на Національну раду з акредитації педагогічної освіти США (National Council for Accreditation of Teacher Education). Відповідно до цих стандартів, вони мають демонструвати: а) глибокі знання з предмету викладання; б) ґрунтовну методичну та загальнопедагогічну підготовку; в) практичні професійні вміння та навички; г) інформаційну компетентність; д) здатність до аналізу й рефлексії, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки з метою вдосконалення власної професійної діяльності та підвищення ефективності навчально-виховного процесу; ж) лідерські здібності; з) особистісні якості, необхідні для роботи з учнями: справедливість, емпатію, доброзичливість, толерантність тощо; е) уміння співпрацювати з колегами, адміністрацією школи й батьками учнів; є) активну громадянську позицію [15]. Слід зазначити, що для підвищення професіоналізму вчителів у США реалізуються також різноманітні програми вдосконалення їх професійної підготовки (у педагогічних коледжах/університетах) та підтримки на всіх етапах професійної діяльності.

Але фахівці Департаменту освіти США (U.S. Department of Education) визнають, що попри забезпечення нормативно-правового обґрунтування вимог до якості професійної підготовки майбутніх педагогів, стандартів, критеріїв і вимог до кандидатів на посаду вчителя, програм їх професійної підтримки і професійного зростання, майже половина вчителів середніх шкіл США не відповідають критеріям визначення «висококваліфікований учитель» [18].

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що у США нагромаджено значний досвід реалізації програм підтримки молодих учителів (induction programs) на етапі їх входження у професію. Федеральним урядом США здійснюється активна діяльність щодо забезпечення належного нормативно-правового регулювання цього процесу. Згідно з даними Національного центру освітньої статистики США (National Center for Education Statistics), в американських муніципальних середніх школах працюють близько 12% молодих учителів. У приватних школах їх чисельність є дещо більшою і сягає близько 16% [13]. В американській педагогіці термін «молодий учитель» (new/beginning/ newly qualified teacher) стосується вчителя з досвідом роботи до 3-х років, який здобув базову 16 педагогічну освіту у вищому навчальному закладі і отримав, як мінімум, початкову (Initial License) або тимчасову ліцензію (Provisional License).

На основі аналізу нормативно-правових документів можна визначити, що на відміну від України, де випускники вищих педагогічних навчальних закладів розпочинають професійну діяльність одразу після отримання диплому, у США функціонує інша модель професійної підготовки майбутніх учителів та їх входження у професійну діяльність. Відповідно до неї, звання вчителя та постійну ліцензію на здійснення педагогічної діяльності випускники ЗВО здобувають після певного випробувального періоду роботи в школі, що триває від 1 до 3 років. Протягом цього періоду учитель-стажист отримує інтенсивну допомогу з боку адміністрації школи, наставників, координаторів програм наставництва чи програм підтримки, а також педагогів-консультантів, які входять до складу атестаційних комісій. На основі їхніх спостережень і рекомендацій приймається рішення про доцільність надання молодому вчителю професійної (постійної) ліцензії на здійснення педагогічної діяльності (Professional License), укладання контракту і надання статусу кваліфікованого вчителя [23].

На основі вивчення та аналізу нормативно-правових документів, наукових досліджень і практики можна з'ясувати, що професійне становлення вчителя розглядається як: а) довготривалий процес удосконалення його особистісних і професійно значущих якостей, професійних компетенцій,

підвищення професіоналізму [27]; б) процес накопичення досвіду практичної діяльності, набуття майстерності, застосування професійних знань, умінь і навичок у педагогічній діяльності [21]; в) неперервний процес набуття вчителем професійної компетентності, що виражається у саморозвитку й самореалізації у педагогічній діяльності [22]; г) процес, що сприяє досягненню відповідності між вимогами до професії вчителя та їх реалізацією у ході безпосередньої практичної діяльності [25]. З психологічної точки зору становлення професіонала трактується як накопичення якісних змін у психіці людини на шляху до професіоналізму [24].

У ході дослідження узагальнено науковий підхід до формулювання трактування «професійного становлення» молодого вчителя як процесу його входження у професію, у ході якого відбувається усвідомлення і прийняття професійних функцій та ролей, адаптація до шкільного середовища, набуття професійної компетентності та визначення індивідуальної траєкторії саморозвитку і самореалізації у подальшій педагогічній діяльності.

Американські дослідники Дж. Вонг [19], Ш. Фейман-Немсер [7] та ін. наголошують на тому, що професійне становлення учителя починається з професійної підготовки у вищому навчальному закладі, якої, зазвичай, виявляється недостатньо для належного виконання професійних функцій і ролей. Опитування молодих учителів свідчать про те, що більшість з них починають відчувати впевненість у професійній діяльності й оволодівають базовими вміннями управління класом лише після кількох місяців роботи за фахом [9].

На основі аналізу інструктивних матеріалів Національної ради з питань професійних педагогічних стандартів США (National Board for Professional Teaching Standards, NBPTS) можна стверджувати, що професія вчителя за складністю дотримання професійних стандартів, сертифікаційних вимог та тривалістю етапів професійного становлення прирівнюється до професії лікаря [14]. Радою NBPTS окреслено провідні етапи професійного становлення вчителя. Дослідження науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що система професійної підготовки вчителів у США, як і в багатьох інших країнах, ґрунтується на моделі «навчання впродовж життя», що включає комплексну, послідовну та тривалу підтримку молодих учителів під час

входження у професію. Період входження у професію (induction) у цьому процесі є перехідним етапом між додипломною професійною підготовкою (preservice) і професійним зростанням у процесі діяльності (підготовкою на робочому місці – inservice training). Як свідчить аналіз основних етапів професійного становлення американського вчителя, професійна підготовка (на рівні бакалавра, магістра і доктора філософії PhD) розглядається лише як перший крок у неперервному процесі його професійного становлення. Професійна підготовка майбутніх учителів у США здійснюється педагогічними університетами/коледжами на базі бакалаврських або магістерських програм, що, окрім предметної підготовки, забезпечують психологічну, соціологічну, філософську і методичну професійну підготовку. Головні завдання професійної підготовки майбутніх вчителів полягають в: оволодінні знаннями, що стосуються мети і завдань освіти, особливостей розвитку особистості дитини, процесу виховання і навчання; розвитку комунікативних та психомоторних умінь і навичок, що сприяють ефективній міжособистісній взаємодії з учнями; оволодінні методикою викладання; формуванні у майбутнього вчителя професійних компетенцій, що гарантуватимуть його здатність забезпечити всебічний розвиток учнів. Однак на початку професійної діяльності чимало американських учителів усвідомлюють, що знань, отриманих під час навчання у вищому навчальному закладі, а також умінь і навичок, здобутих у процесі педагогічної практики (яка, зазвичай, триває від 10 до 16 тижнів [16], недостатньо для самостійного й оперативного вирішення завдань і проблем, які постають перед ними у процесі професійної діяльності.

Слід зазначити значення бенчмаркінгу в системі післядипломної освіти. Бенчмаркінг – (Benchmarking) – це метод виявлення, вивчення та адаптації кращої практики та досвіду, який не є комерційною таємницею інших організацій для поліпшення діяльності своєї організації на основі нових концепцій і підходів, що забезпечують отримання видатних або особливих результатів, інноваційних з точки зору використання нових технологій (що здобули визнання споживачів і експертів). Освітній бенчмаркінг має свої нюанси, спирається на накопичений досвід і може бути визначений як методологія і технологія виявлення, вивчення та

ефективної адаптації кращого досвіду освітньої діяльності [7]. Під поняттям «бенчмаркінг» ми розуміємо освітню діяльність вищого навчального закладу післядипломної педагогічної освіти як найвищій рівень організації освітнього процесу, що відповідає стандартам вищої освіти, здобуття особами якісної післядипломної педагогічної освіти та сприяє поглибленню, розширенню та оновленню професійних знань, умінь та навичок на основі забезпечення якісних освітніх послуг. Сучасні умови забезпечення якості вищої освіти перетворюють бенчмаркінг в обов'язковий компонент управління закладами післядипломної педагогічної освіти.

Поняття «післядипломна освіта педагогів у США тлумачать більш широко. Післядипломну педагогічну освіту пов'язують з підвищенням кваліфікації (ПК) учителів у контексті перманентного оновлення шкільної системи та неперервним професійним й особистісним навчанням учителів. Під підвищенням кваліфікації американського вчителя розуміють процес його поступового зростання як особистості й фахівця під час усієї його професійної діяльності. Основною метою системи післядипломної освіти США є ознайомлення вчителів середньої школи з новинками теорії та практики педагогічної діяльності, прогресивними педагогічними технологіями, а також закріплення в них навичок самостійного набуття знань, потрібних для професійного зростання. 3- поміж найбільш дієвих форм навчання працюючих учителів кваліфікують: індивідуальну підготовку вчителів у межах школи; методичні семінари, конференції, «круглі столи», дискусії; групове розроблення навчальних планів, програм, дидактичних матеріалів; дні професійного розвитку; керівництво дослідницькою роботою вчителя тощо. Післядипломна педагогічна освіта в США – це комплексна співпраця багатьох організацій: інститутів освіти, добровільних організацій, спонсорів, професійних спілок учителів, шкіл і самих учителів. У США створено федеральні державні та суспільні установи, які розглядають проблеми неперервної освіти, післядипломної освіти, проте вони не підпорядковані Департаменту освіти. Ці установи та організації, які їх фінансують, не залежать від держави, адміністрацій штатів та не пов'язані одна з одною [26].

Чисельні комітети, фонди, інститути відіграють важливу роль у визначенні напрямів післядипломної освіти. До відомих у всьому

світі неурядових організацій належать такі: 1. Фонд Карнегі для підвищення кваліфікації вчителів (Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching), заснований Ендрю Карнегі в 1905 р. як незалежний дослідницький центр у галузі освіти. 2. Фонд Чарльза Ф. Кеттерінга (The Charles F. Kettering Foundation), створений Чарльзом Франкліном Кеттерінгом в 1927 р. для підтримки системи освіти, досліджень і нових розробок. 3. Фонд Форда (The Ford Foundation), започаткований Едселем Фордом в 1936 р. для фінансування наукових, освітніх та добродійних проектів. Ці та інші фонди й добровільні організації значно підтримують програми підвищення кваліфікації вчителів, однак реальні успіхи системи післядипломної освіти залежать від розвитку її структурних елементів на регіональному та місцевому рівні. У структурі післядипломної освіти кожного штату організовано агенції (Training and Development Agencies for Schools (TDAS)), які розглядають питання підвищення кваліфікації вчителів і несуть відповідальність за реалізацію урядової політики в галузі післядипломної освіти вчителів та інших шкільних працівників. Кожна агенція проводить діагностику діяльності шкіл і коледжів, перевіряє ефективність програм навчання, з'ясовує проблеми покращення роботи вчителя, шкільної адміністрації тощо. Окрім того, ці агенції широко рекламують ефективні форми та програми навчання, організовують співпрацю шкіл й університетів, допомагають багаточисельним учительським центрам, створюють консультативні та дорадчі групи й комісії з питань післядипломної освіти тощо. Діяльність агенцій має дорадчий та рекомендаційний характер, однак їхній вплив на політику в галузі післядипломної освіти досить істотний, оскільки фінансові важелі знаходяться в розпорядженні адміністрації штатів [26].

Необхідність запровадження обов'язкових програм підготовки вчителів в умовах педагогічної резидентури (teacher residency) покладено на Національну раду з питань професійних педагогічних стандартів сполучених Штатів (NBPTS). У США програми підготовки у педагогічній резидентурі є формою організації післядипломної педагогічної освіти, що здійснюється на базі спеціальних шкіл, що є партнерськими для університетів, шляхом цілковитого занурення молодого фахівця у навчально-виховний процес протягом 1 року (рідше – 1,5 роки). Для цього резидент

(молодий учитель, який має, як мінімум, ступінь бакалавра) закріплюється за певним класом учнів для здійснення педагогічної діяльності під керівництвом досвідченого педагога-наставника. У багатьох програмах передбачено виплату молодим фахівцям стипендії (\$15 000 – \$30 000) протягом періоду реалізації програми. Окрім систематичної роботи з наставником, педагогічна резидентура передбачає теоретичну підготовку молодого вчителя. У разі успішного проходження підсумкового оцінювання, що здійснюється після закінчення програми, резиденти отримують ступінь магістра освіти та початкову ліцензію на здійснення педагогічної діяльності [6]. Програми підготовки в педагогічній резидентурі функціонують у штатах Вашингтон, Іллінойс, Колорадо, Каліфорнія, Массачусетс, Меріленд, Нью-Джерсі, Техас та інших.

У ході дослідження визначено ключові завдання підтримки молодих учителів на стадії входження у професію: допомога в ознайомленні зі шкільним контекстом, вимогами навчального закладу і шкільного округу, професійними обов'язками; методична допомога щодо планування і проведення уроків; соціально-психологічна підтримка; залучення вчителів-початківців до різних форм професійного становлення та розвитку (програм підтримки/наставництва, групових форм роботи, наукових досліджень, методичних семінарів, конференцій тощо).

Американський дослідник Ф. Фуллер у своїх наукових працях виокремлює періодизацію професійного становлення вчителів, а саме:

1) додипломна стадія – період, під час якого майбутні вчителі, як правило, не мають проблем чи хвилювань з приводу викладання, оскільки досі вони бачили навчальний процес лише з позиції студентів і ще не знають, про що саме варто хвилюватися [8];

2) початок викладання – початковий етап професійної діяльності вчителя, що характеризується хвилюваннями вчителя щодо того, як його сприймають учні і колеги, чи достатньо він володіє своїм предметом, чи зможе забезпечити дисципліну в класі, як його оцінять керівник шкільного округу чи директор школи, чи зможе він вирішити проблеми у разі їх виникнення [8];

3) зосередженість на потребах учнів – період, для якого характерне переключення уваги вчителя з власних проблем на

проблеми і потреби учнів. Вчителі починають оцінювати ефективність своєї роботи не стільки орієнтуючись на оцінку експертів, скільки на основі аналізу успішності своїх учнів. Під час цієї стадії вчителі висловлюють стурбованість з приводу своєї здатності виявляти і задовольняти потреби учнів, оцінювати результати їхньої навчально-пізнавальної діяльності [8].

У психолого-педагогічній літературі США термін «професійний розвиток» учителя трактується як:

а) природний процес підвищення професійної майстерності, який вчителі проходять впродовж своєї кар'єри (Д. Берлінер [5], Г. Вонг [20] та ін.);

б) діяльність, спрямована на вдосконалення професійних компетенцій учителя, що здійснюється у формі тренінгів, семінарів, майстер-класів, курсів тощо (Т. Аллен [3], М. Берріл [4] та ін.). При цьому перший із зазначених аспектів загалом співпадає із концепцією професійного становлення вчителя, адже розкриває професійний розвиток учителя як становлення професійно значущих особистісних якостей і здібностей, здобуття професійних знань і вмінь, кар'єрне зростання, трансформацію внутрішнього світу особистості, що сприяє її максимальній творчій самореалізації у професії. Другий аспект відображає професійний розвиток як організовану акмеологічно спрямовану діяльність, що реалізується у різних формах індивідуальної, колективної та групової діяльності за місцем роботи, у школах професійного розвитку, професійних спілках та об'єднаннях.

Американські науковці К. Крем [12.], М. Шерер [17.], Ш. Фейман-Немсер [7] та ін. у своїх наукових працях окреслюють умови успішної професійної адаптації вчителів-початківців, а саме: створення сприятливого соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі, зокрема шляхом колаборативного розвитку вчителів (розвитку у професійній спільноті), а також доводять ефективність діяльності методичної служби школи, організацію її роботи на діагностико-прогностичній основі.

Дослідження праць вищеназваних науковців дає підстави стверджувати про те, що професійній адаптації вчителів-початківців сприяють також гармонійне поєднання теорії і практики психолого-педагогічної й методичної підготовки вчителів-початківців, реалізація у роботі з молодими вчителями

особистісно-орієнтованого підходу з урахуванням рівня їх підготовки й мотивації до професійної діяльності; ефективна підтримка молодих учителів з боку адміністрації школи, побудова довірливих взаємовідносин у вертикальній площині, забезпечення зворотного зв'язку; розробка і реалізація спеціальної програми педагогічної підтримки наставництва молодих учителів, адаптованої до їхніх потреб та запитів, а також до місцевого контексту; ефективне функціонування різних форм наставництва вчителів-початківців, що сприяє утвердженню та розвитку особистості молодого фахівця в його професійній діяльності.

На основі наукової літератури досліджено, що успішному проходженню вчителями стадій професійного становлення сприяє освітня політика США, спрямована на: 1) реалізацію ефективних програм професійної підготовки вчителів, які передбачають значний обсяг практичного навчання (проходження педагогічної практики, підготовка у педагогічній резидентурі); 2) комплексну підтримку професійного становлення вчителів шляхом реалізації програм підтримки/наставництва молодих учителів; 3) забезпечення матеріального і морального стимулювання професійного становлення і розвитку вчителів, що сприяє підвищенню їх мотивації до здійснення педагогічної діяльності; 4) обґрунтування стандартів та вимог, що висуваються до професійної діяльності педагога; 5) моніторинг динаміки професійного становлення вчителя з метою з'ясування і усунення чинників, що перешкоджають успішності цього процесу.

Науковці Р. Аріза, Р. Дель Позо, Дж. Тоскано досліджують та аналізують принципи, зміст, методи неперервної професійної освіти. В центрі уваги – вчитель як дослідник-практик. Вчені приходять до висновку, що найбільш ефективною є така форма неперервної професійної освіти, яка ґрунтується на вивченні проблем педагогічної практики в контексті удосконалення академічних програм. У своїх працях вчені подають опис неперервної професійної освіти вчителів, який ґрунтується на таких моделях як:

1. модель підвищення кваліфікації вчителів в галузі предмета та методики його викладання; модель підвищення кваліфікації вчителів в галузі використання новітніх освітніх технологій;

2. феноменологічна модель [2]. Моделі, що ґрунтуються на принципі наукового підходу до викладання предмета, репрезентують науковий епістемологічний редукціонізм, згідно з яким відповідні знання для викладання предмета охоплюють знання суті предмета і заперечують необхідність наявності загальних знань вчителя.

Національна система підвищення кваліфікації вчителів середніх шкіл США складається з двох основних організаційних моделей: на базі вищих навчальних закладів та безпосередньо в школах. Широко упроваджують короткотривалі курси, які є вузькоспеціалізованими й мають насамперед профільний характер. У процесі структурування змісту програм використовують технологічний підхід, відповідно до якого особливу увагу звертають не тільки на прогнозування знань і вмінь учителів, а й на очікувані зміни в рівнях розвитку учнів, учителі яких пройдуть навчання за програмами ПК. Специфічною ознакою структури підвищення кваліфікації вчителів є впровадження гнучких навчальних планів і варіативних навчальних програм, очне і заочне навчання, виїзні форми підвищення кваліфікації, безоплатний характер навчання, звільнення на період курсів від занять у школі, зазначення в трудовому контракті позиції про підвищення кваліфікації в конкретному обсязі, заснування спеціальних рад для оцінки професіоналізму, уведення процедури атестації тощо [26].

У системі післядипломної освіти Сполучених Штатів основна відповідальність за підвищення кваліфікації вчителів належить багаточисельним комітетам й комісіям з професії вчителя, важливе завдання яких – «побудувати більш послідовний підхід до професійної перепідготовки на місцевому рівні» [1]. Саме Національний інститут освіти є відповідальним за основні завдання з організації наукової роботи в галузі післядипломної освіти. Але слід зазначити, що у США відсутній єдиний програмно-методичний центр середньої й вищої освіти та не існує єдиної методики навчання. Таким чином виникає потреба більш узагальненої професійної підготовки й перепідготовки вчителів для роботи з будь-якими програмами й навчальними планами, які використовуються в різних шкільних округах і педагогічних коледжах. Розробки Національного інституту освіти США (The U.S. National Institute of Education (NIE)) у Вашингтоні спрямовано

на допомогу університетам і школам, які працюють за програмою післядипломної освіти, у розв'язанні важливих проблем організації навчального процесу, кваліфікації спеціалістів-консультантів, методів та стандартів кваліфікаційних екзаменів тощо.

Таблиця 1. Принципи неперервної професійної освіти вчителів США та їх складові

<i>Категорії</i>	<i>Принципи неперервної професійної освіти вчителів</i>	
	<i>Технологічно-академічні</i>	<i>Практично-феноменологічні</i>
<i>Основні принципи неперервної професійної освіти вчителів</i>	1) оновлення знань з дисципліни та методики її викладання гарантує підвищення якості викладання 2) моделі освіти, що ґрунтуються на практичних дослідженнях та самоаналізі діяльності, сприяють підвищенню кваліфікації вчителів	1) вчитель навчається під час виконання посадових обов'язків 2) освіта, що ґрунтується на вербальному поясненні навчального матеріалу, сприяє механічному запам'ятовуванню основних теорій, принципів та правил
<i>Розвиток професійних знань</i>	1) висококваліфіковані науковці-теоретики відіграють основну роль в процесі підвищення кваліфікації вчителів; 2) зміст діяльності вчителя в процесі підвищення кваліфікації ґрунтується на основах психолого-педагогічних концепцій.	1) поглиблення знань вчителя з історії та епістемології дисципліни, яку він викладає; 2) організація професійних знань навколо проблем, пов'язаних із щоденною професійною діяльністю; 3) набуття вчителями досвіду учіння; 4) розподіл професійних знань на частини, кожна з яких інтегрує певний зміст (практичний, особистий, методичний).

Висновки: на основі проведеного дослідження встановлено, що освітні процеси у системі післядипломної педагогічної освіти США починаються із освітнього бенчмаркінгу, який спирається на накопичений досвід і може бути визначений як методологія і технологія виявлення, вивчення та ефективної адаптації кращого досвіду освітньої діяльності. Сучасні умови забезпечення якості вищої освіти перетворюють бенчмаркінг в обов'язковий компонент управління закладами післядипломної педагогічної освіти.

Визначено, що післядипломна педагогічна освіта в США – це комплексна співпраця багатьох організацій: інститутів освіти, добровільних організацій, спонсорів, професійних спілок учителів, шкіл і самих учителів.

Встановлено, що чисельні комітети, фонди та інститути відіграють важливу роль у визначенні напрямів післядипломної освіти, які підтримують програми підвищення кваліфікації вчителів, але найвагоміша допомога відбувається у рамках післядипломної освіти кожного штату де організовано агенції (Training and Development Agencies for Schools (TDAS)), які розглядають питання підвищення кваліфікації вчителів і несуть відповідальність за реалізацію урядової політики в галузі післядипломної освіти вчителів та інших шкільних працівників. Кожна агенція проводить діагностику діяльності шкіл і коледжів, перевіряє ефективність програм навчання, з'ясовує проблеми покращення роботи вчителя, шкільної адміністрації тощо.

Інноваційні процеси у системі післядипломної педагогічної освіти включають такі складові як:

1) навчання вчителя відбувається під час виконання посадових обов'язків;

2) моделі освіти, що ґрунтуються на практичних дослідженнях та самоаналізі діяльності, сприяють підвищенню кваліфікації вчителів;

3) оновлення знань з дисципліни та методики її викладання гарантує підвищення якості викладання;

4) набуваючи досвід, відбувається розвиток професійних знань вчителя, а також зміст діяльності вчителя в процесі підвищення кваліфікації, який ґрунтується на основах психолого-педагогічних концепцій, організації професійних знань навколо проблем,

пов'язаних із щоденною професійною практикою та поділ професійних знань на частини, кожна з яких інтегрує певний зміст (практичний, методичний);

5) постійне проведення тренінгів для ознайомлення з новими вимогами навчальних програм загальноосвітньої школи;

6) ознайомлення та перевірка новітніх освітніх технологій для сприяння ґрунтовному професійному розвитку;

7) постійне сприяння обміну досвідом між вчителями, слухачами курсів підвищення кваліфікації, а також визначення поточних проблем щоденної професійної практики вчителів;

8) особистісний рівень (дослідження власних цілей, практики, змісту, методів і форм педагогічного впливу на успішність учнів);

9) постійне дослідження практики колег, співпраця, прийняття колегіальних рішень щодо удосконалення школи.

10) можливість педагогів впливати на прийняття рішень щодо розвитку політики школи та її діяльності про успішність учнів, обговорювати проблеми та приймати колегіальні рішення.

Список використаної літератури:

1. Americal Federation of Teachers. Teacher Salaries Fail to Keep Up with inflation: AFT Releases Annual State-by-State Teacher Salary Survey [Електронний ресурс]. – URL: www.aft.org/research/salary/home.htm. Retrieved June, 2012., p. 230.

2. Ariza R. P., del Pozo R. M., Toscano J. M. Conceptions of school-based teacher educators concerning ongoing teacher education. // Teaching and Teacher Education. – № 18. – 2002. – P. 305–321.

3. Allen T. D. The Blackwell Handbook of Mentoring. A Multiple Perspectives Approach / T. D. Allen, L. T. Eby (eds). – Blackwell Publishing Ltd., 2007. – 520 p.

4. Berrill M. Structured mentoring and the development of teaching skill / M. Berrill // Wilkin M. (ed.) Mentoring in Schools. – London: Kogan Page, 1992. – P. 155–172.

5. Berliner D. A. Model of Teaching Expertise [Electronic resource]. –1994. – 23 p. – Access mode: http://images.pearsonassessments.com/images/NES_Publications/1994_05Berliner_339_1.pdf.

6. Bushaw W. J. The 46th Annual PDK / Gallup Poll of the Public's Attitudes Toward the Public Schools [Electronic resource] / W. J.

Bushaw, V. J. Calderon // Phi Delta Kappan. – 2014. – Vol. 96. – № 2 (October). – P. 48–59. – Access mode: http://pdkintl.org/noindex/PDKGallupPoll_Oct2014.pdf, c.20.

7. Feiman-Nemser S. From preparation to practice: Designing a continuum to strengthen and sustain teaching / S. Feiman-Nemser // Teachers College Record. – 2001. – Vol. 103. – № 6. – P. 1013–1055.

8. Fuller F. Concerns of teachers: A developmental conceptualization / F. Fuller // American Educational Research Journal. – 1969. – Vol. 6 (2). – P. 207–226., c. 219.

9. Hudson P. How Can Schools Support Beginning Teachers? A Call for Timely Induction and Mentoring for Effective Teaching / P. Hudson // Australian Journal of Teacher Education. – 2012. – Vol. 37. – Issue 7 (July). – P. 71–84., c.74.

10. Kagan D. M. Professional growth among preservice and beginning teachers / D. M. Kagan // Review of Educational Research. – 1992. – Vol. 62. – № 2. – P. 129 –169.

11. King M. B. Professional development to promote schoolwide inquiry // Teaching and Teacher Education. – №18. – 2002. – P. 243 – 257.

12. Kram K. E. Phases of the mentor relationship / K. E. Kram // Academy of Management Journal. – 1983. – Vol. 26. – № 4. – P. 608 – 625.

13. National Center for Education Statistics. Characteristics of Public and Private Elementary and Secondary School Teachers in the United States: Results From the 2011–12 Schools and Staffing Survey [Электронный ресурс]. – Access mode: <http://nces.ed.gov/pubs2013/2013314.pdf>.

14. National Board for Professional Teaching Standards. Elementary and Secondary Education Act [Электронный ресурс]. – Access mode: http://www.nbpts.org/sites/default/files/Policy/nbpts_esea_recommendations.pdf.

15. Professional Standards for the Accreditation of Teacher Preparation Institutions. National Council for Accreditation of Teacher Education [Электронный ресурс]. – Access mode: <http://www.ncate.org/Portals/0/documents/Standards/NCATE%20Standards%202008.pdf>.

16. The 2012 State Teacher Policy Yearbook. Improving Teacher Preparation. National Summary. National Council on Teacher Quality [Електронний ресурс]. – Washington, D. C. – 141 p. – Access mode <http://scee.groupsite.com/uploads/files.pdf>,

17. Scherer M. A Better Beginning. Supporting and Mentoring New Teachers / M. Scherer. – Association for Supervision and Curriculum Development, 1999. – 246 p.

18. U. S. Department of Education (2003). Meeting the highly qualified teachers challenge: The secretary's second annual report on teacher quality [Електронний ресурс] – Access mode: <https://www2.ed.gov/about/reports/annual/teachprep/2004Title2-Report.pdf>

19. Wang J. Past, Present and Future Research on Teacher Induction. An Anthropology for Researchers, Policy Makers and Practitioners / J. Wang, S. J. Odell, R. T. Clift. – Rowman and Littlefield Publishers, 2010. – 261 p., с.19.

20. Wong H. K. New Teacher Induction. The Foundation for Comprehensive, Coherent and Sustained Professional Development [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.newteacher.com/pdf/CorwinGalley.pdf>

21. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань: изд-во Казанск. ун-та, 1998. – 318 с., с.166 – 167.

22. Алексеева И. С. Профессиональное становление молодых специалистов в условиях сельской школы: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Алексеева Ирина Степановна; ГОУ ВПО «Якутский государственный университет имени М. К. Аммосова». – Якутск, 2006. – 179 с., с. 27.

23. Зембицька М. В. Педагогічне наставництво у системі середньої освіти США. – 13.00.04. Дисерт. на здоб. канд. пед. наук. – Тернопіль, 2016р.

24. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с., с. 170.

25. Литвин Л. І. Професійне становлення молодого вчителя в системі спільної науково-методичної роботи районного відділу освіти і школи: автореферат дисертації на здобуття наукового

ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти.

26. Приходько В. Парадигми педагогічної освіти і тенденції підвищення кваліфікації вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти США. – Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (34), Issue: 69, 2015.

27. Шадриков В. Д. Личностные качества педагога как составляющие профессиональной компетентности / В. Д. Шадриков // Вестник Ярославского государственного ун-та им. П. Г. Демидова. – Серия Психология. – 2006. – № 1. – С. 15–21., с. 17.

УДК 371.3:574:37.013:378

О.М. Нагорнюк, Н.М. Рідей, В. Собчик

**МЕТОДОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ
ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

О.М. Нагорнюк – к.с.-г.н., доцент кафедри екології, природничих та математичних наук КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти» onagornuk@ukr.net

Н.М. Рідей – д.пед.н., професор кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, nataliia.ridei@gmail.com

В.Собчик – д.с.-г.н., професор кафедри інженерії докільця і переробки сировини АГН Гірничо-металургійної академії в Кракові Університету Науки і Технології sobczyk@agh.edu.pl

Анотація. В статті висвітлюються актуальність і сучасні проблеми фахової підготовки екологів. Підкреслюється важливість методологічної основи у процесі навчання на прикладі дисципліни «Загальна екологія» для науково-педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, тобто освіти для сталого розвитку у продовж життя.

Ключові слова: процес навчання, методологія процесу навчання, дисципліна «Загальна екологія», освіта задля сталого розвитку, ЗВО, післядипломна освіта.

O. Nahornyuk, N. Ridei, V. Sobchik
METHODOLOGY OF THE DISCIPLINE TRAINING
PROCESS "GENERAL ENVIRONMENT" FOR NURSING
UNIVERSITY IN THE SYSTEM OF POSTAL EDUCATION ON
THE FACES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

O. Nagornyuk - Ph.D., Associate Professor, Department of Ecology, Natural Sciences and Mathematical Sciences, Vinnytsia Academy of Continuing Education, KVNZ onagornuk@ukr.net

N. Ridei - Doctor of Pedagogical Sciences, professor of Department for Adult Education, National Pedagogical Dragomanov University;

V. Sobchik - Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Department of Environmental Engineering and Processing of AGH Mining and Metallurgical Academy in Krakow University of Science and Technology sobczyk@agh.edu.pl

Summary. *The article highlights the urgency and current problems of professional training of ecologists. The importance of the methodological basis in the learning process is emphasized on the example of the discipline "General ecology" for scientific and pedagogical workers in the system of post-graduate education, that is, education for sustainable development in the course of life.*

Keywords: *learning process, teaching methodology, discipline "General ecology", education for sustainable development, higher education, postgraduate education.*

Вступ. У сучасних умовах реформування системи освіти України продовжує бути актуальною проблема професійної підготовки фахівців-екологів. Її розв'язання полягає у відродженні українським суспільством національної ідеї, відкритості зарубіжному досвіду, втіленні перспективних технологій розвитку, навчання, викладання у ЗВО дисциплін екологічно-природничого циклу. У цьому процесі визначального значення набувають методика, методи, технології та техніки викладання у вищій школі фахової дисципліни «Загальна екологія».

На кожному етапі свого розвитку дидактична система вирішує проблему вдосконалення змісту освіти і методики навчання відповідно до потреб суспільства. У період розбудови української національної школи, крім удосконалення змісту навчання,

модернізації його форм і методів, важливо оптимізувати процес навчання, тобто організувати його на таких засадах, які дали б змогу досягти найкращих результатів за щонайменших затратах часу і зусиль. Йдеться про таку організацію навчального процесу, за якої підвищуються працездатність учнів і педагогів, продуктивність їх праці, зростає пізнавальна самостійність, ініціатива і творча активність [1]. Усе це має відбуватися у формі дидактично-виробничої гри водночас з інтенсифікацією процесу навчання. Сучасна школа не може базуватися на примусі, який має наслідком формування безініціативної особистості. Вона має на меті переконати молодь у важливості здобування знань та вмінь для подальшої самореалізації у житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відповідності до сучасних соціальних замовлень вищої школи підготовка фахівців повинна ґрунтуватися на методологічній основі. Магістри-екологи повинні володіти не тільки знаннями, вміннями і навичками професійної і творчої діяльності у відповідній галузі, а й уміти навчати інших, розробляти методологічні основи управління навчально-освітнім процесом у системі підготовки і перепідготовки управлінських кадрів усіх сфер господарювання країни.

Останнє положення є найбільш актуальною проблемою розвитку вищої національної освіти, які стосуються питань збереження, захисту і відновлення природного довкілля. Для неї настав період активних пошуків таких дидактичних підходів і засобів, які могли б надати гарантоване досягнення цілей не тільки самого процесу навчання, а й подальшого вміння і, головне, бажання втілювати ці знання у життя.

На черговій конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти (19 травня 2005 р., м. Берген, Норвегія), було схвалено приєднання України до Болонського процесу. У Комюніке було зазначено, що основним принципом розвитку освіти у країнах – учасниках Болонської співдружності – повинно стати партнерство між навчальними закладами в усій Європі. При цьому особливо важливими умовами Євроосвітньої інтеграції є [4]:

- 1) забезпечення якості навчання;
- 2) реалізація інтенсивної дослідницької діяльності;

- 3) визначення соціальної складової доступності вищої освіти;
- 4) забезпечення мобільності студентів і працівників ЗВО;
- 5) врахування основ і принципів освіти задля сталого розвитку.

Визначальними тенденціями розвитку, як світової, так і національної, освітньої системи стають посилення її фундаментальності, гуманістичної спрямованості, введення духовної та загальнокультурної складової, формування у студентів системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій, стратегічного мислення, виховання соціальної та професійної мобільності, екологічної культури. Необхідність підтримання високої конкурентоспроможності на динамічному ринку праці потребує також прищеплення прагнення позбавлятися особистих страхів і комплексів, навичок до самонавчання, самовиховання і самовдосконалення протягом усього активного трудового життя.

В Україні розглянуті тенденції і особливості розвитку істотно ускладнюються ще й тим, що вони відбуваються на тлі процесів глибокої трансформації не тільки суспільно-політичного устрою та соціально-економічного укладу, а й суспільної психології, системи життєвих цінностей і орієнтирів, морально-етичної парадигми.

Освіта визнана однією з найголовніших складових загальнолюдських цінностей та є фундаментом сталого розвитку і головним інструментом для створення гуманного, рівноправного та уважного до проблем людини суспільства, в якому кожен індивід повинен мати свою людську гідність [1, 3].

Сучасна політика і стратегія держави спрямований на подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове співтовариства.

Останнім часом суспільство почало усвідомлювати принципово нову роль освіти у сучасному інформаційному світі, тому вона вже стала одним з найважливіших чинників національної політики.

Основою якісних змін у вищій освіті України є п'ять пріоритетних напрямів:

- 1) європейський рівень якості і доступності освіти;

- 2) духовна зорієнтованість освіти;
- 3) демократизація освіти;
- 4) соціальне благополуччя науковців і педагогів, реалізація формули: «Щасливий учень - щасливий учитель - щаслива держава»;
- 5) розвиток суспільства на основі нових знань.

Країни – учасниці Болонського процесу підкреслюють важливий внесок вищої освіти у впровадження безперервного навчання в реальність. В Україні реалізується така програма навчання впродовж усього життя людини. Вживаються заходи, щоб спрямовувати національну політику країни до цієї мети і спонукати вищі навчальні заклади збільшувати можливості громадян навчатися незалежно від віку, включаючи визнання попередньої освіти. Вони підкреслюють, що такі дії повинні бути невід'ємною складовою діяльності вищої освіти [7].

Структура освіти України за своєю ідеологією та цілями узгоджена зі структурами освіти більшості розвинутих країн світу. Україна досягла високого рівня реалізації двох стратегічних завдань: розширення доступу до отримання вищої освіти і досягнення рівня, відповідного світовим стандартам, що сприятиме найповнішому задоволенню освітніх потреб громадян.

Постановка завдання. Метою освіти сталого розвитку в усьому світі є необхідність надання знань щодо задоволення основних потреб людей та покращення якості їхнього життя без завдання шкоди для якості життя майбутніх поколінь.

Розвиток і майбутнє наших дітей і молодих людей як громадян на основі освіти задля сталого розвитку є однією з ключових умов для навчання в рамках навчальної програми до досконалості.

Очевидно, що головною причиною появи освіти для сталого розвитку – це усвідомлення необхідності змін в освітній парадигмі з метою подальшого сталого розвитку суспільства, економіки на збереження навколишнього середовища. Освіта сталого розвитку передбачає перехід такої економічно та соціально орієнтованої моделі навчання, в основі якої мають бути широкі міждисциплінарні знання, котрі базуються на комплексному підході до розвитку суспільства, які дають змогу ухвалювати та впроваджувати рішення на місцевому та глобальному рівнях,

спрямованих на підвищення якісного рівня тижня, що не загрожують можливостям наступних поколінь задовольняти свої потреби.

Проблеми сталого розвитку займають важливе місце в досвіді і результатах та пропонують студентам можливість взаємодіяти з комплексом етичних питань, пов'язаних зі зміною клімату, соціальною справедливістю, взаємовпливом, здоров'ям і благополуччям та біологічним різноманіттям.

У цьому контексті, сталий розвиток освіти є ідеальним засобом для міждисциплінарного навчання і може бути використаний для досягнення корисності, глибини і широти завдань у навчанні [9].

Впровадження тем екологічної збалансованості в навчальні програми в школах, розвиває наших дітей і молодих людей і озброює їх навичками, цінностями та атрибутами для навчання, життя і роботи.

За оцінками експертів до 170 тис. нових робочих місць створюється в зеленому секторі в будь-якій країні внаслідок переходу до «економіки з низьким рівнем вуглецю». Використання освіти задля сталого розвитку в якості контексту для навчання дозволяє студентам сприяти цьому процесу змін у суспільстві, а також допомагає їм розвивати навички, необхідні для доступу до можливостей для кар'єрного росту в зеленому секторі.

Країни Європи активно реалізують свої амбіції щодо переходу до майбутнього з нульовими відходами і виконання зобов'язання, викладені у плані дій на другу половину Десятиліття ООН з освіти для сталого розвитку. Україна, на жаль, лише підтримує співпрацю між всіма секторами освіти. Цього, звичайно, недостатньо.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, Загальна екологія – фундаментальна дисципліна для підготовки фахівців багатьох спеціальностей, зокрема: 012 Дошкільна освіта, 013 Початкова освіта, 014 Середня освіта, 015 Професійна освіта, 016 Спеціальна освіта, 091 Біологія, 101 Екологія, 103 Науки про Землю та інші природничі галузі [6].

Викладання «Загальної екології» має враховувати положення Концепції екологічної освіти України й вимоги та рекомендації Всесвітньої стратегії екологічно-збалансованого розвитку людства в ХХІ ст. Сутність, структура й роль сучасної екології

розглядаються з позиції її бачення як нової філософії життя, нової комплексної науки про виживання людства на планеті Земля, головним завданням якої є пізнання законів розвитку й функціонування біосфери як цілісної системи під впливом природних та антропогенних факторів [2].

Курс має обов'язково складатися з двох частин: теоретичної і практичної.

У теоретичній частині викладаються основні положення поняття і завдання сучасної екології. Розглядаються основні концептуальні підходи до проблеми гармонійного розвитку суспільства, при цьому має бути висвітлена специфіка екологічно-збалансованого розвитку України. Значну увагу слід приділити розділу «Ноосфера»: витокам ноосферної ідеї, сучасним підходам і екологічним викликам, індикаторам гармонійного розвитку. Значно акцентувати увагу на екологічних аспектах і взаємозв'язках біосфери, техносфери, агросфери і ноосфери, викласти еколого-економічні, правові основи природокористування та основи екологічного управління і менеджменту.

У практичній частині обов'язковою є інформація про особливості екологічних методів дослідження, описуються завдання для практичних і лабораторних занять з визначення екологічного стану повітря, водних об'єктів, ґрунтів (бажано, щоб студенти брали зразки тієї місцевості, де вони проживають), рослин, тварин, мікроорганізмів, визначали загальний стан якості довкілля. Наводили приклади розрахунків економічних збитків від забруднення довжіння.

Рис. 1. Лабораторні заняття з загальної екології [5, 10]

Висновки: навчання в сучасній школі та в споріднених закладах пов'язане з суспільним розвитком, зумовлене цим розвитком, визначається його законами і відображує їх.

Процес навчання дисципліни «Загальна екологія» постійно вдосконалюється, проте відносно успішно, зважаючи на недостатню роботу над відповідними проблемами, в основному практичного характеру. У той же час, українська школа чомусь постійно відстає від вимог, які ставляться перед нею суспільством. Сучасне суспільство вимагає високої загальної успішності, масового формування творчих потенцій, підготовки до самоосвіти, гуманістичного виховання всіх учнів. Тому процес навчання повинен бути поставлений таким чином, щоб він досягав зазначених цілей, а його організатори повинні добре опанувати теоретичну і практичну концепцію реалізації функцій навчання відповідного фаху.

Педагогіка стала наукою для всіх (педагогіка дорослих, наставництва, педагогіка телебачення і радіо, педагогіка керівництва, педагогіка пропаганди, сімейна педагогіка тощо), тому знання про природу навчання зараз потрібні всім. Головна функція повноцінного процесу навчання полягає в тому, щоб в оптимальні терміни молоде покоління найкраще оволоділо змістом соціального досвіду ще у період материнської школи і у дошкільний період.

Як зазначається у Концепції нової української школи, сучасна освіта є ключовим елементом національної безпеки, а люди – це найцінніший актив держави. Тому вона має перетворитися на чинник економічного зростання, джерело національної єдності, засіб соціального просування кожного громадянина [8].

Постійний науково-технічний розвиток суспільства поставила перед сучасним вчительсько-викладацьким складом дві першочергові проблеми: а) як навчити всіх, не збільшуючи часу навчання; б) як навчити безперервної самоосвіти. І тут найбільше відповідей на всі поставлені запитання дає власне освіта задля сталого розвитку, яка формує, згідно Концепції екологічної освіти, екологічну культуру і свідомість як особистості, так і суспільства в цілому.

Список використаної літератури:

1. Білянська М.М. Організація еколого-педагогічної діяльності : Навч. посіб. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 184 с.
2. Білявський Г.О., Бутченко Л.І., Навроцький В.М. Основи екології: теорія та практикум. – К.: Лібра, 2002. – 352 с.
3. Еколого-психологічне забезпечення якості життя: науково-методичні рекомендації / НАПН України, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка; Ю.М. Швалб [та ін.]; за ред. Ю.М.Швалба. – К.: Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 97 с.
4. Мороз І. В. Загальна методика навчання біології: Навч. посіб. для студ. вузів / за заг. ред.: І.В.Морова. – Київ : Либідь, 2006 . – 590 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ipgoe_ktmn_Moroz%20I.V.%20Zagalna%20metodyka%20navchannya%20biologii/20.html
5. Нагорнюк О.М., Собчик В.Т. Методика соціально-екологічного моніторингу та формування екологічної культури сільського населення (на прикладі Східного Поділля) [монографія] // О.М.Нагорнюк, В.Т.Собчик, Н.О.Верестун, С.Г.Білявський. – Херсон: Гринь Д.С., 2014. – 180 с.
6. Нагорнюк О.М. Методика викладання циклу екологічних дисциплін [Текст] / Навчально-методичні рекомендації для проведення практичних занять і самостійної роботи студентів для підготовки фахівців галузі знань 1801 "Специфічні категорії" зі спеціальності 8.18010021 "Педагогіка вищої школи" денна і заочна форми навчання. - К: НУБіПУ, 2013, - 40 с.
7. Нагорнюк О.М., Білявський Г.О., Мудрак О.В. Екологічна освіта і виховання в контексті стратегії ЄЕК ООН "Освіта задля збалансованого розвитку". - Біла Церква: БНАУ, 2009. – С.158-162.
8. Нова школа – простір освітніх можливостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>
9. Рідей Н.М. Ступенева підготовка майбутніх екологів: теорія і практика: Монографія/ за заг. ред. акад. Д.О.Мельничука. – Херсон: В-во ОЛДІ-плюс, 2011. – 650 с.
10. Laboratorium z ochrony srodowiska / pod redakcja Wiktorii Sobczyk. – Krakow: Wydawnictwo AGH, 2010. – 174 s.

III РОЗДІЛ Парадигма сталості інформаційного суспільства

УДК 374

Г.С. Кашина

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА НА ЗАСАДАХ СТАЛОСТІ

Г.С. Кашина - кандидат педагогічних наук; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Київ, Україна; Kashina_a_s@i.ua

Анотація. У дослідженні розглядаються передумови для формування інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство як базисна інфраструктурна складова постіндустріального світу значно прискорює процес соціально-економічної еволюції. В інформаційному суспільстві кардинально змінюються всі сфери життя: від технологічної та виробничої до економічної і культурної. Істотно змінюються форми мислення і світогляду. Швидкість технічного та концептуального оновлення технічних засобів і управління ними росте по експоненті. У той же час уніфікуються технологічні стандарти, що дозволяє збільшити конкурентний відбір як в технічній галузі, так і в галузі виробництва програмного забезпечення. Головними продуктами виробництва і споживання виявляються інформація і знання.

Ключові слова: *постіндустріальний світ, сталий розвиток, інформаційна революція, інформармаційне суспільство, інфосфера.*

G. Kashina

MODERN PARADIGM OF INFORMATIONAL SOCIETY ON STABILITY FACILITIES

G. Kashina - Candidate of Pedagogical Sciences; National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov; Kyiv, Ukraine; Kashina_a_s@i.ua

Summary. *The research considers the preconditions for the formation of an information society. The information society as a basic infrastructure component of the post-industrial world significantly accelerates the process of socio-economic evolution. In the information*

society, all spheres of life are radically changing: from technological and industrial to economic and cultural. Substantially changing forms of thinking and outlook. The speed of technical and conceptual updating of technical facilities and their management grows exponentially. At the same time, technological standards are standardized, which allows for increased competitive selection both in the technical field and in the field of software production. The main products of production and consumption are information and knowledge.

Keywords: *post-industrial world, sustainable development, information revolution, informational society, infosphere.*

Вступ. На початку двадцять першого століття на перехресті, що називається «глобалізація», зустрілися політичні та технологічні проекти. Формування громадянського суспільства в багатьох країнах світу і розширення глобалізованих соціальних мереж виявилися ключовими складовими здійснення проекту - «глобальне громадянське суспільство». Філософські та моральні ідеали, юридичні практики та інформаційні технології історично зумовили особливості теоретичних підходів і практик глобального громадянського суспільства.

Найперспективнішою ідеологією двадцять першого століття вважають концепцію сталого розвитку, яка, витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації. Сталий розвиток — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генеральна Асамблея Організації об'єднаних націй наприкінці 2015 року ухвалила всеохопний план для орієнтування розвитку людства на наступні 15 років — Порядок денний для сталого розвитку 2030. Цілі сталого розвитку та складники Порядку денного 2030, тісно взаємопов'язані. Ключовими інструментами досягнення цілей сталого розвитку визначено науку, технології та інновації, які є рушієм переходу до економіки знань і створення нових екологічно стійких та інклюзивних економічних і соціальних можливостей. Досягнення цілей прямо залежить від ефективності використання

потенціалу науки, технології та інновацій в тій чи іншій країні світу, стану і дієвості національних інноваційних систем.

Постановка завдання. Збалансованість трьох вимірів сталого розвитку - економічного зростання, інклюзивного соціального прогресу і захисту довкілля - повинна стати основою системи науки, технології та інновацій, яка, у свою чергу, стане гарантом досягнення такого інтегрування. Рамки системи науки, технології та інновацій задля сталого розвитку побудовано на принципах відкритості, взаємодії та інклюзивності, а також принципі кількісного оцінювання. [2]

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток - це керований розвиток, основою якого є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють дуже швидко моделювати різні варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та вибрати найбільш оптимальний.

Успішність реалізації громадських ініціатив в сучасному світі залежить від роботи трьох значущих об'єктивних факторів: глобальних багаторівневих трансформацій (глобалізації), технологічної інфраструктури для успішної громадянської комунікації - планетарної інформаційної мережі (інтеграції Інтернету з мобільною телефонією) та експоненціального розширення національних і транснаціональних соціальних мереж.

Глобальні потоки праці і капіталу, планетарна інформаційно-медійна сфера і громадянські ініціативи, спрямовані на формування демократичного середовища, особливо за допомогою соціальних мереж, забезпечили передумови для прискореного формування глобального суспільства.

Найбільш значущим технологічним проектом останній третині двадцятого століття стала інформаційна революція. Її значення для прискореного розгортання ноосфери важко перебільшити. Це очевидно, оскільки інформаційні технології створили глобальну мережу комунікацій, яка постійно розширюється, до якої залучено керівництво всіх держав, підприємства, організації, університети, школи і мільярди громадян в усьому світі. [3]

Після винайдення мікропроцесора та наступним за ним створенням персонального комп'ютера змінилася і технологія обміну інформацією в суспільстві, відбулися величезні зміни в

економіці, освіті та культурі. Інформаційна революція отримала провідну роль у формуванні майбутньої соціальності і культури.

Комп'ютеризована інформація як основа суспільства майбутнього на засадах сталого розвитку допомагає формувати нові системи, успішно конкуруючи із традиційною для індустріального суспільства сферою виробництва товарів. Саме тоді високотехнологічні знання можуть створювати нові знання, які можуть бути застосовані в будь-якій сфері людської діяльності.

Для роботи з інформацією необхідно мати доступ до комп'ютерів для її обробки, зберігання та вільного поширення. Більше двох мільярдів людей у всьому світі наразі регулярно використовують інтернет-ресурси. І ще більше людей має мобільні пристрої, більшість з яких призначені для комунікації без обмеження у відстані та Інтернет-трафіку для інтерактивної роботи. Це дозволяє стверджувати, що інформатизація - один з ключових ресурсів високотехнологічної глобалізації та формування організаційної діяльності громадянського суспільства на засадах сталого розвитку.

Найпотужнішою інформаційною глобальною системою із широким доступом до більшості стратегічних пізнавальних ресурсів є Інтернет. Ця планетарна високотехнологічна система інтегрована з телекомунікаціями і супутниковим мобільним зв'язком. Технологічні, економічні, правові, освітні та культурні основи інтернет-комунікації є складовими частинами інформаційного суспільства.

Моделювання складних процесів, що включають стратегію сталого розвитку, передбачає прийняття концепцій, безпосередньо пов'язаних з еволюцією інформаційного суспільства.

Історія формування, структура і функції цього суспільства вже давно стали предметом дослідження соціальних теоретиків. Інформаційне суспільство є пріоритетним об'єктом досліджень для ноосферології.

Інформаційне суспільство як базисна інфраструктурна складова постіндустріального світу значно прискорює процес соціально-економічної еволюції. Тому інфосфера як частина техносфери повинна розглядатися в більш широкому контексті розвитку - еволюції ноосфери.

Інформаційне суспільство, головним чином, включає в себе технологічний і комунікативний аспекти, в той час як постіндустріальне суспільство включає в себе також економічний, геополітичний, культурний, соціальний, освітній та інші. В ході свого розвитку інформаційна революція стикається з проявом певних проблем, що стосуються питань етичного і соціального характеру. [4]

Визначальною виробничою одиницею інформаційного суспільства стають комп'ютери, в основному підключені до глобальної мережі Інтернет. Вони дозволяють виконувати надзвичайно велике число операцій протягом короткого інтервалу часу - мільярди операцій в секунду, що звано прискорює розвиток інтелектуальних технологій, комунікативних інтеракцій, наукової, освітньої та економічної діяльності.

Промислова діяльність в інформатизованому суспільстві як суто економічна складова втрачає визначальне значення. Експерти обґрунтовано говорять про «економіку знань», «суспільство знань», «індустрія знань». Очевидно, що суспільство знань потребує постійного вдосконалення і посилення інформаційних технологій і розширенні системи дистанційного навчання. [5]

Інформаційне суспільство для постійного зростання потребує ефективного менеджменту інноваційних процесів. Необхідно відзначити, що суспільство знань міцно асоціюється з зростанням науково-технологічного знання і застосуванням інформаційних технологій. Соціальні процеси і інтенсивність соціальних відносин безпосередньо залежать від інформаційної забезпеченості індивідуумів і організацій, як зазначають Г. Бёме [6] та Н. Штер. [7]

Вдало використані інновації та інноваційні стратегії у сталому розвитку створюють технологічно інтенсивну економіку. Динамічна взаємодія між менеджментом знань і інноваціями дозволяють реалізувати економічно і соціально успішні проекти. [8]

Найважливішим завданням цифрової епохи стає управління потоками знань і, як наслідок, виробництвом, оскільки стратегічним ресурсом інформаційного етапу розвитку суспільства стали раціоналізовані знання. [9]

Також виникає поняття та новий напрям в освітніх системах усього світу - *knowledge politics*, що релевантні вислову -

«просування політичних ініціатив і стратегічних досліджень виробництва і функціонування науково-технологічних знань в умовах інформаційного суспільства». Відповідно до висловлювань Ніко Штирі, розвиток біотехнологій, нейрогенетики, когнітивних наук, нанотехнологій, інформаційних технологій обіцяє значне посилення людських можливостей, проте в той же час ці технології збільшують кількість біосоціальних ризиків. [10]

Тотальна інформатизація посилила постіндустріальний аксіологічний зсув в бік актуалізації так званих «постматеріалістичних цінностей». Широко обговорюються системи нових цінностей, формується ідеологія постматеріалістичних цінностей з поправкою на виснаження енергетичних і інших ресурсів в тіні глобальних кліматичних змін. Концепція постматеріалізму, висунута американським дослідником Роналдом Інглхарта в кінці сімдесятих років минулого століття, актуальна в сучасному посткризовому глобалізованому світі. На думку Дача і Тейлора, просування постматеріалістичної ідеології засноване на тісному взаємозв'язку економічного розвитку і розширення освітніх практик, що абсолютно підтверджує концепція сталого розвитку. [11]

Постмодерністський світогляд став логічним наслідком комплексу аксіологічних зрушень, що відбулися в результаті впровадження матеріалістичного проекту - «суспільство загальної благодії», що розпочато наприкінці сімдесятих років минулого століття в західному світі. Мислителі того часу не створили, але констатували ряд феноменів, таких як занепад релігійності, відмову від класової солідарності, вичерпали себе ідеологеми протестантської етики накопичення, зацикленість на постійному зростанні матеріального виробництва, культ споживання виродився в нав'язливий культ покупця.

Наприкінці двадцятого століття стають «немодними» ідеї егоцентризму і гедонізму, раніше успішні стратегічні напрямки діяльності та тактична тотальна конкуренція, ортодоксальні ринкове мислення. Такі тенденції у світовій економіці свідчили про серйозну кризу матеріалістичних цінностей.

Поряд з цим з'являлися і зміцнювалися інші цінності: фемінізм, екосвідомість (Green values), енвайронменталізм, політичний активізм, нові соціальні рухи, що стали основою концепції сталого

розвитку. Гуманістичні і соціально релевантні цінності формуються під впливом ідеології пост матеріалізму. [12] Тренд культурного постматеріалізму залежить від темпів модернізації, глобальних соціокультурних змін і рівня демократії Інглхарт і Велзел [13].

У період з початку сімдесятих минулого століття до початку двохтисячних простежується такі аксіологічні зрушення в рамках західної культури, у яких постматеріалістичні цінності виходять на передній план. У цей час стають пріоритетними креативність, розширена (глобальна) комунікація, що спонукає становлення нового економічного і соціального укладу, появу інфосфери [14]. Інфосфера - це єдиний інформаційно-комунікативний простір, в тому числі освітній та економічний. Фактично в цьому просторі границі між локальними спільнотами, регіонами, країнами і континентами стираються.

Дослідники виділяють фундаментальні характеристики нового суспільного ладу, заснованого на пріоритеті інформаційних потоків і глобальної комунікації, у якому відбулися заміна механічних, електричних і електромеханічних засобів виробництва на електронні засоби та комунікації, зв'язок на виробництві та у побуті став базуватися на електронних носіях.

Комп'ютери не тільки повсюдно і швидко поширилися, але й змінили промисловість, економіку, науку і освіту. При чому складові частини комп'ютера постійно зменшувалися в розмірах, удосконалювались та ускладнювались. Якщо перші комп'ютери були багатотонними, то вже в кінці двадцятого століття було створено комп'ютер, що поміщався на письмовому столі. Відбулася мініатюризація комп'ютерної техніки при багаторазовому збільшенні швидкодії обчислювальних потужностей. При цьому постійно зростала якість і кількість програмного забезпечення.

В інформаційному суспільстві знання, як вузькоспеціальні так і узагальнені, стали найважливішим ресурсом у розвинених країнах.

Найефективнішим двигуном прогресивних змін у суспільстві стають інновації. А інноваційне мислення можливе лише за умов високорозвиненого теоретичного раціонального мислення. Теоретичне знання є найзатребуванішим ресурсом постіндустріального суспільства.

Комунікація і особливо глобальна комунікація стає умовою економічного, наукового, освітнього розвитку і самореалізації особистості.

Проте проблеми, які пов'язані з функціонуванням інформаційного суспільства як технологічної складової постіндустріального суспільства, потребують комплексного вивчення на основі міждисциплінарного підходу.

Висновки: в інформаційному суспільстві кардинально змінюються всі сфери життя: від технологічної та виробничої до економічної і культурної. Істотно змінюються форми мислення і світогляду. Швидкість технічного та концептуального оновлення технічних засобів і управління ними росте по експоненті. У той же час уніфікуються технологічні стандарти, що дозволяє збільшити конкурентний відбір як в технічній галузі, так і в галузі виробництва програмного забезпечення.

Інформаційне суспільство – це техно-комунікаційна частина постіндустріального суспільства, таке суспільство, де сфера послуг має пріоритетне значення по відношенню до промислового виробництва і аграрного сектору. Комп'ютерна революція і Інтернет-революція – це не тільки просування високотехнологічних брендів постіндустріального суспільства. Головними продуктами виробництва і споживання виявляються інформація і знання.

Таким чином виділяють характерні риси інформаційного суспільства:

- 1) збільшення значення інформації і знань в житті суспільства;
- 2) зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;
- 3) створення інформаційного простору - інфосфери.

Наявність глобального інформаційного простору забезпечує:

- необмежений доступ до світових інформаційних ресурсів;
- реально ефективну інформаційну взаємодію людей;
- задоволення потреб щодо інформаційних продуктів.

Інфосфера розширюється за умови стійкості соціальних і економічних інститутів, стабільності екології, прискорення науково технічного прогресу. Ефективне функціонування інформаційного суспільства передбачає існування інформаційного середовища і інформаційної сфери (інфосфері).

Список використаної літератури:

1. Butlin, John (1989-04-01). Our common future. By World commission on environment and development. (London, Oxford University Press, 1987, pp.383 £5.95.). Journal of International Development (en) 1 (2). с. 284–287. ISSN 1099-1328.
2. Аналіз сталого розвитку — глобальний і регіональний контексти / Міжнар. рада з науки (ICSU) та ін.; наук. кер. проекту М. З. Згуровський. — К. : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2017. — Ч. 1. Глобальний аналіз якості та безпеки життя (2016). — 208 с. — 300 пр. ISBN 978-966-622-858-4.
3. Okin, J. R. The Information Revolution: The Not-for-dummies Guide to the History, Technology, And Use of the World Wide Web / J. R. Okin. — Winter Harbor ME.: Ironbound Press, 2005. — 352 p.
4. Kizza, J. M. Ethical and Social Issues in the Information Age (Texts in Computer Science) / Joseph Migga Kizza. — Dordrecht. : Springer; 2010. — 335 p.
5. Weert, T. J. van (ed.) Education and the Knowledge Society: Information Technology Supporting Human Development (IFIP Advances in Information and Communication Technology) / editor: Tom J. van Weert. — NY.: Springer; 2004. — 306 p.
6. Böhme, G. and Stehr, N. (eds). The Knowledge Society: The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations (Sociology of the Sciences Yearbook) / editors : Gernot Böhme and Nico Stehr. — Publisher: Springer; 1986. — 224 p.
7. Stehr, N. and Meja, V. (eds). Society and Knowledge: Contemporary Perspectives in the Sociology of Knowledge and Science / editors : Nico Stehr and Volker Meja. — Piscataway, New Jersey. : Transaction Publishers; 2005. — 451 p.
8. Mothe, J. de la and Foray, D. (eds). Knowledge Management in the Innovation Process (Economics of Science, Technology and Innovation) / editors : John de la Mothe and Dominique Foray. — NY.: Springer; 2001. — 280 p.
9. Ніко Штір Stehr, N. The Governance of Knowledge / Nico Stehr (Ed.). — Piscataway, New Jersey. : Transaction Publishers, 2003. — 299 p.
10. Stehr, N. Knowledge Politics: Governing the Consequences of Science and Technology (Political Economy of the World-System

Annuals) / Nico Stehr. – Boulder CO.: Paradigm Publishers, 2006. – 252 p.

11. Duch, R. M., Taylor, M. A. Postmaterialism and the Economic Condition / Raymond M. Duch, Michael A. Taylor. – Published by: Midwest Political Science Association.: American Journal of Political Science, Vol. 37, No. 3, Aug. 1993. – pp. 747-779. Ре-жим доступа: Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2111573>.

12. Deth, J. W. van and Scarbrough, E. (eds). The Impact of Values (Beliefs in Government) / editors : Jan W. van Deth and Elinor Scarbrough. – NY.: Oxford University Press, USA, 1998. – 608 p.

13. Inglehart, R., Welzel, C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence / Ronald Inglehart, Christian Welzel. – NY.: Cambridge University Press, 2005. – 344 p.

14. Norris, P., Inglehart, R. F. Cosmopolitan communications: Cultural diversity in a globalized world / Norris, Pippa, and Ronald F. Inglehart. – New York.: Cambridge University Press, 2009. – 446.

УДК 374

Г.С. Кашина

**ГЛОБАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ МЕРЕЖІ ТА НАУКОВО
МЕТРИЧНІ БАЗИ ДАНИХ ЯК ІНФОРМАЦІЙНИЙ БАЗИС
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ**

Г.С. Кашина - кандидат педагогічних наук; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Київ, Україна; Kashina_a_s@i.ua

***Анотація.** Інформаційна революція, що стала рушійною силою розвитку інформаційного суспільства, створила технологічну платформу для реалізації соціальних, освітніх та культурних проєктів у всьому світі. Виробництво знання, його зберігання і швидкісна передача на основі високих інформаційних технологій стають основним ресурсом людства.*

Інтеграція освітніх систем різних країн, використання досвіду провідних університетів світу, створення єдиного світового освітнього простору є нагальною необхідністю розвитку світової спільноти. Через створення єдиного освітнього простору вирішуються проблеми визнання освітніх систем в Болонському процесі, побудова транснаціональної освіти впродовж життя,

критерії та процедури оцінки іноземних кваліфікацій та періодів навчання, міжнародного доступу до освіти, Європа – США.

Ключові слова: єдиний освітній простір, дистанційна освіта, неперервна освіта.

G. Kashina

GLOBAL INFORMATION NETWORKS AND SCIENTIFIC METRIC BASES OF DATA AS A INFORMATIONAL BASIS OF EDUCATION FOR EVERYBODY OF LIFE

G. Kashina - Candidate of Pedagogical Sciences; National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov; Kyiv, Ukraine; Kashina_a_s@i.ua

***Summary.** The information revolution, which has become the driving force behind the development of the information society, has created a technological platform for the implementation of social, educational and cultural projects around the world. Knowledge production, its storage and high-speed transmission on the basis of high-level information technologies become the main resource of mankind.*

The integration of educational systems from different countries, the use of the experience of the leading universities of the world, the creation of a single world educational space is an urgent need for the development of the world community. Through the creation of a single educational space, the problems of recognition of educational systems in the Bologna process, the construction of transnational education throughout life, criteria and procedures for assessing foreign qualifications and periods of study, international access to education, and Europe-USA are addressed.

***Keywords:** single educational space, distance education, continuous education.*

Вступ. Швидка зміна в двадцятому столітті технологічного базису, способів передачі та зберігання інформації, а також способів, швидкості і обсягу передачі інформації спричинили інформаційну революцію. Інформаційна революція створює технологічну платформу для реалізації соціальних, освітніх та культурних проектів у всьому світі. Виробництво знання, його

зберігання і швидкісна передача на основі високих інформаційних технологій стають основним ресурсом людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дистанційне навчання, що зародилось у двадцятому столітті, увійшло в двадцять перше як одна з найефективніших і перспективних систем підготовки та перепідготовки фахівців. Поява і активне поширення дистанційної форми навчання є відповідним відгуком систем освіти багатьох країн на ті процеси, що відбуваються в світі - інтеграції, глобалізації, руху до інформаційного суспільства. У Європі та Північній Америці створюються консорціуми провідних університетів, які представляють широкий спектр дистанційних освітніх послуг. Так, асоціація дистанційної освіти в США об'єднує в своєму складі п'ять тисяч навчальних закладів різного рівня. ЮНЕСКО веде роботу з організації віртуального розподіленого університету, навчання в якому відбуватиметься у віртуальному просторі, незалежно від розселення і меж, без обмежень за часом.

Постановка завдання. Епоха інформаційного суспільства заснована на розвитку таких ключових ресурсів, завдяки яким здійснюються різні ефективні проекти в економіці, промисловості, наукової діяльності та насамперед освіті. Сьогодні можна вже говорити у планетарному масштабі про інформаційне середовище, яке забезпечується існуванням глобальної інформаційної інфраструктури. Інформаційна мережа має важливе стратегічне значення для реалізації економічної і політичної експансії більш розвинутих в технологічному відношенні країн. Інформаційна сфера є однією з найважливіших складових ноосфери.

Інформаційна революція і формування нового типу суспільного устрою - інформаційного суспільства - висувають інформацію і знання на передній план соціального та економічного розвитку. Зміни у сфері освіти нерозривно пов'язані з процесами, що відбуваються в соціально-політичному та економічному житті світу. Саме з цих позицій спробуємо виділити і проаналізувати основні тенденції світової освіти.

Виклад основного матеріалу. В сучасному інформаційному суспільстві знання все більше стають товаром і, як будь-який товар, вимагає гарного упакування та відповідних способів розповсюдження. Викладач же як єдиний носій знання в традиційному навчальному процесі вже не відповідає цим вимогам.

Знання перетворились на основне джерело вартості в інформаційному суспільстві. Із розвитком сучасного суспільства виразно проявляється те, що як джерело прибутку все частіше виступають знання, інновації та способи їх практичного застосування. Те, що знання зайняло ключові позиції в економічному розвитку, радикально змінює місце освіти в структурі суспільного життя, співвідношення таких її сфер, як освіта та економіка. Здобування нових знань, інформації, умінь, навичок, затвердження орієнтації на їх оновлення та розвиток стають фундаментальними характеристиками сучасних фахівців у постіндустріальній економіці.

Новий тип економічного розвитку, що затвердився в інформаційному суспільстві, викликає необхідність для працівників кілька разів протягом життя змінювати професію, постійно підвищувати свою кваліфікацію. Сфера освіти істотно перетинається в інформаційному суспільстві з економічною сферою життя суспільства, а освітня діяльність стає найважливішою компонентою його економічного розвитку.

Не потрібно також забувати, що інформація та теоретичне знання є стратегічними ресурсами країни і, поряд з рівнем розвитку освіти, багато в чому визначають її суверенітет і національну безпеку.

В сучасному світі освіта перестає ототожнюватися з традиційним формальним шкільним і навіть вузівським навчанням. Поняття освіти трансформується та розширюється. Будь-яка діяльність нині трактується як освітня, якщо вона має на меті змінити установки і моделі поведінки індивідів шляхом передачі їм нових знань, розвитку нових умінь і навичок [1].

Функції освіти виконують найрізноманітніші соціальні інститути, а не тільки школи та вищі навчальні заклади. Найважливіші освітні функції беруть на себе підприємства. Так, великі промислові підприємства обов'язково мають у своєму складі підрозділи, що займаються підготовкою та перепідготовкою кадрів.

Неформальна освіта має на меті компенсувати недоліки та протиріччя традиційної шкільної системи і часто задовольняє нагальні освітні потреби, які не в змозі задовольнити формальну освіту. Як наголошується в доповіді ЮНЕСКО «Вчитися бути», освіта не повинна більше обмежуватися стінами школи. Всі існуючі

установи, незалежно від того, призначені вони для навчання чи ні, повинні використовуватися в освітніх цілях [1].

Освіта в сучасному світі перейшла від концепції функціональної підготовки до концепції розвитку особистості. Суть цього переходу полягає не тільки в зміні пріоритетів: від державного замовлення на підготовку фахівців до задоволення потреб конкретної особистості. У цій концепції передбачено індивідуалізований характер освіти, що дозволяє враховувати можливості кожної людини і сприяти її самореалізації та розвитку, що стало основою під час розроблення різних освітніх програм відповідно до різних індивідуальних можливостей як тих, хто навчається, так і викладачів.

Важливим фактором розвитку освіти у цьому напрямку є формування в слухачів уміння навчатись, самостійної когнітивної діяльності з використанням сучасних і перспективних засобів інформаційних технологій.

Нове століття має характерну ознаку - прискорення оновлюваності технологій і знань у різних галузях діяльності людини. Шкільної та навіть вузівської освіти сьогодні не вистачає надовго. Тому отримала розвиток концепція неперервної освіти.

Розвиток концепції неперервної освіти, прагнення реалізувати її на практиці загострили в суспільстві проблему освіти дорослих. Кардинальна зміна поглядів на освіту дорослих та її роль в сучасному світі розглядається як магістральний шлях подолання кризи освітньої системи, формування відповідної сучасному суспільству системи освіти.

Важливою рисою розвитку сучасної освіти є її глобальність. Ця риса відбиває наявність інтеграційних процесів у світі, інтенсивних взаємодій між державами в різних сферах суспільного життя. Освіта з категорії пріоритету національного високо розвинутих країн переходить в категорію світового.

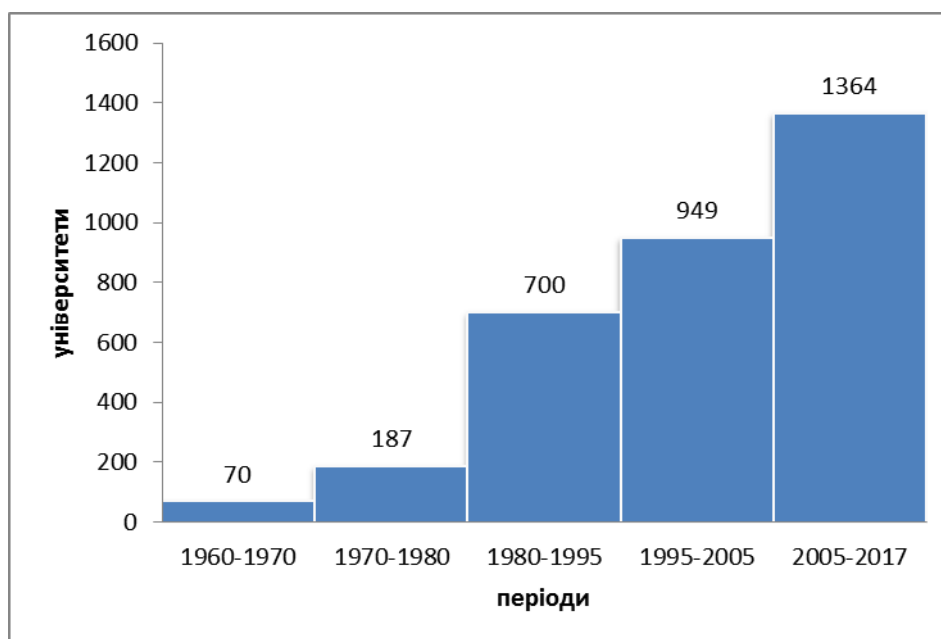
Перераховані тенденції сучасної освіти визначають основні напрямки в розвитку нової освітньої системи. Принципова відмінність цієї нової системи від традиційної полягає в її технологічній базі. Технологічні елементи вкрай нерозвинені в традиційній освіті, що спирається в основному на навчання «обличчям до обличчя» і друковані матеріали. Нова освітня

система орієнтована на реалізацію високого потенціалу комп'ютерних і телекомунікаційних технологій.

Саме технологічний базис нових інформаційних технологій дозволяє реалізувати одну з головних переваг нової освітньої системи - навчання на відстані або, як його називають інакше, дистанційне навчання.

Актуальність розвитку системи дистанційної освіти для всіх країн світу очевидна. Так, за даними департаменту освіти США тільки 43% студентів вузів цієї країни молодше 25 років, лише чверть - молодь 18-22 років. Інша частина студентів - люди дорослі, обтяжені сімейними і діловими турботами. Для них достатньо проблематичні очні форми університетської освіти. Дистанційне навчання відповідає вимогам сучасного життя, особливо, якщо врахувати не тільки транспортні витрати, а й витрати на організацію всієї системи очного навчання. Звідси все більш зростаючий інтерес до дистанційної освіти, причому не лише для підготовки фахівців, але і для перепідготовки.

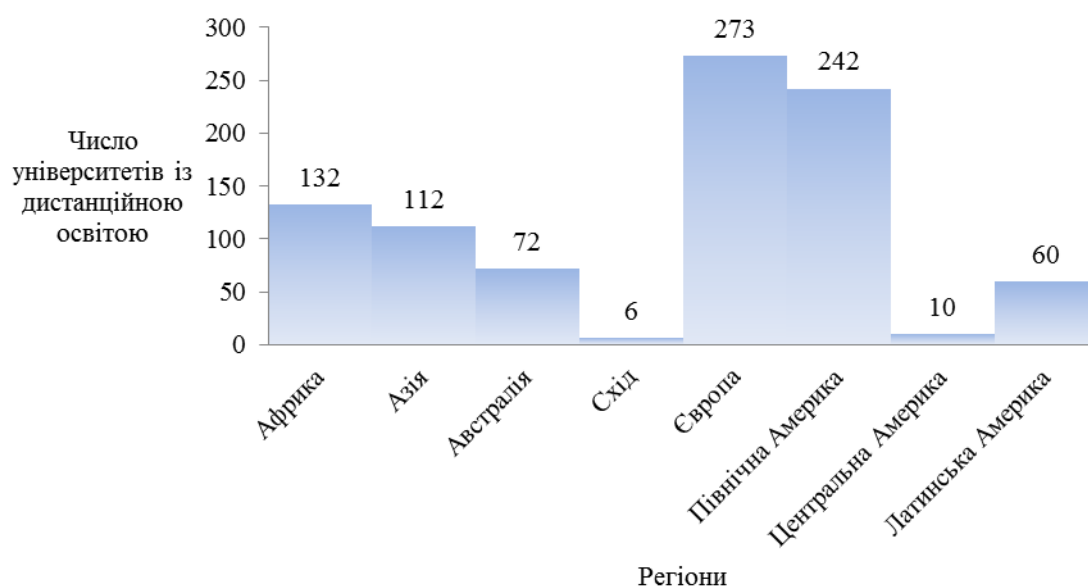
Рис. 1. Показники світової тенденції переходу до дистанційної освіти

В цілому світові тенденції переходу до нових нетрадиційних форм освіти простежуються в зростанні числа вищих навчальних

закладів, що ведуть підготовку та перепідготовку фахівців за новими технологіями (рис. 1). До таких навчальних закладів зараховані ті, які носять назву відкритих університетів, або університетів дистанційної освіти.

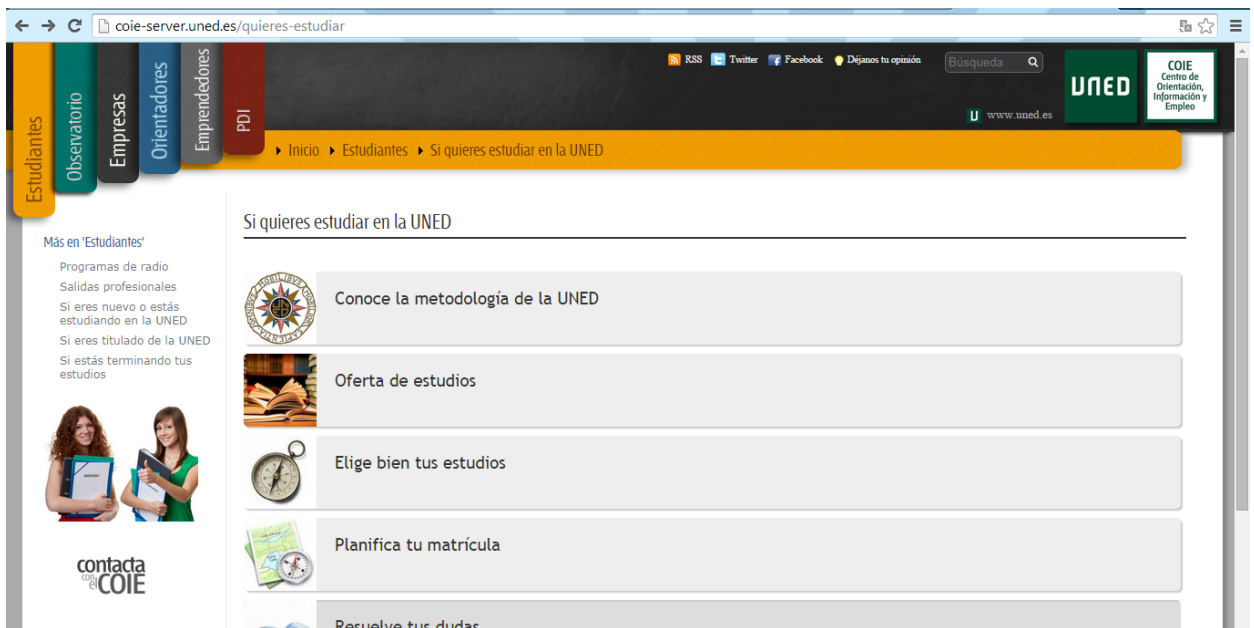
Початок 70-х років минулого століття можна розглядати як точку відліку у розвитку відкритої дистанційної освіти в світі. Саме 70-ті роки відзначені активним процесом створення вищих навчальних закладів, університетів нового типу.

Розподіл вищих навчальних закладів у світі, які пропонували дистанційне навчання на початок століття за географічним розташуванням, наведено на рис. 2. З нього видно, що в країнах Близького Сходу і Центральної Америки розвиток дистанційної освіти значно відстає від інших регіонів. При цьому саме в цих країнах рівень освіченості населення є найбільш низьким.

Рис. 2. Число університетів та навчальних закладів із дистанційною формою навчання

Як приклад успішного розвитку дистанційного університету можна описати досвід Іспанського національного університету дистанційної освіти - Univeridad Nacional de Educacion Distancia (UNED).

Рис. 3. Сайт Іспанського національного університету дистанційної освіти

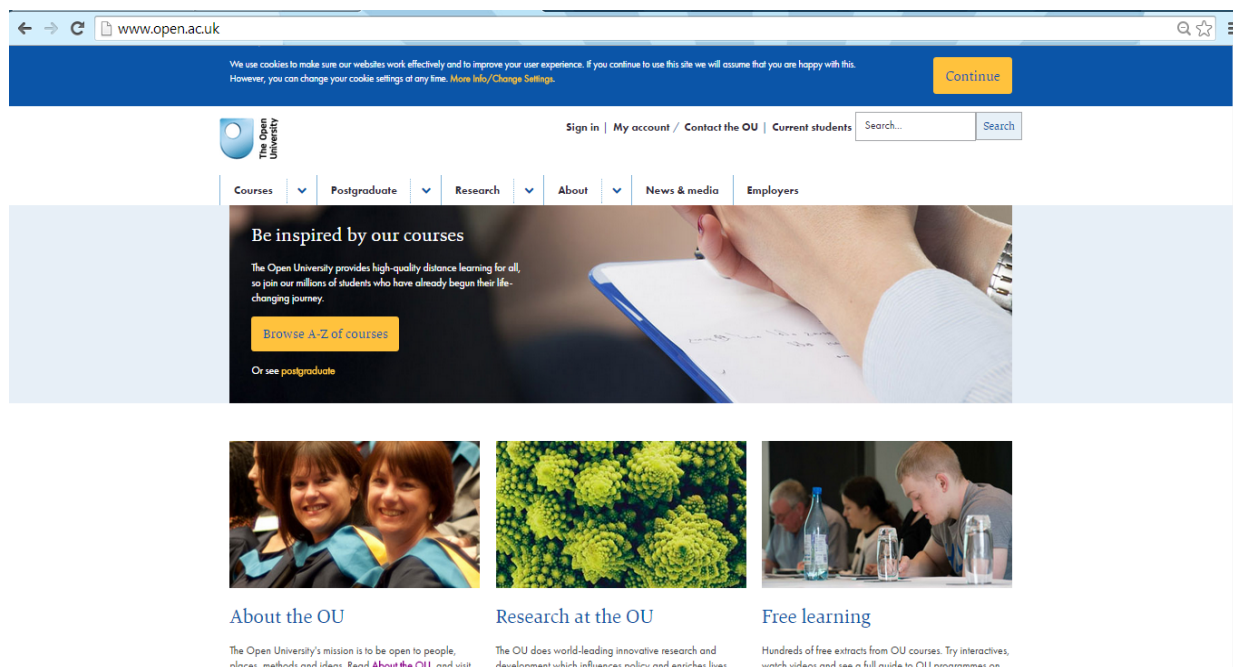
UNED налічує більш ніж 250 тис. студентів, які вивчають велику кількість навчальних програм 27 програм бакалавра, 49 програм магістратури, 44 докторських програми та більше 600 курсів підвищення кваліфікації, майже 10 тис. чоловік становлять викладацький штат штаб-квартири цього університету. Крім того, 2,5 тис. тьюторів, що працюють за сумісництвом, викладають у 53 регіональних центрах в Іспанії та Латинської Америки.

UNED використовує кілька різних навчальних засобів, хоча найбільш важливими залишаються друковані матеріали. По національному радіо Іспанії передаються радіопрограми університету з 20 до 23 годин щовечора. Аудіо-та відеокасети також є важливими засобами навчальної інформації в UNED.

UNED має цінний досвід і знання про проблеми і потреби студентів, які навчаються дистанційно. Цей університет створив стандарти для розробки дистанційних курсів та адміністративних систем підтримки студентів, які навчаються дистанційно.

У розвитку дистанційної відкритої освіти великий досвід накопичено у Відкритому університеті Великобританії, який був створений в 1969 році за королівським указом як незалежний автономний вищий навчальний заклад. Головною метою створення Відкритого університету є надання дорослим людям другого шансу на здобуття вищої освіти і можливість підвищити кваліфікацію без відриву від виробництва. Інтенсивний розвиток Університету

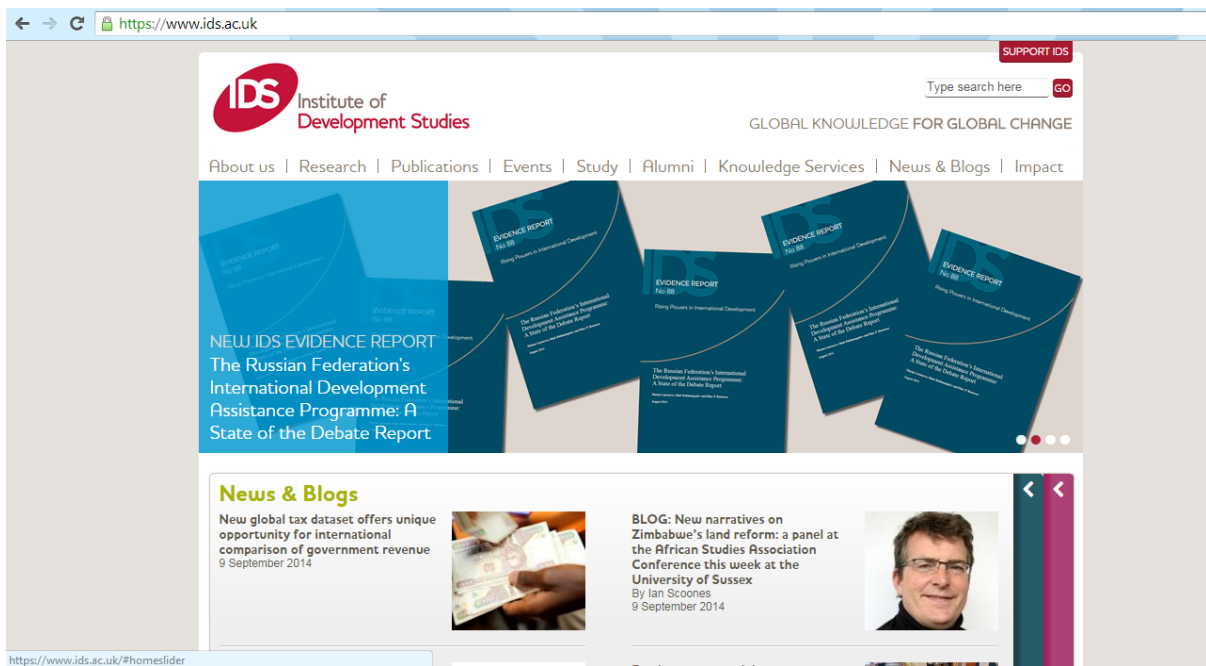
призвело до того, що вже в 1997р. кількість слухачів цього університету склала 215 тис. осіб. З моменту заснування більше трьох мільйонів студентів пройшли навчання за програмами Університету.

Рис. 4. Сайт Відкритого університету Великобританії

Спочатку Відкритий університет у своїй діяльності використовував розсильні друковані матеріали, навчальні передачі по радіо і телебаченню, аудіо-та відеокасети, а також навчання в класних аудиторіях. Проте вже в 1988 р. Відкритий університет набрав 1364 студента для вивчення одного з курсів, який частково вивчався за допомогою комп'ютерних конференцій. Кожен з 65 тьюторів, що працюють за сумісництвом, вів комп'ютерну конференцію, в якій брало участь до 25 студентів.

Надзвичайно цікавим та корисним є досвід Міжнародного центру дистанційного навчання (ICDL), що спеціалізується на зборі та поширенні інформації про дистанційну освіту по всьому світу. Міжнародний центр дистанційного навчання є частиною Відкритого університету Інституту освітніх технологій (www-icdl.open.ac.uk).

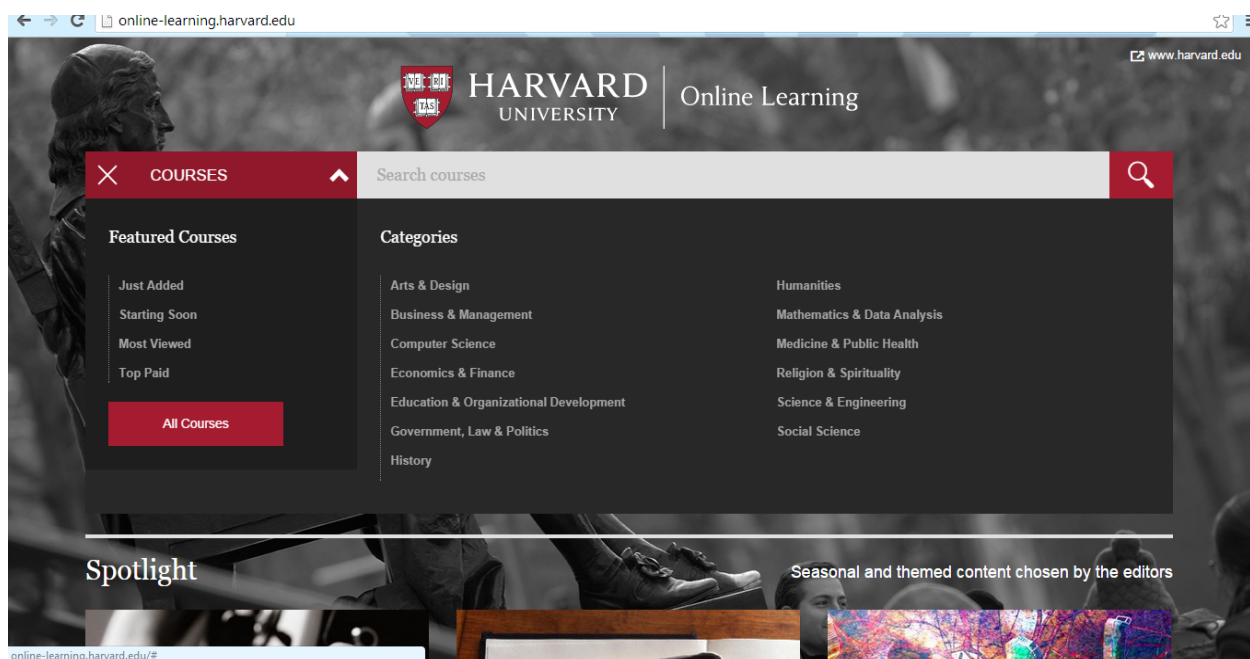

Рис. 5. Сайт Міжнародного центру дистанційного навчання

Сайт містить 2 бази даних у вільному доступі:

- ✓ база даних інститутів із дистанційним навчанням з усього світу та деталі програм і курсів деяких з цих установ;
- ✓ бібліотека дистанційної освіти, у якій розміщено посилання, в тому числі тез, в літературі, що стосується всіх аспектів дистанційної освіти, що є відкритими для громадськості.

Під час розроблення та впровадження системи дистанційної освіти для перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців в Навчально-науковому інституті неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за зразок було взято досвід Гарвардського університету (США). Відділом безперервної освіти Гарвардського університету розроблено професійні програми розвитку, що дозволяють підвищити професійні навички, підготуватися до нової кар'єри, або переслідувати інтелектуальний запит для особистого збагачення, поєднуючи дистанційне навчання та стаціонарне.

Рис. 6. Сайт Гарвардського університету дистанційного навчання

Застосування дистанційного навчання у поєднанні із традиційними методами навчання у перепідготовці та підвищенні кваліфікації фахівців інтегрує всі існуючі методи навчання та надає їм якісно новий рівень.

Відмінною особливістю дистанційного навчання є надання можливості слухачам курсів перепідготовки самим отримувати необхідні знання, користуючись розвинутими інформаційними ресурсами, наданими сучасними інформаційними технологіями. Інформаційні ресурси: бази даних і знань, комп'ютерні, у тому числі мультимедіа, навчальні та контролюючі системи, відео-і аудіозаписи, електронні бібліотеки, - разом з традиційними підручниками та методичними посібниками створюють унікальне розподілене середовище навчання, що є доступним для широкої аудиторії.

У 1984 році для реалізації Лісабонської конвенції визнання та розробки політики та практики для визнання кваліфікації в цілому Рада Європи та ЮНЕСКО створили мережу ENIC - Європейська мережа національних інформаційних центрів з академічного визнання та мобільності. Рада Європи та ЮНЕСКО спільно забезпечують Секретаріат для мережі ENIC. Мережа є частиною програми «Програма життя протягом всього життя» (LLP), яка

стимулює мобільність студентів та співробітників між вищими навчальними закладами в цих країнах.

Рис. 7. Сайт ENIC-NARIC

Цей сайт (<http://www.enic-naric.net>), спільна ініціатива Європейської Комісії, Ради Європи та ЮНЕСКО, створений, насамперед, як інструмент, який допомагає мережам ENIC-NARIC виконувати завдання, які їм було доручено здійснити в межах своєї юрисдикції, шляхом направлення їх до актуальної інформації, що надаються та обслуговуються компетентними органами в кожній країні-члені та кожною організацією-членом.

Це також є його чіткою метою, щоб допомогти іншим зацікавленим організаціям та окремим особам легко знаходити інформацію про поточні проблеми міжнародної академічної та професійної мобільності та про процедури визнання іноземних кваліфікацій.

Мережа ENIC тісно співпрацює з мережею NARIC Європейського Союзу. ENIC - орган, створений національними органами влади. Хоча специфічні компетенції ENIC можуть відрізнятися, вони, як правило, надають інформацію про:

- визнання іноземних дипломів, дипломів та інших кваліфікацій;

- системи освіти як в зарубіжних країнах, так і в власній країні ENIC;

- можливості для навчання за кордоном, включаючи інформацію про позики та стипендії, а також консультації з практичних питань, пов'язаних з мобільністю та еквівалентності.

Всі країни-члени призначили національні центри, метою яких є сприяння мобільності студентів, викладачів та дослідників, надаючи авторитетну пораду та інформацію щодо академічного визнання дипломів та періодів навчання, що здійснюються в інших державах. Основними користувачами цього сервісу є вищі навчальні заклади, студенти та їх радники, батьки, вчителі та потенційні роботодавці.

NARICs були призначені міністерствами освіти у відповідних країнах, але статус та обсяг роботи окремих NARIC можуть відрізнятися. У більшості країн вищі навчальні заклади є автономними, приймаючи власні рішення щодо прийому іноземних студентів та звільнення частин навчальних програм, які можуть бути надані студентам на основі навчання за кордоном. Як результат, більшість NARIC не приймають рішення, але пропонують на вимогу інформацію та поради щодо іноземних систем освіти та кваліфікації.

Висновки: інтеграція освітніх систем різних країн, використання досвіду провідних університетів світу, створення єдиного світового освітнього простору є нагальною необхідністю розвитку світової спільноти. Через створення єдиного освітнього простору вирішуються проблеми визнання освітніх систем в Болонському процесі, побудова транснаціональної освіти впродовж життя, критерії та процедури оцінки іноземних кваліфікацій та періодів навчання, міжнародного доступу до освіти, Європа – США.

Міжнародна мережа дистанційного навчання, що є базисом світового освітнього простору і стрімко розвивається:

- забезпечує широкий міжнародний доступ до кращих світових освітніх ресурсів у кращих університетах світу;

- суттєво збільшує можливості традиційної освіти за рахунок формування освітнього інформаційного середовища, в якому той, кого навчають самостійно або під керівництвом викладача може вивчати цікавий для матеріал;

- значно розширює коло людей, яким доступні освітні ресурси;
- сприяє здобуттю навичок самостійної роботи;
- знижує вартість навчання за рахунок широкої доступності кращих освітніх ресурсів;
- підвищує рівень освітніх програм за рахунок надання альтернативних програм широкому колу слухачів;
- дозволяє формувати унікальні освітні програми за рахунок комбінування курсів, що надаються освітніми установами, в тому числі різних країн;
- має велике соціальне значення, оскільки дозволяє задовольнити повною мірою освітні потреби населення.

Список використаної літератури:

1. Подібності та розбіжності у розвитку сучасних моделей освіти Ейхельбаум де Бабин А.М. // Перспективи: питання освіти. Париж: ЮНЕСКО, 1992. N4. С.51, 53.
2. Відкритий університет — британський університет відкритої освіти Режим доступу - <http://www.open.ac.uk>
3. Univeridad Nacional de Educacion Distancia Режим доступу - <http://www.uned.es>
4. Он-лайн інформаційна служба забезпечення вільного доступу до актуальної, до сучасних і різноманітних досліджень з питань міжнародного розвитку Режим доступу - <http://www.eldis.org>.
5. Гарвардський університет – online курси Режим доступу - <http://online-learning.harvard.edu>.
6. Сторінка Гарвардського університету в linkedin Режим доступу - http://www.linkedin.com/company/harvard-university?trk=top_nav_home.
7. Сайт «Післядипломна освіта» Навчально-науковий інститут неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М.П, Драгоманова - online курси Режим доступу - <http://www.do.ippk.npu.edu.ua>.
8. Сайт ENIC-NARIC Режим доступу - <http://www.enic-naric.net>

Г.С. Кашина

ВІДКРИТІ ОСВІТНІ МОДУЛЬНІ МУЛЬТИМЕДІА ПЛАТФОРМИ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Г.С. Кашина - кандидат педагогічних наук; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Київ, Україна; Kashina_a_s@i.ua

***Анотація.** У дослідженні розглядаються питання проектування відкритої освітньої модульної мультимедійної системи в умовах переходу суспільства в суспільство знань, що вимагає чіткого розуміння умов, структури, плану переходу та необхідності майбутніх змін, що може забезпечити саме процес моделювання такої системи. Необхідність реагування на потреби особистості, виклики інформаційного суспільства та процеси їх розвитку стверджує нову освітню парадигму. Нова освітня парадигма полягає у необхідності забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх, хто має бажання і потребу навчатися впродовж життя і хто має для цього можливості. Відповідно до визначених пріоритетів розвитку освіти, формується система її цілей, досягнення яких має забезпечити відповідний характер та траєкторію розвитку. У свою чергу, сучасні завдання системи освіти передбачають розвиток відкритої освіти і педагогічних технологій, що застосовуються у навчально-виховному процесі, а також розвиток технологій управління освітою.*

***Ключові слова:** відкрита освітня система, електронні освітні ресурси, навчальний модуль, модульна мультимедійна система, післядипломна освіта*

G. Kashina

OPEN EDUCATIONAL MODULE MULTIMEDIA PLATFORM IN THE PEDIATRIC EDUCATION SYSTEM

G. Kashina - Candidate of Pedagogical Sciences; National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov; Kyiv, Ukraine; Kashina_a_s@i.ua

***Summary.** The study examines the issues of designing an open educational modular multimedial system in the context of the transition*

of society into a knowledge society, which requires a clear understanding of the conditions, structure, plan of transition and the need for future changes, which can ensure the process of modeling such a system. The need for a response to the needs of the individual, the challenges of the information society and the processes of their development asserts a new educational paradigm. The new educational paradigm is the need to ensure equal access to quality education for all who have the desire and need to study throughout their lives and who has the opportunity to do this. In accordance with the determined priorities of the development of education, a system of its goals is formed, the achievement of which should ensure the appropriate character and development trajectory. In turn, modern educational system tasks include the development of open education and pedagogical technologies used in the educational process, as well as the development of education management technologies.

Keywords: *open educational system, electronic educational resources, training module, modular multimedia system, postgraduate education.*

Вступ В умовах продовження інформаційної революції і прискорення глобалізації інформаційне суспільство трансформується. Глобальне інформаційне суспільство складається з різнорідних численних груп, в кількісному плані сильно відмінних, гендерно неоднорідних, з різними формами організованості, пов'язаними з іншими групами, або досить автономними та знаходяться в специфічних державно-правових середовищах. Ситуація роз'єднаності груп виявляється в особливостях їх діяльності: некомерційні організації, громадські рухи, молодіжні групи, студентські організації, вчені, об'єднані в професійні мережі і інші. У структурному плані глобальне інформаційне суспільство являє собою очевидну гетерогенність груп і способів їх активності, що приводить до мозаїчності, «ассамбляжності», «флексібельності» і неконсолідованості, що не дозволяє говорити про глобальне інформаційне суспільство як про єдиний гомоген в цілому. Організаційну та інституційну цілісність суспільство знаходить за умови існування міжрегіональних, трансконтинентальних стійких зав'язків на основі соціальних освітніх мереж.

Постановка завдання. Для побудови моделі відкритої освітньої платформи, необхідно відзначити характерні риси глобального інформаційного суспільства: відкритість, тенденція до універсалізації цінностей та ідеалів. Зважаючи на ці обставини глобальне інформаційне суспільство можна розглядати в фокусі транзитивності - як ідеал, потім як проект і, нарешті, як соціальну реальність.

Глобальне інформаційне суспільство і на етапі розроблення проекту, і під час реалізації його найбільше залежить від темпів, тенденцій глобалізації та продуктивності інформаційних технологій. Найбільш значимим ресурсом просування проектів у глобальному інформаційному суспільстві є інформаційні мережі. Саме вони забезпечують функціональність і успішність ініціатив, уніфікуючи освітні ініціативи при технологічній підтримці мережі Інтернет. Потенціал глобального інформаційного суспільства може бути реалізований шляхом посилення довгострокових ініціатив, через створення необхідних правових, економічних, соціальних, освітніх і культурних умов для самореалізації кожного індивіда.

Модель відкритої освітньої системи є складною і багатовимірною, вимагає ретельного емпіричного опису, перевірки теоретичних гіпотез і аналізу «модельних освітніх експериментів» для глибокого міждисциплінарного дослідження.

Виклад основного матеріалу.

1. Відкриті освітні системи в післядипломній освіті

Моделювання складних процесів, що включають «людський фактор», неминує передбачає прийняття концепцій, безпосередньо пов'язаних з еволюцією інформаційного суспільства. Виробництво знання, його зберігання і швидкісна передача на основі високих інформаційних технологій стають основним ресурсом людства. Ключовою концепцією стає концепція суспільства, заснованого на знаннях.

Така форма переходу суспільства в суспільство знань вимагає чіткого розуміння умов, структури, плану переходу та необхідності майбутніх змін, що може забезпечити саме процес моделювання. Побудова майбутньої моделі визначається наступними умовами:

– наявністю факторів, що вказують на цифровий розрив між різними країнами, регіонами країни;

– нерівномірністю економічного, соціального та технологічного розвитку регіонів України, що викликане нерівномірним розподілом факторів економічного та соціального зростання;

– потребою в науково-методичному забезпеченні вирішення проблем щодо зростання ролі знань в якості однієї з основних рушійних сил розвитку інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство характеризується передусім розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних технологій. В основі такого процесу знаходяться інформаційні системи і мережі. Головним стратегічним ресурсом є інформація, але не в повсякденному її розумінні - відомості про різні події, а як високотехнологічний контент, вихідні дані для виробництва нової інформації для інтенсифікації усіх процесів.

За цих умов процеси розвитку людини і суспільства сприймаються системою освіти як виклики проявляються у:

- різкому зростанні обсягів інформації;
- необхідності створення додаткових умов для індивідуального розвитку особистості;
- неможливості забезпечення рівного доступу до освіти всім бажаним;
- підвищення вимог до якості освіти;
- необхідності створення умов для реалізації концепції навчання впродовж життя людини;
- підвищення якості управління освітою на всіх її організаційних рівнях, а також управління навчально-виховним процесом.

Успішне розв'язання за допомогою системи освіти певних проблем, поява яких зумовлена усвідомленням як самих викликів, так і необхідності відповісти на них та відбуваються за умов об'єктивного довготривалого протікання переважної більшості освітніх процесів та основних процесів їхніх змін, а також, зазвичай, на фоні обмеженості фінансових та інших ресурсів, що виділяються на освіту.

Необхідність реагування на потреби особистості, виклики інформаційного суспільства та процеси їх розвитку стверджує *нову освітню парадигму. Нова освітня парадигма полягає у необхідності забезпечення рівного доступу до якісної освіти для*

всіх (у тих випадках, коли наявність сертифікату про загальну і/або відповідну професійну освіту є обов'язковою), для тих, *хто має бажання і потребу* (внутрішньо або зовнішньо мотивовані) *навчатися впродовж життя і хто має для цього можливості* (час, стан здоров'я, сімейні обставини, завантаженість на роботі тощо).

Відповідно формується система сучасних цілей освіти, досягнення яких має забезпечити відповідний характер її розвитку. У свою чергу, сучасні завдання системи освіти передбачають розвиток змісту освіти і педагогічних технологій, що застосовуються у навчально-виховному процесі, а також розвиток технологій управління освітою.

Необхідною умовою побудови якісної моделі відкритої освітньої системи є виділення груп людей, для яких вона будується. У першу чергу це люди - доросле населення, я яких проблеми освіти проявляються у появі нових і додаткових потреб щодо отримання за сучасних умов якісної освіти, і, передусім, у забезпеченні зручного і рівного доступу до якісної освіти та підвищенні мобільності та гнучкості навчання.

У другій - працівники системи освіти (у першу чергу, учителів, науково-викладацьких кадрів, методистів, інших кваліфікованих працівників навчальних закладів і науково-методичних установ), які організують, здійснюють і забезпечують навчально-виховний процес і які є основними творцями і рушійною силою перебудов в освіті, ці проблеми типово проявилися у необхідності змін методів, засобів, форм і технологій навчальної діяльності, що вже застосовуються і вже успішно опановані. Це, у свою чергу, часто викликає у працівників системи освіти потребу у додатковому якісному навчанні, перенавчанні або підвищенні кваліфікації, що в цьому аспекті поєднує цю, другу групи людей з першою.

У третій групі - посадові особи, які відповідають за стан і розвиток освіти (політиків, урядовців, керівників і працівників органів управління освітою і навчальних закладів). Саме проблеми становлення нової освітньої парадигми проявилися в усвідомленні необхідності задоволення сучасних освітніх вимог суспільства і потреб людини, у тому числі тих членів суспільства, які за об'єктивних або суб'єктивних причин, наприклад, через вік або стан здоров'я, не усвідомлюють чи не поділяють необхідності змін; у необхідності здійснення системних заходів, що забезпечило б

бажані (заплановані) зміни в системі освіти. Це, у свою чергу, часто спричинює у посадових осіб потребу в додатковому якісному навчанні, перенавчанні або підвищенні кваліфікації, що в цьому аспекті також поєднує цю, третю категорію членів суспільства з першою.

Тобто, так чи інакше, на тому чи іншому етапі життя всі зазначені категорії членів суспільства виступають як учні і звертаються (мають звернутися) до послуг системи освіти. У свою чергу, система освіти повинна забезпечити бажання, прагнення і сподівання учнів щодо отримання якісної освіти у найбільш сприятливих для них умовах.

Можна виділити такі чинники, що визначились і застосовуються як інструменти модернізації освіти, і врахування яких має сприяти розв'язанню проблем сучасного етапу розвитку системи освіти:

- інтеграційні процеси в освіті (інтеграція освітніх стандартів, змісту освіти, її навчально-методичного забезпечення, методів, засобів, ресурсів і технологій, організаційно-функціональної і структурної будови системи освіти і системи управління нею тощо);

- демократизація процесу здобуття освіти (розвиток і широкомасштабне запровадження механізмів та інструментів свободи вибору, рівні можливості отримання освіти незалежно від соціального статусу учнів та їхніх батьків, рівний доступ до якісної освіти широких верств населення незалежно від місця проживання, порівнянність дипломів, кредити, мобільність на ринках, єдина двоступенева вища освіта, наближені програми підготовки, уніфіковані інтерфейси взаємодії з різними системами освіти і навчальними закладами тощо; люди з обмеженими розумовими і фізичними можливостями теж мають право на освіту, яку мають запропонувати і забезпечити навчальні заклади, що застосовують у навчанні та вихованні методи і засоби спеціальної педагогіки);

- інформатизація освіти, що відповідає цілям і завданням формування інформаційного суспільства і, у даному контексті, передбачає створення єдиного інформаційного освітнього простору - змістовно-предметної, комп'ютерно-технологічної та інформаційно-комунікаційної платформи інтеграції і демократизації освіти.

Об'єктивний вплив цих чинників на розвиток системи освіти, з одного боку, та зазначені зміни потреб тих, хто навчається, - з іншого, якраз і формують сучасні принципи, цілі, обмеження, механізми та інструменти розвитку системи освіти, сукупність яких буде концептуальну модель нової освіти, яку називають *відкритою освітою*.

Враховуючи наведене, виділимо три узагальнюючих чинники, що спричинили появу такого явища, як відкрита освіта. Два перших із них можна назвати чинниками освітнього замовлення, а третій - чинником освітньої пропозиції. Ці чинники замикають ланцюг «попит - пропозиція», відображуючи та реалізуючи так ринковий характер побудови сучасного відкритого освітнього середовища.

Перший чинник спричинений тими об'єктивними процесами розвитку суспільства, які пов'язані з появою нових вимог до освітнього рівня людей, до характеру і темпів набуття ними освіти.

Другий чинник пов'язаний з появою нових індивідуальних потреб того, хто навчається щодо забезпечення свого особистісного розвитку та характеру отримання якісної освіти в сучасних умовах.

Третій чинник спричинений тими об'єктивними процесами розвитку суспільства, які пов'язані з появою в системі освіти нових можливостей, що проявляються в розвитку змісту навчання і педагогічних технологій, у створенні додаткових умов для індивідуального особистісного розвитку людини, у поглибленні процесів демократизації та інтеграції освіти, а також у широкомасштабній інформатизації системи освіти, інших підсистем суспільства, з якими система освіти в процесі виконання своїх завдань так чи інакше взаємодіє.

Зазначені чинники взаємообумовлені і взаємодоповнюють один одного. Нова освітня парадигма, що визначила і задекларувала принципи відкритої освіти, була реакцією системи освіти на ці чинники.

Отже, відображуючи сучасні освітні потреби людини, об'єктивні процеси розвитку, завдання і можливості суспільства, процеси інтеграції, демократизації та інформатизації освіти та маючи загальносистемний (відносно системи освіти) статус, нова освітня парадигма виступає як головний принцип, що є системоутворюючими для розвитку сучасної відкритої освіти.

Рис. 1 Чинники, що спричиняють розвиток системи відкритої освіти

2. Освітні модульні мультимедіа платформи у системі післядипломної освіти

У системі відкритої освіти передбачаються використання відкритого навчального середовища, формування його технологій та засобів.

Завдяки високим інформаційним технологіям відкриті освітні системи стають надзвичайно близькими за методом організації середовища. Інформаційні технології розвиваються прискореним чином, випереджаючи динамічні тренди більш консервативних соціальних відносин. Тому подальша комплексна еволюція відкритих освітніх систем у більшості випадків залежить від успішності і результативності проектів, пов'язаних з інтенсифікацією інформаційних технологій, Інтернету та формуванню освітнього середовища.

Рис. 2 Чинники, що спричиняють розвиток системи відкритої освіти

Наявність розвиненої інформаційної системи стає необхідною умовою самого існування відкритої освітньої системи. Важливою характеристикою життєдіяльності та розвитку інформаційної системи є інформація. Існує кілька форм представлення інформації:

- числова, яка заснована на використанні числа (цифр, знаків);
- текстова (використовує символи, розташовані в певному порядку);
- графічна форма (є самою ємною і складною), до якої відносяться різні види зображень;
- звукова.

У гуманітарних і соціальних науках інформація є продуктом соціального походження та є сукупністю розумових практик,

ноосферною діяльністю, які обумовлені наявністю об'єктивного знання.

В цілому інформація може бути визначена як сукупність комунікаційного матеріалу, доступного кодування на спеціальних мовах.

Найочевиднішою і ефективною формою розширення відкритої освітньої системи наразі є Інтернет [1]. В основі розвитку мережі Інтернет знаходиться технологічно заснована інформаційна інфраструктура. Інтернет - це технологічна глобальна інфраструктура виробництва ноосферної реальності.

Потенційний дидактичний простір відкритого освітнього середовища визначають якісна і кількісна різноманітність його компонентів, які доступні для учасників навчально-виховного процесу. Тому наразі у відкритій освіті основна увага фокусується на проблемах створення ефективних електронних освітніх ресурсах (мультимедійних платформах), заснованих на використанні інформаційних технологій та Інтернет.

Як свідчать світовий та вітчизняний досвід, на заміну традиційним текстово-графічним електронним освітнім продуктам приходять інтерактивні, мультимедійно насичені електронні освітні ресурси. При цьому виникає необхідність постійного забезпечення поширення їх через мережу.

Зміст (контент) сучасних електронних освітніх ресурсів має бути інтерактивним, тобто можливості застосування імітаційного моделювання: навчальний об'єкт можна наблизити, розглянути з усіх боків, перемістити; на досліджуваній процес можна вплинути, змінивши вихідні умови, і т.д. Самі об'єкти і процеси в електронних освітніх системах можуть демонструватися з використанням мультимедіа максимально реалістично, тобто із застосуванням всіх можливих способів подання інформації: текст, звук, графіка, фото, відео, анімація, аж до об'ємних керованих зображень.

Таким чином, найважливішою, унікальною властивістю сучасних електронних освітніх ресурсів, що відкриває неозорий простір для застосування їх найбільш ефективних, активно-діяльнісних форм навчання є інтерактивний аудіовізуальний контент, що адекватно представляє фрагмент реальності - віртуальна реальність.

Саме сучасні електронні освітні ресурси з інтерактивним мультимедіа контентом здатні вирішити проблему реалізації міжпредметних зв'язків, оскільки сучасна педагогічна концепція визначає перехід від вивчення навколишнього світу через поділ за навчальними предметами до вивчення його повноцінних фрагментів та цілісної системи світу. Тому особливими є вимоги до інтерактивності і мультимедійної насиченості для навчальних продуктів, які використовуються у відкритій системі післядипломної освіти.

Очевидно, що очікувати від інформатизації підвищення ефективності та якості освіти можна лише за умови, що нові навчальні продукти матимуть певні інноваційні якості, що також є важливим при побудові та впровадженні сучасних відкритих освітніх ресурсів у системі післядипломної освіти.

Отже, ефективні електронні освітні продукти повинні містити інтерактивний, насичений мультимедією контент, який підтримують програмами моделінгу. І при цьому необхідна доступність до контенту через мережу, тобто можливість поширення таких продуктів через Інтернет.

Для того, щоб вирішити проблему реалізації неформального навчання в системі післядипломної освіти, необхідна нова модель відкритої освітньої системи, що містить інтерактивний контент та нелінійну організацію навчального процесу.

Розробка нової архітектури інтерактивних, мультимедійно насичених електронних навчальних продуктів для поширення в Інтернет є нетривіальним завданням.

Іншим завданням є уніфікація специфікацій форматів і інтерфейсів, програмних компонентів і технологій розробки електронних освітніх ресурсів для забезпечення їх сумісного зберігання, каталогізації, пошуку з метою реалізації доступу і використання в будь-якому місці в будь-який час. Тому першочерговим завданням стає створення відповідного контенту, перехід від розробок локальних мультимедіа видань і мережевих тексто-графічних ресурсів розрізненими дисциплін до глобальної узгодженої науково-освітньої діяльності із створення цілісної відкритої мультимедіа платформи для навчання в системі неперервної освіти.

Друга, специфічна для неперервної освіти проблема полягає в індивідуальних потребах і вимогах кожного індивіда, що навчається у системі післядипломної освіти. Також необхідно враховувати різноманітність запитів і можливостей викладачів. Тобто необхідно забезпечити можливість побудови моделі відкритої освітньої модульної мультимедіа системи із багатомірним масивом предметних знань (навчального контенту), індивідуальної освітньої траєкторії кожного індивіда, що навчається, а також авторського навчального курсу.

Відкрита освітня модульна мультимедіа система є електронним освітнім ресурсом багатомірної модульної архітектури. При цьому кожен модуль системи є незалежним від інших, змістовно і функціонально повним освітнім ресурсом, призначеним для вирішення певного навчального завдання. Відповідно до загальних принципів поділу програм і даних в мережі, програма-реалізатор відокремлена від тематичних модулів, які включають тільки залежні від контенту програмні компоненти – дистанційна платформа.

Отже, основним принципом організації навчального середовища у відкритих освітніх модульних системах є поділ сукупного контенту по предметах на автономні модулі за тематичними елементами і компонентами навчального процесу - отримання інформації, практичні заняття, контроль, моделінг (рис. 3).

Відповідно до побудови системи за такою структурою, основними перевагами електронних освітніх ресурсів нового покоління є:

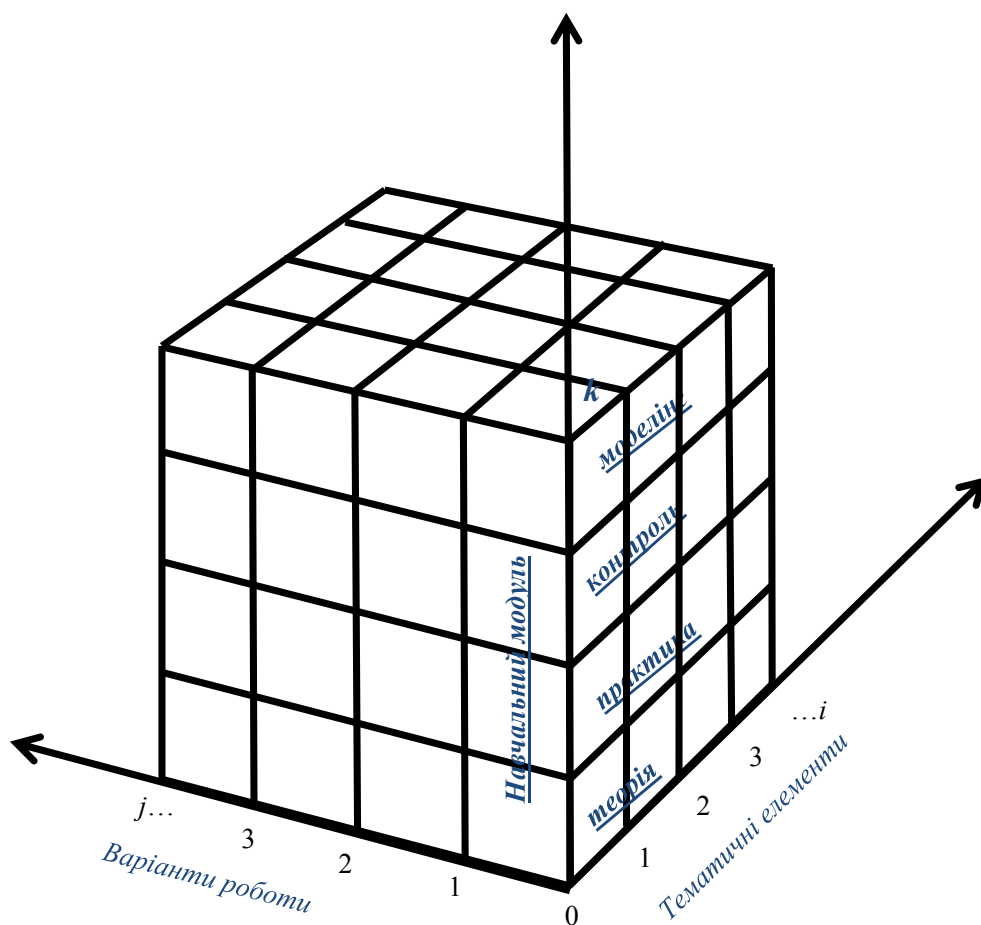
- відсутність змістовних і технологічних обмежень (кваріантів). Навчальний контент електронного навчального модуля може бути надзвичайно складним, аж до моделювання віртуальної реальності;
- можливість поширення через мережу. Вирішене протиріччя між максимальною функціональністю системи та доступністю її через Інтернет;
- уніфікація структури модулів, засобів їх зберігання та відтворення, контентно-незалежної частини призначеного для користувача інтерфейсу. Для користувача це означає незалежність

від платформи, на якій реалізується система, часу і місця освітнього ресурсу;

- відкритість електронних навчальних модулів для змін, доповнень, повної модернізації (і-варіантів). Програмні рішення (комп'ютерний сценарій) в модулях електронних освітніх ресурсів нового покоління засновані на інтерпретованих мовах, так що в розпорядженні користувача знаходяться вихідні тексти програм. Відкриті тексти в сукупності з уніфікацією структури електронного навчального модуля дозволяють змінювати контент користувачам (авторам) з мінімальним рівнем підготовки;

- незалежність електронного навчального модуля від програмно-апаратної платформи. Для переходу, наприклад, від Moodle до Coursera потрібно тільки заміна програмного пакета;

- забезпечення особистісно-орієнтованого навчання (j-варіанти). Реалізується шляхом використання варіативності електронного навчального модуля.

Рис. 3 Логічна структура відкритої освітньої модульної системи

При розробці електронного навчального модуля авторами використовуються всі можливі інструменти створення мультимедіа компонентів в будь-яких форматах, організації взаємодії того, хто навчається з елементами контенту, в тому числі - з використанням складних імітаційних моделей, обмежуючи винахідливість того, хто навчається тільки рамками методичної доцільності.

Набір електронних навчальних модулів розміщують на сервері глобальної комп'ютерної мережі. Доступ до сховища і доставка матеріалів електронного навчального модуля здійснюється on-line в Інтернет, в тому числі - за списком у фоновому режимі. Доставлений модуль розміщується в локальному сховищі на комп'ютера користувача для подальшого використання. Операції з доставки комплекту обраних електронних навчальних модулів, організації і ведення локального сховища здійснюються за допомогою програмного інструменту - персонального кабінет користувача.

Кожен електронний навчальний модуль може мати кілька варіантів по виконанню (технологічного, методичного, змістовного). Варіативними називаються електронні навчальні модулі однакового типу 1, 2 чи і варіанту, у якому вивчають один тематичний елемент курсу з обраного навчального предмету.

Варіативність електронних навчальних модулів досягається за рахунок:

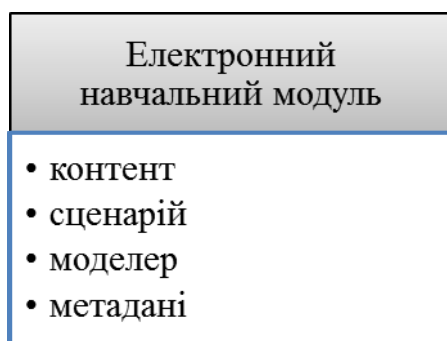
- глибини викладу матеріалу (наприклад, співвідношенням постулатів і пояснень/доказів);
- методики (наприклад, обумовленої іншим набором попередніх знань);
- характеру навчальної роботи (розв'язання задач або поставити експеримент, тест або контрольне завдання на тренажері)
- технології представлення навчальних матеріалів (наприклад, текст або аудіовізуальний ряд);
- наявності спеціальних можливостей;
- способу досягнення навчальної мети.

Оскільки авторське бачення викладача електронного освітнього ресурсу неможливо обмежити, поняття варіативності можна розширювати за різними ознаками, проте необхідно сформулювати уніфіковану умову до варіантів.

Уніфікованою необхідною умовою, тобто формалізованим критерієм, за яким два варіанта можна розглядати як частини одного електронного навчального модуля, є відмінність їх контенту не менше ніж на 70%, вираженого представленими в модулі навчальними об'єктами і/або складовими мультимедіа компонентами.

Електронний навчальний модуль є цілком закінченим мультимедіа продуктом, що призначений для розв'язання певного навчального завдання.

Для того щоб кілька окремо взятих модулів освітньої мультимедійної системи утворили цілісний електронний навчальний курс, вони повинні мати узагальнену структуру та стандартизовані внутрішні і зовнішні параметри. Розроблена з урахуванням світового та вітчизняного досвіду створення і використання мультимедіа продуктів та програмних систем уніфікована структура електронного навчального модуля представлена на рис. 4.

Рис. 4. Структура електронного навчального модуля освітньої мультимедійної системи

Елементи контенту, з точки зору освітнього змісту, складають навчальні об'єкти на екрані і в звуці. З точки зору комп'ютерних технологій це набір файлів, кожен з яких містить текстову інформацію, графічну, відео, анімацію і інші.

Сценарій (script) описує компонування компонентів в мультимедіа композицію, частину, залежну від контенту та призначеного для користувача інтерфейсу, організацію інтерактиву та підключення частини моделер. Сценарій реалізується на мовах програмування Java-script і XML. Для підвищення ефективності

алгоритму виконання та з метою уніфікації при розробці сценарію використовується спеціалізована технологія RMT (Rich Multimedia Technology).

Моделер - елемент навчального модуля, що є програмою у якій моделюють об'єкти і процеси, що є предметом вивчення.

Метадані є набором інформації для електронного навчального модуля, що включає всі необхідні відомості на трьох рівнях розгляду - системи, елементу вищої системи і у взаємодії з іншими модулями.

У відкритих навчальних модульних мультимедіа системах окрім освітнього контенту, є необхідним модуль методичної підтримки. Він задає послідовність виконання електронних навчальних модулів, визначає траєкторію навчання, може містити файли з методичною інформацією з вивчення курсу.

Під час аналізу сукупного навчального контенту відкритої навчальної модульної мультимедіа системи за певним напрямом навчання користувач (викладач, учень) обирає зручні для нього варіанти 1, 2 чи j варіант - модуля, тобто створює індивідуальну траєкторію навчання в середовищі сукупного контенту. При цьому має зберігатись певна послідовність вивчення навчальних тем і встановлена методична сумісність використовуваних електронних навчальних модулів. Порухення цих правил може привести до ситуації, коли вивчення наступного тематичного елемента не буде забезпечено необхідними базовими знаннями та вміннями, не буде забезпечено наступність навчання. Модуль методичної підтримки призначений для вирішення саме таких проблем.

Програмні компоненти відкритої навчальної модульної мультимедіа системи утворюють функціональне середовище, яке забезпечує зберігання, пошук, вибір і відтворення електронних навчальних модулів.

Функціональне середовище відкритої навчальної модульної мультимедіа системи складається з двох частин - клієнтської і серверної. Серверна частина у загальному забезпечує виконання таких функцій:

- централізоване зберігання відкритої навчальної модульної мультимедіа системи з предметів у вигляді сукупності електронних навчальних модулів;

- розмежування прав доступу для отримання або публікації електронних навчальних модулів;

- за запитом користувача пошук, вибір і видача електронних навчальних модулів.

Клієнтська частина забезпечує виконання таких функцій:

- отримання інформації про доступні модульної мультимедіа системи і складових їх електронних навчальних модулів;

- доставка обраних електронних навчальних модулів на клієнтське робоче місце;

- організація локального сховища обраних електронних навчальних модулів;

- відтворення електронних навчальних модулів на клієнтському робочому місці.

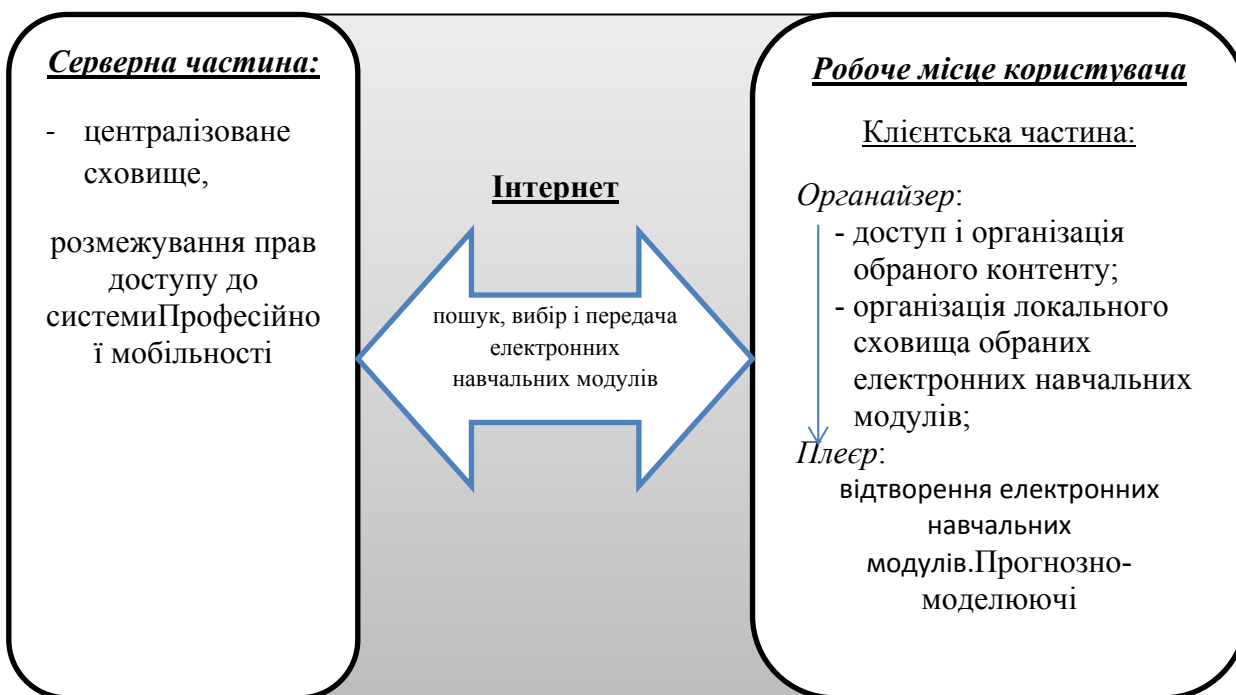
Всі електронні навчальні модулі з усіх предметів модульної мультимедіа системи відтворюються однією програмою-реалізатором. Така уніфікація забезпечує будь-якому користувачеві доступ і відтворення будь-яких електронних навчальних модулів зі складу модульної мультимедіа системи з будь-якого предмету, незалежно від того, ким зроблений і де зберігається даний модуль. Крім того, існує можливість багаторазового використання електронних навчальних модулів (наприклад, при побудові міжпредметних курсів).

Серверна частина функціонального середовища відкритої освітньої модульної мультимедіа системи є інтернет-сервісом, тому централізованим сховищем сукупного контенту всієї системи може виступати будь-який Інтернет - сайт або портал.

Основним клієнтським компонентом є програма-реалізатор, що відтворює поточний електронний навчальний модуль, який завантажений в оперативну пам'ять комп'ютера. Програма-реалізатор, доповнена засобами звернення до локального сховища електронного навчального модуля і уніфікованим контенто-незалежним компонентом користувальницького інтерфейсу, становить функціонально повний програвач (плеєр) електронного навчального модуля.

Другим компонентом клієнтського програмного забезпечення є органайзер, який забезпечує доступ до електронного навчального модуля. Його призначенням є структурувати (каталогізувати)

зберігання всіх модулів, обраних користувачем, на його робочому місці.

Рис. 5. Загальна модель відкритої освітньої модульної мультимедіа системи

В архітектурі відкритої навчальної модульної мультимедіа системи передбачено два типи сховищ електронних навчальних модулів – центральне сховище та локальна пам'ять.

Центральне сховище мультимедіа системи призначене для реєстрації та впорядкування електронних навчальних модулів. Кожна мультимедіа система з предмету динамічно розширюється за рахунок постійного поповнення новими електронними навчальними модулями. Центральне сховище надає засоби пошуку і пересилання навчальних модулів на робоче місце користувача – особистий кабінет.

Локальна пам'ять мультимедіа системи призначена для зберігання електронних навчальних модулів, які обрав користувач (групою користувачів), на локальному комп'ютері (сервері локальної мережі).

Структуризація, каталогізація, пошук в центральному та локальному сховищах базуються на використанні метаданих в електронних навчальних модулях.

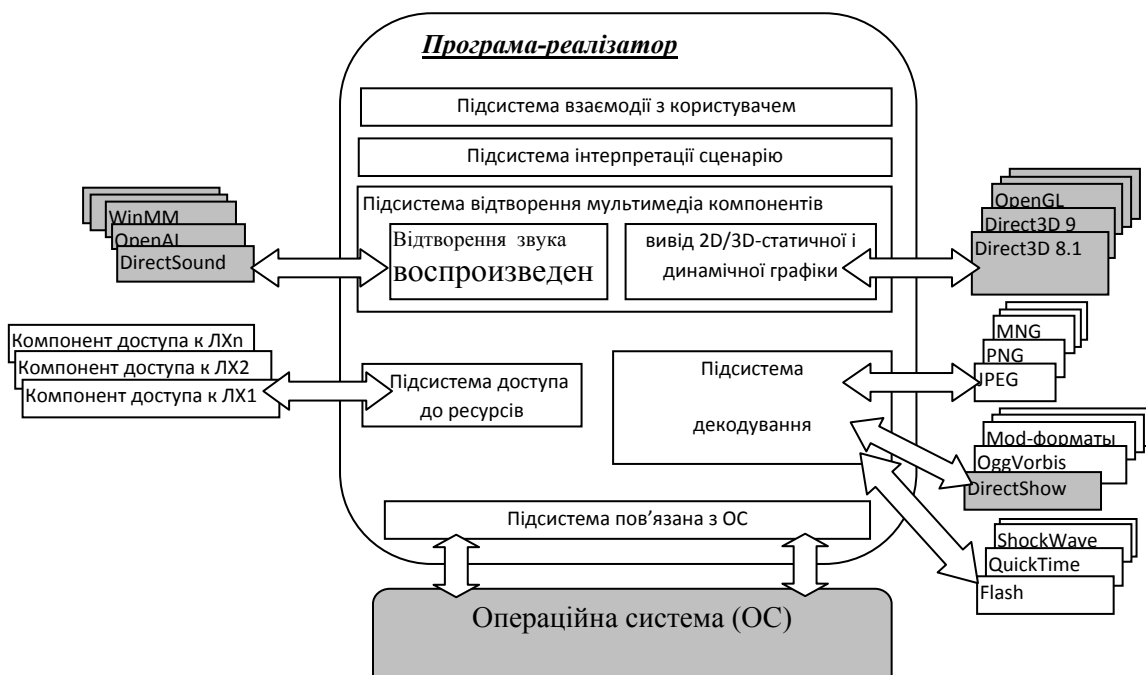
Програма-реалізатор призначена для відтворення електронних навчальних модулів відповідно до сценарію (script), який розташовано в самому модулі. В процесі виконання сценарію (script) в електронних навчальних модулях програма-реалізатор забезпечує декодування різних мультимедіа компонентів, вивід графічних об'єктів на екран, відтворення звукових об'єктів і обробку призначених для користувача рефлексій. Програма-реалізатор забезпечує також передачу даних про результати роботи користувачів з електронним навчальним модулем у зовнішню програму для подальшої обробки на основі SCORM RTE.

У свою чергу програма-реалізатор складається з наступних підсистем:

- з'єднання з операційною системою;
- доступу до ресурсів;
- декодування мультимедіа компонентів;
- відтворення мультимедіа компонентів;
- інтерпретації сценарію;
- взаємодії з користувачем.

Програма-реалізатор за рахунок модулів розширення дозволяє використовувати різні низькорівневі засоби виведення двомірної або тримірної графіки і звуку. При цьому програма-реалізатор має відкриту архітектуру, що дозволяє доповнювати її функціональність в частині підтримки мультимедіа компонентів і композицій, а також в частині використання програмних засобів сторонніх виробників як «плагінів» (plug-in). Таке рішення значно підвищує здатність адаптації програми до різних апаратних і програмних платформ, забезпечує підтримку нових форматів мультимедіа компонентів і інтерактивних композицій, а також дозволяє вводити обробку сигналів нових засобів фіксації реакцій користувача.

Організатор є програмний додаток зі стандартним графічним віконним інтерфейсом користувача. Організатор може працювати у фоновому режимі, який призначений для завантаження раніше обрані користувачем навчальних модулів. При цьому основне вікно програми приховано від користувача, виводиться тільки значок програми в спеціальній системній області панелі управління.

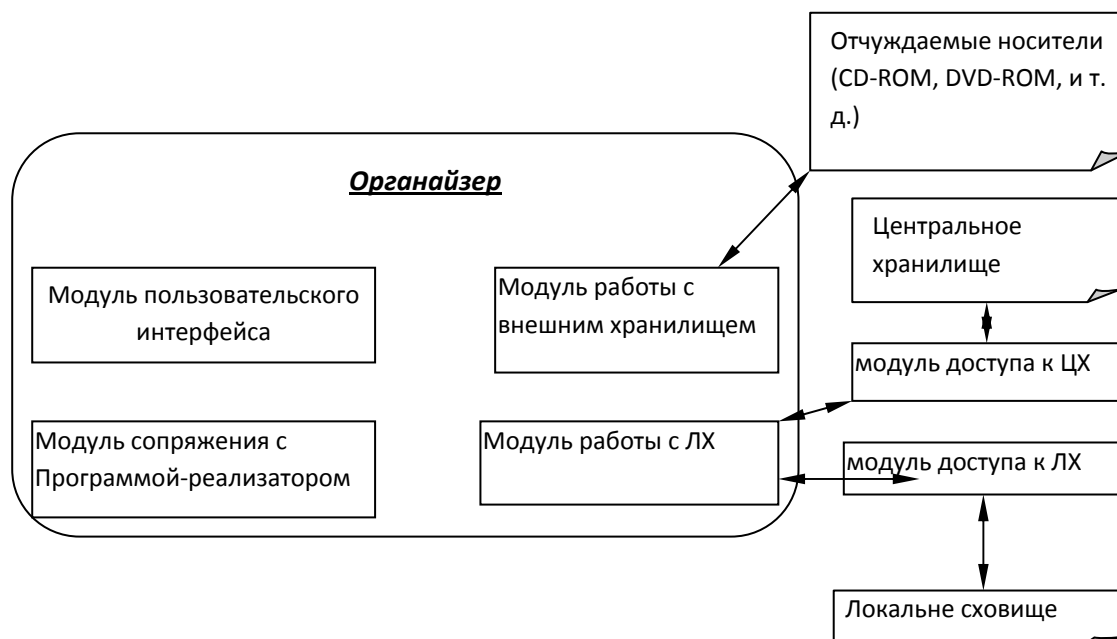
Рис. 6. Структура програми-реалізатора

Основними функціями органайзера є:

- перегляд списків і метаданих навчальних модулів, доступних для отримання з центрального сховища системи;
- пошук модулів у центральному сховищі;
- передавання електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки з центрального сховища в локальне;
- завантаження окремих метаданих електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки з центрального сховища в локальне;
- пошук метаданих електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки в локальному сховищі;
- переміщення електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки в локальне сховище з зовнішнього носія;
- видалення електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки з локального сховища;
- видалення метаданих електронних навчальних модулів і модулів методичної підтримки з локального сховища;
- запуск програми-реалізатора для відтворення електронних навчальних модулів і взаємодія з модулями методичної підтримки.

Кожен із процесів отримання електронних навчальних модулів або його метаданих реалізований в окремому потоці управління. Це

дозволяє забезпечити додатком необхідний рівень швидкодії і миттєву реакцію на дії користувача.

Рис.5. Структура програми Органайзер

3. Впровадження відкритої модульної мультимедійної платформи в систему післядипломної освіти

Для того, щоб впровадження модульної мультимедійної платформи в систему післядипломної освіти відбулось ефективно, необхідно позначити реперні точки процесу інформатизації освіти в сьогоднішньому розумінні.

Першою такою віхою є процес інформатизації освіти - створення ефективного електронного освітнього контенту і надання відповідних електронних освітніх ресурсів найширшому колу користувачів.

Другою віхою є всі наявні досягнення в інформаційному суспільстві - створення галузевої інформаційно-комунікаційної інфраструктури, підвищення загальної комп'ютерної грамотності, розробка різних електронних освітніх ресурсів, - все це багатство працювати не буде, якщо не змінити освітні технології.

Досить часто різними педагогами ставиться питання про педагогічну доцільності чи цінність електронних освітніх ресурсів. Проте при порівнянні з традиційною класно-урочною системою, коли вчитель в аудиторії і книга надають інформацію, в лабораторії проводять експерименти, вирішують завдання, пишуть диктанти і

твори, а на іспиті учитель проводить атестацію, яка, найчастіше зводиться до контролю запам'ятовування фактів і стандартних дій.

Світова і вітчизняна освітня практика останніх років показала, що використання електронних освітніх ресурсів в межах традиційних освітніх технологій не є ефективною. Бездумне перенесення традиційних прийомів на комп'ютер не тільки не дає позитивного ефекту, а також може нашкодити навчанню.

Домінантою впровадження комп'ютера в освіту є різке розширення меж самостійної навчальної роботи. Очевидно, що єдине можливе рішення в сучасних умовах, що характеризуються гаслом «освіта - через все життя» є впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту. Дійсно, важко уявити, що кожного працездатного громадянина, який неперервно підвищує загальний рівень знань, професійну кваліфікацію, «обслуговує» персональний педагог (нехай навіть так званий «мережевий», тобто діючий за допомогою телекомунікацій).

Весь світ приходить до розуміння, що для ефективного використання електронних освітніх ресурсів, інформатизації освіти в цілому, потрібен розвиток нових освітніх технологій. Домінуючими тенденціями в цьому процесі є розширення можливостей того, хто навчається в самостійній навчальній роботі (аудіовізуальна інформація, практика, атестація) і зростання творчого компонента в діяльності педагога в аудиторії. Передбачається поступовий перехід в діяльності педагога від мовлення до дискусії з тими, хто навчається, а також перенесення багатьох традиційно аудиторних видів занять у поза аудиторну (самостійну) частину навчальної роботи.

Наразі впровадження інтерактивного електронного освітнього ресурсу в аудиторне заняття як наочний посібник чи спроби викладача відправити учня в непідготовлений для освіти, далекий від дидактики Інтернет - це помилкове рішення, від якого в усьому світі вже позбавляються.

При цьому необхідно зауважити, що ні вчителя, ні роботу з книгою ніхто не відміняв, просто роль вчителя, так само як і технології подання текстів суттєво змінюються, але цей процес поки що є досить хаотичним. Розуміння цілей та функцій орієнтує вектор розвитку.

Насправді найкращий електронний освітній ресурс за всіма критеріями поступається вчителю. Дійсно, програмна частина електронного освітнього ресурсу, навіть доведена до рівня експертної системи, не витримує ніякого порівняння з людськими можливостями організації взаємодії (інтерактиву) і здібностями до творчого мислення. Наприклад, учитель знайде зрозумілу відповідь навіть на невдало сформульоване питання, запропонує оригінальне розв'язання задачі. Очікувати подібного від комп'ютерної програми, що виконується за жорстким алгоритмом, не можна. Справедливим є твердження, що комп'ютер діє за принципом «що покладеш - то отримаєш». Електронний освітній ресурс разом з хорошим викладачем може служити лише помічником, що приносить потрібні аудіовізуальні фрагменти і економить час на складних обчисленнях і моделюваннях.

Зовсім інша картина в самотійній навчальній діяльності. До сих пір вона була обмежена запам'ятовуванням інформації, складанням текстів, відтворенням формул, в цілому - операціями з символами. Інтерактивний аудіовізуальний контент електронного освітнього ресурсу нового покоління відкриває принципово нові можливості.

Перш за все, домашнє завдання стає повноцінним, його функціональність зростає завдяки можливостям варіантів модулів I, II, K-типів. Принципово важливим є те, що при цьому ефективність самотійної навчальної роботи значно підвищується: підсумкові знання, вміння, компетенції в активно-діяльній режимі формуються набагато швидше, ніж при вивченні текстової інформації і практиці, обмеженою символічними операціями.

Модульна структура електронного освітнього ресурсу в сукупності з можливістю зберігати, копіювати, доставляти, переміщати електронні навчальні модулі як по мережі, так і на будь-якому носії, що дозволяє вперше для таких складних ресурсів реалізувати замкнутий цикл освітньої діяльності з комп'ютерною підтримкою, що вивільняє викладачеві масу робочого часу. Приклад освітнього циклу дано на рис. 3.

На рисунку переміщуваний носій (Flash-накопичувач, CD-R та ін.) виконує роль щоденника учня, в нього записується завдання (набір електронних навчальних модулів) і заносяться дані про результати самотійної роботи. Якщо між комп'ютерами є зв'язок

по мережі, носій не потрібно. Як показано на рис. 3, з'являється можливість виключити з плану аудиторного заняття опитування, оскільки система обліку навчальних досягнень забезпечує фронтальний контроль з мінімальними витратами часу.

Ще один малоефективний компонент аудиторної роботи викладача - виклад нового матеріалу також доцільно перенести в сектор самостійної навчальної роботи. Таке рішення є розумним, оскільки за допомогою І-модуля учень зможе отримати інформацію в інтерактивних мультимедійних форматах, що значно ефективніше одноманітною усного мовлення. Індивідуалізація темпу засвоєння та методики подачі навчального матеріалу при правильному виборі варіативний електронний навчальний модуль служать додатковими аргументами на користь попередньої підготовки до аудиторного заняття.

В результаті в навчальній аудиторії виникає нова ситуація. Викладач працює з підготовленими учнями і вивільнені час може витратити на колективну дискусію, спільний аналіз, поглиблене дослідження проблеми. Іншими словами, на творчу роботу з учнями.

Однією з умов розвитку освітніх технологій є, як мінімум, збереження, а по можливості - розширення можливостей освітнього закладу, особливо - в частині унікальних функцій. Варто зазначити, що реальна лабораторія, навчальна майстерня - цінності вічні, і в нових умовах широкого застосування віртуальних практичних занять значимість реальних експериментів і результативної праці тільки підвищується. Грамотне поєднання нових і традиційних методів може багаторазово поліпшити якісні характеристики і прагматичність освіти.

Ще однією перевагою освітнього закладу є колективна діяльність, яка також може отримати розвиток за допомогою нових інструментів. Існує думка, що комп'ютер роз'єднує людей, пропонуючи їм взамін реальних дій, активної позиції в суспільстві сурогат віртуальної реальності. Насправді все навпаки, розумне використання комп'ютера і телекомунікацій дозволяє вийти на новий рівень співпраці. Прикладом використання спільної освітньої діяльності є електронний навчальний модуль, призначений для групового вирішення навчальної завдання. В контент електронного навчального модуля поряд з досліджуваними об'єктами і процесами

включаються керовані персонажі - представники тих, хто навчається. Телекомунікації дозволяють членам навчальної групи узгоджувати дії своїх представників, обмінюватися ідеями, пропозиціями, навчальною інформацією.

Перспективи, що виправдовують зусилля з розробки нових методик, нових (сучасних) освітніх технологій, вирішальних такі основні завдання:

- кардинальне підвищення значимості самостійної освітньої діяльності завдяки розширенню її функціоналу та зростання ефективності при використанні активно-діяльнісних, особистісно-орієнтованих форм навчання;

- перенесення неінтерактивних компонентів аудиторних занять в сектор самостійної навчальної роботи;

- збільшення часу спілкування з учнями, перехід від мовлення до дискусії, колективного аналізу і спільним дослідженням;

- вихід учасників освітнього процесу на новий рівень взаємодії завдяки повнофункціональній комп'ютерній підтримки замкнутого навчального циклу і дистанційній колективній освітньої діяльності.

Вирішення цих завдань забезпечить трансформацію традиційних технологій, заснованих на репродуктивній моделі навчання, в напрямку інноваційних технологій активного навчання. Якщо в першому випадку центральною фігурою є вчитель, що передає свої знання, то в другому - досить самостійний учень, який формує свої компетенції під керівництвом наставника. Важливо відзначити, що за рахунок грамотного застосування електронного освітнього ресурсу в навчальному процесі в межах сучасних освітніх технологій значно збільшується освітня і виховна ефективність праці викладача.

Отже, нові (сучасні) освітні технології стимулюють розвиток творчого компонента педагогічної діяльності, змінюють роль викладача при повнофункціональній і високоефективній самостійної роботи учнів у активно-діяльнісних, особистісно-орієнтованих формах. Нові освітні інструменти дають нам віртуальну лабораторію і майстерню, спільну навчальну діяльність розподіленої групи учнів, розширюючи освітній простір школи, коледжу, вузу.

Загальні висновки справедливі для всіх рівнів освіти. При цьому в вищій професійній і післядипломній освіті є особливості,

які сприяють розвитку сучасних освітніх технологій та вимагають додаткових рішень. Наприклад, самостійна навчальна робота у вищій традиційно розвиненіша, ніж загальна середня та початкова професійна освіта. Причому домінанта самостійності легко підтримується завдяки прагматизму контингенту учнів, які суміщають в сучасних умовах навчання і професійну діяльність. Значна різноманітність навчальних дисциплін, помітна динаміка розвитку наукових знань і технологій вимагають адекватних і ефективних рішень при створенні навчальних матеріалів.

Важливо також відзначити, що розвиток сучасних освітніх технологій у вищому навчальному закладі неможливо без урахування складної кадрової ситуації, коли серйозні вчені і практики мають вкрай мало економічних чи моральних стимулів до активної педагогічної діяльності.

Одним із свідчень новацій у вищій і післядипломній освіті є наявність системи дистанційної освіти. Найбільш успішною ця організаційна форма є в корпоративній, післядипломній освіті, де автоматично виконуються умови співіснування всіх компонентів освітнього процесу. Дійсно, практичні заняття - це поточне виробництво, атестація (контроль) за службовим обов'язком виконує безпосередній керівник, так що залишається лише нова інформація, яка в текстово-графічних форматах успішно поширюється за допомогою телекомунікацій.

У післядипломній освіті ситуація інша - у більшості випадків навчальні матеріали обмежені конспектами лекцій, іноді доповненими тестами, які не можуть претендувати на вичерпний контроль навчальних досягнень. Практичні заняття в дистанційній формі в переважній більшості випадків відсутні. У такому вигляді дистанційне навчання швидше нагадує електронне книговидання, ніж освіту. Вищі, що працюють в системі післядипломної освіти закривають прогалини за допомогою очних зустрічей зі студентами в аудиторіях і лабораторіях.

Проблеми електронних навчальних матеріалів у вищій дозволяють розбудову електронних освітніх ресурсів нового покоління. Причому для післядипломної освіти доцільним є не стільки створення готових електронних освітніх ресурсів, скільки розробка первинних зразків і наборів різноманітних шаблонів електронних навчальних модулів. Тоді, спираючись на

інструментарій для непрофесійних розробників, можна розраховувати на створення повноцінних комплектів електронних навчальних модулів (теорія, практика, атестація) для будь-якої навчальної дисципліни силами викладачів і студентів. Зауважимо, що створення електронних навчальних модулів є для студента одним з видів самостійної навчальної роботи - дослідницькою практикою з отриманням досвіду, корисного для однокурсників результату. Варто також відзначити, що уніфікація електронних навчальних модулів послужить хорошою основою для інтенсивного обміну розробками між вишами.

Для створення нового освітнього контенту доцільно розвивати і спільну освітню діяльність в групах віддалених користувачів. У цій колективній практичній роботі знання не передаються пасивно від викладача до учнів, а виникають в результаті спільної діяльності, з активного діалогу між учнями, які намагаються зрозуміти, а потім і висловити за допомогою навчальних об'єктів і процесів теоретичні положення предметної області. В результаті такої групової роботи розподілених користувачів створюється і накопичується уніфікований контент для відповідної предметної області. Аналогом середовища колективної розробки може послужити мережевий інструмент обговорення текстів типу Wiki, позитивна відмінність полягає в підтримці мультимедіа контенту.

Розвиток індустрії електронного освітнього контенту для професійної освіти вимагає відповідних змін до педагогічних технологій.

Очевидно, що для вирішення кадрових проблем вищої школи і системи післядипломної освіти потрібні нові інструменти організації освітнього процесу, що відповідають реаліям педагогіки вишу і сучасному практицизму учнівської молоді. Необхідно створити умови підвищення продуктивності праці викладача з одночасним зростанням доступності та якості навчання за рахунок його індивідуалізації.

Різке збільшення кількості студентів, що припадає на одного викладача, забезпечить інструментарій підтримки навчального процесу на основі мультиагентної системи в інтелектуальній комп'ютерній мережі. Основне завдання такого програмного комплексу - автоматизований розподіл навчальних завдань і моніторинг їх виконання за допомогою інтелектуальних агентів, що

знімають з викладача вантаж монотонних, нетворчих, але вельми ресурсномістких операцій. З точки зору учня така організація навчального процесу забезпечує найбільш комфортні умови освітньої діяльності, розширює можливості індивідуального планування, знімає ризики конфліктів. При цьому, завдяки варіативності електронних навчальних модулів, реалізується особистісно-орієнтоване навчання з урахуванням здібностей учня, його соціального стану, можливостей здоров'я, психологічних, релігійних та інших аспектів. Створення комплексу варіативних, диференційованих за складністю навчальних матеріалів, використання інтелектуальних агентів для взаємодії з учнями та контролю їх навчальних досягнень вирішують цілий ряд актуальних проблем:

- різко підвищується продуктивність праці викладача, при цьому зона його діяльності не обмежена стінами певного навчального корпусу;
- значно збільшуються можливості отримання освіти в комфортних для учня умовах;
- реалізується особистісно-орієнтоване навчання.

Важливо, що підвищення продуктивності праці викладача при одночасній індивідуалізації навчання досягається без збільшення бюджетних витрат. Особливо ефективно дане рішення для сучасних федеральних і національних дослідницьких університетів, що представляють собою територіально розподілені комплекси.

Висновки: в цілому мультимедіа системи добре узгоджуються з розглянутими особливостями створення і використання електронних освітніх ресурсів нового покоління у вищій школі. Об'єднання цих інструментів забезпечує розвиток сучасних освітніх технологій у вищу професійну і післядипломну освіту.

Таким чином, до основних переваг відкритих освітніх модульних мультимедіа систем відносяться:

- відсутність змістовних і технічних обмежень: повноцінне використання нових педагогічних інструментів - інтерактиву, мультимедіа, моделінга поєднується з можливістю поширення в глобальних комп'ютерних мережах;
- можливості побудови авторського навчального курсу викладачем і створення індивідуальної освітньої траєкторії учня:

завдяки наявності варіативний виконання електронних навчальних модулів у відкритих освітніх модульних системах можливо вибрати їх оптимальну з персональної точки зору комбінацію для курсу по предмету;

- необмежений життєвий цикл системи: оскільки кожен навчальний модуль автономний, а система відкрита, відкрита освітня модульна система є динамічно розширюваним освітнім ресурсом, що не вимагає скільки-небудь істотної переробки в цілому при зміні змістовних або технічних зовнішніх умов.

Додатково до позитивних можливостей відкритих освітніх модульних систем можна віднести:

- можливість поширення на локальних носіях: вибрані електронні навчальні модулі з сукупного контенту відкритої освітньої модульної системи разом з програмою-реалізатором легко переносяться на компакт-диск;

- користувач відкритої освітньої модульної системи (викладач, студент, учень) стає, по суті, співавтором навчального курсу, для цього надається дві можливості: вибрати потрібний варіант того чи іншого електронного навчального модуля, підготовлений професійними розробниками, або зробити модуль своїми руками для локального або загального використання;

- відкрита освітня модульна система допускає нескінченне розширення по осях: у міру отримання нових знань по предмету в систему легко включається нова тема, нові педагогічні методики або прогрес комп'ютерних технологій відображаються в нових варіативний електронний навчальний модуль;

- уніфікація моделей і програмних компонентів створює передумови розвитку контент-індустрії електронних освітніх ресурсів.

Виключно важливою властивістю розробленої архітектури є її відкритість. Це відноситься перш за все до сукупного контенту відкритої освітньої модульної системи, відкритого для розширень як по осі тематичних елементів (наприклад, відкриті нові знання з предмета), так і по осі варіативності (наприклад, народилася нова методична ідея або з'явилася більш сучасна мультимедіа технологія для подання навчальних об'єктів).

Не менш важливим фактором є відкритість електронних навчальних модулів для змін, доповнень, повної модернізації.

Дійсно, Java script і XML є інтерпретаторами, так що в розпорядженні будь-якого користувача електронних навчальних модулів знаходиться вихідний текст його сценарію. Script можна змінити, доповнити або використовувати в якості шаблону для створення електронного навчального модуля з іншим контентом.

Нарешті, клієнтське програмне забезпечення відкритої освітньої модульної мультимедійної системи саме побудовано за модульним принципом, що дозволяє необмежено розширювати, наприклад, можливості плеєра.

В цілому архітектура «клієнт - сервер» визначає можливість використання системи на різних платформах. При цьому перехід на іншу платформу (наприклад, від Windows до Linux) не вимагає ніяких змін в електронних навчальних модулях.

В сумі зазначені переваги відкритої освітньої модульної мультимедійної системи забезпечують якість електронних освітніх ресурсів, необхідні для широкого впровадження і ефективного використання в навчальному процесі за рахунок розвитку активно-діяльнісних форм навчання, відкривають перспективи нових освітніх технологій, нових форм аудиторної та самостійної навчальної роботи, в тому числі - дистанційних.

Список використаної літератури:

1. Giovannetti, E., Kagami, M. and Tsuji, M. (eds). The Internet Revolution: A Global Perspective (Department of Applied Economics Occasional Papers) / editors : Ema-nuele Giovannetti, Mitsuhiro Kagami and Masatsugu Tsuji. – NY.: Cambridge University Press, 2003. – 292 p.

2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В. Ю. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.

3. Осин А.В. Мультимедиа в образовании: контекст информатизации. – М.: Агентство «Издательский сервис», 2004; издание второе – М.: Ритм, 2005.

4. Осин А.В. Создание учебных материалов нового поколения// Информатизация общего образования: Тематическое приложение к журналу «Вестник образования» - М.: Просвещение. – 2003. – №2.

5. Разработка концепции электронных учебников по образовательным областям. Том 1: Отчет о НИР (заключит.)/ РМЦ; Руководитель А.В.Осин; А.В.Гиглавый, М.Н.Морозов,

О.И.Руденко-Моргун, Ю.М.Тараскин и др.; ГР № 16518. – М., 2002. Режим доступу: <http://www.eir.ru>

6. Oliveira C. (European Commission. Information Society Technologies Programme). Information Technology in Education and Citizenship –<http://web.udg.es/tiec/ponencies/pon4i.pdf>

7. Wiley D. Learning objects and the new CAI: So what do I do with a learning object?. – <http://wiley.ed.usu.edu/docs/instruct-arch.pdf>

8. Welsch E. SCORM: Clarity or Calamity? Online Learning Magazine 2002-07-01. – http://www.onlinelearningmag.com/training/search/search_display.jsp?vnu_content_id=1526769

9. SCORM 2004 3rd Edition – Advanced Distributed Learning Initiative. <http://www.adlnet.gov/scorm/index.cfm>

УДК 374

Г.С. Кашина

**ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ
НАВЧАЛЬНИХ РЕСУРСІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ**

Г.С. Кашина - кандидат педагогічних наук; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; Київ, Україна; Kashina_a_s@i.ua

***Анотація** у дослідженні розглядаються питання проблеми оцінювання якості електронних освітніх ресурсів. Її складність підвищується за рахунок того, що інтерактивний мультимедійний контент відображає найновіші досягнення в галузі інформаційних систем та комп'ютерної техніки на зміст навчальної дисципліни, утворюючи інноваційні якості електронних освітніх ресурсів. Наразі оцінювання якості електронних освітніх ресурсів визначається лише на основі експертної оцінки. Комплексна експертиза передбачає тривимірну оцінку електронних освітніх ресурсів, яка заснована на технологічній, змістовій і дизайн-ергономічній експертизі. Проте оцінки експертів мають певні проблеми: нечіткість критеріїв, слабка кваліметрія, невизначеність технології, суб'єктивність експерта. Тому шляхами підвищення якості оцінювання електронних освітніх ресурсів є розвиток системи критеріїв, вдосконалення кваліметрії,*

уніфікація технологій і процедур, додавання оцінки споживачів освітньої послуги.

Ключові слова: електронний навчальний ресурс, експертиза, експертна оцінка, інтегральна оцінка

G. Kashina

**ESTIMATION OF EFFICIENCY OF ELECTRONIC
EDUCATIONAL RESOURCES IN THE SYSTEM OF POSTAL
EDUCATION OF TEACHERS**

G. Kashina - Candidate of Pedagogical Sciences; National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov; Kyiv, Ukraine; Kashina_a_s@i.ua

Summary. *The problem of assessing the quality of electronic educational resources arose almost simultaneously with the appearance of the first publications on CDs and resources on the Internet. The complexity of the problem of assessing the quality of modern open e-learning resources increases due to the fact that interactive multimedia content reflects the latest advances in the field of information systems and computer technology on the content of the discipline, creating the innovative qualities of electronic educational resources.*

To date, the task of assessing the quality of electronic educational resources has been solved solely on the basis of peer review. The comprehensive examination involves a three-dimensional assessment of electronic educational resources, which is based on a technological, content and design ergonomic expertise. However, expert assessments have certain problems: the vagueness of the criteria, poor qualimetry, the uncertainty of the technology, the subjectivity of the expert. At the same time, an expert assessment is currently the only possible one. Therefore, the obvious way of increasing the objectivity of evaluating electronic educational resources is to develop a system of criteria, improve qualimetry, unify technologies and procedures.

Keywords: *e-learning resource, expertise, expert assessment, integral assessment.*

Вступ. Однією із складових навчального процесу у сучасній педагогіці є відкриті освітні ресурси, які використовують для забезпечення навчально-виховного процесу за класно-урочною,

самостійною, індивідуальною та дистанційними формами навчання. Наразі вирішується завдання ефективного використання відкритих електронних освітніх ресурсів для конструювання та організації взаємодії всіх суб'єктів навчального процесу.

Із застосуванням і створенням відкритих електронних освітніх ресурсів, які дозволяють керувати групою, самостійною та індивідуальною роботою на принципово новому організаційному рівні, пов'язані перспективи розвитку різних технологій навчання. Уміння викладача застосовувати електронні освітні ресурси у практиці навчання та виховання є складовою його компетентності в галузі використання інформаційних і комунікаційних технологій - ІКТ-компетентності.

Для організації навчального процесу із застосуванням відкритих електронних освітніх ресурсів викладачу необхідно вміти здійснювати пошук і відбір освітніх ресурсів у відповідності з умовами, визначати доцільність їх використання на різних етапах заняття, проводити оцінку результатів діяльності студентів із застосуванням електронних освітніх ресурсів. Однак, поява нових типів електронних освітніх ресурсів викликає необхідність підвищення якості електронних освітніх ресурсів та визначення критеріїв їх оцінювання.

Процес формування висококваліфікованого фахівця у сучасному університеті оснований на тому, що студенту необхідно опрацьовувати значну кількість інформації. Наразі в освіті окреслено такі світові тренди в інформатизації навчального процесу:

- розширення застосування відкритої освіти та застосування дистанційних технологій навчання з усіх напрямів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців;
- впровадження індустрії електронних підручників, електронних навчальних курсів;
- постійний вихід на ринок нових постачальників технологій та платформ для e-learning;
- стандартизація електронного навчального контенту та електронних освітніх середовищ;
- розвиток системи дистанційного навчання та інтеграції мереж електронних університетів в єдину освітню світову систему.

Зростання обсягу самостійної роботи студента, перехід до індивідуальних форм навчання, впровадження системи дистанційної освіти, забезпечення якості усіх форм навчального процесу потребують упровадження у навчальний процес сучасного навчального контенту, який містить передові наукові розроблення та інноваційні технічні рішення світового рівня на засадах концепції відкритої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження оцінки якості електронних освітніх ресурсів ведуться вченими у різних напрямках. Так змістовно-методичні показники, дизайн-ергономічність та техніко-технологічність розглядались у працях В. Роберт [7], І. Е. Вострокнутова [3]; проблеми впровадження електронних освітніх ресурсів в навчальний процес відображено В.Ю. Биковим., В.В. Лапінським [1], В. П. Вембер [2]; критерії якості електронних освітніх ресурсів для платформ дистанційного навчання визначені Н. В. Морзе , О. Г. Глазуною [6]; критерії оцінювання електронних навчальних інформаційних ресурсів розкрито Г.М. Кравцовим [5]; педагогічне проектування особистісно-орієнтованих електронних освітніх ресурсів досліджено В.В. Гурим (Росія) [4].

Аналіз результатів дослідження свідчить про недостатню вивченість проблеми визначення критеріїв оцінювання електронних освітніх ресурсів.

Постановка завдання. Проблема оцінки якості електронних освітніх ресурсів виникла практично одночасно з появою перших видань на компакт дисках і ресурсів в Інтернеті. Складність проблеми оцінювання якості сучасних відкритих електронних освітніх ресурсів підвищується за рахунок того, що інтерактивний мультимедійний контент відображає останні досягнення в галузі інформаційних систем та комп'ютерної техніки на зміст навчальної дисципліни, утворюючи інноваційні якості електронних освітніх ресурсів.

До теперішнього часу завдання оцінки якості електронних освітніх ресурсів вирішувалися виключно на основі експертної оцінки. Комплексна експертиза [1, 2] передбачала тривимірну оцінку електронних освітніх ресурсів, яка заснована на технологічній, змістовій і дизайн-ергономічній експертизі. Проте оцінки експертів мають певні проблеми: нечіткість критеріїв,

слабка кваліметрія, невизначеність технології, суб'єктивність експерта. У той же час наразі експертна оцінка є єдиною можливою. Тому очевидним шляхом підвищення об'єктивності оцінювання електронних освітніх ресурсів є розвиток системи критеріїв, вдосконалення кваліметрії, уніфікація технологій і процедур.

Створення новітніх електронних освітніх ресурсів додало новий поштовх у розвитку кваліметрії і критеріїв оцінки різних якостей електронного освітнього контенту. Значною обставиною у цьому процесі є те, що ресурси нового покоління уніфіковані за більшістю аспектів: єдине функціональне середовище, визначена архітектура електронного навчального модуля.

Вирішення проблеми оцінки якості електронних освітніх ресурсів в Україні розпочалося із затвердження Положення про електронні освітні ресурси Наказ МОН України від 01.10.2012 № 1060 [3], у якому узагальнено визначення поняття електронних освітніх ресурсів, здійснено класифікацію електронних навчальних ресурсів, порядок їх розроблення та впровадження.

Загально відомо, що якість освіти істотно залежить від якості навчальних посібників та підручників, якими користується учень, студент, викладач. Для контролю та забезпечення якості електронної навчальної літератури необхідно проводити експертизу та сертифікацію електронних навчальних видань: оцінювання відповідності певним вимогам щодо змісту, структури, інформаційного наповнення, функціональних та навчальних можливостей, сучасних наукових положень. А тому актуальним стає розроблення критеріїв сертифікації електронних освітніх ресурсів з визначенням надалі рівня їх якості.

Сертифікація у технічному регулюванні є дія третьої сторони, яка доводить, що забезпечується необхідна впевненість у тому, що належно ідентифікована продукція, процес чи послуга відповідають конкретному стандарту чи іншому нормативному документу [4]. Тому важливим для забезпечення контролю якості оцінювання електронних освітніх ресурсів сформулювати:

1. перелік вимог до електронних освітніх ресурсів;
2. розробити методiku сертифікації електронних освітніх ресурсів на підставі положень чинних правил сертифікації;
3. для реалізації можливості порівняння різних електронних навчальних видань розробити методiku оцінювання рівня їхньої

якості на засадах теорії кваліметрії як оцінювання ступеня відповідності встановленим вимогам.

Виклад основного матеріалу. У визначенні якості електронних освітніх ресурсів важливими є критерії. На думку В.В. Кравцова [5] до критеріїв оцінювання електронного ресурсу має бути віднесено: авторство матеріалу, повноту представлення навчального матеріалу, відповідність матеріалу світовим стандартам (IMS, SCORM, IEEE та ін.), відповідність змісту робочої програми, повноту методичного забезпечення дисципліни, ступінь використання ресурсу, структурування матеріалу (зміст, лекції, розділи, глави, параграфи), ергономічність тексту (ефективність, розуміння, сприйняття), використання гіпертекстових посилань, наочність матеріалу (форматування тексту, графіки, ілюстрації, фото), використання мультимедійних модулів, інтерактивних систем, тестових завдань, стандартних форматів файлів, відповідність матеріалу рівню знань студента, вільний доступ до матеріалу. Кожний критерій оцінюється 0, 3 або 5 балами. Середнє значення усіх критеріїв визначає якість електронних освітніх ресурсів.

Інший підхід пропонують Н.В. Морзе та О. Г. Глазунова [6]. Розроблена ними критеріальна рамка оцінювання електронного освітнього ресурсу на базі мультимедійної платформи дистанційного навчання включає наступні складові: робочу програму, графік навчання, шкалу оцінювання, друковані та інтернет джерела, термінологічний словник, оголошення, теоретичний матеріал, практичні (лабораторні роботи), завдання для самостійної роботи, модульний контроль, підсумкову атестацію. Деталізація критеріїв здійснюється у розрізі структурно-функціональної, науково-змістовної та методичної експертиз. Вони виділяють шість основних характеристик якості електронного освітнього ресурсу: функціональність, надійність, зручність, ефективність, супровід та можливість перенесення навчального матеріалу (мобільність). Оцінка якості електронного освітнього ресурсу має враховувати індивідуалізацію, диференціацію та самостійне навчання, можливість застосувати на заняттях різних типів: засвоєння нових знань, засвоєння умінь та навичок, узагальнення та систематизація знань, контроль, коригування

знань, комбінований урок, забезпечувати наочність навчального матеріалу тощо.

Проте загальними недоліками різних методів оцінювання електронних освітніх ресурсів можна вважати:

- занадто велика кількість вимог до критеріїв оцінки, що ускладнює процес оцінювання;
- дублювання змісту вимог;
- подані методи моніторингу та тестування не систематизують вимог;
- методи структурної експертизи дають змогу оцінити лише структуру, а не змістове, методичне та наукове наповнення електронних освітніх ресурсів;
- складність алгоритмів оцінювання.

Загальні вимоги щодо електронних навчальних ресурсів містяться у нормативних документах, зокрема [9-11]:

1. ДСТУ 7157:2010. Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. – Чинний від 2010–07–01.

2. ДСТУ 4861:2007 Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості. – Чинний 2009.01.01.

3. ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види. Терміни та визначення. – Чинний від 1996-01-01.

Розроблення та впровадження електронних освітніх ресурсів у навчальний процес сьогодні є загальносвітовою тенденцією. Тому у вирішенні проблеми оцінки якості електронних освітніх ресурсів важливими є міжнародні стандарти для інформаційно-комунікаційних засобів навчального призначення та співпраця міжнародної організації зі стандартизації ISO з міжнародними організаціями й комітетами, зокрема, з Міжнародною електротехнічною комісією ІЕС. Міжнародний стандарт ISO/IEC 19796:2005 “Інформаційні технології навчання, освіта, підготовка. Менеджмент якості, забезпечення якості та метрики” [12] є базисом для опису, порівняння, аналізу, менеджменту якості та підходів до забезпечення якості в цій сфері. Він виступає інструментом для зіставлення вже відомих підходів та їх узгодження на основі загальної моделі якості. Ключовим елементом стандарту є Рекомендаційна рамка для опису підходів до якості (the Reference

Framework for the Description of Quality Approaches). Стандарт ISO / IEC 19796:2005 складається з трьох частин:

- ISO/IEC 19796-1:2005 – Ч. 1: Загальний підхід (Part 1: General approach) – перший крок у напрямі побудови гармонізованої моделі якості для навчання на основі ІТ;

- ISO/IEC 19796-2 – Ч. 2: Гармонізована модель якості (Part 2: Harmonized quality model) – визначає інструменти і метрики з метою упровадження загального підходу до якості;

- ISO/IEC 19796-3:2009 – Ч. 3: Рекомендаційні методи та метрика (Part 3: Reference methods and metrics) – розширює межі Рекомендаційної рамки для опису підходів до якості, визначеної в попередній частині стандарту ISO/IEC 19796-1:2005, з упровадженням гармонізованого опису методів та метрики, рекомендованих для впровадження системи забезпечення якості, управління якістю зацікавленими сторонами, які займаються розробленням, розвитком, утилізацією ІТ систем для навчання, освіти і професійної підготовки.

Проте більшість вимог стандарту ISO/IEC 19796:2005 стосується лише щодо якості розроблення, розвитку, утилізації ІТ систем для навчання, освіти і професійної підготовки. Тому можна вважати, що міжнародні стандарти теж не розкривають поняття якості електронних освітніх ресурсів та не містять вимог щодо її забезпечення.

Зміст різних видів експертизи під час сертифікації до електронного освітнього ресурсу включає попередню та комплексну експертизу.

- Попередня експертиза включає програмно-технічну експертизу, яка визначає працездатність електронного освітнього ресурсу як програмного продукту і його сумісність з апаратно-програмними комплексами різних конфігурацій; дає оцінку відповідності чинним стандартам та сучасному технічному рівню аналогічних продуктів; визначає стійкість до помилкових чи некоректних дій користувача.

- Комплексна експертиза включає:

▪ структурну експертизу, яка передбачає аналіз виконання загально- системних вимог до електронних освітніх ресурсів, наявності обов'язкових складових її та визначення відповідності кожної складової встановленим вимогам;

▪ наукову експертизу, яка передбачає аналіз застосування сучасних наукових положень, розробок, інформації та посилань на передові наукові праці у матеріалах електронних освітніх ресурсів; оцінюється актуальність змісту, новизна поданого матеріалу, його завершеність і логічна узгодженість;

▪ методична експертиза, яка передбачає оцінювання методичних аспектів організації дистанційного курсу, педагогічно-психологічних засад організації навчальної діяльності студентів, організації системи контролю; оцінюється завершеність і логічна узгодженість матеріалу.

Можливості електронних освітніх ресурсів нового покоління забезпечують трансформацію освітніх технологій, заснованих на репродуктивній моделі навчання, в напрямку інноваційних технологій активного навчання. Інновації в освітній діяльності визначаються приростом творчого компонента діяльності викладача в аудиторії, переходом від мовлення до дискусії, колективного аналізу і дослідженням при повноцінній і високоефективній самостійній роботі студентів та викладача за межами аудиторії. Таким чином освітні технології реалізують потенціал відкритих електронних освітніх ресурсів нового покоління у таких напрямках:

- забезпечення всіх компонентів освітнього процесу;
- здійснення особистісно-орієнтованого навчання;
- розвиток активно-діяльнісних форм навчання;
- розширення функціональності системи та кардинальне підвищення ефективності самостійної навчальної роботи.

Наявність в сукупному контенті електронних освітніх ресурсів нового покоління різних типів модулів: І - інформація, П – практика, К – контроль, М – моделінг, задовольняє запити споживача освітньої послуги за всіма основними компонентами. Крім того, передбачений архітектурою електронних освітніх ресурсів варіативність електронних навчальних модулів забезпечують особистісно-орієнтований характер навчання, що є актуальним для системи післядипломної освіти.

Завдяки високій інтерактивності і мультимедійності контенту електронного навчального модуля розвиток активно-діяльнісних форм навчання переходить в практичну площину впровадження в систему післядипломної освіти, який підтримується моделінгом. З

урахуванням варіативності модулів діяльності, най ефективніші форми навчання можуть поширюватися на будь-якого споживача освітньої послуги.

Найзначимішими інноваціями у електронних освітніх ресурсах є в напрямі самостійної навчальної роботи: помноження навчальних можливостей домашнього завдання - крім традиційного отримання інформації електронні навчальні модулі дають можливість реалізувати поза навчальною аудиторію практичні заняття, лабораторні та контроль, які раніше були можливі тільки в аудиторії.

Відкритість електронних навчальних модулів для внесення користувачем доповнень і змін, аж до повної модернізації модуля також забезпечує інноваційний розвиток сектора самостійної навчальної роботи з урахуванням її особистісно-орієнтованого характеру.

Також ефективному впровадженню в навчальний процес сприяє кросплатформеність електронних навчальних модулів, працездатних в середовищі різних операційних систем.

Модульна структура контенту електронних освітніх ресурсів нового покоління дозволяє побудувати замкнутий цикл навчального процесу. Завдяки включенню в інструментальний комплекс відкритих модульних систем модуля обліку навчальних досягнень та уніфікації даних про результати роботи споживача освітньої послуги у електронному початковому модулі відповідно до міжнародної специфікації SCORM RTE, функціональність відкритої освітньої модульної мультимедіа системи досягає рівня необхідної повноти.

Іншою групою важливих якостей електронного навчального модуля є його технологічна складова, яка тісно пов'язана з першою контентною. Що і є вираження інтегрально оцінки якостей модуля електронного освітнього ресурсу.

Важливим параметром електронного навчального модуля є його обсяг, що побічно характеризує мультимедійність контенту. Саме обсяг модуля дає підстави припускати розвиненість інших інноваційних якостей модуля. З іншого боку, перевищення заданого в уніфікованих вимогах максимуму спричинить проблеми доставки модуля в сучасних мережних технологіях.

Можливості структурованого зберігання, пошуку та попередньої оцінки електронного навчального модуля необхідного типу і змісту забезпечують метадані модуля, розроблені відповідно до уніфікованих вимог. Контроль заповнення всіх необхідних полів, перевірка відповідності метаданих і маніфесту електронного навчального модуля заданої архітектури відноситься до числа завдань оцінки технологічних якостей електронного навчального модуля.

Таким чином, технологічні якості ЕУМ визначаються:

- відповідністю уніфікованих вимог обсягу модуля, його структури, програмних рішень і форматів мультимедіа компонентів;
- повнотою і безпомилковістю метаданих і маніфесту, що відповідають профілю сховища, погодженим з уніфікованими вимогами;
- якістю мультимедіа компонентів контенту і програмних рішень.

Для варіативних електронних навчальних модулів в інтегральну оцінку включається додатково спеціалізований компонент - порівняльний аналіз, що визначає новизну подання навчального матеріалу в даному модулі по відношенню до раніше створеного.

Крім інноваційних і технологічних якостей в системі оцінки модуля велику роль відіграє традиційна експертиза навчального змісту. Мінімумом необхідним є відповідність наступними критеріями:

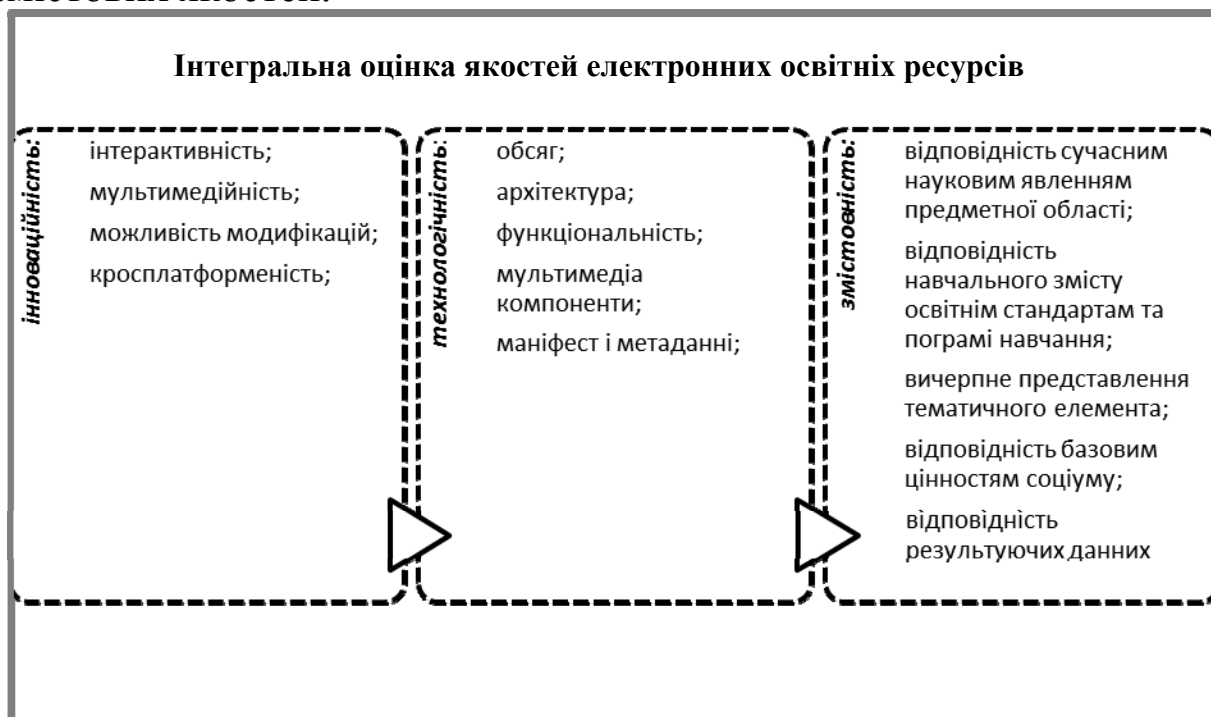
- відповідність завданням на виконання робіт;
- відповідність навчального змісту освітньому стандарту (програмі навчання);
- вичерпне уявлення відповідного тематичного елемента предметній області;
- методична ефективність за рахунок доцільного використання інноваційних якостей;
- відповідність сучасним науковим уявленням предметної області;
- відповідність базовим цінностям соціуму;
- адекватність результируючих даних.

Необхідно зазначити, що інтегральній оцінці якостей створених електронних навчальних модулів передують експертиза концепції електронного освітнього ресурсу в предметній області, узгодження сценарних планів та інших організаційно-правових документів, покладених в основу розроблення відкритої модульної мультимедійної освітньої платформи. Відповідно, параметри і характеристики модуля, встановлені в процесі експертизи як такі, що визначають його інноваційні, технологічні та змістові якості, повинні бути не гірше заявлених у вихідній документації.

Процедура інтегрального оцінювання якостей електронного навчального модуля розпочинається з моменту реєстрації електронного освітнього ресурсу.

Як випливає з концепції моніторингу якості електронного освітнього ресурсу, інтегральна оцінка якостей навчального модуля проходить через досить великий перелік параметрів, що характеризують його інноваційні, технологічні та змістові якості.

Певні якості електронного навчального модуля ості можна встановити тільки шляхом експертизи функціонуючого модуля. Так, виключно до компетенції експерта належить визначення рівня інтерактивності, якості мультимедіа компонентів, а також оцінка змістових якостей.

Рис. 1. Модель інтегральної оцінки якостей електронних освітніх ресурсів

Відповідно до рис. 1, інтегральна оцінка якостей електронного навчального модуля розбивається на три етапи. На першому етапі проводиться автоматичний комп'ютерний аналіз структурних складових електронного навчального модуля, що дозволяє отримати попередню або остаточну оцінку більшості технологічних і ряду інноваційних якостей.

На другому етапі експерт - фахівець в області інформаційних технологій проводить функціональну експертизу модуля. В процесі відтворення електронного навчального модуля встановлюються його функціональні можливості і виявляються помилки програмних рішень. Крім того, динамічний режим забезпечує додаткову інноваційно технологічну експертизу для уточнення даних структурного аналізу, а також дає можливість оцінити інноваційні та технологічні якості, що визначаються тільки в процесі функціонування навчального модуля.

На третьому етапі експерт-фахівець з предметної галузі оцінює змістові якості модуля.

Важливими елементами інтегральної оцінки якостей електронного навчального модуля на кожному процедурному етапі є порядок та критерії оцінювання. При цьому необхідно зазначити, що негативна оцінка будь-якої із якостей модуля на будь-якому етапі не є підставою для припинення процедури оцінювання, яка покликана дати максимальну інформацію для доопрацювання модуля. Винятком є тільки порушення функціональності модуля, які викликані критичними помилками в його архітектурі або програмних рішеннях, що унеможлиблює подальшу процедуру оцінювання.

Основною цілю функціональної експертизи є аналіз працездатності електронного навчального модуля, перевірка чіткого виконання всіх заявлених функцій. Крім того, при відтворенні модуля завершується експертиза його інноваційних і технологічних якостей: уточнюють попередні оцінки структурного аналізу і виносяться оцінки по ІТ-якостям, що визначаються тільки в процесі функціонування модуля.

Функціональне середовище електронного навчального модуля включає кросплатформені програвач та органайзер, а також сумісність із програмним забезпеченням оточення інших виробників.

Під час функціональної експертизи розглядаються кожна мультимедійна сцена в електронному навчальному модулі, виявляється непрацездатність (або помилкова робота) тих чи інших мізансцен, мультимедіа композицій, навчальних об'єктів чи процесів, медіаелементів, медіакомбінацій, елементів навігації, маніпуляторів та інших елементів. Визначаються помилки організації інтерактиву - відсутність або неправильна реакція об'єкта чи процесу, невідповідні пропозиції-повідомлення, помилки розміщення об'єктів.

Недопустимими є порушення у функціонуванні електронного навчального модуля, помилки на будь-якому рівні - від модуля в цілому до медіаелементів. Виявлення помилки функціонування є підставою для припинення процедури ІВК, модуль повертається на доопрацювання.

У повнофункціональному модулі експертним шляхом встановлюється також:

- рівень інтерактивності;
- рівень мультимедійності кожної сцени;
- якість мультимедіа компонентів.

Оцінка інноваційних якостей здійснюється за критеріями і кваліметрією уніфікованих вимог. Якість мультимедіа компонентів визначається суб'єктивно.

Необхідно зауважити, що після визначення рівня мультимедійності кожної навчальної сцени, оцінка рівня мультимедійності модуля, отримана на етапі структурного аналізу, може змінитися. Крім того, оцінка може змінитися на негативну, якщо буде виявлена сцена з рівнем мультимедійності, що дорівнює одиниці. Таким чином, ще одне призначення функціональної експертизи - уточнення деяких оцінок комп'ютерного структурного аналізу.

Крім рівня мультимедійності, функціональна експертиза фактично дає остаточну оцінку мультимедійній модульній платформі. Бездоганне функціонування модуля, відтвореного кросплатформним програвачем, дозволяє переконатися у відсутності переносних орієнтованих програмних рішень, прихованих від структурного аналізу. Однак, зважаючи на істотні відмінності кваліфікації та технологічної культури розробників, цього може виявитися недостатньо. Для прийняття остаточного

рішення слід безпосередньо переконатися у функціональності електронного навчального модуля, відтвореного в середовищі альтернативної операційної системи.

Контроль оригінальних записів в метаданих (опис електронного навчального модуля, його характеристики, авторські права, ключові слова та ін.) - також покладається на експерта. Результати експертного контролю разом з даними автоматичного аналізу дозволяють дати остаточну оцінку якості метаданих електронного навчального модуля.

Надзвичайну вагу має експертиза змістових якостей навчального модуля, тобто освітньої ефективності мультимедіа продукту. Сучасний стан розвитку електронного освітнього контенту характеризується істотним просуванням в формалізації критеріїв оцінки, кваліметрії інноваційних і технологічних якостей електронного освітнього ресурсу. Визначено розуміння частини цих якостей в освітню цінність продукту. Однак в сучасній експертизі перейшли від читання символічних описів до безпосереднього вивчення об'єктів і процесів предметної області поки ще недостатньо оцінений більшістю практикуючих викладачів.

У цих умовах експертиза змістовних якостей електронного навчального модуля повинна використовувати систему прозорих критеріїв з мінімальними можливостями трактування. Проте необхідно забувати про педагогіку, яка в значній мірі - мистецтво і, як будь-яке мистецтво, вона невіддільна від творця, простіше кажучи - суб'єктивна. Виходом в такій ситуації може бути тільки навмисна відмова від очевидно дискусійних формулювань критеріїв оцінки.

В рамках експертизи змістовних якостей електронного навчального модуля фахівець предметної області повинен дати оцінку контенту електронного навчального модуля, виходячи з таких критеріїв як відповідність сучасним науковим уявленням предметної області; відповідність навчального змісту освітньому стандарту (програмі навчання); вичерпна уявлення тематичного елемента; методична ефективність за рахунок доцільного використання інноваційних якостей; відповідність базовим цінностям соціуму; адекватність результуючих даних.

Уніфікованими вимогами концепції оцінювання електронного навчального модуля визначені можливі варіанти розв'язання завдань особистісно-орієнтованого навчання у відкритій освітній модульній мультимедіа системі. Виходячи з уніфікованих вимог, слід розрізнити варіативний модулі, що розміщуються в центральному сховищі системи, підготовлені професійними розробниками, і модулі, модифіковані користувачами під власні запити.

Оцінити якість навчального електронного освітнього ресурсу неможливо без врахування думки споживачів освітньої послуги. Більшість ключових критеріїв, які використовують для оцінювання електронних освітніх ресурсів, не завжди чітко вказують на навчальну ефективність оцінюваного програмного пакета. Для отримання достовірних інформації про роботу електронного освітнього ресурсу є результатом включення студентів до участі у процесі оцінювання.

Для оцінювання електронного освітнього ресурсу використано модель Рейзера та Діка [15], яка зосереджена на тому, наскільки студенти отримують нові навички, яким наділений пакет програмного забезпечення електронного навчального модуля - моделінг. Використовуючи цей підхід, викладачі зможуть краще визначати електронні навчальні модулі, які ефективно навчають.

Висновки: розроблена система оцінювання електронних освітніх ресурсів передбачає інтегральну оцінку якостей кожного окремого навчального модуля. Така система оцінювання містить такі параметри, що характеризують інноваційні, технологічні та змістові якості навчального модуля. Така система оцінювання електронних освітніх ресурсів дозволяє:

1. оцінити та проконтролювати як окремі навчальні модулі, так і всю навчальну систему в цілому;

2. перейти від оцінки окремих процесів та елементів у навчальному модулі, до модульно-структурно-цільовий орієнтованої на особистість фахівця, що навчається в системі післядипломної освіти;

3. ввести систему інтегральної оцінки якості освітніх ресурсів та ефективності діяльності споживача освітніх послуг, передавши контроль за величинами на рівень системи через вбудований модуль контролю за освітньою діяльністю. Зручність інтегральних

оцінок полягає в тому, що вони дають єдиний числовий критерій якості;

4. поступове розширення в усіх напрямках відкритого електронного освітнього ресурсу по мірі впровадження нових показників освітньої педагогічної системи.

Список використаної літератури:

1. Биков В.Ю. Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення / В.Ю.Биков., В.В.Лапінський // Комп'ютер у школі та сім'ї №2(98), 2012. – С.3-6.

2. Вембер В. П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес / В. П. Вембер // Інформаційні технології і засоби навчання [Електронний ресурс]. – 2007. – № 2(3). – Режим доступу : [http : //www.ime.eduua.net/em3/emg.html](http://www.ime.eduua.net/em3/emg.html) – Заголовок з екрана.

3. Вострокнутов И.Е. Теория и технология оценки качества программных средств образовательного назначения / И.Е.Вострокнутов. – М.: Госкоорцентр информационных технологий, 2005. – 300 с.

4. Гура В.В. Теоретические основы педагогического проектирования личностно- ориентированных электронных образовательных ресурсов и сред / В.В. Гура. [Електронний ресурс]. – 2007. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-osnovypedagogicheskogo-proektirovaniya-lichnostno-orientirovannykh-elektronn> – Заголовок з екрана.

5. Кравцов Г.М. Про критерії оцінювання якості електронних навчальних ресурсів / Г.М. Кравцов. [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: http://zavantag.com/tw_files2/urls_6/298/d-297134/7z-docs/5.pdf – Заголовок з екрана.

6. Морзе Н.В. Критерії якості електронних навчальних курсів, розроблених на базі платформ дистанційного навчання / Н.В. Морзе, О.Г. Глазунова // Інформаційні технології в освіті: Зб. наук. праць. Випуск 4. – Херсон: ХДУ, 2009. – С.63–75

7. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты) / И.В.Роберт. – М.: ИИО РАО, 2008. – 274 с.

8. Наказ Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 № 1060 Про затвердження положення про електронні освітні ресурси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>. – Назва з екрана.

9. ДСТУ 7157:2010. Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. – Чинний від 2010–07–01. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 13 с.

10. ДСТУ 4861:2007 Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості. – Чинний 2009.01.01. – К.: Держспоживстандарт України, 2009. – 45 с.

11. ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види. Терміни та визначення. – Чинний від 1996-01-01. – К. : Держстандарт України, 1995. – 47 с:

12. ISO/IEC 19796-1:2005 Information technology -- Learning, education and training – Quality management, assurance and metrics – Part 1: General approach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iso.org/iso/catalogue_detail?csnumber=33934. – Назва з екрана

13. Сироткін Г.В. Модель системи інтегральної оцінки якості освіти і ефективності діяльності ВНЗ // Інновації в науці: зб. ст. по матер. XLVI міжнар. наук.-практ. конф. № 6 (43). - Новосибірськ: СіБАК, 2015.

14. IEEE Learning Technology Standards Committee. WG 12: Learning Object Metadata <http://ltsc.ieee.org/wg12>

15. Kelly B. Reflections on CETIS’s “Future of Interoperability” Meeting. <http://ukwebfocus.wordpress.com/2010/01/14/reflections-on-future-of-interoperability-standards-meeting>

16. Sharable Content Object Reference Model (SCORM) – Advanced Distributed Learning Initiative. <http://www.adlnet.org/Technologies/Scorm/default.aspx>

17. Sharable Content Object Reference Model (SCORM) 2004. / Перевод с англ. Е.В. Кузьминой. – М.: ФГУ ГНИИ ИТТ «Информика», 2005, <http://www.edu.ru/db/portal/e-library/00000053/SCORM-2004.pdf>

УДК 378.4

В.П. Сергієнко

СТАНОВЛЕННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

В.П. Сергієнко - доктор педагогічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Анотація У статті висвітлюються тенденції стандартизації, інформатизації та технологізації розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства. Розкриваються пов'язані з ними завдання та шляхи їх вирішення. Визначаються умови та критерії в розробленні стандартів, удосконаленні змісту й запровадженні інноваційних педагогічних технологій, модернізації наукової діяльності у післядипломній педагогічній освіті.

Ключові слова: післядипломна освіта, педагогічна освіта, трансформації в освіті.

V. Sergienko

DEVELOPMENT OF PEDIATRIC PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF INFORMATIONAL SOCIETY

V. Sergienko - doctor of pedagogical sciences, professor, director of the Institute of Continuing Education of the National Pedagogical University named after MP Drahomarov

Summary. *The article deals with the tendencies of standardization, informatization and technology development of postgraduate pedagogical education in the conditions of transition to the information society. The related tasks and ways of their solution are revealed. The conditions and criteria for developing standards, improving the content and introduction of innovative pedagogical technologies, modernization of scientific activity in postgraduate pedagogical education are determined.*

Keywords: *postgraduate education, pedagogical education, transformations in education.*

Вступ. Характерною особливістю сучасного періоду є процес переходу суспільства від індустріального етапу розвитку до вироблення та застосування науково-інформаційних технологій, що значною мірою базуються на знаннях як об'єкті виробництва, визначаються рівнем загальнолюдського розвитку, станом наукового потенціалу. Такий стрімкий перехід викликає необхідність перегляду змісту навчання, корекції спрямованості навчального процесу, формування вміння особистості застосовувати все нові й нові знання, здобуті впродовж життя. Що, у свою чергу, обґрунтовує необхідність задоволення освітніх потреб людини впродовж її життя. Це утворює особистісно-орієнтовану педагогічну систему, яка готує особистість, адаптовану до життя у суспільстві з безліччю зв'язків, в умовах надзвичайного темпу змін та інтенсивності інновацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі Україна перебуває у стані трансформації усіх сфер суспільства, що відбуваються в контексті глобалізації та технологізації виробничих процесів. Тому такий період можна охарактеризувати:

- переоцінкою можливостей технологічного підходу;
- інтеграцією прикладних і фундаментальних досліджень;
- нелінійною поведінкою інноваційних процесів в умовах лавиноподібного наростання інформації та динамічних змін потреб суспільства.

Такий процес трансформації суспільства є закономірним, спрямованим на адаптацію та якісне покращення об'єкта.

У процесі трансформації різних галузей діяльності, використовують стандартизацію та технологізацію різноманітних процесів діяльності суспільства.

Однією з таких галузей є післядипломна педагогічна освіта, яка є органічним складником сфери освіти та перебуває під впливом багатьох різноманітних чинників, глибоко трансформується. Однак основними, такими, що впливають на визначення тенденції її розвитку, є

- стандартизація різноманітних процесів життєдіяльності суспільства;
- інформатизація як неодмінний складник сучасного щодення;
- технологізація, що узагальнює виробничий досвід людства.

Зберігаючи свої вікові надбання, українська освіта нині вбудовується у загальносвітовий освітній простір, що потребує певної її уніфікації з освітніми системами різних країн. Глобалізація освітнього простору спричиняє низку актуальних проблем, які мають бути вирішені для успішної інтеграції освітньої системи України у світовий простір.

Саме система післядипломної педагогічної освіти є рушійною силою в цих процесах. Тому українська система післядипломної педагогічної освіти потребує створення своїх освітніх стандартів для різних категорій управлінських та педагогічних кадрів. Вимоги сучасного суспільства до педагога передбачають у процесі його підготовки застосування компетентнісного підходу.

Постановка завдання. Нові соціальні умови розвитку суспільства визначають актуальність удосконалення професійної підготовки сучасного вчителя. Для успішної самореалізації у сучасному суспільному житті, реалізації концепції «Нової української школи» вчителю необхідно постійно підвищувати свій науковий, фаховий та методичний рівень.

Нині компетентний фахівець будь-якої сфери діяльності має обов'язково діяти в інформаційному просторі, тому належне функціонування засобів інформації є запорукою успішного навчання педагога в системі післядипломної освіти.

Також чільне місце в курсовій та міжкурсній підготовці управлінських та педагогічних кадрів посідає й проблематика оволодіння педагогічними технологіями.

Узагальнюючи, можна сказати, що проблеми сучасної післядипломної педагогічної освіти пов'язані зі стандартизацією, інформатизацією та технологізацією.

Викладення основного матеріалу. Стандартизація відома давно як явище і як процес, про що свідчать історичні документи: вимоги до державних службовців у Давньому Китаї; розміри ритуальних будівель Давнього Єгипту; параметри сувоїв рукописів Давньої Греції; канони середньовічних університетів Європи та діяльності конфесійних установ; військові артикули царської Росії, стандартизація одягу у ХХ столітті; поширення системи фастфудів в усіх країнах світу, надання результатів тесту TOEFL в понад 2400 університетів і коледжів світу, уніфікація системи присудження наукових ступенів тощо.

Сучасні процеси глобалізації спонукують усі виробничі і соціальні сфери до інтенсифікації стандартизації. Це стосується і сфери освіти, а особливо післядипломної педагогічної освіти.

Державним стандартом післядипломної педагогічної освіти (Закон України “Про освіту”) встановлюють вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і фахової підготовки в Україні.

Сучасні кваліфікаційні вимоги відображені в Національній рамці кваліфікацій. Саме тому системоутворюючим фактором післядипломної педагогічної освіти є його зміст, визначення якого є частиною стратегії державної політики в галузі освіти.

Функціями державного стандарту післядипломної педагогічної освіти визначено:

- збереження єдиного освітнього простору в державі та інтеграції його у світовий освітній простір;
- посилення ролі педагога у системі неперервної освіти;
- забезпечення еквівалентності здобуття післядипломної педагогічної освіти у різних формах;
- визначення рівнів післядипломної педагогічної освіти як базису наступності в освіті впродовж життя;
- впровадження моніторингу різних форм і рівнів післядипломної педагогічної освіти на основі розроблення критеріїв оцінки якості;
- розмежування рівнів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у системі післядипломної педагогічної освіти.

Прийняття державного освітнього стандарту стимулюватиме розвиток моніторингу освіти, методичних інновацій, конкурентність закладів післядипломної педагогічної освіти. Стандарти з післядипломної педагогічної освіти мають бути сформульовані на основі досвіду науковців та практиків, включати загальнолюдські і національні цінності, направлені на актуальні і перспективні інтереси розвитку особистості педагога.

Для досягнення якості змісту післядипломної педагогічної освіти необхідно:

- визначити пріоритетні напрями розроблення змісту післядипломної педагогічної освіти як системного утворення;
- використати наявне нормативне забезпечення та, за необхідності, розробити необхідне;

- визначити напрями розроблення державного стандарту післядипломної педагогічної освіти, його основні складники;
- покласти в основу розроблення державного стандарту післядипломної педагогічної освіти його зміст з урахуванням досягнень вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки і практики;
- організувати обговорення державного стандарту післядипломної педагогічної освіти педагогічною громадою.

Проте актуальними є питання чи здатна діюча система в повному обсязі виконати ці вимоги?

Щодо формування змісту підвищення кваліфікації педагогів та способів застосування наразі існує три способи формування змісту підвищення кваліфікації педагогів:

- передбачає, що зміст цілком і повністю формується організаторами, тобто тими, хто навчає;
- зміст підвищення кваліфікації педагогів розробляється відповідно до замовлення педагогів, які планують навчатися в системі післядипломної освіти;
- зміст формується спільними зусиллями тих, хто навчає, і тих, хто навчається за індивідуальною траєкторією.

Відповідно до першого способу організації підвищення кваліфікації організатори включають до навчального плану той матеріал, який, на їхню думку, по-перше, не відомий педагогам, а по-друге, необхідний їм. Зміст державного компонента підвищення кваліфікації спрямований на їх донавчання. Наразі такий спосіб підвищення кваліфікації є переважаючим у закладах післядипломної педагогічної освіти.

Другий спосіб полягає у формування змісту підвищення кваліфікації працівників освіти, коли зміст визначають ті, хто навчається. Підґрунтям даного способу є теза про те, що дорослий учень здатен сам сформулювати запит до системи післядипломної освіти, в якій може чітко визначити свої освітні потреби. Формування змісту підвищення кваліфікації на основі змістових запитів педагогів до системи післядипломної освіти можливе за умови врахування створення навчальних груп однорідного складу слухачів – педагогів-професіоналів високого рівня.

Третій спосіб організації підвищення кваліфікації педагогів, згідно з яким той, хто навчає, і той, хто навчається, є співавторами індивідуальної траєкторії навчання.

Навчальний процес у системі післядипломної освіти розглядається як три послідовно змінюючі один одного етапи: аналітико-діагностичний, корекційно-формулюючий та посткорекційно-формулюючий.

Контроль над своєчасним підвищенням кваліфікації зазначених працівників і якістю їх підготовки здійснюється фрагментарно.

Що стосується експертизи навчальних програм післядипломної педагогічної освіти на відповідність державним вимогам, то вона неможлива через відсутність цих вимог.

Освітня політика визначає державні вимоги до програм підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів. Необхідно зазнати, що практика організації підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів за регіональними моделями сьогодні не досконала, тому необхідно включати питання сучасної державної освітньої політики. Тут варто говорити про державні вимоги до програм підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів.

Щодо керівників управлінь освіти, то останні як державні службовці підвищують свою кваліфікацію переважно в Національній академії державного управління при Президентові України та її філіях. Проте навчальні плани їх курсової підготовки потребують серйозної корекції, тому що як вони далекі від сучасної освітньої проблематики.

Отже, постає запитання: як при цьому доводитиметься до відома педагогічних працівників сутність змін в освіті?

А педагогічним працівникам важливо безпосередньо від державних службовців дізнатися про запроваджені та майбутні зміни в освіті, почути професійні коментарі основних напрямів державної політики в галузі освіти і науки.

З метою збереження єдиного державного освітнього простору доречно зміцнювати державну галузеву систему підвищення кваліфікації працівників освіти, враховуючи при цьому низку системоутворюючих чинників:

- необхідність визначення порядку та умов організації підвищення кваліфікації педагогічних працівників і прийняття відповідних державних постанов;

- необхідність затвердження Міністерством освіти і науки низки основоположних документів, що визначають вимоги до

змісту професійних програм післядипломної освіти та якості їх засвоєння, модельні методики обрахування нормативних витрат на підвищення кваліфікації, ліцензійно-акредитаційні вимоги до закладів післядипломної педагогічної освіти.

Державну галузеву систему підвищення кваліфікації сьогодні необхідно переоблаштувати. Найкращим способом такого облаштування могли б стати цільові державно-регіональні програми розвитку системи підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки працівників освіти.

Усі ці зміни необхідно здійснювати за умов рішучої відмови від репродуктивної педагогіки та активного засвоєння сучасних способів діяльній педагогіки:

- необхідно надати змогу слухачам обирати шляхи та способи підвищення кваліфікації за рахунок розширення спектру освітніх послуг, що складаються з навчальних програм і модулів для різноманітних цільових груп. При цьому більша частина змісту програм має оновлюватися відповідно до змін в системі освіти;

- різноманітність пропонуваніх до реалізації програм і модулів допомагало б слухачам здійснювати проектування індивідуальних освітніх маршрутів;

- необхідно створити умови, які б давали змогу здійснювати підвищення кваліфікації за мережевою взаємодією, з використанням досвіду та потенціалу інноваційних шкіл і кращих педагогів;

- необхідно посилити практичну спрямованість занять, яку довести до 70%. При цьому важливим має стати включення засвоєного досвіду в практику для вирішення конкретних проблем, широке застосування завдань аналітичного характеру, розв'язування нестандартних, ситуативних завдань;

- необхідно активно розвивати мережу стажувальних інноваційних майданчиків, включати їх у програми підвищення кваліфікації як обов'язковий складник програми курсової підготовки.

Щодо такого зазначеного чинника, який значною мірою впливає на розвиток післядипломної педагогічної освіти, - інформатизації, то відомо, що інформацією людство користується з часу свого становлення. Її значення в процесі становлення інформаційного суспільства переоцінити просто неможливо.

Нині широкомасштабне використання інформаційних технологій (ІТ) у всіх сферах соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства створює передумови переходу держави до інформаційного суспільства.

Україна робить впевнені кроки до входження у світовий інформаційний простір, вбачаючи одним із головних пріоритетів інформатизацію освіти, як запоруку майбутнього інтелектуального потенціалу нації.

Доречно нагадати, що у “Декларації принципів”, яку було прийнято 2003 року в Женеві на Всесвітній зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства, говориться, що «Інформаційне суспільство – це таке суспільство, в якому кожен міг би створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними з тим, щоб дати окремим особам, громадянам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал».

Суть концепції інформаційного суспільства полягає в тому, що першорядного значення в розвитку всіх суспільних сфер набувають знання, інформація та інтелектуальний потенціал людини. Тому його основними особливостями визначено:

- збільшення ролі інформації і знань у політичному, економічному, соціальному та культурному житті суспільства;
- зростання обсягу інформаційно-комунікаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;
- створення глобального інформаційного простору, що забезпечує:
  - ефективну інформаційну взаємодію людей;
  - доступ членів суспільства до світових інформаційних ресурсів;
  - задоволення потреб членів суспільства в інформаційних продуктах та послугах.

Інформатизація освіти як основа оновлення змісту, форм і методів навчання має два основних теоретико-методологічних підходи до інформатизації суспільства:

- технократичний підхід, при якому інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці і їх використання обмежується, в основному, сферами виробництва і керування;

- гуманітарний підхід, при якому інформаційна технологія розглядається як важлива частина людського життя, що має значення не тільки для виробництва й керування, але й для розвитку соціокультурної сфери. Останній підхід регламентує інформатизацію системи освіти, у тому числі й системи післядипломної освіти.

Отже, основними напрямками оптимізації процесу інформатизації післядипломної освіти є:

- створення оптимальних умов для забезпечення інформаційних потреб тих, хто навчається;

- розвиток інформаційних мереж, що використовуються в системі післядипломної освіти;

- забезпечення належною комп'ютерною технікою в достатній кількості;

- підготовка управлінських і педагогічних кадрів до користування засобами отримання інформації.

Нині вже очевидно, що інформатизація освіти – це не тільки технічне завдання, пов'язане з добрим оснащенням шкіл, підключенням до Інтернету, введенням курсу інформатики. Інформатизацію необхідно пов'язувати безпосередньо з оновленням змісту, методів і організаційних форм навчання, досягненням нових освітніх результатів, модернізацією всіх сторін життя загальноосвітньої школи.

Сьогодні ця система не справляється з покладеними на неї функціями та завданнями, оскільки докорінно змінилися вимоги до спеціалістів освіти в інформаційному суспільстві, основною з яких є реалізація можливості слухачів у виборі індивідуальної освітньої траєкторії. Ця вимога має базуватися на необхідності надання в процесі курсової підготовки оптимальних можливостей для здобуття якісної освіти, включаючи максимальне задоволення особистісних освітніх потреб.

Дана вимога передбачає особистісну орієнтованість, диференціацію та індивідуалізацію курсової підготовки на основі варіативності освітніх програм; надання змоги слухачам самостійно вибирати частину освітніх програм або відмовлятися від їх засвоєння, обирати програми різного рівня складності, змінювати цей рівень і т.ін. Навчально-тематичний план повинен мати варіативний характер та становити собою взаємопов'язану

сукупність методичних систем базової (фундаментальної), прикладної (технологічної), спеціалізованої (в межах діючої спеціалізації) підготовки слухача.

Наразі учителю вже недостатньо знайомства з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Їм необхідно також опанувати підтримувані цими технологіями засоби «нової педагогіки». Вся діяльність з підвищення кваліфікації педагогів у процесі курсової підготовки спрямована на підтримку процесів інформатизації навчальних закладів, засвоєння педагогами методичних, інформаційних і технологічних ресурсів, які надходять у школи, і як результат – розробку курсової моделі.

І тут знову переваги за консорціумом, оскільки сьогодні єдиний шлях нормативного розвитку післядипломної педагогічної освіти – об'єднання досвіду, науково-дослідної бази, технологічних ресурсів, і це має здійснюватись як на рівні вишу післядипломної педагогічної освіти, так і на рівні різних асоціацій.

З правової точки зору консорціум – це об'єднання без утворення юридичної особи. Але при цьому з'являється можливість спільно використовувати матеріальну та ресурсну базу, проводити спільні дослідження, створювати технології, знання, а в результаті – досягати економії завдяки ефекту масштабу та зниження ризиків у діяльності. Ці переваги можуть стати і втратами: ефективне управління спільною діяльністю може утруднюватися через різну мотивацію та цілі учасників, а у зв'язку з необхідністю постійного узгодження їх інтересів можлива недостатність гнучкості та оперативності в прийнятті колективних рішень.

Саме мережева взаємодія дасть змогу по-новому розглянути зміст і форми навчального процесу в післядипломній педагогічній освіті:

- формування міжвузівських основних и додаткових освітніх програм післядипломної педагогічної освіти;
- організація інноваційної школи педагогічної майстерності, підвищення кваліфікації та професійної перепідготовки професорсько-викладацького складу, включаючи стажування;
- розроблення міжвузівської програми практичної підготовки слухачів курсів, включаючи проектне навчання;
- створення єдиної бази оцінних засобів (комп'ютерних тестів) для проміжного та підсумкового оцінювання знань слухачів;

- забезпечення доступу до єдиної електронної бібліотеки.

Проте розроблена в українській практиці нова інституційна модель і її нормативне забезпечення потребують апробації з наступним доопрацюванням.

Нормативна база консорціуму включатиме документи з його функціонування (місія, статут, положення про науково-освітні структури всіх рівнів тощо), а також положення про академічну мобільність слухачів і студентів, аспірантів та професорсько викладацького складу, про науково-методичну раду з інноваційних освітніх технологій та ін.

Нові завдання післядипломної педагогічної освіти у XXI столітті потребують застосування в широкому масштабі інноваційних педагогічних технологій, що базуються на фундаментальних епістемологічних та герменевтичних аспектах педагогіки, пов'язаних із професійним мистецтвом та високою комунікативною культурою усіх учасників освітнього процесу.

Інновації пов'язані:

- із застосуванням нового змісту;
- введенням нових процесів;
- створенням нових майданчиків розвитку;
- новими організаційними формами взаємодії;
- новим управлінням;
- новим продуктом.

Характерні особливості інновацій виявляються на рівні особистісного досвіду суб'єкта та відображаються в рефлексії ним цих рис, зокрема: у зв'язку традиційного та інноваційного, еволюційності, динамічності, адаптивності до постійно ускладненого світу, внутрішньої інтеграції, самоорганізації.

Основними напрямками розвитку інновацій у системі післядипломної педагогічної освіти є:

- реалізація ключових принципів;
- базування на стандартизації та інформатизації освіти;
- моделювання змісту освіти;
- забезпечення умов для високого рівня професійної діяльності викладачів системи післядипломної педагогічної освіти;
- розвиток системи освіти дорослих на основі акмеології;
- підвищення рівня діяльності управлінських і методичних служб післядипломної педагогічної освіти;

- забезпечення кваліметрії післядипломної педагогічної освіти.

Однією з інноваційних технологій у післядипломної педагогічної освіти є очно-дистанційна форма навчання. Її характерними ознаками є те, що вона наближає вітчизняну систему післядипломної педагогічної освіти до світових стандартів, сприяє самореалізації кожного, хто навчається, має модульну структуру, поєднує навчання на очному і дистанційному етапах.

Ознакою нового в системі післядипломної педагогічної освіти є також і запровадження компетентнісного і кредитно-модульного підходів, створення кредитно-модульного навчання.

Система кредитно-модульного навчання передбачає чітке визначення складників професійної компетентності управлінських і педагогічних кадрів, діагностування і моніторинг їхнього розвитку; ґрунтується на модульній технології навчання і залікових кредитах, спрямована на кінцевий результат – вироблення компетенції у слухача курсів – управлінського та педагогічного працівника.

Інноваційність цієї технології полягає:

- в активізації діяльності тих, хто навчається;
- виконанні викладачами ролі фасилітаторів для тих, хто навчається;
- підвищенні відповідальності керівників закладів післядипломної освіти за створення умов для постійного професійного розвитку викладачів та забезпечення варіативного складника програм навчання і підвищення кваліфікації;
- спонукання керівників закладів освіти до спільної діяльності з установами післядипломної освіти щодо моніторингу рівня професійної компетентності управлінських і педагогічних кадрів.

Однак тенденції глобалізованого світу, що полягають у стандартизації, інформатизації та технологізації, не є абсолютними. Тому за умов постійних соціально-економічних змін в Україні, необхідності врахування суперечностей, що характеризують тенденції розвитку її освіти загалом і післядипломної педагогічної зокрема, нагальної потреби вирішення усіх проблем, спричинених зазначеними тенденціями, система ППО України має неухильно трансформуватися на основі розвитку науково-педагогічних досліджень.

У сучасних умовах інноваційна наукова діяльність – це механізм впливу післядипломної педагогічної освіти не лише на

розвиток освіти і науки в країні, а й на її соціально-економічну сферу. Саме тому розвиток наукової діяльності в галузі післядипломної освіти визначає її сучасну та майбутню моделі як створення навчально-науково-інноваційних вищих навчальних закладів післядипломної освіти як інноваційних центрів післядипломної педагогічної освіти.

Реалізація даної моделі у системі післядипломної педагогічної освіти можлива за умови розв'язання основної системної науково-організаційної проблеми – невідповідності наявного наукового забезпечення сучасним вимогам університетського освітнього процесу та потребам розвитку системи післядипломної педагогічної освіти в Україні.

Вирішення цієї проблеми насамперед передбачає вдосконалення структури, змісту та організації наукової діяльності в системі ППО України з використанням кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду.

При цьому варто зазначити, що під модернізацією системи освіти сучасна наука вбачає спрямування на забезпечення оптимальних умов функціонування освітньої галузі, створення системного механізму саморегуляції, вибору стратегічних напрямів розвитку.

Метою модернізації наукового складника системи післядипломної педагогічної освіти є зміцнення наукового потенціалу галузі післядипломної освіти шляхом удосконалення структурно-функціональної організації наукової та науково-методичної роботи, підвищення рівня науково-педагогічного персоналу, поглиблення та координації наукових досліджень і розробок.

Окреслимо основні завдання модернізації системи післядипломної освіти:

- визначення пріоритетних наукових напрямів відповідно до потреб післядипломної педагогічної освіти України та практики кращих зарубіжних освітніх систем;

- формування збалансованої інфраструктури фундаментальних і прикладних наукових досліджень і розробок, включаючи систему їх ресурсного забезпечення;

- формування системи координації та прогнозування розвитку наукової діяльності інститутів Національної академії педагогічних

наук України, зокрема Університету менеджменту освіти, та післядипломної освіти України на довгострокову перспективу;

- підготовка висококваліфікованих, конкурентоздатних науково-педагогічних кадрів для галузі післядипломної освіти;

- проведення фундаментальних і прикладних досліджень, що забезпечать ефективний розвиток післядипломної педагогічної освіти відповідно до потреб суспільства та сучасних викликів;

- створення університетської та загальнодержавної систем інформаційного забезпечення науково-дослідних розробок у сфері ППО (створення відповідних баз даних, включаючи інформацію про результати впровадження);

- активне позиціонування сектора наукових досліджень і розробок у науковому та освітньому просторах Європи та світу.

Висновки: таким чином етапами модернізації є:

Перший етап – реорганізаційний: удосконалення структури, змісту, організації забезпечення науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів післядипломної освіти, у тому числі Навчально-науковий інститут неперервної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова на основі сучасних підходів і технологій. Розроблення програми та визначення пріоритетних наукових досліджень.

Другий етап - інноваційний: визначення нових пріоритетних напрямів наукової діяльності, забезпечення інноваційної динаміки наукової діяльності, створення збалансованого, здатного до інтенсивного розвитку сектора наукових досліджень і розробок у галузі післядипломної педагогічної освіти, який забезпечує широке відтворення знань, їх активне впровадження в практику.

Третій етап - трансформаційний: створення ефективної інноваційної інфраструктури, що забезпечить інтеграцію науки в освітню практику через створення конкурентоздатної наукової продукції та умов для її широкого впровадження. Створення передумов для трансформації післядипломної педагогічної освіти у навчально-дослідницькі виші.

Загалом, стандартизація, інформатизація та технологізація як основні тенденції розвитку суттєво впливають на функціонування сучасної післядипломної освіти.

Список використаної літератури:

1. Біла книга національної освіти України / Т.Ф/ Алексєєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін]; за заг.ред.акад. В.Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ.системи, 2010. – 342 с.
2. Диалог культур в глобализирующемся мире: мировоззренческие аспекты / отв. ред. В.С. Степин, А.А. Гусейнов; Ин-т философии. – М.: Наука, 2005. – 428 с.
3. Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. – К.: Вид-во “Ваклер”, 2007. – 304 с.
4. Кондратьев В.М. Образование в эпоху перемен / В. М. Кондратьев, Л. Ф. Матронина // Философия образования. – 2009. – № 1 (26). – С. 9-11.
5. Кремень В. Філософія освіти ХХІ століття / В. Кремень. – Вища освіта. – 2002. – С. 9-17.
6. Лазарев Г. И. Консорциум вузов сервиса как форма сетевого партнерства / Г. И. Лазарев // Высшее образование в России. – 2010. - № 10. – С. 10-18.
7. Міщенко В. Зарубіжний досвід та вітчизняні актуалітети організації неперервної освіти / В. Міщенко // Рідна школа. – 2010. – С. 9-16.
8. Мозгарев Л. В. Сравнительный анализ моделей формирования содержания повышения квалификации работников образования / Л.В.Мозгарев // Методист. – 2011. - № 1. – С. 3-11.
9. Наливайко Н. В. Философский анализ системы образования в трансформирующихся обществах / Н. В. Наливайко, Е. В. Ушакова // Философия образования. – 2009. – № 1 (26). – С. 27-33.
10. Никитин Э. М. Кто и как будет реформировать систему повышения квалификации работников образования / Э.М.Никитин // Методист. – 2011. - №2. – С. 2-6.
11. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації. Напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища освіта. – 2007. – № 1. – С. 48-55.
12. Яковлева Н. И. Модернизация управления системой переподготовки педагогических кадров / Н. И. Яковлева // Педагогика. – 2010. - № 10. – С. 50-54.

УДК 001.893:303.64

Д.Ю.Касаткін, О.М. Касаткіна
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ
НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗ ДАНИХ

Д.Ю. Касаткін – к.пед.н., доцент, завідувач кафедри комп'ютерних систем і мереж, Національний університет біоресурсів і природокористування України, d.kasatkin@nubip.edu.ua;

О.М. Касаткіна – старший викладач кафедри інформаційних систем, Національний університет біоресурсів і природокористування України, olga_kasat@ukr.net;

Анотація. Розглядаються проблеми наукової роботи кадрів вищої кваліфікації з використанням інформаційної та комунікаційної складової. Для прийняття ефективних управлінських рішень стосовно цих процесів необхідне створення системи об'єктивної оцінки результатів наукової діяльності. Одним із ключових показників, який висвітлений у праці та широко використовується у всьому світі для оцінки роботи дослідників і наукових колективів, є індекс цитованості. Досліджені сучасні програмні та інформаційні засоби при визначенні рейтингу ЗВО, вираховування індексу цитованості, індексу Хірша та інші наукометричні показники, зокрема, і показники міжнародних баз даних (*Web of Science та Scopus*).

Ключові слова: індекс цитованості, імпаکت-фактор, наукометрія, бази даних.

D. Kasatkin, O. Kasatkina
PRACTICAL ASPECTS OF THE USE OF NUCOMETRIC OF
DATABASES

D. Kasatkin – PhD., associate professor, head of the department of computer systems and networks, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, d.kasatkin@nubip.edu.ua;

O. Kasatkina - Senior Lecturer of the Department of Information Systems, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, olga_kasat@ukr.net;

***Summary.** The problems of scientific work of personnel of higher qualification with the use of information and communication component are considered. In order to make effective managerial decisions regarding these processes, it is necessary to create a system for the objective assessment of the results of scientific activity. One of the key indicators that is highlighted in the work and widely used around the world to evaluate the work of researchers and research teams is the citation index. The modern software and information products when ranking universities calculation citation index, Hirsch index and other scientometric indicators, including indicators and international databases (Web of Science and Scopus).*

***Keywords:** citation index, impact factor, scientometry, databases.*

Вступ. На сьогоднішній день більшістю вчених визнано, що імпакт-фактор журналу є одним із формальних критеріїв, за яким можна зіставляти рівень наукових досліджень у споріднених галузях знань. При присудженні грантів, висуненні на наукові премії (включаючи Нобелівську) експерти неодмінно звертають увагу на наявність у претендента публікацій в журналах, охоплених JCR.

Досягнення в сфері телекомунікацій, зокрема розвиток та широке розповсюдження глобальної комп'ютерної мережі Інтернет призвело до актуальності та необхідності впровадження інформаційних та телекомунікаційних технологій в галузі освіти. Саме в результаті швидкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій надало змогу створювати та використовувати сучасні індекси цитування які формуються на базі наукових видань які розповсюджуються в мережі та зберігаються в електронних бібліотеках всього світу. Отже саме розвитку сучасного технічного та програмного забезпечення завдячує система оцінювання рейтингів цитування наукових публікацій та наукових видань.

Як було зазначено в попередніх розділах існують різні типи індекси: імпакт-фактор, індекс Хірша, індекс цитування тощо.

Серед загальноприйнятих показників якості роботи науковця, видання та установи, які стали умовним стандартом оцінювання ефективності роботи та аналізу наукової активності та

продуктивності, останнім часом найбільший інтерес викликають: індекс цитування, індекс Хірша та імпакт-фактор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проекти щодо використання наукометричної бази даних Scopus для оцінки наукового потенціалу держави загалом та окремих суб'єктів наукової діяльності в Україні на рівні вищих органів державної влади почали з'являтися у 2009 р. Протягом року Міністерство освіти і науки України та Національна академія наук України провели ряд консультацій з вищим керівництвом компанії Elsevier щодо серйозного збільшення номенклатури українських видань, що індексуються у Scopus (до показника 100-200 журналів; на рівні 40-80% аналогічного показника Польщі). Стратегічні домовленості з цього питання були досягнуті. Органи державної влади та профільні відомства розпочали процеси роботи з видавцями щодо цільової підготовки наукових фахових видань України до включення у Scopus і, паралельно, процеси запровадження в практику власної діяльності методів кількісної та напівкількісної оцінки наукового потенціалу (наукометрії) на основі даних Scopus.

10 червня 2009 р. Президія НАН України ухвалила рішення щодо розгортання системи постійного моніторингу наукового потенціалу суб'єктів наукової діяльності України за показниками бази даних Scopus. Реалізація даного завдання покладена на Національну бібліотеку України імені В.І. Вернадського.

26 жовтня 2009 р. Комітет з Державних премій України в галузі науки і техніки затвердив нові редакції Інструкцій про порядок висунення, оформлення та представлення робіт на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки та на здобуття щорічних премій Президента України для молодих учених. Згідно з новими редакціями цих інструкцій, претенденти на здобуття премій у анотаціях робіт зобов'язані вказувати, зокрема, загальну кількість статей, опублікованих у міжнародних журналах, що містяться в базі даних SCOPUS, загальний ідентифікатор SJR (SCImago Journal Rank) та загальний індекс цитування робіт претендентів.

24 грудня 2009 р. рішенням колегії Міністерства освіти і науки України показник «Кількість публікацій у наукометричній міжнародній базі даних Scopus» був ухвалений у якості одного з показників оцінки результативності наукової та науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів. «Положення про

дослідницький університет», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 17, зокрема, регламентує мінімальну кількість наукових робіт (150), яку співробітники університету мають публікувати щорічно у виданнях, що індексуються базами даних Web of Science та Scopus, для надання (підтвердження) статусу дослідницького університету.

Наказ МОНмолодьспорту № 1112 від 17 жовтня 2012 року «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук»

Рішення завдань підготовки кадрів вищої кваліфікації неможливе без усебічної інформаційної підтримки. Для прийняття ефективних управлінських рішень стосовно цих процесів необхідне створення системи об'єктивної оцінки результатів наукової діяльності. Одним із ключових показників, який широко використовується у всьому світі для оцінки роботи дослідників і наукових колективів, є індекс цитованості.

Міністерством освіти і науки України рекомендується при визначенні рейтингу ЗВО враховувати індекс цитованості, індекс Хірша та інші наукометричні показники, зокрема, Російський індекс наукового цитування (РІНЦ) і показники міжнародних баз даних (*Web of Science* та *Scopus*).

Індекс цитованості наукових статей (ІЦ) - реферативна база даних наукових публікацій, котра індексує посилання, вказані в списках літературних джерел цих публікацій, та надає кількісні показники цих посилань (такі, як сумарний обсяг цитування, індекс Хірша тощо).

Перший індекс цитування був пов'язаний з юридичними посиланнями і датується 1873 роком (Shepard's Citations). У 1960 році Інститут наукової інформації (ISI), заснований Юджином Гарфілдом, ввів перший індекс цитування для статей, опублікованих у наукових журналах, поклавши початок такому ІЦ, як «Science Citation Index (SCI) (англ.)», і потім включивши до нього індекси цитування з суспільних наук («Social Sciences Citation Index», SSCI) і мистецтв («Arts and Humanities Citation Index», AHCI). Починаючи з 2006 р., з'явилися й інші джерела подібних даних, наприклад Google Scholar. Названий ІЦ випускається в обмеженому варіанті на CD, а повністю представлений в онлайн-проекті Web of Science.

Постановка завдання. Виконати огляд та порівняння існуючих показників цитованості в Україні та у світі. Практично дослідити методику реєстрації у міжнародних базах наукового цитування з метою.

Виклад основного матеріалу. Основою для аналізу структури цитувань і визначення бібліометричних показників є так звані «цитатні» бази даних із періодики, у котрих збираються не лише бібліографічні дані про журнальні публікації (автор, заголовок, назва журналу, рік, том, випуск, сторінки), але й пристатейні списки цитованої літератури. Це дозволяє знаходити як публікації, цитовані в певній статті, так і публікації, котрі цитують цю статтю. Таким чином, користувач може проводити ефективний пошук усієї бібліографії з питання, яке його цікавить.

У той же час спеціальна «надбудова» над такою базою даних, де агрегуються відомості за цілими журналами, дає доступ спеціалістам до бібліометричних показників періодичних видань.

На Заході найбільш відомі цитатні бази даних представлені в *Science Citation Index (SCI)* і *Journal Citation Reports (JCR)*, котрі випускаються Institute for Scientific Information (ISI) Філадельфія, США. *SCI* (або його інтернет-версія *Web of Sciences - WOS*) містить бібліографічні описи всіх статей із оброблюваних наукових журналів і відображає в основному публікації з фундаментальних розділів науки в провідних міжнародних та національних журналах.

JCR - показчик цитованості журналів визначає інформаційну значимість наукових журналів та їх *імпакт-фактори*.

Імпакт-фактор (ІФ, або IF) - чисельний показник важливості наукового журналу. З 1960-х років він щорічно розраховується Інститутом наукової інформації (англ. Institute for Scientific Information, ISI), який в 1992 році був придбаний корпорацією Thomson і нині називається Thomson Scientific) та публікується в журналі «Journal Citation Report».

На сьогоднішній день більшістю вчених визнано, що імпакт-фактор журналу є одним із формальних критеріїв, за яким можна зіставляти рівень наукових досліджень у споріднених галузях знань. При присудженні грантів, висуненні на наукові премії (включаючи Нобелівську) експерти неодмінно звертають увагу на наявність у претендента публікацій у журналах, охоплюваних *JCR*. Згідно з визначенням, яке наводять фахівці, що готують *Journal*

Citation Reports (JCR), імпакт-фактор (ІФ) даного журналу – це дріб, знаменник якого дорівнює числу статей, які опублікував цей журнал протягом заданого періоду (зазвичай це період у два роки), а чисельник - число посилань (зроблених за цей же період у різних джерелах) на зазначені вище статті.

Розрахунок імпакт-фактору заснований на трирічному (або дворічному) періоді. Наприклад, імпакт-фактор журналу в 2013 році **I2013** обчислений наступним чином:

$$I2013 = A / B,$$

де А - число цитувань протягом 2013 року в журналах, котрі відслідковуються Інститутом наукової інформації статей, опублікованих у вказаному журналі в 2010-2012 рр.;

В – загальна кількість статей, опублікованих у цьому журналі в 2010-2012 рр.

Таким чином, імпакт-фактор є мірою, що визначає частоту, з якою цитується середньоцитована стаття журналу.

Інститутом наукової інформації ISI обчислюється та щорічно публікується в базі даних Journal Citation Reports **«Класичний» (синхронний, Гарфілдовський) імпакт-фактор**. Саме він наразі найчастіше фігурує при порівнянні рівня журналів. Класичний імпакт-фактор журналу **J** в році **Y** задається виразом:

$$[CITJ (Y, Y-1) + CITJ (Y, Y-2)] / [PUBJ (Y-1) + PUBJ (Y-2)],$$

тобто відношенням числа посилань на статті журналу **J**, що вийшли в роках **Y-1** і **Y-2**, котрі [посилання] з'явилися в усьому масиві журналів за рік **Y**, до сумарного числа статей, що вийшли в **J** за той же період, у роки **Y-1** і **Y-2**. Таким чином, імпакт-фактор журналу – це середнє число цитувань, яке отримують у розглянутому році статті, опубліковані в протягом двох (чи трьох) попередніх років.

Існує ще такий показник, як **«Діахронний» імпакт фактор**. Діахронний імпакт-фактор журналу **J** у році **Y** обчислюється за формулою:

$$[CITJ (Y +2, Y) + CITJ (Y +1, Y)] / PUBJ (Y),$$

тобто задається відношенням числа посилань на статті журналу **J**, що вийшли в році **Y**, котрі [посилання] з'явилися в усьому масиві журналів за роки **Y +2** і **Y +1**, до сумарного числа статей, що вийшли в **J** у році **Y**.

Сенс такий: дворічний (трьохрічний) діахронний імпакт-фактор журналу - це середнє число цитувань, котре опублікована в журналі стаття отримує протягом наступних двох (трьох) років.

На відміну від синхронного імпакт-фактора, діахронний показник враховує цитування, які отримують статті журналу, що вийшли у фіксованому році. З цієї причини такий показник, як вважають багато дослідників, є більш прийнятним. У той же час недоліком діахронного імпакт-фактора є неможливість його підрахунку для поточних двох (чи трьох) років випуску журналу: наприклад, щоб розрахувати імпакт-фактор за 2011 рік, необхідно чекати, коли закінчиться 2013 рік.

З огляду на те, що в разі синхронного імпакт-фактора фіксується рік цитування і досліджується, які статті процитовані з минулих років, а в разі діахронного - фіксується рік публікації і підраховуються майбутні цитування опублікованих у цьому році робіт. Синхронний підхід також називають ретроспективним, а діахронний - перспективним.

Серед бібліометричних показників зустрічається *індекс оперативності*. Індекс оперативності показує, наскільки швидко стають відомі в науковому світі статті, опубліковані в журналі: вони мають бути процитовані в тому ж календарному році. Як зазначалося, «поточний» рік не враховується при підрахунку синхронного і діахронного імпакт-факторів, «індекс оперативності», таким чином, заповнює цю прогалину, враховуючи лише такі посилання. **ISI** дотримується методики з розподілом цих двох показників - імпакт-фактора і індекса оперативності.

До основних бібліометричних показників можуть бути також віднесені *коефіцієнти самоцитованості* й самоцитування журналу. Перший із них дорівнює відношенню числа посилань у публікаціях журналу **J** на той самий журнал **J** до загального числа цитувань, отриманих журналом. Коефіцієнт самоцитованості дорівнює відношенню числа посилань у публікаціях журналу **J** на той самий журнал **J** до загального числа цитувань, які були здійснені з цього журналу. Іншими словами, коефіцієнт самоцитованості - це частка в усіх отриманих цитуваннях посилань журналу на самого себе. Коефіцієнт самоцитування - це частка всіх зроблених цитуваних посилань журналу на самого себе. В обох

випадках, зрозуміло, посилання розглядаються в певному часовому інтервалі.

Значення імпаکت-фактора істотно залежить як від обсягу інформації, що публікується в журналі, так і від якості цієї інформації, що визначається рівнем рецензування та вимогливістю редакції.

У зарубіжних системах індексу цитування (базах даних) представлений відносно невеликий відсоток російськомовних журналів. Із 3000 вітчизняних наукових журналів лише біля 150, визнаних у світі БД (тобто не більше від 5 %). В Україні з понад 1100 наукових видань представлено у найбільш авторитетних міжнародних базах (*Web of Science* та *Scopus*) даних біля 35, що складає менше 4%. В основному це перекладні журнали. Досі переважна частина українських і російських наукових публікацій залишається «невидимою» й недоступною в онлайні. Це пояснюється не тільки низьким рівнем якості журналів чи загальним рівнем розвитку науки в країнах СНД, але й цілою низкою інших об'єктивних і суб'єктивних причин, серед яких можна назвали такі:

- мовний бар'єр ISI в основному орієнтується на англomовні журнали або, журнали, що мають бібліографію та анотації статей англійською мовою;

- на відбір журналів впливає і якість самих журналів, їх відповідність світовим стандартам: регулярність виходу, наявність пристатейної бібліографії, термін від подачі статті до її публікації. Цитованість залежить від наявності та доступності повнотекстових електронних версій журналів;

- особливості наукового розвитку в різних галузях. Існують цілі напрямки науки, котрі розвиваються відносно локалізовано і певною мірою замкнуті в рамках країни або регіону. Особливо яскраво це проявляється в деяких галузях суспільних і гуманітарних наук.

За даними Thomson Reuters Essential Science Indicators (2013) у міжнародній базі даних індексу цитування Росія займає лише 20-е місце, а Україна – 30-е. (таб. 3.1).

Підрахунок імпакт-фактора в інформаційно-аналітичній системі РІНЦ. Російський індекс наукового цитування - проект, що стартував у 2005 році. Протестувати цю систему може будь-який

користувач інтернету. Великою мірою це стосується й українських науковців, насамперед тому, що написання статті російською мовою не складає для них особливих труднощів.

Для цього треба зайти на сайт Наукової електронної бібліотеки (www.elibrary.ru), зареєструватися в її базі даних, потім перейти до розділу «Індекс цитування», де вибрати пункт «Пошук журналів».

Що таке база даних з цитування журнальних публікацій або, іншими словами, індекс цитування? Це спеціалізований інформаційний продукт, у якому збирається й обробляється повна бібліографічна інформація про журнальні статті, анотації й пристатейні списки цитованої в статтях літератури.

Таблиця. 1. Місце країн в міжнародній базі даних індексу цитування

	View		Country/Territory	Papers	Citations	Citations Per Paper
1			USA	2,842,255	39,987,564	14.07
2			GERMANY	732,911	8,409,979	11.47
3			ENGLAND	652,095	8,385,007	12.86
4			JAPAN	758,764	6,837,347	9.01
5			FRANCE	525,128	5,631,061	10.72
6			CANADA	403,263	4,645,436	11.52
7			ITALY	384,287	3,924,702	10.21
8			NETHERLANDS	224,614	3,036,523	13.52
9			PEOPLES R CHINA	599,298	2,880,768	4.81
10			AUSTRALIA	261,235	2,709,128	10.37
11			SPAIN	288,577	2,589,912	8.97
12			SWITZERLAND	163,161	2,402,195	14.72
13			SWEDEN	167,176	2,150,929	12.87
14			BELGIUM	122,476	1,428,814	11.67
15			SCOTLAND	101,811	1,359,882	13.36
16			SOUTH KOREA	222,488	1,318,397	5.93
17			DENMARK	88,472	1,219,245	13.78
18			ISRAEL	105,103	1,153,465	10.97
19			INDIA	237,103	1,112,772	4.69
20			RUSSIA	261,056	1,078,744	4.13

Така база дозволяє знаходити як публікації, цитовані в окремо взятій статті, так і публікації, що цитують цю статтю. Таким чином, користувач може проводити ефективний масштабний пошук бібліографії, що охоплює весь фронт публікацій із цікавої для нього теми або предмету. Крім бібліографічної й цитатної інформації, в РІНЦ будуть включатися відомості про авторів публікацій і організації, в яких вони працюють. Цей механізм дає можливість

інтегрувати публікаційні й цитатні показники по всій вертикалі соціального інституту науки: від наукового співробітника-автора, структурного підрозділу й закладу, де працює коло авторів, до міністерств і відомств або цілих адміністративно-географічних регіонів. Такі статистичні відомості, у свою чергу, допоможуть проводити об'єктивну оцінку діяльності різних науково-освітніх організацій, наукових колективів та окремих дослідників, а сукупні дані з цитування журналів, так звані імпаکت-фактори, дозволяють вибудовувати рейтинги періодичних видань, а також оцінювати активність публікації співробітників НДІ і вищих навчальних закладів Росії, країн СНД і світу. Як приклад, в таблиці 3.2 наведено результати НУБіП України.

Основні завдання, які вирішує проєкт РІНЦ, коротко можна сформулювати наступним чином:

- створення багатоцільової пошукової системи з публікацій російських учених (і взагалі, вчених із будь-якої країни), що включає на першій стадії розвитку проєкту статті з наукових журналів (кількість журналів не менше як 1000 найменувань);

- розробка механізмів та інструментарію для статистичного аналізу російської науки;

- створення й формування Єдиного реєстру публікацій російських учених, авторитетної бази даних, що представляє максимально повну і достовірну інформацію про публікаційний потік російських учених, незалежно від джерела, часу, місця й типу публікації;

- створення ефективною системи навігації в масиві наукової інформації та забезпечення доступу російських користувачів до повних текстів публікацій через механізми системи уніфікованого доступу.

У РІНЦ авторам надана можливість самостійно вводити, коригувати та змінювати інформацію про те, що, де й коли вони опублікували, використовуючи для цієї мети інтерфейс Єдиного реєстру наукових публікацій. До цієї бази даних включені списки пристатейної літератури, що дає корисний засіб навігації з наукових публікацій - можливість переходу за посиланнями з цих списків на інші статті. Можна перейти по лінку на цитовану статтю, або навпаки, перейти на статтю, що цитує дану, і почитати як

мінімум її опис, а можливо, і повний текст, якщо він є і доступний. Усього в РІНЦ обробляється близько 1500 наукових журналів.

Таблиця 2. Дані НУБіП України в РІНЦ

Національний університет біоресурсів і природокористування України	Загальні показники
Загальне число публікацій організації в РІНЦ	1032
Сумарне число цитувань публікацій організації -	235
Число авторів -	515
Індекс Хірша -	5
Позиція в рейтингу російських науково-дослідних організацій -	454
Показники за останні 5 років:	
Загальне число публікацій за 5 років	806
Число публікацій у зарубіжних журналах	4 (0,5%)
Число публікацій у російських журналах	802 (99,5%)
Число публікацій у російських журналах з переліку ВАК	693 (86,0%)
Число публікацій у російських перекладних журналах	22 (2,7%)
Число публікацій у журналах з імпаکت-фактором	> 0 - 661 (82,0%)
Число публікацій, процитованих хоча б один раз	61 (7,6%)
Число публікацій, виконаних у співпраці з іншими організаціями	86 (10,7%)
Число публікацій за участю зарубіжних авторів	6 (0,7%)
Число авторів	443
Число цитувань у РІНЦ	141
Середньозважений імпакт-фактор журналів, в яких були опубліковані статті	0,101
Середнє число публікацій у розрахунку на одного учасника -	1,82
Середнє число цитувань у розрахунку на одну публікацію	0,15
Число самоцитування (з публікацій цієї ж організації)	29

Нами були опрацьовані наявні на сьогодні програмні та інформаційні засоби визначення наукометричних рейтингів. Результати представлені у викладаках наведених нижче.

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій. Наукометрична база даних це також пошукова система, яка формує статистику, що характеризує стан і динаміку показників затребуваності, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і дослідницьких організацій.

Досягнення в сфері телекомунікацій, зокрема розвиток та широке розповсюдження глобальної комп'ютерної мережі Інтернет призвело до актуальності та необхідності впровадження інформаційних та телекомунікаційних технологій в галузі освіти. Саме в результаті швидкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій надало змогу створювати та використовувати сучасні індекси цитування які формуються на базі наукових видань які розповсюджуються в мережі та зберігаються в електронних бібліотеках всього світу. Отже саме розвитку сучасного технічного та програмного забезпечення завдячує система оцінювання рейтингів цитування наукових публікацій та наукових видань.

Як було зазначено в попередніх розділах існують різні типи індекси: імпакт-фактор, індекс Хірша, індекс цитування тощо.

Серед загальноприйнятих показників якості роботи науковця, видання та установи, які стали умовним стандартом оцінювання ефективності роботи та аналізу наукової активності та продуктивності, останнім часом найбільший інтерес викликають: індекс цитування, індекс Хірша та імпакт-фактор.

Індекс Хірша може обчислюватись з використанням як загальнодоступних наукометричних баз даних в Інтернеті (наприклад, Google Scholar, Science Index), так і баз даних з передплатою (наприклад Scopus, Web of Science). Слід зазначити, що індекс Хірша, підрахований для одного науковця з використанням різних баз даних, буде загалом різний, як і інші наукометричні характеристики. Він залежить від сфери охоплення обраної бази даних, як за обсягом статей у базі даних, так і інтервалів часу, за яким враховуються статті.

Імпакт-фактор – це формальний чисельний показник важливості наукового журналу, який щорічно розраховує Інститут наукової інформації (Institute for Scientific Information, ISI) й оприлюднюється у виданні Journal Citation Report. Він показує, скільки разів у середньому цитується кожна опублікована в журналі стаття протягом двох наступних років після виходу. Імпакт-фактор журналів, у яких опубліковані результати наукових досліджень, істотно впливає на оцінку цих результатів.

Індекс цитувань (Science Citation Index, SCI) – ключовий показник, уведений Інститутом наукової інформації, що широко використовується в усьому світі для оцінювання роботи дослідників і наукових колективів. А також оцінює вплив ученого або організації на світову науку, визначає якість проведених наукових досліджень. SCI належить медіа компанії Thomson Reuters. Індекс був розроблений у 1960 р. американським ученим Євгеном Гарфілдом (Eugene Garfield). Розширена версія Science Citation Index індексує понад 6500 авторитетних наукових журналів зі 150 галузей дослідження з 1900 р.

Звісно, всі ці показники не є досконалими, тож мають певні недоліки, що впливають на їх об'єктивність, однак наукометричні бази даних, в яких вони використовуються, є осередками трансформації знань і каналами подальшого застосування наукових результатів як головної інформаційної та соціальної характеристики країни, університету, наукового колективу або окремого науковця.

Метою розділу є ознайомити користувача із сучасними програмними продуктами вільного розповсюдження, які не мають комерційної складової, для визначення як особистого рейтингу наукового цитування так і рейтингу наукових видань у різних системах рейтингування.

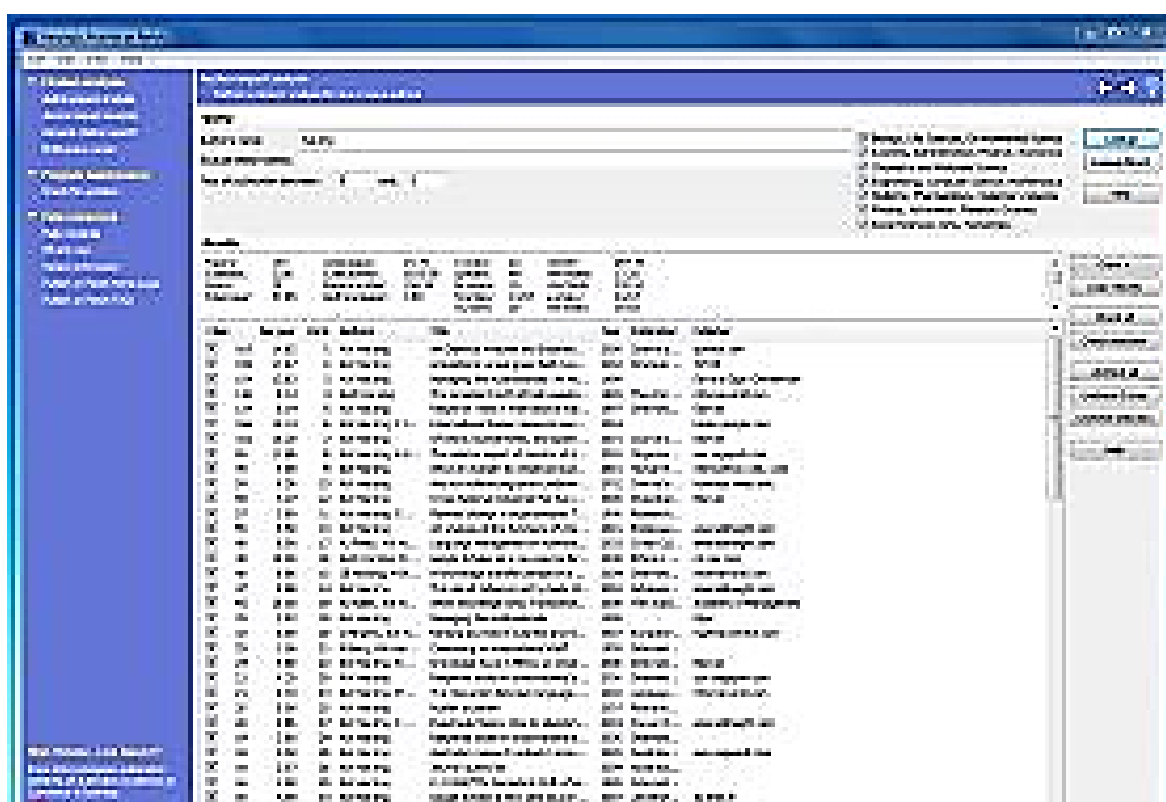
Визначення індивідуальний індексів цитування науково-педагогічних працівників програмними засобами та он-лайн.

Визначення Індекса Хірша у програмі *Publish or Perish*.

Найбільш поширений спосіб оцінити наукову якість - це виміряти імпакт-фактор (для журналів) або кількість цитувань і індекс Хірша для вчених. У кожного з них є певні недоліки, але це не заважає їх популярності. І тому треба знати, де що шукати.

Індекс Хірша (h-індекс) – наукометричний показник, який запропонував у 2005 р. американський фізик Хорхе Хірш з університету Сан-Дієго, Каліфорнія. Індекс Хірша покликаний охарактеризувати продуктивність ученого на основі співвідношення кількості його публікацій до кількості цитувань цих публікацій.

Розглянемо як використати програмне забезпечення вільного розповсюдження для визначення власного індексу цитування. Перш за все необхідно визначитись який програмний продукт використати. Ми пропонуємо використовувати програму Publish or Perish on Microsoft Windows (рис. 1.)

Рис.1. Зовнішній вигляд робочого вікна програмного продукту Publish or Perish

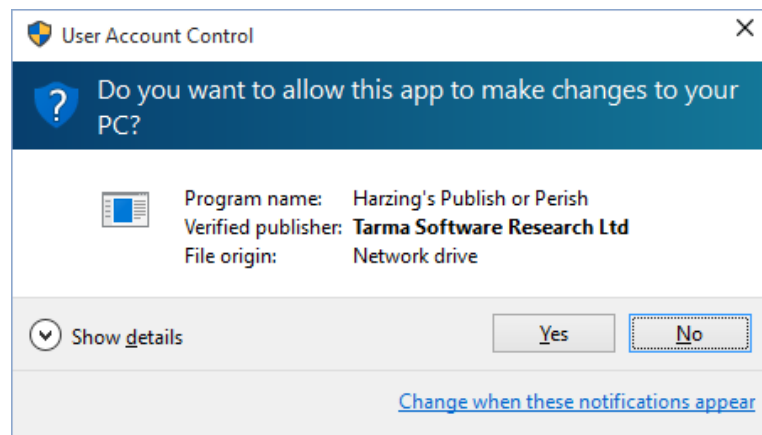
Версія програми *# Publish or Perish installer for Windows, Version: 4.17.0 (18 June 2015), (898 KB)* доступна для скачування за посиланням:

www.harzing.com/download/PoPSetup.exe

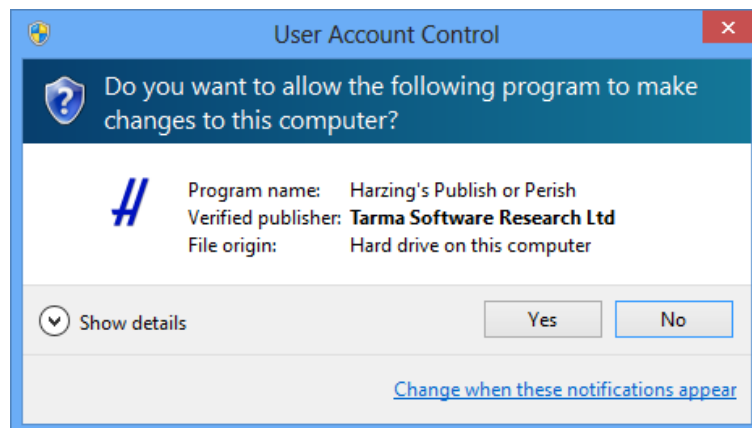
Завантаження пакету містить інсталятор для Windows цифровим підписом Tarma Software Research Ltd. Програма

установки не вимагає прав адміністратора. Ви можете встановити програмне забезпечення на комп'ютері, навіть в якості не-привілейованого користувача.

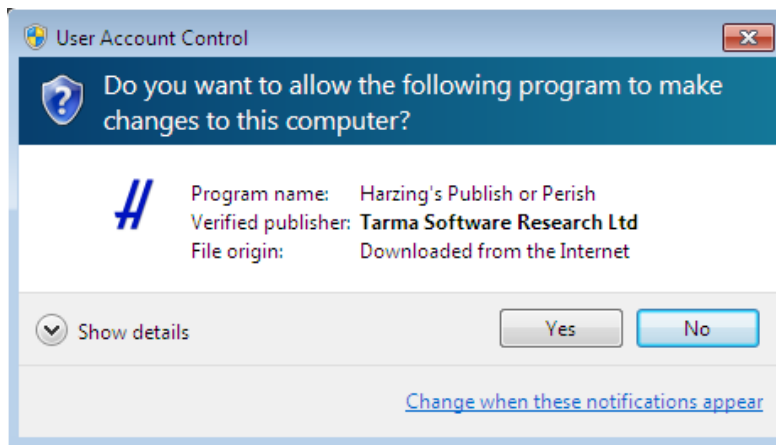
Завантажений файл установки програми шукайте в папці Загрузки (Download) на своєму ПК. Запускаємо програму **PopSetup.exe** та виконуємо наступні кроки. Звертаємо увагу що в різних версіях наявної у Вас операційної системи Windows ви побачите різні початкові вікна стартового вікна встановлення програми (рис. 2-6).

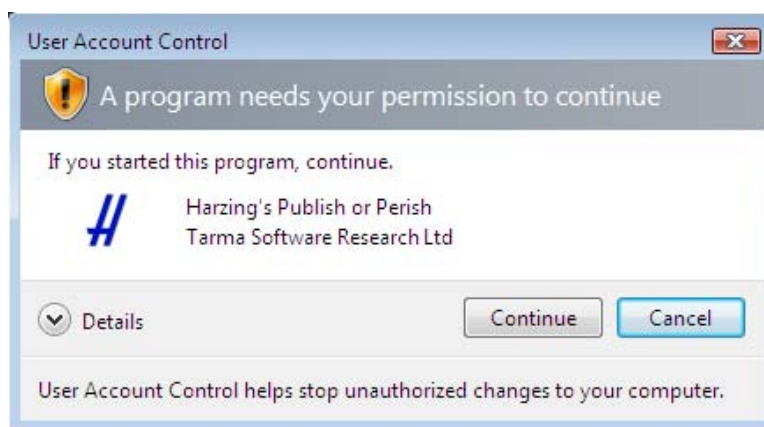
Рис.2. Windows 10

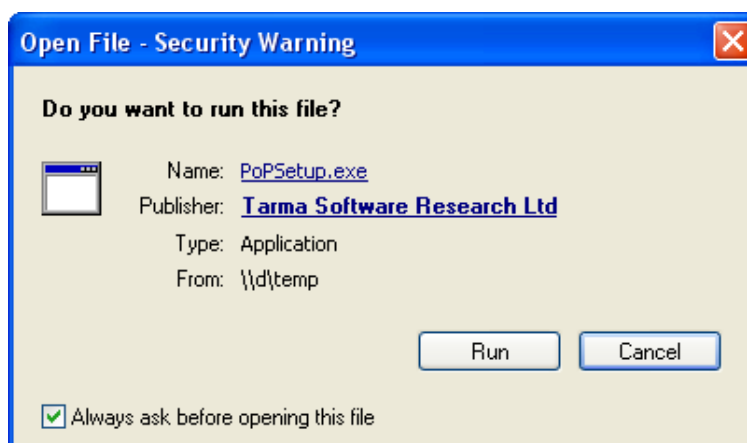
Рис. 3. Windows 8

Рис.4. Windows 7

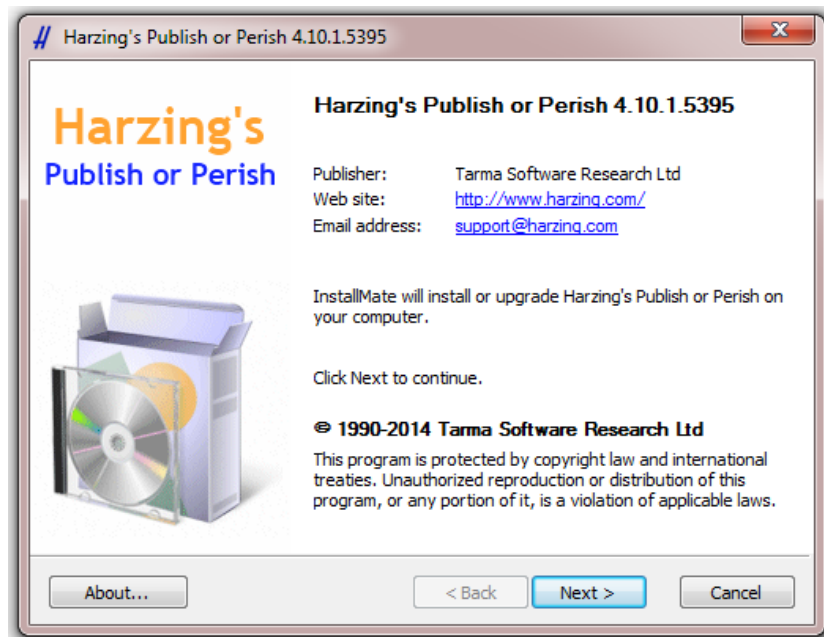
Рис. 5. Windows Vista

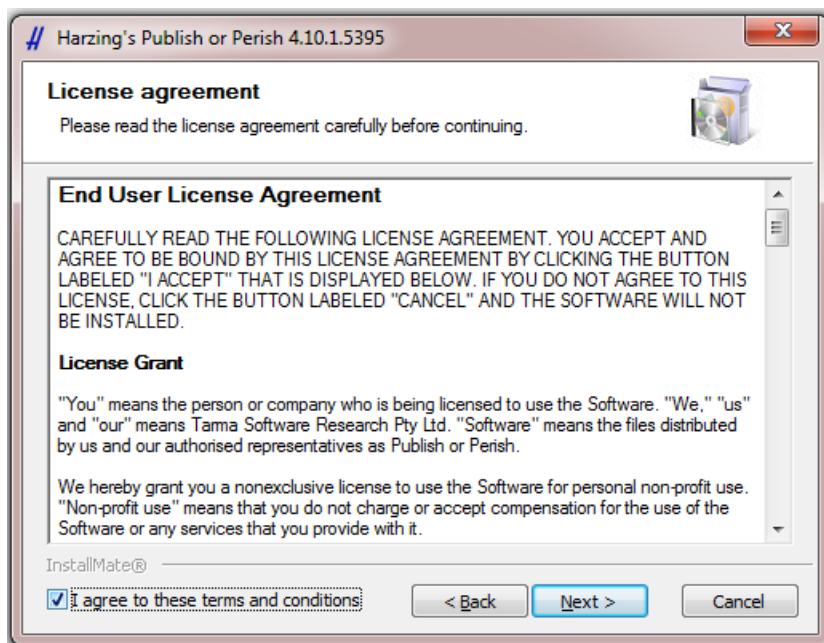
Рис. 6. Windows XP

Натисніть кнопку **Run** або **Continue** або **Yes** після чого буде продовжена процедура встановлення програми

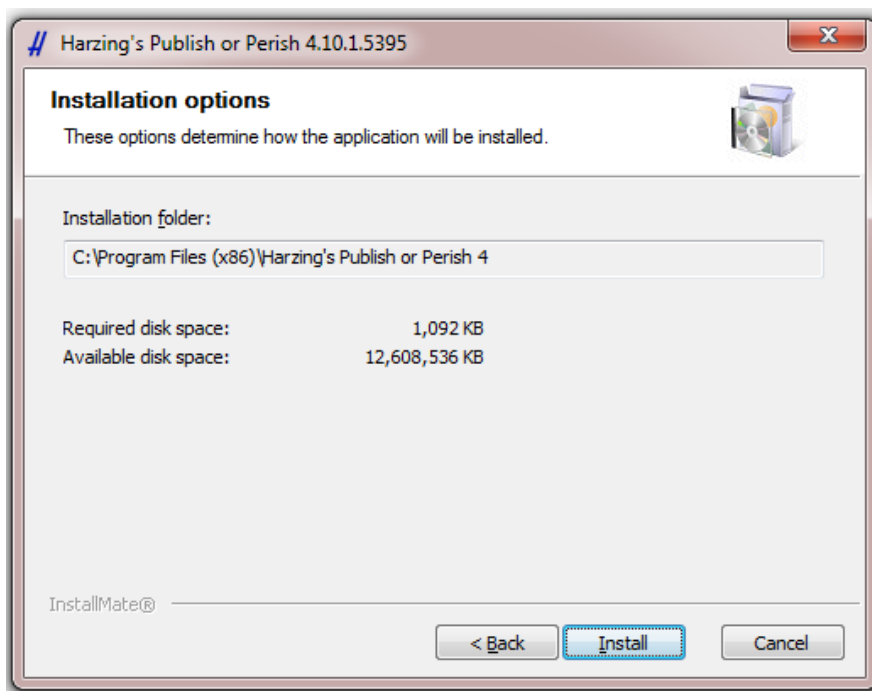

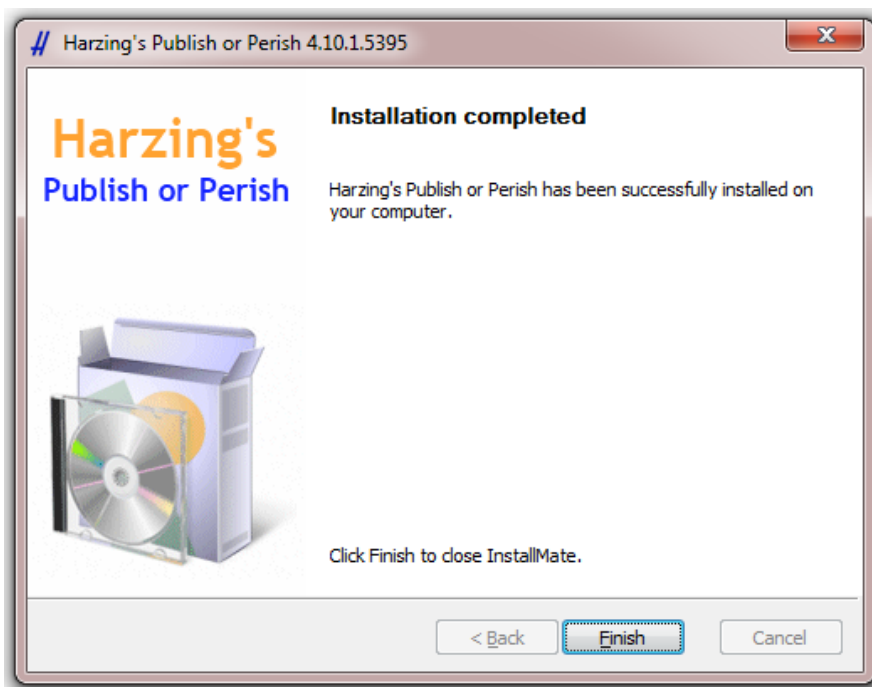
1)

2)

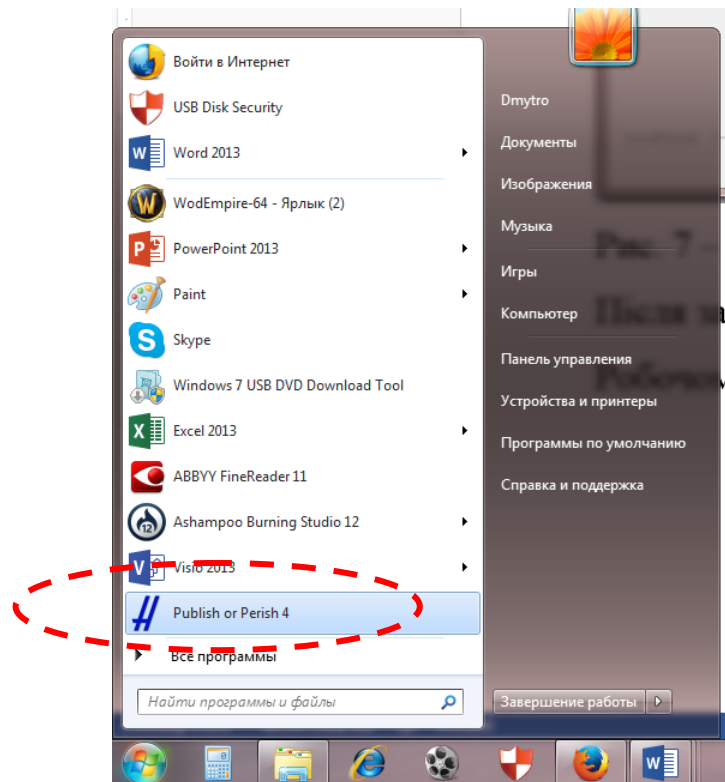
3)

4)

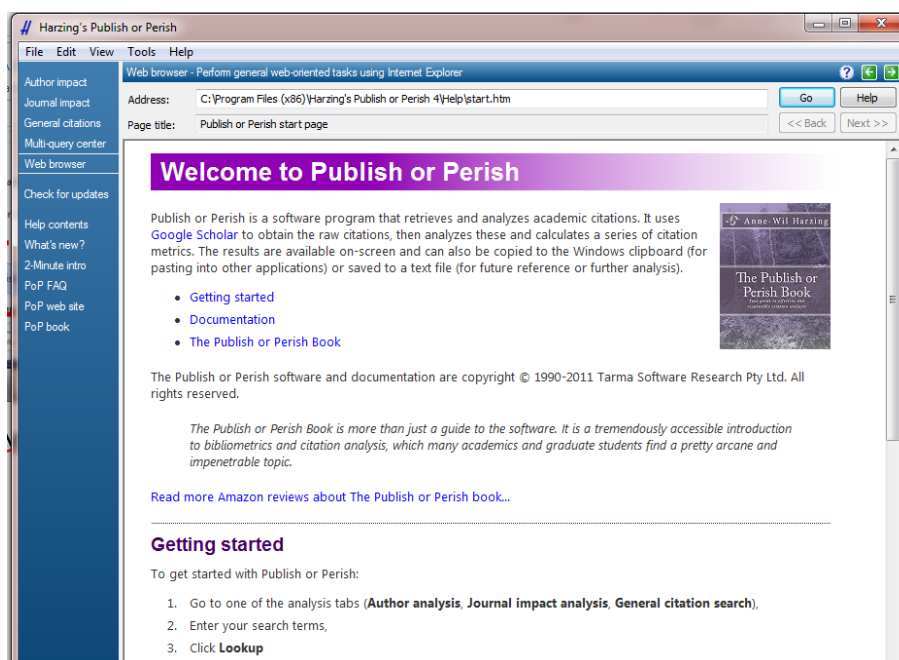
Рис. 7. Послідовність встановлення програми # Publish or Perish

Після завершення інсталяції програми на ПК потрібно запусити її через ярлик # на Робочому столі Windows або через меню Пуск-Програми *# Publish or Perish*.

Рис. 8. Порядок запуску програми # Publish or Perish через меню Пуск.

В результаті виконаних дій маємо програму для визначення особистого рейтингу цитування наукових праць (рис. 9)

Рис. 9. Стартове вікно програми # Publish or Perish.

Як трактувати результати індекса Хірша докладніше було описано в попередніх розділах.

Визначення індекса Хірша on-line засобами Google Academia.

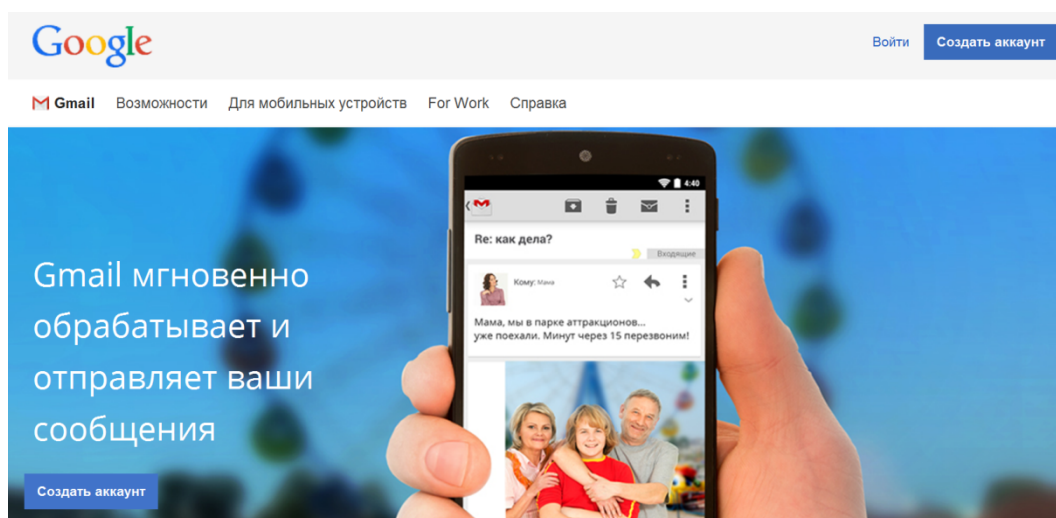
Google Академія дозволяє легко здійснювати як розширений пошук академічної літератури так і визначення особистого індекса цитування. Отже одним програмним засобом можна здійснювати пошук серед багатьох дисциплін та джерел, включаючи рецензовані статті, дисертації, книги, анотації та статті академічних видань, а також професійні асоціації, сховища попередніх варіантів робіт, вищі навчальні заклади та освітні організації. Google Академія дозволяє знайти дослідження, яке найбільш відповідає вашому запиту, серед великої кількості академічних дослідницьких робіт.

Функції Google Академії:

- **Пошук** з однієї сторінки у різних джерелах.
- **Знайти** статті, анотації та бібліографічні посилання
- **Розмістити** в Інтернеті повну версію статті з вашої бібліотеки
- **Докладніше** про ключові статті в галузі дослідження

Розглянемо порядок пошуку власного індексу Хірша за допомогою Google Академія в режимі on-line. Зауважимо, якщо користувач не має поштової скриньки в системі Google, то для початку роботи із системою Google Академія слід зареєструвати поштову скриньку на сайті **<http://gmail.com>**.

Реєстрація аккаунта абож електронної поштової скриньки в системі Google представлена на рис. 12.

Рис. 12. Стартове вікно реєстрації аккаунта на поштовому сервісі Gmail

Процедура створення поштової скриньки починається натисканням кнопки **Создать аккаунт** та заповнюємо реєстраційну форму. Необхідно вигадати і ввести майбутній **Логін** (латинецею, допускаються лише букви і цифри без розділових знаків) в поле **Имя пользователя** та заповнити інші поля, після чого натиснути кнопку **Далее** (рис 13).

Весь Google
енный аккаунт и пользуйтесь любыми сервисами Google!

Мобильный Google
йлы, закладки, контакты и другие данные на всех своих устройствах.

Как вас зовут
Dmytro Kasatkin

Придумайте имя пользователя
kasat1975 @gmail.com

Придумайте пароль
.....

Подтвердите пароль
.....

Дата рождения
05 март 1975

Пол
Мужской

Мобильный телефон
+380677341617

Запасной адрес эл. почты
dm_kasat@ukr.net

Главная страница по умолчанию
 Сделать Google моей главной страницей

Главная страница – это страница, которая появляется в окне браузера сразу после его запуска.

Докажите, что вы не робот
 Пропустить эту проверку. Может потребоваться проверка по телефону.

Страна
Украина (Украина)

Я принимаю Условия использования и соглашаюсь с политикой конфиденциальности Google.

Далее

Рис. 13. Реєстрація в Google Gmail

Якщо всі дії виконано вірно – з'явиться вікно з повідомленням про успішну реєстрацію аккаунта (рис. 14), а отже необхідно одразу перейти до процесу входження в свою поштову скриньку та аккаунт: кнопка **Перейти к сервису Gmail**.

Поздравляем!

Ваш новый адрес электронной почты: kasat1975@gmail.com

Вы зарегистрировались в Google. Ура! Теперь вы можете подписываться на каналы YouTube, бесплатно проводить видеовстречи с друзьями, сохранять любимые места на карте и многое другое.

[Перейти к сервису Gmail](#)

Рис. 14. Успішна реєстрація в сервісі Gmail та перехід до нього

Система запропонує ввести логін та пароль для коректного входження в акаунт (рис. 15), необхідно послідовно виконати всі дії та натиснути кнопку **Войти**.

Один акаунт. Весь мир Google!

Войдите, чтобы перейти к Gmail

Дмитрий Касаткин
dmkasat@gmail.com

Пароль

[Войти](#)

[Нужна помощь?](#)

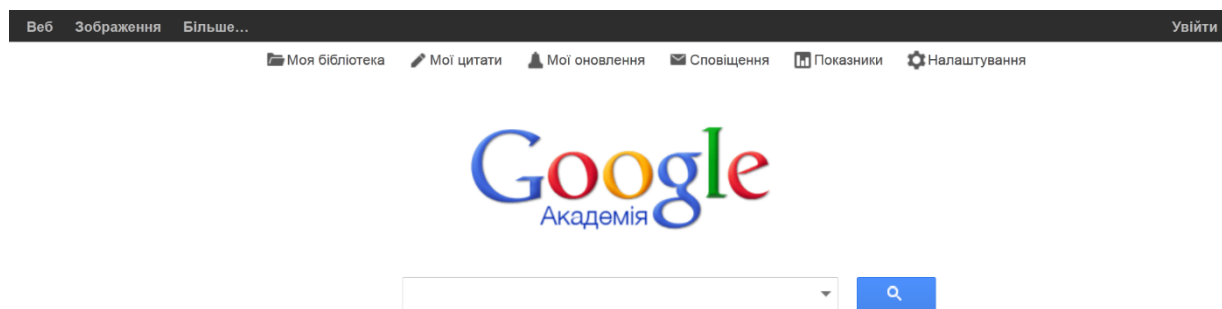
Рис. 15. Входження в акаунт Google

В результаті вірного виконання всіх зазначених дій буде відкрито вікно персональної поштової скриньки Gmail.

Наступним кроком є реєстрація в системі Google Академія. Необхідно виконати певний алгоритм дій.

Реєстрація в Google Академія починається з завантаження веб-сторінки за адресою: <http://scholar.google.com.ua>

В результаті побачимо вікно (рис. 16) на якому необхідно натиснути кнорку **Увійти**.

Рис. 16. Стартове вікно Google Академії

Наступним кроком буде введення логіну і пароля акаунта в системі Google, який ми щойно створили. В результаті виконаних дій відбудеться ініціалізація користувача в системі Google Академії та з'явиться вікно як на рис. 16 на якому необхідно натиснути кнопку **Мої цитати**. Система проведе пошук статей за прізвищем та ініціалами які були внесені при реєстрації користувача та відобразить отримані результати, в т.ч. індекс Хірша (h-індекс) як показано на рис. 17.

Google Академія Редагувати Підписатись 🔍

Дмитро Касаткін
 Національний університет біоресурсів і природокористування України
 інформаційно-комунікаційні технології, дистанційна освіта
 Підтверджена електронна адреса в pubip.edu.ua -
 Домашня сторінка
 Мій профіль загальнодоступний

Індекси бібліографічних посилань Усі 3 2010

Бібліографічні посилання	6	5
h-індекс	2	2
i10-індекс	0	0

Співавтори Редагувати...
 Немає співавторів

[Додати співавторів у свій профіль.](#)

☐	Назва	+ Додати	≡ Більше	1-15	Посилання	Рік
☐	Інформаційно-освітнє середовище навчання: історія виникнення, класифікація та функції					
☐	НТ Тверезовська, ДЮ Касаткін Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка				3	2011
☐	Порівняльна оцінка систем дистанційного навчання					
☐	ДЮ Касаткін Науковий вісник НУБіП України 159				2	2011

Рис. 17. Результати пошуку індексів бібліографічних та наукових посилань у системі Google (Sholar) Academia.

Слід зауважити що не завжди всі статті будуть відображені у переліку знайдених бібліографічних посилань, тому в системі є

можливість самостійно додати статтю а бо групу статей до представленого переліку. Для цього необхідно натиснути кнопку **+Додати** та поставити галочки напроти тих статей які необхідно додати (рис. 18).

The image displays two screenshots of the Google Scholar interface. The top screenshot shows a search for 'Dmytro Kasatkin' with a search bar and a 'Додати' button. Below the search results, there is a section for 'ДЮ Касаткін' with a list of articles and a 'Додати групу статей' button. The bottom screenshot shows a search for 'Дмитрий Касаткин' with a search bar and a 'ДОДАТИ' button. Below the search results, there is a section for 'Дмитро Касаткін' with a list of articles and a 'Додати групу статей' button.

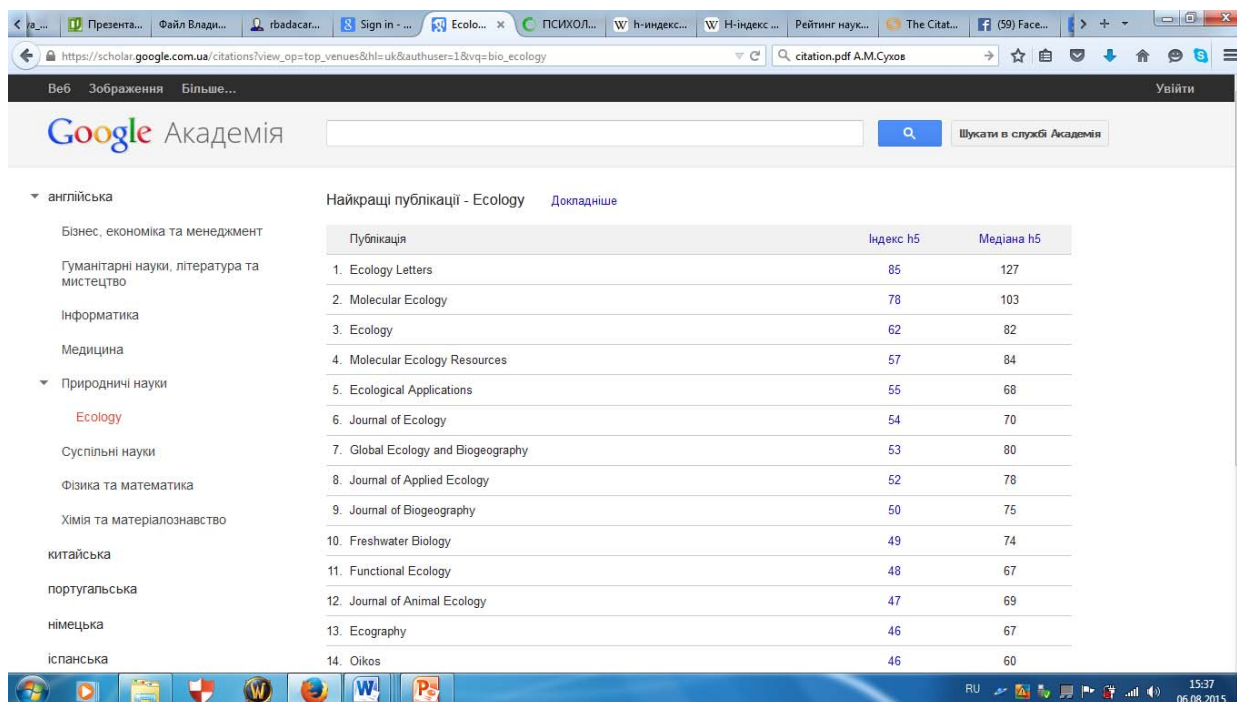
Рис. 18. Додавання статті або групи статей до власного бібліографічного переліку.

У випадку якщо пошуковою системою Google статті не були знайдені автор має можливість внести свої статті вручну самостійно. Для цього необхідно заповнити представлену системою форму, як показано на рисунку 19 та зберегти її натиснувши по завершенню кнопку **Зберегти**.

Додати групу статей		<input type="button" value="Журнал"/> <input type="button" value="Конференція"/> <input type="button" value="Розділ"/> <input type="button" value="Книга"/> <input type="button" value="Праця"/> <input type="button" value="Патент"/> <input type="button" value="Судова справа"/> <input type="button" value="Інше"/>
Додати статті	Назва	<input type="text"/>
Додати статтю вручну	Автори	<input type="text"/>
		Наприклад: Петтерсон, Девід; Лемпорт, Леслі
Наразі додано: Статті 17 Цитування 6	Дата публікації	<input type="text"/>
		Наприклад, 2008, 2008-12 або 2008-12-31.
	Журнал	<input type="text"/>
Дмитро Касаткін	Том	<input type="text"/>
	Випуск	<input type="text"/>
	Сторінки	<input type="text"/>

Рис. 19. Ручне додавання наукових статей в систему Google Академія.

Також система дозволяє передивитись найкращі публікації в різних галузях науки. Щоб здійснити такий перегляд потрібно натиснути у верхній панелі меню кнопку Перегляд (див рис. 16). Результатом такої дії буде вікно з переліком наукових галузей у лівому полі екрану та безпосередньо самими публікаціями у правому полі вікна як показано на рис. 20.

Публікація	Індекс h5	Медіана h5
1. Ecology Letters	85	127
2. Molecular Ecology	78	103
3. Ecology	62	82
4. Molecular Ecology Resources	57	84
5. Ecological Applications	55	68
6. Journal of Ecology	54	70
7. Global Ecology and Biogeography	53	80
8. Journal of Applied Ecology	52	78
9. Journal of Biogeography	50	75
10. Freshwater Biology	49	74
11. Functional Ecology	48	67
12. Journal of Animal Ecology	47	69
13. Ecography	46	67
14. Oikos	46	60

Рис. 20. Перегляд найкращих публікацій за індексом цитування Хірша у галузях знань.

Також система Google Академія дозволяє виконати певні налаштування для персональних потреб як це показано на рис. 21, а саме налаштування пошуку, вибір мови, бібліотечні посилання, обліковий запис, кнопки.

Налаштування Академії

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результати пошуку

Мови

Бібліотечні посилання

Обліковий запис

Кнопка

Результатів на сторінку

10 Google працює найшвидше, коли видає по 10 результатів на сторінку (за умовчанням).

Де відкриваються результати

Відкривати кожен вибраний результат у новому вікні веб-переглядача.

Для тексту Google

Показувати підказки та повідомлення Google такою мовою:

українська

Для результатів пошуку

Шукати сторінки всіма мовами

Шукати сторінки тільки такими мовами:

англійська китайська (традиційна) турецька

голландська корейська французька

іспанська німецька японська

італійська польська

китайська (спрощена) португальська

Показати бібліотечні посилання для доступу (виберіть не більше п'яти бібліотек).

наприклад, КНУ

Каталог ГПНТБ Росії - Пошук в каталозі ГПНТБ

Бібліотеки зазвичай надають доступ до своїх ресурсів через Інтернет тільки особам, які записані в бібліотеку. Вам, імовірно, доведеться ввести пароль, скористатися університетським комп'ютером або налаштувати свій переглядач для доступу до бібліотечного проксі-сервера. Докладнішу інформацію Ви можете отримати на сайті бібліотеки або в її працівників.

Обліковий запис

Ви не увійшли у свій обліковий запис Google.

[Увійти](#)

Видалити або відновити обліковий запис у службі Академія

Кнопка Scholar для вашого веб-переглядача

https://www.example.edu/paper.pdf

Bibliography [PDF] "Послатися"

1. Einstein, A., B. Podolsky, and N. Rosen, 1935, "Can quantum-mechanical description of physical reality be considered complete?", Phys. Rev. 47, 777-780.

Установіть кнопку Scholar, щоб шукати наукові роботи під час перегляду веб-сайтів.

Рис. 21. Налаштування системи Google Академія

Оцінювання індексу РІНЦ засобами on-line у системі e-library

На сьогоднішній день система РІНЦ - головне джерело інформації для оцінки наукової ефективності окремих вчених і організацій на пострадянському просторі, що займаються науковими дослідженнями, а також популярності наукових видань (частота цитувань опублікованих у них статей). Нерідко експерти відзначають певні недоліки бази даних РІНЦ, але робота щодо її вдосконалення не припиняється.

eLIBRARY.RU і РІНЦ національна інформаційно-аналітична система, безкоштовний загальнодоступний інструмент вимірювання та аналізу публікаційної активності вчених і організацій. eLIBRARY.RU і РІНЦ розроблені і підтримуються компанією «Наукова електронна бібліотека». Акумулює понад 2,3 мільйона публікацій російських авторів, а також інформацію про цитування публікацій з понад 3500 російських журналів. У базу також включені доповіді на конференціях, монографії, навчальні посібники, дисертації. База містить відомості про вихідні дані, авторів публікацій, місця їх роботи, ключові слова і предметні рубрики, а також анотації та пристатейні списки літератури. РІНЦ дозволяє на основі об'єктивних даних оцінювати результативність науково-дослідної роботи і детально дослідити статистику публікаційної активності понад 600 000 російських вчених і 6100 наукових організацій, що належать до всіх галузей знань. Мається можливість відбору і сортування за різними параметрами - кількістю статей, кількості цитувань і імпакт-фактору. Хронологічне охоплення - з 2005 р. Загальний обсяг публікацій, що надходять у РІНЦ щорічно, складає більш 280 000 статей. Крім того, понад 2500 журналів представлені повними текстами, у тому числі 1400 журналів - у відкритому доступі. Наукова електронна бібліотека планує формування архіву даних (з 2003р.), Заснованого на обробці 1 500 найавторитетніших наукових журналів, який і послужить основою для інформаційно-аналітичної системи Science Index.

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СООБЩЕСТВО УЧЕНЫХ
ИНДЕКСЫ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ НАУЧНОЙ РАБОТЫ

elibrary.pro

ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИЙ   РИНЦ И ИНДЕКСЫ   **РАССЧИТАТЬ ПОКАЗАТЕЛИ**

ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ЗАЯВКА

ФИО *:

Место работы *:

Должность *:

E-mail *:

Контактный телефон *: +7

Необходимое значение индекса цитируемости *:

Необходимое количество публикаций в РИНЦ *:

Необходимое значение индекса Хирша (h-индекса)*:

Ссылка на Вашу страницу на сайте <http://elibrary.ru>*:

Рассчитать показатели

Приглашен

Приглашаем к взаимовыгодному сотрудничеству учебные заведения и авторов.

Готовы помочь

Мы Вам готовы помочь рассчитать необходимое число публикаций чтобы повысить индексы РИНЦ и

Рис. 22. Головна сторінка on-line системи e-library.

Пропонуємо алгоритм реєстрації в зазначеній системі з метою визначення персонального індексу цитування РИНЦ. Дана інструкція призначена для авторів наукових публікацій, що входять в базу даних РИНЦ (РИНЦ). Ми опишемо, як зареєструватися в якості автора і працювати в інформаційно-аналітичній системі SCIENCE INDEX, яка представляє собою аналітичну надбудову над РИНЦ і пропонує цілий ряд нових сервісів для авторів, науково-дослідних організацій і наукових видавництв. Нами також докладно представлений алгоритм дій автора по корекції та підтримання списку своїх публікацій і цитувань в РИНЦ в актуальному стані.

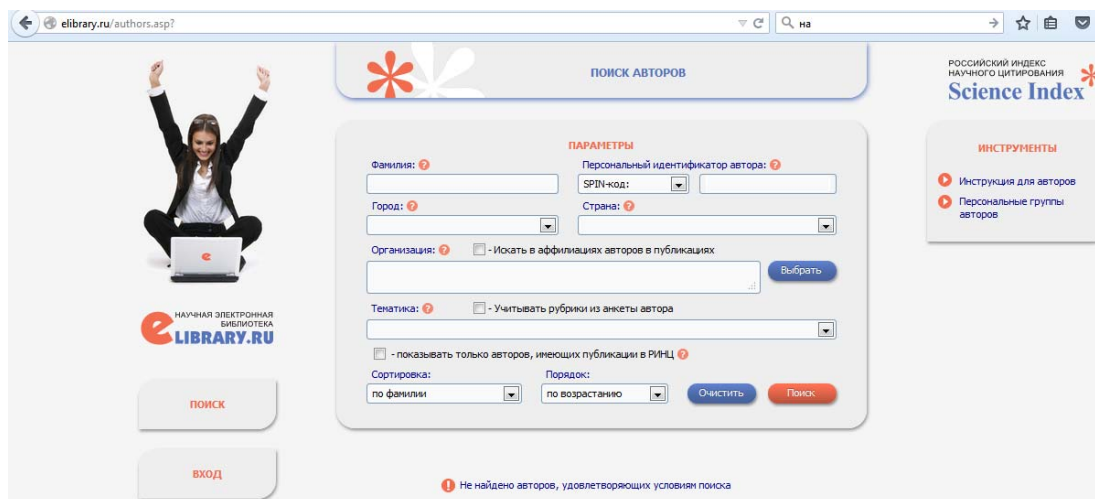
Реєстрація. Для роботи з авторським профілем в системі SCIENCE INDEX необхідно спочатку зареєструватися як автора та отримати SPIN-код – персональний ідентифікаційний код учасника в SCIENCE INDEX

Порядок реєстрації в SCIENCE INDEX:

1. зайти на сайт <http://elibrary.ru/>

2. Якщо Ви не реєструвалися раніше на eLIBRARY.RU, то необхідно заповнити нову реєстраційну анкету. Увійти в реєстраційну анкету можна за посиланням на головній сторінці РЕЄСТРАЦІЯ У БІБЛІОТЕЦІ:

http://elibrary.ru/author_info.asp?isnew=1

Рис. 23. Пошук за авторами у системі e-library.

3. Якщо Ви вже зареєстровані на порталі eLIBRARY.RU, і хочете зареєструватися як автора в системі SCIENCE INDEX, потрібно спочатку увійти в бібліотеку під своїм ім'ям користувача натиснувши кнопку ВХОД і, потім, перейшовши в розділ Персональний профіль, далі Персональна картка. У реєстраційній анкеті, що відкрилася частина рядків вже буде заповнена. Їх необхідно перевірити і, при необхідності, відредагувати, потім поставити галочку в полі «Зареєструвати мене в системі SCIENCE INDEX» і в додатковій частині форми, що відкрилася нижче заповнити решту рядків.

4. Якщо Ви не можете згадати чи реєструвалися Ви раніше чи ні (не пам'ятаєте Ваше ім'я користувача та / або пароль) можна скористатися процедурою відновлення доступу http://elibrary.ru/pass_request.asp? При цьому на адресу електронної пошти, вказану Вами при реєстрації, буде відправлено листа з Вашими реєстраційними даними (рис. 3.24). Якщо ця адреса вже не доступна, для відновлення доступу потрібно звертатися в службу підтримки РІНЦ.

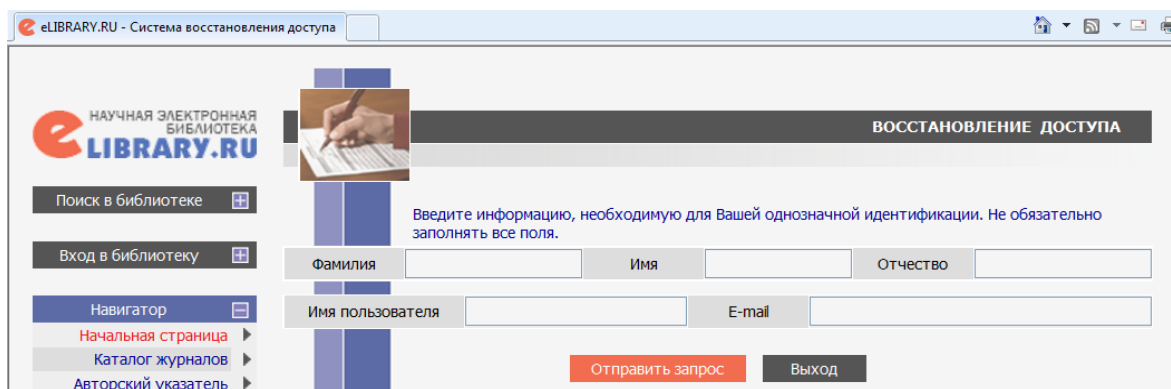

Рис. 24. Відновлення доступу для системи e-library.

При заповненні реєстраційної анкети необхідно звернути увагу на наступні важливі моменти:

1. Поля в реєстраційній анкеті, відмічені зірочкою обов'язкові для заповнення, при наведенні курсору на значок питання? Ви побачите пояснення до заповнюється пункту анкети (рис 25)

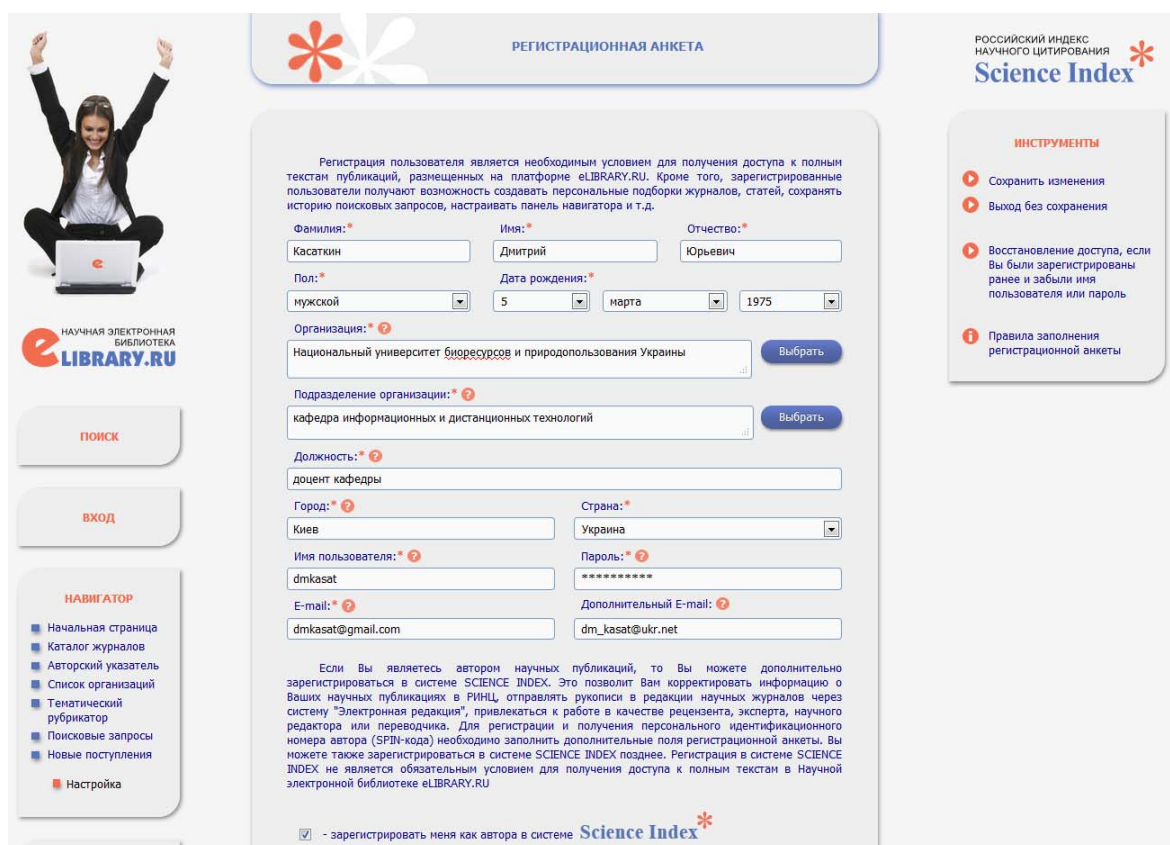

Рис. 25. Відновлення доступу до системи e-library.

2. При вказівці організації - місця роботи дуже важливо, щоб організація була обрана зі списку бази даних, а не введена вручну. Це значно спростить подальшу ідентифікацію Ваших публікацій. Підрозділ організації необхідно вводити вручну (рис. 26).

- зарегистрировать меня как автора в системе Science Index*

Разделы тематического рубрикатора: * ?

Общие вопросы информатики
Организация информационной деятельности

Добавить
Удалить

Ключевые слова: * ?

информационно-коммуникационные технологии в образовании

Высшее учебное заведение: * ?

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Выбрать

Подразделение ВУЗа (факультет, институт): * ?

факультет информационных технологий, кафедра информационных и дистанционных технологий

Выбрать

Год окончания ВУЗа: * 1997

Квалификация: * ? специалист

Специальность высшего образования: * ?

Автоматизированные технологии и производства

Выбрать

Ученая степень: ? кандидат наук

Ученое звание: доцент

Специальность ученой степени: ?

Выбрать

Журналы: ?

Добавить

Организации: ?

Добавить

Предыдущая фамилия (девичья): ?

Фамилия на английском языке: ? Kasatkin

Идентификационные коды автора: ?

Добавить

Сохранить

Рис. 26. Реєстрація у системі e-library.

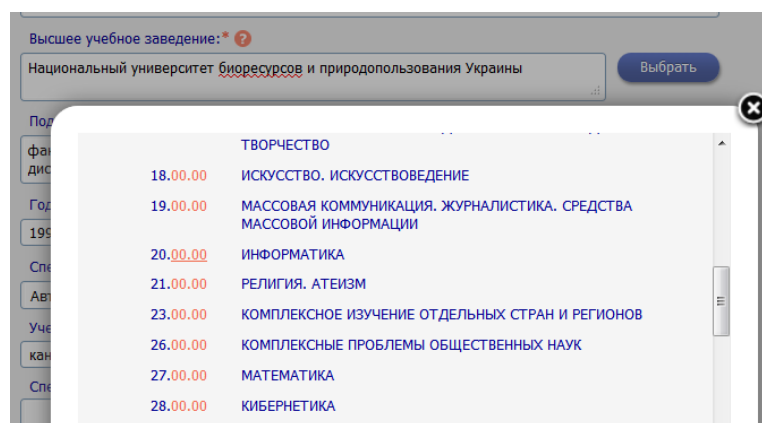
3. При реєстрації Ви повинні вибрати унікальне ім'я користувача для входу в бібліотеку і вказати Ваш персональний, унікальний і діючу адресу електронної пошти. При подальшій

реєстрації як учасника в системі SCIENCE INDEX на цю адресу Вам буде відправлено листа з кодом підтвердження реєстрації. Після отримання цього листа Вам потрібно буде перейти по посиланню, зазначеної в тексті листа. Якщо Ви не отримуєте цей лист, то не зможете завершити процедуру реєстрації учасника в системі SCIENCE INDEX. Рекомендується також вказувати при реєстрації додатковий адресу електронної пошти від іншого інтернет-провайдера, для випадків недоступності основної адреси

4. В кінці реєстраційної форми необхідно поставити галочку в полі «zareestrovati mene yak avtora v sistemi Science Index», відкриваються додаткові поля для заповнення

5. Як вибрати розділи тематичного рубрикатора? Натиснути кнопку **Добавить**, далі вибрати рубрику «Информатика /» (рис. 27)

Рис. 27. Вибір розділів тематичного рубрикатора системи e-library.

Далі Ви обираєте загальну рубрику, натиснувши на посилання, наприклад, «Общие вопросы информатики», можна також вибрати підрубрику перейшовши за посиланням по цифрах коду «00»

6. Зверніть увагу, в кінці анкети буде поле для введення прізвища англійською мовою. Якщо Ви використовували у Ваших публікаціях інше написання, обов'язково вкажіть його в цьому полі.

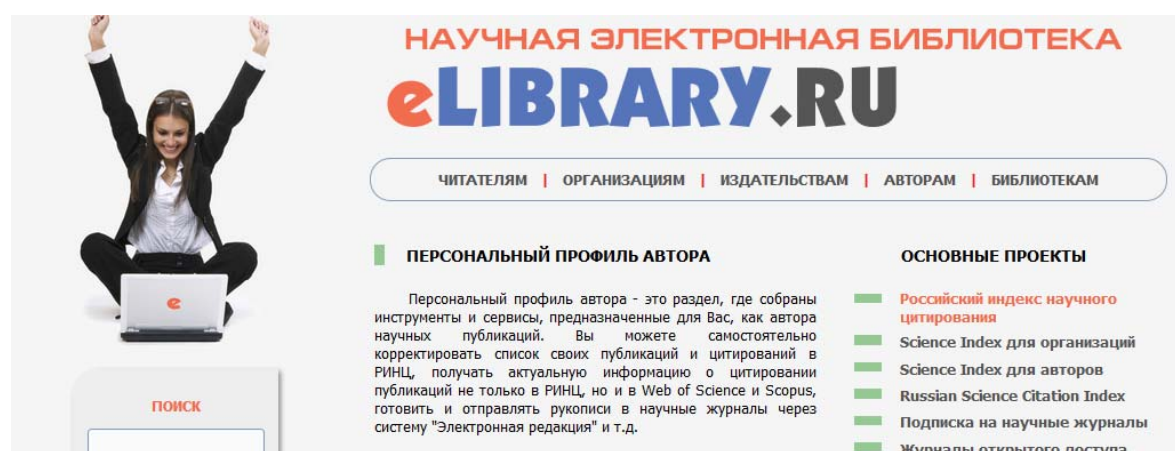
7. Після заповнення реєстраційної форми натисніть на кнопку **Сохранить** в кінці форми. Якщо при перевірці Вашої реєстраційної форми на сервері будуть виявлені помилки заповнення, Вам буде видано відповідне повідомлення і форма повернута на доопрацювання. Якщо помилок немає, Вам буде видано повідомлення про успішну реєстрацію і автоматично відправлено

лист електронною поштою на Ваш основний адреса з Вашими реєстраційними даними. Збережіть його - це лист допоможе Вам, якщо Ви забудете Ваше ім'я користувача та / або пароль. У цьому ж листі Вам буде направлений код підтвердження реєстрації у вигляді посилання, по якій потрібно просто перейти при одержанні листа.

8. Після успішного підтвердження реєстрації Ваша анкета надходить на розгляд в службу підтримки РІНЦ, де виробляється, по-перше, ідентифікація Вас як учасника в РІНЦ, по-друге, глобальний пошук по всій базі даних РІНЦ Ваших публікацій та цитувань, і потім формування і перевірка Вашого списку публікацій і цитувань. Після завершення цих операцій, які можуть займати до семи робочих днів, залежно від завантаження операторів служби підтримки, на Ваші поштові адреси буде відправлено листа із повідомленням про присвоєння Вам персонального ідентифікаційного коду учасника (**SPIN-коду**) у системі SCIENCE INDEX. З моменту присвоєння SPIN-коду Вам автоматично відкривається доступ до нових сервісів, які система надає для авторів наукових публікацій.

Робота із списком публікацій АВТОРА

Після реєстрації учасника в системі SCIENCE INDEX і присвоєння йому персонального ідентифікаційного коду учасника (SPIN-коду) у розділі **АВТОРАМ** (посилання у верхній навігаційної лінійці порталу eLIBRARY.RU) з'являється посилання на **Персональний профіль автора**, де зібрані всі інструменти і сервіси, призначені для авторів наукових публікацій.

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

ЧИТАТЕЛЯМ | ОРГАНИЗАЦИЯМ | ИЗДАТЕЛЬСТВАМ | АВТОРАМ | БИБЛИОТЕКАМ

ПЕРСОНАЛЬНЫЙ ПРОФИЛЬ АВТОРА

Персональный профиль автора - это раздел, где собраны инструменты и сервисы, предназначенные для Вас, как автора научных публикаций. Вы можете самостоятельно корректировать список своих публикаций и цитирований в РИНЦ, получать актуальную информацию о цитировании публикаций не только в РИНЦ, но и в Web of Science и Scopus, готовить и отправлять рукописи в научные журналы через систему "Электронная редакция" и т.д.

ОСНОВНЫЕ ПРОЕКТЫ

- Российский индекс научного цитирования
- Science Index для организаций
- Science Index для авторов
- Russian Science Citation Index
- Подписка на научные журналы
- Журналы открытого доступа

1. Щоб переглянути список своїх публікацій, потрібно перейти за посиланням Мої публікації в цьому розділі. У Вас як у зареєстрованого учасника на сторінці зі списком своїх публікацій з'являються можливості щодо коригування цього списку.

	Публикация	Цит.
1	КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНАМИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ИХ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ Шугрина Е.С. Конституционное и муниципальное право. 2007. № 6. С. 23-30.	9
2	ВЫЯВЛЕНИЕ ПРИЗНАКОВ МУНИЦИПАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ГАРАНТИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПРЕДЕЛОВ ПРАВА НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ Шугрина Е.С. Конституционное и муниципальное право. 2008. № 7. С. 24-31.	4
3	ПРАВОВОЙ СТАТУС ОБУЧАЮЩЕГОСЯ: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ Шугрина Е.С. Юридическое образование и наука. 2012. № 1. С. 29-31.	4

Рис. 28. Сторінка зі списком публікацій автора

2. Для роботи зі списком необхідно натиснути кнопку «Параметры» в правому верхньому куті. Ви можете відсортувати публікації за тематикою, журналам, рокам і т.д. (ці параметри зручно використовувати для відбору, якщо публікацій в списку багато).

Рис. 29. Поле відфільтрування або прив'язування публікації автора

Зверніть увагу на графу «Показывать» Первое поле. РІНЦ розділяє публікації по 2 категоріями: 1) прив'язані до автора (тобто які ідентифіковані системою саме за цим автором, по них і будується вся статистика за активністю публікацій автора), 2) не прив'язані до автора, але які потенційно можуть належати цьому автору (наприклад, Ви зареєстровані як Шугрина Е.С., а стаття вийшла за авторством Шугрина Е, або Шугрина Катерини, або Шугрина Е.С., але працює в РДГУ, а не в МГЮА, і т.д. - система вважатиме, що це різні автори, але враховуючи такі технічні моменти, поставить ці публікації як потенційно належать цьому автору). У цьому полі Ви можете відфільтрувати або прив'язані публікації, або неприв'язані, або і ті й інші одним списком. Нижче представлений третій варіант. Порядковий номер публікацій в списку, виділений червоним кольором, вказує на публікації, не прив'язані до автора (рис 30).

2	ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ Шугрина Е.С. диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук / ГОУВПО "Московская государственная юридическая академия". Москва, 2008	11
3	ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННО+ ПРАВОВОЙ И МУНИЦИПАЛЬНО+ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОРГАНОВ И ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ Шугрина Е.С. Конституционное и муниципальное право. 2005. № 5. С. 34-40.	11
4	КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНАМИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ИХ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ Шугрина Е.С. Конституционное и муниципальное право. 2007. № 6. С. 23-30.	9
5	ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОРГАНОВ И ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ Шугрина Е.С. Российский юридический журнал. 2001. № 1. С. 109.	8

Рис. 30. Порядковий номер публікацій 2,3 і 5 позначені червоним кольором

Друге поле. Крім публікацій, які мають у РІНЦ повний бібліографічний опис (тобто які розміщені на сторінках журналів, включених до РІНЦ), система індексує публікації автора, які вдається витягти зі списків літератури. Включення цих публікацій у список робіт автора дозволяє отримати більш повне уявлення про публікаційної активності автора, оскільки в цьому випадку в список потрапляють і ті публікації, яких немає в РІНЦ. Такі публікації

позначаються значком, в представленому вище прикладі це публікація № 5 (рис. 3.30).

Щоб прив'язати публікацію до автора необхідно поставити галочку навпроти публікації і в панелі *Можливі дії* праворуч натиснути кнопку *Додати виділені публікації в список робіт автора* і дочекатися завантаження інформації про те, що стаття додана в публікації (рис. 3.31). Звертаємо увагу, в деяких випадках система видавала повідомлення «У список робіт автора додано 0 публікацій», як правило, це означало, що публікація все таки додана. У кожному разі, після додавання публікацій необхідно ще раз перевірити список своїх робіт. Крім цього, в деяких випадках система не дозволяє додати публікацію автоматично. Зазвичай це відбувається, якщо виникає сумнів у правильності віднесення даної публікації до даного автору, наприклад, якщо прізвище або ініціали авторів розрізняються, або якщо стаття вже прив'язана до іншого автору-однофамільцеві (спірні публікації). У цьому випадку запити на додавання статей надходять на ручне розгляд в службу підтримки РІНЦ.

Всього найдено **74** публикации с общим количеством цитирований: **108**.
Показано на данной странице: с 1 по 74.

	Публикация	Цит.
1	ФОРМЫ И ПРЕДЕЛЫ ВМЕШАТЕЛЬСТВА ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ <i>Шугрина Е.С.</i> Государственная власть и местное самоуправление. 2006. № 7. С. 26-32.	14
2	ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ <i>Шугрина Е.С.</i> диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук / ГОУВПО "Московская государственная юридическая академия". Москва, 2008	11
3	ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННО+ ПРАВОВОЙ И МУНИЦИПАЛЬНО+ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОРГАНОВ И ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ <i>Шугрина Е.С.</i> Конституционное и муниципальное право. 2005. № 5. С. 34-40.	11
4	КОНТРОЛЬ ЗА ОРГАНАМИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И ИХ ДОЛЖНОСТНЫМИ ЛИЦАМИ <i>Шугрина Е.С.</i> Конституционное и муниципальное право. 2007. № 6. С. 23-30.	9
5	ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОРГАНОВ И ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ <i>Шугрина Е.С.</i> Российский юридический журнал. 2001. № 1. С. 109.	8

Новая подборка

- Добавить все публикации автора в указанную выше подборку
- Вывести список публикаций, ссылающихся на работы автора
- Вывести список ссылок на работы автора
- Анализ публикационной активности автора
- Вывести на печать список публикаций автора
- Добавить выделенные публикации в список работ автора
- Удалить выделенные публикации из списка работ автора
- Инструкция для авторов по работе в системе SCIENCE INDEX

Рис. 31. Процедура прив'язки публікації до автора

Звертаємо увагу: починати роботу з коригування списку своїх публікацій найкраще з ретельного перегляду всього списку з метою визначення, чи все публікації в списку дійсно є Вашими. Якщо Ви виявили неправильно включену в Ваш список публікацію іншого автора, Ви можете самостійно видалити цю роботу з Вашого

списку. Для цього виділіть її в списку і виберіть операцію Видалити виділені публікації зі списку робіт автора в панелі праворуч Можливі дії. Будьте уважні, при видаленні публікації вона не показується більше не тільки в списку Ваших робіт, але й у Вашому списку неприв'язаних публікацій.

При видаленні або додаванні публікацій Ви можете виділити відразу кілька публікацій, причому це можуть бути як публікації, що мають бібліографічний опис в РІНЦ, так і публікації, витягнуті з списків літератури, проте зробити це можна тільки в межах однієї сторінки виведеного списку публікацій. Якщо список великий і займає кілька сторінок, то на кожній сторінці потрібно виробляти ці операції окремо.

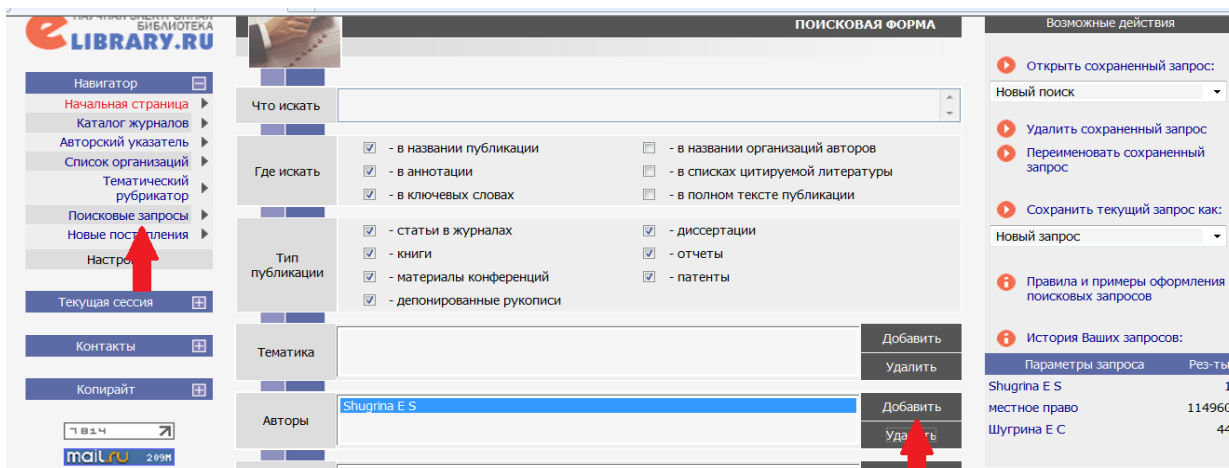
Пошук публікацій автора, що відсутні у списках.

Можлива ситуація, коли публікація є в базі даних РІНЦ, однак не пропонується в списку можливих публікацій даного автора. Найчастіше це відбувається через різних варіантів транслітерації прізвища та ініціалів учасника в його закордонних публікаціях. У цьому випадку прив'язати цю публікацію на сторінці із списком публікацій автора не вийде.

Знайти такі публікації можна будь-яким способом, доступним на порталі eLIBRARY.RU. Найефективніший спосіб – скористатися основною пошуковою формою. Перейти туди можна, вибравши пункт Пошукові запити в панелі Навігатор зліва. Або перейти з Персонального профілю учасника в розділ Пошук публікацій у РІНЦ.

На сторінці формування пошукового запиту натисніть на кнопку ***Додати*** в поле ***Автори***. У розпочатому додатковому вікні спробуйте пошукати різні варіанти написання Вашого прізвища російською та англійською мовами (рис. 32). Підходящі варіанти додавайте в пошукову форму, клацнувши мишею на прізвища автора.

Рис. 32. Сторінка формування пошукового запиту

Сформувавши запит, натисніть кнопку Пошук і перегляньте результати. На сторінці з результатами пошукового запиту публікації, які вже включені в список Ваших робіт, відзначені іконками з червоною зірочкою в правому стовпці, де наводиться число цитувань публікацій (див. рисунок). За посиланням з цією іконки можна перейти на список Ваших публікацій. Якщо Ви виявили в цьому списку Вашу публікацію, що не включена до списку Ваших робіт (у наведеному прикладі в рядку 29 рис. 33)

28	РЕЦЕНЗИЯ АВАКЪЯН С.А. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО РОССИИ: УЧЕБНЫЙ КУРС. В 2 Т. 4-Е ИЗД., ПЕРЕРАБ. И ДОП. М.: ИЗДАТЕЛЬСТВО НОРМА: ИНФРА-М., 2010. Т. 1 - 863 С. Т. 2 - 927 С <i>Нарутто С.В., Шугрина Е.С.</i> Конституционное и муниципальное право. 2010. № 8. С. 73-75.	0 *
29	ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ <i>Шугрина Е.С.</i> автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук / Московская государственная юридическая академия. Москва, 2008	1

Рис. 33. Сторінка з результатами пошукового запиту публікації, які вже включені в список робіт

Далі, перейдіть на сторінку з бібліографічним описом статті (натиснути на назву статті) і там виберіть операцію Додати публікацію в список моїх робіт в панелі Можливі дії:

ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

ШУГРИНА ЕКАТЕРИНА СЕРГЕЕВНА

Тип: автореферат диссертации   Год: 2008   Язык: русский
 Место защиты: Московская государственная юридическая академия
 Город: Москва   Число страниц: 57   Цит. в РИНЦ:® 1
 Специальность: 12.00.02 - Конституционное право; муниципальное право
 Ученая степень: доктор юридических наук
 ББК: X620.612.2,0   РКП: 08-7372A

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО, МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО, ГОСУДАРСТВО И ПРАВО. ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ, ГОСУДАРСТВЕННОЕ (КОНСТИТУЦИОННОЕ) ПРАВО, РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ, СИСТЕМА ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВА, ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

ИНСТРУМЕНТЫ

- ▶ Вернуться в список результатов запроса
- ▶ Следующая публикация
- ▶ Предыдущая публикация
- ▶ Перейти на полный текст на внешнем сайте
- ▶ Список статей в РИНЦ, цитирующих данную (1)
- ▶ Список статей в Google Академия, цитирующих данную
- ▶ Добавить публикацию в подборку:

Новая подборка ▼

↓

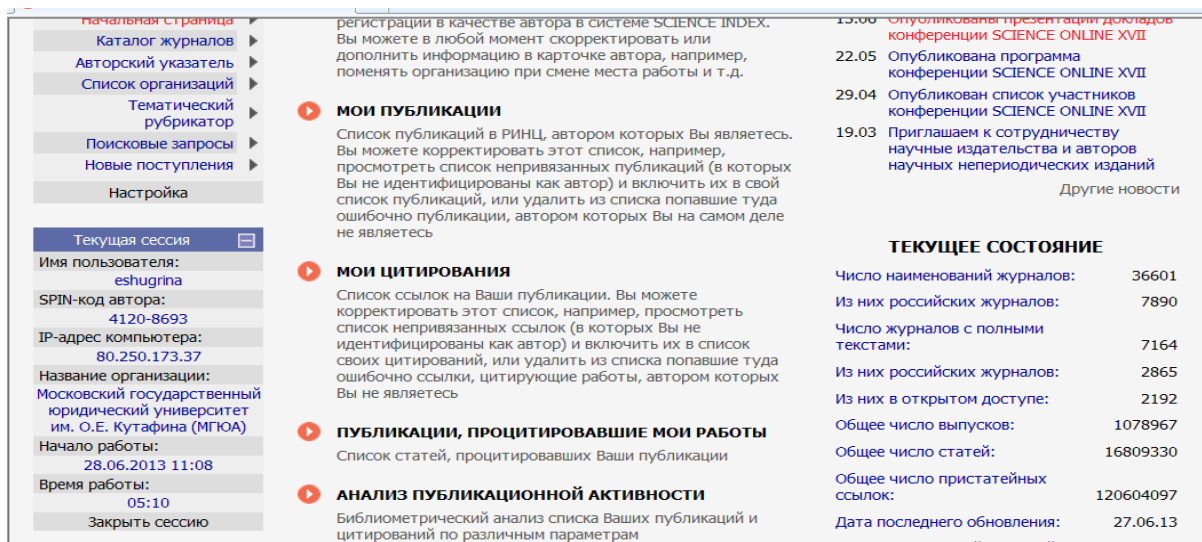
- ▶ Добавить публикацию в список моих работ (если Вы являетесь ее автором)

Рис. 34. Додавання публікацій у список власних наукових праць

Робота зі списком цитування авторів. Кількість цитувань автора є таким же важливим показником, як і кількість його публікацій. Для роботи зі списком цитувань автора в системі SCIENCE INDEX розроблений спеціальний інтерфейс. Користуючись цим інтерфейсом, автор не тільки може вивести повний список цитувань своїх робіт, але і включити туди посилання, які система не змогла приписати йому автоматично, або видалити посилання, які були приписані помилково. Алгоритм роботи автора зі списком своїх цитувань в цілому аналогічний алгоритму роботи із списком публікацій.

Потрапити на сторінку зі списком цитувань автора можна, перейшовши за посиланням Мои цитирования з Персонального профіля.

Рис. 35. Интерфейс для работы зі списком цитувань автора в системі SCIENCE INDEX

Також, як і у випадку публікацій, не всі посилання автор може включити в свій список цитувань негайно. Спірні посилання (наприклад, вже прив'язані до іншого автору) передаються на розгляд в службу підтримки РІНЦ. До моменту прийняття рішення вони потрапляють в окремий список, переглянути який можна, вибравши режим "Показувати посилання, які очікують підтвердження включення в список цитувань автора".

Пошук цитування авторів. Аналогічно публікаціям, далеко не всі посилання, які можуть ставитися до публікацій даного автора, показуються в списку неприв'язаних посилань на сторінці зі списком цитувань цього автора. Туди не потрапляють посилання з помилками в прізвища або ініціалах автора (а таких в списках цитованої літератури зустрічається досить багато). Крім того, туди не можуть потрапити посилання, де даний автор взагалі не вказаний у списку авторів цитованої публікації. Така ситуація зустрічається досить часто, оскільки деякі журнали обмежують кількість авторів в списках цитованої літератури, або взагалі вказують тільки першого автора публікації. Для того, щоб знайти такі посилання, можна скористатися спеціальною пошуковою формою за списками літератури.

Потрапити в цю пошукову форму можна з розділу Персональний профіль автора, перейшовши за посиланням Пошук цитувань в РІНЦ. Пошукова форма дозволяє здійснювати

глобальний пошук по всьому масиву посилань в РІНЦ. При цьому в якості пошукових параметрів можна задати будь-яке слово з тексту посилання або прізвище автора. Можна також обмежити пошук діапазоном років цитованій публікації та / або діапазоном років яка цитує публікації. Висновок результатів пошуку здійснюється в такому ж вигляді, як і на сторінці зі списком цитувань автора, тобто показується не тільки сама посилання, але і що цитує публікація.

Скористайтеся можливостями цієї пошукової форми для пошуку посилань на свої публікації. Один з можливих варіантів - пошукати за прізвищем першого автора Вашої публікації (перший автор в посиланнях завжди вказується, а інших співавторів може і не бути). Якщо Вам вдалося виявити посилання на свої публікації, виділіть їх у списку та оберіть операцію Додати виділені посилання в список моїх цитувань в панелі Можливі дії праворуч.

Ідентифікація організації в публікаціях автора.

Оскільки мета роботи з РІНЦ пов'язана, в першу чергу, зі збільшенням показників публікаційної активності Університету звернути особливу увагу на цю інформацію!

Публікації, які були написані в період роботи в Університеті, повинні бути ідентифіковані як відносяться до Університету.

Ще одна можливість, яка надається зареєстрованим авторам в системі SCIENCE INDEX - це ідентифікація організацій у своїх публікаціях. Ця можливість може бути корисна не тільки Вам як автору, а й організації, в якій Ви працюєте, оскільки поліпшує її показники в РІНЦ. Ідентифікація наукових організацій, вказаних в якості місця роботи авторів в публікаціях, є однією з найскладніших завдань для системи автоматичної обробки вхідного потоку інформації в РІНЦ, оскільки можливе безліч варіантів написання повної або скороченої назви організації. Крім того, в цьому полі часто вказують різноманітну додаткову інформацію - підрозділ організації, адреса, посада автора і т.д., що значно ускладнює завдання виділення з цього тексту назви організації. Тому не у всіх публікаціях у РІНЦ організацію вдається однозначно ідентифікувати. Більше того, досить багато публікацій в РІНЦ взагалі не містять інформації про організації, оскільки деякі журнали не вказують цю інформацію в описах статей.

Щоб перевірити, ідентифікована організація чи ні і чи правильно це зроблено необхідно перейти на сторінку з бібліографічним описом публікації (клікнувши за назвою публікації у списку публікацій автора). Якщо організація ідентифікована, то при наведенні мишки на її назві у списку авторів та організацій публікації з'являється спливаюча підказка з назвою ідентифікованої організації з нормативного списку організацій в РІНЦ. Якщо підказки немає - організація не ідентифікована. У цьому випадку автор, як місце роботи якого вказана ця організація, може допомогти її ідентифікувати. Для цього потрібно вибрати операцію Ідентифікувати організацію, зазначену в публікації в якості місця моєї роботи в панелі Можливі дії. Ця операція показується в списку можливих дій тільки в тому випадку, якщо організація автора в даній публікації не ідентифікована або відсутній. Також можлива ситуація, коли в публікації є список авторів і список організацій, але між ними немає відповідності.

Рис. 35. Ідентифікація організації, зазначеної в публікації в якості місця роботи

У процесі ідентифікації організації автору пропонується в розпочатому додатковому вікні пошукати потрібну організацію по нормативному списку організацій РІНЦ. При клацанні мишею на назві цієї організації в отриманому списку результатів пошуку в службу підтримки РІНЦ направляється заявка на ідентифікацію

даної організації в якості місця роботи даного автора в даній публікації.

Аналіз активність публікації АВТОРА

Всі бібліометричні показники і статистичні розподілу, що розраховуються в системі SCIENCE INDEX для автора, зведені разом на сторінці Аналіз публікаційної активності автора. Потрапити на цю сторінку можна з розділу Персональний профіль автора. Кожен з показників, представлених на даній сторінці, забезпечений спливаючій підказкою, яка виводиться при наведенні мишки на іконку зі знаком питання поряд з назвою відповідного показника (рис. 3.36). Підказка дає додаткову інформацію про те, яким чином розраховується той чи інший показник.

Авторы

ШУГРИНА ЕКАТЕРИНА СЕРГЕЕВНА
 Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина (МГЮА),
 кафедра конституционного и муниципального права РФ (Москва)

Место работы	Название организации	Период	Публ.
	Московский государственный юридический университет им. О.Е. Кутафина (МГЮА) (Москва)	2007-2013	45
	Российский государственный гуманитарный университет (Москва)	2006	1

Общие показатели (дата обновления 28.06.2013):

Число публикаций автора в РИНЦ	51
Число публикаций автора с учетом статей, найденных в списках литературы	53
Число цитирований публикаций автора в РИНЦ	76
Число цитирований публикаций автора с учетом статей, найденных в списках литературы	81
Суммарное число цитирований автора	120
Число публикаций, процитировавших работы автора	95
Индекс Хирша	4
Число самоцитирований	12 (10,0%)
Число цитирований соавторами	13 (10,8%)

Рис. 36. Визначення загальних показників публікацій автора

Бібліометричні показники авторів розраховуються на періодичній основі. Дата останнього оновлення показується в заголовку сторінки. Зареєстровані автори мають можливість самостійно оновлювати ці показники, причому не тільки для своєї власної статистики, але і для будь-якого іншого автора. Тому, якщо Ви бачите по датою оновлення показників конкретного автора, що дані могли застаріти, виберіть операцію Оновити показники автора в панелі Можливі дії.

На відміну від бібліометричних показників, статистичні розподілу, представлені на сторінці аналізу публікаційної активності автора, завжди відображають поточний стан бази даних. При виборі потрібного статистичного звіту відкривається додаткове вікно, де виводиться діаграма з розподілом публікацій за обраним параметром. Якщо на цій діаграмі клацнути на конкретному значенні цього параметра, то в основному вікні відкриється список публікацій, що відповідає цьому значенню. Наприклад, можна, не закриваючи віконця з діаграмою, переглядати в основному вікні списки робіт автора, опублікованих у різних журналах або виконаних у різних організаціях.

Статистичні дані розподілу за тематикою, ключовими словами, журналам, організаціям, співавторам і рокам доступні як для списку публікацій автора, так і для списку публікацій, що цитують роботи автора.

Для роботи з базою даних (БД) необхідно пройти реєстрацію в науковій електронній бібліотеці (НЕБ). Детальна інструкція про реєстрацію на безкоштовному й уже наразі досить потужному сайті <http://elibrary.ru> доступна за адресою: <http://elibrary.ru/manual.elibrary.for.user.pdf>.

Рекомендуємо уважно ознайомитися з даною інструкцією, перш ніж починати роботу у БД РІНЦ. У БД РІНЦ транслітерація прізвищ англійською мовою здійснюється автоматично за правилами Бібліотеки Конгресу США.

У яких журналах публікувати? Для кожного дослідника, звичайно, постає завдання опублікувати результати в журналі з високим імпаکت-фактором або хоча б у журналі (для початку), що має хоча б якийсь імпакт-фактор. Це, безумовно, є ефективним шляхом досягнення більш високої цитованості. У широкому сенсі слова публікації в розумінні результату наукової діяльності є формою існування науки й характеризують дослідницьку активність учених. Наукові публікації є найважливішим результатом роботи вчених, оскільки саме так реалізується головний принцип наукових досліджень - доступність результатів для суспільства. Якість і кількість публікацій також використовують для оцінки праці окремих дослідників і наукових колективів загалом. У зв'язку з цим як суспільство, так і державні структури надають особливої уваги розробці та застосуванню

різних критеріїв оцінки наукових публікацій. В Україні, як і в Російській Федерації, існують різні підходи щодо оцінки якості наукових публікацій. Зокрема, Вища атестаційна комісія Міністерства освіти і науки РФ формує Перелік провідних рецензованих періодичних видань, у яких мають бути опубліковані основні наукові результати дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук. До цього переліку включаються вітчизняні видання, що відповідають критеріям, що розроблені комісією. Те ж саме робить і Міністерство освіти і науки України. Критерієм включення періодичних видань до нового Переліку є їх присутність у таких бібліографічних базах: Web of Science, Scopus, Web of Knowledge, Astrophysics, Pub Med, Mathematics, Chemical Abstracts, Springer, Agris. Повний перелік рецензованих наукових журналів, у яких можуть бути опубліковані основні наукові результати дисертацій на здобуття вчених ступенів доктора і кандидата наук можна знайти на сайті ВАК Російської Федерації (<http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/enumeration/2010/per-22-10-2010-3.doc>) та на аналогічному сайті МОН України.

Нижче наведено перелік російських рецензованих наукових журналів медико-біологічної тематики, у яких можуть бути опубліковані основні наукові результати дисертацій на здобуття вчених ступенів доктора й кандидата наук (Видання включені в міжнародні бази цитування):

1. Авиакосмическая и экологическая медицина.
2. Акушерство и гинекология.
3. Ангиология и сосудистая хирургия.
4. Анестезиология и реаниматология.
5. Антибиотики и химиотерапия.
6. Архив патологии.
7. Биологические мембраны.
8. Биомедицинская химия.
9. Биоорганическая химия.
10. Биофизика.
11. Бюллетень экспериментальной биологии и медицины.
12. Вестник дерматологии и венерологии.
13. Вестник Московского университета. Серия 2. Химия.
14. Вестник Московского университета. Серия 16. Биология.
15. Вестник оториноларингологии.

16. Вестник офтальмологии.
17. Вестник рентгенологии и радиологии.
18. Вестник Российской академии медицинских наук.
19. Вестник Российской академии наук.
20. Вестник Российской Военно-медицинской академии.
21. Вестник хирургии имени И.И. Грекова.
22. Военно-медицинский журнал.
23. Вопросы вирусологии.
24. Вопросы нейрохирургии имени Н.Н. Бурденко.
25. Вопросы онкологии.
26. Вопросы психологии.
27. Генетика.
28. Гигиена и санитария.
29. Доклады Российской Академии наук.
30. Журнал высшей нервной деятельности им. И.П. Павлова.
31. Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова.
32. Журнал неорганической химии.
33. Журнал общей биологии.
34. Журнал общей химии.
35. Журнал органической химии.
36. Известия РАН. Серия биологическая.
37. Иммунология.
38. Кардиоваскулярная терапия и профилактика.
39. Кардиология.
40. Клеточные технологии в биологии и медицине.
41. Клиническая лабораторная диагностика.
42. Клиническая медицина.
43. Медицина труда и промышленная экология.
44. Медицинская паразитология и паразитарные болезни.
45. Медицинская радиология и радиационная безопасность.
46. Медицинская техника.
47. Микология и фитопатология.
48. Микробиология.
49. Молекулярная биология
50. Молекулярная генетика, микробиология и вирусология.
51. Морфология.
52. Нейрохимия.
53. Онтогенез.

54. Паразитология.
55. Патологическая физиология и экспериментальная терапия.
56. Прикладная биохимия и микробиология.
57. Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины.
58. Проблемы эндокринологии.
59. Психологический журнал.
60. Российский иммунологический журнал.
61. Российский медицинский журнал.
62. Российский физиологический журнал им. И.М. Сеченова.
63. Сибирский экологический журнал.
64. Стоматология.
65. Судебно-медицинская экспертиза.
66. Теория и практика физической культуры.
67. Терапевтический архив.
68. Туберкулез и болезни легких.
69. Урология.
70. Успехи биологической химии.
71. Успехи геронтологии.
72. Успехи современной биологии.
73. Успехи физиологических наук.
74. Фармация.
75. Физиология человека /«Human Physiology».
76. Химико-фармацевтический журнал.
77. Цитология и генетика.
78. Экология.
79. Экспериментальная и клиническая гастроэнтерология.
80. Экспериментальная и клиническая фармакология.
81. Russian Journal of Herpetology.

Наукова діяльність носить виражений міжнародний характер і обмін інформацією між ученими, незалежно від наявності державних кордонів та мовних бар'єрів, життєво необхідний для ефективного розвитку досліджень, тому на сучасному етапі становлення та розвитку наукового потенціалу найбільш високо цінуються статті, опубліковані в міжнародних і зарубіжних наукових журналах. Активність публікації у провідних міжнародних журналах є важливим показником розвитку науки в

тій чи іншій країні. Збільшення числа публікацій, реферованих у вищезазначених бібліографічних базах, безумовно, веде до підвищення наукового рівня й визнання відповідної наукової школи.

Рейтинг науковців SciVerse Scopus

SciVerse Scopus – це реферативна база даних та наукометрична платформа, видавничої корпорації Elsevier. Станом на жовтень 2014 р. Scopus містить понад 60 млн реферативних записів. У тому числі у базі даних проіндексовано 20 тис. назв наукових журналів 5 тис. видавництв, 370 книжкових серій та 5,5 млн праць конференцій. Видання індексуються у Scopus з різним хронологічним охопленням, найповажніші наукові часописи представлені архівами, починаючи з першого випуску першого тому.

Рубрикатор Scopus (ASJK) має 27 базових тематичних розділів, поділених на 335 підрозділів, політематичні статті індексуються одразу в кількох розділах. Галузеве покриття розподіляється таким чином:

- Фізичні науки (Виробництво; Енергетика; Комп'ютерні науки; Математика; Матеріалознавство; Науки про Землю та планети; Фізика і астрономія; Хімічні технології; Хімія) – 41 %;

- Медичні науки (Медицина; Ветеринарна справа та ветеринарна медицина; Медичні професії; Сестринська справа; Стоматологія; Фармакологія, токсикологія та фармацевтичні науки) – 40 %;

- Науки про життя (Біохімія, генетика та молекулярна біологія; Імунологія та мікробіологія; Науки про навколишнє середовище; Нейронауки; Сільськогосподарські та біологічні науки) – 24 %.

- Соціогуманітарні науки (Бізнес, менеджмент та бухгалтерський облік; Економіка, економетрика та фінанси; Мистецтвознавчі та гуманітарні науки; Психологія; Соціальні науки; Теорії прийняття рішень) – 12 %;

За географічним охопленням Scopus є універсальною базою даних, серед проіндексованих назв 47 % видаються у Західній Європі, 33 % – у Північній Америці, 9 % – видання Азійсько-Тихоокеанського регіону, 5 % назв східноєвропейських видавців (у т. ч. близько 300 російських, 39 білоруських та 37 українських назв

журналів) та по 2 % видань з Австралії і Океанії, Африки і Південної Америки.

Наукометричний апарат Scopus забезпечує отримання показників цитованості наукових робіт у виданнях, опублікованих після 1996 р. Тобто у Scopus підраховується кількість посилань на всі проіндексовані ресурси, але лише у ресурсах, опублікованих після 1996 р. На відміну від Web of Science, у Scopus не використовується поняття імпаکت-факторів, замість нього журнали Scopus отримують публічно доступний [індекс SJR](#).

Для оптимізації проведення аналітичних досліджень платформа має засіб контролю ефективності досліджень Research Performance Measurement (RPM). Інструментарій RPM ґрунтується на унікальній ідентифікації авторів, установ та видань; він дає змогу отримувати різноманітні мультимедійні аналітичні звіти по окремих учених, наукових установах, напрямках досліджень та назвах видань.

Для проведення масштабних наукометричних спостережень, планування та прогнозування ефективності досліджень у складі науково-інформаційного середовища SciVerse існує окрема платформа [SciVal](#).

Розглянемо алгоритм пошуку автора та його індексу цитування в науко-метричній on-line базі даних Scopus за адресою:

<http://www.scopus.com/search/form/authorFreeLookup.url>

Scopus Preview

Search for Author

Name: SM

Affiliation...   Show exact matches only

ORCID ID...

Subject Areas

Life Sciences Physical Sciences

Health Sciences Social Sciences & Humanities

Рис. 37. Пошук автора та його індексу цитування в on-line базі даних Scopus

Результати пошуку в науко-метричній БД Scopus наведені на рисунках 38-39.

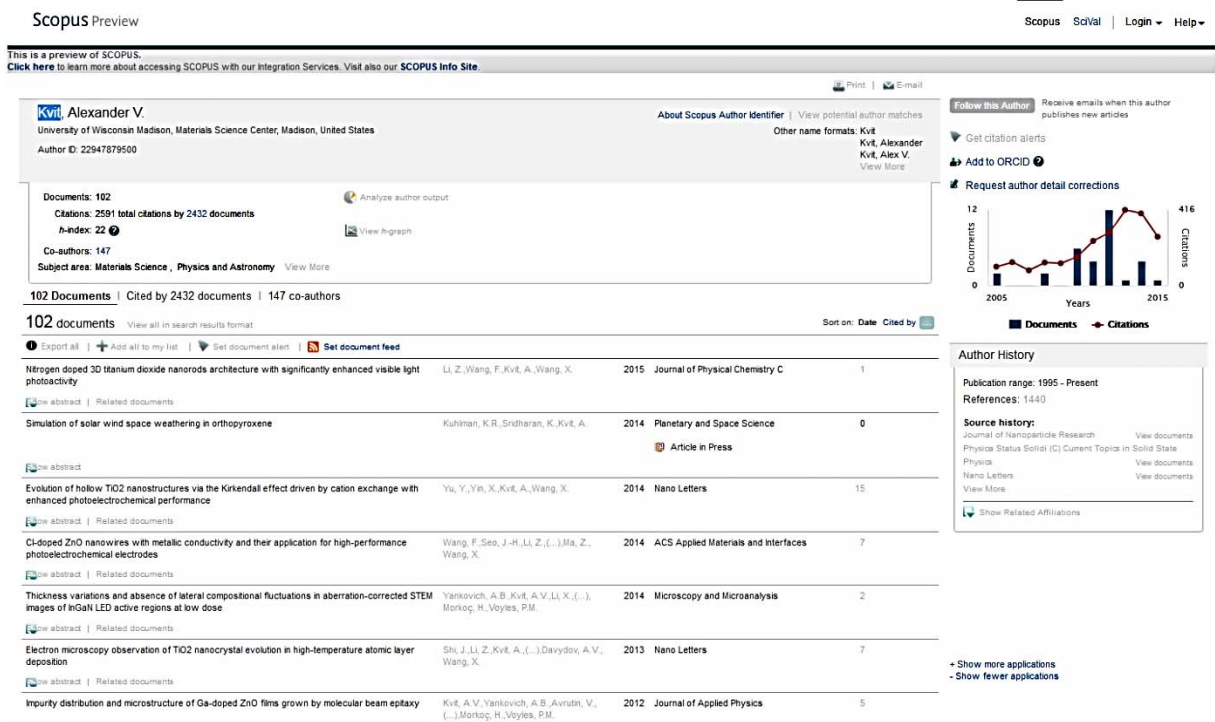

Рис. 38. Результати пошуку в on-line базі даних Scopus

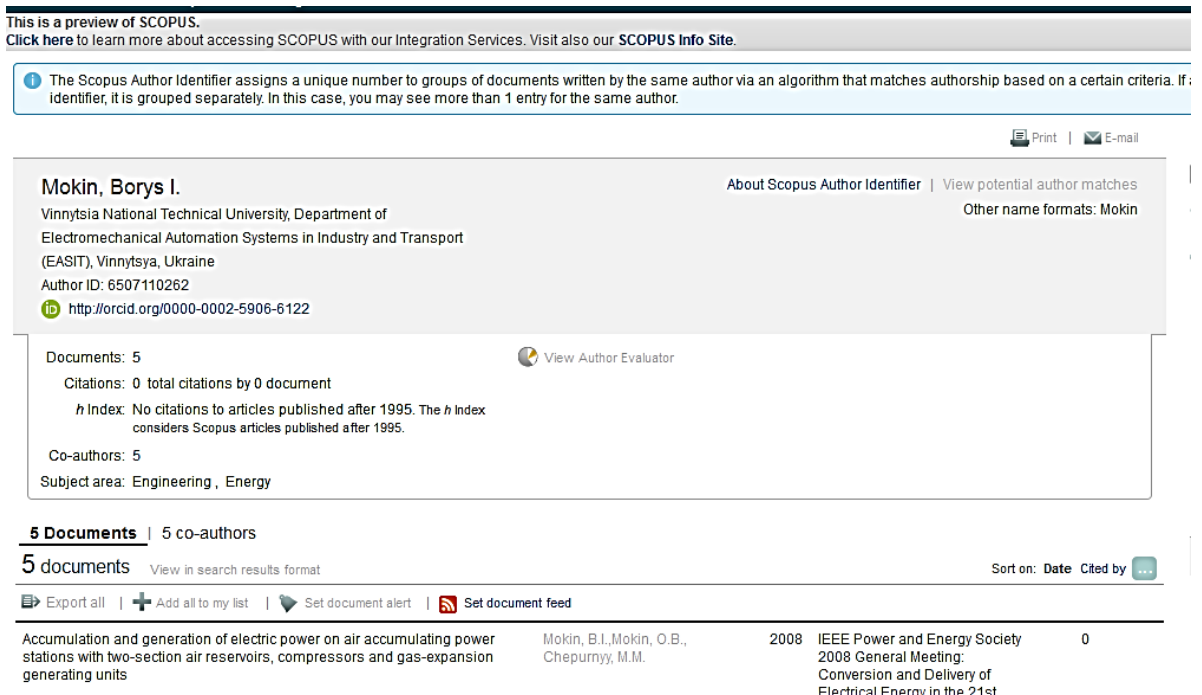

Рис. 39. Перегляд публікацій автора у науко-метричній БД Scopus.

SciVerse Scopus — найбільша в світі єдина

реферативна база даних і наукометрична платформа, що була створена в 2004 р. видавничою корпорацією Elsevier. Станом на січень 2014 р. Scopus містить понад 50 млн. записів (близько 2 млн. додається щорічно). В базі даних проіндексовано 20,5 тис назв наукових видань, 5 тис видавництв, 340 книжкових серій та 4,9 млн. праць конференцій. Хронологічне охоплення статей - з 1823 р., хронологічне охоплення наукометричного апарату - з 1996 р. Наукометричний апарат бази даних забезпечує облік публікацій науковців і установ, у яких вони працюють, та статистику їх цитованості. Scopus надає гіперпосилання на повні тексти матеріалів. База даних доступна за умов підписки через веб-інтерфейс.

Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus

Про SciVerse Scopus | Рейтинги | Журнали України у SciVerse Scopus |

Рейтинг науковців України

Методологія рейтингу: (Розкрити)

Рейтинги SciVerse Scopus		Дані станом на 13 липня 2015 року					
Установи НАН України		№ п/п	Науковець	Установа	Кількість публікацій	Кількість цитувань	Індекс Грша (h-індекс)
Установи НААН України							
Установи НАМН України							
Вищі навчальні заклади України							
Науковці України: Загальний							
► 2015							
01 02 03 04 05 06							
► 2014							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2013							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2012							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2011							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2010							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2009							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2008							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2007							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2006							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2005							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2004							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2003							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2002							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2001							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 2000							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1999							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1998							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1997							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1996							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1995							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1994							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1993							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1992							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1991							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1990							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1989							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1988							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1987							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1986							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1985							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1984							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1983							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1982							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1981							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1980							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1979							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1978							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1977							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1976							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1975							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1974							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1973							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1972							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1971							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1970							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1969							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1968							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1967							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1966							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1965							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1964							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1963							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1962							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1961							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1960							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1959							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1958							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1957							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1956							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1955							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1954							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1953							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1952							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1951							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1950							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1949							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1948							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1947							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1946							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1945							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1944							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1943							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1942							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1941							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1940							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1939							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1938							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1937							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1936							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1935							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1934							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1933							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1932							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1931							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1930							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1929							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1928							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1927							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1926							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1925							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1924							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1923							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1922							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1921							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1920							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1919							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1918							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1917							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1916							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1915							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							
► 1914							
01 02 03 04 05 06							
07 08 09 10 11 12							

Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus

Про SciVerse Scopus | Рейтинги | Журнали України у SciVerse Scopus |

Рейтинг науковців України

Методологія рейтингу:

Наведені дані щодо публікацій, асоційованих з окремими обліковими записами авторів (Scopus Author Identifier). Для учених, які мають у Scopus більше одного облікового запису (наприклад, *AU-ID("Ei'skaya, Anna V." 34770926300)*, *AU-ID("Jelska, H. V." 6504151291)*, *AU-ID("Jelskaja, A. V." 6504534795)* та ін. для Ганни Валентинівни Сльської) наведені зведені дані за всіма ID ученого (тобто різні варіанти перекладу та транслітерації імен і прізвищ враховані).

Враховані дані про місце роботи учених, зазначені у публікаціях останнього року. До рейтингу включені вчені, які протягом останнього року публікували статті, зазначаючи своє українське місце роботи. Так, якщо автор має останню статтю, у якій він вказаний як учений України, датовану ліпнем 2011 р., і всі наступні статті цього автора опубліковані з зазначенням лише його закордонних місць роботи, у рейтингу за серпень 2012 р. дані про цього автора вже не вказуються (з об'єктивних причин інколи вчені не можуть зазначити українське місце роботи у кожній публікації, наприклад, у деяких статтях вказується єдине місце роботи для всього авторського колективу). Учені, які не публікують статті із зазначенням українського місця роботи виключаються з рейтингу незалежно від того, чи є вони фактично працівниками наукових установ України.

Дані наведені без хронологічних обмежень (тобто враховані всі проіндексовані Scopus публікації за всі роки діяльності учених).

Учені у рейтингу впорядковані за індексом Гірша (*h*-індекс науковця дорівнює *N* якщо він є автором щонайменше *N* статей, кожна з яких була процитована щонайменше *N* разів, решта ж статей були процитовані менше, ніж *N* разів), а в його межах за кількістю цитувань. Дані наведені з виключенням самоцитування всіх співавторів (Self citations of all authors).

Рейтинги SciVerse Scopus	Дані станом на 13 липня 2015 року					
Установи НАН України	№ п/п	Науковець	Установа	Кількість публікацій	Кількість цитувань	Індекс Гірша (h-індекс)
Установи НААН України	1.	Левчук Л.Г.	Національний науковий центр "Харківський фізико-технічний інститут"	398	7548	43
Установи НАМН України	2.	Обросова І.Г.	Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України	108	3438	37
Вищі навчальні заклади України	3.	Костюк П.Г.	Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України	427	3735	32

Рис. 41. Рейтинг науковців України у базі даних SciVerse Scopus.

Дані SCOPUS використовуються у рейтингу провідних університетів світу Times Higher Education Supplement: World University Rankings (QS TopUniversities).

Компанія Academic Analytics використовує дані SCOPUS для підрахунку Faculty Scholarly Productivity Index (метричний показник оцінки якості наукової діяльності університетів США).

При порівнянні *Scopus* та *Google Scholar* можемо виділити спільні риси для двох наукових баз даних:

- великий розмір бази даних;
- наявність посилань на повні тексти ;
- статистика цитувань наукових праць;
- зручний і простий інтерфейс .

Звертаючи увагу, що обидві бази даних мають однакову мету – зібрати наукові роботи, підходи до рейтингування в них різні.

Наведемо особливості *Google Scholar*:

- 1) повністю безкоштовна система;
- 2) простий метод додавання нового наукового матеріалу;
- 3) система не розрізняє однофамільців і, навпаки, однакові посилання, отримані з різних (дзеркальних) серверів, трактує як різні;

4) трактує як різні варіанти посилань на одну й ту ж роботу.

Розглянемо особливості *Scopus*:

1) Охоплення більше 25 тис. наукових журналів від 4 тис. найбільших наукових видавництв з усього світу;

2) 13 мільйонів патентів від 4-х міжнародних агентств;

3) матеріали наукових конференцій;

4) авторські профілі з докладною інформацією про автора та оцінкою його наукової діяльності;

5) профілі організацій з докладною інформацією та оцінкою їхньої наукової діяльності;

6) можливість проводити аналіз та порівняння наукових журналів засоби контролю ефективності досліджень, які допомагають оцінювати авторів, організації, напрямки в дослідженнях і журнали;

7) показ всіх варіантів написання журналу, прізвища та імені автора, назви організації;

8) платний доступ;

9) не завжди об'єктивна оцінка значимості дослідника за h-індексом.

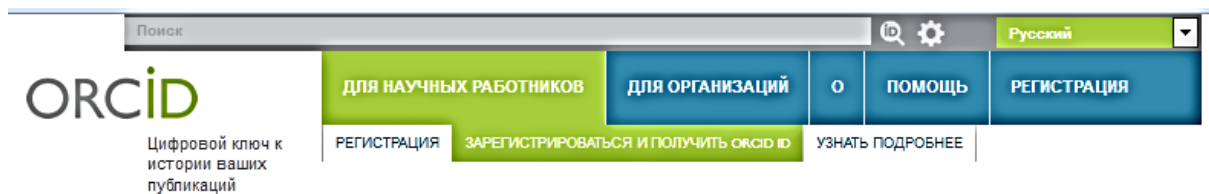
Так само, в основному, але не завжди відхиляються запити на індексацію у базі даних галузевих видань, що не відповідають критеріям відбору за типом документів та запити на включення журналів, котрі були включені до SCOPUS у 2004 р. (коли була запущена база даних), але у подальшому виключені з неї.

Наукометричний апарат SCOPUS Наукові ресурси, опубліковані після 1996 р., індексуються у базі даних SCOPUS разом зі списками пристатейної бібліографії.

Авторизація в науко-метричній БД ORCID.

Після того як Ви завершите реєстрацію натиснувши кнопку Зареєструватися, потрібно зайти у свою поштову скриньку та у листі який надійшов (див. рис. 42) підтвердити процес реєстрації натиснувши на гіперсилку яка буде запропонована у листі, який надійде на особисту електронну скриньку (рис. 43) .

1 523 480 ORCID ID и система идентификации Подробнее...

Зарегистрироваться и получить ORCID iD

ORCID предоставляет неизменный цифровой идентификатор, идентифицирующий Вас среди других научных работников. Благодаря интеграции идентификаторов ORCID в ключевые рабочие процессы (например, в рассмотрение рукописей и заявок на получение грантов), ORCID поддерживает автоматизированные связи между Вами и Вашей профессиональной деятельностью, обеспечивая признание Вашей научной работы.

As per ORCID's terms and conditions, you may only register for an ORCID iD for yourself.

Имя

Дмитро *

Фамилия

Касаткін

Адрес электронной почты

dmkasat@gmail.com *

Введите адрес электронной почты еще раз

dmkasat@gmail.com *

Пароль

***** *

Подтвердите пароль

***** *

Шаблон настроек конфиденциальности для новой исследовательской деятельности (работы, связанные с организацией, финансирование)

Адрес электронной почты для получения уведомлений

Получать уведомления об изменениях в моей записи ORCID.

Получать информацию о событиях, спонсором которых выступает ORCID, а также о новостях ORCID.

Условия использования *

Я соглашаюсь с политикой конфиденциальности и условия использования, включая публичный доступ и использование всех моих данных с публичным доступом.

Для регистрации необходимо принять условия использования.

[Зарегистрироваться](#)

Рис. 42. Вікно реєстрації у базі даних ORCID iD.

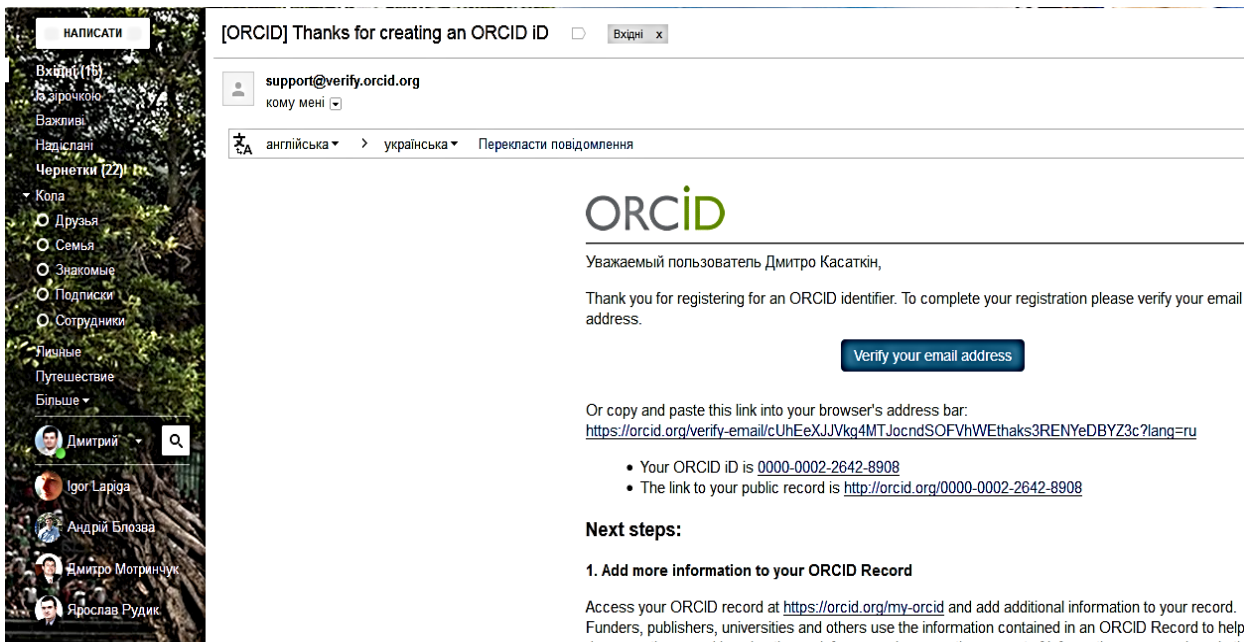
ORCID (Open Researcher and Contributor ID) - це реєстр унікальних ідентифікаторів вчених і разом з тим відповідний метод, що зв'язує дослідницьку діяльність з цими ідентифікаторами. ORCID унікальний завдяки своїй незалежності від наукових дисциплін і національних кордонів, а також взаємодія з іншими системами ідентифікації.

Основна мета створення ORCID – вирішити проблему ідентифікації вчених з однаковими іменами та прізвищами.

ORCID забезпечує наступні функції:

- отримання унікального ідентифікатора і ведення відповідної облікового запису про дослідницьку діяльність
- програмне забезпечення для межсистемної комунікації

Обліковий запис ORCID включає в себе інформацію про ім'я вченого, його електронній адресі, назві організації і його дослідницькій діяльності. ORCID враховує необхідність контролю за поширенням цих даних і надає відповідні інструменти для управління рівнем приватності даних

Рис. 43. Лист-верифікація для підтвердження реєстрації у базі даних ORCID iD.

Увійшовши на свою сторінку Ви побачити свій **ID номер** та матимете можливість відредагувати власну **Біографію**.

У вікні Ви можете відредагувати або додати наступну інформацію:

First Name (*Ім'я*)

Last Name (*Прізвище*)

Published Name (*Як Ваше ім'я буде записуватися в тому числі в профілі ORCID*)

Other Names (Інші імена, які Ви використовуєте. Можна записати кілька варіантів через крапку з комою)

Biography (Біографія. Короткий опис Вашої професійної кар'єри)

Keywords (Ключові слова, що описують Вашу наукову діяльність. Через крапку з комою)

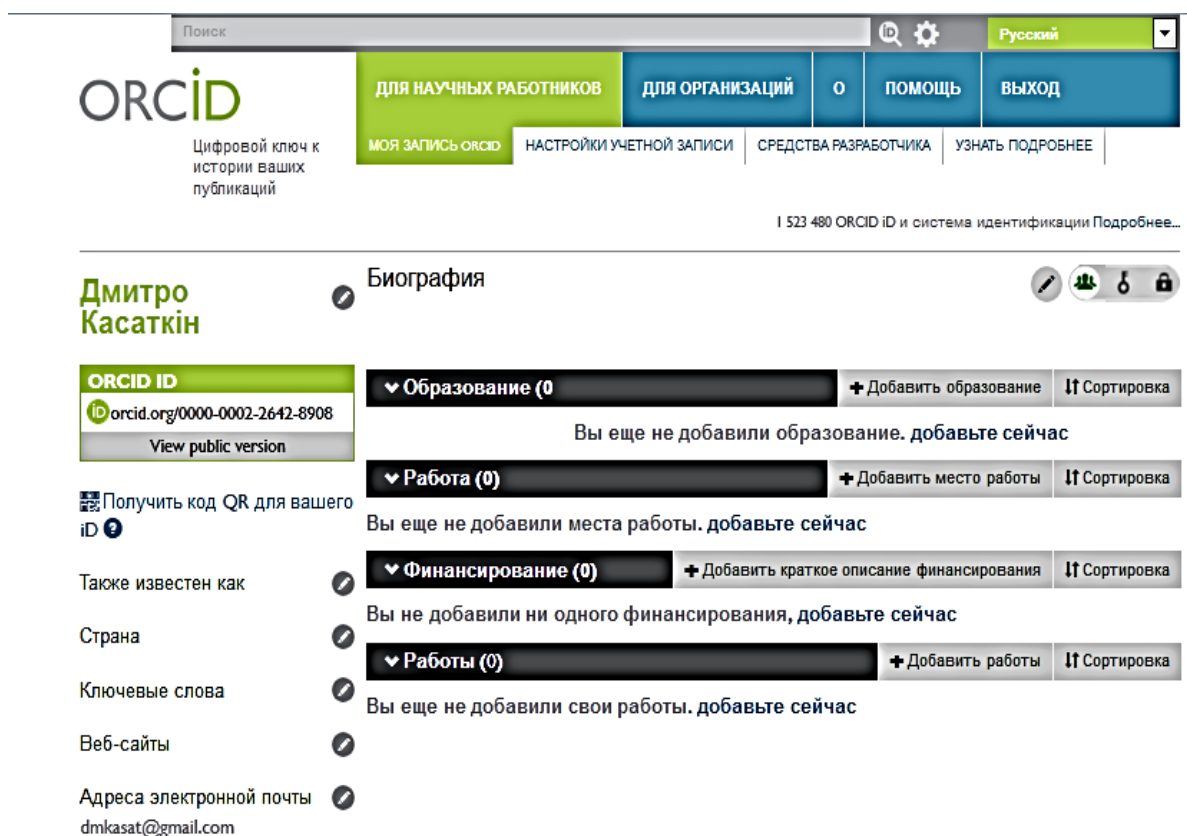
Country (Україна або країна, в якій Ви працюєте)

Website (Короткий опис і URL. Можна додати кілька посилань на вебсайти: особистий вебсайт, сайт організації, сторінку в Wikipedia або посилання на профілі в соціальних мережах Facebook, Twitter, Google+, LinkedIn та ін.)

Email Address (Якщо Ви зміните Email, далі Ви будете входити в свій профіль ORCID під новим Email. Після зміни буде надіслано повідомлення на цей email для його підтвердження)

Для ряду полів Ви можете вказати Рівень приватності.

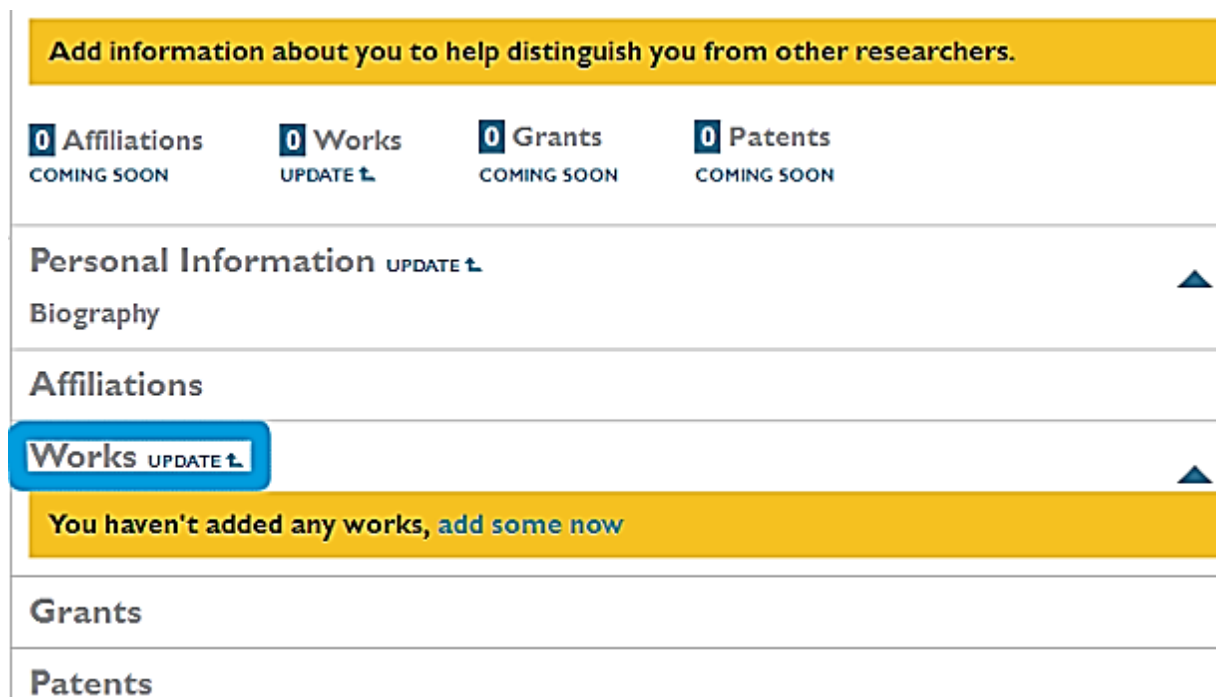
Після внесення змін в потрібні поля натисніть кнопку «Save changes» (Зберегти зміни).

Рис. 44. Редагування біографії автора у базі даних ORCID iD.

Внесення публікацій в науко-метричній БД ORCID.

Для додавання, редагування, видалення публікацій із списку робіт і зміни їх рівня приватності натисніть посилання «Update» у рядку «Works» (рис. 45).

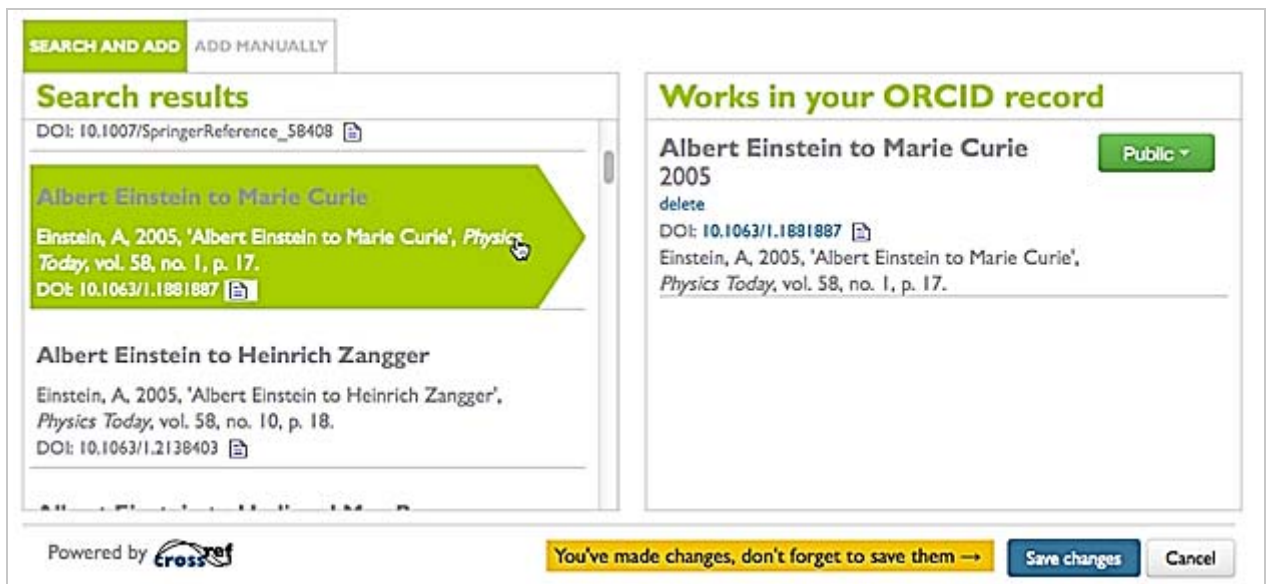

Рис. 45. Додавання, редагування, видалення публікацій із списку робіт і зміни їх рівня приватності.

У вікні можна вибрати авторські публікації з результатів пошуку в CrossRef <http://support.orcid.org/knowledgebase/articles/150329-updating-works> (рис.3.46).

Для додавання публікацій просто клацніть на назву роботи в лівій частині вікна. Таким чином публікації перемістяться в список робіт авторського профілю ORCID. Після цього натиснути кнопку «Save changes» (*Зберегти зміни*).

Також можливо додати посилання на публікації вручну. Для цього у вікні редагування списку робіт натиснути кнопку «Add manually» (*Додати вручну*).

Рис. 46. Результати пошуку публікації в CrossRef.

Поля для заповнення:

- Title (Заголовок)
- Subtitle (Підзаголовок)
- Citation (Повний список цитованої літератури)
- Citation Type (Використовуваний тип цитування)
- Work type (Тип публікації)
- Pub Date (Дата публікації. Можна вказати тільки рік або рік і місяць)
- ID (Зовнішній ID публікації, якщо є. Наприклад, DOI або PMID)
- ID type (Формат зовнішнього ID)
- URL (Зовнішнє посилання до публікації)
- Role (Ваша роль в цій публікації)
- Credited (Ви є першою (First) або додатковим (Additional) автором публікації)
- Description (Опис публікації. Якщо використовується це поле, то поле з цитуванням відобразяться не буде)

ADD WORK

Who can see this?

Work category

Pick a work category *
Pick a work category *
Publication *
Conference *
Intellectual property *
Other *

Add title *

Subtitle add translated title
Add subtitle

Journal title
Add journal title

Publication date
Year ▼ Month ▼ Day ▼

CITATION

Citation type
UNSPECIFIED ▼

Citation
Add citation

Role
What was your role? ▼

Credited
▼

OTHER WORK IDENTIFIERS

Identifier type
What type of external ID? ▼

Identifier value
Add ID

URL Add other identifier
Add URL

Language used in this form
▼

Country of publication
▼

Add to list **Cancel**

Рис. 47. Додавання публікації вручну в базу даних ORCID.

Після заповнення форми натисніть кнопку «Add to list» (Додати до списку)

Зверніть увагу, що Ви можете змінювати рівень приватності у кожній публікації в правій колонці.

Імпорт дослідницької діяльності та використання ідентифікатора ORCID

Ви можете імпортувати свої публікації з інших сайтів. На даний момент доступ тільки імпорт з Scopus. Надалі буде доступний імпорт і з інших систем.

Додавайте інформацію про Ваш ідентифікаторі ORCID при відправленні публікацій, подачі документів на гранти і в інших дослідницьких процесах.

Зокрема, Ви можете вказати код ORCID в своєму профілі РІНЦ в полі "Ідентифікаційні коди автора".

В результаті заповнення даних автора в системі ORCID, автор отримує можливість визначити індекси цитування своїх праць у майбутньому.

Процедура підрахунку індексу цитованості вченого по базі Web of Science

Web of Science – міжнародно визнана база даних наукового цитування, надається компанією Thomson Reuters. Web of Science надає можливість пошуку серед понад 12000 журналів і 148 000 матеріалів конференцій у галузі природничих, суспільних, гуманітарних наук і мистецтва, що дозволяє отримати найбільш релевантні дані що цікавлять. Крім пошуку, Web of Science встановлює зв'язки між певними дослідженнями з використанням цитованих матеріалів і тематичні зв'язки між статтями, що належать авторитетним дослідникам, які працюють в даній галузі. WoS є найобширнішою реферативною базою даних. Доступна за передплатою.

Індикатор – кількість цитувань співробітників ЗВО в двох міжнародних визнаних індексах цитування Science Citation Index Expanded та Social Sciences Citation Index, що входять до складу бази даних Web of Science (WoS).

Під індексом цитування розуміється база даних, в якій індексується певну безліч журналів. З містяться в них статей витягуються: традиційна бібліографічна інформація (вихідні дані) і списки цитованої літератури (пристатейна бібліографія).

Крім того, можуть включатися додаткові поля - анотація, ключові слова, відомості про місце роботи авторовому ін. Таким чином, індекс цитування дозволяє знаходити публікації як цитують ту чи іншу статтю, так і цитовані нею, і в підсумку отримувати відомості про кількість і цитованості наукових публікацій.

Індекси цитування Science Citation Index Expanded і Social Sciences Citation Index, складові, відповідно, природно і общественнонаукову частини WoS, охоплюють приблизно 7.5 тис. провідних наукових журналів світу.

В.В.Післяков пропонує для наукової достовірності отриманих результатів в методології вказувати:

- *Базу даних*, за якою ведеться підрахунок;
- *Тип(и) публікацій*, які враховуються;

- *Часовий проміжок-1*: коли виходять оцінювані публікації;
  - *Часовий проміжок-2*: на якому інтервалі часу враховується цитування оцінюваних публікацій;
  - *Календарний час* (місяць) надання індикатора для звіту вузу
- Конкретно для потреб ЗВО пропонується увести визначення основного індикатора «Середній індекс цитування у викладачів ЗВО» використовуючи такі дані:
- База даних: Web of Science (документи: SCIE + SSCI, цитування з усієї бази);
  - Тип(и) публікацій: все, з додатковим виділенням Article + Review + Proceedings Paper;
  - Скільки публікацій вийшло за останні 5 років (2004-2008);
  - Скільки цитувань вони отримали за ті ж самі 5 років (2004-2008);
  - Вважати не раніше вересня наступного за враховуються інтервалом року.

Спираючись на отримані результати розраховується середній індекс цитування викладача.

Середній індекс цитування – це відношення кількості посилань на роботи автора до числа його публікацій за певний період.

Середній індекс цитування ЗВО – відношення кількості посилань на роботи викладачів вузу до числа їхніх публікацій за обраний період.

Основні можливості Web of Science.

Завдяки Web of Science можливо:

- знаходити статті та матеріали конференцій з високими показниками цитування;
- дізнаватися про важливі результати в суміжних областях;
- виявляти розвиваються тенденції, що допоможе досягти хороших результатів як у самому дослідженні, так і в отриманні грантів;
- визначати потенційних співавторів з високими показниками цитування;
- об'єднувати пошук, написання статей та створення бібліографій в єдиний процес.

GENERAL SEARCH

The image shows a screenshot of the Web of Knowledge search interface. The page title is "WEB OF KNOWLEDGE™ DISCOVERY STARTS HERE". The search bar is prominently displayed with the text "Web of Science®" and "Search". Below the search bar, there are several callout boxes with text in Ukrainian:

- Поиск**: Сочетайте слова и фразы для поиска в записях источников в Web of Science.
- Выбор поля поиска**: Используйте раскрывающееся меню для выбора поля поиска. Поиск может быть выполнен по параметрам Topic, Author, Publication Name, Funding Agency или номер ResearcherID.
- Выберите операторы AND, OR, NOT для изменения связей между полями поиска.**
- Изменение параметров поиска**: Измените масштаб файла, выберите индексы для поиска и отключите функцию Lemmatization.
- Add another search field**

The interface also includes a "Support, Tools, Tips" section with links for "Access additional Training Resources" and "More questions? Consult the Help Desk". There is also a "Customize Your Experience" section with options like "Sign in | Register" and "Save and manage your references online with EndNote Web - fully available and fully integrated".

Рис. 48. Параметры пошуку бази даних в Web of Knowledge

Перший варіант алгоритму пошуку в on-line базі Web of Science.

Серед характеристик, що визначають пошук присутні:

- Адреса - назва ЗВО (тобто вказано, що даний автор працює в даному ЗВО, представляє навчальний заклад).
- Період - часовий інтервал пошуку в роках.
- Бази, за якими ведеться пошук.

Для початку пошуку та реєстрації необхідно перейти за веб адресою на головний сайт Web of Knowledge:

www.isiknowledge.com

1. Вверху сторінки, на вкладці **Web of Science**, вибрати пункт меню **Author Finder**.

2. Ввести в лівому рядку пошуку прізвище автора, а в рядку праворуч вказати перший ініціал (на прикладі - Ivanov i A), після чого натиснути кнопку Search by Name (рис. 49).

Go to mobile site

All Databases | Select a Database | Web of Science | Additional Resources

Search | Author Finder | Cited Reference Search | Advanced Search | Search History

---

Web of Science^{SM}

Search by Author Name

Last Name / Family Name (Required)   First Initial (Required)

Рис. 49. Вікно пошуку за прізвищем автора у базі даних Web of Knowledge

3. На сторінці, праворуч у списку можливих авторів відзначити галочкою прізвища, які відповідають прізвища вченого. При необхідності можна уточнити варіанти написання прізвища та ініціалів за допомогою блоку **Refine Author Sets** (рис. 50) .

Sign In | Marked Lis

All Databases | Select a Database | Web of Science | Additional Resources

Search | Author Finder | Cited Reference Search | Advanced Search | Search History

Web of Science^{SM}

<< Back to previous page

Distinct Author Sets: Ivanov A*

Timespan=All Years. Databases=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH.

The Distinct Author Sets feature shows sets of papers likely written by the same person. (Tell me more.)
View the articles authored by Ivanov A*

Author Sets: 2 046 Page 1 of 205 Go

Refine Author Sets

You entered: Ivanov A
Searched: Ivanov A*

Select author name variant

Web of Science Categories Refine

ENGINEERING ELECTRICAL ELECTRONIC

OPTICS

PHYSICS APPLIED

PHYSICS MULTIDISCIPLINARY

PHYSICS PARTICLES FIELDS

[more options / values...](#)

Subject Areas

Author and Coauthor Institutions

Publication Years

Author and Coauthor

View Records Clear All Improve the accuracy of Distinct Author sets by providing feedback

	Author Names	Records
1. ☐	IVANOV A IVANOV AN	631
Source Titles for this author (top 5 by record count) :		
PHYSICAL REVIEW LETTERS (204)		
PHYSICAL REVIEW D (196)		
PHYSICS LETTERS B (51)		
JOURNAL OF HIGH ENERGY PHYSICS (19)		
NUCLEAR INSTRUMENTS METHODS IN PHYSICS RESEARCH SECTION A ACCELERATOF		
A Sampling of Publications by this Author : --		
2. ☐	IVANOV AA	199

Рис. 50. Перегляд посилання у вікні Select author name variant

4. Після остаточного вибору авторів у списку натиснути кнопку **View records**.

5. На екрані з'являться всі статті автора. Серед них можлива поява статей іншого автора з тим же прізвищем. У цьому випадку їх необхідно виключити з результатів пошуку або за допомогою введення додаткової інформації (наприклад, **Institution** або **Themes**), або вручну (рис.51).

All Databases | **Select a Database** | **Web of Science** | **Additional Resources**

Search | Author Finder | Cited Reference Search | Advanced Search | Search History

Web of Science^{SM}

<< Back to Author Sets

Distinct Author Summary: Ivanov A*

Timespan=All Years. Databases=SCI-EXPANDED, A&HCI, SSCI.

Results: **627 (627 in your subscription)**

The Distinct Author Sets feature shows sets of papers likely w
View the articles authored by **Ivanov A***

↩ + (0) | 🖨️ ✉️ Save to: **EndNote® Web** **EndNot**

- Title: **Measurement of the Inclusive Jet Cross Se**
Author(s): Chatrchyan S.; Khachatryan V.; Sirunyan A. M
Group Author(s): CMS Collaboration
Source: PHYSICAL REVIEW LETTERS Volume: **107** |
Times Cited: **0** (from Web of Science)
[🔍-View abstract]
- Title: **Measurement of the cross section for prom**
Author(s): Aaltonen T.; Alvarez Gonzalez B.; Amerio S.;
Group Author(s): CDF Collaboration
Source: PHYSICAL REVIEW D Volume: **84** Issue: **5**
Times Cited: **0** (from Web of Science)
[🔍-View abstract]
- Title: **Measurement of the Cross Section for Pro**
Author(s): Aaltonen T.; Alvarez Gonzalez B.; Amerio S.;
Source: PHYSICAL REVIEW LETTERS Volume: **107** |
Times Cited: **0** (from Web of Science)
[🔍-View abstract]
- Title: **Evidence for t(t)over-bar gamma producti**
Author(s): Aaltonen T.; Alvarez Gonzalez B.; Amerio S.;
Group Author(s): CDF Collaboration
Source: PHYSICAL REVIEW D Volume: **84** Issue: **3**
Times Cited: **0** (from Web of Science)
[🔍-View abstract]
- Title: **Search for Three-Jet Resonances in pp Co**
Author(s): Chatrchyan S.; Khachatryan V.; Sirunyan A. M
Group Author(s): CMS Collaboration
Source: PHYSICAL REVIEW LETTERS Volume: **107** |
Times Cited: **0** (from Web of Science)

Refine Results

Search within results for

▼ **Web of Science Categories**

- PHYSICS PARTICLES FIELDS (309)
- PHYSICS MULTIDISCIPLINARY (279)
- ASTRONOMY ASTROPHYSICS (216)
- PHYSICS NUCLEAR (55)
- NUCLEAR SCIENCE TECHNOLOGY (23)
- more options / values...

▼ **Document Types**

- ARTICLE (594)
- PROCEEDINGS PAPER (26)
- CORRECTION (17)
- REVIEW (6)
- CORRECTION ADDITION (5)
- more options / values...

▶ **Subject Areas**

▶ **Authors**

▶ **Group Authors**

▶ **Editors**

▶ **Source Titles**

▶ **Book Series Titles**

▶ **Publication Years**

▶ **Institutions**

▶ **Funding Agencies**

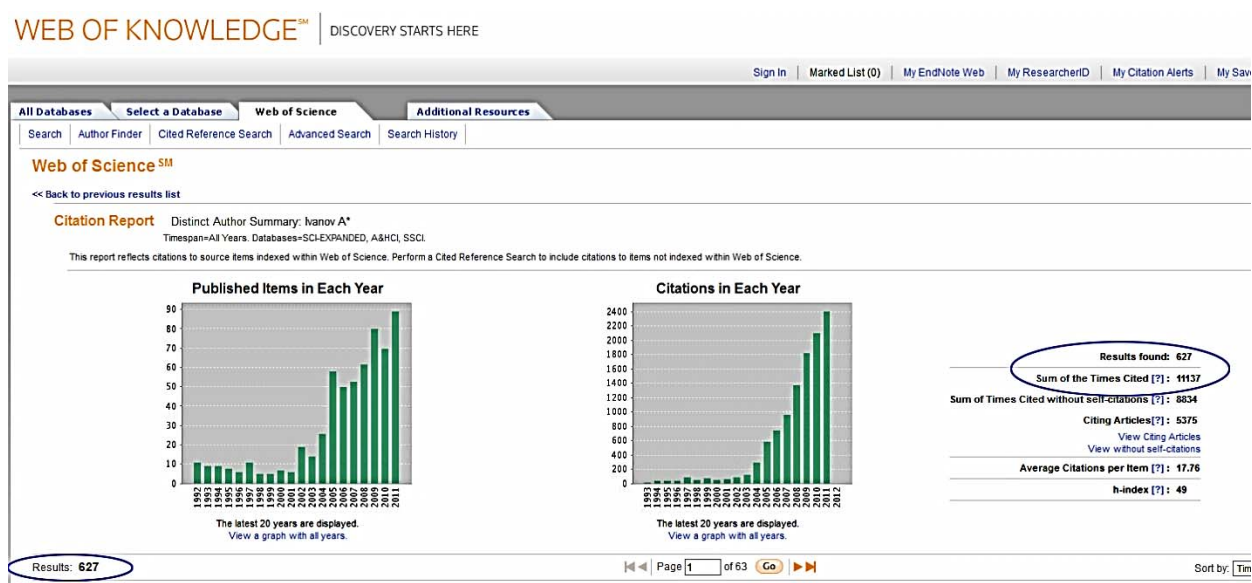
▶ **Languages**

Рис. 51. Результити пошуку за прізвищем автора у категоріях Web of Science

Також слід переконатися, що в статтях вказано назву навчального закладу в якості **Institution**. Для вибору статей, опублікованих за 2005-2015 роки можна використовувати фільтр **Publication Years**.

6. Натиснути в правому верхньому куті над списком статей посилання **Create Citation Report**.

7. У верхній частині сторінки праворуч від графіків будуть виведені підсумкова статистика, включаючи число статей (**Results found**), число цитувань (**Sum of the Times Cited**), індекс Хірша (**h-index**) тощо (рис.3.52).

Рис. 52. Статистичний звіт цитування автора у Web of Science

Другий варіант алгоритму визначення індексу цитованості науковця у базі Web of Science:

1. Зайти на сайт ISI Web of Knowledge: **www.isiknowledge.com**
2. Вибрати зверху сторінки вкладку **Web of Science**.
3. Ввести в верхньому рядку пошуку прізвище та ініціали автора і у вікні праворуч вказати параметр пошуку **Author**.
4. У нижньому полі «**Timespan**» залишити часовий параметр пошуку **All years** (рис.53).

The screenshot shows the Web of Science search interface. At the top, there are navigation tabs: 'All Databases', 'Select a Database', 'Web of Science', and 'Additional Resources'. Below these are search options: 'Search', 'Author Finder', 'Cited Reference Search', 'Advanced Search', and 'Search History'. The main search area is titled 'Web of Science^{SM}' and 'Search'. It features three search fields, each with a dropdown menu for search criteria. The first field contains 'Ivanov I*' and the criteria is 'Author'. The second field is empty and the criteria is 'Author'. The third field is empty and the criteria is 'Publication Name'. Below the search fields are 'Search' and 'Clear' buttons, and a note that 'Searches must be in English'. At the bottom, there are 'Current Limits' and a 'Timespan' filter set to 'All Years'.

Рис. 53. Результати пошуку за прізвищем автора у категоріях Web of Science

5. Натиснути кнопку **Search**.

6. На екрані з'являться всі статті автора. Серед них можлива поява статей іншого автора з тим же прізвищем. У цьому випадку їх необхідно виключити з результатів пошуку або за допомогою введення додаткової інформації (наприклад, якщо всі вони відносяться до іншої галузі досліджень, треба виключити з параметрів пошуку цю область досліджень), або вручну.

Примітка:

У деяких випадках для отримання правильного результату досить вводити тільки один ініціал вченого. Якщо ж у різних статтях прізвище вченого була написана по-різному (наприклад, Narchenko і Kharchenko), то необхідно здійснити пошук по кожному прізвищу окремо, а потім об'єднати отримані результати.

7. Натиснути в правому верхньому куті над списком статей посилання **Create Citation Report**.

Результатом виконання такого алгоритму буде представлення індексу цитування праць науковця.

Методика визначення УДК для наукових, навчальних та науково-методичних праць засобами електронного on-line класифікатора TeaCode.

У багатьох науково-технічних видавництвах і редакціях журналів пострадянських країн, а також під час депонування рукописів у авторів вимагають вказати УДК. Вважається, що універсальна десяткова система (Universal Decimal Classification) дозволяє забезпечити ефективний пошук інформації в галузі науки, літератури і мистецтва. Хоча, насправді, багато статей набагато ефективніше знаходяться за ключовими словами і анотації.

В УДК використовується десятковий принцип: кожен класифікатор розділений на десять (або менше) підрозділів, які позначаються арабськими цифрами. Розробляє ці коди міжнародний Консорціум УДК (UDC Consortium) www.forum.udcc.ru, а регулярно видаються вони в інституті наукової і технічної інформації.

Зразок універсального десяткового класифікатора Ви можете подивитися на сайті <http://teacode.com/online/udc/> (щоб розглянути весь розділ, потрібно клікнути мишкою на циферки з кодом). Можна також вибрати будь-який інший безкоштовний веб-довідник, наприклад www.udk-codes.net/. А якщо Ви знайшли схожу по темі публікацію з кодом, то розшифровку формул УДК Ви можете переглянути за цим посиланням <http://scs.viniti.ru/udc/>

Розглянемо безкоштовний он-лайн ***класифікатор TeaCode***. Даний ресурс є інформаційно-довідковою системою, яка описує універсальну десяткову класифікацію (УДК). Розробником програми є професор кафедри інформаційних систем А.В. Манцівода (Інститут математики економіки та інформатики Іркутського державного університету). Ресурс містить опис 126441 коду УДК.

Об'єктна модель УДК побудована на базі об'єктної моделі Dublin Core (дублінське ядро) з використанням наступних об'єктних властивостей:

Identifier - код елемента УДК;

Title - назва елемента;

Description - опис елемента УДК;

isPartOf - код наделемента (суперкласу) даного елемента;

references - посилання на елементи УДК, пов'язані з даним елементом;

isReplacedBy - інформація про заміну елемента (тільки для виключених елементів УДК).

Щоб розпочати роботу з ресурсом необхідно у адресному рядку будь-якого браузера увести адресу сайту – <http://teacode.com/online/udc/>

В результаті з'явиться сторінка з ієрархією кодів УДК, як показано на рисунку 54.

Користування та навігація по ієрархії каталогу дуже проста. Як видно з рисунку 54 в першому стовпчику наведено перші цифри коду відсортовані за напрямом.

код УДК	описание	число кодов
00	Наука в целом (информационные технологии - 004)	1082
1	Философия. Психология	740
2	Религия. Теология	993
30	Теория и методы общественных наук	428
31	Демография. Социология. Статистика	748
32	Политика	328
33	Экономика. Народное хозяйство. Экономические науки	2964
34	Право. Юридические науки	4414
35	Государственное административное управление. Военное искусство. Военные науки	2428
36	Обеспечение духовных и материальных жизненных потребностей. Социальное обеспечение. Социальная помощь. Обеспечение жильем. Страхование	1400
37	Народное образование. Воспитание. Обучение. Организация досуга	1174
39	Этнография. Нравы. Обычаи. Жизнь народа. Фольклора	308
50	Общие вопросы математических и естественных наук	152
51	Математика	3054
52	Астрономия. Геодезия	1683
53	Физика	3937
54	Химия. Кристаллография. Минералогия	7642
55	Геология. Геологические и геофизические науки	3179
56	Палеонтология	1153
57	Биологические науки	2788
58	Ботаника	1963
59	Зоология	3176
60	Прикладные науки. Общие вопросы	8
61	Медицина. Охрана здоровья. Пожарное дело	13058
62	Инженерное дело. Техника в целом	21474
63	Сельское хозяйство. Лесное хозяйство. Охота. Рыбное хозяйство	5995
64	Домоводство. Коммунальное хозяйство. Служба быта	1862

Рис.54. Стартова сторінка - Перший рівень он-лайн класифікатора TeaCode

Для того щоб перейти в глибину структури та визначити наситупні цифри коду необхідно мишкою клікати на тих цифрах, які підкреслені (мають гіперпосилання). В результаті навігації та просуванню по ієрархії можна визначити повний код УДК які потрібен користувачу. Наприклад нам необхідно визначити УДК для статті під назвою «Розробка комп'ютерної математичної моделі розмноження планктону в екологічно забруднених водоймах»

Як видно з назви статті код УДК буде складатися з декількох частин: перша відповідає ключовим словам «комп'ютерні технології, математична модель» та інша частина, яка відповідає ключовим словам «екологія водойм, планктон».

Алгоритм вибору під категорій в ієрархії такий:

- 00 Наука в целом (информационные технологии - 004)
- 004 Информационные технологии.
- 004.9 Прикладные информационные (компьютерные) технологии
- 004.94 Компьютерное моделирование
- 004.942 Исследование поведения объекта на основе его математической модели (рис.55)

УДК 004.94

Компьютерное моделирование

[вверх](#) [домой](#)

код УДК	описание	примечания
004.942	Исследование поведения объекта на основе его математической модели	см. .001.57 Исследования на моделях. Моделирование см. 519.876.5 Цифровое имитирование и моделирование систем
004.946	Виртуальная реальность	

Сгенерировано ФЛЭНГ-системой из метаописания УДК в формате [Dublin Core](#)

Рис.55. Другий рівень пошуку коду в он-лайн класифікаторі TeaCode

Отже перша частина УДК у нас буде складатися із цифр **004.942**

Ставимо знак «:» та переходимо до пошуку уточнення коду за ключовими словами «екологія водойм, планктон». Алгоритм вибору під категорій в ієрархії такий:

- 57 Биологические науки
- 574 Общая экология. Биоценология. Гидробиология. Биogeография
- 574.5 Гидробиология. Водные биоценозы и экосистемы
- 574.58 Водные биоценозы
- 574.583 Планктон (рис.3.56)

УДК 574.58

Водные биоценозы

[вверх](#) [домой](#)

код УДК	описание	примечания
574.582	Плейстон	
574.583	Планктон	
574.584	Нектон	
574.586	Перифитон	
574.587	Бентос	
574.589	Другие виды водных биоценозов	

Сгенерировано [ФЭНГ-системой](#) из метаописания УДК в формате [Dublin Core](#)

Рис.56. Третій рівень пошуку коду в он-лайн класифікаторі TeaCode

Отже в результаті наших дій ми торимуємо такий код: **УДК 004.942: 574.583**

Питання отримання інформації із зарубіжних систем наукового цитування можна вирішити (як уже було зазначено) за допомогою Web of Science (компанія Thompson) і Scopus (компанія Elsevier). Зупинимося на цьому дещо детальніше.

Web of Science - найавторитетніша в світі база даних з наукового цитування Інституту наукової інформації (Institute of Scientific Information - ISI).

Scopus – це найповніша й найбільша в світі єдина мультидисциплінарна реферативна база даних, що являє собою універсальну систему оцінки частоти цитування. Scopus індексує більше як 15 тис. найменувань науково-технічних і медичних публікацій, включаючи близько 300 російських і близько 50 українських журналів. Щодня поновлювана база даних Scopus містить записи аж до середини шістдесятих років. Оцінка частоти цитування здійснюється з розбивкою за окремими авторськими статтями за роками їх публікації, що дозволяє вченому оцінити

показники цитованості своїх робіт та обґрунтувати запит на отримання фінансування, підтверджуючи таким чином актуальність його здобутків тощо. Вона забезпечує гарну підтримку в пошуку наукових публікацій і пропонує посилання на всі цитати, що вийшли з загального обсягу доступних статей.

Для авторів, хто опублікує свої матеріали у видавництві «Ельзевір», створений спеціальний інтерактивний портал Elsevier Editorial System - «Видавничча Система Ельзевіра» (EES), що значно полегшує процедуру передачі матеріалів, дає можливість відстежувати процес розгляду статті та взаємодіяти з рецензентами (<http://www.elsevier.ru/for-authors>).

Як приклад, можемо сказати, що база даних Scopus налічує 308 публікацій співробітників НУБіП України. З 1965 по 1989 рік - 26 публікацій. У період з 1990 по 2011 рік - 282 публікації, з них за останні 5 років - 491 публікація, що становить понад 25% від усіх публікацій співробітників НУБіП України. Аналізуючи вищенаведені дані, можна відзначити зростання активності публікацій співробітників НУБіП України за останні роки. Проте такий результат уже не відповідає міжнародному статусу дослідницького, самоврядного університету, з міжнародними сертифікатами якості й акредитацією за світовими стандартами, яким на сьогодні є НУБіП України. Запроваджена в НУБіП України рейтингова система оцінки діяльності НПП та структурних підрозділів (автор А.В. Шостак) має бути дещо переорієнтована на підсилене стимулювання цієї важливої ділянки роботи.

Індекс Хірша. Традиційно результативність ученого оцінювали за кількістю статей. Чим їх більше, тим видатнішим вважався вчений. Згодом виникло питання, а кому потрібен кількісний показник, якщо праці такого «вченого» не користуються професійним інтересом для одного або багатьох колег? Їх не цитують, на них не посилаються, вони не мають суспільної й наукової цінності, тобто вчений пише сам для себе. Ось так з'явилася цитованість. І, нарешті, був винайдений індекс Хірша (h-індекс).

h-індекс, або індекс Хірша - наукометричний показник, запропонований у 2005 році американським фізиком Хорхе Хіршем з університету Сан-Дієго, Каліфорнія. Індекс Хірша є кількісною

характеристикою продуктивності вченого, основою на кількості його публікацій і кількості цитувань цих публікацій.

Визначення Індекс обчислюється на основі розподілу цитувань робіт даного дослідника. Хорхе Хірш пише:

Учений має індекс h , якщо h з його N_p статей цитуються як мінімум h раз кожна, в той час як решта $(N_p - h)$ статей цитуються не більше, ніж h раз кожна.

Іншими словами, учений з індексом h опублікував h статей, на кожна з яких послалися як мінімум h раз. Так, якщо у даного дослідника опубліковано 100 статей, на кожна з яких є лише одне посилання, його h -індекс дорівнює 1.

Таким же буде h -індекс дослідника, що опублікував одну статтю, на яку послалися 100 разів. У той же час (більш реалістичний випадок), якщо у дослідника є 1 стаття з 9 цитуваннями, 2 статті з 8 цитуваннями, 3 статті з 7 цитуваннями, 9 статей з 1 цитуванням кожною з них, то його h -індекс дорівнює 5. Зазвичай розподіл кількості публікацій $N(q)$ в залежності від числа їх цитувань q в дуже грубому наближенні відповідає гіперболі: $N(q) \cdot q = \text{const}$.

Координата точки перетину цієї кривої з прямою $N(q) = q$ і буде дорівнювати індексу Хірша.

Індекс Хірша був розроблений, щоб отримати більш адекватну оцінку наукової продуктивності дослідника, ніж можуть дати такі прості характеристики, як загальне число публікацій або просто загальне число цитувань.

Індекс Хірша обчислюється з використанням безкоштовних загальнодоступних баз даних в Інтернеті (PINC, SCOPUS).

Індекс Хірша, зрозуміло, не ідеальний. Неважко придумати ситуацію, коли h -індекс дає досить неправильну оцінку значущості дослідника. Зокрема, коротка кар'єра ученого призводить до недооцінки важливості його робіт. Так, h -індекс Еваріста Галуа дорівнює 2 і залишиться таким назавжди. Якщо б Альберт Ейнштейн помер на початку 1906 року, його h -індекс зупинився б на 4 або 5, незважаючи на надзвичайно високу значущість статей, опублікованих ним у 1905 році.

І все ж, Хірш-індекс хороший тим, що виділяє учених, що видають багато хороших робіт. Він є вдалим доповненням до інтегральних параметрів типу повної цитованості.

Уперше в 2010 році адміністрація РІНЦ визначила індекси Хірша для всіх вузів і НДІ Росії та деяких країн СНД. У НУБіП України індекс Хірша становив **5**, що цілком співставно з кращими технічними й педагогічними університетами РФ.

Проте особливо тішитись на разі нема чим. Як приклад, наведемо деякі дані від Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського станом на 4 квітня 2013 року. Серед 105 університетів України, для оцінки діяльності яких взагалі можливо застосовувати наукометричні показники, НУБіП України займає 33 місце, не ввійшовши навіть у число 14 університетів, які мають статус дослідницького. Кількість публікацій у SCOPUS – 236, кількість цитувань – 391, індекс Хірша – 10. У порівнянні з цим же періодом 2012 року ми опустились на 2 пункти (були на 31 місці). У той же час університет ім. Т. Шевченка має, відповідно, наступні показники: 10757 – 39324 – 62; Харківський університет ім. В. Каразіна: 5973 – 22274 – 47; Сумський державний університет: 657 – 1710 – 17; НУ «Києво-Могилянська академія»: 156 – 876 – 16.

Усім очевидно, що продуктивність ученого не можна звести до одного числа. Але хороший набір параметрів уже може давати (хоча б у середньому) досить адекватну картину. Гарну експертну оцінку це ніколи не замінить, але таку можна отримати далеко не завжди.

Аналізуючи наукометричні методи, рекомендовані до застосування в роботі з Російським індексом наукового цитування, відомий спеціаліст із наукометрії В. Післяков вказує: «На даний момент більшість учених-наукометристів визнають, що в загальному випадку не існує одного або навіть одного-двох кількісних параметрів, на підставі яких можна було б упевнено й всеосяжно вибудовувати ієрархію та рейтинги учасників наукового процесу. Прийняття рішень має здійснюватися на базі багатоаспектного аналізу, котрий бере до уваги цілу низку характеристик, які відображають різні сторони наукової діяльності».

Частота цитування статей ученого або журналу визначає його рейтинг, проте значно важливіше, щоб імпаکت-фактор та цитованість служили стимулом для підвищення наукового рівня публікацій наших учених. Але ж тут знову маємо пряму

функціональну залежність: за значними наукометричними показниками, як правило, стоять глибокі, авторитетні дослідження.

Останнім часом широкого розповсюдження набувають електронні наукові видання. Атестаційною колегією та ФГУП НТЦ «Інформрегістр» погоджений порядок реєстрації електронних наукових видань. Публікації в електронних наукових виданнях, зареєстрованих в «Інформрегістрі», відповідно до п. 11 Положення про порядок присудження вчених ступенів можуть враховуватися, як опубліковані роботи, що відображають основні наукові результати дисертації. Усе більшої популярності набуває Міжнародний рейтинг *Webometrics Ranking of World Universities*, яким охоплено 12000 університетів світу. Серед них – 325 українських вищих навчальних закладів. Організатори *Webometrics* зазначають, що метою рейтингу є стимулювання навчальних закладів і студентів для веб-присутності в базах даних Інтернету **Web of Science** та **Scopus**.

Деякі способи збільшення індексу цитування наукових робіт

«Індекс цитування» є одним з найпоширеніших наукометричних показників і застосовується для формальної оцінки маловідомих і невідомих лекторів у наукових колах багатьох країн. Збільшення індексу цитованості власних публікацій останнім часом серйозно турбує багатьох вчених нашої країни.

Слід зауважити, що вчені з природничих наук завжди можуть похвалитися високими показниками індекса-«Хірша», особливо перед вченими-гуманітаріями, алеж є ще залежність від галузі знань (так у біологів і медиків більший рейтинг, ніж у фізиків, а у фізиків, відповідно, більше, ніж у математиків), від сумарної кількості фахівців з того чи іншого розділу науки, від поточної популярності дослідження тощо.

Останнім часом до бажання підвищити власний індекс цитування підштовхує позиція багатьох фондів, що виділяють гранти на конкурсній основі. Все гостріше постає питання вимірювання наукової репутації вищих навчальних закладів, наукових і науково-педагогічних працівників у міжнародних рейтингах академічних закладів та щорічному моніторингу Міністерства освіти і науки України. Звідси виникає справедливе питання – як підвищити свій індекс цитування?

Існує чимало вірних і ефективних та наукових способів підвищити цитування власних праць колегами-вченими. Наведемо найпростіші з них та зрозумілі будь-якому вченому, навіть аспіранту:

1. Частіше писати і розсилати рукописи статей на актуальні наукові проблеми по редакціях наукових журналів.

2. Не публікуватися в платних «комерційних» журналах, а відсилати рукописи статей в зарубіжні журнали або, як мінімум, у вітчизняні видання з високим імпаکت-фактором, що входять до міжнародних баз цитування.

3. Публікуватися в співавторстві з колегами, які мають високі наукометричні показники або у співпраці з англомовним автором.

4. Домовитися з колегами про взаємний обмін посиланнями та цитуванням.

5. Збільшити самоцитування (посилання на свої статті, опубліковані раніше).

6. У всіх своїх статтях вказувати максимально повні і точні дані про себе і своє постійне місце роботи.

7. Наповнювати всі статті досить повним списком літератури з посиланнями, як на свої власні публікації, так і на роботи колег, опубліковані у виданнях, включених в міжнародні та / або українські бази цитування.

8. Скласти якісні і інформативні анотації (abstracts) українською, англійською та російською мовами з вживанням загальноприйнятою у вашій галузі науки термінологією.

9. Ретельно підбирати ключові слова, використовуючи прийняті в англійській мові терміни.

10. Розсилати колегам копії своїх опублікованих робіт для взаємного цитування.

11. Розміщувати у вільному доступі в мережі Інтернет свої вже опубліковані роботи, якщо це дозволяє ліцензійний договір з редколегією.

12. Зареєструватися в українській та російській базі цитування РІНЦ в якості автора.

13. Обов'язково брати участь у Міжнародних тематичних виставках, наукових конференціях. Корисність такої участі полягає у апробації зробленої роботи, особистісних наукових зв'язках,

обміні досвідом і публікаціях результатів у найпрестижніших виданнях.

Регулярна практика з виконання наведених правил дозволить розширити коло потенційних читачів і підвищить цитованість наукових публікацій.

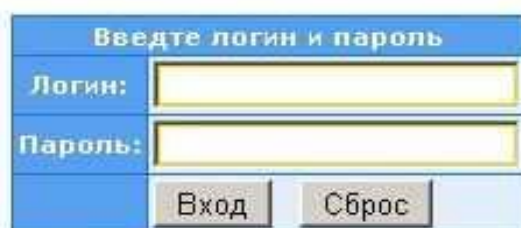
Якщо ж автор хоче сприяти підвищенню імпаکت-фактора «свого» журналу, він не повинен забувати давати посилання на «свій» журнал, особливо на статті останнього часу, а також активно інформувати колег відповідної галузі знань про статті названого авторського колективу, опубліковані в «своєму» журналі.

Алгоритм пошуку інформації у базах даних

Інструкція з використання системи Імпакт

Система Імпакт призначена для збереження й швидкого пошуку даних за Імпакт-фактором наукових журналів та реалізована у вигляді власне бази даних та web-інтерфейсу до неї. Система Імпакт потребує обов'язкової авторизації, тобто введення логіна і пароля. Вигляд сторінки авторизації поданий на малюнку. У відповідні поля вводяться логін і пароль, після чого натискується кнопка «Вход» (рис. 3.56).

Вход в базу данных Импакт

Введите логин и пароль	
Логин:	<input type="text"/>
Пароль:	<input type="password"/>
<input type="button" value="Вход"/> <input type="button" value="Сброс"/>	

Рис. 56. Авторизація

Основний екран. Основне поле сторінки займає стандартна таблиця, яка подає дані про імпакт-фактор журналів за вказаний рік та за п'ять років. Зверху сторінки розташовані поля вибору «Категория» і «Группа», котрі дозволяють здійснити швидкий відбір за позиціями. До кожної категорії входить одна чи кілька груп, до кожної групи – дані по кілька журналах.

Вибір «Все», відповідно, знімає фільтр на цьому полі. Відзначимо, що фільтр «категорія» впливає лише на вид списку для груп, фільтрації журналів через нього не відбувається. Наприклад, якщо в полі «категорія» вибрано «Техніка», то при відкритті списку груп будуть присутні лише ті групи, які відносяться до технічних дисциплін. Проте якщо при цьому вибрати групу «Все», то результуючою таблицею буде повна база даних, без винятку (рис. 57).

Импакт-фактор

Категория:

Группа:

Найдено 7023 записей. Показывать по записей

▲ Название ▼	▲ Год ▼	▲ Импакт-фактор ▼	▲ Импакт-фактор за 5 лет ▼	Подробнее...
IEEE ACM T COMPUT BI	2009	2.246	3.026	
IEEE T NANOBIOSCI	2009	1.705	2.317	
IET NANOBIOTECHNOL	2009	2.077	2.154	
J BIOCHEM BIOPH METH	2009	2.332	2.000	
J BIOMED OPT	2009	2.501	2.911	
J BIOMOL SCREEN	2009	2.395	2.572	
J BIOPHOTONICS	2009	1.558	1.558	
J CHROMATOGR A	2009	4.101	3.908	
J CHROMATOGR B	2009	2.777	2.851	
J CHROMATOGR SCI	2009	0.863	0.938	
J COMPUT BIOL	2009	1.694	2.373	
J FLUORESC	2009	2.017	2.521	
J IMMUNOASS IMMUNOCH	2009	0.508	0.559	
J IMMUNOL METHODS	2009	2.347	2.558	
J LABELLED COMPD RAD	2009	0.689	0.721	
J LIQ CHROMATOGR R T	2009	0.998	1.022	
J MAGN RESON	2009	2.531	2.615	
J MICROBIOL METH	2009	2.427	2.686	
J MOL GRAPH MODEL	2009	2.169	2.469	
J NEUROSCI METH	2009	2.295	2.503	
J PROTEOME RES	2009	5.132	5.359	
J VIROL METHODS	2009	2.133	2.227	
LAB CHIP	2009	6.342	6.880	
METHOD ENZYMOL	2009	1.904	2.186	
METHODS	2009	3.763	4.267	

Рис. 57. Система Імпакт – повна база даних

Розглянемо інші елементи інтерфейса головної сторінки:

Кнопка «**замок**» дозволяє закінчити роботу з базою і вийти із сеансу.

Кнопки «**стрілка вліво**» і «**стрілка вправо**» дозволяють переходити, відповідно, на попередню й наступну сторінки, а віконце з вибором сторінки, розміщене між цими двома кнопками, дає можливість вибору будь-якої сторінки. Для зручності користувача є можливість вибору кількості записів, які виводяться на одну сторінку. Надається вибір із кількох варіантів.

Кнопкою «**плюс**» викликається сторінка з додатковими даними для вибраного журналу. Парні кнопки (стрілочки) «**вверх**» і «**вниз**», розміщені біля назв полів таблиці дозволяють упорядкувати вибрані записи, відповідно по зростанню і спаданню значень полів. Кнопка «**луна**» викликає сторінку фільтрів (пошуку) (рис.58).

Поиск по базе данных

Критерии поиска	
Группа	BIOPHYSICS
Название	содержит АСТА
Год	равно 2009
ISSN	содержит
TOTAL CITES	равно
Импакт-фактор	больше или равно 1
Импакт-фактор за 5 лет	равно
IM INDEX	равно
ARTICLES	равно
CHL	содержит
E SCORE	равно
AI SCORE	равно
<input type="button" value="Вернуться"/> <input type="button" value="Найти"/> <input type="button" value="Очистить"/>	

Рис. 58. Сторінка фільтрів

На цій сторінці, крім уже обговорюваного раніше вибору групи, ми можемо вказати фільтри для інших полів. Цифрові поля можуть бути відфільтровані за ознаками «більше», «менше»,

«равно» тощо, а поля текстові – за входженням у них визначеного ланцюжка символів. Увага, при пошуку в текстових полях пам'ятайте, що пробіли в фільтрі значимі і впливають на результат! Скажімо, пробіл після «АСТА» дасть інший результат, ніж «АСТА» без пробілу. При натискуванні кнопки «найти» відбудеться повернення до основної сторінки, але заповненої інформацією, відібраною за введеними критеріями. Кнопка на головній сторінці скине всі встановлені раніше критерії пошуку.

Інтернет-ресурси (програми) з визначення наукометричних показників наукових і науково-педагогічних працівників бажано було б запровадити у ЗВО України. Програму за поданою методикою можливо встановити на кожній кафедрі університету. Лише добре ознайомившись із наданим ресурсом та оволодівши ним, можна переходити до наукометричних показників визнаних у світі міжнародних баз даних (БД) *Web of Science*, *Scopus* та *Webometrics Ranking*. Адже саме за наявністю публікацій і цитувань саме в цих базах даних університети будуть підтверджувати статус дослідницького та в майбутньому проходити міжнародні акредитації.

Навіщо потрібен «ручний» варіант знаходження індексу Хірша? Відповідь проста: для розуміння фізичної суті цього не простого наукометричного показника. Нами пропонується методика побудови гілки гіперболи за конкретними показниками конкретного вченого, де на перетині осьових значень визначиться індекс Хірша. Для того щоб це зробити, потрібно вести статистику по кожній публікації.

Останнім часом усе більше розмов точиться про необхідність використання чисельних показників – індексу цитування та імпаکت-фактора - для оцінювання результатів наукових досліджень і наукових періодичних видань. Стверджують, що за цими критеріями краще всього зіставляти рівень наукових досліджень різних організацій чи окремих дослідників, визначати пріоритети у їх фінансовій підтримці. Традиційно результативність ученого оцінювали за кількістю статей. Адже стаття – це результат завершеної багатолітньої дослідницької роботи наукової лабораторії, кафедри, творчого колективу чи окремого науковця, з результатами апробації чи впровадження. В сучасних умовах суспільства ціниться не кількість публікацій того чи іншого

науковця, а їх якість. Тому для оцінки якості наукових публікацій застосовують давно вже прийнятий у світі показник (індекс) цитованості. В 2005 р. американський фізик Хорхе Хірш придумав індекс власного імені: *h*-індекс. Індекс обчислюється на основі розподілення цитувань робіт даного дослідника. Наприклад, у дослідника є 1 стаття з 9 цитуваннями, 1 стаття з 8 цитуваннями, 1 стаття з 7 цитуваннями, ..., 1 стаття з 1 цитуванням кожної з них, то його *h*-індекс дорівнює 5 (бо на 5 його статей послались як мінімум по 5 разів). Зазвичай розподіл кількості публікацій залежно від числа їх цитувань *q* в дуже грубому наближенні відповідає гіперболі: $N(q) \approx \text{const} \times q^{-1}$. Координата точки перетину цієї кривої з прямою $N(q)=q$ і буде дорівнювати індексу Хірша (див.рис. 59). Більш розлого це викладено у журналі «Пропозиція» №1, за 2011 рік.

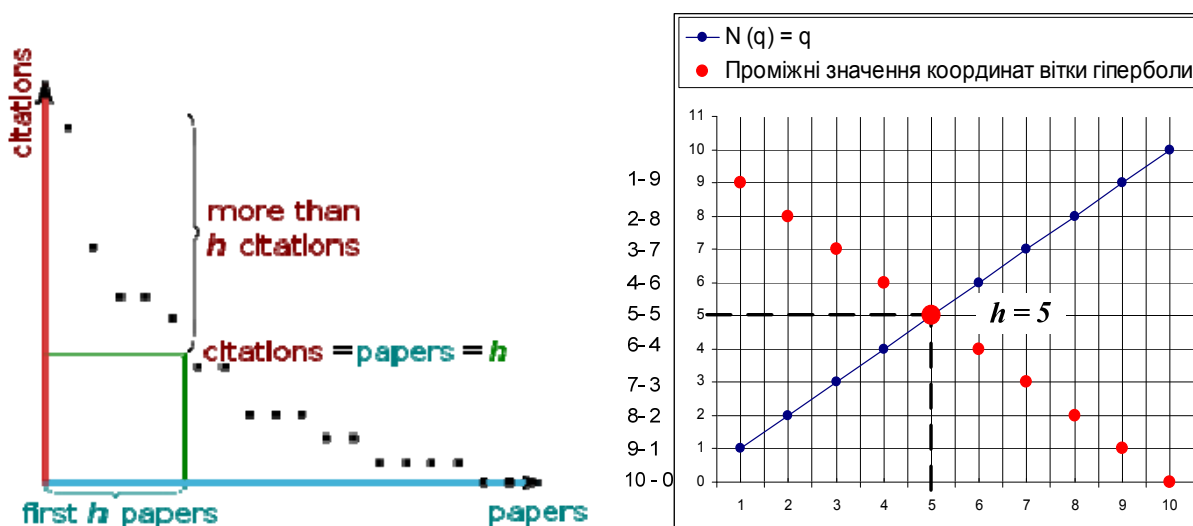

Рис. 59. Значення *h*-індексу в залежності від кількості публікацій та їх цитувань

Малюнок демонструє зменшення цитованості зі збільшенням порядкового номеру публікації.

Хірш-індекс приваблює тим, що виділяє стабільних учених – так званих *enduring performers*, – які видають багато хороших (цікавих та потрібних, а значить, і багатоцитованих!) робіт. На наш погляд, він є вдалим доповненням до інтегральних параметрів типу повної цитованості.

Усім очевидно, що продуктивність ученого не можна звести до одного числа. А ось хороший набір параметрів уже може давати (хоча б у середньому) досить адекватну картину. Фахову експертну оцінку це ніколи не замінить, але не завжди її можна отримати. Тому діяльність із розробки нових індексів і модернізації існуючих є досить осмислена й затребувана.

Існує велика кількість модифікацій індексу Хірша. Різні варіанти прагнуть врахувати самоцитованість, розділити оглядові й оригінальні статті, врахувати фактор часу, дати більшу вагу статтям із високою цитованістю тощо.

Велика кількість наукових збірників завдає значної шкоди українській науці, вважає професор, член-кореспондент НАН України А. Білоус. На його думку, ці збірники й вісники відволікають учених від написання статей до міжнародно-реферованих наукових журналів, де їх доробок був би кориснішим для світової науки. На думку професора, об'єктивним показником успішності вченого є не кількість публікацій в українських збірниках, а його *h*-індекс, який обчислюється на основі кількості посилань у працях інших учених, які друкуються в міжнародно-реферованих журналах.

Як уже зазначалося, після знаменитої статті Хірша, в якій був введений *h*-індекс, з'явилося безліч спроб модифікувати цей показник або ввести свій. Нагадаємо, що *h*-індекс показує число статей із цитованістю більше від *h* (тобто індекс, що дорівнює **12**, показує, що у вченого є **12** статей із цитованістю вище від **12**). Індекс Хірша, показує наявність у вченого декількох статей з високим індексом цитування (наприклад, якщо вчений написав роботу з цитованістю **10000**, а потім мав ще роботи кожна, з яких отримувала цитованість **10**, то індекс Хірша **12** він не отримає). Індекс Хірша показує продуктивність. Його можна використовувати разом з традиційним повним цитуванням.

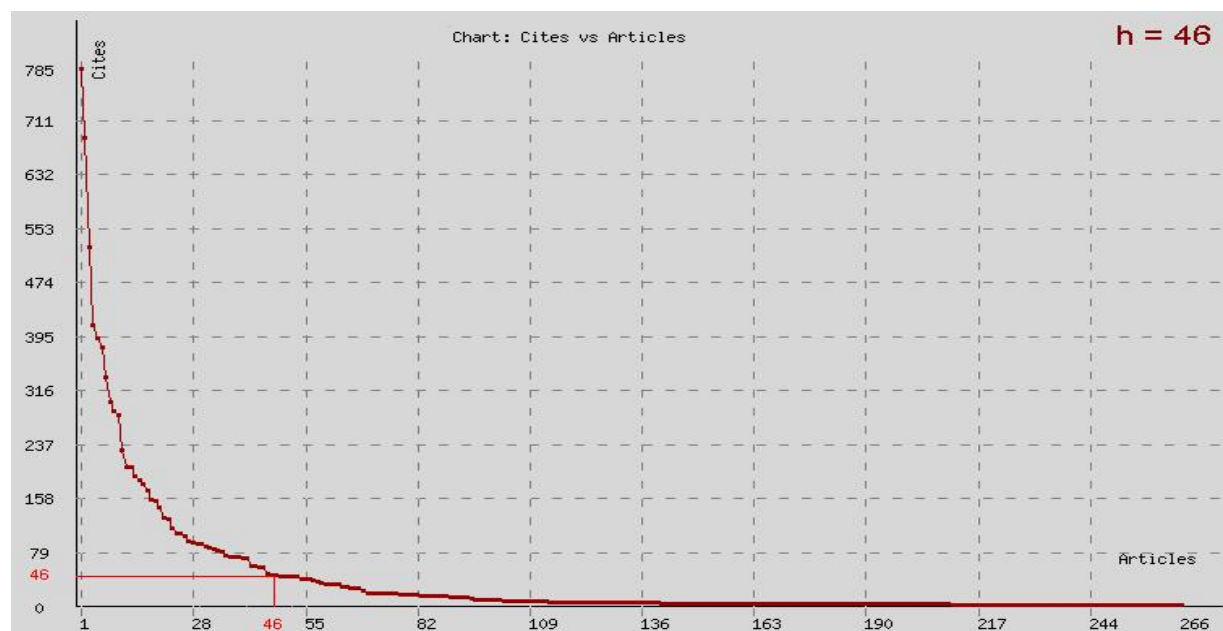
У **2006** році бельгійський доктор математики *Leo C.J. Egghe* запропонував *g*-індекс, який намагається одним числом описати і *h*-index, і внесок невеликого числа суперстатей. Цей індекс показує число статей, які дозволяють набрати цитованість g^2 . Якщо є вчений, у якого є одна стаття з цитованістю **10000**, і **99** статей з нульовою, його індекс *g* дорівнюватиме **100**, тобто буде дуже високим. Його також можна набрати, наприклад, маючи **100** статей,

кожна з яких має цитованість **100**. Якщо розподіл статей за цитованістю достатньо рівний, то два індекси (**h** і **g**) будуть досить близькі один до одного (скажімо, за даними *NASA ADS* у д-ра М. Березового **h=11**, **g=15** при повній цитованості понад **300** і найбільш цитованій роботі з результатом **32**; все це з урахуванням самоцитованості).

Однозначно, що облік самоцитування впливає на індекс **g**. Це зрозуміло, тому що у випадку **h**-індексу самоцитування впливає тільки поблизу критичного значення, а для **g**-індексу вплив важливий постійно, тому що індекс інтегральний. *Leo C.J. Egghe* вважає, що це показує перевагу **g**-індексу.

Провівши аналіз і детально розглянувши фізичну суть деяких інструментів наукометрії, а саме – її індексів можемо сказати, що спроби удосконалити **h**-індекс або замінити іншим критерієм теж виглядають не зовсім переконливо, а швидше зовсім не переконливо.

Для прикладу візьмемо відому американську вчену-біохіміка *Titia de Lange*, яка вивчає тіломіри ссавців. Якщо відсортувати всі її **148** статей за їх цитованістю, починаючи з найкращої, то можна побудувати таку гістограму (див. рис. 60)

Рис. 60. Статтю № 46 процитували 46 разів - це і є **h-індекс de Lange**

Неважко помітити, що статті з номерами вище від **46** ніяк не впливають на *h-index* пані *de Lange*. З іншого боку, *h-index* ніяк не пов'язаний з високим рівнем цитування її статей під першими номерами (**785** для №1). Можна зробити висновок, що *h-index* відображає головну чесноту постіндустріальної науки - регулярне виробництво якісної наукової інформації - не більше і не менше.

По-перше, індекс не розрізняє порядку авторства в статтях. *По-друге*, він не враховує контексту цитування. *По-третє*, індекс мало прийнятний для оцінки молодих вчених, для яких він часто просто дорівнює кількості опублікованих статей. *По-четверте*, не підраховуються книги (і це дуже серйозний недолік). Крім того, з часом зростає кількість цитувань уже опублікованих раніше робіт, так що *h-index* може збільшуватися навіть після смерті вченого. У формальних показників завжди знайдуться свої слабкі місця.

Індекси враховують лише «миттєві» цитування, за **2** попередні роки, тому науковці втрачають у показниках. *h-index* дуже залежить від кількості потенційних референтів - не дивно, що серед біологів найвищі індекси належать ученим, що працюють у «гарячих» галузях науки.

Головна перевага індексу Хірша як дослідницького інструменту оцінювання науки, на відміну від інших - простота обчислення.

Можна зайти до пошукової системи *Google Scholar*, вбити в рядок пошуку ім'я автора та отримати список його статей із позначками: скільки разів і де цитується кожна стаття. Але вручну обчислювати *h-index* не варто. Ми це показали, щоб продемонструвати, роз'яснити фізичну суть такого унікального індикатора науки, як індекс Хірша. Важливо було збагнути, що ранжований ряд цитованих статей при визначенні *h*-індексу складається не хронологічно, їх нумерація йде за спадаючим числом цитувань кожної наступної статті.

Учені з університету Салоніки, що в Греції, створили цікавий пошуковик *QuadSearch*, який сам входить до бази, знаходить у мережі наукову літературу, за секунди обчислює *h-index* і менш популярний індекс пана *Leo Erre* (*g-index*), будує графіки та дає перелік статей автора й кількість посилань на них. *QuadSearch* (КвадроПошук) – цілком придатний для складання рейтингів і має незаперечний плюс - безкоштовний доступ.

Проте існує підозра, що ця пошукова система обраховує лише праці, які містяться в *Google Akademii*. У світі є 2 загальноновизнані бази даних (БД). Американська приватна корпорація *Thomson Reuters Corporation* має потужну БД *Web of Science*, скорочено *WoS*. Голландська видавнича корпорація *Elsevier* має найбільшу в світі бібліографічну і реферативну БД *SCOPUS*, яка є інструментом для відстеження цитованості статей. Пошуковий апарат *SCOPUS* інтегрований з пошуковою системою *Scirus* для пошуку веб-сторінок та патентною базою даних.

Саме за даними цих двох БД ведеться найбільш авторитетний і достовірний підрахунок імпаکت-факторів журналів та індексів цитування. Щоб розібратись, які журнали присутні у цих базах, яка система підрахунку, за якими критеріями йде відбір, треба, крім знання англійської, мати доступ до цих БД. А він можливий лише за умови передплати через веб-інтерфейс, а це коштує десятки тисяч доларів. Росія також значно просунулась у цьому напрямку й створила свою власну систему з визначення індексу цитування-російський індекс наукового цитування (РІНЦ). Ця система ще далеко не зіставна за охопленням з *Thomson Reuters Corporation*, але динамічно розвивається.

Так, кількісні дослідження в галузі вимірювання ефективності наукових досліджень можливі й необхідні, але це складна, глибоко фахова справа. І тут слід поквипитись із їх практичним упровадженням, особливо в нас, де поки що відсутня власна потужна система управління електронними ресурсами, котра б забезпечила формування національної наукової БД. Вірогідно, має сенс спочатку локально обраховувати індекси цитування, котрі дадуть можливість створити свою систему пошуку й обрахунку з перспективою повільного входження до міжнародної системи. Це можливо було б здійснити на базі Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, відслідковувати цитування наукових праць у виданнях/журналах, реферованих до українських баз даних, з українським (національним) індексом наукового цитування. Адже це була б національна інформаційно-аналітична система, яка акумулювала б майже мільйон публікацій українських авторів, а також інформацію про цитованість цих публікацій, надрукованих у більш ніж **1500** українських журналів. Така система зробила б можливим не лише оперативне забезпечення наукових досліджень

актуальною довідково-бібліографічною інформацією, але й стала б потужним інструментом, який дозволив би здійснювати оцінку результативності й ефективності діяльності науково-дослідних організацій, окремих учених, рівень наукових журналів тощо.

Значну роботу в цьому напрямку проводить Національний університет «Києво-Могилянська академія», завдяки зусиллям науковців був створений мультидисциплінарний відкритий електронний *архів ELibUkr-OA*, який накопичує, зберігає, розповсюджує та забезпечує довготривалий, постійний та надійний доступ до результатів досліджень (статті, навчальні матеріали, презентації тощо) українських науковців.

Ось чому наукометрія актуальна, вона потребує всебічної підтримки на всіх рівнях, без неї неможлива інтеграція до світового інтелектуального простору.

Аналіз світових і національних рейтингів ЗВО

Розглянемо, як впливає науково-методична діяльність науково-педагогічних працівників на підвищення рейтингу університету в міжнародній класифікації вищих навчальних закладів та проаналізуємо найбільш вагомні рейтингові системи. Виокремимо роль і місце Національного університету біоресурсів і природокористування України у світових та національних рейтингах ЗВО.

Конкурентна боротьба ЗВО за студентів і інвестиції актуалізують проблему модернізації їх офіційних веб-сайтів. Щорічно складаються рейтинги ЗВО, що мають величезний вплив на потік студентів і фінансових вкладень в той чи інший інститут і навіть в ту чи іншу країну. В даний час спостерігається зростання популярності глобальних рейтингів ЗВО. У листопаді 2007 р на третій зустрічі Міжнародної експертної групи з ранжирування (IREG) поряд з авторитетними в міжнародному академічному співтоваристві «шанхайським» (ARWU-500) і «таймсовським» (QS) був представлений рейтинг Webometrics. Досягти високих показників критеріями цього рейтингу можливо тільки при використанні нових підходів у формуванні контенту сайту і залучення до нього цільової аудиторії. Саме про особливості методик визначення рейтингу ЗВО піде мова в даній статті [114].

Відмінними рисами міжнародних рейтингів ЗВО є різноманітність методології, які постійно змінюються, але принципи ранжирування залишаються незмінними. Відповідно, і зміни позицій ЗВО у цьому рейтингу носять істотно більш показовий характер. На думку заступника директора Інституту розвитку освіти російського Науково-дослідного університету «Высшая школа экономики» К. Зіньківського, рейтинги оцінки результативності діяльності ЗВО, які існують на сьогодні практично не враховують фактори зовнішнього і внутрішнього середовища. Це робить подібні рейтинги відірваними від реальної ситуації. Головний редактор веб-порталу «Відкрита економіка» І. Стадник вказує на помилки в рейтингу сайтів університетів за рейтингом Webometrics, тому що не враховуються публікації які розміщені на веб-сайті не у вигляді файлу з певним розширенням, не завжди враховуються україно- та російсько-мовні наукові публікації. Крім того, деякі університети розміщують на веб-сайті все, а інші побоюється плагіату.

Разом з цим, доцент Сучасної гуманітарної академії (Росія) М. Бершадська вважає, що число матеріалів в базі Google Scholar (яку використовує Webometrics) не відображає їх якості. На її погляд: «Це дійсно важливо для розвитку науки і багатьом провідним ЗВО час змінити ставлення до наукових публікацій. Творці рейтингу зрозуміли свої помилки, але навряд чи їх відкрито визнають. Додаткові сигнали про невідповідності в рейтингу будуть корисні. Але більш дієвими будуть публікації з аналізом результатів».

Науковці Україні, тільки починають активно розглядати світові методики оцінки національних вищих навчальних закладів за рейтинговими системами.

Розглянемо і порівняємо різні методики складання рейтингів ЗВО та аналіз розташування у них Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Нові методи створення та організації інформації на сайті пов'язані з змінами, що відбуваються в Інтернет останні п'ять років. Користувач веб-ресурсів за цей час перетворився з споживача інформації в її виробника. Все частіше ресурсами Інтернет стають не тільки тексти, зображення, звук, відео, але і веб-додатки. Всі ці зміни природним чином приводять до трансформації поведінки

людей в Мережі. Модифікуються не тільки технології споживання і виробництва інформації в Інтернет, а й форми мережевої активності.

В Україні триває реформування освіти. Відтепер стимулювання підвищення якості вищої освіти здійснюватиметься шляхом «ранжування» університетів. У 2012 р. Міністерство освіти і науки та молоді і спорту оприлюднила документ – «Положення про національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів» (наказ МОНмолодьспорту України від 20 січня 2012 року № 1475). Цим документом університети зобов'язані підготувати папери і сформувати «уніфіковану електронну форму в середовищі табличного процесора» з показниками діяльності і «переліком критеріїв і субкритеріїв», на основі яких має бути здійснено таке оцінювання або, як воно названо в документі, «ранжування». Перш за все зазначимо, що ідея створення національного рейтингу ЗВО значима і своєчасна. Адже для світового університетського співтовариства формування рейтингів давно стало важливим чинником визначення впливу окремого університету в загальносвітовий процес розвитку (impact factor). Як наслідок, на сьогоднішній день існує чимало рейтингів вищих навчальних закладів як загальносвітового (QS World University Rankings, Webometrics Ranking Web of Universities, SCOPUS) так і національного масштабів («Топ-200 Україна», «Освіта.ua», «Компас»), що мають досить давню історію. Можна назвати ще не менше десятка відомих світових і кілька десятків національних рейтингів, які мають різну методологію, призначення, типи, структуру, джерела отримання даних тощо. Як відомо, світові та національні рейтинги в основному полягають: а) для того, щоб допомогти абітурієнтам зробити правильний вибір (що особливо важливо в умовах, коли університетська освіта набуває яскраво виражений ринковий характер); б) для самих університетів, щоб вони побачили окремі аспекти своєї діяльності в порівнянні з іншими ЗВО; в) для споживачів освітніх послуг, виконуючи роль своєрідного маркетингового інструменту. Перед українським національним рейтингом «Топ-200 Україна» нормативні документи ставлять значно більш ґрунтовні завдання: стимулювання діяльності університетів щодо підвищення якості освіти, їх позиціонування на ринку освітніх послуг і ринку праці, підвищення

міжнародної активності, участь працівників і студентів у науково-практичних конференціях і семінарах, сприяння ефективному управлінню діяльністю вищого навчального закладу та, що найголовніше, оцінка їх діяльності [23].

Однак нашою метою було розглянути і порівняти різні методики проведення рейтингів ЗВО, щоб з'ясувати певні моменти які можна використати національним ЗВО при виконанні завдання Міністерства освіти і науки України. Нами було вибрано для порівняння такі світові та національні рейтингові системи: QS World University Rankings, Webometrics Ranking Web of Universities, SCOPUS, Топ-200 Україна, Освіта.ua.

QS World University Rankings (QS) - британська консалтингова компанія, що займається глобальними дослідженнями, в тому числі і складанням QS World University Rankings - одним з чотирьох найважливіших освітніх рейтингів світу (поряд зі світовим рейтингом університетів Times Higher Education, Шанхайським рейтингом і U-Multirank). Цей рейтинг, в який потрапили шість українських ЗВО, отримує інформацією про освіту за кордоном. Тому половину оцінки в цьому рейтингу становить опитування університетських працівників та роботодавців з усього світу. Саме тому рейтинг QS називають репутаційним. Однак саме такий підхід є недоліком для університетів інших країн, адже респонденти опитувань розподілені між країнами дуже нерівномірно:

США - 17,4%

Великобританія - 6,6%,

Бразилія - 6,3%,

Італія - 4,7%,

Росія - 1,7%,

Україна 0,5% від усіх опитаних.

Методика розрахунку рейтингу QS наведена у таблиці 3.

За даними сайту Освіта.ua в січні 2015 року були опубліковані результати міжнародного рейтингу кращих університетів країн Центральної та Східної Європи і Центральної Азії - QS University Rankings Emerging Europe and Central Asia 2014/15.

Цей рейтинг в Україні публікується вперше і є спеціальним рейтингом найкращих університетів європейських країн з ринковою економікою та країн Центральної Азії. Усього до рейтингу увійшло 100 вищих навчальних закладів.

Таблиця 3. Методика розрахунку рейтингу QS

Показник	вага, %
Індекс академічної репутації (опитування)	40
Індекс репутації серед роботодавців (опитування)	10
Співвідношення професорсько-викладацького складу по відношенню до чисельності студентів	20
Індекс цитування наукових статей викладацького складу по відношенню до чисельності викладацького складу (Scopus)	20
Частка іноземних викладачів по відношенню до загальної чисельності викладацького складу (за еквівалентом повної ставки)	5
Частка іноземних студентів по відношенню до загальної чисельності студентів (програми повного циклу навчання)	5

Пілотна версія рейтингу використовує 9 груп показників, щоб відобразити основні пріоритети та завдання університетів у регіонах. Це такі групи показників, як академічна репутація, репутація у роботодавців, співвідношення викладачів і студентів, частка викладачів з науковим ступенем PhD, кількість публікацій на одного викладача, цитованість, частка іноземних викладачів, частка іноземних студентів, а також активність і вплив в інтернеті.

Найвищу серед українських вишів - 35-у позицію в рейтингу посідає Київський національний університет ім. Шевченка. Крім нього в рейтинг увійшли Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут», Харківський національний університет ім. Каразіна, Сумський державний університет, Національний університет «Львівська політехніка» (НУ ЛП), а також НТУ «Харківський політехнічний інститут».

Рейтинг QS – це важливий інструмент міжнародного маркетингу, який дозволяє не тільки залучати зарубіжних студентів, а й збільшувати замовлення на фундаментальні та прикладні наукові дослідження тощо.

Вебометричний рейтинг університетів світу (англ. Webometrics ranking of world's universities) – один з рейтингів університетів світу, за яким аналізують ступінь представлення навчально-наукової діяльності університетів в Інтернет-просторі.

Рейтинг складають з 2004 року і публікують двічі на рік (у червні-липні та січні). Його складає Cybermetrics Lab (лабораторія кіберметрики) Spanish National Research Council «CSIC» (Національної дослідницької ради Іспанії), яка діє при Міністерстві науки та інновацій Іспанії. Рейтинг починався з аналізу 6 000 університетів у 2004 році, на сьогодні аналізують понад 24 000 вищих навчальних закладів і визначають їхнє місце відповідно до ступеня представлення своєї діяльності в ВЕБ-просторі, застосовуючи свою власну методологію оцінки. Лабораторія вдосконалює методологію і особливо це стосується змін у 2012 році, в результаті яких рейтинг НУБіП України серед національних ЗВО піднявся з 50 місця у 2011 р. до 5 місця у 2013 р.

Показники топ-20 українських вищих навчальних закладів у Webometrics Ranking January 2015

Навчальний заклад	Ukraine (*Динаміка в рейтингу. Січень 2014)	World (*Позиція в рейтингу. Січень 2014)	Місце у групі Europe	Місце у групі Central & Eastern Europe
<u>Київський національний університет ім. Шевченка</u>	1	↓ 937 (*789)	370	42
<u>Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"</u>	2 (↑2)	↑1265 (*1956)	481	66
<u>НТУУ "Київський політехнічний інститут"</u>	3 (↓1)	↓ 1388 (*1370)	523	74
<u>Харківський національний університет ім. Каразіна</u>	4 (↓1)	↑ 1410 (*1705)	532	76
<u>Таврійський національний університет ім. Вернадського</u>	5 (↑1)	↑ 1516 (*2352)	566	87
<u>Сумський державний університет</u>	6 (↓1)	↑ 1741 (*2051)	640	106
<u>Національний авіаційний університет</u>	7 (↑1)	↑ 1897 (*2375)	681	120
<u>Національний університет "Львівська політехніка"</u>	8 (↑2)	↑ 1934 (*2563)	693	124
<u>Національний університет біоресурсів і природокористування України</u>	9	↑ 2083 (*2428)	732	138
<u>Одеський національний університет ім. Мечникова</u>	10 (4↑)	↑ 2101 (*2844)	739	140
<u>Львівський національний університет ім. Франка</u>	11 (↑2)	↑ 2369 (*2805)	820	169
<u>Національний гірничий університет</u>	12 (↑4)	↑ 2529 (*3045)	855	180
<u>Національний педагогічний університет ім. Драгоманова</u>	13 (↓6)	↓ 2589 (*2362)	867	185

Рис. 61. Рейтинг ЗВО України за показниками WEBOMETRICS

Після зміни індикаторів визначення рейтингу у 2014р., загальний рейтинг НУБіП України знизився до 14 місця. Але завдяки наполегливій роботі професорсько-викладцького складу університету вже ц 2015 році рейтинг НУБіП України піднявся до 9 місця (рис. 3.61).

Первинною метою рейтингу є сприяння академічної присутності в Інтернеті, підтримання відкритого доступу для значного збільшення передачі навчально-наукових і культурних знань в університетах світу. Мета полягає в тому, щоб не оцінювати Web-сайти, їх дизайн і юзєбіліті (розміщення функціональних елементів та елементів керування) або популярності їх змісту в залежності від кількості візитів або відвідувачів. Web-показники повинні оцінювати діяльність університетів, з урахуванням його заходів та їх актуальності і впливу. Web-присутність повинна бути надійним дзеркалом університету.

У січні 2014 року Webometrics почали використовувати оновлені параметри:

Цитованість (50%). Якість контенту оцінюється через «віртуальний опитування», що враховує всі зовнішні посилання, що ведуть на домен університету зі сторонніх сторінок. Такі зовнішні посилання відображають репутацію університету, академічну успішність, цінність інформації та корисність сервісних функцій, представлених на веб-сторінках, відповідно до критеріїв мільйонів веб-редакторів у всьому світі. Дані цитованості на підставі зовнішніх посилань виходять з двох найбільш значущих джерел такої інформації: Majestic SEO та Ahrefs. Обидва ці джерела використовують своїх пошукових роботів, генеруючих різні бази даних, які слід використовувати спільно для заповнення прогалін і виправлення помилок. Цей показник розраховується як добуток квадратного кореня кількості зворотних посилань і кількості доменів, з яких такі посилання ведуть. Таким чином, важлива не стільки популярність конкретного посилання, скільки різноманітність посилань. Максимальне значення нормалізованих результатів і є показником впливу.

Активність (50%), складається з трьох факторів:

Присутність (1/3). Загальна кількість веб-сторінок, розміщених на головному домені (включаючи піддомени і

каталоги) університету, індексованих найбільшою пошуковою системою (Google)..

Відкритість (1/3). Даний показник оцінює в цілому спробу організації сформувані власні дослідницькі архіви, приймаючи до уваги число повнотекстових файлів (pdf, doc, docx, ppt), опублікованих на спеціальних веб-сайтах, на основі даних академічної пошукової системи Google Scholar.

Високі стандарти (1/3). Наукові документи, опубліковані в престижних міжнародних журналах, грають важливу роль в рейтингу університетів.

Сьогодні вже не достатньо створити сайт ЗВО. Рейтинги сайтів університетів очікують від керівництва та науковців ЗВО постійної присутності в мережі – там має бути не просто адміністративна інформація про керівництво і адреса будівлі, а різнопланова інформація з усіх сфер життя підрозділу для усіх категорій користувачів.

Причина напевно у неготовності сприймати сайти, як інструменти для роботи – не просто колекція бюрократичної інформації, а спосіб спілкуватися із абітурієнтами, студентами, викладачами і колегами. Сайт підрозділу має стати точкою доступу до потрібної для користувачів інформації та можливість обміну цією інформацією. Адже викладачі створюють дистанційні курси, пишуть статті, випускають книги, працюють з електронним кампусом – ця робота має відобразитися на сайті, хоч і не обов'язково на ньому бути присутньою. Слідкувати за станом сайту і його місцем у рейтингу повинен керівник підрозділу і відповідальні за Web-сайти особи [126].

Основним засобом покращення рівня підрозділу у рейтингу залишається зміна мережевої політики та інформаційно-комунікаційних технологій. Дії можуть полягати у наступному:

- розширювати інформаційне наповнення сайту за рахунок оригінального контенту – матеріалів цікавих для відвідувачів сайту (у студентів, викладачів і колег має бути причина посилання на університетський сайт);
- анонсувати і висвітлювати навчальні та наукові події;
- розміщувати наукові роботи викладачів та співробітників підрозділу;
- сприяти тематичним та студентським проектам.

Виходячи з оновлених вимог Webometrics, сьогодні перед НУБіП України постало завдання, не знижуючи досягнутий рівень наукових досліджень, вийти на нові позиції за новими індикаторами.

«**SCOPUS**» – результати рейтингу ЗВО базуються на показниках бази даних Scopus, яка є інструментом для відстеження цитованості наукових статей, які публікуються навчальним закладом або його працівниками в наукових виданнях.

У рейтинговій таблиці ЗВО України ранжовані за індексом Гірша - кількісним показником, який ґрунтується на кількості наукових публікацій і кількості цитувань цих публікацій. На рисунку 3.62 наведено розміщення НУБіП України в рейтинговій таблиці серед національних ЗВО країни.

Дані станом на 16 липня 2015 року				
№ п/п	Установа	Кількість публікацій у Scopus	Кількість цитувань у Scopus	Індекс Гірша (h-індекс)
1.	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	12416	49991	70
2.	Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	7117	31308	54
3.	Львівський національний університет імені Івана Франка	4976	21899	44
4.	Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова	2508	10490	44
5.	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	2186	7336	42
6.	Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"	4817	9369	37
23.	Національний університет "Києво-Могилянська академія"	213	1259	19
24.	Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки	435	2460	18
25.	Севастопольський національний технічний університет	648	1367	17
26.	Дніпропетровська державна медична академія	238	1467	16
27.	Харківський національний медичний університет	222	738	16
28.	Національний університет біоресурсів і природокористування України	428	1194	15
29.	Одеський національний політехнічний університет	613	892	14
30.	Донбаська державна машинобудівна академія	284	1174	13

Рис. 62. Результати Scopus-рейтингу ЗВО України у липні 2015 р.

Відомо, що університет, який має на меті отримати статус «дослідницького», згідно Закону України, повинен якомога більше видавати наукових праць у виданнях Scopus.

У літку 2014 року новим ректором НУБіП України – Ніколаєнком С.М. оголошено програму розвитку університету на 5 років «Голосіївська ініціатива – 2020». В ній йдеться про підвищення наукового статусу університету, в т.ч. шляхом збільшення публікацій науково-педагогічними працівниками у зарубіжних виданнях.

«ТОП-200 Україна» – рейтинг університетів України III, IV рівнів медитації, в якому діяльність вищих навчальних закладів оцінюється за допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80%), експертної оцінки якості підготовки випускників вузів представниками роботодавців і академічного співтовариства (15%), а також з використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%). На рис.3.63 показано рейтинг найсильніших ЗВО України у 2015 році та 12 місце НУБіП України серед них.

У використовуваній методиці «Топ-200 Україна» діяльність ЗВО оцінюється з допомогою агрегованого показника (інтегрального індексу), який формується на підставі індикаторів прямого вимірювання (80%), експертного оцінювання якості підготовки випускників вишів представниками роботодавців і академічного співтовариства (15%), а також із використанням міжнародних наукометричних і веб-метричних даних (5%). Інтегральний індекс Із представлено трьома складниками: Інп – якість науково-педагогічного потенціалу, Іян – якість навчання, Імв – міжнародне визнання.

2015	ВНЗ	Оцінка якості науково-педагогічного потенціалу Інп	Оцінка якості навчання Іян	Оцінка міжнародного визнання Імв	Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ, Із
1/2	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	37,47270967	20,72479079	23,19425549	81,39175595
1/2	Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"	34,01586015	23,27596244	24,09906801	81,3908906
3	Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	19,45588722	14,61406213	15,58274062	49,65268998

11	Національна металургійна академія України	15,25493281	7,299620025	19,22397409	41,77852693
12	Національний університет біоресурсів і природокористування України	15,81551399	14,84961868	11,00223601	41,66736868
13	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	8,599642306	17,9782097	13,71421501	40,29206702

Рис.63. Рейтинг ЗВО України в січні 2015 р. «Топ 200 Україна»

Останнім, але не менш важливим є національний консолідований рейтинг Інформаційний ресурс «Освіта.ua». Консолідованим його називають, тому що при його складанні використовують Рейтинги, які ми розглянули раніше, а саме:

- «Топ-200 Україна»,
- «Scopus»,
- «Вебоетрикс».

В цьому рейтингу Національний університет біоресурсів і природокористування України посів вагоме 3 місце серед найбільших університетів Києва (рис.64).

Кращі київські вузи						
Назва навчального закладу	Місце	Місце у загальному рейтингу	Топ 200 Україна	Webometrics	Scopus	Підсумовий бал
Київський національний університет ім. Т. Шевченка	1	1	1	1	1	3
"Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут""	2	3	1	3	6	10
Національний університет біоресурсів і природокористування України	3	9	12	9	27	48
Національний авіаційний університет	4	10-11	14	7	29	50
Національний університет харчових технологій	5	20	36	29	35	100
Київський національний університет технологій та дизайну	6	23	23	49	33	105
"Національний університет "Києво-Могилянська академія""	7	24	5	89	24	118
Національний медичний університет ім. О. Богомольця	8	26	8	99	18	125

Рис. 64. Консолідований рейтинг ЗВО Києва за результатами січня 2015р.

Рейтинги ЗВО засновані не на числі візитів і дизайні сторінок, а на повноті представлення вищих навчальних закладів у всесвітній мережі Internet. Такий підхід дає комплексне уявлення про ЗВО, його мережеву активність, присутність в інтернеті викладачів, науково-педагогічних працівників, студентів тощо. Для успішного вирішення цих задач недостатньо одного лише впровадження на сайт блогів, вікі, тегів і гаджетів. Сайт університету повинен соціалізуватися в інтернет-спільноті: проявити себе в найбільших соціальних вітчизняних та іноземних мережах, залучити своїх викладачів і студентів до формування актуального контенту, використовувати сучасні методи залучення цільової аудиторії (пошукова оптимізація, маркетинг в соціальних мережах, контекстна реклама). Надати комплексність і системність цього процесу мають спеціальні служби, що підтримують роботу сайту. Служба підтримки університетського сайту, крім суто технічних завдань, повинна організувати процес перспективного планування розвитку веб-сторінки, шукати і досліджувати нові форми,

технології та методи роботи з потребами та інтересами цільової аудиторії, сприяти розвитку ІКТ-компетенцій у користувачів сайту. Виходячи з цього, без перебільшення можна сказати, що навчальний заклад, що не володіє інтернет-технологіями, в принципі не може сьогодні називатися сучасним університетом.

Висновки: наукова публікація дає можливість ознайомитися з результатами досліджень за всіма напрямками науки і техніки. Опублікована наукова робота (публікація) дозволяє довести до максимально широкого кола зацікавлених користувачів останні результати досліджень з різноманітних наукових спеціальностей, дозволяє популяризувати наукові знання і дає можливість інформувати цільову аудиторію, від фахівців і вчених, до студентів і учнів. Іншими словами, наукова публікація – це будь-яка наукова інформація, про останні досягнення будь-якої галузі науки і техніки, яка може відкрито і доступно надаватися користувачам.

Є одна суттєва проблема – захист авторських прав. При сучасних технологіях надрукована на папері наукова стаття настільки ж незахищена від копіювання, як і електронний варіант статті. Плагіат при електронному варіанті значно простіше знайти, і служби Google активно цим займаються. Щоб електронний варіант не впливав на розповсюдження друкованих версій журналів звичайно роблять наступні дії:

1. Повнотекстові варіанти нових видань не виставляють, а дають інформацію про придбання друкованого варіанту (звичайно для журналів із запізненням на 2-3 роки);

2. При видавництві книжок дається їх зміст, анотація за розділами, можливість придбання через InterNet чи у магазинах (надається адреса);

3. У багатьох випадках надається адреса для зв'язку з авторами і тоді автор вирішує питання про можливість передачі електронного варіанта статті, книжки та іншого.

Щоб опублікувати наукову роботу в InterNet потрібно підготувати документ та обрати місце публікації.

Підготовка документів. Анотація. Для індексування в пошукових системах повинна відображатись повна анотація роботи.

В анотації дуже коротко розкривається зміст роботи – буквально тільки говориться, про що вона. Також вказується

призначення і аудиторія, наприклад «підручник призначений для студентів, що навчаються за спеціальністю...». Анотація може описувати, може рекомендувати, бути спільною або містити будь-яку спеціальну спрямованість.

Для статей з обмеженим доступом повна анотація автора може допомогти користувачам вибрати серед результатів пошуку статтю з найбільш релевантною інформацією.

Створення електронного документу. В базі Scopus всі роботи зберігають в форматі PDF. Хоча Google індексує роботи в форматах PDF, HTML, PostScript, ущільненому форматі PostScript (ps.gz) та ущільненому форматі PDF (pdf.gz), рекомендовано теж зберігати статтю в форматі PDF.

Переваги публікації документів у форматі Adobe PDF

1. Сумісність. Завдяки широкому поширенню програми Adobe Acrobat Reader матеріали, перетворені у формат Adobe PDF, будуть доступні для перегляду та друку з будь-якого комп'ютера або ноутбука.

2. Цілісність документа. Растровий формат PDF зберігає документи у вигляді цілісного зображення. Це означає, що для їх відображення і друку не потрібно встановлювати додаткові шрифти. Ви можете бути впевнені, що документи будуть виглядати на будь-якому комп'ютері точно так само, як вони виглядають у вас.

3. Захист даних. Виділення вмісту документа курсором і копіювання в буфер обміну неможливо. Тому ви можете не боятися плагіату, навіть якщо опубліковані документи потраплять не в ті руки.

4. Щоб зберегти свою роботу в PDF достатньо встановити один з PDF – creator (PDF створювачі). Наприклад, безкоштовну програму PDF Maker Pilot чи ліцензійні ABBYY FineReader 8.0 Professional Edition, ABBYY PDF Transformer 2.0.

Оформлення метаданих. Пошукова система, в першу чергу, намагається проіндексувати роботу використовуючи метадані, тому для спрощення рекомендовано зберігати бібліографічні дані про наукову роботу в метаданих.

Метадані – це структуровані дані, що представляють собою характеристики описуваних сутностей для цілей їх ідентифікації, пошуку, оцінки, управління ними.

Метадані використовуються для підвищення якості пошуку. Пошукові запити, використовуючі метадані можуть врятувати користувача від зайвої ручної роботи по фільтрації. Інформуючи комп'ютер про те, які елементи даних зв'язані і, як ці зв'язки враховувати, стає можливим здійснювати достатньо складні операції по фільтрації та пошуку. Наприклад, якщо пошукова система «знає» про те, що «Ван Гог» є «голландським художником», то вона може видати у відповідь на запит про голландських художників веб-сторінку про Ван Гога, навіть якщо слова «голландський художник» не зустрічаються на цій сторінці. Такий підхід, званий представленням знань, знаходиться у сфері інтересів Семантичної павутини та штучного інтелекту.

Для наукової праці головні це - Заголовок, Автор, Тема, Ключові слова. Для того, щоб вказати метадані при створенні PDF файлу достатньо заповнити відповідні поля в настройках документу.

Велика кількість Українських наукових робіт погано або зовсім не індексуються в закордонних пошукових системах, тому що в різних базах назви робіт можуть перекладатись по різному, тому рекомендовано робити метадані також на англійській мові.

Публікація в InterNet. Наукову роботу можна опублікувати в інтернеті різними шляхами. Можна розмістити посилання на документ на своєму сайті, опублікувати в електронному журналі чи в електронній бібліотеці.

Індексація в Google Академія. Щоб перевірити чи індексується ваше онлайн джерело, достатньо ввести його назву в Google Академія.

Якщо автор публікації є видавцем академічних робіт то, щоб включити свої роботи до показу на Google і в програмі Google Академія треба дозволити сканувати ваш сайт. Як було зазначено вище, анотація (щонайменше) до кожної роботи повинна бути доступна для користувачів, які не є передплатниками, що здійснюють пошук на Google і в Google Академія.

Індексація в Scopus. Щоб робота індексувалась в Scopus вона повинна бути опублікована в одному з журналів, що належать до їх бази. База охоплює близько 25 048 видань, але серед них присутня тільки 41 українське видання, тобто 0,16%. При цьому з 41 видання

активних, тобто постійно оновлюють інформацію, всього лише 18 (за даними на 2010 рік).

Як було зазначено вище, для авторів, які опублікували більше однієї статті, у Scopus створюються індивідуальні облікові записи – профілі авторів з унікальними ідентифікаторами авторів (Author ID).

Підготовка фахівців (бакалаврів і магістрів) здійснюється у НУБіП України для діяльності у таких сферах народного господарства:

- сільськогосподарське виробництво;
- лісове і садово-паркове господарство;
- рибництво;
- біотехнології та біоресурси;
- охорона та сталий розвиток земельних, лісових і водних ресурсів;
- переробка, зберігання і транспортування сільськогосподарської, лісгосподарської та продовольчої сировини, готової продукції тощо;
- харчові технології;
- сільськогосподарське і лісгосподарське машино-, енерго- і технічне забезпечення у агро-, лісо- і рибгосподарських та природоохоронних комплексах; альтернативні джерела енергії;
- сільське будівництво і архітектура;
- ветеринарна медицина, ветеринарно-санітарна експертиза;
- екологія, екологічна експертиза, екобіотехнологія та генна інженерія;
- якість, сертифікація та стандартизація технологій, природної і спродукованої сировини, сільськогосподарської і продовольчої продукції, а також визначення стану довкілля;
- соціальний розвиток сільських територій та соціальна педагогіка;
- економіка, менеджмент, маркетинг тощо;
- комп'ютерні науки, інформаційні та телекомунікаційні системи;
- державне управління;

•правове забезпечення агробізнесу, функціонування агропромислового та природоохоронного комплексів сфери земельних ресурсів та розвитку сільських територій;

•дослідництво у наукових структурах з питань природничих, сільськогосподарських, харчових, ветеринарних, біологічних, хімічних, економічних, правових, соціальних, технічних і природоохоронних наук тощо;

•педагогіка (викладання спеціальних дисциплін у навчальних закладах I-II рівнів акредитації).

Зважаючи на такий широкий спектр напрямів та спеціальностей підготовки фахівців спектр наукових досліджень, які проводяться науково-педагогічними працівниками університетів, досить великий. У зв'язку із зазначеним в подальших публікаціях ми представимо більш широкий перелік наукових журналів, які входять до міжнародних наукометричних баз даних у розрізі галузей знань та напрямів підготовки (спеціальностей) з індексом цитування.

Список використаної літератури:

1. Журнал "Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту" 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/>

2. Задорожній О.В. Українсько-російська міждержавна комісія як інструмент регулювання україно-російських відносин. //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. – Випуск 1. – С.18-21.

3. Єрмаков С.С. Інформаційна складова моніторингу наукових досліджень у фізичному вихованні і спорті //Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, ХДАДМ (ХХІІІ). – 2007. – №8. – С. 43-50

4. Єрмаков С.С. Наукові видання з педагогічних наук: аналіз діяльності та перспективи євроінтеграції // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, ХДАДМ (ХХІІІ). – 2008. – №9. – С. 43-50.

5. Касаткін Д.Ю., Аналіз світових і національних рейтингів ВНЗ на прикладі НУБіП України. / Д.Ю. Касаткін - Вісник Національного університету оборони України, - 2014. - Вип.4(41). - С.50-56

6. Касаткіна О.М., Касаткін Д.Ю., Аналіз застосування міжнародного рейтингу webometrics до університетів України / О.М. Касаткіна, Д.Ю. Касаткін – Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». Ніжинський державний педагогічний університет ім. М.Гоголя.- 2013. - Вип. 4, - С.38-43

7. Наказ Міністерства № 1112 від 17.10.2012 "Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук" Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 2012 року за № 1851/22163. 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua//activity/certified-staff-evaluation/564/>

8. Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jsi.net.ua/scopus/scopus.html>

9. Наукометричні бази даних 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.npu.edu.ua/ua/naukovomert>

10. Рейтинг наукових журналів України згідно даних Google Scholar станом на квітень 2013 р. 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/rating_journals.html

11. Рідей, Н.М. Методи контролю освітніх процесів в університеті дослідницького типу [Текст] / Н.М. Рідей, О.В. Зазимко, Л.В. Кліх // Науковий вісник НУБіП України. – 2012. – Вип.175, ч. 2. – С. 240-250. – (Серія: Педагогіка. Психологія. Філософія).

12. Рідей Н.М. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості освіти у Європі та Україні [Текст] / Н.М. Рідей, Ю.В. Рибалко, А.А. Ільчик // Міжнародна наукова конференція «Охорона довкілля та проблеми збалансованого природокористування» (присвячена 15-річчю функціонування НПП «Подільські Товтри») 10-11 травня, 2011 р. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 361-364.

13. Соловяненко Д. Політика індексації видань у наукометричних базах даних Web of Science та SciVerse Scopus / Денис Соловяненко // Бібліотечний вісник. – 2012. – N 1. – С. 6-21.

14. Тверезовська Н.Т., Касаткін Д.Ю. Міжнародні стандарти забезпечення якості освіти / Н.Т. Тверезовська, Д.Ю. Касаткін // Зб. наук. пр. Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – 2012. – Вип. № 32– С. 443-448.

15. Українським науковцям вже давно слід друкувати статті в міжнародних виданнях – В. Бондаренко.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nagolos.com.ua/ua/exclusive/8165-ukrayinskim-naukovtsyam-vgee-davno-slid-drukuvati-statti-v-migenarodnih-vidannyah--v.-bondarenko>

16. Шостак, А.В. Як оцінити якість освіти у дослідницькому університеті [Текст] / А.В. Шостак // Науковий вісник НУБіПУ / Ред.кол.: Д.О. Мельничук (відп.ред.) та ін. – К., 2010. – Вип. 155, ч.2. – с. 217-230.

17. Cabdirect. Subscription Information. 21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cabdirect.org/search.html;jsessionid=326E18DA196E7C2ACC99668F80ED866D?q=Fiziceskoe+Vospitanie+Studentov>

18. Komunikat Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyzszego w sprawie kryteriów i trybu oceny czasopism naukowych.21.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.gov.pl/komunikaty/komunikat-ministranauki-i-szkolnictwa-wyzszego-w-sprawie-kryteriow-i-trybu-oceny-czasopism-naukowych_31312.html

УДК378.681.3: 658.56

Л.С. Павлюченко

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-МУЛЬТИМЕДІЙНИХ РЕСУРСІВ У СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Л.С. Павлюченко – к. пед. н., старший викладач кафедри освіти дорослих, Навчально-науковий інститут неперервної освіти, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, laura2@bigmir.net

***Анотація.** У статті розглянуто засоби мультимедіа як універсальний канал надання доступу до навчальних ресурсів. З'ясовуються можливості надання учасникам навчального процесу інформаційно-мультимедійних засобів дистанційного навчання, а також розглядається процес здійснення дистанційного контролю знань.*

Рекомендовано до розгляду основні терміни дистанційного навчання, програм із тестування, розробки інструментально-мультимедійних засобів дистанційної форми навчання для учасників навчального процесу в системі «Мудл» (Moodle).

***Ключові слова:** мультимедіа, дистанційне навчання, учасники навчального процесу, електронні ресурси освітнього призначення, програми із тестування.*

L. Pavlyuchenko

**FUNCTIONAL APPOINTMENT OF INFORMATION AND
MULTIMEDIA RESOURCES IN EDUCATIONAL
METHODICAL SYSTEM**

L.S. Pavlyuchenko, candidate of pedagogical sciences, senior teacher of department of education of adults, Educational-scientific institute of continuous education, National pedagogical university of the name of M.П. Drahomanov

***Summary.** In the article the opportunities of participants in the educational process of distance learning tools are found out and also it is considered how to implement the process of distance control and possible shortcomings in the programs of testing are turned out.*

It is recommended to consider the basic terms of distance learning, testing programs, development tools for distance learning educational process participants in the system of «Moodle» (Moodle).

***Keywords:** multimedia, the participants in the educational process, educational resources, electronic supplies, program of testing.*

Вступ. Розвиток дистанційного навчання у другій половині XIX-го та впродовж першої половини XX століття, коли його обсяги значно зросли, поряд з традиційним навчанням в університетах створюються структури дистанційного (заочного) навчання, розробляються нові методи та форми надання освітньої послуги.

З метою реалізації конкретних механізмів провадження дистанційного навчання, детально, з оглядом на можливість практичного використання, розглянута робота на платформі дистанційного навчання Moodle.

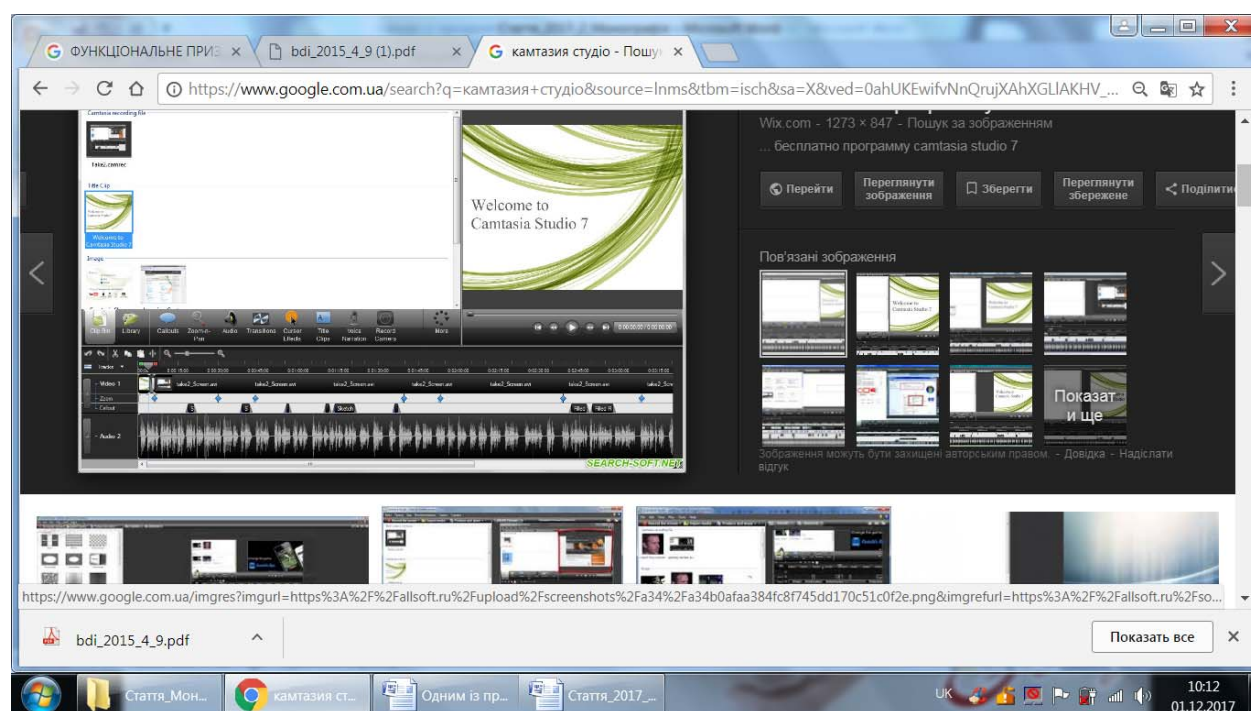
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними на сьогодні є можливості, що розкривають дистанційне навчання для працюючих спеціалістів: постійне поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки на основі використання сучасних інформаційних та педагогічних технологій без відриву від виробництва (див. Державну національну програму “Освіта” (Україна ХХІ століття) [1], Закон України "Про освіту" [3]). Якщо раніше домінувала концепція “освіта на все життя”, то сучасна цивілізація з її гуманізацією і демократизацією суспільних відносин, швидкою зміною техніки і технологій, інтелектуалізацією праці зумовлює необхідність нової формули освіти – “освіта через усе життя” [5, с.29].

Відповідно до статті 42 Закону України «Про вищу освіту», з метою навчально-методичного, науково-методичного, інформаційного забезпечення організації навчально-виховного процесу за дистанційною формою навчання відповідно до Наказу МОН України № 466 від 25.04.2013, прийнято Положення про дистанційне навчання. У цьому Положенні визначено основні засади організації та запровадження дистанційного навчання.

Постановка завдання. Дослідити застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та засобів мультимедіа викладачем в освітньому процесі, що може бути пов'язано з розробкою їм електронних освітніх ресурсів (ЕОР), включених до складу навчально-методичних комплексів дисциплін, що викладаються.

Виклад основного матеріалу. Спілкування викладача із студентами може бути реалізовано в двох режимах: Off-line і On-line. Спілкування в режимі Off-line рекомендовано у вигляді опублікування учасниками процесу навчання в Інтернеті розгорнутих і заздалегідь відредагованих текстів протягом досить тривалого часу. Відзначимо, що в такому розумінні термін «Off-line» вживається досить рідко, так як зазвичай він позначає такий режим спілкування, в якому взагалі не задіяні Інтернет-комунікації. Синхронне спілкування учасників комп'ютерного навчання відбувається в режимі On-line (в режимі реального часу). Можливим до надання освітніх послуг в системі MOODLE є застосування інформаційно-мультимедійних ресурсів.

Мультимедійний контент об'єднує в собі кілька типів інформації – текст, нерухомі зображення (малюнки та фотографії), рухомі зображення (мультиплікація, відео) та звук. Причому головною ознакою мультимедіа є наявність інтерактивності. Завдяки використанню програмного продукту Camtasia Studio, що призначений для запису, зберігання та відтворення відеоінформації. багатьох інформаційних елементів, мультимедійні продукти, порівняно з іншими інформаційними ресурсами, мають значно більший обсяг та надають можливість сприйняття інформації зі звуковим та відеосупроводом (Рис. 1).

Рис. 1. Вікно програми «Camtasia Studio» для запису звуку та відеозображення

Інформаційна складова більшості мультимедійних продуктів супроводжується звуковим рядом. Це може бути авторський текст, коментарі, музика та інші звукові ефекти.

При формуванні мультимедійного продукту для осіб з вадами зору за допомогою звуку використовується коментування події, яке інформує про зображення, що подається на екрані, та забезпечує можливість його сприйняття незрячим користувачем. Саме наявність аудіосупроводу слугує інструментом сприйняття навчальних відомостей. Безперечно, синхронне використання обох

мультимедійних складових відео та звуку забезпечує задіяння «зорової» та «слухової» пам'яті для сприйняття та запам'ятовування завдань користувачами.

Водночас мультимедійні продукти, що містять відео, аудіо інформацію, вирізняються різноманітністю складових. Передусім, це елементи статичного відеоряду, серед яких графіка (мальовані зображення), фото або скановані зображення тексту. Одним із важливих елементів, який використовується в мультимедіа, є гіпертекст. Його особливістю є наявність у текстовому контенті спеціально виділених слів, які прив'язують до відповідних текстових фрагментів документа.

Призначені для дистанційного навчання інструментальні засоби повинні, як мінімум, надавати:

- віддалене управління навчальними дискусіями;
- тематичну організацію дискусій;
- можливість систематизувати та публікувати послання.

Крім того, учасниками процесу навчання за допомогою Інтернет-технологій можуть бути використані наступні можливості:

- пошук і зберігання навчальних відомостей;
- управління базами даних;
- розробка спільних проектів;
- передача послання за допомогою електронної пошти;
- пересилання файлів;
- ведення синхронних і асинхронних конференцій;
- вибір єдиного документа в процесі групового навчання;
- управління процесом вирішення групового завдання.

Дистанційний контроль знань - важлива і популярна тема для обговорення на теперішній час. До сих пір немає тотожних відповідей на багато питань технології і методики не тільки дистанційного, але і традиційного тестування, серед яких такі:

- Чи повинен процес тестування приносити задоволення студенту?

- Чи моральне задоволення бути обов'язковим результатом тестування?

- Чи повинні бути результати тестування публічними?
- Чи повинен процес тестування мати змагальний характер?
- Чи слід обмежувати час тестування?
- Чи повинен процес тестування бути повчальним?

- Чи потрібні психологічні розвантаження і відпочинок в процесі тестування?

- Чи повинен процес тестування спиратися на особистісно-орієнтовану сюжетну лінію?

- Чи слід дозволяти тестованому вносити виправлення в уже виконані тестові завдання?

- Чи слід виділяти тестованому ліміт підказок?

- Чи повинен процес тестування дозволяти тестованому самостійно вибирати порядок дій?

- Чи повинні тестові завдання містити елемент несподіванки?

Що ефективніше для освітнього процесу в цілому: тестування як рольова гра або тестування як вибір відповідей на питання?

Зазначимо недоліки, характерні для багатьох навчальних тренажерів і тестуючих програм [8], розбивши їх на групи:

- недоліки інтерфейсу студентів (відсутність режимів самонавчання, відсутність змагального компонента, відсутність психологічних чинників для активізації уваги, одноманітність подання навчальних ресурсів, неоднозначність позначень і т. д.);

- недоліки інтерфейсу укладачів тестів (складність освоєння, великі часові витрати на введення навчальних ресурсів та конструювання завдань, складності введення графічної інформації, необхідність технічного супроводу, відсутність анімаційних засобів, складність редагування тестових завдань тощо);

- недоліки інтерфейсу екзаменаторів (складність освоєння, відсутність оперативного контролю успіхів студентів, відсутність коштів інтегрального спостереження за успіхами групи, складність порівняння результатів групи за різними темами дисципліни);

- недоліки інтерфейсу організатора дистанційного навчання (складність освоєння, відсутність коштів систематизації та зберігання результатів тестувань, відсутність зіставлення успіхів навчальних груп з різних дисциплін, неможливість оперативного контролю за успішністю всіх студентів в навчальному закладі).

Стан сучасної системи освіти вимагає її модернізації, орієнтованої на більш повне задоволення освітніх потреб населення шляхом вдосконалення інформаційного освітнього середовища (ІОС) як системно-організованої сукупності засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, апаратно-програмного і організаційно-методичного забезпечення. Інформаційно-освітнє середовище

дистанційного навчання повинно надавати можливість використання формалізованих і відкритих дистанційних технологій навчання, а також забезпечувати відкритий доступ до розподілених навчально-методичних, інтелектуальних, інформаційних і матеріально-технічних ресурсів системи освіти. Правильно організоване телекомунікаційне середовище є необхідною, але недостатньою умовою успішного протікання освітнього процесу в мережі Інтернет [4].

Існує ряд вимог, що пред'являються до учасників процесу дистанційного навчання, без виконання яких освітній процес не може бути реалізований.

Перерахуємо їх:

- наявність в учасників процесу навчання доступу до ресурсів мережі

Інтернет;

- вміння ними легко викладати свої думки письмово;

- знання учасниками персонального комп'ютера на рівні користувача;

- володіння ними навичками роботи з електронною поштою.

Окремо до викладачів пред'являється ще ряд специфічних вимог:

- здатність до оволодіння мережевими освітніми та комунікаційними технологіями, інтегрованими засобами розробки мережеских курсів і мережеских комунікацій, мультимедійними технологіями;

- володіння певною психологічною стійкістю і здатність працювати з дистанційно віддаленими студентами;

- здатність працювати в умовах розподіленого часу;

- готовність до активного обміну відомостями зі студентами;

- здатність до стимулювання і заохочення студентів при виконанні ними навчальних завдань в мережевому режимі;

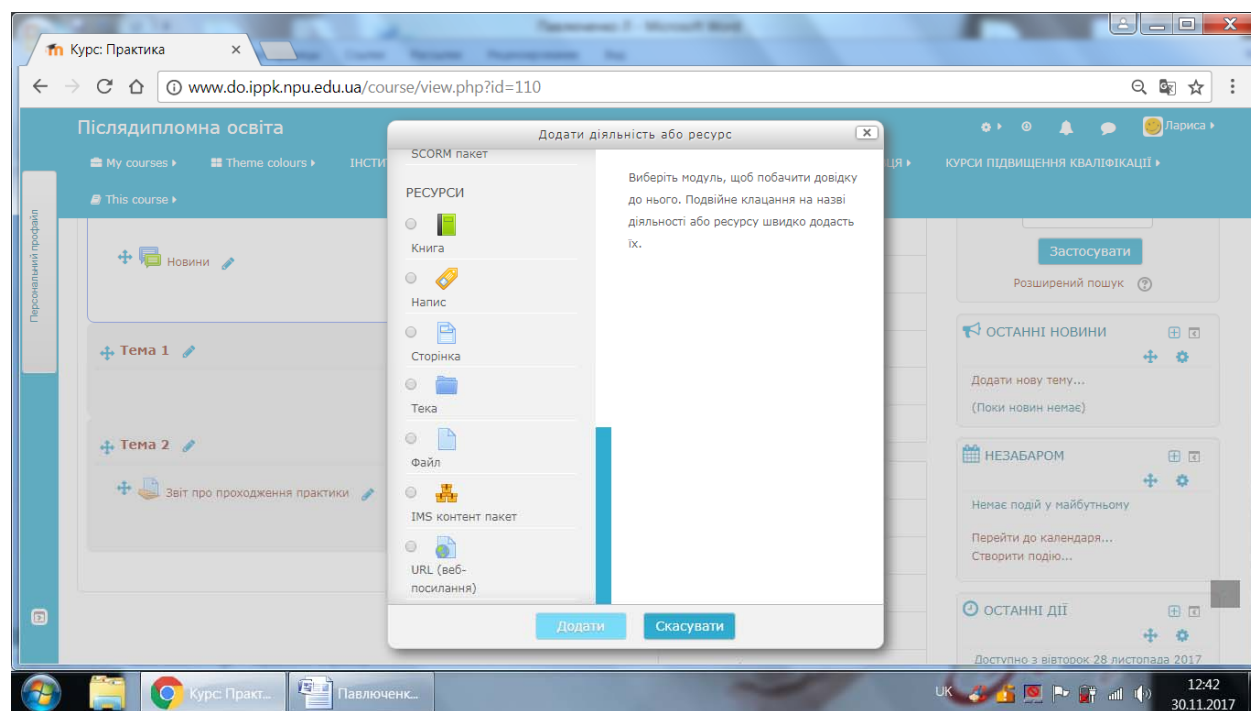
- готовність оперативно інформувати студентів про їхню поточну академічну успішність, результати тестів і контрольних завдань;

- готовність досить часто змінювати зміст мережевого курсу.

Існує два підходи до організації дистанційного навчання [2, с. 30-31]. Перший передбачає створення такої моделі навчання, в якій присутній викладач, що виявляє індивідуальне ставлення до

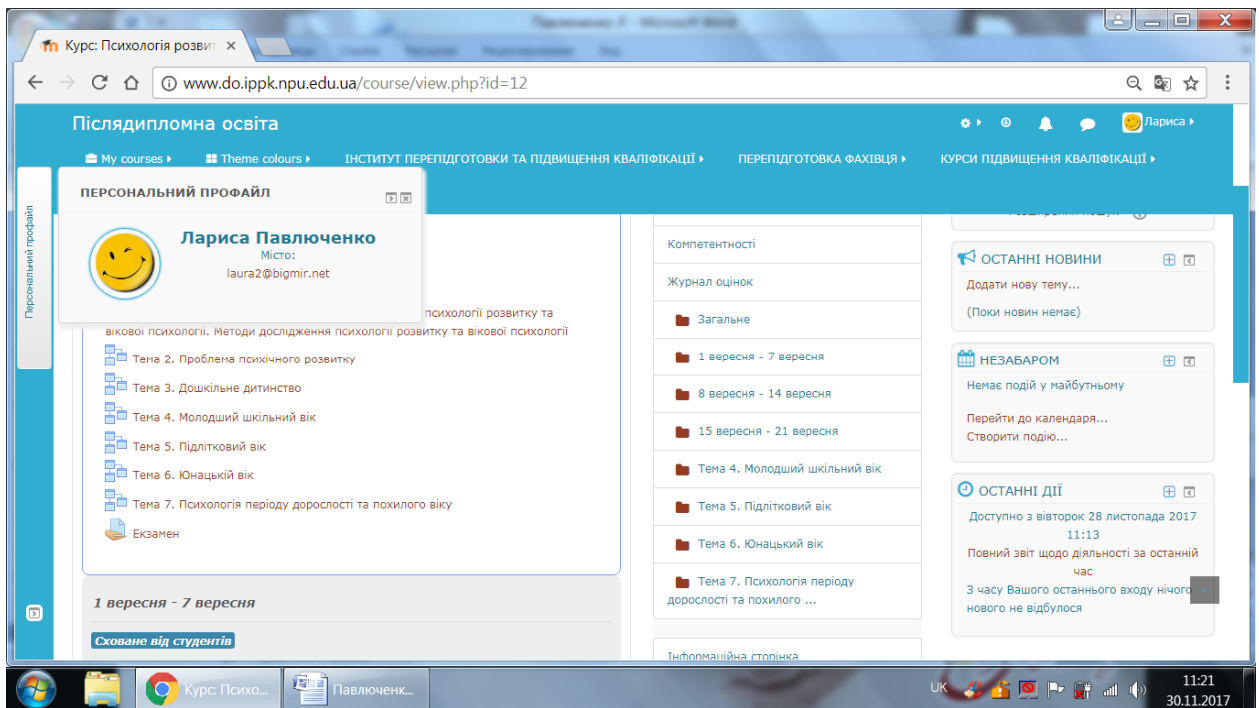
кожного хто навчається і створює віртуальний простір для спільної роботи студентів. Інший підхід полягає в тому, що управління навчанням здійснюється самими студентами. Викладач в такій системі є тільки розробником навчальних матеріалів, а контроль знань здійснюється автоматизованою системою дистанційного навчання.

У нашій статті ми розглядаємо організаційно-управлінське забезпечення навчального процесу, що передбачає планування навчального процесу та індивідуальних графіків навчання, контроль за підготовкою та оновленням навчальних матеріалів, контроль за ходом навчального процесу, адміністрування доступу до навчальних матеріалів, включаючи адміністрування бази даних (Рис. 2, Рис 3).

Рис. 2. Фрагмент завантаження навчальних ресурсів в системі MOODLE

Рис. 3. Робоча сторінка користувача Навчально-наукового інституту неперервної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова в системі MOODLE

Як відомо, в діяльності навчання можна виділити три структурних компоненти [9, с. 81]: проектування, реалізацію, контроль і оцінювання навчальних досягнень. Разом з тим - це відноситься як до традиційної форми навчання, так і до інноваційних форм, в тому числі дистанційної форми навчання. Виконання діяльності навчання включає в себе [9, с. 88]:

- постановку навчальних завдань;
- актуалізацію і підтримку навчального матеріалу;
- забезпечення орієнтовної основи навчальної діяльності;
- організацію навчальної діяльності за допомогою методів навчання, достеменний поставленій меті та змісту навчання;
- навчання з поступовим розширенням їх самостійності;
- психолого-педагогічний супровід процесу засвоєння матеріалу.

Всі пункти цього списку можна віднести і до дистанційного навчання. Також важливим є відповідь на питання, як вчити, як здійснювати педагогічне оцінювання, як буде впливати та чи інша технологія навчання. Ознаками технології навчання є:

- наявність вимірювальної заданої мети;

- уявлення досліджуваного матеріалу в запитувальній формі;
- достеменно сприйняття студентами схеми, плану, алгоритму майбутніх дій;
- наявність різнорівневих завдань з можливістю вибору доступного маршруту навчання, але з гарантією досягнення стандарту;
- надання студентам орієнтирів, за якими вони можуть оцінити рівень своїх досягнень;
- дозована і регламентована допомога навчального ресурсу з урахуванням досягнень і можливостей студентів;
- використання рівнозначних змісту форм взаємодії учасників навчального процесу на основі проблемно-пошукових ситуацій, ігор, проектів, сучасних інформаційних технологій;
- психологічний супровід засвоєння у вигляді актуалізації мотиваційно-сислової сфери студентів;
- ефективний контроль і самоконтроль досягнень протягом усього процесу навчання.

Протягом тривалого часу найбільш поширеною в системі освіти є лекційно-семінарська система. Основними її рисами є [9, с. 123]:

- чітка просторово-часова регламентація навчального процесу;
- поєднання «полі» і «монопредметності»;
- вікова ідентичність;
- робота з постійною групою студентів;
- зв'язаність ступенів навчання з навчальним планом.

Реалізувати таку систему повністю за допомогою сучасних технічних засобів дистанційного навчання поки не представляється можливим, хоча її основні риси можуть бути дотримані, якщо в цьому є необхідність. Типові для навчання ситуації, які може створити викладач для студентів[9, с. 125]:

- вихід з невизначеності і з'ясування завдання;
- долучення в колективну роботу;
- виконання навчальної ролі;
- спільна робота з викладачем і студентом;
- змагання;
- гра;
- контекстна ситуація;
- контроль;

- проблемна ситуація;
- задана ситуація.

Тут викладачеві складніше використовувати методики, які підходять для традиційного навчання. Стає необхідним застосування нових форм взаємодії із студентами, які дозволять реалізувати представлені вище ситуації. Проте, це є можливим.

Вважається, що методист вирішує наступні завдання, які також необхідно буде вирішувати творцеві дистанційного курсу навчання [9, с. 32-33]:

- здійснює експертизу того, наскільки зміст навчального курсу, відповідає досягненням галузі науки і культури;
- знаходить найбільш ефективні методи доведення змісту даної науки з урахуванням різних факторів;
- орієнтує на специфіку мислення, мови, методів і засобів пізнання, характерних для цієї навчальної дисципліни.

Зазвичай мережеве навчання використовують тоді, коли викладач і навчаючі просторово розділені і у студентів немає можливості відвідувати очні заняття. Також мережеву модель доцільно використовувати при вивченні дисциплін, для оволодіння якими не потрібно усного спілкування. При формуванні мовленнєвих умінь більш ефективна модель інтеграції очного і дистанційного навчання. Якщо навчання будується на базових традиційних підручниках, то немає необхідності створювати їх мережеві версії. У цьому випадку використовують модель інтеграції мережевого навчання і кейс-технологій. Навчання ведеться на основі навчального комплексу, створеного для цієї дисципліни. Залежно від використовуваних дистанційних технологій подання навчальних відомостей для студентів здійснюється у вигляді друкованих (традиційних навчально-методичних комплексів) або електронних матеріалів (електронних навчально-методичних комплексів, що включають в себе комп'ютерні освітні середовища, бази даних, електронні видання навчального призначення, аудіо і відеопродукцію). Однією з основних складових дистанційного навчання є бази даних навчально-методичних та довідкових матеріалів [6].

При цьому ефективність дистанційного навчання істотно залежить від того, в якій формі представлені навчальні матеріали:

- друковані матеріали на базі традиційних підручників;

- комп'ютерні електронні підручники;
- навчальні матеріали на аудіо та відеоносіях;
- радіо аудіо курси (складно реалізовані види курсів);
- матеріали лекційних курсів, лабораторних практикумів та інших видів занять на носіях електронних відомостей (матеріали, об'єднані однією тематикою, дидактичною метою і т. д.);
- комп'ютерні навчальні програми зокрема навчальна платформа Moodle та інші файли на носіях електронних відомостей (самостійні одиниці навчальної інформації).

Ефективність дистанційного навчання залежить і від того, наскільки оперативний зворотний зв'язок студента з викладачем. У системах дистанційного навчання застосовують наступні форми взаємодії студентів, викладачів і організаторів навчання:

- традиційну пошту;
- факсимільний зв'язок;
- комп'ютерні технології;
- відеоконференції з використанням однієї з форм телемовлення;
- аудіо та відеоконференції на основі телефонних технологій;
- Інтернет-системи;
- глобальну мережу Інтернет.

Найбільш універсальною і перспективною технологією дистанційного навчання, що забезпечує доступ до сховищ навчальних ресурсів студентами, так і викладачами, на будь-якому рівні є Інтернет-технологія. Навчальні матеріали, які передбачають дистанційний супровід і підтримку самостійної позааудиторної роботи студентів, характеризуються такими властивостями:

- призначені для студентів (дають повне уявлення про цілі самостійної діяльності, концепції побудови навчального матеріалу);
- володіють достатньою повнотою викладу (містять такий обсяг відомостей, який дозволяє самостійно або з мінімальною допомогою викладача оволодіти компетенціями, заснованими на необхідних для цього знань, умінь і навичок);
- містять систему опорних орієнтирів (допомагають оперативно скласти загальне уявлення на досліджуваному матеріалі, вільно орієнтуватися в ньому, швидко знаходити потрібну навчальну інформацію);

- містять систему завдань для самоконтролю (маються зразки або можливі варіанти рішень задач, критерії для визначення правильності виконання завдань, навчальні тести);
- мають систематизовану довідкову інформацію (посилання на використовувані джерела, бібліографічні описи тощо);
- організовані так, що дозволяють навчаючим здійснювати їх відбір для досягнення індивідуальних цілей (надають можливість різноманітного конструювання навчальної структури).

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та мультимедійні засоби спроможні забезпечити освітню діяльність різноманітними, компактними та оперативними засобами, що слугують активній роботі мислення, яке зіткнулося з суттєвими суперечностями у теорії і практиці. Комп'ютерні засоби сприяють подальшому розвитку теоретичних і методичних складових навчального процесу [7, 9].

Одночасно, враховуючи відомі негативні наслідки надмірного захоплення віртуальною реальністю, педагогічна наука надає комп'ютеру достатньо обмежені навчальні функції. Визначає ці межі перш за все викладач (автор курсу) і в певній мірі сам студент. Викладач виступає автором оригінальної навчальної програми, розробником проблемних завдань, ведучим електронних дискусій, покликаним забезпечувати науковий і розвиваючий характер діалогу, консультантом на всіх етапах пізнавальної діяльності і, нарешті, головним експертом навчальних досягнень студента. Останній стає співавтором своїх навчальних програм, активним учасником навчального процесу.

Висновки: незважаючи на досить об'ємний перелік позитивних якостей дистанційного навчання, як і в будь-якій іншій формі навчання, в ній можна виділити кілька недоліків.

Серед значних недоліків дистанційної форми освіти в Україні варто виділити недостатній безпосередній контакт між персональним викладачем (тьютором) та дистанційним студентом. На жаль складається ситуація бажаючих навчатися дистанційно або з використанням сучасних навчальних платформ у нас багато, а досвідчених викладачів, які володіють новітніми технологіями дистанційного спілкування, обмаль або ж дається в знаки нестача часу та безініціативність у вітчизняних педагогів. Низький рівень освоєння навчальними закладами мережних інформаційних

технологій, не сформованість національного освітнього простору в Web-середовищі та ін. не дають змоги в даний час реалізувати значні потенційні можливості дистанційного навчання.

Для того щоб система дистанційного навчання зайняла гідне місце в системі освіти України, потрібно, передовсім, створити глобальну комп'ютерну мережу освіти й науки, оскільки саме комп'ютер дає змогу отримувати навчальний матеріал, є водночас і бібліотекою, і центром довідкової інформації, і комунікативним центром, що робить його одним з учасників реалізації програми безперервної освіти в Україні. Саме це стримує розвиток вітчизняної освіти, уповільнює темпи її входження в світовий освітній простір як рівноправного партнера.

Список використаної літератури:

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – № 44-46. – С. 2-10.
2. Журавлева О. Б. Управление интернет-обучением в высшей школе / О. Б. Журавлева, Б. И. Крук, Е. Г. Соломина; Под ред. Б. И. Крука. — М.: Горячая линия — Телеком, 2007. — 224 с.
3. Закон України "Про освіту" // Освіта. – 1996. – №43-44. – С. 6-11.
4. Навчально-методичний посібник для викладачів щодо організаційної форми навчання з перепідготовки та підвищення кваліфікації / За ред. Ісаєнко В. М., Кашиної Г. С., Ніколаєва К. Д., Павлюченко Л. С./ - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – 100 с.
5. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А.Зязюна. – Київ: Видавництво “Віпол”, 2000. – 636 с.
6. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ: [монографія] / Р. С. Гуревич, Г. Б. Гордійчук, Л. Л. Коношевський, О. Л. Коношевський, О. В. Шестопал; за ред. проф. Р.С. Гуревича. – Вінниця : ФОП Рогальська І.О., 2011. – 348 с.
7. Павлюченко Л. С. Особливості створення електронного навчально-методичного комплексу для дистанційної форми навчання. /Л.С. Павлюченко/ Молодь в умовах нової соціальної перспективи : Збірник наукових праць. – Випуск – 16. К., 2017. -

614 с. С.451 – 460.

8. Сергієнко В. П. Комп'ютерні технології в тестуванні: навчальний посібник / В. П. Сергієнко, Л. С. Павлюченко/. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 209 с.

9. Сериков В. В. Обучение как вид педагогической деятельности: Учеб. пособие для студентов ВУЗ / В. В. Сериков; Под ред.: В. А. Сластенина, И. А. Колесниковой. — М.: Издательский центр «Академия», 2008. — 256 с.

10. Joanne V. Romano Under standing gectionson a Houston Symposium /Joanne V. Romano,; ReAllenLopez, MaianhPhi // Journalofe Science Librarianship. – 2012. – Vol. 1, № 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://escholarship.umassmed.edu/jeslib/vol1/iss2/6/> – Заголовок з екрана.

УДК 378.046-021.68:305

В.Л. Ходунова

**НЕПЕРЕРВНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ НА ЗАСАДАХ ОСВІТНЬОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ**

В.Л. Ходунова – канд.пед.наук, доцент кафедри освіти дорослих, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, zakhalera@gmail.com.

***Анотація.** У статті розглядаються актуальні проблеми педагогічного менеджменту. Проаналізовано інноваційні підходи та механізми розробки моделей, змісту, технологій професійного розвитку педагогічних кадрів у системі післядипломної освіти в сучасних умовах.*

***Ключові слова:** освітні інновації, педагогічний менеджмент, маркетингові освітні послуги, інноваційні моделі післядипломної освіти, маркетингові дослідження, педагогічний моніторинг, інноваційна педагогічна культура.*

V. Khodunova

**UNCERTAINTY OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT
OF PEDAGOGICAL PERSONS ON THE BASIS
OF EDUCATIONAL MANAGEMENT AND MARKETING**

VL Khodunova - candidate of pedagogy, associate professor of adult education department, National Pedagogical University named after MP Drahomanov, zakhhalera@gmail.com.

***Summary.** The article discloses topical issues of pedagogic management. We can show innovative approaches and mechanisms to the designing of the models, content, technologies of the professional development of pedagogues in the system of regional post graduate education in the modern world*

***Keywords:** educational innovations, pedagogic management, marketing educational services, innovative models of post-graduate education, marketing research, pedagogic monitoring, innovative pedagogic culture.*

Вступ. Система освіти продовжує шукати ефективні механізми свого розвитку. Процес модернізації освіти в Україні передбачає формування якісно нової системи освітнього менеджменту, яка б відповідала вимогам часу і враховувала міжнародний досвід у цій сфері. Організаційно-управлінські інновації що відбуваються в освіті, як невід'ємній частині суспільства, вимагають відповідних змін у професійній діяльності, формуванні інноваційної педагогічної культури педагога. Саме післядипломна освіта, як найважливіший елемент соціальної структури, спрямована на реалізацію організаційних та технологічних аспектів менеджменту освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що зберігаючи свої надбання, післядипломна освіта вписується у світовий простір, що потребує певної уніфікації з освітніми системами різних країн.

Удосконалення освітнього процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стає актуальною проблемою сучасного менеджменту в освіті. Окремі аспекти педагогічної інноватики на сучасному етапі розвитку знайшли своє відображення в роботах К. Ангеловські, І.М. Богданової, Л.І.

Даниленко, М.В. Кларіна, В.Ф. Паламарчук, І.П. Підласого, О.В. Попової, А.І. Пригожина, О.Я. Савченко, В.А. Сластьоніна, К. Роджерса, Н.Р. Юсуфбекової тощо.

Розвиток інноваційної культури освіти на засадах загального та інноваційного менеджменту розглядають А.С. Гальчинський, М. Мескон, М. Портер, Ф.А. Фатхутдінов, Ф.І. Хміль, Ф. Хедоурі та ін., у тому числі педагогічного менеджменту (С.В. Єльнікова, В.І. Зверєва, Л.М. Калініна, В.В. Крижко, В.І. Маслов, Є.М. Павлютенков, В.С. Пікельна, П.П. Сімонов, Т.І. Шамова, В.В. Шаркунова та ін.), психології педагогічного менеджменту (Л.М. Карамушка, І.В. Коганець, Н.Л. Коломінський, В.А. Маляко, Л. Орбан-Лембрик, С.І. Подмазін та ін.).

Актуалізуються людиноцентричні аспекти (В. Бегей, Н.М. Бібік, Є.С. Березняк, І.П. Жерносець, Ю.А. Конаржевський, Б.М. Красовицький, В.С. Пікельна та ін.), положення педагогіки про самоцінність людини (І.Д.Бех, Г.І. Ващенко, Н.М. Дем'яненко, А. Маслоу, Г. Олпорт, Ф. Перлз, А. Сміт та ін.)

У закордонній педагогіці проблеми управління інноваційними процесами пов'язані з іменами С. Берлей, ДЖ. Ділл, М. Джульєн, Е. Коссек, Р. Коул, Дж. Кунда, Д. Мккейб, Д. Найт, Т. Штейнберг та ін.; в узагальненому вигляді полягає у моделюванні інноваційного процесу на різних рівнях освітньої системи; в організації і здійсненні системи впливів, що забезпечують реалізацію інноваційної ідеї, перетворення її на інноваційний продукт, який забезпечує конкурентні переваги освіти.

Постановка завдання. Узагальнити теоретико-практичний досвід вивчення проблеми неперервності професійного розвитку педагогічних кадрів на засадах освітнього менеджменту і маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел [1,2,3,4] свідчить, що існує багато різних визначень менеджменту. Однак при цьому виділяється два найбільш визнані підходи до розуміння цього поняття. З одного боку, менеджмент розглядається як наука, що робить вагомий внесок у розвиток суспільних відносин та сприяє реалізації суспільних потреб, а з іншого – як процес, що здійснюється апаратом управління чи категорію людей засобами реалізації визначеної системи функцій.

На думку провідних закордонних спеціалістів, менеджмент – це організація та управління працею людей, це система щоденного та перспективного планування, прогнозування й організації виробництва, реалізації продукції і послуг з метою отримання максимального прибутку (матеріального, інтелектуального, духовного).

У вітчизняній літературі термін «педагогічний менеджмент» є найбільш вживаним. За визначенням В.П.Симонова [5] «педагогічний менеджмент це комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності». Відповідно менеджмент в післядипломній освіті можна розглядати за аналогічними критеріями - як сукупність принципів, методів, засобів і форм управління процесом неперервної освіти педкадрів з метою підвищення його ефективності, результативності.

Визначаючи зміст та специфіку педагогічного менеджменту післядипломної освіти вважаємо зазначити, що вони відрізняються особливістю й складністю місії, яка здійснюється з урахуванням особливостей і вимог дорослої людини на акмеологічних засадах, що передбачає врахування закономірностей і механізмів розвитку людини на етапі її зрілості, й особливо при досягненні найбільш високого ступеня цього [6]. Кінцевим продуктом функціонування освітньої організації, як зазначає Л.М. Карамушка, є «особистість – соціальна особа, залучена до суспільних стосунків, діяч (суб'єктів) цих стосунків» [7].

Обов'язковими компонентами менеджменту є: стратегічний менеджмент – планування; педагогічний – організація та контроль за освітніми процесами; менеджмент персоналу – мотивація; фінансовий та комунікаційний – аналіз взаємодії процесів управління розвитком і фінансами.

Як зазначається в дослідженнях О.Ю. Антонюка, важливою складовою освітнього менеджменту є його функції, що визначають характер і спосіб досягнення певної мети [8]. Специфічні функції менеджменту освіти набувають особливого, властивого лише післядипломній освіті, змісту та вияву. Основами функціональної моделі системи післядипломної освіти, на нашу думку, мають бути стратегічні функції: аналітична; адаптивна; прогностична; інноваційна; розвиваюча; заохочувальна.

Післядипломна педагогічна освіта потребує інноваційних механізмів управління процесом неперервності навчання. Серед таких механізмів – маркетингова сфера освітніх послуг, мережева взаємодія в діяльності методичних служб різних рівнів, технологія керівництва розвитком людського ресурсу (сервісний менеджмент), інноваційні форми навчання (корпоративне, дистанційне, мобільне), створення нових методичних, управлінських структур, які виконують функції методичної підтримки, супроводу, мережевої взаємодії.

Інноваційна стратегія післядипломної освіти стає основою реалізації різних форм навчання, освітніх технологій, форм діяльності й взаємодії методичних служб різних рівнів. Поєднання курсової підготовки та пролонгованого міжкурсowego, міжтестастаційного періоду, передбачає переорієнтацію з процесу навчання на результат неперервної освіти в діяльнiсному вимірі. Такий підхід утверджує особистісно-орієнтовану педагогічну систему, яка готує особистість, адаптовану до життя у суспільстві з безліччю зв'язків, в умовах надзвичайного темпу змін та інтенсивності інновацій.

Одна із основних тенденцій розвитку системи післядипломної педагогічної освіти – маркетингові дослідження. Реалізація маркетингових досліджень потребує: аналізу зовнішнього і внутрішнього освітнього середовища, визначення пріоритетних тенденцій у післядипломній освіті; вивчення ринку освітніх потреб і запитів; розроблення стратегічних прогнозів на основі аналізу тенденцій ринку освітніх послуг, попиту, реакції споживачів на інновації у змісті, формах, термінах підвищення кваліфікації; цільової розробки освітніх і суб'єктів освітнього процесу з методичними структурами; створення інформаційно-аналітичного банку чинних стандартів рівня якості освітніх послуг що надаються.

Обов'язковими компонентами програм професійного розвитку педагогів є: курси підвищення кваліфікації (стандартні, традиційні, дистанційні, диференційовані) + науково-методична робота в між курсовий період + самоосвіта. Такі програми і моделі навчання забезпечують неперервність професійного і особистісного самовдосконалення педагогів, активізують професійну діяльність слухачів на всіх етапах навчання, маркетингову діяльність

методичних служб, спрямовану на задоволення потреб керівних і педагогічних кадрів, трансформацію їх інтересів, мотивів на основі процесів усвідомлення інновацій і переосмислення досвіду.

Висновки: теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сутності освітнього менеджменту в цілому та менеджменту післядипломної освіти зокрема дозволяє дійти висновку, що сучасний менеджмент – це теорія, технологія й мистецтво управління, що постійно оновлюється банком новітніх ідей, уявлень, практичних рекомендацій, звернення до яких дозволяє констатувати необхідність розробки ефективних програм удосконалення системи післядипломної освіти. Перспективу подальшої розробки проблеми менеджменту освіти вбачаємо у дослідженні проблеми розвитку та впровадження педагогічного менеджменту на рівні освітнього процесу.

Список використаної літератури:

1. Андрушків Б.М. Основи менеджменту /Б.М. Андрушків, О.Є. Кузьмін-Львів: «Світ», 1995.-294с.
2. Бодди Д. Основи менеджмента /Бодди Д, Пэйтигон Р.; пер. с англ. Ю.Н. Каптуревского.- СПб: Изд-во «Питер». 1999.-810с.
3. Мартыненко Н.М. Основи менеджмента [Учебник]/ Н.М. Мартыненко.- К. Каравелла, 2003.-496с.
4. Мескон М.Х. Основи менеджмента: [пер. с англ.]/ М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури –М.: Дело, 1997.-704с.
5. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: [Учебное пособие]/ В.П. Симонов –М., 1997.-216с.
6. Олійник В.В. Тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти і умовах трансформації суспільства [Текст]/В.В.Олійник//Теорія і практика управління соціальними системами.-2013.-№1.-С. 56-66.
7. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: [Навч. посібник]/Л.М.Карамушка.К.: Либідь, 2004.- 434с.
8. Антонюк О. Менеджмент в освітянській сфері: концептуальні засади.
(Електронний ресурс). Режим доступу: <http://personal/in/ua/article/php?ida=381>.
9. Завалевський, Ю. І. Теоретико-методичні засади формування вчителя як конкурентноспроможного фахівця [Текст] / Ю. І. Завалевський // Світ виховання. – 2010. – № 4. – С. 8-1.

9. Конаржевський Ю. А. Менеджмент і внутрішкільне управління [Текст] / Ю. А. Конаржевський. – М., 2000.
10. Полянська. Є. В. Маркетинг освітніх і методичних послуг діяльності методичної служби [Текст] / Є. В. Полянська // Методист. – 2007. – № 9.
11. Даниленко, Л. І. Менеджмент інновацій в освіті [Текст] / Л. І. Даниленко. – К. : Шкільний світ, 2007.

Наукове видання

Рідей Н.М., Сергієнко В.П.

**МУЛЬТИМОДУСНІ ЗАСАДИ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Колективна монографія

Підписано до друку 13.04.2018 р. Формат 60x84/16.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 37,32. Обл.-вид. арк. 29,46

Наклад 300 прим. Зам. № 093.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26